

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Анатолій Загнітко

**СЛОВНИК СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ:
ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ**

Том 3

П – С

Донецьк ДонНУ 2012

ББК 81-4(Укр-4)

С 48

Загнітко Анатолій. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 426 с.

ISBN 978-966-639-554-5

У словнику схарактеризовано сучасну лінгвістичну термінологію з відповідним тлумаченням термінів, розкриттям їхньої етимології, зв'язків з іншими термінами та висвітленням їхньої багатозначності та функційного навантаження в різних розділах мовознавчої науки. Водночас кваліфіковано лінгвістичні терміни і поняття з визначенням їхнього навантаження в тих чи тих лінгвістичних напрямках або інших суміжних з лінгвістикою науках, де відповідний термін і поняття мають поширення. Характеристика термінів подана з належним підтвердженням фактичним матеріалом. Особливістю видання є максимальне охоплення утрадиційненої лінгвістичної термінології із залученням до розгляду найновіших термінів і понять з виявом їхнього авторства, можливих розбіжностей у використанні, простеженням синонімічних та антонімічних зв'язків.

Видання розраховане на науковців, учителів-словесників, аспірантів, студентів, учнів середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, колегіумів, усіх шанувальників слова, його розуміння та належного використання.

Рецензенти: *Василь Грецук, доктор філологічних наук, професор* (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника).

Ніна Гуйванюк, доктор філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Світлана Соколова, доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Відповідальний редактор: *Іван Вихованець, член-кореспондент Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор* (Інститут української мови Національної академії наук України)

Рекомендовано до друку Вченою радою Донецького національного університету (протокол № 11 від 30 листопада 2012 року)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
СТРУКТУРА СЛОВНИКА	7
ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ	8
<i>П</i>	9
<i>Р</i>	164
<i>С</i>	247

Вступ

Сучасна лінгвістика розвивається досить стрімко. Зміна науково-лінгвістичних парадигм – порівняльно-історичної, системно-структурної, функційно-когнітивної, синергетичної, за іншими підходами – дососюрівської, сосюрівської, постсосюрівської / елементно-таксономічної, системно-структурної, номінативно-екзистенційної – зумовлює з'яву нових термінів і понять, водночас переосмислення вже усталеного поняттєво-термінологічного апарату і спробу подати розгляд аналізованих явищ у різних вимірах, аспектах, площинах. Усе це зумовлює не завжди послідовне врахування статусу відповідних понять, інколи внутрішню суперечність у використанні тих чи тих термінів і понять. За останні роки утворилося надзвичайно багато нових і новітніх термінів і понять, що вимагають свого належного тлумачення і відповідного застосування в суто теоретичних і теоретико-прикладних дослідженнях. Водночас на перетині лінгвістики з іншими науками і науковими напрямками сформувалися міждисциплінарні науки – соціолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, патолінгвістика, нейролінгвістика, юридична лінгвістика, сугестійна лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, комунікативна лінгвістика та інші, що витворюють власний поняттєво-термінологічний апарат і залучають уже усталений лінгвістичний корпус для належного тлумачення досліджуваних явищ. Та й у межах власне-лінгвістичних пошуків постали нові напрями, активізувалися міжрівневі студіювання, що знову ж таки зумовило постання нових термінів і понять. Усе це вимагає відповідного реагування і не тільки використання тих чи тих термінів і понять, але й розуміння їх. Водночас у межах науково-лінгвістичних парадигм сформувалися течії, напрями, школи тощо, що послуговуються відповідним термінологічно-поняттєвим апаратом, але часто вкладаючи власне розуміння в окремі його вияви. Усе це засвідчує, що сьогодні вкрай необхідна систематизація сучасного поняттєво-термінологічного лінгвістичного апарату і витлумачення його належним чином.

Основною особливістю сучасної лінгвістичної термінології, як граматичної, так і будь-якої іншої, є багатозначність використовуваних термінів. Це також вимагає відповідного узагальнення та осмислення активних використань термінів, їхньої належної систематизації.

У пропонованому словнику використано дещо інший принцип абеткового розташування лінгвістичних термінів, ніж це спостережувано в традиційних термінологічних виданнях. Визнаючи наявність аналітичних термінів, що все більшою мірою повноправно і широко заявляють про себе, у словнику використано принцип організації таких словосполучень за моделлю “стрижневе слово + залежне / залежні”, тому кожний термін наведено за стрижневим словом, у постпозиції щодо якого наявний

аналітичний / аналітичні компоненти, пор.: *форма граматична, форма морфологічна, форма синтаксична, форма стилістична, форма типологічна* і под. Такий підхід дозволяє користувачеві побачити увесь діапазон наявних сьогодні лінгвістичних термінів з тим чи тим опорним (стрижневим) словом і водночас полегшує освоєння подібних лінгвістичних термінів. Особливо це стосується тих напрямів і шкіл, де з тим чи тим аналітичним компонентом витворюється низка термінів, пор.: *мовленнєвий акт* → *ініціативний мовленнєвий акт, непрямий мовленнєвий акт, прямий мовленнєвий акт, пропозитивний мовленнєвий акт, мовленнєвий акт вимоги, реактивний мовленнєвий акт, фінальний мовленнєвий акт* тощо. За традиційного розташування термінів кожний з них розглядався би у відповідній абетковій позиції, що унеможливило б цілісне сприйняття сучасного тлумачення подібних понять. Надання ж основного виміру стрижневому компонентові *акт* дозволило поєднати такі терміни в одному абетковому просторі та водночас запропонувати цілісний вимір семантико-парадигматичних відношень такого типу термінів і понять.

Водночас такий принцип лексикографічного структурування понять і термінів виявляє найпотужніші тенденції аналітичного термінотворення, що на сьогодні постають домінуючими, забезпечуючи послідовне диференціювання понять, надання кожному з них вичерпних кваліфікаційних і класифікаційних ознак. Тому в Словнику сучасної лінгвістики: 1) відібрано й систематизовано найпоширеніші терміни, що активно використовуються в теоретичних, теоретико-прикладних і суто прикладних мовознавчих дослідженнях; 2) запропоновано розгляд семантично оновлених термінів класичного мовознавства з урахуванням їхнього традиційного тлумачення і кваліфікації; 3) схарактеризовано стрижневі та ключові терміни сучасної лінгвістики з простеженням їхньої динаміки та співвідношення із відповідними науково-лінгвістичними парадигмами, належністю до тих чи тих мовознавчих напрямів, шкіл; 4) запропоновано компактне тлумачення основних термінів граматики (різних її аспектів і вимірів – ідеографічного, функційного, комунікативного і под.), лексикології, фонології, словотвору, а також психолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, патопсихолінгвістики, прикладної лінгвістики, судової лінгвістики, сугестивної лінгвістики та ін. (більшість цих термінів вимагає врахування їхнього зв'язку з основними науками та функціонуванням у лінгвістиці, в силу чого тлумачення постає досить проблемним і не завжди адекватним); 5) ураховано специфіку розвою лінгвістичних студіювань початку ХХІ століття, коли активними постали дослідження з лінгвістики тексту, комунікативної лінгвістики, теорії мовленнєвих актів і теорії мовленнєвих жанрів, дискурсу та дискурсної практики, що знайшло свій вияв у структурі Словника сучасної лінгвістики.

У Словнику сучасної лінгвістики, в силу можливого, вичерпно схарактеризовано кожний термін з адекватним простеженням його

належності до різних студіювань і досліджень (комунікативної лінгвістики, дискурсології, когнітивної лінгвістики, функційної лінгвістики, психолінгвістики тощо) з послідовним урахуванням динаміки семантичного наповнення терміна, активізації його сучасних семантико-парадигматичних відношень, розширенням синтагматичної потужності творення термінів, пор.: *компетенція* → *дискурсивна, інтерактивна, комунікативна, лінгвістична, комунікативна, міжкультурна, лінгвокультурна, мовна, прагматична, предметна, соціокультурна, феноменологічна* та ін.

Словник сучасної лінгвістики основним завданням має допомогти в розумінні терміна і відповідного поняття, вияві його основних і неосновних зв'язків з іншими термінами та поняттями, з'ясуванні статусу в сучасній лінгвістичній науці. Тлумачення та характеристики термінів і понять подано вичерпно з можливою вказівкою розширення їхніх диференційних і характеризувальних ознак через інші терміни і поняття.

У Словнику сучасної лінгвістики не охоплено розгляд мов світу (див., наприклад: Левицький Юрій-Мирослав. Мови світу : Енциклопедичний довідник / Юрій-Мирослав Левицький. – Львів: Місіонер, 1998. – 204 с.; Milewski T. Atlas Lingwistyczny języków świata / T. Milewski. – Т. 1. – Lublin – Kraków: Nakład I wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, 1948. – 62 map.; Дубович І. Країнознавчий словник-довідник. – Вид. 2-е / І. Дубович. – Львів: Панорама, 2003. – 580 с.) в силу його обмеженого формату та наявності спеціальних видань з цієї проблеми. Не висвітлено також у межах лексикографічного видання постаті відомих лінгвістів та етапні лінгвістичні праці, що знову ж таки мотивовано особливостями структурування Словника сучасної лінгвістики, його засадничими принципами – охопити найширше коло сучасних лінгвістичних термінів і понять з належним їхнім висвітленням, коментуванням і тлумаченням.

СТРУКТУРА СЛОВНИКА

1. Загальні принципи будови. Словник побудовано за абетковим принципом. У межах кожної абетки враховано семантичне та структурне навантаження стрижневого слова, тому за стрижневим словом (поняттям) слід шукати відповідні терміни та поняття, пор.: *функційна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, описова лінгвістика, теоретична лінгвістика* та ін. – усі ці терміни розташовані в межах літери *Л* за початковим компонентом стрижневого слова *лінгвістика*. Тому в кожному терміні слід відразу ж установити стрижнєве слово. Так, у термінах типу *складнопідрядне речення, складносурядне речення, складнопідрядне речення розчленованої структури, складнопідрядне речення нерозчленованої структури, односкладне речення, неповне речення, безсполучникове речення* стрижневим постає слово *речення*, тому всі відповідні статті розташовані в межах літери *Р*, зокрема в розгляді *речення*.

2. Структура словникової статті. Словникова стаття містить: 1) основне слово (наприклад: *синонім, антонім, паронім, персоніфікація* і под.); 2) кваліфікацію походження терміна, тобто вказівку на мову, з якої його запозичено, та можливий сучасний переклад такого терміна (пор.: **Компетенція** (лат. *competentia* від *competo* – взаємно прагну, відповідаю); якщо ж термін є похідним, то в дужках наведено можливе твірне слово та вказано афікс, за допомогою якого утворено похідне (наприклад: **соціокультурна** (прикм. від ім. *соціокультура*)), за умови необхідності вказано також і основне твірне поняття, що стало основою терміна (пор.: **феноменологічна** (грецьк. *phainomenon* – те, що з'являється + ...логія; прикм. від ім. *феноменологія*)); 3) визначення нормативного наголосу (**Багатокомпонентне складне (багаточленне, ускладнене) речення**); 4) кваліфікацію тих термінів і понять, до яких варто звернутися для вичерпного їхнього розуміння й вияву статусу в лінгвістичних студіюваннях (пор.: Див.: **Спілкування; Комунікація; Компетенція прагматична**); 5) в одній словниковій статті кілька термінів за наявності різних найменувань того самого лінгвістичного поняття, їх подано як заголовні (**Метод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **порівняльно-історичний / Метод компаративний** (лат. *comparativus* – порівняльний від *compar* – подібний, рівний); **Міжособистісна комунікація** (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) / **Інтерперсональна** (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, + *персональна*) **комунікація / Діадична** (грецьк. *diadyka* – між особами) **комунікація** та ін.); 6) транскрипцію з виявом тих чи тих асимілятивних, дисимілятивних та інших процесів в аналізі фонем, звуків (пор.: *боро[д'б]а, тітчин [тіч:ун]* тощо); 7) ілюстративний матеріал, що підтверджує вияв певного аналізованого мовного явища (наприклад:

Найчастіше професіоналізми застосовуються в усному мовленні людей певного фаху. У писемній формі вони вживаються у виданнях, адресованих фахівцям окремих галузей науки та виробництва (буклети, інструкції тощо). Професіоналізми постають поширеним засобом створення гумористичних ситуацій: *«Для качок потрібні тороки, чи, як їх іще називають, "удавки" – коротенькі шкіряні стьожечки з кільцем на кінці – робити петлю. В ту петлю просовується качача голова, петля зашморгується, й качка гордо висить у вас біля пояса. Ясно, що чим більше ви візьмете з собою таких "удавок", тим більше вб'єте качок»* (Остап Вишня)); 8) особливості тлумачення певного терміна тим чи тим дослідником, причому наголошено на авторстві такого розгляду.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

англ. – англійська мова;
 біл. – білоруська мова;
 болг. – болгарська мова;
 в'єтн. – в'єтнамська мова;
 грецьк. – грецька мова;
 лат. – латинська мова;
 нім. – німецька мова;
 рос. – російська мова;
 перс. – персидська мова;
 прованс. – провансальська мова;
 серб. – сербська мова;
 татарськ. – татарська мова;
 укр. – українська мова;
 фран. – французька мова;
 чеськ. – чеська мова.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа Бб Вв Гг Іг Дд Ее Єе Жж Зз Ии Іі Її
 Йй Кк Лл Мм Нн Оо Пп Рр Сс
 Тт Уу Фф Хх Цц Чч Шш Щщ Ъь Юю Яя

П

Палаталіза́ція (лат. *palatum* – піднебіння) – додаткова ознака артикуляції звука, виявом якої постає пом’якшення приголосних у певних фонетичних позиціях унаслідок піднесення середньої спинки язика до твердого піднебіння. П. – один із різновидів додаткової артикуляції. Накладаючись на основну артикуляцію, вона і створює додаткове забарвлення пом’якшеного (палаталізованого) приголосного.

Пор.: **Веляризація**.

Палаталіза́ція (лат. *palatum* – піднебіння) **дру́га** – процес переходу [ɟ], [к], [х] у [ɟʲ], [кʲ], [хʲ] при словозміні та при словотворенні (II-IV ст. н.е.; за іншими джерелами III-V ст. н.е.).

Палаталіза́ція (лат. *palatum* – піднебіння) **пе́рша** – процес переходу [ɟ], [к], [х] у [ж], [ч], [ш] при словозміні та при словотворенні, що характерне переважно кореневих приголосних або кінцевих приголосних основ (I-II ст. н.е.).

Палаталізо́вані (лат. *palatum* – піднебіння) **при́голосні** – див.: **Приголосні палаталізовані**.

Палата́льні (лат. *palatum* – піднебіння) **(середньоязикові) при́голосні** – див.: **Приголосні палатальні (середньоязикові)**.

Палатогра́ма (лат. *palatum* – піднебіння + -...грама) – у **прикладній лінгвістиці** – запис процесу палатографії на штучному піднебінні, що потім переноситься на папір.

Палатогра́фія (лат. *palatum* – піднебіння + -...графія) – у **прикладній лінгвістиці** – один із методів лабораторного дослідження артикуляції мовних звуків, ідею якого становить отримання слідів на спеціально виготовленому штучному піднебінні. Із тонкої целулоїдної платівки виготовляється штучне піднебіння, поверхню якого посипають тальком. Штучне піднебіння розміщують у ротовій порожнині обстежуваного, далі вимовляється ізольовано потрібний звук. Там, де язик торкається піднебіння, тальк злизується, і за цим зображенням встановлюється місце дотику язика у вимові звука.

Палеогра́фія (грецьк. *palaios* – стародавній + -...графія) – історико-філологічна наука, що вивчає зовнішній аспект давніх рукописів для встановлення місця і часу їхнього написання, вияву індивідуальних особливостей переписувачів тощо.

Паліло́гія (грецьк. *palilogiya* – повтор) – повтор фрази або слова, що завершують одне речення, на початку іншого: *Я до дівчини. Дівчина у двері. Двері скриплять. Скриплять і дерева біля хати* (Нар. казка); емфатичний повтор слова або фрази.

Див.: **Анадиплозис; Повтор простий**.

Палімпсест (грецьк. *palimpsēston (biblin)* – знову зіскоблена (книга)) – давній рукопис на пергаменті, написаний на змитому або витертому текстові.

Паліндром (грецьк. *palindromeo* – той, що повертається) – віртуозна віршова форма, у якій віршовий рядок можна читати зліва направо і навпаки, при збереженні змісту; слово, фраза або вірш, що мають тотожний смисл під час читання зліва направо і справа наліво або інший смисл за читання справа наліво. Паліндроми відомі здавна, особливо поширені були в Китаї. В Україні до паліндромів зверталися поети барокової доби. Іван Величковський називав паліндром «раком літеральним»: *Анна во дар бо ім'я мі обрadowанна, / Анна дар і мні сін * міра данна, / Анна мі мати і та мі манна / Анна пита мя я мати панна...* (Переклад з книжноукраїнської М. Сулими). Сучасні поети не часто використовують паліндром, хоча він наявний у М. Мірошніченка, Анатолія Мойсієнка. Так, в Анатолія Мойсієнка є збірка «Віче мечів: Паліндроми» (К.: Задруга, 1999. – 104 с.), пор.: *Козакою у казок... / Се – пес / Чи лева велич? / Велес об жах аж – бо се лев. / Лева ракуватою бідую одіб'ю, отаву каравел – / Мечем. / Ереб бокатого так обере – / Що в холод ідолохвоц! / О ружо-журо... / Було, гра щбоку кобзар-голуб, / А на дуду – Дана... А лодія ідола / (Ідол гув у глоді) / На красу – вусаркан. / Дід: / – Ого! – й мечем його. / І розкотив виток зорі – / Як олива вилося... Я сволок зорі мечем – і розколовся. / Козакою у казок.*

Див.: **Вірші канкриничні.**

Пам'ять – розумова діяльність, що забезпечує здатність до накопичення і відтворення інформації; у **комунікації** – процес зберігання сприйнятої інформації для подальшого її використання у спілкуванні, конкретних діях тощо.

Пам'ять довготривала – вид пам'яті, що дозволяє учасникам орієнтуватись у світі загалом, підтримувати контакти з людьми, певний час тримати в пам'яті важливі для особистості події, слова, чинники тощо.

Пам'ять короткотривала – вид пам'яті, що дозволяє учасникам орієнтуватись у плині комунікації, пам'ятати попередні репліки, аргументи, цифри, факти тощо.

Пам'ять ментальна (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)* – розум, мислення) – пам'ять, що ґрунтується на сукупності інтелектуально пізнаного людиною з різних джерел без емоційного впливу пов'язаного з цим досвіду: знання з історії, фізики, хімії, знання про усні і писемні мови. П. м. складає основу формування ментальної картини світу.

Панегірик (грецьк. *logospanegirikos* – урочиста промова) – поетичний жанр, найхарактерніша ознака якого – вихваляння та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини. Зародились панегірики в Давній Греції, вони виголошувались перед народними зборами. В українській літературі панегірик використовувався для восхвалювання будь-якої особи, див. твори Григорія Бутовича, Івана Величковського, Стефана Яворського, Феофана

Прокоповича. Різновидом панегірика були «антипанегірики» – пасквілі, зразком яких є пасквіль невідомого поета на гетьмана Івана Самойловича та його синів. В Україні після доби бароко цей жанр занепав, проте він знайшов для себе сприятливі умови в Росії, а потім – СРСР (від Михайла Ломоносова, Михайла Державіна до Володимира Маяковського та ін.).

Панславізм – теорія всеслов'янської єдності в тій чи іншій формі, а також відповідний політичний рух, до якої виявляли свого часу схильність Микола Гоголь, Вук Караджич, Яків Головацький та ін.

Панторіма – див.: *Голорима*.

Пара видовá (видовá <пáрна> відповідність) – дві співвіднесених одна з одною дієслівні парадигми, що відображають сукупність категорійних форм виду в слов'янських мовах і подаються традиційно інфінітивами; розрізняються між собою лише граматичною семантикою виду; два співвіднесених між собою дієслова, що розрізняються за видом (доконаний і недоконаний), але тотожні за лексичним значенням: *завершити* – *завершувати*, *підійти* – *підходити*, *будувати* – *побудувати*, *читати* – *прочитати*, *співати* – *переспівати* та ін.

Пара словотвірна – комплексна одиниця системи словотвору, що об'єднує мотиваційне і мотивоване (дериват) слово за бінарною ознакою: *тигр* – *тигрень*; *учитель* – *учителька*. Мотивованим постає те слово, що формально і семантично складніше спільнокореневого мотиваційного (*тигря* семантично складніше мотиваційного *тигр*: воно включає компонент *дитинча*; формально воно також складніше, включає суфікс *-ен(я)*). П. с. – це два спільнокореневих слова, пов'язаних між собою відношенням похідності: *зелений* – *зелень*, *ясний* – *ясно*, *проходити* – *прохід* тощо. У наведених парах перше слово є твірним, а друге – похідним. Наявні і словотвірні пари, де обидва компоненти постають рівноправними – це слова зі зв'язаними коренями (див.: *Корінь*): *асистент* – *асистувати*, *опонент* – *опонувати* і под.

Пара суміжна – поєднання двох комунікативних ходів, перший з яких імплікує (тягне за собою) хід-відповідь. Наприклад: *питання* → *відповідь*, *запрошення* → *прийняття запрошення* або *відмова його прийняти*, *докір* → *виправдання* або *вибачення*.

Парабола (грецьк. *parabole* – зіставлення, порівняння, подоба) – притча, коротка казка, анекдот, алегорична розповідь повчально-моралізаторського змісту, що додають до тексту твору, щоб активізувати увагу слухачів; повчальне інакомовлення; алегорійне висловлення: *Найшла коса на камінь* (Нар. тв.).

Див.: *Алегорія*.

Паравербáльна (грецьк. *para* – біля, при + *вербальна* (лат. *Verbalis* – усний, словесний)) **компетéнція** (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *compeo* – взаємно прагну, відповідаю) – див.: *Компетенція паравербальна*.

Парагогónими (грецьк. *parahohonimy* – вироблення) – найменування сільськогосподарських об'єктів, основою називання яких постає виробнича ознака (В. Лобода).

Парагрáма (грецьк. *para* – означає суміжність, переміщення + ...*грама*) – заміна однієї літери іншою.

Див.: **Метаграма**.

Парадиáстола (грецьк. *paradyastola* – збір разом вихідних речей) – сприятливий поворот до чого-небудь несприятливого шляхом використання вислову, що передає тільки частину правди, заперечення одного допуском іншого, роз'єднанням речей, репрезентованих тим самим: (Настя:) *Як можна в дорогу без грошей? Без грошей і без речей?* – (Микола:) *Так краще. Не буде що красти* (Анатолій Яна).

Пор.: **Антипарастаз**.

Парадíгма (грецьк. *paradeigma* (*парадеїґма*) – приклад, зразок) – 1) сукупність мовних одиниць, пов'язаних парадигматичними відношеннями (див.: **Парадигматика** (1)). Відповідно до мовних ярусів розмежовують: **парадíгму лексíчну**, **парадíгму словотвíрну**, **парадíгму морфологíчну**, **парадíгму синтаксíчну**. **П. лексíчна** – сукупність слів і / або фразеологізмів, згрупованих на основі інтегрального (об'єднувального) значення та відмежованих за диференційними (розрізнявальними) компонентами значення. **Синонімі́чна парадíгма**. **Антонімі́чна парадíгма**. **Тематі́чна парадíгма**. **Омонімі́чна парадíгма**, пор.: *безмежний – безкрай – безкрайній – безбережний – безберегий – безмірний – незмірний – неосяжний – неоглядний – незорий – синонімі́чна парадигма; північ – південь, схід – захід, лівий – правий, горизонталь – вертикаль, широта – довгота – антонімі́чні парадигми; вулиця, майдан, провулок, будинок, культурні заклади, транспорт – тематична парадигма «Місто»; лава (1) (дошка на стояках, на яку сідають або кладуть що-небудь, ослін, парта), лава (2) (спосіб шикуння, шеренга, ряд), лава (3) (вулканічна маса), лава (4) (вибій у шахті із суцільною видобуванням корисних копалин), лава (5) (гряда в річковому порозі; водяна поверхня серед болота; торф'яне болото) – омонімі́чна парадигма. **П. словотвíрна** – сукупність усіх похідних одного твiрного: *калина – калинонька – калиновий* і под., сукупність словотвiрних моделей та ін. **П. морфологíчна** – сукупність словоформ відмінюваного слова (при відмінюванні імен (*стіл – стола – столу – стіл – столом – (на) столі – стіл // столи – столів – столам – столи – столами (на) столах – столи* або дієвідмінюванні дієслів (*пишу – пишеш – пише // пишемо – пишете – пишуть*); схема словозміни, що виражається за допомогою флексій. **П. морфологíчна** – зразок відмінювання або дієвідмінювання, система форм того самого слова: *я співаю, ти співаєси, він (вона, воно) співає, ми співаємо, ви співаєте, вони співають*. За необхідною кількістю членів у парадигмі виділяють такі типи граматичних парадигм: 1) *повна* – парадигма, у якій всі члени виявлені словоформами (напр., відмінкова парадигма*

іменника *калина*); 2) *неповна* – парадигма, у якій не вистачає набору словоформ або слово не може набути форми, що потенційно можлива (наприклад, парадигма особи дієслова *їсти* – неможлива форму першої особи однини); 3) *дефектна* – парадигма, у якій розмежовані окремі члени: *принесіть хлібців*; 4) *надлишкова* – парадигма, у якій можливі паралельні варіанти словоформи (напр., відмінкова парадигма іменників чоловічого роду на зразок *дідусь, товариш, приятель* (*дідусю / дідусеві, товаришу / товаришеві, приятелю / приятелеві*)).

П. синтаксична – система видозмін формальної організації простого речення: *Хлопець був співав пісню / Хлопець співав пісню / Хлопець співає пісню / Хлопець співатиме пісню*; клас (множинність) мовних одиниць, здатних заміщувати ту ж позицію в складі синтагми; 2) **у широкому розумінні** – ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначувана відношеннями взаємозв'язку, протиставлення і зумовленості (наприклад, парадигма дитинності – сукупність лексем на позначення недорослих істот); 3) **у вужчому розумінні** – *граматична парадигма* – сукупність однотипних граматичних форм слова; *словотвірна парадигма* – сукупність усіх похідних одного твірного; об'єднання мовних одиниць у певні класи, де кожна з них може у мовленні бути замінена іншою одиницею цього класу; 4) **риторичний прийом** наведення прикладу, почерпнутого з історії (для порівняння): *Подумайте, що в цей час засланиців і вигнанців слід обраховувати тисячами і що, крім них, є ще незчисленна кількість невинних переляканих біженців... Цей величезний вплив населення наносить шкоду продуктивності нації. Поверніть робітників у майстерні... Вигнання маврів стало початком розорення Іспанії, а вигнання євреїв довершило його* (Віктор Гюго. Промова про амністію в Сенаті); 5) сукупність словоформ, що входять в одну лексему.

Парадигма (грецьк. *paradeigma* (*парадеїґма*)) – приклад, зразок **лінгвокультурна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – одне з основних понять комунікативної лінгвістики; сукупність мовних форм різних ярусів, у яких реалізувалися соціальні, історичні, наукові, побутові та інші категорії етнічного світосприйняття. П. л. акумулює константи, концепти, прецедентні феномени і прецедентні тексти та інші мовні форми, характерні для лінгвокультури певного етносу.

Див.: *Культура; Концепт*.

Парадигма (грецьк. *paradeigma* (*парадеїґма*)) – приклад, зразок **морфологічна** (прикм. від ім. *морфологія*) – система форм одного слова (*добрий – доброго – доброму – добрий / доброго – добрим – доброму – добрий* – в однині й відповідно – сім форм у множині).

Парадигма (грецьк. *paradeigma* (*парадеїґма*)) – приклад, зразок **речення** – 1) за аналогією з парадигмою слова (*парадигма*) становить системну сукупність «реченневоформ», що виражають категорію предикативності в широкому сенсі; це форми, що розрізняються за особою

(1-а, 2-а, 3-я: *Я читаю / Ти читаєш / Він (вона, воно) читає*), числом (*Я читаю / Ми читаємо; Ти читаєш / Ви читаєте; Він читає / Вони читають*); часом (теперішній, минулий, давноминулий, майбутній: *Я був читав / Я читав / Я читаю / Я читатиму*), способом (реальний, нереальний: *Я читаю / Я читав би*), модальністю (ствердження, заперечення: *Я читаю / Я не читаю*), комунікативної настанови (розповідь, питання, спонування: *Я читаю / Я читаю? / Нехай я читаю*); 2) система регулярних реалізацій (дериватів) структурної схеми речення, яким властиві власний семантичний потенціал і які постають семантичну зміну моделі речення (вихідною формою є ядерне речення, а похідними – його варіації, модифікації, трансформації). У похідних зберігається об'єктивний зміст речення, водночас в його значення вносяться певні відтінки. За модифікації – відтінки фазовості (*Дощ падає → Дощ починає падати*), модальності (*Дівчина читає книжку → Дівчинка повинна читати книжку*), авторизації (*Книжка цікава → Книжка здається цікавою*), заперечення (*Син пише листа додому → Син не пише листа додому*) і под.

Парадигма (грецьк. *paradeigma* (параδείγμα) – приклад, зразок) **словосполучення** – сукупність форм словосполучення, що реалізуються в побудові речення. П. с. ґрунтується на тлумаченні форми словосполучення як форми його стрижневого компонента й виявляє відповідні граматичні значення: роду, відмінка і числа (*зелена трава – зеленої трави – зеленою травою* і под.); відмінка і числа (*книга з бібліотеки – книги з бібліотеки / книгою з бібліотеки – книгами з бібліотеки* тощо); особи і числа (*малюю картину – малюємо картину / малюєш картину – малюєте картину* і т. ін.). Кількість членів П. с. визначається кількістю форм стрижневого слова.

Парадигма (грецьк. *paradeigma* (параδείγμα) – приклад, зразок) **словотвірна** – сукупність словотвірних моделей, що репрезентують регулярні типи словотвірних відношень: *ліс – лісок – лісочок – лісовик* і под.; сукупність паралельно похідних слів, що мають ту саму твірну основу і перебувають на тому самому ступені деривації. Члени однієї П. с. об'єднані спільним семантичним компонентом, відрізняючись формантами та словотвірними значеннями: *зелений → зелень; зеленіти; зеленуватий; зелененький* тощо. Від одного твірного слова утворюється пучок дериватів, об'єднаних радіальними відношеннями. У парадигму не входить твірне слово. Поряд з конкретними виділяються *типові словотвірні* парадигми. Наприклад, українські деривати, мотивовані зоонімами, утворюють парадигми, що складаються з таких компонентів: 1) найменування самки; 2) найменування дитинчати; 3) найменування м'яса тварини; 4) найменування приміщення або простору, пов'язаного з твариною; 5) найменування осіб за відношенням до тварин; 6) зменшувальні утворення; 7) зменшувально-оцінні утворення; 8) збільшувальні утворення; 9) присвійні прикметники; 10) відносні прикметники; 11) дієслова зі значенням “народжувати на світ”; 12) дієслова зі значенням “поводити себе подібно до

того, хто названий твірним словом”, пор.: *олень* → (*олениха, оленя, оленина, оленезнавець, оленисько, оленячий*). Не усім конкретним парадигмам притаманний типовий набір компонентів, але використання типової парадигми уможлиблює: 1) встановити мовні лакуни – “порожнини” у словотвірній і лексичній системах; 2) визначити словотвірний потенціал різних частин мови, лексико-граматичних розрядів і лексико-семантичних груп; 3) виявити дефектні парадигми; 4) спрогнозувати появу нового слова.

Парадигма (грецьк. *paradeigma* (*парадеїґма*) – приклад, зразок) **сучасна лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – система поглядів на мову як об’єкт дослідження, втілена у відповідних концепціях, теоріях, методологіях і дослідницьких програмах, на базі яких створюються нові дослідницькі напрями, зокрема «гібридні» лінгвістичні дисципліни. Поняття наукової парадигми як певного стилю наукового мислення обґрунтував Томас Кун на початку 60-х років ХХ ст. Розмежовують три рівні парадигмальної динаміки лінгвістики: макрорівень; рівень парадигмальних векторів і тенденцій; рівень дослідницьких програм і панівних лінгвістичних теорій. На «макрорівні» розвиток лінгвістики розглядають як послідовні зміни чотирьох великих наукових парадигм: порівняльно-історичної, системно-структурної, генеративної та постгенеративної (когнітивної парадигми). Власне-парадигмами ХХ-ХХІ ст. є структурна, генеративна та постгенеративна (когнітивна парадигма). Структурну лінгвістику визначають як сукупність таких поглядів на мову та методи її дослідження, основу якої становить розуміння мови як знакової системи з добре визначеними структурними елементами, тобто одиницями мови. Структурна лінгвістика прагне до формального опису мови, де її будова розглядається як сітка відношень (протиставлень) між елементами мовної системи. У розвитку структурної лінгвістики наявні кілька етапів. Для першого етапу (до 50-х років ХХ ст.) характерною є спрямованість переважно на структурні аспекти мови та ігнорування змістових, соціальних та психологічних чинників функціонування мови. Другий етап (50-70-ті роки ХХ ст.) характеризується зверненням до структур семантичного плану й інтенсивним опрацюванням динамічних моделей граматики та семантики. Третій етап починається із 70-х років ХХ ст. та характеризується широким запровадженням структурних методів у традиційні лінгвістичні дослідження, що призводить до поступової нейтралізації, розмивання опозиції між структурним та іншими методами, які починають органічно вживатися у поєднанні зі структурними. У 50-60-х роках ХХ ст. закладаються концептуальні засади нової, постструктурної парадигми, що одержала назву генеративної. Її засновником є автор генеративно-трансформаційної теорії мови Ноем Хомський. Генеративну парадигму називають «хомськіанською революцією», її революційний характер убачають у висуванні принципово нових ідей і настанов. Однак, якщо спочатку вона творила «парадигму розриву» і була свідомо спрямована на руйнування старих уявлень про мову та лінгвістику, то згодом вона

суттєво еволюціонувала, що у 80-х роках ХХ ст. привело до зближення позицій деяких шкіл та, у певному розумінні, їхньої інтеграції в межах нової постгенеративної парадигми. Систематизація методологічних узагальнень попередніх дослідників дозволяє розмежувати, принаймні, п'ять базових принципів цієї теорії: проголошення пріоритету гіпотетико-дедуктивного підходу до мови замість суто емпіричного, індуктивного; переміщення до центру граматики вже не фонології та морфології, а синтаксису й синтаксичних відношень; визнання творчого, креативного характеру мовної діяльності та потреби вивчати саме цей аспект діяльності комунікантів; розгляд мови як ментального феномена, тобто феномена психіки людини (за Оленою С. Кубряковою). Об'єднання двох дослідницьких програм – лінгвістичної та психологічної, запропонованих Ноемом Хомським та Джоном Міллером, стало джерелом створення нової міждисциплінарної галузі знань – когнітивної науки, у межах якої сформувалася когнітивна лінгвістика. Когнітивна наука сприйняла від генеративізму ті його ознаки, які принципово відрізняли трансформаційно-генеративний підхід до мови від його попередників – дескриптивізму та структуралізму, зокрема, ідею трактування мови як ментальної сутності, як когнітивної спроможності та як механізму мовної діяльності. До того ж, когнітивна наука запозичила в генеративізму динамічний принцип моделювання замість статичного. Із початку 80-х років ХХ ст. у взаємодії генеративної теорії та когнітивної науки, що розвивається в цей період дуже інтенсивно, переважно в психологічному напрямі, простежено дві тенденції. З одного боку, генеративізм щораз більше справляє враження ідейно вичерпаного наукового напрямку, а з іншого – когнітивні дослідження, що увібрали в себе розуміння мови як певної когнітивної спроможності та когнітивного процесу, дедалі більше відокремлюються від генеративної лінгвістики, наближаючись натомість до вивчення реальних процесів генерації та розуміння мови. Водночас під впливом когнітивних ідей у лінгвістиці формується нова, постгенеративна парадигма. Нова парадигма, у певному значенні, змінює статус лінгвістики, перетворює її з автономної дисципліни на дисципліну з «розмитими» межами, що активно взаємодіє з деякими іншими галузями знань. Така несподівана орієнтація лінгвістики ґрунтується на новому принципі тлумачення мови, мовної спроможності, мовної поведінки. На відміну від генеративної парадигми, у якій мова розглядалася як незалежний, самодостатній когнітивний феномен, у когнітивній парадигмі дедалі більше утверджується думка про те, що мова щільно пов'язана з іншими видами когнітивної діяльності, а успіх опрацювання людиною мовної інформації можливий лише в комплексі з інформацією, яку надають усі інші сенсорні канали й аналізатори. Набувають популярності концепції, де організацію мови розглядають як залежну від принципів сприйняття світу та його концептуалізації людиною. Основними парадигмальними векторами лінгвістики кінця ХХ ст. вважають експансіонізм / антропоцентризм,

функціоналізм (неофункціоналізм), експланаторність (Олена С. Кубрякова). Ці тенденції підтверджують глобальний аналіз і регіональні спостереження. Лінгвістичний експансіонізм як тенденція розвитку сучасної лінгвістики виявляється в послідовному розширенні дисциплінарних меж лінгвістики, у її «вторгненні» на території інших наук, створенні «гібридних», дисциплінарних дослідницьких програм і дисциплін, наприклад, таких, як когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика, філософія та логічний аналіз мови, психолінгвістика, соціосемантика, психосемантика, мовна інформатика, комп'ютерна лінгвістика тощо. Проте відбуваються і зворотні процеси, а саме: вторгнення в лінгвістику завдань, методів і категорій з інших наукових дисциплін, наприклад, логіки (теорія мовленнєвих актів, прагматика), філософії (герменевтика, комунікативна філософія), штучного інтелекту (семантична сітка, фрейми, плани, сценарії у репрезентації знань). Другий із цих парадигмальних векторів сучасної лінгвістики – антропоцентризм, тобто «людино-орієнтований» підхід до дослідження мовних явищ, зближує лінгвістику з багатьма іншими галузями знань. Він відображає загальну методологічну переорієнтацію, яку простежують у багатьох інших науках (наприклад, у фізиці – це визнання позиції спостерігача), де людина розглядається як «глибинний центр» дослідницької програми. Антропоцентричний принцип у сучасній лінгвістиці має різноманітні індивідуальні вияви. Дію антропоцентричного принципу в генеративній граматиці можна вбачати в тому, що у фокусі дослідження опиняється мовна спроможність людини, складна інфраструктура мовних механізмів, що забезпечують володіння мовою, її знання та використання. Абсолютно антропоцентричними сучасними напрямками є когнітивна лінгвістика, а також антропоцентрична теорія значення, або «концептуальний аналіз» А. Вежбицької, концепція мовної особистості (Юрій М. Караулов, Борис О. Серебренніков та ін.). Третій парадигмальний вектор сучасної лінгвістики – функціоналізм і неофункціоналізм, продовжує традиції функціональних концепцій і теорій, прийнятих у різних лінгвістичних школах і напрямках (Празький лінгвістичний гурток). Один із його засновників Роман О. Якобсон називає функціоналізмом такий підхід, у межах якого «структурні властивості мови пояснюють залежно від тих функцій, які вони виконують у різноманітних процесах комунікації». Основний постулат функціональної лінгвістики: мова – це інструмент, знаряддя, механізм для здійснення певної мети та намірів – і у сфері пізнання та його описі, і в актах особистого та соціального спілкування за допомогою мови. Отже, функціоналізм, або неофункціоналізм, розуміють як вивчення мови «у дії», маючи на увазі використання мови, її вживання. Функціональний підхід приводить до визнання головної ролі категорії значення (Олена С. Кубрякова). Зокрема, зв'язок між функціоналізмом і когнітивізмом налагоджується саме через поняття репрезентації знань, а для цього потрібні функціональні концепції і моделі мовної репрезентації знань,

моделі оперування знаннями та передавання знань через мову. Отже, якщо ототожнювати значення і знання за функційними критеріями, то функціонування мови можна розглядати як вираження та передавання значень. Останнім парадигмальним вектором сучасної лінгвістики є експланаторність, яку розуміють як прагнення знайти адекватні пояснення різноманітних мовних явищ і процедур, що їх зумовлюють, структурної організації мовних об'єктів. На відміну від дескриптивної лінгвістики, завданням якої вважалося «констатувати те, що є, без пояснення», проблему експланаторності почали конструктивно розв'язувати в лінгвістиці з 60-х років ХХ ст. У цей час у лінгвістичному моделюванні, у теорії генеративної граматики виникає навіть поняття «пояснювальної сили» моделі (генеративна теорія спрямована на висвітлення глибинних процесів мовної діяльності). Експланаторність притаманна і когнітивній парадигмі: серед її специфічних властивостей зазначають прагнення не стільки описати матеріал, скільки пояснити його, у її фокусі опиняються не стільки поверхневі мовні дані, скільки глибинні структури знань у свідомості людини. Деякі дослідники вбачають завдання когнітивної лінгвістики в поясненні того, «що саме репрезентується в голові людини та як людина оперує цими репрезентаціями» (М. Бірвіш). Третій рівень репрезентації парадигмальної динаміки має доповнювати попередні окремими концепціями та теоріями: 1) інтерпретаціонізм, де значення визначає інтерпретатор; 2) категорійні граматики, або граматики, побудовані на принципі композиційності в синтаксисі, семантиці та прагматиці; 3) теорія прототипів; 4) лінгвістика тексту, де досліджують одиниці, більші за речення; 5) теорія мовленнєвої діяльності, де висловлення розглядають не як предмет, а як дію; 6) «принцип кооперування», або максими успішності комунікації; 7) когнітивна лінгвістика, яка визнає, що мова є лише одним із виявів когнітивної діяльності людини в усьому комплексі її когнітивних спроможностей (Ірина Штерн).

Парадї́гма (грецьк. *paradeigma* (*παράδειγμα*) – приклад, зразок) **функційно-стильова́** – парадигма, що об'єднує тексти за їхнім функціональним спрямуванням (парадигма публіцистична тощо).

Парадигма́тика (грецьк. *paradeigma* (*παράδειγμα*) – приклад, зразок -*атика*) – 1) відношення між одиницями мови, протиставленими одна одній низкою ознак і водночас об'єднаними наявністю спільної ознаки (парадигматичні відношення); 2) один із двох системних аспектів у вивченні мови (поряд із синтагматикою), що розглядає мовні одиниці як сукупності структурних елементів, об'єднаних у пам'яті мовців і пов'язаних відношенням протиставлення; розділ мовознавства, що вивчає парадигматичні відношення; 3) система парадигм або їхня сукупність у певній мові; 4) вчення про будову і структуру парадигм різних типів, їхні класифікації та об'єднання в складніші єдності.

Пор.: **Синтагматика**.

Парадигматична (прикм. від ім. *парадигма*) **сутьність слова** – див.: *Сутьність слова парадигматична.*

Парадигматичний (прикм. від ім. *парадигма*) **характер** (грецьк. *charaktēr* – риса, особливість) **морфєми** (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – див.: *Характер морфєми парадигматичний.*

Парадигматичні (прикм. від ім. *парадигма*) **відношення** – те саме, що парадигматика (1).

Див.: *Парадигматика* (1).

Парадóкс (грецьк. *paradoxon* – несподіваний, дивовижний, той, що суперечить здоровому глуздові) – твердження, висловлення, що, на перший погляд, містить у собі внутрішню суперечливість, логічну несполучуваність, тобто одна частина речення ніби заперечує іншу; висловлення, що побудоване зовнішньо як таке, що суперечить здоровому глуздові, неістинний алогізм, але у певній ситуації є істинним: *Найкращий захист – напад; Нове – це добре забуте старе; У хлопчика погана спадковість – батько й мати закінчили університет з червоним дипломом; Маємо те, що маємо; Чим гірше, тим краще; Вона любить обох своїх дітей, але по-різному та ін.* **У логіці** – міркування, що не належить до ряду істинних чи хибних. Зустрічається парадокс у філософії (названий Емануїлом Кантом антиномією), у математиці та в лінгвістиці (семантичний та синтаксичний парадокси), а також у художній літературі, де вживається як художній засіб, відіграючи відмінну за смисловим навантаженням функцією. Інколи парадокс формулюється у вигляді афоризму, близького до народного прислів'я: *Тихіше їдеш – далі будеш;* каламбуру: *Катерина та Дем'ян / посварились за бур'ян, / Катерина Дем'яну / не уступить бур'яну.* Досить поширеним є парадокс у художньому мовленні Богдана-Ігоря Антоновича, як художній прийом майстерно використав Іван Нечуй-Левицький (образи баби Параски і баби Палажки).

Парадóкси (грецьк. *paradoxon* – несподіваний, дивовижний, той, що суперечить здоровому глуздові) **міжмовної і міжкультурної** (*між- + культурний*) **комунікації** (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – внутрішні напруження, антиномії, суперечності тощо, що постають у міжмовній і міжкультурній комунікації та які опрацьовуються в теорії міжмовної і міжкультурної комунікації в зіставленні з міжособистісною комунікацією та її осмисленням у загальній теорії міжособистісної комунікації, де актуальними виступають закони, постулати і максими спілкування Герберта-Пола Грайса, Джона К. Ліча та ін.

Див.: *Комунікація; Закони спілкування; Принципи спілкування; Максими спілкування.*

Паракінісика (грецьк. *para* – біля, коло, поряд і *kinetikos* – той, що рухає) – жести і міміка як засоби спілкування.

Паралексія (грецьк. *para* – біля, коло, поряд і *lexis* – слово) – явище лексичної співвіднесеності тотожних значенням і близьких звучанням слів

двох або більше близькоспоріднених мов, визначуване нерегулярністю (на відміну від омолексії) системних співвідношень у їхньому фонетико-морфологічному оформленні; приблизна лексична відповідність.

Паралелі (*parallēlos* – той, хто йде поруч) (**варіанти**) **стилістичні** (прикм. від ім. *стилістика*) – варіанти, що використовуються як стилістичні: *чоло – лоб, йти – крокувати, говорити – базікати* та ін.

Паралелізм (паралелізм прямий) (грецьк. *parallēlismós* – зіставлення, порівняння від *parallēlos* – той, хто рухається поряд) – стилістична фігура / фігура мовлення, що виявляється в тотожності синтаксичної будови, модальності й інтонуванні суміжних речень або їхніх частин, або подібному розташуванні мовних елементів у двох або більше контактено розміщених реченнях: *Тече вода в синє море, / Та не витікає; / Шука козак свою долю, / А долі немає. / Пішов козак світ за очі, / Грає синє море...* (Тарас Шевченко); однакова синтаксична побудова сусідніх речень або уривків мовлення; аналогія, уподібнення, спільність характерних рис або чину; більша або менша повна тотожність синтаксичної структури двох або кількох речень, що розташовуються послідовно одне за одним. Синтаксичний паралелізм відомий ще з фольклорної традиції, принаймні за піснями легендарної Марусі Чурай, у яких витворюється психологічний паралелізм: *Як ми кохалися, як зерно в горісі, / Тепер розійшлися, як туман по лісі! / Як ми кохалися, як голубів пара, / Тепер розійшлися, як чорная хмара!* Паралелізм виконує композиційну роль, пов'язує певні мотиви чи елементи стилю в художньому творі. Так, наприклад, вірш Івана Франка «Червона калино, чого в лузі гнешся...» ґрунтується на прямому тематично-синтаксичному двочленному повторі, властивому народним пісням. Існує також строфічний повтор (пор. поезію Володимира Самійленка «Ельдорадо»), ритмічний (Павла Тичина «Замість сонетів і октав»), звуковий та ін. Найявний прямий паралелізм і заперечний паралелізм. Останній ґрунтується на заперечному зіставленні: *Не калинка ломиться, / То Ганнуся клониться. / Та й вітцєві й матіночці, / Та всій своїй родиноньці* (Нар. творчість).

Див.: **Паралелізм порівняльний; Паралелізм заперечний.**

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* – зіставлення, порівняння від *parallēlos* – той, хто рухається поряд) **заперечний** – структурна подібність двох або більше частин однієї побудови, у якій описові подій, явищ, пов'язаних з особою, передує опис чого-небудь, що не відбувається насправді, з протиставленням двох описів: *То не дуб хилить свої віти, / То хлопець-красень поспішає; / То не калина свої ягоди ронить, / То дівчина красна посміхається* (Нар. пісня).

Див.: **Паралелізм; Паралелізм порівняльний.**

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* – зіставлення, порівняння від *parallēlos* – той, хто рухається поряд) **зворótний** – те саме, що хіазм.

Див.: *Паралелізм; Паралелізм порівняльний; Паралелізм заперечний; Хіазм.*

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* – зіставлення, порівняння від *parallēlos* – той, хто рухається поряд) **значень** – паралелізм прямого і переносного метафоричного значення, вживання слів: *Греція мала за територією, але велика завдяки Есхілу* (Віктор Гюго).

Див.: *Паралелізм; Паралелізм порівняльний; Паралелізм заперечний.*

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* – зіставлення, порівняння від *parallēlos* – той, хто рухається поряд) **порівняльний** – паралелізм, у якому наявне порівняння: *А як заговорить – наче сопілка заспіває* (Анатолій Яна).

Див.: *Паралелізм; Паралелізм порівняльний; Паралелізм заперечний.*

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* – зіставлення, порівняння від *parallēlos* – той, хто рухається поряд) **простій** – див.: *Паралелізм.*

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* – зіставлення, порівняння від *parallēlos* – той, хто рухається поряд) **синтаксичний** (прикм. від ім. *синтаксис*) – паралелізм, перша частина якого постає описом явища природи, а друга – стану душі, співвідносного зі станом певного природного явища: *Цвіли каштани, цвіли каштани, ти мене кохав, ти мене кохав...* (Михайло Сенко).

Див.: *Паралелізм; Паралелізм порівняльний; Паралелізм заперечний.*

Паралелізм (грецьк. *parallēlismós* – зіставлення, порівняння від *parallēlos* – той, хто рухається поряд) **форм** (лат. *forma* – зовнішність, устрій) – те саме, що апозитивний зв'язок: *дуб-велечень, звіробій-трава, Дніпро-ріка* і под.

Див.: *Зв'язок апозитивний.*

Паралелічний (грецьк. *parallēlismós* – зіставлення, порівняння від *parallēlos* – той, хто рухається поряд) **зв'язок у діалогійній єдності** – див.: *Зв'язок у діалогійній єдності паралелічний.*

Паралінгвістика (грецьк. *para* – поряд, біля і *лінгвістика*) – 1) у вузькому значенні – розділ мовознавства, що вивчає паравербальні / невербальні (немовні, невербальні) засоби комунікації, парамову (інтонацію, кашель, паузи хезитації, темп мовлення тощо), що разом із вербальними передають змістову інформацію; 2) сукупність невербальних засобів, що беруть участь у мовленнєвій комунікації.

Див.: *Спілкування невербальне; Засоби спілкування паралінгвальні; Засоби спілкування невербальні.*

Пор.: *Засоби спілкування вербальні; Код; Мова.*

Параліпсис (грецьк. *para* – поряд, біля і *elleipsis* – пропуск) – навмисний пропуск у мовленні того, на що бажають звернути увагу,

навмисне небажання говорити про те, на що прагнуть звернути увагу; спеціальне умовчування, коли оратор робить вигляд, що не хоче говорити про щось, але все одно говорить: *Я міг би ще вказати і на багато інших їхніх вчинків і брехливі твердження, я із задоволенням сказав би вам про них, але я не зроблю цього, тому що ви вважаєте, що до цієї справи це не має ніякого стосунку* (Демосфен. Проти Ємбуліла); *Я міг би ще багато говорити про нашого ювіляра – про такі його достоїнства, як скромність, тактовність, постійна доброзичливість до інших, але чи варто про це говорити? Адже й так всі добре відомо.*

Пор.: *Інуендо; Анозіопеза; Претериція.*

Парáметр (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) **кому́нікативної** (прикм. від ім. *кому́нікація*) **поведі́нки** – сукупність однорідних, однотипних комунікативних ознак, що характеризують комунікативну поведінку окремої особистості, а у своїй сукупності, цілісності – поведінку етносу. Остання постає основою формування комунікативної поведінки мовців, що активно освоюють комунікативне поле мови.

Див.: *Спілкування; Кому́нікація; Поведі́нка кому́нікативна.*

Парáметр (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) **лексикографі́чний** (прикм. від ім. *лексикографі́я*) – спосіб словникового опису мовної одиниці; особливе словникове подання структурних ознак мови.

Парáметр (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) **лінгвокульту́рний** (прикм. від ім. *лінгвокульту́ра*) **диста́нції** (лат. *distantia* – відстань від лат. *distare* – перебувати на відстані) **влади** – ступінь вияву дистанційно-владних стосунків у кому́нікації в рамках певної національної лінгвокультури; за ознакою дистанціювання влади щодо лінгвокультури і культури загалом розмежовують культури з низькою і високою дистанцією влади (за Гертом Ховстедом (G. Hofstede)).

Парáметр (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) **лінгвокульту́рний** (прикм. від ім. *лінгвокульту́ра*) **змага́льності** – ступінь вияву в кому́нікації членів окремої національної лінгвокультури тих чи інших орієнтацій на досягнення успіху (за Гертом Ховстедом (G. Hofstede)).

Парáметр (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) **лінгвокульту́рний** (прикм. від ім. *лінгвокульту́ра*) **індивідуа́лізму** (франц. *individualisme* від лат. *individuus* – неподільний) – ступінь вияву в кому́нікації членів окремої національної лінгвокультури відносної / абсолютної незалежності від колективних або групових переконань і дій (за Гертом Ховстедом (G. Hofstede)).

Пор.: *Парáметр лінгвокульту́рний змага́льності.*

Парáметр (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) **лінгвокульту́рний** (прикм. від ім. *лінгвокульту́ра*) **колективі́зму** (лат. *collectivus* – збірний, нагромаджений) – ступінь вияву в кому́нікації носіїв окремої національної лінгвокультури залежності від колективних або

групових переконань і дій, граничним виявом яких постає повна детермінованість таких дій індивідуума (за Гертом Ховстедом (G. Hofstede)).

Пор.: *Параметр лінгвокультурний індивідуалізму*.

Параметр (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) **лінгвокультурний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) **унікнення невизначеності** – ступінь вияву в комунікації носіїв окремої національної лінгвокультури невпевненості в неусталених, несформованих, динамічно-мобільних, задалегідь непередбачених ситуаціях (за Гертом Ховстедом (G. Hofstede)).

Параметри (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) **лексичні** (прикм. від ім. *лексика*) – узагальнені смисли слів і клішованих словосполучень, що мають певну кількість конкретних утілень.

Параметри (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) **стілю** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **статистичні** (прикм. від ім. *статика*) – об'єкт вивчення, досліджуваний за допомогою статистичних методів, передбачає аналіз: 1) вживання мовних фактів з погляду їхньої нормативності; 2) належність мовному стилю; 3) належність стилю окремого автора. Вибірки повинні бути однорідними та однакового обсягу чи довжини. У використанні лінгвостатистичних методів дослідник оперує середніми частотами і частотністю (долями), що витлумачується як відношення спостережуваної частини до довжини. Статистична методика замінює повне обстеження тексту серією вибірок – спостережень (вибіркова частина позначується x з показниками вибірки: x_1, x_2 , спостереження – знаком n_i). Середня частота x – це відношення суми (знак сумування) усіх вибірових частот до числа вибірок: $\bar{\delta} = \frac{\sum(\delta_1 + \delta_2 + \dots + x_n)}{n_i}$. Середня частота відрізняється від

вибіркових частот. Усереднена міра відхилення від середньої частоти в математичній статистиці та теорії ймовірностей називається дисперсією та позначається літерою σ . Дисперсія – середнє арифметичне з квадрату відхилень величин x від їхнього середнього арифметичного, тобто від середньої частоти: $\sigma = \sqrt{\frac{\sum(x_i + x)^2}{k}}$ або $\sigma^2 = \frac{\sum(x_i + x)}{k}$. Середнє квадратичне

відхилення – це квадратний корінь з дисперсії. Статистично досліджуються і вибірові частоти і часткові долі. Доля як відношення спостережуваної частини до довжини вибірки визначається за допомогою формули ймовірності: $p = m/n$, де p – доля. Статистичне порівняння долей вивчається за допомогою обчислення квадратичного відхилення долей, критерію χ^2 -квадрат і критерію Стюдента. Розподіл частот і частотних долей у тексті того чи того автора уможливорює вияв постійних (константних) особливостей тексту, а також індивідуальних (випадкових) особливостей, що торкаються вживання окремих одиниць та їхньої довжини.

Параметризація (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює + *-изация*) – 1) одне з основних понять концепції дослідження мови як ідеалізованої

системи людської когніції в рамках підходу «принципів і параметрів» в універсальній граматиці (за Ноемом Хомським), виявленої як система підтеорій, кожній із яких властиві власні інвентарі параметрів, за якими варіюються реальні мови; 2) у **прикладній лінгвістиці** – виділення тих чи інших характеристик текстів проблемної сфери, що релевантні для пропонованого дослідження. Сукупність (множинність) цих характеристик-параметрів (їхніх можливих варіацій, модифікацій, комбінацій) складає багатовимірну матрицю, що постає опертям відбору текстів до корпусу.

Параметрична (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) **модель** (франц. *modeler* – формувати від *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – див.: **Модель параметрична**.

Парамова (грецьк. *para* – поряд, біля і *мова*) – семіотична система, план вираження якої ґрунтується на сукупності паралінгвістичних засобів спілкування – жестикуляторно-мімічній основі, передусім кінесиці, проксемиці й ольфакториці; сукупність звукових сигналів, що супроводжують усне мовлення й сприймаються в акустичній системі суб'єкта – охоплює просодику й екстралінгвістику.

Див.: **Екстралінгвістика; Просодика; Засоби спілкування невербальні; Паралінгвістика**.

Паранойя (грецьк. *paranoia* – втрата розуму) – у **психолінгвістиці** – психічне порушення, що виявляється в підозрілості та виникненні чіткої обґрунтованої системи цінних ідей, наближеності до марення.

Парантеза (грецьк. *parenthesis* – внесення) – уведення до фрази елементів, не пов'язаних із нею синтаксично (вставні та вставлені слова, словосполучення і речення). Напр.: *Вже почалось, мабуть, майбутнє. Оце, либонь, вже почалось* (Ліна Костенко).

Парата́ксис (давньо грецьк. *parataxis* (*parataxis*) – букв. розміщення поруч) – найдавніший різновид синтаксичного зв'язку, що становить просту супряжність компонентів без яких-небудь формальних змін. Сурядність предикативних частин: *Вино із вишень молоде бродило, / І молодими ми були при тім вині* (Анатолій Мойсієнко).

Див.: **Сурядність**.

Парата́ксис (грецьк. *parataxis* – букв. розміщення поруч) у **передачі прямого мовлення** – вільна супряжність конструктивних частин без граматично вираженого зв'язку. Слова автора в конструкції з прямим мовленням можуть займати будь-яку позицію: 1) до прямого мовлення; 2) після прямого мовлення; 3) всередині прямого мовлення, що зумовлює розрив прямого мовлення; 4) слова автора можуть розриватися прямим мовленням.

Паратеза (грецьк. *para* – біля, коло, поряд і *thesis* – положення, твердження) – вставлення чогось у середину речення або мовлення як пояснення або експозиція, натяк на щось, що обіцяють розповісти далі: *Бачите, з того часу минуло уже більше десяти літ, але й сьогодні, як тільки*

згадаю ту зустріч, переді мною все постає так вочевидь... Але про це згодом розповім, аби не перешкоджати нашій розповіді (Анатолій Яна).

Паратекстуальність (грецьк. *para* – поряд, біля і *lingvistica*) – відношення тексту до свого заголовка, післямови, епіграфа тощо.

Пор.: **Архітекстуальність; Гіпертекстуальність; Метатекстуальність; Інтертекстуальність.**

Паратра́кція (грецьк. *para* – біля, коло, поряд і лат. *aetractio* – стиснення, стягнення) – у **дискурсології** – операція супряжності несумісного, що породжує нестандартні смисли.

Парафа́зія (грецьк. *para* – біля і *phasis* – мовлення) – порушення усного і письмового мовлення, що полягає в заміні потрібних звуків (букв) або слів на інші, у неправильному вживанні окремих звуків (букв) або слів.

Парафра́з (грецьк. *para* – поряд, біля і *фраза*) / **Перéспів** – переопрацювання чужого художнього твору зі збереженням його структурних особливостей та певної частини стилістичних прийомів, лексичних елементів. Парафразом вірша Горація «Поставив я пам'ятник...» є вірші «Пам'ятник» Гаврила Р. Державіна, Олександра С. Пушкіна, Євгена О. Євтушенка. «Задонщина» – парафраз «Слова о полку Ігоревім». Сприймаючи подібні переопрацювання, свідомість читача робить певні накладки стилістики обох творів, що врешті-решт і виступає метою автора.

Парафра́за (грецьк. *para* – поряд, біля і *фраза*) – переказ своїми словами чужих думок, текстів; описовий вислів: *Вічне місто* (замість *Рим*), *пора опалого листя* (замість *осінь*).

Див.: **Перифраза.**

Парахро́нізм (грецьк. *para* – поряд, біля і *chronos* – час) – різновид анахронізму, віднесення події до пізнішого часу, ніж вона відбувалась, осіб – до пізніших часів, ніж ті, у які вони жили: *Десь Наполеон дивиться на всю цю веремію і не заважає* (Анатолій Яна).

Парéзія (грецьк. *pareisis* – розслаблення) – див.: **Ліцензія.**

Парембо́ла (грецьк. *parembola* – вставка) – різновид парантези, конструкції зі вставленням, у якій смисл вставленої фрази має прямий стосунок до предмета головної частини: *Яке усе красиве на моїй землі, як я її люблю (а хто ж не любить рідну землю, хіба що якісь зайди без душі)* (Анатолій Яна).

Паремі́ї (грецьк. *paremiya* – вислів) – у **дискурсології** – одиниці дискурсивного рівня, яким притаманні (як і лексичним одиницям (*слова, фразеологізми*)) цілісна, усталена форма й регулярність відтворення, але, на відміну від них, такі, що складаються з одного або більше висловлень: *прислів'я і приказки, афоризми, анекдоти, небилиці, притчі* та ін.; входять у базову аксіоматику мовної свідомості.

Паренéзис (грецьк. *parainesis* – настановна) – зменшувальне мовлення. Пор, наприклад, текст «Листа до Гоголя» Віссаріона Белінського.

Парентéза (грецьк. *parentesa* – привставлення) – внесення, вставлення в речення не поєднаних з ним граматично слова, словосполучення, речення, але співвідносних зі змістом основного складу речення або його конструктивних частин: *Конвалія (зауважу мимохіть) належить до отруйних квітів, хоча краса її перемагає її шкідливість* (Анатолій Яна).

Див.: *Речення вставне; Слова вставні; Конструкції вставлені.*

Паренті́рс (грецьк. *para* – поряд, біля і *thyros* – тире) – надзвичайна пристрасть виголошувати урочисті промови, виголошення псевдоурочистих промов: *Високошановне панство... Я не п'яний. Та й не можу я сп'яніти навіть від випитого, коли таке коїться навколо. Коли душа моя прагне не пиття, а кохання... Нехай скептики тут посміхатися, але високошановне панство, повинно знати, що в моїй душі ідуть глобальні процеси перетворення фізичного почуття у високоморальне...* (Анатолій Яна).

Парехéза (грецьк. *parechesa* – подібність) – 1) поєднання слів, що однаково звучать: *Снігове покривало покривало усе поле* (пор.: *Каламбур; Діафона*); 2) парономазія зі словами, що різняться однієї літерою або переставленими складами: *Болять в'язи, але сильні м'язи* (Нар. тв.).

Пор.: *Парономазія.*

Пари мінімáльні (прикм. від ім. *мінімум*) – пари слів або форм, словоформ, що розрізняються однією фонемою: *сік [с'ік] – тік [т'ік], сік [с'ік] – сіль [с'іл'], толь [тол'] – тюль [т'ул']* та ін.

Пари синонімі́чні (прикм. від ім. *синонім*) – усталені синонімічні пари, що використовуються на позначення певних предметів, явищ для підсилення відтінку розмовності, фольклорності: *море-океан, шум і гам, до пори до часу.*

Пáри стійкі антонімі́чні (прикм. від ім. *антонім*) – пари, яким властиві ознаки відтворюваності. Їхнє використання надає відтінку спонтанності: *ні живий ні мертвий, хочеш не хочеш, взимку і влітку, вдень і вночі, тут і там* та ін.

Пародіюва́ння / Паро́дія (грецьк. *parodia* – спів навиворіт) – комічне наслідування чужого стилю, іншого твору, зі збереженням його загальної структури і частини лексики. Запровадив пародію грецький письменник Гіппонакт (помер у 530 р. до н.е.). Це був поширений жанр в античну добу: «Циклоп» Еврипіда – пародія на «Одіссею», «Жаби» Аристофана – на трагедії Еврипіда та ін. Поширеною була пародія і пізніше, пор. «Дон Кіхот» Мігеля де Сервантеса, «Похвала глупості» Еразма Роттердамського, «Гаргантюа і Пантагрюель» Франсуа Рабле та ін. Значне місце вона посідає в українському фольклорі («Лист до турецького султана» тощо), згодом використовувалася у творчості «мандрованих дяків», Івана Котляревського, П. Білецького-Носенка, Володимира Самійленка, Василя Еллана (Блакитного), Юрія Клена та Леоніда Мосендза, відомих за спільним псевдонімом Порфірій Горотак, Остапа Вишні, Юрія Івакіна, Андрія

Крижанівського та ін. Класичний приклад пародії дав Кость Буревій, який підписувався псевдонімом Едвард Стріха. Особливо прикметними постають його пародії з яскравим глузуванням з галасливих декларацій авангардистів; пародіював він антихудожню «політику» комуністичної партії в літературі: *Зробіть мені квиток партійний: / Навдовжки – кілометр! / Навширшки – кілометр! / І напишіть червоним на вогні: / Це – Стріха Едвард – / рядовий / загонів геніальних / геній! / Напишіть: / Він сліз не має, / цей Едвард, / а кров – барилами, / пожежами – вогонь / у / собі / носить...* Досить активно продукують пародію представники неоавангардизм, зокрема Бу-Ба-Бу.

Паромебз (грецьк. *para* – поряд, біля і *homio* – робити подібним) – уподібнення розташованих один за одним членів періоду: *Ми все обговорили, все прокрутили, все врахували, нічого не зрозумівши і нічого не успадкувавши* (Анатолій Яна).

Паромологія (грецьк. *para* – поряд, біля + *homologia* – згода) – позірна згода, позірний дозвіл, уступка співрозмовнику, опоненту для посилення своєї позиції: *Вальтер Скотт і Купер – снадійними людства. Що вони люди обдаровані – цього я не заперечую. Але тим гірше. Саме тим вони і шкідливі, що твори їхні читаються із задоволенням і створюють цілі школи наслідувачів* (Дмитро Писарев).

Див.: **Асимуляція; Концесія; Гомологія.**

Пароніми (грецьк. *para* – біля та *опута* – ім'я) – однокореневі слова, що подібні за структурою та вимовою, належать до однієї частини мови чи мають спільні граматичні ознаки, але різняться за своїм значенням: *адрес – адреса, гривна – гривня – грива, тактовний – тактичний, ознайомитись – познайомитись*. Як стилістичний засіб, пароніми підсилюють виразність думки, використовуються для створення гри слів, каламбурів, забезпечують милозвучність архітектоніки тексту: *Крізь дощ і сніг, дебати і дебюти. / Ми є тому, що нас не може бути* (Ліна Костенко). Існує й широке розуміння паронімів: до них відносять слова, далекі за походженням, будовою, значенням, але близькі за звуковим складом (*дріботити – тріпотити, дерзання – терзання, голосувати – галасувати, афект – ефект, досвідчений – освічений*).

Див.: **Каламбур.**

Паронімічна (прикм. від ім. *паронім*) **атра́кція** (лат. *attractio* – стиснення) – див.: **Атракція паронімічна.**

Паронімія (грецьк. *para* – біля та *опута* – ім'я) – часткова звукова подібність слів (паронімів) за їхньої повної або часткової семантичної відмінності.

Див.: **Пароніми.**

Парономазія (грецьк. *paronomasia* від грецьк. *pará* – біля, коло і *опотázō* – називаю) (**паронімічна атра́кція**) – різновид гри слів, фігура мови (стилістична фігура), що полягає в навмисному зближенні далеких за походженням, але близьких за звучанням у контексті паронімів і взагалі

співзвучних слів або їхніх форм із певною стилістичною настановою; зіткнення слів, близьких за звучанням, але різних за змістом, у тому самому висловленні: *Любіть тваринку, і травинку, і сонце завтрашнього дня* (Ліна Костенко); *Страшніша огнених геєн / Голодна хіть зажерливих гієн* (Борис Олійник). Елементами паронимазії можуть бути і слова з різними граматичними характеристиками: *жертви – жертви, степ – стерп – серп, свідки – свідки, свіча – свічадо*.

Див.: **Пароніми**.

Пор.: **Каламбур**.

Партикуляція (лат. *particula* – частка + *-ація*) – перехід інших частин мови в частки як частину мови. **Партикуляція займівників. Партикуляція прикметників. Партикуляція числівників. Партикуляція прислівників. Партикуляція дієслів. Партикуляція сполучників**, пор.: *У четвер рівно* (частка) *о п'ятій прямісінько з міста повезли новобранців на фронт* (Олесь Гончар) і *Хлопець йшов рівно* (прислівник) та ін.

Див.: **Частини мови**.

Парти́тв (грецьк. *partytyv* – частина) – 1) відмінок, що виражає значення частини цілого (*Хлопець нарвав яблук; Дівчина налила з відра води*); 2) компонент у семантико-синтаксичній структурі речення, що позначає частину / частини цілого; денотативна роль ситуативного типу, частина будь-якого актанта чи сирконстанта: *Хто з вас знав нашого колегу?*

Парти́тви (грецьк. *partytyv* – частина) – група слів однієї частини мови, одне з яких називає ціле, інші – частини цього цілого: *дерево* (ціле) – *гілка, корінь, листя, крона* (частини).

Пор.: **Мероніми**.

Парцела́ (франц. *parceller* – ділити на дрібні частини від лат. *parcelle* – частинка) – у **когнітивній лінгвістиці** – складники домена (див.: Домен). Так, наприклад, домен *об'єкти природи* містить три парцели: *неживі природні об'єкти, флора, фауна*. Парцела *неживі об'єкти* охоплює концепти на позначення *астрономічних об'єктів та частин пейзажу* (*сонце, місяць, зірки, небо, горизонт; вода океан, море, річка, земля, острів, гора, стрімчак, рів, ущелина, галявина, камінь*); парцела *фауна* формована концептами на позначення *тварин, птахів*: *свиня, корова, олень; орел, ворона, горобець*. Домен *явища природи* складається з двох парцел: *фізичні явища* та *метеорологічні явища* та ін.

Див.: **Концептосфера**.

Пор.: **Домен**.

Парцеля́т (франц. *parceller* – ділити на дрібні частини від лат. *parcelle* – частинка) – частина простого або складного речення, утворена при його членуванні на декілька висловлень у зв'язку з певною комунікативною ідеєю і винесену за межу синтаксичної структури – речення: *Іду я знову. До вас. Радитися* (Василь Чумак).

Парцеляція (франц. *parceller* – ділити на дрібні частини від лат. *parcelle* – частинка) – 1) членування цілісної реченнєвої структури на кілька окремих висловлень для актуального наголошення виокремлюваних компонентів: *Нещодавно повідомлялося у пресі, що вже спіймано. Їх обох* (Україна молода. – 2007. – 17 серпня); *Вийшли. Простували. Хрещатиком. Весело. З анекдотами, жартами, сміхом* (Василь Завгородній). Парцеляція орієнтована на увиразнення емоції в поетичному мовленні, для цього членується висловлення на будь-яку кількість частин, за якого між цими частинами зберігаються ті самі відношення, що й між частинами непарцельованої структури: *Та навіть коли дата «покруглішає», відзначатимуть її навряд чи. І не лише через не дуже виграшні обставини народження Московського патріархату. А тому, що будь-який ювілей провокує історичні екскурси, а при першому ж такому зануренні впливе неодмінно 15 грудня 1448 року* (Газета по-українськи. – 2009. – 11 серпня). Поєднання двох висловлень, що на поверхневому рівні постає як розчленування одного речення на дві частини за умов парцелювання, дозволяє концентрувати увагу читача на кожній з них як самодостатній і максимально актуалізованій в умовах комунікації: *Ми бачились з ним. Вчора* (Василь Завгородній); *Зелений дощ. Розлився в акварелі* (Богдан Береза); 2) інколи П. вважають стилістичною фігурою, за якої поділ речення на окремі частини спрямований на посилення й увиразнення кожного виокремленого компонента: *Не руш мене. Я сам сумую. / Собі у руки сам дивлюсь. / А душу більше не лікую. / Хай погиба. Я не боюсь. // Переживу. Перечорнію. / Перекигичу. Пропаду. / Зате – нічого. Все. Німію. / Байдужість в голови кладу* (Микола Вінграновський).

Пор.: **Приєднування.**

Пасів (італ. *passive* від лат. *passivus* – пасивний, недіяльний) – те саме, що пасивний стан; різновид синтаксичного стану, коли вихідний підмет знижується в ранзі, а вихідний додаток може підвищуватися в ранзі.

Див.: **Стан пасивний; Стан пасивний.**

Пасів (італ. *passive* від лат. *passivus* – пасивний, недіяльний) з **нульовім актáнтом** – вид синтаксичного стану, за якого дієслово може набувати показника пасивного стану в таких конструкціях, де підмет початкової структури, тобто семантичний агент ніяк не виражений. Якраз такий *безагентивний пасив* найпоширеніший у мовах світу: *Розмова припинена*. Інколи виявляється, що в мові вираження неозначеного агенса в позиції підмета постає неможливим, і смисл «агент – неозначена особа» вимагає переведення дієслова у форму пасивного стану. У цьому разі наявна актантна деривація – дериватема, що називається *імперсонал*.

Див.: **Деривація актантна.**

«**Пасів лінійний**» (італ. *passive* від лат. *passivus* – пасивний, недіяльний) – вид синтаксичного стану, за якого додатки не переміщуються на вищі ролі.

«Пасів півний» (італ. *passive* від лат. *passivus* – пасивний, недіяльний) – вид синтаксичного стану, за якого прями́й або непрями́й додаток переміщається в позицію підмета.

Пасивіза́ція (італ. *passive* від лат. *passivus* – пасивний, недіяльний + *-ізація*) – перетворення активної конструкції в пасивну (див.: **Стан**). Основу такого перетворення становить зміна синтаксичної функції агенса (див.: **Агенс**) і пацієнса (див.: **Пацієнс**) при перехідному дієслові, зміна комунікативного фокусу мовленнєвої ситуації і функційної перспективи речення (див.: **Рема; Тема**): *Дівчина вишила рушник ще вчора* (актив) → *Рушник вишито дівчиною ще вчора* (пасив).

Пасівна (лат. *passivus* – пасивний, недіяльний) **конструкція** (лат. *constructio* – побудова) – див.: **Конструкція пасивна**.

Пасівна (лат. *passivus* – пасивний, недіяльний) **лєксика** (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: **Лєксика пасивна**.

Пасівний (лат. *passivus* – пасивний, недіяльний) **зворót** – те саме, що пасивна конструкція.

Див.: **Конструкція пасивна**.

Пасівний (лат. *passivus* – пасивний, недіяльний) **словнік** – див.: **Словник пасивний**.

Пасівне (лат. *passivus* – пасивний, недіяльний) **слўхання** – див.: **Слухання пасивне**.

Пасівний (лат. *passivus* – пасивний, недіяльний) **стан (пасів)** – див.: **Стан дієслова**.

Пáспорт (франц. *passport* від *passé* – прохід і *port* – гавань) **комунікатівний / Пáспорт** (франц. *passport* від *passé* – прохід і *port* – гавань) **людіни комунікатівний** (прикм. від ім. *комунікація*) – комплексна інформація, яку особа підсвідомо (вона для неї постає скриптовою) повідомляє про себе в комунікації (*вербально, невербально (паралінгвістичними засобами у всьому обсязі та ємності, інтонуванням, застосуванням принципів комунікативної настанови і под.)* іншим учасникам спілкування).

Пáспорт (франц. *passport* від *passé* – прохід і *port* – гавань) **людіни мóвний** – див.: **Пáспорт людини комунікативний**.

Пáспорт (франц. *passport* від *passé* – прохід і *port* – гавань) **мовленнєвий** – інформація, яку особа підсвідомо знає і повідомлює про себе іншим учасникам комунікації мовними засобами.

Пáспорт (франц. *passport* від *passé* – прохід і *port* – гавань) **мовленнєвого жáнру** (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) – див.: **Анкета мовленнєвого жанру**.

Пастіш – те саме, що пародія.

Див.: **Пародія; Наслідування**.

Патérн (англ. *patern* – зразок, приклад, принцип, система, структура, модель) **лінгвокульту́рний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – об'єднання в

цілісне сприйняття, домінанта, зразок, модель, схема різних елементів культури, властивих носіям певної національної лінгвокультури. Наявне інтегрування гарантує спільну усталену форму лінгвальної і культурної поведінки в різних сферах життєдіяльності народу (етносу). П. к. – важливий елемент кумуляції культурного досвіду, сприйняття нових елементів і включення їх в усталену систему лінгвальних і культурних координат.

Див.: *Культура*.

Патетика (греч. *pathetikos* – чуттєвість, емоційність) – риторична категорія, що корелює зі стилем поведінки, манерою або способом висловлення почуттів, що характеризується емоційним підвищенням. Категорія вперше була опрацьована Аристотелем, який поряд із пафосом вирізняв етос і логос.

Патієнт / Пацієнс (англ. *patient*; лат. *patiens* – той, який сприймає, терпить дію; пор. укр. *пацієнт*, утворене від того самого кореня) / **Пацієнтів – Пацієнс** – поняття об'єкта дії. Протиставлений агенсу (див.: *Агенс*) як суб'єкту, джерелу дії. У реченні *Хлопчик годує зайчика* пацієнсом постає *зайчика*, агенсом – *Хлопчик*. Пацієнс часто збігається з прямим додатком, але абсолютизувати такий збіг не варто; денотативна роль об'єктного типу, назва відмінка пасивного учасника події; другий актант, на який спрямовані дії протагоніста й у цьому сенсі залежний від нього: *Любила Марія свій город* (Валер'ян Підмогильний). Одна з основних типових семантичних ролей, пацієнс ієрархічно другий після протагоніста (ролі суб'єктного типу) учасник ситуації. Пацієнс (об'єкт) можливий тільки в ситуації, де наявний (названий або неназваний) протагоніст, він ситуацію не контролює. П. – денотативна роль об'єктного типу, пацієнс-істота, який підлягає дії агенса: *На цій фермі годують перепілок*. П. / П. внутрішньо диференційований на: 1) об'єктив (предмет, що існував до ситуації і підлягав впливу протагоніста – першого учасника ситуації: *Координаційно-обчислювальний центр здійснює опрацювання нової інформації* (Голос України. – 2007. – 14 вересня)); 2) креатив / результатив (предмет або ситуація, що постає внаслідок здійснення певної ситуації: *Небувалий урожай – три мільйони тюльпанів – вирощено в нашому Ботанічному саду* (Донеччина. – 2004. – 12 травня)); 3) еврикатив (компонент об'єктного типу при предикатах дії в інтелектуально-творчій сфері, що позначає результат відкриття в певній галузі знань: *Відкриття, здатне перевернути всі попередні уявлення про клітину, здійснено нещодавно в Англії* (Голос України. – 2000. – 17 грудня)) тощо.

Пор.: *Агенс*.

Патогенний (грецьк. *patnos* – біль, страждання; *genes* – ген, генний – народжений, який народжується – частина складних слів, що означає «який походить від чогось», «який утворює щось») – хвороботворний. Напр.: *патогенний текст*.

Патріотизм (грецьк. *patria* – батьківщина) – суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни; любов до батьківщини, відданість вітчизні, своєму народу, любов до рідної мови і культури. П. – одне з найглибших почуттів, що усталювалось століттями і тисячоліттями розвитку відокремлених етносів як самодостатніх і самоідентифікувальних. Недооцінка або ігнорування, скептичне ставлення до почуття П. одного із учасників спілкування може стати причиною комунікативної невдачі, граничним виявом якої є конфлікт у комунікації.

Див.: *Культура; Мова; Мова рідна; Вірність мові.*

Патріотизм (грецьк. *patria* – батьківщина) **мóвний** – любов до рідної мови, захист її від іншомовного впливу, дотримання норм у щоденному вжитку, оборона рідного слова в рамках відповідного законодавства.

Патронім (грецьк. *patēr* (*patros*) – батько і *опута* – ім'я) – особове ім'я, утворене від імені батька: *Марія Петренко, Любов Петрова, Микола Павлишин, Василів ліс* та ін.

Патронімія (грецьк. *patēr* (*patros*) – батько і *опута* – ім'я) – утворення особового імені від імені батька; сукупність особових імен, утворених від імені батька.

Па́уза (лат. *pausa* від грецьк. *παυσις* (*pausis*) – припинення) – більш або менш тривалі тимчасові зупинки, перерви. Один з елементів організації мовленнєвого потоку, що виступає засобом смислового, психологічного, граматичного, логічного або емоційного виділення слова, синтагми; перерва в мовленні, якій акустично відповідає відсутність звучання, а фізіологічно – зупинка в роботі мовленнєвого апарату. П. постає одним з елементів інтонації, що бере участь у звуковій організації речення та його складників, визначальним чинником його членування, виділення відокремлених членів, “смислового наголошування” одного з компонентів речення, їхньої актуалізації тощо, пор.: *Тепер | я йду до школи; Тепер | я | йду до школи; Тепер я |йду| до школи; Тепер я йду |до школи.*

Паукáльне (лат. *paucis* – небагаточислений) **число́** – грамема, що позначає незначну кількість об'єктів. Зістрічається в арабській, кушитській і новогвінейській мовах.

Див.: *Число́ паукáльне.*

Пацієнти́в-комітати́в (англ. *patiens*; лат. *patiens* – той, який сприймає, терпить дію; пор. укр. *пацієнт*, утворене від того самого кореня та англ. *comitative*, франц. *comitativ* – спільний) – другий пацієнт – назва істоти, який разом із головним пацієнтом підлягає дії / впливу агенса: *Перед ним був незрозумілий масивний апарат, який міг разом із стільцем рухатися по двох рейках, наближаючись або віддаляючись од жовтого автобуса* (Євген Гуцало); *Дівчина подивилася на хлопця разом з його конем і привітно запросила вечеряти* (Володимир Дрозд).

Педагогі́чна (прикм. від ім. *педагогіка*) **кому́нікація** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати

участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація педагогічна.**

Педантизм (франц. *pedantisme* від італ. *pedante* – букв. учитель) – промова з елементами особливої або надлишкової точності, пор.: *Він навчається в університеті і Він є студентом Київського національного університету імені Тараса Шевченка; у січні і в січні місяці.*

Пейоративний (лат. *pejor* – гірше) – знижений, принизливий.
Пейоративна оцінка. Пейоративне забарвлення слів.

Пейорация (лат. *pejor* – гірше) – погіршення, зниження стилістичного (конотативного) значення слова або виразу. Це надзвичайно легко простежити щодо біблійних висловів. Ураховуючи їхнє високе стилістичне звучання в текстах Біблії, їхнє використання в побутовому і публіцистичному може зумовити негативне сприйняття з боку частини співрозмовників або читачів.

Пелагоніми (грецьк. *pelah* + *-onim*) – назви морів (*Чорне море, Азовське море, Каспійське море, Червоне море, Середземне море* тощо).

Первазія (лат. *pervasio* – переконання, віра, заспокоєння) – синтез інтелектуальних, моральних, емоційних складників (елементів, компонентів) мови, спрямованої до розуму, волі й почуттів адресата. Це головна ознака гарної риторичної мови, що покликана переконувати слухача.

Первінний мовленнєвий акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: **Акт мовленнєвий первинний.**

Перебільшення – навмисне перебільшення ступеня певної дії, ознаки для дезінформації слухача: *Начальник прийшов, розкричався* (коли суб'єкт просто зробив незначне зауваження); *Наказала мені зробити комплімент про її нову сукню* (насправді вона запитала: «*Чи подобається вам моя нова сукня?*»); *Це нечуване правопорушення!* (з виступу адвоката у зв'язку зі взяттям під варту крупного фінансиста).

Переваги лінгвонаціонально-культурні – використання в міжмовній і міжкультурній комунікації (свідоме або несвідоме, автоматичне чи стратегічно визначене) усталених для рідних мови і культури стратегій, тактик, принципів, максим тощо спілкування.

Див.: **Культура; Стратегія спілкування; Тактика спілкування; Принципи спілкування.**

Переґрінізм (франц. *peregrinism*) – особливість вислову, запозичена з чужої мови. Пор. запозичені з французької мови звороти *На війні як на війні, Повернемось до наших баранів*; нечастотне використання висловів, перекладених з іспанської: *Коли кіт спить, миші танцюють, Собаки гавкають – караван йде* (алегорично) тощо.

Пор.: **Екзотизм; Варваризм.**

Передбачення – суб'єктивно-модальне значення, виражене в реченні за допомогою вставних компонентів на кшталт *можливо, мабуть* тощо.

Передньопіднебінні приголосні – те саме, що передньоязикові приголосні.

Див.: *Приголосні передньоязикові*.

Передньоязикові приголосні – див.: *Приголосні передньоязикові*.

Передражнювання – див.: *Мімесис*.

Перезапис – вияв міжтекстуальних зв'язків, що полягає у створенні автором нового варіанту тексту.

Переказ – вияв міжтекстуальності, що полягає в близькості переказу для тексту-джерела, яка може коливатися.

Переклад – 1) допоміжний вид мовленнєвої діяльності, за допомогою якого здійснюється відтворення змісту тексту засобами іншої мови, таким чином витворюється аналог оригіналу тексту, створений відповідно до суспільної, культурної та мовної реальності; перетворення мовленнєвого твору однієї мови в мовленнєвий твір іншою мовою за збереження смислу; 2) адекватне відбиття й творче перетворення оригіналу тексту; 3) специфічна усна або письмова діяльність, спрямована на перетворення наявного тексту. **За змістовою адекватністю оригіналу переклад буває вільний (довільний) і дослівний.** В інтер- та інтравербальному аспекті переклад буває інтер- й інтравербальним, а в інтер- й інтралінгвістичному аспекті постає інтер- та інтралінгвістичним. **Форми вияву перекладу – усна та письмова в різноманітному їхньому поєднанні. У хронологічно-просторовому аспекті переклад може бути синхронним та діахронним. За взаємозв'язком мови-джерела і мови-об'єкта переклад може бути – з нерідної мови на рідну і з рідної мови на нерідну.** Переклад може поставати також адаптованим щодо потреб певної комунікації.

Див.: *Комунікація; Дискурс; Текст; Мова рідна; Смисл комунікативний; Переклад вільний (довільний); Переклад дослівний; Переклад інтервербальний; Переклад інтравербальний; Переклад інтерлінгвістичний; Переклад інтралінгвістичний; Переклад синхронний; Переклад діахронний; Переклад усно-усний; Переклад усно-письмовий; Переклад письмово-усний; Переклад письмово-письмовий; Переклад автоматичний (машинний).*

Переклад автоматичний (машинний) – переклад текстів з однієї мови на іншу за допомогою ЕОМ; процес перетворення комп'ютером тексту, створеного засобами однієї природної мови в текст, оформлений засобами іншої природної мови. У межах комп'ютерної лінгвістики особливу вагу має **машинний переклад**, що є процесом перекладу текстів (письмових, а в загальноцивілізаційному вимірі також і усних) однієї природної мови іншою за допомогою спеціальної комп'ютерної програми, тому таким важливим є напрацювання навичок створення алгоритмів перекладу та побудови подібних систем. Наука про переклад (англ. translation studies; нім. Übersetzungswissenschaft, Translationswissenschaft) охоплює кілька важливих напрямів: теорія перекладу, аналіз перекладу, методика навчання перекладу.

Особливий статус належить машинному перекладу – наукова і технологічна дисципліна, пов'язана з наукою про переклад, з комп'ютерною лінгвістикою. Наука про переклад – міжгалузєва, значною мірою активізована зв'язками з літературознавством, когнітивною наукою і культурною антропологією. За активністю перекладацької діяльності розмежовують усний і письмовий переклади, різниця між якими постає особливою в психологічному аспекті. Прикладний аспект теорії перекладу пов'язаний насамперед з тим, що необхідно послідовно враховувати особливості невідповідності між граматичними і лексичними системами різних мов, різницю в прагматичному функціонуванні мовної системи. Сюди можна віднести труднощі в категоризації дійсності, зумовлені граматичними особливостями різних мов (наприклад, розбіжності у граматичних категоріях тощо), особливості лексичного значення і под. Найважливішою лінгвістичною проблемою науки про переклад є адекватне відтворення так званих «прихованих категорій» – категорії невідчужуваної належності, означеності-неозначеності тощо. Виступаючи в одних мовах граматичними, в інших – набуваючи нерегулярного вираження, вони становлять надзвичайну трудність у перекладі.

Машинний переклад своїми витокami та постанням мотивований практичними потребами, що особливо актуальними постали в 50-ті рр. ХХ ст., коли зросли обсяги і ємність науково-технічної інформації. У 1949 році фахівець з дешифрування Уоррен Уївер (США) склав меморандум з обґрунтуванням принципової можливості створення систем машинного перекладу. Ця ідея ґрунтувалася на тому, що структурна подібність між мовами можна описати формально, що є необхідною умовою опрацювання алгоритмів для ЕОМ. Спочатку прогнозувалось, що системи машинного перекладу можуть легко забезпечувати переклад будь-яких науково-технічних текстів. Це сприятиме інтенсифікації перекладних студій, значною мірою вивільнивши процедуру перекладу від людських ресурсів. Уже перші спроби створення систем машинного перекладу засвідчили, що в цьому разі необхідні суттєві й нетривіальні інформації різного типу про функціонування мовних систем, їхнє облаштування, закономірності внутрішньої будови, що не була адекватно висвітлена в традиційно-класичних граматичних описах. Водночас комп'ютерне моделювання людської здібності перекладу вимагало врахування і суто лінгвістичних, і психологічних, і соціальних, і гендерних та інших чинників. Перші спроби опрацювання програм автоматичного перекладу дали незадовільний результат: переклад ЕОМ вимагав прискіпливого і глибокого редагування, а вартість машинного перекладу часто була вищою від оплати звичайного перекладача. Сьогодні розвиток і напрацювання систем машинного перекладу має кілька напрямів: 1) опрацювання людино-машинних систем, що враховує і прогнозує пряму участь людини в процесі перекладу на різних етапах; 2) проблемна сфера обмежена конкретною підмовою, або підстилем, наприклад, текстами

космічної галузі або будівельної індустрії; 3) системи машинного перекладу розглядаються як різновид підсистем / систем штучного інтелекту (останнє уможливило використання комп'ютерних технологій, опрацьовуваних у комп'ютерному моделюванні людського мислення). Набуті в теоретичній лінгвістиці знання про структуру і систему, особливості функціонування мови знаходять застосування в теорії і методиці викладання мови. Напрацювання в теорії, зміна теоретичних передумов ставали опертям динаміки методичних підходів у викладанні мови – рідної і нерідної. «Граматично-перекладний» метод мав опертям уявлення про ідеальність будови граматичної системи мови, що підтверджувалося студіюванням такого зразка логічності й несуперечності – граматичного ладу латинської мови. Тому вивчення мови мало постулатом засвоєння певних граматичних правил з обов'язковим засвоєнням усіх винятків дії певного граматичного правила. Методика ґрунтувалася на визнанні двомовності навчання: усі завдання та пояснення викладаються і пишуться рідною мовою, а визначальною метою є читання текстів та їхній переклад рідною мовою. Наприкінці ХІХ ст. цей метод (граматично-перекладний) піддають сумніву в силу того, що він не забезпечував швидке оволодіння мовою, на початку ХХ ст. виник «прямий метод» навчання, що полягав у опрацюванні комплексу вправ, орієнтованих на моделювання оволодіння дитиною мови. Граматична система в цьому випадку вторинна, а оволодіння мовою первинне. Особливістю цього методу є одномовність, його використання передбачає опрацювання досконалої системи способів пояснення значення слова через синоніми, антоніми, дефініцію, опис, рисунок, картинку тощо. Прямий переклад у такому методі не заснований. Активне використання в прямому методі технічних засобів навчання зумовило створення «аудіолінгвального» і «аудіовізуального» методів навчання іноземним мовам. Активізація прагмалінгвістичних досліджень зумовила виникнення «комунікативно-орієнтованого підходу», основу якого становить навчання спілкування іноземною мовою, максимальне наближення до того, як користуються певною мовою її носії. Це зумовило послідовне використання понять комунікативної ситуації і комунікативного наміру як визначальних, унаслідок чого мовні форми розглядають у зв'язку з конкретною ситуацією й намірами мовця. До того ж постулат наближення до реальності вимагає використання не тільки мовних висловів, але й застосування інших знакових систем, притаманних для відповідної ситуації спілкування, – дорожніх знаків, піктограм, розкладу руху потягів, плану міст, розташування вулиць і майданів тощо. Вивчення мови перебуває в активній взаємодії з культурою народу (пор. завантаження навчальних дисциплін «Лінгвокультурологія», «Лінгвокраїнознавство» тощо). Усе це мотивувало кваліфікацію такої концепції як «інтегрованого країнознавства».

Синонім: *Переклад автоматичний; Переклад автоматизований.*

Переклад вільний (довільний) – переклад, що передає загальний зміст сказаного на іншій мові в розумінні перекладача, без дотримання формальної відповідності між мовою-джерелом і мовою-об'єктом (граничним виявом постає переспів).

Переклад діахронний – вид перекладу, що відтермінований у часі щодо оригіналу.

Переклад дослівний – механічна підстановка слів певної мови як еквівалентів слів іншої мови за збереження іншомовної конструкції.

Переклад інтервербальний (лат. *inter...* – між, посеред + *verbalis* від *verbum* – слово) – інтерлінгвістичний переклад, що характеризується передачею певного змісту однієї природної мови іншою, відповідними її «словесними» (вербальними) засобами.

Переклад інтерлінгвістичний (лат. *inter...* – між, посеред + *лінгвістичний*) – переклад у відповідному смислі, тобто передача певного змісту засобами іншої природної мови.

Переклад інтерсеміотичний – передача певного змісту не засобами тієї самої або іншої природної мови, а невербальними засобами (хореографія, інформаційно-логічні мови).

Переклад інтравербальний – інтралінгвістичний переклад, що характеризується передачею певного змісту «словесними» засобами природної мови.

Переклад інтралінгвістичний (лат. *intra...* – всередині + *verbalis* від *verbum* – слово) – у **транслятології** – переклад, здійснюваний засобами тієї самої мови (пор. парафрази, тлумачення словами й висловленнями); передача певного змісту в інших словах і висловах тієї самої мови.

Переклад письмово-письмовий – письмовий переклад письмового тексту.

Переклад письмово-усний – усний переклад письмового тексту оригіналу.

Переклад послідовний – такий переклад, що здійснюється слідом за озвученим (частково або за структурно-семантичними частинами) текстом оригіналу.

Переклад синхронний (прикм. від ім. *синхронія*) – вид усного перекладу, що здійснюється практично одночасно із проголошенням тексту оригіналу. Пор.: **Синхронний переклад** у природному вигляді становить процес, матеріальним утіленням якого є звукове мовлення з перебігом у часі; **синхронний переклад** є вид усного перекладу (на відміну від усіх видів письмового перекладу) на слух, здійснюваний перекладачем одночасно з одержанням мовного повідомлення (на відміну від послідовного перекладу).

Переклад усно-письмовий – письмовий переклад усного тексту (порівн. диктант-переклад).

Переклад усно-усний – усний переклад усного тексту, коли мова тексту оригіналу й мова перекладу подані в усній формі.

Перекладозна́вство – розділ мовознавства, предметом якого виступає науковий опис процесу перекладу як міжмовної трансформації, а також моделювання процесу перекладу.

Див. також: *Теорія перекладу*.

Перекóнливість мóвлення – когнітивно-риторичний складник спілкування, пов'язаний із досягненням перлокутивного ефекту впливу адресанта на ментальну сферу адресата за допомогою мовного коду. Важливим складником є логічність побудови повідомлень та їхніх зв'язків.

Перекóнувальна кому́нікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Кому́нікація переконувальна*.

Перемика́ння ко́дів (ко́дове перемика́ння) (франц. *code* від лат. *codex* – звід законів) – усвідомлений перехід адресанта (мовця) у процесах мовленнєвого спілкування з однієї мови (*діалекту, стилю*) на іншу (інші), пов'язаний зі зміною умов кому́нікації.

Див.: *Спілкування; Кому́нікація; Мова матрична; Мова впроваджувана; Акт кому́никативний*.

Пор.: *Змішування кодів*.

Перемика́ння ко́дів (франц. *code* від лат. *codex* – звід законів) **непóвне** – див.: *Змішування кодів*.

Перемика́ння ко́ду (франц. *code* від лат. *codex* – звід законів) – у **кому́никативній лінгвістиці** – кому́никативна стратегія адресанта на зближення з адресатом, основана на пошуку зближення позицій: використання спільного мовного коду, пристосування до чужого регістру спілкування, сприйняття запропонованої тональності тощо.

Перенéсення мовленнєвих на́вичок – використання мовленнєвих навичок у нових кому́никативних ситуаціях. У міжкультурній кому́нікації – використання мовленнєвих навичок, сформованих у межах рідної мови і культури чи мови і культури, якими добре оволодів учасник спілкування, на кому́нікацію чужою мовою з представниками іншої національної лінгвокультурної спільноти.

Див.: *Спілкування; Кому́нікація; Мова рідна; Навички мовленнєві*.

Перенéсення функці́не (прикм. від ім. *функція*) – зміна значення слова на ґрунті спільності або наближення функцій, які виконують предмети або особи. Наприклад, слово *стріляти* в давнину означало *пускати стріли*. Пізніше дієслово *стріляти* набуває значення *здійснювати постріли* за допомогою будь-якої зброї. Відбулося перенесення значення слова за функцією.

Перенормаліза́ція (*пере-* + *нормалізація*) – явище наближення діалектного усного мовлення до норм літературної мови. Кваліфікують не як процес нормалізації, а як процес перенормалізації.

Перенос складовий – перенос частини слова з одного рядка в інший, різновид анжамбемана.

Переносне значення – див.: *Значення переносне*.

Переплétення – див.: *Симпола*.

Перéрваність – акустична ознака приголосних фонем, що полягає в різкій, раптовій зміні звучання приголосного, за якого повне мовчання змінюване різким постановням звуку, пор.: [n], [б], [т], [т'], [д], [д'], [к], [г], [м], [н], [н'], [р], [р'], [ч], [ц], [ц'], [дз], [дз'].

Перерóзклад – один із морфологічних процесів, що ґрунтується на зміні морфемного членування слова, переміщенні або зникненні певної межі між морфемами за збереження морфемної членованості слова, пор.: у слові *зняти* історично вичленовувався префікс *зн-* і корінь *-я-* (пор. *взяти*), тепер слово членується по-іншому: *при-йня-ти*, *на-йня-ти* і под.

Перерóзклад синтаксічний (прикм. від ім. *синтаксис*) – різновид синтаксичного зв'язку, за якого будь-яке слово у мовленнєвій послідовності формально може бути підпорядкованим кільком словам, але жоден із синтаксичних варіантів речення не змінює його змісту. Так, у фразі *У зв'язку з новими фактами судді подали нові папери на підпис* приємниково-відмінкова словоформа *на підпис* може підпорядковуватися і компоненту *папери*, і компоненту *передали*, але загальний зміст фрази залишається тим самим.

Перéспів – див.: *Парафраз; Перефразування*.

Перестанóвка акрофонічна – різновид анаграми, взаємозаміна початкових звуків двох слів однієї частини висловлення і двох слів іншої його частини: *Нам жити з вами, а вам жити з нами*.

Див.: *Пунеризм*.

Перестанóвка зворóтна – див.: *Анастрофа*.

Перетвóрення синтаксічне (прикм. від ім. *синтаксис*) (**трансформáція** (лат. *transformatio* – перетворення)) – будь-яке перетворення формальної реченнєвої структури за умови збереження тотожності семантики (трансформація належать до синтаксичної деривації, коли утворюється похідна структура), що зумовлює постановня похідного речення, синонімічного щодо твірного, тому що вони описують ту саму ситуацію, пор.: *Діти бігли додому – йшов крапнистий дощ* → *Діти бігли додому, тому що йшов крапнистий дощ*. У **широкому значенні** – перетворення синтаксичне (трансформація) охоплює перетворення речення в нереченнєві конструкції – словосполучення, синтаксичне слово: *Діти бігли додому – йшов крапнистий дощ* → *Діти бігли додому, тому що йшов крапнистий дощ* → *Діти бігли додому через крапнистий дощ*; *Машина, що висаджує картоплю, виїхала в поле* → *Картоплесаджалка виїхала в поле*; *Поле, з якого нещодавно зібрали урожай кукурудзи, було вкрите птахами* і под.

Перефразування (перифраза (грецьк. *periphrasis* – описовий вислів)) (*пере-* + *фразування*) – переопрацювання чужого тексту або його частини зі зміною стилістичної настанови або загального смислу.

Див.: *Алюзія; Пародія; Парафраз; Ремінісценція.*

Перехід фазовий (прикм. від ім. *фаза*) – у дискурсології – перетворення станів системи; може бути плавним (див.: *Інтерполяція*) або стрибкоподібним.

Див.: *Трансполяція.*

Перехідне (транзитивне (прикм. від ім. *транзитив*)) **дієслово** – див.: *Дієслово перехідне (транзитивне).*

Перехідність / неперехідність дієслів – лексико-граматична категорія, що характеризує 1) синтаксичні властивості дієслова в реченні щодо наявності (перехідне дієслово) або відсутності (неперехідне дієслово) у нього прямого додатка (див.: *Додаток*); 2) тип суб'єктно-предикатно-об'єктних відношень (див.: *Предикат; Об'єкт; Суб'єкт; Пацієнт*).

Див. також: *Категорія перехідності / неперехідності дієслів.*

Перехідність у системі другорядних членів речення – явища, зумовлені подібністю другорядних членів речення: 1) усі другорядні члени можуть бути формами непрямих відмінків іменників з прийменниками і без прийменників; 2) при словах одного лексико-граматичного (частиномовного) класу можуть бути використані другорядні члени різних типів: а) при дієсловах – додатки й обставини; б) при віддієслівних іменниках – означення й додатки. Питання про перехідність в окремих випадках у низці випадків може розв'язуватися однозначно: 1) при іменниках з конкретно-предметним значенням не може бути додатків, залежний іменник виступає неузгодженим означенням: *Гілка калини потихеньку стукала у вікно* (Михайло Стельмах); 2) при віддієслівних іменниках різновид другорядного члена речення визначується характером виражених відношень: залежний іменник з атрибутивним або суб'єктним значенням виступає означенням, а з об'єктним – додатком: *Захоплення юнака історією стало серйозним ще з першого курсу університету* (Україна молода. – 2001. – 11 лютого) (юнака – означення, історією – додаток); 3) словоформи з просторовим значенням при конкретних іменниках постають означеннями: *Хатинка в лісі була збудована ще минулого літа* (Олекса Слісаренко). Подібні члени з «подвійним» значенням інколи називають обставинним означенням (Павло А. Лекант). Поєднання значень різних членів речення в одній словоформі називається *синкретизмом*.

Див.: *Синкретизм.*

Переходи кодові (прикм. від ім. *код*) – див.: *Перемикання (переключення) кодів.*

Перешкоди комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) – див.: *Шум комунікативний.*

Перешко́ди прагма́тичні (прикм. від ім. *прагматика*) – усе те, що стає на перешкоді досягненню запланованого суб'єктом відповідного прагматичного ефекту.

Див.: *Акт комунікативний*.

Перибо́ль (грецьк. *periballo* – перевищувати міру) – навмисне прикрашування мовлення, маскування думки.

Див.: *Периплока*.

Перипло́ка (грецьк. *peryploka* – прикриття) – спритне прикриття словами справжнього смислу мовлення.

Перисоло́гія (грецьк. *perysologiya* – говорити надто багато) – мовлення з надлишком, з великою кількістю слів, з більшою, ніж необхідно для вираження думки, надлишок плеоназмів; також прийом мовлення, завданням якого є повтор в інших висловах уже вираженої думки: *Я увесь промок, з голови до ніг, увесь до нитки*.

Пор.: *Азіатизм; Плеоназм; Тавтологія*.

Перистро́фа (грецьк. *peri...* – частина слів, що означає «навколо», «кругом», «через» + *строфа*) – перетворення доказів протилежної сторони проти неї самої.

Перифері́йність (грецьк. *periphoreia* – коло, дуга, поверхня) (**низькотона́льність**) – акустична ознака окремих приголосних та голосних фонем, утворюваних у периферійних ділянках мовленнєвого тракту, для яких властива низька частотність спектра звуку (пор.: **Неперифері́йність** (**високотона́льність**)). До таких звуків в українській мові належать губні та задньоязикові приголосні.

Перифері́я (грецьк. *periphoreia* – коло, дуга, поверхня) **грамати́чна** (прикм. від ім. *граматика*) – 1) неморфологічне вираження граматичного значення; 2) квазіграмемі; 3) випадки імплікативної реалізації граем; 4) обмежено (або частково) обов'язкові значення.

Перифра́з / Перифра́за (грецьк. *periphrasis* – описовий вислів, зворот) – 1) стилістичний прийом, що полягає в описовому позначенні певного однослівного найменування, засіб синонімічної заміни, коли у понятті виділяється якась одна його ознака, а всі інші певною мірою затушовуються, при цьому явище, предмет чи особа називаються не прямо, а описово, через характерні для них риси; слова, усталені словосполучення (зрідка – речення), що є образно-переносними й описовими найменуваннями предметів, явищ, істот, осіб тощо, пор.: *біле золото – бавовна, цар звірів – лев, геніальний Кобзар – Шевченко, зелений друг – ліс, солодкі корені – цукрові буряки, ранок життя – дитинство* та ін.; заміна звичайного слова, простого позначення описовим висловом, словосполученням або словом експресивно-оцінного характеру, заміна прямого вислову іншим – описовим: *Я до трактора підходжу і від сталевого коня очей не можу відвести* (Андрій Пашенко); *Тинистий навіть не дивиться в мій бік* (Анатолій Яна);

2) вираження тієї самої думки іншими словами: *Пройшли дорогами війни*; пор. також *комбінація з трьох літер* та ін.

Період (грецьк. *periodos* – кружний шлях, обертання) – розгорнута, багатоконпонентна, гармонійно організована синтаксична побудова зі структурою багатоконпонентного речення (складного або надзвичайно поширеного простору), що характеризується цілісністю теми, повнотою і динамізмом змісту (нерідко з елементами образності й широких асоціативних зв'язків), єдністю теми та особливою ритмо-інтонаційною структурою, що виражається підвищенням голосу в першій частині періоду та зниженням – у другій: *Хіба оті, без німців, без імен, на тій дорозі в Київ із Лубен, або оті, під лісом, із Волині, – // хіба вони не більші мученики нині?! (Ліна Костенко).* Частково на поняття «період» накладається поняття «надфразова єдність». Період – категорія стилістичного синтаксису. Він не становить окремого структурного типу речення і в кожному випадку формується як стилістично актуалізований варіант простого або складного речення. Період – складне синтаксичне утворення, що поєднує ряд більш чи менш комплексних складників у вигляді закінченого й урівноваженого цілого; семантико-стилістична фігура, що є ускладненим простим, а здебільшого багаточленним складним реченням (інколи низкою речень), яке характеризується повнотою й закінченістю змісту та інтонаційно-логічним поділом на дві частини: *протазис* – нагромадження інформації й підвищення тону, пауза; *аподозис* – закінчення думки й зниження тону: *Птах у небі, весняний вітерець навстріч, простір полів, завітчаних колоссям та квітами, // – оце суттєве, друзі мої, а решта все марнота марнот!.. (Олесь Гончар).* **Диференційні ознаки періоду:** 1) періодична побудова – уміщений у межах речення; 2) поділ періоду на дві частини інтонаційно (інтонація є засобом вираження граматичних значень); 3) глибока пауза на межі підвищення і пониження – вираження відношень між ними; 4) ритмомелодійність, а в стилістичному плані періодам притаманні: 1) настанова на особистість; 2) урочистість; 3) величавість; 4) вичерпна повнота вираження думок; 5) емоційність; 6) відносна самостійність у розкритті теми. Найпоширенішими є **два типи періодів** – **зачіни** і **скріплювальні**. **Зачіни** наявні в зачинах розділів, частин або творів загалом. Графічно вони збігаються з абзацом. **Скріплювальні** періоди – зв'язкові ланки твору. Вони становлять перехід від однієї дії до іншої. Перша частина такого періоду пов'язана змістово з попереднім викладом, друга вміщує вказівку на нову дію, що розвивається після періоду: *Мов тур, готуючись до нападу, стане й голову вниз похилить і роги до землі згинає і стишить ся, щоб опісля разом вирватись із того приниженого положення й кинути ся з цілою силою на противника, // так і непривична до пуг вода тухольського потоку притишила ся, а, тимчасом, набирала сили і смілості до нового рішучого нападу» (Іван Франко).* **За компонентним складом періоди** можуть бути: 1) **двочленні**: *Новий гетьман [Виговський] був цілою головою вищий від Юрася, був чоловік дуже*

досвідчений, розумний, бувалий, некепський політик, при тому без сумніву – патріот український, завзятий автономіст, одностудець старшини, що разом із нею бажав забезпечити свободу й незайманість України, // але він не мав популярності такої, як Хмельницький: був він український шляхтич із київського Полісся, служив по канцеляріях, до військового діла не мав особливої охоти й до війська попав випадком (Михайло Грушевський); 2) **тричлєнні**, у яких кожна частина може деколи складатися з кількох рівноцінних членів: *Хто в посестру взяв тяжку недолю, що давить серце, як відьма коцава, хто вражій нужді попався в неволю, кому з журбами сон і забава, // тому ніт (= нема – А.З.) місця, ані супокою, // сам нудить світом, нудить і собою* (Маркіян Шашкевич); 3) **чотиричлєнні**: *Коли весна рожева прилетить і землю всю збере і завітчає, коли зелений гай ласкаво зашумить і стомлено заспіває, коли весні зрадіє світ увесь і заблещить в щасливій долі, // і [коли] ти одна в квітках, і травах, в полі десь, серед весни, краси і волі не зможеш більше серця зупинить, // що в грудях буде битись, мов шалене, і скрикнеш, // знай: не доходить уже той скрик тоді до мене* (Олександр Олесь); 4) **п'ятичлєнні**: *В сам час, коли неправда люта найвище голову здійма, в сам час, коли народні пута найдужче тиснуть, і [коли] закута народна мисль мовчить німа, [коли] довкола найтемніша тьма, [коли] надії й провітку нема, // в той час якраз ви не теряйте надії й твердо теє знайте, що в груз розсиплеть ся тюрма, // неправді й злу не потурайте, // в зневірі рук не покладайте, // і увільняйте ся з ярма* (Іван Франко).

Період (грецьк. *periodos* – кружний шлях, обертання) **дофонологічний** (до- + *фонологічний*) – етап в історичному розвитку поглядів на систему фонем української мови, коли розглядалися тільки звуки і не вживався термін «фонема» (тривав до 20-30-х років ХХ ст.).

Період (грецьк. *periodos* – кружний шлях, обертання) **фонологічний** (до- + *фонологічний*) – етап в історичному розвитку поглядів на систему фонем української мови, коли розглядається питання про кількість та якість фонем, їхні варіанти (започаткований 1927 р.).

Періодична комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація періодична**.

Перкúрсія (лат. *percussio* – нанесення ударів) – швидкий переказ на словах. Вважається стилістичним недоліком з погляду гарного тону.

Пор.: **Платіазм**.

Перлокутівний (лат. *per* – префікс, що означає посилення, завершення, дію, спрямовану на щось, крізь щось, і англ. *locution* – мовний зворот, вислів) **ефєкт** (лат. *effectus* – дія, результат) – див.: **Ефєкт перлокутивний**.

Перлокучія / Акт перлокутивний (лат. *per* – префікс, що означає посилення, завершення, дію, спрямовану на щось, крізь щось, і англ. *locution* – мовний зворот, вислів) – вплив мовлення на свідомість та поведінку адресата; компонент мовленнєвого акту, що відображає можливі або вже здійснені результати акту комунікації. Спрямованість мовленнєвого акту на досягнення результативної реакції адресата; один із трьох конститuentів мовленнєвого акту, який відображає очікувані чи досягнуті результати здійсненого мовленнєвого акту.

Див.: *Акт перлокутивний*.

Пермутатів (лат. *permutatio* – перерозподіляю) – вид синтаксичного стану, за якого перерозподіляються ранги вихідних додатків: прямий додаток постає непрямим і навпаки: *Хлопець кинув на дівчину погляд* → *Хлопець окинув її поглядом*. Неповний пермутатив – це *детранзитиватив*, за якого єдиний прямий додаток стає прямим.

Пермутация (лат. *permutatio* – перерозподіляю) – один з різновидів мутації в інваріантному семантичному аналізі Луї Єльмслева, що ґрунтується на співвідношенні плану вираження і плану змісту, реляція і зрешення в ланцюгу, що має відповідність в іншому плані мови. Варіантами постають кореляти із взаємною субституцією, тобто відсутністю мутації між членами парадигми, але наявністю її в ланцюгу.

Персифляція (лат. *persyflyatsiya*) – див.: *Астемізм*.

Персоналізація (лат. *personalis* – особистий від *persona* – особа + *-ізація*) – те саме, що уособлення.

Персональна (лат. *personalis* – особистий від *persona* – особа; прикм. від ім. *персона*) **комунікація** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Комунікація персональна*.

Персональність (лат. *personalis* – особистий від *persona* – особа; ім. від прикм. *персональний*) – див.: *Категорія особи*.

Персоніфікація (лат. *persona* – особа і *facio* – роблю) – троп, що утворюється перенесенням ознак особи на предмети, речі, явища, тваринний і рослинний світ; поетичне олюднення доквілля; приписування неістотам властивостей та ознак істот, уява їх як таких, що діють, мислять, відчують, розмовляють; вид метафори, що сприяє олюдненню довколишнього світу: *Ой, не крийся, природо, не крийся, / Що ти в тузі за літом, у тузі...* (Павло Тичина). Синонім: *Уособлення*.

Перспектіва комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) – розгортання висловлюваного в реченні повідомлення у певній послідовності відповідно до повідомлюваного.

Персуазивність (нім. *Persuasion*, англ. *persuasion* від лат. *persuasio* – переконання, умовляння) – оцінка мовцем об'єктивного змісту речення щодо його достовірності / недостовірності, вираження впевненого / невпевненого

знання: *Дівчина добре підготувалася до семінару* → *Дівчина, безумовно, добре підготувалася до семінару*. В українській лінгвістиці поняття П. є відносно новим, його активно використовують у стилістиці, лінгвістиці тексту, психолінгвістиці і теорії мовного / мовленнєвого впливу (пор., наприклад, праці українських та російських лінгвістів Наталії О. Безменової, Флорії Бацевича, Оксани С. Іссерс, Наталії І. Миронової та ін.); у **комунікативній лінгвістиці** – П. розглядають як один з різновидів функційно детермінованих форм мовленнєвого спілкування, тобто П. кваліфікують як персуазивну комунікацію. Персуазивна комунікація – це ментально-мовленнєва взаємодія комунікантів, що реалізує спробу впливу адресанта на ментальну сферу реципієнта для зміни його поведінки (спонукання до здійснення / відміни від реалізації певних дій). Вивчення персуазивної комунікації має джерелом античну риторичку, у якій уперше було використано це поняття. У зарубіжній лінгвістиці зацікавлення персуазивною комунікацією відбулося в 40-і – 50-і роки ХХ ст. Персуазивна комунікація здебільшого розглядалася в межах соціальної психології (Karl I. Hovland, Joplin Janis, Deal Kelley та ін.), когнітивної психології (John T. Cacioppo, Alice Eagly, Avigbor Liberman, Nikolas McGuire, Tom Petty та ін.), теорії масової комунікації (John Petermann, Tom Petty, Tomas Ray, Michael Schenk та ін.). У лінгвістиці персуазивність аналізувалася з опертям на конверсаційну методику як мовленнєвий макроакт (John Mann, Mariel Kosta); з виявом її особливостей у комерційній рекламі (Pol Hantsch, Peter Janich, Karl Kessler, Frederik Pohl, Anne Sandig, Sibbylle Stoeckl) та політичній комунікації (Matthias Gruenewald, Fridrich Hoffmann, Tom Holly, Austin Pueschel) як одного з можливих складників комунікативної стратегії тексту та його різновидів маніпулювання, протипоставляючись раціональній аргументації (Schoeberle, Herbig), а також як сукупність прийомів посилення аргументів у процесі аргументування (Holly, Pueschel). Ця проблема у вітчизняній лінгвістиці знайшла вияв у рамках стилістики та лінгвістики тексту (Костянтин Р. Аврасін, Неллі О. Гончарова, Тетяна М. Лівшиц, Надія М. Миронова та ін.) і в теорії мовного / мовленнєвого впливу (Оксана С. Іссерс, Флорій Бацевич, Геннадій Г. Колшанський, Іван П. Сусов та ін.). Узагальнене дослідження П. запропонували американські та німецькі вчені, де П. розглядається крізь психологічну призму. Персуазивна комунікація – це усталена і конвенційно визначена в суспільній і комунікативній практиці особлива форма ментально-мовленнєвої взаємодії індивідів, здійснювана на ґрунті визначених типів тексту для адекватного, здебільшого вербального, впливу одного з комунікантів (адресанта) на інтенції свого комунікативного партнера / партнерів (реципієнта / аудиторії) для досягнення від нього ненасильницьким шляхом (через комунікативні стратегії переконання та «зваблення») схвалення необхідності, бажаності або можливості здійснення / відмови від здійснення відповідної посткомунікативної дії на користь адресанта. Одиницею персуазивної комунікації постає мовленнєвий макроакт

персуазивності (персуазив), що є прототипним зразком, сукупністю правил реалізації мовленнєвої дії, за якою конвенційно закріплена персуазивна ілокутивна сила спонукання реципієнта до здійснення / відмови від реалізації певної посткомунікативної дії на користь адресанта. Конкретизація прототипу мовленнєвого макроакту персуазивності наявна в реальній ситуації спілкування у формі тексту. Персуазивний текст – це текст, домінують функцією якого (в ієрархії інших комунікативно-прагматичних настанов) постає вплив на ментальну сферу реципієнта (його думка, оцінка) для зміни його поведінки (спонукання до реалізації / відмови від здійснення певних дій). Адресант персуазивної комунікації продукує текст відповідно до комунікативної стратегії персуазивності. Комунікативна стратегія персуазивності виступає діалектичною цілісністю концептуально-тематичного плану адресанта щодо структури свого мовленнєвого висловлення / тексту у процесі творчої (варіативної) реалізації цього плану, спрямованого на досягнення персуазивної мети адресанта. Комунікативна стратегія персуазивності має два рівні: 1) спільна комунікативна стратегія визначається прагматичною інтенцією адресанта і виступає домінують функційною характеристикою персуазивного дискурсу, його основною концептуально-тематичною настановою з орієнтуванням на перлокутивний ефект, досягнення якого прагне адресант; 2) часткові комунікативні стратегії – це варіанти реалізації основної інтенції у вигляді елементів змісту, включених у пропозиційну структуру тексту. Між загальною і частковими персуазивними стратегіями наявні родо-видові відношення. Об'єднання в рамках стратегії мети та засобів її досягнення визначає необхідність вирішення інструментального аспекту комунікативної стратегії персуазивності. В інструментальному аспекті стратегія аналізується як система здійснюваних адресантом операцій вибору і комбінування, тематичного оформлення і текстового кодування комунікативних дій під контролем відповідної стратегічної мети. Ці операції належать до персуазивної техніки. Останні експлікуються у структурі тексту через систему лінгвостилістично інтерпретованих засобів різних мовних рівнів – мовних маркерів персуазивності. Такі мовні маркери внутрішньої персуазивності не мають. Їхня персуазивна функція реалізується: 1) тільки в умовах текстового цілого, інтенційно зумовленого комунікативною стратегією персуазивності; 2) у їхній взаємодії між собою, з іншими елементами текстової структури, а також з елементами екстралінгвальної інформації (про ситуацію спілкування, реципієнта, можливих перешкодах тощо). Основу реклами як особливого акту персуазивної комунікації становлять такі стратегії: стратегія привернення уваги до рекламованого продукту, стратегія створення позитивного іміджу рекламованого продукту, стратегії підтримки інтеракції. Мовними маркерами персуазивності в рекламних текстах є засоби різних мовних рівнів: графічного, фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного.

Перф́ект (лат. *perfectus* – завершений) – складна категорійна форма минулого часу дієслова в індоєвропейських мовах (пор., наприклад: *давньоукраїнська, сучасна сербська* та ін.), що позначає здійснення дії, вияв стану, перебіг процесу до того часу, що мається на увазі (до того часу, про який іде мова), звідки природно подання його (процесу) як результату минулої дії в сьогодні. **Перф́ект сільний** – у германських мовах форми перфекта, що ґрунтуються на внутрішній флексії. **Перф́ект слабкий** – у германських мовах форми перфекта, утворені за допомогою особливого суфікса без зміни основи. **Перф́ект складний** – аналітичні форми перфекта.

Перфекті́в (лат. *perfectus* – завершений + *-ив*) – те саме, що доконаний вид.

Див.: **Вид доконаний**.

Перфективі́ація (лат. *perfectus* – завершений + *-ація*) – утворення форми доконаного виду від дієслівної основи недоконаного виду, у слов'янських мовах регулярно здійснюване за допомогою префіксів: *писати – написати, читати – зачитати, нести – принести, носити – переносити, різати – надрізати, казати – сказати, тасувати – підтасувати* і под .

Перфекті́вний (лат. *perfectus* – завершений) – прикм. до доконаний вид. **Дієслова́ перфекті́вні**. **Значення перфекті́вні**. **Форма перфекті́вна**. **Характер перфекті́вний**. **Вид перфекті́вний** – те саме, що вид доконаний (див.: **Вид**).

Перф́ектний (лат. *perfectus* – завершений) – прикм. до перфекта. **Значення перф́ектне**. **Дієприкм́етник перф́ектний** (див.: **Дієприкм́етник**).

Перформаті́в (лат. *performo* – дію) – тип повідомлення, тотожний мовленнєвому вчинку (зливо воедино кодування дії і сама дія); висловлення, що становить реалізовану адресантом дію (*обіцянка, привітання, вітання, прохання* тощо). Перформативне висловлення може поставати канонічною формулою, у якій використані, утворюючи перформативну рамку (див.: **Рама перформативна**): а) перформативне дієслово в першій особі однини теперішнього часу активного стану дійсного способу (*Я обіцяю*); б) вказівка на суб'єкт висловлення і, відповідно, на суб'єкт озвучуваної дії; в) вказівка на адресат. Рамка охоплює пропозиційну частину висловлення. Заповнення усіх позицій у канонічній формулі має своїм результатом експліцитний перформатив. Формула допускає свободу щодо заповнення, і набір таких варіантів заповнення можна кваліфікувати як перформативну парадигму речення (за В. Богдановим). До характеристик експліцитних перформативів належать: еквіакційність (рівнозначність дії – визначальна ознака перформативів); неверифікованість (неможливість застосування критеріїв істинності / хибності); автореферентність (перформатив покликається сам на себе); автономіативність (перформативний мовленнєвий акт описує себе); еквітемпоральність (збіг часу мовлення і перформативного дієслова); компетентність (наявність відповідних повноважень у мовця); відповідні

лексичне і граматичне вираження. Пропуск тих чи тих компонентів формує імпліцитний перформатив, з ідентифікацією прагматичних функцій якого постають чималі труднощі. У цих випадках втрачають чіткість межі між перформативами і констативами (див.: **Констатив**); повідомлення, пропозитивний складник котрого не може бути оцінений у межах категорій істинності / неістинності; своєрідний тип мовленнєвих актів з певними граматичними та лексикологічними особливостями, у яких дія, названа дієсловом-присудком, еквівалентна вчинку, оскільки має чіткі наслідки: *Вітаю тебе і бажаю щастя!*; *Несу каву тобі* та ін. Із оперттям на ілокутивну силу висловлення у межах перформативності виокремлюють такі її вияви: перлокутивну, ілокутивну та локутивну (Сандро В. Кодзасов).

Див.: **Констатив**; **Рама перформативна**.

Перформатівне (середньолат. *performo* – дію; прикм. від ім. *перформатив*) **вісловлення** – див.: **Перформатив**.

Перцептів (лат. *perceptio* – сприймання) – денотативна роль об'єктного типу; пацієнс, предмет, ознак, подія, вияв, що сприймаються органами почуттів експерієнцера: *Літніми вечорами біля річки пахло молодим очеретом*.

Перцептівна (прикм. від ім. *перцептив*) **фонетика** (грецьк. *phōnetikē* від *phōnē* – звук) – див.: **Фонетика перцептивна**.

Перцептівна (прикм. від ім. *перцептив*) **функція** (лат. *functio* – виконання) – див.: **Функція перцептивна**.

Перцептивні (прикм. від ім. *перцептив*) **різновиди мовленнєвої діяльності** – див.: **Різновиди мовленнєвої діяльності перцептивні**.

Перцепція (лат. *perceptio* – сприймання) – складник спілкування і комунікативного акту, що виявляється в особистісному сприйманні учасниками комунікації один одного з допомогою різних каналів комунікації (зорового, слухового, тактильного та ін.); процес сприйняття комунікантами один одного, їхнє взаємопізнання як основа взаємодії і взаєморозуміння.

Писання – один з різновидів комунікації, мовленнєвої діяльності, здійснюваної через систему спеціальних графічних знаків – літер, розділових знаків і под.

Пор.: **Читання**.

Писемна комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація писемна**.

Писемність – 1) система графічних знаків, використовуваних для фіксації мовлення на письмі; 2) сукупність письмових пам'яток певного народу і певної епохи.

Писémно-мовленнєвий акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: *Акт писемно-мовленнєвий*.

Письмó – графічна система фіксації мовлення, що дозволяє передавати інформацію через час і відстань; знакова система фіксації мовлення, що уможливує за допомогою відповідних накреслень (графічних знаків) передавати мовленнєві витвори на відстані та зберігати їх у часі. До основних систем письма належать: **ідеографічне письмó, складовé письмó** (або **силабічне письмó**) – знак передає певну послідовність звуків, та **алфавітне** (знак передає окремий звук). П. – додатковий засіб спілкування. П. виникає через необхідність передати думку іншим. Функційно найдавніші різновиди П. – це послання або намогильні написи. П. допомагає перемогти простір і час, зберігає людський досвід. Перший історичний різновид П. – піктографія, тобто картинне П. З плином часу П. втрачає зорові образи і перетворюється в немотивовані знаки, піктограма стає ідеограмою, а піктографія – ідеографією. На відміну від піктограми й ідеограми, буква не має предметно-поняттєвого змісту. “Значення” букви – це вказівка на звук або склад, який необхідно вимовити, щоб назвати слово або його частину. Різновид письма, що відбиває вимову слів, називається фонографією. Фонографія поділяється на два види П.: 1) консонантно-звукове (поскладове); 2) вокально-звукове (звукове). Вокально-звукове П., наприклад, притаманне українській та англійській мовам. Приклади поскладового П. – індійське П. деванагарі, арабське, ефіопське П. та ін.

Письмó ідеографічне (прикм. від ім. *ідеографія*) – різновид письма, у якому графічний знак, що є умовним зображенням або абстрагованим малюнком, постає знаком поняття, передає значення, що закріплене за словом, а не його звучання.

Див.: *Ідеограма*.

Письмó ієрогліфічне (грецьк. *hieros* – святий і *glyphe* – різьблене зображення; прикм. від ім. *ієрогліф*) – те саме, що письмó ідеографічне.

Див.: *Письмо ідеографічне*.

Письмó силабічне (грецьк. *syllabe* – склад) (**Письмó поскладóве**) – письмó, що ґрунтується на поскладовому принципі. Наприклад: 1) індійське письмó деванагарі; 2) арабське письмó; 3) японське письмó; 4) ефіопське письмó; 5) корейське письмó кунмун та ін.

Письмóве мóвлення – див.: *Мовлення письмове*.

Питáльне рéчення – див.: *Речення питальне*.

Питáльне займенникóве рéчення – див.: *Речення питальне займенникóве*.

Питáльне незайменникóве рéчення – див.: *Речення питальне незайменникóве*.

Питáльно-риторічне рéчення – див.: *Речення питально-риторичне*.

Пита́ння – висловлення, що примушує адресата повідомити певну інформацію адресантові або висловити думку щодо певної події, факту тощо: *Котра година?; Як ви себе почуваєте?; Чому не прийшли на виставку?* і под.

Пита́ння непряме́ / Пита́ння непрямі́ – питання, передане у формі непрямой мови (непрямого мовлення): *Мати допитувалася сина, чому він ходив до школи;* підрядні частини, виявлювані у формі питальних речень, поєднувані з головною частиною за допомогою відповідного сполучного засобу.

Пита́ння приєднувальне – питання, що постає як щось раптове; надає мовленню розмовної ввічливості, підтримки, хоча має відтінок неприродності: *Ви погоджуєтесь, чи не правда?; Сьогодні гарна погода, чи не так?; Мабуть, засідання понесуть, як ви думаєте?*

Пита́ння риторичне (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво) / **Запита́ння риторичне** – стилістична фігура у формі запитання, що не вимагає відповіді; речення, питальне за структурою, але таке, що не вимагає відповіді, а тільки акцентує увагу на чому-небудь. Таке речення, подібно до розповідного, передає повідомлення, що часто пов'язане з виявом різних емоцій, експресивних відтінків. П.р. досить поширені, часто використовувані як певний стилістичний прийом ораторського мовлення; питання, що в підґрунті може передбачати не емпатію, а вираження недовіри, насмішку (за невідповідної інтонації): *Що ви говорите?!; Як це може бути?!; Невже це правда?!;* емоційно-експресивне вираження думки, судження у формі питання, на яке не потрібна відповідь: *Хто здатний повернути води Дніпра назад?!.* П. р. має великий заряд експресії, що зумовлює широке використання в різних стилях мови: *Мицна, як смерть, Твоя в'язниця, / В ній морок смороду і мла. / Невже тобі це може сниться, / Що вільна Ти колись була? // Що над ланів співучим злотом / Ти билась крилами в блакить?...* (Євген Маланюк).

Див.: **Питання.**

Пор.: **Питання риторичне побутове.**

Пита́ння риторичне (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво) **побуто́ве** – містить відтінок розмовності, емоційності, незадоволення: *Звідки ти це взяв?! Скільки можна чекати?! Куди тільки міліція дивиться?!.*

Див.: **Питання риторичне.**

Підві́д миттє́вий – те саме, що підвид однократний.

Див.: **Вид однократний (Вид).**

Підгото́вча ста́дія (грецьк. *stadion* – період) – див.: **Стадія підготовча.**

Піджи́н (спотворена форма англ. *business* – справа) – торговельна, колоніальна, міжетнічна мова, утворена внаслідок спрощення структури і лексики контактних мов, виконує обмежені комунікативні функції і не є рідною для жодного мовця. П. використовувались як мови-посередники в поліетнічних суспільствах. Відомо близько 50 піджинізованих форм мови.

Вони в основному функціонують в Південно-Східній Азії, Океанії, Африці, Америці.

Див.: *Мова; Мова-посередник; Суспільство поліетнічне; Спілкування; Комунікація.*

Пор.: *Мова національна; Мова рідна.*

Підмет (лат. *subjectum* – підкладене) – головний член двоскладного речення, що виражає носія ознаки (*дії, процесу, якості, кількості, стану* і под.) і перебуває в двобічному предикативному зв'язку з іншим головним членом двоскладного речення – присудком. П. – компонент формальної структури речення, один із двох його головних членів; іменний, «синтаксичний предмет», пов'язаний двобічним зв'язком із присудком, «синтаксичною ознакою», носій теми за прямого порядку слів: *Зозуля невпинно рахувала мені роки в ранковій тиші* (Олекса Слісаренко); *Кілька учнів покликали мене до себе* (Василь Сухомлинський).

Підмет інфінітивний (прикм. від ім. *інфінітив*) – різновид підмета, за якого: 1) інфінітив у позиції підмета не набуває предметного значення, не субстантивується; 2) інфінітивний підмет не допускає використання дієслівного присудка, інфінітив у позиції підмета не може позначати діяча, витворювача дії. Інфінітив у функції підмета зберігає значення потенційної дії – поза перебігом у часі. Інфінітив позначає незалежну ознаку (дію), характеристика якої міститься у присудку. Граматична незалежність П. і ґрунтується на незмінюваності словоформи інфінітива, реалізується в його позиції щодо присудка: *Досягнути щастя – це просто незвичайна справа.*

Підмет номінативний (лат. *nomina* – найменування, імена; прикм. від ім. *номінатив*) – підмет, усе розмаїття форм якого уподібнюються іменникові в називному відмінкові – їм властиві предметне значення і незалежна форма. Структурні різновиди П. н.: 1) номінативний підмет – окреме повнозначне слово; 2) номінативний підмет – словосполучення. Показником граматичної незалежності обох різновидів підмета виступає називний відмінок, але в позиції підмета можуть знаходитися одиниці, які не можна підвести під зазначені рубрики: а) слова, позбавлені предметного (і загалом номінативного) значення, що вживаються в позиції підмета в спеціальних лінгвістичних текстах: *На виступає прийменником*; б) імена в непрямих відмінках, що займають позицію підмета в лінгвістичних текстах: *У в'язниці – обставина*; в) фразеологізми з предметним значенням у називному відмінку – семантичні еквіваленти номінатива: *Починалося лавою йти...* (Валер'ян Підмогильний); г) предикативні одиниці (речення), що займають позицію підмета щодо присудка, у зв'язку з чим їхній зміст набуває предметно-номінативного характеру, а самі речення частково субстантивуються, унаслідок чого можуть мати ті чи ті узгоджувані означення: *«Не втратимо й хвилину часу даремно!» – було їхнім гаслом життя* (Україна молода. – 2001. – 12 липня).

Підмет номінативний (лат. *nomina* – найменування, імена; прикм.

від ім. *номінатив*), **віражений окремим словом** – різновид номінативного підмета, предметне значення і граматична незалежність якого виражені однією словоформою: 1) іменник у називному відмінку, синтаксична форма якого визначується морфологічними властивостями словоформи, що не підлягають у реченні ніяким функційним змінам, незалежність підмета має морфологічний показник: *Відчуття радості не полишало його*; 2) номінативний підмет, виражений займенниковим іменником, предметне значення якого постує в цьому разі як предметно-вказівне, завдяки семантико-граматичним властивостям займенників: *Ти обов'язково навчатимешся в університеті*; 3) субстантивовані частини мови в ролі номінативного підмета, що виражають невластиве для них предметне значення: а) субстантивовані прикметники: *Надприродне завжди приваблює нас*; б) займенник *це* в ролі підмета із предметно-узагальненим значенням: *Це влаштувало нас*; в) субстантивовані невідмінювані і незмінювані слова, показником граматичної незалежності яких виступає незмінюваність слова; у цьому разі в слові відбувається семантичне зрощення, що зумовлює різку зміну граматичних властивостей незмінюваних слів: у позиції підмета вони набувають властивості сполучуватися із узгоджуваним означенням: *Наступило щасливе завтра; Тривожне кру! кру! линуло з небес*.

Підмет номінативний (лат. *nomina* – найменування, імена; прикм. від ім. *номінатив*), **віражений словосполученням** – різновид номінативного підмета, вираженого іменними словосполученнями у формі називного відмінка. У функції підмета виступає словосполучення, стрижневе слово якого не має предметного значення (числівник, займенник-прикметник та ін.) або семантично ослаблене, тому не може виразити конкретний кількісний зміст підмета: цю недостатність компенсує семантика залежного слова. У словосполученні, що виконує функцію підмета, предметне значення і граматична незалежність виражені різними словоформами. Цей різновид номінативного підмета виявлюваний неподільними словосполученнями, яким притаманні такі властивості: а) мають усталену в мові типову форму, зреалізовану відповідними частинами мови, словоформами як стрижневого і залежного компонентів; б) виражають часткове граматичне значення; в) реалізуються відповідним набором моделей, вільно наповнюваних у мовленні конкретним лексичним матеріалом. Найвні такі різновиди підмета: **1) номінативний підмет, виражений словосполученням з кількісним значенням**, у якому стрижневий компонент репрезентований кількісним числівником у називному відмінку або його еквівалентом, а залежний компонент – іменником у родовому відмінку або його еквівалентом. Стрижневий компонент словосполучення позначає кількість (число, обсяг), залежний – предмет, у зв'язку з чим він виражає предметне значення підмета, за допомогою лексичного значення передається речовий зміст: *Дві хмароньки плили кудись в убранні золотім і мовчки запинилися над краєм чарівним* (Олександр Олесь). Словосполучення зі значенням кількості

будовані за кількома продуктивними моделями, що різняться вираженням стрижневого компонента: а) кількісний числівник + іменник – найпродуктивніша модель, лексичне значення якої не має ніяких обмежень: *На фірмі працює сімнадцять осіб*; б) збірний числівник + іменник: *Семеро школярів бігло до лісу* (Степан Васильченко); в) займенникові числівники *скільки, стільки, ніскільки, багато, мало*: *Багато літ перевернулось, води чимало утекло* (Тарас Шевченко); г) кількісні іменники, утворені від кількісних числівників: *десяток, сотня* та ін. + іменники: *Сотні солов'їв щебетали на кущах молодого поросту* (Панас Мирний); г) іменники *більшість, множинність, половина, низка* + іменники: *Більшість учнів вчасно виконала завдання*; д) іменники зі значенням кількості, обсягу, міри, сукупності: *згряя, натовп, череда, ватага* тощо + іменники: *Згряя журавлів тривожно клекотіла над селом* (Михайло Стельмах); **2) номінативний підмет, виражений словосполученням зі значенням вибірковості**, стрижневим компонентом якого є займенник або числівник у називному відмінку, а залежний компонент виражений іменником у родовому відмінку множини з прийменником *з (із, зі)*. Стрижневий компонент тією чи тією мірою обмежує коло (число, обсяг, склад та ін.) предметів, позначених залежним компонентом: *Кожний з нас мріяв про цю щасливу хвилину* (Анатолій Яна); **3) номінативний підмет, виражений словосполученням зі значенням сумісності**, складається з двох іменників: стрижневий компонент у називному відмінку, залежний – в орудному відмінку з прийменником *з*: *Мати з донькою сиділи в приймальні* (Анатолій Дімаров); **4) номінативний підмет, виражений словосполученням з фазовим значенням**, що утворюється іменниками *початок, середина, кінець* зі значенням лексичної неозначеності, у зв'язку з чим лексичне значення словосполучень конкретизується за допомогою залежних іменників у родовому відмінку, що позначають відрізки часу: *Настала середина червня*; **5) номінативний підмет, виражений цілісним словосполученням із метафоричним значенням**, якому властива своєрідна семантична структура: стрижнєве слово в межах словосполучення не виступає самостійною назвою предмета, повна номінативність характерна для залежного слова, тому тільки все словосполучення становить назву предмета або явища з елементом його своєрідної характеристики: *Копиця сивого волосся на її голові привертала увагу всіх*; **6) номінативний підмет, виражений словосполученням з неозначеним значенням**, побудований за моделлю: неозначений займенник, утворений від основ *хто, що* + узгоджувані слова (прикметники, дієприкметники, займенники-прикметники): *Щось непевне хвилювало її душу і не давало спокою до самого ранку* (Олекса Слісаренко).

Підмова – функційний різновид національної мови, що обслуговує переважно професійні (фахові) сфери людської діяльності.

Піднесення (підняття) – артикуляційна характеристика голосних за рівнем підняття язика, що пов'язано з розташуванням спинки язика щодо

піднебіння. За ступенем підняття язика розмежують три піднесення – високе, середнє, низьке; в українській мові голосними високого піднесення виступають [y], [i], високо-середнього – [u], голосними середнього [e], низького – [a].

Підрядна додаткова – різновид підрядної частини у складі з'ясувальних речень, що має об'єктне значення щодо контактного слова. П. д. наче заступає відповідний додаток при ній: *Дуб-красень згадував, як хлопчак гнули його до землі, нещадно ламали гілки...* (Анатолій Дімаров). Об'єктні значення підрядної виражаються сполучниками *що, як, наче, щоб, чи*: 1) сполучник *що* стилістично нейтральний; 2) сполучник *що* вказує на реальність об'єктних відношень; 3) сполучник *наче* актуалізує сумнів, ймовірність; 4) сполучник *що* при дієсловах і предикативах сприйняття (*чути, бачити, згадувати; видно* тощо) вказує на сприйняте; 5) сполучник *як* при тих самих дієсловах і предикативах – на безпосередність сприйнятого; 6) сполучник *щоб* вказує на ірреальність відношень, контактне слово реалізує значення бажання, вимоги, прагнення та ін.; 7) спеціальним засобом акцентуації об'єктних відношень постає займенниковий елемент *те* при контактному слові: цей елемент обов'язковий: а) при запереченні і протиставленні; б) при сполученні з частками (*відчував лише те, що...*); в) *те* є необхідним посередником, коли прямий зв'язок неможливий: *У нас учні те цінують і шанують, що лягає їм відразу на душу* (Україна молода. – 2000. – 10 лютого).

Підрядна наслідкова – підрядна предикативна частина у складі розчленованих складнопідрядних речень, що оформлює значення наслідку, результату, висновку, у той час як у головній частині виражена причина, основа. П. н. приєднуються до усієї головної предикативної частини шляхом сполучника *так що*. Основний вияв – постпозиція.

Підрядна підметова – різновид підрядної, що входить до складу з'ясувальної підрядної із суб'єктним значенням щодо контактного слова, яке вжито в головній частині без підмета (красиво, приємно, цікаво, добре і под.); підрядна приєднується до головної сполучником *що*, інколи сполучниками – коли, якщо: *Як добре, що в полі волошки розцвіли* (Анатолій Яна).

Підрядна причинова – предикативна підрядна частина в складі розчленованих складнопідрядних речень, що сполучається з головною частиною за допомогою сполучників *тому що, бо, оскільки, адже*. П. п. оформляє значення: 1) причини; 2) підґрунтя; 3) мотиву; 4) наслідку. Складений нейтральний сполучник *тому що* може розчленовуватися: *тому* вживається в головній частині, *що* – у підрядній, у зв'язку з цим значення причини може суттєво посилюватися і наголошуватися. Перший компонент складеного сполучника може мати варіанти: 1) *внаслідок того що*; 2) *у зв'язку з тим що*; 3) *у силу того що*; 4) *завдяки тому що*. Ці форми складеного сполучника містять стилістичний відтінок книжності. Для вираження причини, підґрунтя може використовуватися розмовний

сполучник *раз*. Для надання значенню причини додаткових відтінків використовуються спеціальні, обмежені у вжитку сполучники: *тим паче що* – додатковий аргумент.

Підрядна умови препозитівна (прикм. від ім. *препозиція*) **емфатична** (грецьк. *emphatikos* від *emphasis* – виразність, підкресленість; прикм. від ім. *емфатія*) – використання підрядної умови у препозиції як емфази, що надає відтінку журналістської претензійності: *Якщо вони цими даними хотіли заспокоїти громадськість, то вони, навпаки, тільки її насторожили; Якщо ви намагаєтесь мене залякати, то даремно стараєтесь.*

Підрядна частина – те саме, що підрядне речення.

Див.: *Речення підрядне.*

Підрядне речення – див.: *Речення підрядне (частина підрядна).*

Підрядний – залежний, несамостійний.

Підрядний (субординативний) зв'язок – див.: *Зв'язок підрядний (субординативний).*

Підрядні допустові – предикативні підрядні частини у складі розчленованих складнопідрядних речень, у яких підрядна предикативна частина позначає умову, а в головній виражений протилежний наслідок. П. д. називають ситуацію, подію, усупереч яким зреалізована інша подія: *Нехай умру, та думка не умре* (Леся Українка). У П. д. значення протилежності ускладнене семантикою *переборювання*. П. д. приєднується до усієї головної предикативної частини за допомогою: 1) сполучників *хоч (хоча), незважаючи на те що, дарма що, хай (нехай)*; 2) займенниково-сполучних сполук *хоч як, хоч який, скільки не, як не: Як не мудруй, а правди ніде діти* (Леонід Глібов). Наявність семантики протиставлення може мати спеціальний показник: сполучники *але, а, одначе: Хоч ніжку натрудив, хоч крилечко прим'ялось, одначе вирвався і полетів* (Леонід Глібов). Допустове значення може виражатися нетиповими, переосмисленими засобами: 1) поєднанням сполучника *якщо* з часткою *ж*; 2) часткою *хай (нехай)* у значенні сполучника; 3) поєднанням займенникових компонентів з частками: *де не, куди не, коли не, який не, хто не, що не* тощо.

Підрядні зіставні – предикативні підрядні частини у складі розчленованих складнопідрядних речень, що приєднуються до головної предикативної частини за допомогою сполучників *у той час як; між тим як; якщо – то; якщо – тоді*. Частини такого складного речення семантично рівноправні, форма підрядної містить підрядні сполучники, хоча самі відношення наближені до сурядних, виражених за допомогою сполучників *а, та* (в значенні *а*). У складних реченнях зіставляються предмети за їхніми ознаками. Зіставлення може ґрунтуватися на антонімічних відношеннях. Наявна омонімія сполучників: *якщо ... то; якщо (то)*.

Підрядні меті – предикативні підрядні частини у складі розчленованих складнопідрядних речень, що позначають мету, мотив, який

пояснює зміст головної предикативної частини. П. м. приєднуються до головної предикативної частини за допомогою сполучників: 1) *щоб, щоби, аби*; 2) складених сполучників *для того щоб, задля того щоб, з тим щоб, з тим щоб*: *Я сказав для того, щоб тільки не йти з ним* (Леся Українка).

Підрядні порівняльні – предикативні підрядні частини у складі розчленованих складнопідрядних речень, у яких виражається подібність двох ситуацій – реальних і передбачуваних: *Неначе цвяшок в серце вбитий, оцю Марину я ношу* (Тарас Шевченко). П. п. приєднуються до головної предикативної частини за допомогою сполучників *як, мов, наче, неначе, ніби* та ін. У складнопідрядних реченнях з П. п. присудки головної і підрядної предикативної частин можуть бути спільними, що зумовлює частий пропуск присудка у підрядній предикативній частині: *І світ стрепенувся, мов збуджений птах* (Максим Рильський).

Підрядні умовні – предикативні підрядні частини у складі розчленованих складнопідрядних речень, що приєднуються до головної предикативної частини за допомогою сполучників *якщо (то), коли, як*, зрідка – *раз*. Підрядна частина виражає реальну чи ірреальну (можливу, припустиму) умову, за якої відбувається чи могла б відбуватися дія головної предикативної частини: *Як не буде птахів, то й людське серце стане черствим* (Михайло Стельмах); *Тебе я слухала б довіку, куме мій, аби б хотів співати* (Леонід Глібов). У головній предикативній частині можуть міститися співвідносні слова *за умови, в разі*, що виявляють тенденцію злитися з *якщо* в складений сполучник. Підрядна предикативна частина містить значення умови, а головна – результат. Для цього в головній частині можуть використовуватися прислівники *обов'язково, завжди* тощо.

Підрядні часові – предикативні підрядні частини в складі розчленованих складнопідрядних речень, що з'єднуються з головною частиною за допомогою сполучників, які оформляють часові відношення двох подій, станів. В окремому вияві підрядні частини не мають часової семантики, тому сполучник може вживатися в будь-якій частині: головній або підрядній: *Коли зацвіли сади, почали падати дощі* (Анатолій Дімаров); *Зацвіли сади, коли почали падати дощі*. Використання П. ч. уможливує вираження: 1) збіг подій у часі: повний або частковий; 2) різночасовість – перебіг подій одна за одною. Ці значення ґрунтуються на видах часових форм: перше – на недоконаний вид, друге – на доконаний вид. У сучасній українській мові сформувалась система часових сполучників (найбільш численна група з-поміж підрядних сполучників, що активно поповнюються новими сполучниками), що спеціалізуються на вираженні: 1) одночасності: *у той час, коли*; *у той час, як* тощо; 2) випередження: *перш ніж*; *перед тим, як* та ін.; 3) безпосереднього випередження: *тільки, заледве* та ін. Часові відношення можуть наголошуватися узагальнено-прислівниковими словами *уже (вже), ще*. Додаткові показники значення послідовності – спеціальні дієслова часової семантики у складі головної предикативної частини: *не*

встиг... як тощо. Часові відношення можуть ускладнюватися умовними і причиновими. Суттєву роль відіграють прийменники, що виконують функцію деталізації: *до, в, перед, після, під час* тощо.

Підрядність / Підпорядкування / Субординація (франц. *subordination* від лат. *sub* – під + *ordino* – призначаю, керую) – формально-граматичні відношення між означуваним та означувальним, стрижневим (головним) і залежним компонентами словосполучення і простого речення, складного речення між предикативними частинами. П. – один з основних різновидів зв'язку в словосполученні і реченні. Наявні такі форми підрядного синтаксичного зв'язку: 1) узгодження (див.: *Узгодження*); 2) керування (див.: *Керування*); 3) прилягання (див.: *Прилягання*); 4) ізафет (див.: *Ізафет*); 5) інкорпорація (див.: *Інкорпорація*).

Пор.: *Сурядність*.

Підрядність послідовна – поняття, що стосується і складного словосполучення, і складного речення ускладненого типу (див.: *Речення складнопідрядне з послідовною підрядністю*), що встановлює принцип ланцюгової залежності кожного наступного компонента / словоформи від попереднього / попередньої. Останнє зумовлює різні ступені підрядності – перший, другий, третій та ін.: *Нарешті птахові здалося, що він побачив рідні місця, до яких так довго вів зграю, що в перельоті стільки витримала* (Україна молода. – 2001. – 11 травня).

Пор.: *Супідрядність*.

Підсвідоме мовне – неусвідомлені мотиви поведінки, зокрема у спілкуванні з іншими людьми, зумовлені певними міфами, віруваннями, звичаями, традиціями, способами сприйняття й інтерпретації світу тощо, що виявлені в духовній культурі цієї національної лінгвокультури.

Підтекст (*nid-* + *текст*) – підкатегорія інформативності, інформація, закладена імпліцитно у вербальній формі макрознака і виявлювана на її ґрунті в дискурсі; передається додатковими, стилістичними значеннями мовних одиниць, їхньою конотацією; прихована інформація, яка має подвійну природу: два потоки повідомлення, що прямують паралельно, – один, виражений експліцитно, інший, створюваний імпліцитно. У психолінгвістиці – прихована інформація, що виокремлюється з тексту завдяки асоціативності його одиниць і їх здібності до набуття смислів.

Підхід інструментальний (прикм. від ім. *інструмент*) – у **комунікативній лінгвістиці** – тлумачення міжмовної і міжкультурної комунікації як наукової дисципліни щодо практичної результативності (належної адаптації індивіда до іншомовного середовища, створення методики навчання відповідної інтенсивності міжмовних і міжнаціональних контактів і под.).

Див.: *Комунікація; Спілкування*.

Підхід механістичний – у комунікативній лінгвістиці – погляд на комунікацію як на одnobічний процес передання інформації від джерела адресатові.

Підхід примордіальний (*при-* + *мордіальний*) до розуміння етнічності (прикм. від ім. *етнос*) – теорія, що передбачає аналіз етнічності як об'єктивної (примордіальної, або споконвічної) характеристики людства, констатує, що соціальну групу характеризують такі риси, як територія, релігія, культура, соціальна організація або мова.

Підхід прототипний (прикм. від ім. *прототип*; франц. *prototype* від грецьк. *prōtos* – перший і *typos* – відбиток, форма, тип) – новий підхід до явищ категоризації мови, до поняття як до структури, що містить вказівку на те, які елементи постають прототипами, закладеними в людській думці від народження.

Підхід системний (грецьк. *systēma* – утворення, складення з певних частин, поєднання; прикм. від ім. *система*) – сукупність прийомів дослідження об'єктів / реалій як систем.

Підходи до вивчення мовної особистості – 1) психолінгвістичний підхід; 2) лінгводидактичний підхід; підхід, мотивований вивченням мови художньої літератури.

Підходи до розуміння етнічності (прикм. від ім. *етнос*) – примордіальний, конструктивістський, інструменталізм, використовувані у теоретичних і теоретико-прикладних пошуках.

Підхóплення – 1) повтор слова, словосполучення з попереднього уривку мовлення для певного пояснення думок, почуттів, пов'язаних із цим поняттям: *І так швидко це зробили мої учні. Учні? А що про них взагалі відомо?* (Анатолій Яна); 2) те саме, що акромонаграма (див.: *Акромонаграма; Анадиплосис*); 3) повтор слова або словосполучення з попередньої репліки співрозмовника для емоційної оцінки, коментування: (Микола:) *А тут козаки почали наступати...* (Василь:) *Козаки почали наступати. Та не просто наступати, а за своєю власною тактикою* (Богдан Стельмах); 4) закінчування фрази за іншого для того, щоб унеможливити співрозмовнику провести свою думку та підмінити її власною, або для того, щоб показати, що думка співрозмовника зрозуміла: (Микола:) *Я не просто це розповідаю, бо...* (Василь:) *Справа справді несподівана і непродумана заздалегідь* (Богдан Стельмах).

Пізнання – здатність до розумового сприйняття та переопрацювання інформації.

Пізнання практичне (прикм. від ім. *практика*) – пізнання дійсності у процесі суспільної практики, тобто трудового процесу й повсякденного життя.

Пор.: *Пізнання теоретичне.*

Пізнання теоретичне (прикм. від ім. *теорія*) – спрямоване і здійснюване за допомогою спеціальних методів вивчення, дослідження дійсності та окремих її об'єктів.

Пор.: **Пізнання практичне**.

Пік (франц. *pic* – гірська вершина від *piquer* – колоти, проколувати) **прагматичний** (прикм. від ім. *прагматика*) – в одних випадках позначає традиційно витлумачуваний підмет в англійській, німецькій і французькій мовах, в інших – використовується як синонім теми.

Піктограма (лат. *pictus* – намальований фарбами та грецьк. *γραμμα* (*gram*) – 1) напис, письмовий знак, малюнок, напис, запис) – знак піктографічного письма; одиниця (графема) піктографічного письма (див.: **Піктографія**). П., на відміну від малюнка, виступає умовною і не має постійного значення. П. вицарапувалися, потім малювалися на стінах печер, каменях, рогах і кістках тварин, на бересті; 2) знак-малюнок окремих сучасних штучних знакових систем.

Див.: **Піктографія**.

Піктографія (лат. *pictus* – намальований, малюнок та *grafo* – пишу) – різновид письма, що ґрунтується на передачі конкретної інформації у формі малюнка або послідовності малюнків, не закріплених за конкретним мовним висловом. П. постає першим етапом розвитку письма.

Післяйменник – розряд службових слів, що виконують ті самі функції, що й прийменник, але на відміну від нього завжди знаходяться в постпозиції щодо імені.

Див.: **Післяслівник**.

Післяслівник / Післяйменник – 1) службове слово, що виконує функцію прийменника, але на відміну від нього займає позицію після повнозначного (самостійного) слова: *наступити на*; *перейти через*; *перевезти через*; *відійти від*; *відступитися від*; *підійти до* та ін.; 2) у мовознавстві – службові слова, що вживаються після іменника (постпозитиво) і які виражають відношення іменника до інших слів. П. виконують функції, наближені до прийменників. Вони виражають типові відношення між предметами: просторові, часові, причинові, мети, об'єктні, знаряддеві тощо. П. наявні в чеченській мові.

Плавні приголосні – див.: **Приголосні плавні**.

Плагіат (лат. *plagiatus* – викрадений) – привласнення тексту з чужого літературного чи іншого твору без дозволу автора й без зазначення джерел.

План вираження – один із двох боків (аспектів) мовного знака, що означає на противагу означувальному, сукупність засобів вираження в певній мові.

План змісту – один із двох боків (аспектів), означувальне на противагу означуваному; множинність змісту поняттєвих категорій (охоплюючи граматичні категорії), наявних у певній мові.

Платі́азм (грецьк. *plateiazo* – широко відкривати рот) – повільна і неправильна вимова внаслідок недорікуватого мовлення. Негативне стилістичне враження неволодіння мовою.

Племінна́ мо́ва / діалéкт – див.: *Мова / діалект племінна*.

Плém'я – форма етнічної спільноти, характерна для докласової стадії розвитку людства. У П., як правило, об'єднуються кілька родів; у нього своя територія, своя мова (діалект), спільність релігійних поглядів, єдина влада (вождь і племінна рада), самоназва і самосвідомість.

Див.: *Етнос; Самосвідомість етнічна*.

Пор.: *Народність; Нація*.

Плеона́зм (грецьк. *pleonasmós* – надмірність, перебільшення) – 1) надлишковість виражальних засобів, використовуваних для передачі лексичного чи граматичного змісту висловлення, багатослів'я; стилістична фігура, побудована на повторі слів або афіксів з тотожними або подібними значеннями для підкреслення, уточнення, емоційного виділення певної ознаки; надмірність слів у фразі або тексті з погляду точного відтворення думки. Різновидами плеоназму можуть бути тавтологія, перифраза, лексична надлишковість. Напр.: *своя автобіографія, перший дебют, у грудні місяці, головний пріоритет, перший дебют* тощо; помилка мовлення, що полягає у використанні у словосполученні та реченні слів, які виражають той самий або надзвичайно близький смисл: *За п'ятнадцять хвилин до смерті він ще був живий; Ось так виглядають бані храму Успенської церкви* (з мовлення екскурсовода); *Так наше перше знайомство і відбулося*. Сприймаються як недостатня освіченість у культурі мовлення. Ширше – слід тлумачити як надлишок монологічного мовлення або діалогічних реплік з повторами тих самих смислів. Низка плеоназмів уже перестали сприйматися як помилка: *спуститися вниз, піднятися наверх, оточити зі всіх боків*. В інших випадках помилковість поширених плеоназмів рідко усвідомлюється: *найбільш оптимальний, потенційні можливості, специфічні особливості, на свої власні очі*; 2) зіставлення спільнокореневих слів з емпатичною метою, для посилення виразності: *Дуб одиноко стояв в осінній задумі, / Чорніючи на чорній скалі* (Анатолій Яна); 3) градація висхідна: *І як приступить журба невсипуща / Та до серденька твого, – / Тая росиця цілюща – живуца / Буде жити його* (Леся Українка).

Плётення слів – банально-риторичне мовлення, тобто говорити ухильно, мистецьки і по-хитрому.

Плетіння словéс – стиль мовлення, властивий для багатьох творів XIV – XVII ст. – у церковній, літописній та інших сферах, експресивний та емоційний, із застосуванням численних риторичних прийомів, церковнослов'янських лексичних і граматичних одиниць, складних словоутворень (урочисте мовлення на високі теми).

Плюралі́зм (лат. *pluralis* – множинний, різноманітний від *plus* – більше) **лінгвокульту́рний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – панування в

суспільній думці, настроях тощо певного народу доброзичливого ставлення до інших мов і культур (здебільшого мов і культур меншин), поширених на теренах проживання цього народу; толерантне ставлення до різних мов і культур у комунікативній співтоваристві.

Див.: *Мова; Культура.*

Плюра́лія та́нтум (pluraliatantum) – лексико-граматичний (лексико-морфологічний, семантичний) розряд іменників, що не мають форм однини (пор.: *Сингуля́рія та́нтум (singulariatantum)*): *дріжджі, вакації, вершки, висівки, ворота, двері, канікули, шахи, Альпи, Карпати, Суми* та ін.

Плюсквамперфе́кт (лат. *plusquamperfectum* – більше ніж закінчений) / **Давномину́лий час** – складна дієслівна форма минулого часу, яка означає дію в минулому, що передувала іншій минулій дії: *Дівчата були пісню почали співати, та раптом засоромилися хлопців* (Григорій Косинка).

Див. також: *Час дієслова давноминулий.*

Пневма́тичні (прикм. від ім. *пневматика*) **прийо́ми** – див.: *Прийоми пневматичні.*

Побі́чний на́голос – те саме, що другорядний наголос.

Див.: *Наголос другорядний.*

Побуто́ва кому́ніка́ція (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Кому́ніка́ція побутова.*

Побуто́ва ле́ксика (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: *Лексика побутова.*

Побуто́ве поняття – див.: *Поняття побутове.*

Поведі́нка верба́льна (лат. *verbalis* від *verbum* – слово) – див.: *Поведі́нка мовленнєва.*

Поведі́нка кому́нікати́вна (прикм. від ім. *кому́ніка́ція*) – поведінка індивіда у процесах спілкування, регульована комунікативними нормами та традиціями, яких він дотримується у спілкуванні; сукупність реалізованих у спілкуванні правил, законів, постулатів, максим, традицій тощо певної національної лінгвокультури з належним застосуванням мовних і позамовних засобів, а також певний тип поведінки комунікативної поведінки індивідуума, визначуваний такими сукупностями.

Див.: *Спілкування; Кому́ніка́ція; Правила спілкування; Постулати спілкування; Максими спілкування; Конвенції спілкування.*

Поведі́нка кому́нікати́вна (прикм. від ім. *кому́ніка́ція*) **верба́льна** (лат. *verbalis* від *verbum* – слово) – сукупність норм і традицій спілкування, мотивованих тематикою та закономірностями спілкування з дотриманням і використанням мовного коду у відповідних комунікативних умовах.

Див.: *Спілкування; Кому́ніка́ція; Поведі́нка кому́нікати́вна.*

Пор.: *Поведі́нка кому́нікати́вна неверба́льна.*

Поведінка комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **національна** (прикм. від ім. *нація*) (**етнічна**) – поняття теорії комунікативістики; сукупність норм і традицій спілкування в усіх можливих типах інтеракцій і конситуацій носіїв певної національної лінгвокультури.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Поведінка комунікативна.*

Поведінка комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **невербальна** (*не-* + лат. *verbalis* від *verbum* – слово) – сукупність норм і традицій, що виявляють, зумовлюють і мотивують типи спілкування з належним застосуванням невербальних і невербальних засобів: фізичних дій, контактів, розташування співрозмовників (*дистанція*) та іншої кінесики (*міміка, жести, поза*), які супроводжують та уможлиблюють комунікацію.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Поведінка комунікативна.*

Поведінка комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **ненормативна** (*не-* + *нормативна*) – комунікативна поведінка носіїв певної лінгвокультури, що виявляє порушення, відхилення усталених у ній комунікативних норм і практик.

Поведінка комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **нормативна** (прикм. від ім. *норма*) – комунікативна поведінка, усталена в певному суспільстві, відповідній лінгвокультурі, якої дотримується в стандартних ситуаціях спілкування більшість мовців.

Поведінка комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **продуктивна** – вербальні й невербальні дії комуніканта в тих чи інших межах комуніканта з дотриманням відповідних норм і традицій спілкування.

Поведінка комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **рецептивна** (лат. *receptio* – сприйняття від *recipere* – отримувати, сприймати) – розуміння, інтерпретація і варіація вербальних і невербальних дій співрозмовника, який є представником певної лінгвокультурної спільноти.

Поведінка мовленнєва – використання мови (мовного коду) учасниками спілкування в конкретних обставинах з опертям на відповідний рівень володіння комунікативною і мовною компетенціями.

Поведінка мовленнєва культурно мотивована – складник комунікативної поведінки особи національної лінгвокультури з використанням мовних засобів у відповідних обставинах, здійснюваного з опертям на культурні традиції, на національно-культурні стереотипи.

Див.: *Поведінка комунікативна.*

Поведінка невербальна (*не-* + лат. *verbalis* від *verbum* – слово) **культурно мотивована** – складник комунікативної поведінки особи конкретної національної лінгвокультури із застосуванням паравербальних засобів спілкування у відповідних умовах і ситуаціях з послідовним опертям на національно-культурні звичаї, традиції, стереотипи тощо.

Див. також: *Поведінка комунікативна.*

Поверхнєва структу́ра (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) (англ. *surfacestructure*) – див.: *Структура поверхнева.*

Повідомлення – 1) одна з категорій комунікації як модусу існування людської мови, співвідносна з реченням у мові та висловленням у мовленні; символічні форми, що створюють, щоб репрезентувати певні наміри відправника / адресанта для отримувача / адресата; комунікативна дія, утілена в конкретну пропозитивну структуру з конкретними асертивно-пропозитивними інформаційними складниками. **Повідомлення додаткове. Повідомлення утворювальне.** Стрижнем насичення повідомлення є мовленнєвий акт з його локутивною, ілокутивною, колокутивною та перлокутивною структурою; 2) різновид розповіді, якому притаманні лаконізм викладу, інформативність, чітка композиція; вживається в публіцистичному стилі мовлення; 3) зміст комунікації.

Див.: *Комунікація; Мова.*

Пор.: *Речення; Висловлення; Акт мовленнєвий.*

Півна комунікативна невдача – див.: *Провал комунікативний.*

Півне речення – див.: *Речення повне.*

Повноголосся – сполучення *-оро-, -оло-, -ере-, -еле-* у коренях окремих слів, що відповідає старослов'янському *-ра-, -ла-, -ре-, -ле-* і постає виявом праслов'янських **or, *ol, *er, *el* між приголосними, пор.: *берег, порошок, ворог, ворота, золото* і под. Одна із типових особливостей східнослов'янських мов.

Пор.: *Неповноголосся.*

Повнозначний – той, який має окреме самостійне значення.

Пор.: *Службовий.*

Повнозначні слова – те саме, що слова самостійні.

Див.: *Слова повнозначні; Слова самостійні; Частини мови.*

Повтор – 1) додатковий синтаксичний засіб. Наприклад, в українській мові П. має завжди експресивні відтінки, акцентує той чи той смисл: *Дівчина все танцювала, танцювала, танцювала...* (Олекса Слісаренко). У цьому П. наголошує тривалість, інтенсивність дії; 2) стилістична фігура, фігура мовлення, що становить повторення послідовності звуків, слів, словосполучень в одному висловленні для виділення певних думок, фраз, деталей в описах, для посилення виражально-зображальних потенцій мови: *Кричать труби, / труби кричать, / голосно так кричать. / Але їм не перекричати плачу матері. / Але їм не перекричати / щобету кривавих солов'їв. / Ні, нізащо не перекричати* (Василь Голобородько). Повторюватися можуть і цілі вислови: *Я на вранішній росі зростав, / Я на вранішній росі ранки запізнав* (Анатолій Яна). П. використовують у різних функційних стилях. У науковому мовленні П. іменника в поєднанні із займенником використовується для створення підкресленої логічності: *За розмірами і певними рисами поведінки білка Північного Кавказу більша європейської, але децю менша за українську. До того ж, наша білка має певні морфологічні ознаки, на ґрунті яких його (вид – А.З.) виділяють у самостійний підвид* (Олексій Пономаренко). У художньому мовленні П.

робить висловлення найвиразнішим, емоційним: *Хай на очах землі печать – тьми чорна штольня! / І день не день, і ніч не ніч, і спів не віщий нам* (Богдан-Ігор Антонич). Повторюватися в художньому мовленні можуть частини слів, наприклад, префікси: *Розбіглися, розбрелися, розсталися і сумом все покрито* (Анатолій Яна). У публіцистичному мовленні П. виражають закличність, експресивність: *Як створюється ім'я майстра? Працею. Тут нічого не допоможе тобі стати в перших рядах. Тільки праця – справжня праця.* У розмовному мовленні П. виступає засобом посилення експресії, виразності висловлення: *Розумієш, ну, розумієш, якраз це треба зробити.* П. посилюють виразність мовлення, його багатство. Перенасичення тексту повторами руйнує комунікативні якості мовлення.

Див. також: *Анадиплосис; Епаналепсис; Епігона; Епізевксис; Редуплікація; Тавтологія; Фігура етимологічна.*

Повтор образів (вічні образи) – своєрідний прийом міжтекстуальності, що полягає в тому, що образи за глибиною мистецького узагальнення виходять за межі конкретного твору й містять у собі невичерпні можливості філософського осмислення буття.

Див.: *Повтор.*

Повтор прийменника – подвоєння або потроєння прийменника у сполученні іменника з його атрибутами: *Від Києва до найменшого до найвіддаленішого до села* (Усне мовлення); *На ранковій на педагогічній на раді було вирішено вийти усім організовано на суботник* (Зі шкільного радіо).

Див.: *Повтор.*

Повтор простий – вживання одного слова або словосполучення два або більше разів без перерви як засобу виразності, емоційності: *Я щойно була щаслива – щастям безмисним і п'яним!* (Оксана Забужко). Повтор може набувати абсолютної ємності – аж до повтору поетичного рядка для виразності.

Див.: *Повтор.*

Повтор синонімічний (прикм. від ім. *синонім*) – див.: *Градація; Синоніми парні.*

Повтор слів градаційний (прикм. від ім. *градація*) – повтор слова з посиленням його смислу додатковим уведенням іншого слова: *Нелегко, інколи дуже нелегко...; Усі чекають, давно чекають змін; Церемонії не потрібні, зовсім не потрібні; Плітки мене не хвилюють, зовсім не хвилюють; У серці ти, тільки ти!*

Пор.: *Епізевксис; Повтор простий.*

Повтор художній – один з основних засобів актуалізації в поетичних текстах, який полягає в цілеспрямованому ущільненні того чи іншого елемента, що робить його помітним, структурно активним.

Див.: *Повтор.*

Повторна номінація (лат. *nominatio* – називання, іменування) – див.: *Номінація повторна*.

Повторюваність морфєми (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – диференційна ознака морфєми, її властивість вживатися щонайменше в двох словах того самого словотвірного типу.

Погляджування – термін трансакційного аналізу (Е. Берн); вживання адресантом різноманітних мовленнєвих формул, мовних і позамовних (паралінгвальних) прийомів, спрямованих на встановлення або продовження контакту, підтримання належного іміджу адресата, вияв прихильності до нього тощо.

Погліблення – 1) повтор того самого слова два або три рази підряд (див.: *Повтор простий*); 2) те саме, що анадиплосис (див.: *Анадиплосис*); 3) те саме, що епаналепсис (див.: *Епаналепсис*).

Подвобєння приголосних – збіг однакових приголосних на межі різних морфем: *возз'єднання, підданий, відданий, піддашися, наввипередки* тощо.

Подвобєння приймєнника – навмисний повтор прийменника при атрибутивно-залежному та стрижневому компонентах: *На все на це немає часу; У хаті у своїй зустрічаю вас*.

Подія – те саме, що і ситуація.

Див.: *Ситуація*.

Подія комунікатівна (прикм. від ім. *комунікація*) / **Подія мовленнєва** (англ. *speechevent*) – відносно самостійне і зв'язне комунікативне ціле, з більш або менш визначеною темою, досить чітким зачином і кінцівкою, пор., наприклад: *лекція і семінар в університеті, захист магістерської або дипломної роботи, наукова доповідь, проповідь, публічна промова, судове засідання, оформлення путівки в туристичному агентстві, товариська вечеря в ресторані, іспит, розмова про новий художній фільм, товариська бесіда* тощо; одиниця комунікації, елементарний комунікативний акт; закінчене мовленнєве спілкування, що є одиницею дискурсного макрорівня; **у лінгвістиці тексту, дискурсології** – найменша одиниця аналізу в «тенографії комунікації» Делла Хаймса. П. к. визначується спільною метою, спільною темою і спільними учасниками, які здебільшого використовують мову того самого рівня у спільній ситуації і дотримуються однакових правил взаємодії. За Деллом Хаймсом, прикладами класів П. к. постають: *Недільна ранкова проповідь, звернення та інаугурації, щира розмова, чоловіча розмова, жіноча розмова, політична розмова* і под.

Подовження приголосних – фонетичний процес подовження м'якого приголосного в позиції між двома голосними, що став наслідком історичної асиміляції [j] попереднім приголосним

Подразник – будь-який матеріальний вплив, що викликає зміну стану організму.

Поеті́зми – шар поетичної лексики, вживаний найчастіше у віршованому мовленні: *уста, перст* і под.

Див.: *Поетизми лексичні; Поетизми морфологічні; Поетизми синтаксичні*.

Поеті́зми лексі́чні (прикм. від ім. *лексика*) – слова, уживані здебільшого в поезії, особливо в класичній поезії минулого: *ланіти, перст, легкокрилий, десниця, шуйця, давній* та ін.

Див.: *Поетизми*.

Пор.: *Поетизми морфологічні; Поетизми синтаксичні*.

Поеті́зми морфологі́чні (прикм. від ім. *морфологія*) – архаїчні й нечастотні морфологічні форми, використовувані в поезії для надання віршам відтінків урочистості: *Та ясен місяць угорі* (Тарас Шевченко); *Пливе човен води повен* (Тарас Шевченко).

Див.: *Поетизми*.

Пор.: *Поетизми лексичні; Поетизми синтаксичні*.

Поеті́зми синтаксі́чні (прикм. від ім. *синтаксис*) – синтаксичні конструкції, що використовуються здебільшого для надання поезії урочистого тону. Синтаксичним поетизмом можуть поставати паралельні форми граматичного роду типу *бандуриста, гітариста, поета*.

Див.: *Поетизми*.

Пор.: *Поетизми мрфлогічні; Поетизми синтаксичні*.

Поеті́чна лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: *Лексика поетична*.

Поетóнім (*поет-* + *-онім*) – ім'я в літературному творі, у художньому мовленні, що виконує поряд з номінативною характеристичну, ідеологічну та стилістичну функції, вторинне щодо реальної онімії з властивою для нього динамічною семантикою.

Поетоні́молóгія (*поетонім* + *-логія*) – наука про власні імена в художньому мовленні, до завдань якої належать: 1) у синхронному аспекті – вивчення поетики пропріальних одиниць конкретного художнього твору, поетики власних імен у творчості окремого автора, розгляд поетики онімів літературного напрямку; 2) у діахронному плані – а) простеження змін у літературній традиції певного напрямку, б) вияв закономірностей онімовжитку в різних літературних напрямках і школах, в) характеристика змін у поетиці онімів за розпаду певної напрямку, школи і под. Важливим також постає встановлення особливостей функційного навантаження поетонімів у творах різних мовленнєвих жанрів, з'ясування їхнього навантаження в окремих комунікативних регістрах тощо.

Поєднáння знáчень у загáльній морфоло́гії (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд і *logos* (*λογος*) – слово, вчення) – граматична полісемія, за якої той самий показник може в різних контекстах виражати різні граматичні атоми або різні їхні комбінації. Граматичні показники в цьому разі, зазвичай, полісемічні. Наприклад, часто спостережувана полісемія рефлексивна і

реципрока, теперішнього і майбутнього часу, дуратива і хабітуаліса. Синхронно поєднувані значення семантичні близькі і належать тій самій семантичній сфері всередині універсального граматичного набору.

Позалітературна / нелітературна лекси́ка (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: *Лексика позалітературна / нелітературна*.

Позамовні (екстралінгвістичні) засоби спілкування – див.: *Засоби спілкування позамовні*.

Позиційна (прикм. від ім. *позиція*), **або типологічна (типологічна)** (прикм. від ім. *типологія*) **класифіка́ція** (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **афіксів** (лат. *affixus* – прикріплений) – див.: *Класифікація афіксів позиційна, або типологічна (типологічна) класифікація*.

Позиційний (прикм. від ім. *позиція*) **(складовий, звукосполучний) принцип графіки** (грецьк. *grapho* – пишу + *-іка*) – див.: *Принцип графіки (грецьк. *grapho* – пишу + *-іка*) позиційний (складовий, звукосполучний)*.

Позиційні (прикм. від ім. *позиція*) **зміни звуків** – те саме, що позиційні чергування звуків.

Див.: *Чергування(зміни) звуків позиційні*.

Позиційні (прикм. від ім. *позиція*) **зміни (реалізації) фонем** (грецьк. *phōnēta* – звук) – див.: *Зміни (реалізації) фонем позиційні*.

Позиційні (прикм. від ім. *позиція*) **прийоми** – див.: *Прийоми позиційні*.

Позиційні (прикм. від ім. *позиція*) **ролі** (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) – див.: *Ролі позиційні*.

Позиційні (прикм. від ім. *позиція*) **чергування (зміни) звуків** – див.: *Чергування (зміни) звуків позиційні*.

Пози́ція (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) – 1) у **широкому розумінні** – характеристика місця певної одиниці у структурі складнішої одиниці, що розглядається з позиції форми (формальна позиція (див.: *Позиція формальна*)) або змісту (семантична позиція (див.: *Позиція семантична*)); для первинного елемента словоформи – це сума категорійних ознак (*рід, число, відмінок* та ін.), для елементів інших рівнів позиція може означати порядок розташування (перша позиція тощо); у **синтаксисі** – здатність словоформи займати відповідну позицію в реченні, тобто словоформі притаманні відповідні формальні і змістові ознаки: *Дитині приємно бачити своїх батьків* (*дитині* – ця словоформа виражає непрямий суб'єкт); конкретизація синтаксичної функції в моделях речень і сполук слів; наявні такі внутрішньореченнєві позиції: 1) предикованого компонента; 2) предикувального компонента; 3) поширювача моделі; 4) поліпредикативного ускладнювача; у сполуках слів: 1) придієслівного поширювача; 2) присубстантивного; 3) приад'єктивного; 4) приадвербіального; 2) у **фонетиці та фонології** – сукупність умов реалізації фонем у мовленні: фонетичне оточення фонем щодо початку і

кінця слова (складу) і щодо наголошеного складу (див.: *Позиції сильні; Позиції слабкі*).

Позиція (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) – поняття трансакційного аналізу; комунікативна роль, яку підсвідомо виконує кожен з учасників спілкування / комунікантів щодо інших учасників комунікації. Такі позиції визначувані ступенем авторитетності комуніканта, його впливовістю в конкретній ситуації. Інколи під П. к. розуміють типові ролі Дитини, Старшого, Батька і Дорослого (за Е. Берном).

Позиція (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) **семантична** (прикм. від ім. *семантика*) – умови вживання, реалізації одного зі значень багатозначного слова, що виявляється у сполученні зі значенням іншого слова / слів. За ступенем розмежування семантики слова наявні **сильна позиція слова**, де значення постає у своїй окремоті, чітко відмежоване від інших значень і не допускає інших тлумачень, і **слабка позиція слова**, у якій значення слова не диференційоване і може тлумачитися по-різному, пор.: *Той чорний разовий хліб, який так гарно по-сільськи пахне. Він мені близький, наче дитина, що зросла на моїх очах* (Михайло Коцюбинський) – контекст однозначно виявляє одне зі значень слова *хліб* – *харчовий продукт, що випікається із борошна*, що в цьому разі перебуває в сильній семантичній позиції; *На заготзерно привезли хліб* (Сільські вісті. – 1992. – 18 серпня) – слабка семантична позиція слова *хліб* у цьому контексті не дозволяє однозначно встановити його значення – *харчовий продукт, що випікається із борошна* чи *зерно, з якого виготовляють хліб*.

Позиція (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) **сильна** – 1) у **фонології** – позиція, у якій фонема виявлена повним комплексом своїх диференційних ознак (своїм основним видом) і тому без перешкод виконує перцептивну та сигніфікативну функцію (див.: *Фонема*), забезпечуючи розпізнавання та розрізнення морфем і слів (пор.: *Позиція слабка*); в українській мові перцептивно сильна позиція для голосних у неприкритому наголошеному складі: *ур-вище, ан-ти, оль-вія, е-кер, ін-дій, и-кавка* тощо; сигніфікативно-сильна позиція для голосних під наголосом, для приголосних – перед голосними та сонорними (абсолютно сильні позиції), а також у кінці слова (сильна позиція для ознаки твердості / м'якості), пор.: *стан – стань* і под.; 2) статус, якого набувають у тексті його початок і кінець, оскільки означають перехід у новий стан, зміну діяльності для автора і читача, уведення до системи координат іншого світу і вихід з неї за волею автора; відповідають за загальну тональність художнього твору.

Позиція (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) **синтаксична** (прикм. від ім. *синтаксис*) – місце слова не в поверхневій структурі речення, а в системі його синтаксичних зв'язків, валентних властивостей елементів, що входять до структури речення. У флективній мові – синтаксична позиція маркована граматичною формою слова, словоформою. Так, у реченні

Позиція (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) **формальна** (прикм. від ім. *форма*) – позиція члена речення на формально-граматичному рівні: *правобічна позиція підмета, лівобічна позиція додатка* тощо. П. ф. відбита в регулярному вияві функційного навантаження тієї чи тієї форми в реченні, словосполученні: форма називного відмінка – формальна позиція підмета та ін.

Позначення – у лінгвістиці – необхідне для реалізації завдань комунікації кодування мовними засобами компонентів позамовних ситуацій та самих ситуацій.

Показник роду іменників – засіб вираження категорії роду. Засобом визначення роду іменників постають слова: *він, вона, воно / мій, моя, моє*; пор. засоби враження граматичного роду власне-іменникові флексії: *-а(я)* та нульове закінчення – жіночий, нульове закінчення та *-о, -е* – чоловічий рід, *-о, -е* та *-а(я)* – середній рід і под., що в ряді випадків можуть бути омонімічними – нульове закінчення, закінчення *-а(я)* тощо.

Пôle асоціативне (лат. *associare* – приєднувати) – сукупність лексичних одиниць, отриманих у результаті психолінгвістичного експерименту як реакції на певне слово-стимул.

Пôle лінгвокультурологічне (прикм. від ім. *лінгвокультурологія*) – ієрархічна структура сукупності лінгвокультурем, об'єднаних спільним (інваріантним) смислом, що властивий певній лінгвокультурній сфері.

Див.: *Лінгвокультурема; Смисл.*

Пôle семантичне (прикм. від ім. *семантика*) (**лексико-семантичне**) – 1) фрагмент дійсності, що може бути описаний певною мовою за допомогою відповідної лексичної підсистеми. П. с. – основа побудови ідеографічних словників. **Семантичне поле атрибутивності в українській мові. Семантичне поле демінутивності в українській мові. Семантичне поле дієслів процесу в українській мові. Семантичне поле квалітативності в українській мові;** 2) ієрархічна структура множинності лексичних одиниць, об'єднаних спільним (інваріантним) значенням, спільністю змісту, що відображає поняттєву, предметну чи функційну подібність означуваних явищ (напр.: *секунда, хвилина, рік, століття, мить* і под. – семантичне поле часу). Лексичні одиниці включені у відповідне П. с. на підставі наявності об'єднувальної для них гіперсеми, пор., наприклад: *час* – для усіх позначень часу; *колір* – для усіх позначень кольору тощо; смисловий, змістовий комплекс окремої одзначної чи багатозначної лексеми, слова; у структурному плані – лексична парадигма, сукупність слів мови, у структурі лексичного значення яких наявні спільні та смислорозрізнявальні компоненти; семантичне поле лексико-семантичної групи; семантичне поле лексеми, слова. Семантичне поле, його структура досліджуються методами компонентного аналізу й синтезу.

Див.: *Угрупування гіперо-гіпонімічні; Ряд тематичний.*

Пóле синтаксїчне (прикм. від ім. *синтаксис*) – система, що об'єднує навколо основної реченневої структури її регулярні граматичні й семантичні перетворення. Так, синтаксичне поле оптативних речень охоплює всі моделі речень, за допомогою яких виражається оптативність (бажальність). Інколи під синтаксичним полем мають на прикметі **трансформаційне пóле**, що також охоплює всю низку граматичних і семантичних перетворень реченневої структури типу *Спортсмен біжить* → *біг спортсмена*; *Коли наступає літо, діти приїжджають до батьків* → *Улітку діти приїжджають до батьків*.

Див. також: *Поле трансформаційне*.

Пóле функційно-семантичне – система різнорівневих мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), здатних виконувати одну спільну функцію, що ґрунтується на спільності категорійного змісту; лексико-граматична підсистема, що охоплює різнорівневі, але взаємопов'язані засоби вираження певної семантичної (поняттєвої) категорії та які складають польову структуру, де вирізняваний центр (здебільшого граматична категорія) і більш / менш обширні напівпериферія і периферія – морфологічна (формотвірна), лексична, синтаксична. Так, у функційно-семантичному полі темпоральності центром постає морфологічна категорія часу з її основними чотирма формами (давноминулого, минулого, теперішнього і майбутнього часів), а навколо неї групуються напівпериферійні та периферійні засоби типу іменникових, прикметникових, прислівникових, опозицій (*весна – осінь, зима – літо, минуле – сучасне – майбутнє, сьогодні – вчора – завтра* і под.). **Функційно-семантичне пóле темпоральності.** **Функційно-семантичне пóле компаративності.** **Функційно-семантичне пóле модальності.** **Функційно-семантичне пóле квалітативності.** **Функційно-семантичне пóле аспектуальності.** **Функційно-семантичне пóле об'єктності.** **Функційно-семантичне пóле суб'єктності.** **Функційно-семантичне пóле квантитативності.** **Функційно-семантичне пóле персональності та ін.**

Поліглосія (давньо грецьк. *πολι (poly)* – багато + *γλωττα (glōssa)* — слово, вислів, мова) – див.: *Багатомовність*.

Поліглот (давньо грецьк. *πολι (poly)* – багато + *γλωττα (glōssa)* — слово, вислів, мова) – людина, що володіє багатьма мовами.

Поліетнічність (грецьк. *poly* – багато + *етнічність*) – наявність у межах однієї держави кількох етносів.

Див.: *Етнос*.

Пор.: *Моноетнічність*.

Полілінгв (грецьк. *poly* – багато + лат. *lingua* – мова) – людина, яка вільно володіє кількома мовами та може почергово використовувати їх у міжмовній комунікації.

Див.: *Мова; Перемикання (переключення) кодів*.

Пор.: *Монолінгв; Білінгв*.

Полілінгвізм (грецьк. *poly* – багато + лат. *lingua* – мова + *-ізм*) – 1) здатність індивіда чи мовної спільноти почергово використовувати кілька мов для забезпечення комунікативних потреб; 2) те саме, що багатомовність.

Див.: *Багатомовність; Мова; Комунікація.*

Пор.: *Монолінгвізм; Білінгвізм.*

Полілінгвокультура (грецьк. *poly* – багато + *лінгвокультура*) – користування в щоденному житті й спілкуванні в умовах полілінгвокультури носіями конкретної національної лінгвокультури двома (кількома) мовами і культурами.

Див.: *Мова; Ситуація полілінгвокультурна.*

Пор.: *Монолінгвокультура.*

Полілінгволógія (грецьк. *poly* – багато + лат. *lingua* – мова + *...логія*) – галузь мовознавства, що вивчає теоретичні та прикладні аспекти полілінгвізму як лінгвістичного явища, обґрунтовує його теоретичні й вивчає практичні особливості.

Див.: *Полілінгвізм.*

Полілог (грецьк. *poly* / *pollis* – багато | численний і *logos* – слово, вчення) – форма мовленнєвого спілкування кількох (трьох і більше) осіб з орієнтовно однаковою комунікативною активністю своїми упорядкованими комунікативними смислами, урахування закономірностей змін мовців, простеження взаємодії трансакцій, врахування внутрішньоситуативного навантаження паравербальних засобів спілкування і под.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Форми спілкування.*

Пор.: *Діалог; Монолог.*

Поліморфізм (грецьк. *poly* – багато і *...морфізм*) – виділення на ґрунті відповідного набору ознак множинності об'єктів, що диференційовані числом і / або відношенням елементів, що беруть участь у їхньому структуруванні.

Поліонімія (грецьк. *polyonimiya* – багатойменність від *poly* – багато і *-онім*) – уживання різних імен щодо тієї самої особи, зокрема титулів: *Син Мстислава, княжич Мономаха, Всеволод, у хрещенні Гавриїл, Турів бив, у бою не відав страху І на чудь з товарами ходив* (Всеволод Рождественський).

Поліпредикатівне складне речення (*poly* – багато і *предикативний*) – те саме, що багатоконпонентне складне речення.

Див.: *Речення багатоконпонентне складне.*

Поліпредикатівність (*poly* – багато і *предикативний*; ім. від прикм. *поліпредикативний*) – ознака складного речення як одиниці, до складу якої входить кілька предикативних одиниць: *Ти руку подав, як зі мною прощався, та тільки не сказав, навіщо ти її подав* (Оксана Забужко); *Тіні зникають, а дерева йдуть за мною, щоб знову нагадати про щось забуте, але таке важливе* (Тарас Прохасько).

Поліпредикатівність (*poly* – багато і *предикативний*; ім. від прикм. *поліпредикативний*) **складного речення** – наявність двох або більше

предикативних частин у складі одного речення, що прогнозує появу складного механізму взаємопристосування предикативних частин, спрямованого на використання для цього спеціальних засобів.

Див.: *Поліпредикативність*.

Поліпропозитивність (*poly* – багато і *пропозитивність*) **простого речення** – наявність двох чи більше пропозицій, виражених: 1) відокремленими означеннями; 2) відокремленими обставинами; 3) прикладками; 4) іменами пропозитивної (подійної) семантики; 5) вторинними іменними предикатами.

Поліпропозитивність (*poly* – багато і *пропозитивність*) **складного речення** – наявність двох чи більше подійних або логічних пропозицій та об'єднання в семантичній структурі речення номінацій двох або більше подій (ситуацій). Подійна пропозиція пов'язана зі сферою буття, руху, діяльності (фізичною чи соціальною); логічна пропозиція – з відбиттям відношень, установлюваних у процесі мисленнєвої діяльності, логічних міркувань (відношення ідентифікації, тотожності тощо). У складному речення можлива асиметрія: розбіжність кількості предикативних частин і кількості пропозицій: *Перисті хмарки плывуть, і сонце ховається за них* (дві предикативні частини і три пропозиції).

Поліптот / Поліптотон (грецьк. *polypton* – багатовідмінковість) – вживання слова в реченні або в мовленнєвому відрізку в різних відмінках: *Ворона до ворони летить, ворона ворону питає, ворона вороні про свій шлях розповідає* (Анатолій Яна).

Полісемант (*poly* – багато і *семант*) – те саме, що багатозначне слово.

Див.: *Слово багатозначне*.

Полісемічність (ім. від прикм. *полісемічний*) – поняття з галузі семіотики, згідно з яким знаки (*символи, образи*) мають багато можливих значень й інтерпретацій.

Полісемія (грецьк. *polysēmos* – багатозначний від *poly* – численний і *sēma* – знак) – багатозначність слова, наявність різних лексичних значень у тому самому слові, здатність слова позначати різні явища дійсності. Багатозначним слово стає тоді, коли різні його значення постають відомими усім мовцям, набувають закріплення у тлумачних словниках; У мовознавстві – семантичний спосіб поповнення словника через розвиток у слів нових значень.

Див.: *Багатозначність*.

Полісиндетон (грецьк. *polysyndeton* від *poly* – численний і *syndeton* – зв'язок) – те саме, що безсполучниковість.

Див.: *Безсполучниковість*.

Полісинтетизм (грецьк. *poly* – численний + *синтетизм*) / **Інкорпорація** (лат. *incorporatio* – включення до складу) – вираження у складі дієслівної словоформи синтаксичного зв'язку (узгодження) дієслова із

суб'єктом та об'єктом (прямим, непрямим) завдяки включенню до словоформи дієслова спеціальних узгоджувальних елементів займенникового типу, що мають значення «згорнутих» об'єкта / об'єктів і суб'єкта.

Див.: *Класифікація мов морфологічна; Мови полісинтетичні.*

Полісинтетичні (грецьк. *poly* – численний + *синтетичний*) **моби** – див.: *Мови полісинтетичні.*

Полісуб'єктні (*poly* – багато і *суб'єктні*) **складносурядні речення** – див.: *Речення складносурядні полісуб'єктні.*

Політика (грецьк. *politikē* – державна діяльність) **арабізації** – одна із ознак національної політики арабських держав.

Політика (грецьк. *politikē* – державна діяльність) **мовна** – сукупність ідеологічних принципів, законодавчих настанов, адміністративно-організаційних і культурно-етнічних практичних заходів для вирішення мовних відносин у країні, виявлювана в законодавчо-нормативних актах, урядових постановах і комплексі практичних заходів, що регулюють формування і розвиток державної (офіційної) мови, сюди належать мовні аспекти національної політики, питання конкретного регулювання проблем, пов'язаних із взаємодією в національному просторі різних мовних утворень (*літературної мови і діалектів, уживання двох або кількох мов* тощо), а також питання нормування, кодифікації і стандартизації літературних мов, а в багатонаціональних державах – також співвідношення державної мови та мов національних меншин (див. також: *Будівництво мовне*); політико-адміністративні дії держави, партії, класу, товариства, угруповань, скеровані на мовний розвиток у бажаному напрямі. Правова держава має гарантувати системою законодавчих актів, соціально-економічних, культурних, освітніх настанов розвиток національної мови й культури.

Див.: *Мова; Мова рідна; Мова іноземна (чужа); Політика мовна комплексна.*

Політика (грецьк. *politikē* – державна діяльність) **мовна комплексна** (прикм. від ім. *комплекс*) – різновид мовної політики, основу якої становить комбінація різних її типів; наприклад, засади політики офіційної одномовності поєднуються з місцевим типом мовної політики тощо.

Див.: *Мова; Мова рідна; Мова іноземна (чужа); Політика мовна.*

Політика (грецьк. *politikē* – державна діяльність) **мовна регіональна** (прикм. від ім. *регіон*) – різновид мовної політики, що реалізується на певній території і який залежить від домінуючих ознак регіону.

Див.: *Політика мовна.*

Пор.: *Політика національно-мовна.*

Політика (грецьк. *politikē* – державна діяльність) **національно-мовна** – мовна політика як складник, компонент національної політики держави.

Див.: *Політика мовна.*

Пор.: *Політика мовна регіональна.*

Полі́тика (грецьк. *politikē* – державна діяльність) **офіційної одномовності** – різновид мовної політики, мовного будівництва, зорієнтований і скерований на підтримку функцій офіційної мови, що водночас є національною мовою більшості населення або титульного етносу на території країни.

Див.: **Політика мовна**.

Політи́чна (прикм. від ім. *політика*) **комуніка́ція** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація політична**.

Політи́чна (прикм. від ім. *політика*) **лінгві́стика** (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – див.: **Лінгвістика політична**.

Поліфонія́ (грецьк. *polyphōnia*) – один зі способів передання чужого мовлення, що відображає багатоголосся.

Полоніза́ція (середньолат. *polonius* – поляк) – політика впровадження польської мови, віри, культури (іншими словами, спольщення), що мала вияв на території України з XIV ст. від часу підпорядкування Галичини та частини Волині і тривала майже 600 років у трьох виявах – територіальному, освітньому, духовному.

Полоні́зм (середньолат. *polonius* – поляк) – слово або мовний зворот, запозичені з польської мови, що належать до досить давніх запозичень, з-поміж яких наявні, зокрема лексичні: *хлопець, зичити, квапитися, сподіватися, оминутти, мешкати, міщанин, посполитий, достаток, в'язень, поєдинок, пильнувати, бавитися, блазень, блюзнір, блюзнірський, вирок, прикрий, розмаїтий, шаленство, брунатний, дідизна, ліжко, урядник, материзна, кепський, збруя, підлога, хвороба* тощо.

Польова́ моделё (франц. *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мо́ви** – див.: **Модель мови польова**.

Польове́ структу́рування (ім. від дієсл. *структурувати* + *-ання*) **функці́йних** (прикм. від ім. *функція*) **сті́лів** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – див.: **Структурування функційних стилів польове**.

Польові́й ме́тод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – див.: **Метод польовий**.

Поля́ни – за твердженням літописних даних, відомо, що «ті словени, що прийшли і сіли по Дніпру, нареклися поляни» («Повість врем'яних літ»); «жили осібно по горах сих і був це шлях із варягів у греки, і од греків по Дніпру», і далі: «І були вони мисливці на звірів, і тямущі та мудрі були, і називалися поляни, і від них же поляни-кияни і до сьогодні»; «поляни ж жили осібно і володіли родами своїми, і до цих братів, отже, були поляни» («Повість врем'яних літ»). Первісні поляни були окремою етнічною спільнотою, що сформувалася, орієнтовно, у волинському ареалі празької культури. Цілком імовірно, поляни були на початку єдиним союзом племен,

що в силу певних причин розпався на дві значущі частини, з яких одна емігрувала до Дніпра, а інша – в район Вісли й Одера. Остання й дала назву польській нації, а перша частина в Наддніпров'ї склала основу Русі. У похованні поляни дотримувалися обряду тілопокладеннями в ями з курганним насипом. За цією ознакою їхню первісну територію ідентифікують як Наддніпрянщині, де на заході вони були відмежовані від деревлян лісами на правому березі р. Тетерева (за сучасною лінгвогеографією тут пролягає межа східного і центрального ареалів середньополіського діалекту українського північного наріччя), далі – уздовж Дніпра на північ аж до м. Любеча, на схід уздовж Десни до р. Мени; на сході між полянами й сіверянами знаходилась незаселена смуга солончаків, на південному сході поляни проживали аж до м. Переяслава, на півдні межею був вододіл між правими притоками Дніпра – Ірпенем та Россю. За археологічними фактами, розселення полян почалося на правобережній Київщині (узбережжя р. Ірпінь, у районі сучасного Києва). Коли почалось Велике переселення народів, з кінця V ст. н. е., для полянських князів почалися створюватися сприятливі умови, тому що через їхні землі переміщалися значні маси населення і тому важливого значення набули придніпровські висоти і гавань на р. Почайні, де впадали в Дніпро – Прип'ять і Десна. Верхівка племені полян здобула могутній засіб управління потоками різноплеменних колоністів. У кінці V ст. н. е. на Старокиївській горі Дніпрополянський князь Кий спорудив фортецю, що стала містом Кия (Києвом). Вважають, що Київ від самого початку розвивався як надплеменний центр з етнічно різним населенням. На полянській землі засвідчено низку міст: Любеч (882), Переяслав (907), Вишгород (946), Васильків (988) та ін. Очевидно, поляни спочатку користувалися певним діалектом **склавінського** походження. Активне проникнення з кінця V – до початку VI ст. на південь (активно використовувався водний шлях Дніпра) і змішування з антськими племенами пеньківської культури дало поштовх для новітніх тенденцій у полян – формування елітного прошарку. У VII-VIII ст. поляни та слов'яни-роси пеньківської культури змішалися із скіфським і сарматським субстратом, що зумовило певне розмивання наявних культурних відмінностей між ними. Відмінність спостережувана тільки в особливостях поховання. За археологічними фактами, поляни – склавіни за походженням – у IX-XI ст. мали обряд тілоспалення з курганним насипом, а слов'яни-роси – тілопокладення в ямах зі зрубом (характерно для скіфо-сарматських племен). У X ст. обидві групи полян змішалися, зберігши в обряді поховання відмінність. Згодом вони стали йменуватися Руссю. Вигідні географічні умови, щільне заселення етнічно різноманітним населенням та інше – сприяло торговельному та культурному зростанню регіону Київщини, що зумовило можливість стати центром у IX ст. Давньокиївської – Давньоруської держави. Спочатку в полян діалект склавінський за походженням (спільний для полян, деревлян, волинян, дреговичів і, певною

мірою, ранніх поляків), це можна помітити в діалектних рисах північного наріччя української мови, географічні обриси якого майже збігаються з ареалом первісних полян. У лісостеповій зоні південніше Києва говірки склавінського походження були під впливом сусідніх етносів, зокрема іраномовний вплив відчутний. Можливо, саме руси – творці дружинної антської культури, згодом – полянські дружинники, купці та інші заможні верстви міського населення, почасти ремісники вже володіли побутовим виміром мовлення типу койне, що уможливило побудову швидких мовленнєвих ситуацій в умовах етнічного розмаїття. Зростання політичної ваги полян зумовило активізацію нових мовних особливостей, під впливом яких деревлянські риси відступили. Ці нові мовні риси склали основу середньонадніпрянського діалекту української мови.

Помилка патетична (англ. *patheticfallacy*) – різновид персоніфікації – уява співчутливої відповіді на людські емоції з боку неістот: *І раптом конвалія на мій погляд низько схилила свою голівоньку* (Анатолій Яна).

Помилкі мовленнєві – відхилення від правила, норм стилістики (стилістичні помилки) і норм вимови, слововжитку, морфології, синтаксису, словотвору (помилки культури мовлення).

Див.: *Порушення правил мовленнєвого етикету, змішування стилів, інтерференція стилів, апейрокалія, варваризми, банальність стилю, бомбаст, помилки фонетичні, помилки акцентуаційні, катахреза, змішування паронімів, двозначність, тавтологія (плеоназм), помилки морфологічні, солецизми, омонімія синтаксична, амфіболія.*

Помилкі формування вибірки (англ. *samplingerror*) – певне відхилення значення, отриманого у вибірці, від «правильного» значення тих чи тих змінних загального масиву. Воно виникає у процесі формування випадкової вибірки. Наприклад, якщо пораховано середнє значення для зрозумілості серії текстів (таких, як інформаційні листівки для претендентів на громадську посаду), то це значення буде відрізнятися від «реального» рівня зрозумілості, який можна було б вирахувати, якби справді оцінювали відповідні тексти.

Помітка – у словнику – коротка (здебільшого однослівна) характеристика словникового слова відповідної його статті, що конкретизує, уточнює сферу вжитку слова, його стилістичні характеристики, а також передає певну граматичну інформацію, пор.: *книжн.* (книжне слово), *розм.* (розмовне слово), *спол.* (сполучник), *прикм.* (прикметник) тощо. П. – один із компонентів тлумачного словника. Здебільшого такі помітки є стилістичними. Вони вказують на різновиди книжного і розмовного мовлення. Помилки книжного мовлення: *книжн.* (книжне), *спец.* (спеціальне), *публіц.* (публіцистичне), *офіц.* (офіційне), *поет.* (поетичне). Помітки розмовного мовлення: *розм.* (розмовне) та ін. Стилiстичні помітки також вказують на емоційно-виразні відтінки слів: *уроч.* (урочисте) і под.

Вони вказують на спеціальну сферу застосування: *астр.* (астрономія), *мед.* (медицина), *лінгв.* (лінгвістика) тощо.

Поняттєва категорія (грецьк. *kategoria* (κατηγορία) – ознака, висловлення, судження) – див.: **Категорія поняттєва**.

Поняттєві синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) – див.: **Синоніми поняттєві**.

Поняття – 1) форма абстрактного мислення, у якій виявляються загальні істотні властивості класу однорідних предметів і явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної системи ознак, що мають вербальну форму; інформація про явище в сукупності його суттєвих властивостей (див. також: **Поняття наївне; Поняття наукове**); у **когнітивній семантиці** – концепт, що містить найзагальніші, суттєві ознаки предмета або явища, його об'єктивні, логічно конструйовані характеристики, пор.: **конвалія** – багаторічна трав'яниста рослина, що цвіте дрібними білими квітками, схожими на дзвіночки, застосовується в медицині, парфумерії (З *Великого Лугу віяло холодком і пахло конвалією* (Олекса Стороженко)) (СУМ, IV, с. 255-256); 2) одиниця логічного мислення, безпосередньо пов'язана зі словом. П. вказує на суттєві ознаки предметів та явищ об'єктивного світу. Ознаки П. включають його в ту чи ту систему знань, установлює між поняттями відповідну ієрархію. Наприклад, *дерево* охоплює, виступаючи родовим і загальним поняттям, усі видові поняття: *граб, дуб, липа, ясен* і под.

Поняття наївне (формальне (прикм. від ім. форма), побутове) – поняття, що сформоване у процесі практичного пізнання об'єкта й охоплює не всі, а тільки найважливіші ознаки наукового поняття та ознаки, не актуальні для науки, але практично важливі.

Див. також: **Поняття**.

Поняття лінгвокультурне (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – поняття, сформоване під впливом чинників рідної культури, яке виявляється в значеннях одиниць і категорій рідної мови.

Див.: **Культура; Мова рідна**.

Поняття наукове – поняття як результат теоретичного пізнання, сукупність усіх загальних і суттєвих ознак класу предметів, що відомі науці на певному етапі її розвитку.

Див. також: **Поняття**.

Пор.: **Поняття наївне**.

Поняття побутове – те саме, що наївне поняття.

Поправка – те саме, що епанартоз.

Див.: **Епанартоз**.

Порівняльний зворот – див.: **Зворот порівняльний**.

Порівняльно-історичне мовознавство – див.: **Мовознавство порівняльно-історичне**.

Порівняльно-історичний метод – див.: **Метод порівняльно-історичний**.

Порівняння – троп, що постає внаслідок пояснення одного предмета через інший на основі спільної для них ознаки: *Соняшники лягають на ніч схиляють голови до сну, наче море сонць* (Анатолій Яна); на основі подібності до нього, з використанням компаративної зв'язки (*Море краще спокою душі*); словесний вислів, у якому уявлення про зображувальний предмет конкретизується шляхом зіставлення його з іншим предметом, таким, що містить у собі необхідні для конкретизації уявлення ознаки в більш концентрованому вияві; мовленнєве уподібнення одного явища іншому, де передбачається наявність ознаки, спільної з першим: *Блукай та їж недолі хліб і вмри, / Як гордий флорентієць, у вигнанні!* (Юрій Клен). У порівнянні інколи опускаються сполучники, наближаючи його до метафори: *Книги – морська глибина* (Іван Франко). Не менш поширеним постає й орудний порівняння: *Кришталь, кришталь... і золоті ворота / Горять на сонці дорогим вогнем* (Олег Зуєвський). Лінійно-динамічна і лексико-семантична структура порівняння утворюють міні-текст, що мотивований цілісним контекстом. Наявні три типи структур порівнянь: 1) сполучникові структури порівнянь зі сполучниками типу *мов, немов, наче, неначе, як, ніби, нібито, мов, мовби* (*Кулі, мов вогняні мечі, все прорізали навколо* (Олесь Гончар)); 2) безсполучникові структури порівнянь: *нагадував (когось, щось), був подібний, скидався (на когось, щось)* і под. (*Зовні Василько був подібний до батька* (Валер'ян Підмогильний)), сюди ж належить орудний порівняння: *Блискавкою влетіла Марія в хату* (Улас Самчук); 3) структури з порівняльно-модальними частками типу *що, що за* (*Що за дівчина!* (Григорій Косинка)). Інколи такі частки мають навантаження засобів стилізації оповіді (*яко, гейби* і под.). У фольклорі функціонують також заперечні порівняння: *У святую неділеньку рано-пораненьку / То не сиза зозуля кувала, / Не дрібна птиця щebetала, / Не у борі сосна шуміла, – / То бідна удова / У своєму домі зі своїми дітьми гомоніла* (Народна дума). Часто використовувані порівняння, особливо в розмовному мовленні, усній народній творчості, кваліфікують як **постійні**: *дівчина, мов калина; кохалися, як лебеді* та ін.

Див.: **Порівняння внутрішньомовне; Порівняння генетичне; Порівняння загальне; Порівняння негенетичне; Порівняння стерте; Порівняння трикомпонентне; Порівняння міжмовне.**

Порівняння внутрішньомовне – виділення так званих морфологічних класів (*відміни іменників, дієвідміни дієслів* та ін.), валентних, дистрибутивних класів слів, лексико-семантичних варіантів слів.

Див.: **Порівняння.**

Пор.: **Порівняння генетичне; Порівняння загальне; Порівняння негенетичне; Порівняння стерте; Порівняння трикомпонентне; Порівняння міжмовне.**

Порівняння генетичне (прикм. від ім. *генетика*) – передбачає зведення однієї мовної системи до іншої, так що елементи першої системи

шляхом застосування певних прийомів аналізу репрезентовані як результат розвитку елементів іншої системи. Якщо порівнюються засвідчені факти тієї самої мови, що належать до різних ступенів її розвитку, то таке дослідження називається *зіставно-історичним*. Воно представляє предмет так званої історичної граматики певної мови, яка інколи називається історією мови.

У порівнянні засвідчених фактів різних мов із метою реконструкції їхнього спільного джерела, так званого архетипу, реалізується порівняльно-історичне дослідження. У цьому разі встановлюються специфічні особливості розвитку порівнюваних мов.

Див.: *Порівняння*.

Пор.: *Порівняння загальне; Порівняння негенетичне; Порівняння стерте; Порівняння трикомпонентне; Порівняння міжмовне*.

Порівняння загальне – стилістичне явище – правило зіставлення життя святого, що полягає в тому, що життя певного святого уподібнюється до життя іншого відомого, більш раннього святого. Так, в житті Володимира він уподібнюється до святого Костянтина (візантійського царя).

Див.: *Порівняння*.

Пор.: *Порівняння генетичне; Порівняння негенетичне; Порівняння стерте; Порівняння трикомпонентне; Порівняння міжмовне*.

Порівняння міжмовне – встановлення тотожних і нетотожних площин реалізації семантики відповідними формами.

Див.: *Порівняння*.

Пор.: *Порівняння генетичне; Порівняння загальне; Порівняння негенетичне; Порівняння стерте; Порівняння трикомпонентне*.

Порівняння негенетичне (*не-* + *генетичне*) – порівняння будь-яких географічно суміжних мов, що дозволяє пояснити спільні властивості мов їхнім сусідством, контактністю. Мови можуть бути споріднені й неспоріднені (пор. лексичні запозичення тощо); і зіставно-типологічне порівняння, яке не накладає будь-яких обмежень на характер мовного матеріалу і може бути охарактеризоване як негенетичне, але і як нелокалізоване порівняння (інколи називають конфронтативною граматику), яке дозволяє виявити різницю (контрасти) між мовами, пор. німецьке дієслово має три форми минулого часу, а українське – дві. Результативне порівняння повинно враховувати не тільки різницю між мовами, але також їхню подібність (за Германом Гельбігом (Helbig G. Zur Rolledeskontrastiven Sprachvergleichsfürden Fremdsprachenunterricht // DeutschalsFremdsprache. – 1976. – Heft 1)).

Див.: *Порівняння*.

Пор.: *Порівняння генетичне; Порівняння загальне; Порівняння стерте; Порівняння трикомпонентне; Порівняння міжмовне*.

Порівняння стёрте – порівняння, що втратило свою свіжість, образність, створює враження банальності мовлення: *наче два на два; наче дві краплі води; набрид, як гірка редька*.

Див.: *Порівняння*.

Пор.: *Порівняння генетичне; Порівняння загальне; Порівняння негенетичне; Порівняння трикомпонентне; Порівняння міжмовне.*

Порівняння трикомпонентне – висловлення з порівнянням, у якому наявні три компоненти: об'єкт, що порівнюється; об'єкт, з яким порівнюють і кінцева пояснювальна частина: *Багато людей подібні до кішок – такі ж егоїстичні.*

Див.: *Порівняння.*

Пор.: *Порівняння генетичне; Порівняння загальне; Порівняння негенетичне; Порівняння стерте; Порівняння міжмовне.*

Поріг больовий (межа больова) – у прикладній лінгвістиці – значення частоти та гучності звукового коливання, за виходу за межу якого в людини виникає відчуття болю. Больовою межею звукових коливань є 130 ДБ.

Поріг інтерференційний (прикм. від ім. *інтерференція*) – критичне значення інтерференції, при якому можна констатувати зміни в матричній мові під впливом мови впроваджуваної. Двосторонній П. і. – необхідна умова виникнення білінгвізму (у вузькому значенні терміна).

Див.: *Мова; Взаємодія лінгвокультурна; Білінгвізм; Інтерференція; Мова матрична; Мова впроваджувана.*

Пор.: *Перемикання (переключення) кодів.*

Породження мовленнєвого висловлення – те саме, що породження мовлення.

Див.: *Породження (продукування) мовлення.*

Породження мовлення / Продукування мовлення / Породження мовленнєвого висловлення / Продукування мовленнєвого висловлення / Процес вербалізації (лат. *verbalis* від *verbum* – слово) – складний і багатоетапний, інтенційно, інтеракційно і ситуаційно мотивований процес формування висловлення на основі мовленнєвої спроможності особистості, її комунікативної компетенції; послідовність процесу переходу від мовленнєвого наміру до усного або письмового тексту, який доступний для сприйняття (розуміння); один із основних (поряд зі сприйняттям та розумінням) процесів мовленнєвої діяльності, що полягає в плануванні та реалізації мовлення у звуковій або графічній знаковій формі.

Див.: *Діяльність мовленнєва; Мовлення.*

Пор.: *Сприйняття мовлення; Розуміння.*

Породжувальна (генеративна (лат. *generare* – породжувати, витворювати), **трансформаційна** (прикм. від ім. *трансформація*; лат. *transformatio* – перетворення)) **граматика** (грецьк. *grammatike (techne)* (*γραμματική*) – мистецтво читати і писати букви від *gramma* (*γρᾶμμα*) – літера, написання) – див.: *ГраMATика породжувальна (генеративна, трансформаційна).*

Порóджувальна семáнтика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – див.: **Семантика породжувальна**.

Порожні́на ротовá – один з органів мовлення, що відіграє суттєву роль в утворенні звуків мовлення: тут утворюються різні шуми і резонаторні тони, суттєві для створення тембру. Рот прикривають губи (*labia*) – верхня і нижня. У ротовій порожнині знаходяться: 1) зуби (верхні і нижні); 2) альвеоли (бугорки біля коренів верхніх зубів); 3) тверде піднебіння (*palatum*) – переднє і середнє; 4) м'яке піднебіння (*velum*); 5) язичок (*uvula*); 6) язичок – найрухливіший орган мовлення (кінчик язика, спинка, звернута до піднебіння, що поділяється на три частини – передню, середню і задню; корінь язика).

Портманто-мóрфа (англ. *portmanteau* (портманто) + грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – за Чарльзом Хоккетом, елементарна нечленована морфема.

Портрét (франц. *portrait*) **мовленнєвий** – те саме, що мовленнєва характеристика.

Див.: **Характеристика мовленнєва**.

Портрét (франц. *portrait*) **фáзовий** (прикм. від ім. *фаза*) **систéми** (грецьк. *systēma* – ціле; складене із частин, ціле) – у **дискурсології** – 1) у **діахронії** – це сукупність фазових траєкторій динамічної системи; 2) у **синхронії** – це фазовий спектр, або конфігурація фазових траєкторій у відображеному вигляді, що становить систему як метастабільну сукупність станів її підсистем із притаманними для них різним ступенем структурованості; фазовий спектр мовної системи охоплює різноманітні фазові компоненти: реоморфні (текучі), аморфні, гранульовані, амфіморфні, кристалічні, стереотипи, кліше, амальгами.

Порядок (побудóва) – послідовність складників складної форми, взаємне розташування частин складного й похідного слова, словосполучення, речення й т. ін. як вираження певного синтаксичного, психологічного, логічного або мовностилістичного змісту. **Порядок рéчень**. **Порядок граматі́чний** – значення побудови, або вираження граматичних значень синтаксичними засобами. **Порядок синтаксі́чний** – семіологічнорелевантний порядок проходження елементів синтаксичної побудови. **Порядок слів (словопорядок)** – взаємне розташування членів речення, мислиме як взаємне розташування тих слів, якими вони виражені. **Порядок слів інвéрсний** – те саме, що інверсія. **Порядок слів інвертóваний** – те саме, що інверсія. **Порядок слів нормáльний (порядок слів звичáйний, порядок слів прямій, порядок слів улюблений)** – таке розташування складників речення, що є загальноприйнятим, найбільш поширеним у мовленні носіїв певної мови, щодо якого будь-який інший порядок сприймається як перестановка. **Порядок слів зворóтний** – те саме, що інверсія. **Порядок слів об'єктівний** – розташування елементів

висловлення (звичайно слів) від основи (теми), тобто того, що дано або відомо, у напрямку до ядра висловлення (реми, власне-повідомлюваного). **Порядок слів вільний** – синтаксична властивість мови, що припускає перестановку (переміщення) членів висловлення без зміни їхніх синтаксичних (граматичних) функцій. **Порядок слів суб'єктивний** – порядок слів у певному висловленні, зумовлений специфічними причинами (обставинами), такими як схвильованість мовця, його внутрішня зацікавленість, бажання підкреслити, виділити яку-небудь із частин висловлення й т. ін. **Порядок слів твердій (порядок слів фіксований)** – суворе дотримання правил розташування елементів щодо певної синтаксичної моделі. **Порядок структурний** – 1) внутрішній зв'язок елементів синтаксичної побудови, що не розкривається обов'язково контактним розташуванням одиниць і реалізується іншими засобами, такими як дистантна послідовність елементів і т. ін.; 2) **у глосематиці** – відношення між двома функтивами, один із яких синтагматично визначає інший, але не навпаки (однобічна залежність); синтаксична залежність, у якій один член визначає інший, але не навпаки.

Порядок компонентів (лат. *componens (componentis)* – складник) **(актуального членування) об'єктивний** (лат. *objectivus* – предметний) – унормований, природний порядок, у якому перше місце у висловленні посідає тема, а друге – рема: *Потяг / прийшов о сьомій годині; Конвалія / зацвіла; Ліс / стривожено шумить.*

Порядок слів – усталене взаємне розташування слів у реченні або в синтаксичній групі, властиве певній мові, якому характерні семантичні, структурно-граматичні та стилістичні функції. За усталеністю лінійного розташування слів розмежовують **порядок слів прямий** і **порядок слів зворотний**. **Порядок слів прямий** домінаційний у певній мові, найхарактерніший для відповідного типу речень, пор., наприклад: для двоскладного речення в українській мові властивою є препозиція узгоджуваного означення щодо стрижневого компонента, препозиція підмета щодо присудка, постпозиція додатка щодо присудка і под.: *Ласкавий (узгоджене означення) вітер (підмет) хитає (присудок) тополю (додаток)* та ін. **Порядок слів зворотний** – це будь-яке відхилення від прямого порядку слів, зумовлене певними семантичними, стилістичними та іншими функціями (див.: *Інверсія*).

Порядок слів зворотний – те саме, що інверсія.

Див.: *Інверсія*

Порядок слів прямий – усталений у відповідній мові порядок розташування членів речення, пор.: атрибут у препозиції щодо стрижневого слова, підмет у препозиції щодо присудка: *Теплий дощ падав на землю.*

Порядок слів структурний – порядок слів, за яким встановлювані синтаксичні зв'язки.

Див. також: *Порядок у реченні структурний.*

Порядок слів у простому реченні – типове відносне розташування словоформ у їхніх відповідних функціях – підмета, присудка, додатка тощо. Порядок слів має відповідні функції, тому він не виступає постійним, закріпленим: 1) граматичний (нейтральний) порядок слів передбачає розташування членів речення у тій послідовності, як це усталено традиційно в тій чи тій мові; 2) комунікативний порядок слів висуває на перше місце словоформи, що становлять тему, після них розташована рема; 3) зворотний порядок слів властивий для нерозчленованих (рематичних) речень: *Без зупинок мчав тролейбус*; 4) стилістичний, експресивний порядок слів виносить на перший план ключові слова: *Біжать алеї звуків, саджених у гами* (Богдан-Ігор Антонич).

Порядок у реченні лінійний (формальний) (прикм. від ім. *форма*) – розташування слів у мовленнєвому ланцюжку відповідно до усталених і нормативних закономірностей синтаксичних зв'язків та розташування синтаксичних позицій: *синтаксична позиція підмета* ↔ *синтаксична позиція присудка* – у двоскладному простому реченні тощо.

Порядок у реченні структурний (прикм. від ім. *структура*) – взаємозалежність відношення між словами, зумовлена закономірностями синтаксичних форм внутрішньореченневих синтаксичних зв'язків: форма узгодження ← стрижневий компонент (*своєрідна розповідь; зацікавлений слухач; маленьке село*); стрижневий компонент → керований компонент (*сконструювати літак; відремонтувати взуття; слухати розповідь*) і под.

Посередник – денотативна роль ситуативного типу, особи, яка сприяє агенсу в реалізації дії, активізації ситуації: *Через Івана Івановича друзині передали запрошення на засідання комітету* (Микола Хвильовий).

Посередництво мовне – перетворення в процесі міжмовної комунікації початкових повідомлень у мовну форму, що може бути сприйнята адресатом, який не володіє цією мовою-реципієнтом (тобто нерідною мовою).

Див.: *Спілкування; Комунікація; Повідомлення; Адресант; Адресат.*

Посесів (лат. *possessio* – володіння) – денотативна роль об'єктного типу, об'єкт належності: *Київ у старі часи мав Магдебурзьке право.*

Посесівний (лат. *possessivum* – якому належить) – те саме, що присвійний; пов'язаний з відношеннями належності, володіння. **Конструкція посесівна. Відношення посесівні. Функція посесівна. Посесівний давальний** – див.: *Відмінок давальний. Посесівний родовий* – те саме, що родовий належності (див.: *Відмінок родовий*). **Слово посесівне складне** (див.: *Слово*).

Посесівність (лат. *possessivum* – якому належить; ім. від прикм. *посесивний*) – універсальна поняттєва категорія мови, основне значення якої – визначення назви об'єкта через його відношення до якоїсь особи або предмета.

Див. також: *Присвійність*.

Посéсор (лат. *possessor* – власник; той, якому належить) – денотативна роль суб'єктного типу, протагоніст у ситуації належності йому посесива (часто може виражатися генітивом): *У будинках місцевих рад, що знаходяться в ЖЕКах на балансі, така інвентаризація повинна проводитися щомісячно* (Україна молода. – 2007. – 11 лютого); *У руках імператора знаходилися великі матеріальні кошти*.

Посілення – див.: *Збільшення*.

Посібілітíви (лат. *possibilitio* – уможливити) – морфологічні показники можливості.

Послідóвна підрядність – див.: *Підрядність послідовна*.

Пості́йна кому́нікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Кому́нікація постійна*.

Пості́йні сино́німи (грецьк. *συνώνυμος, συνώνυμια* – однойменний від *syn* – разом та *ονυμα* – ім'я) – те саме, що загальномовні синоніми.

Див.: *Синоніми загальномовні*.

Постмодерні́сть (лат. *post* – після + *модерність*) – хаотичний, роздрібнений і заплутаний стан суспільства, що виявляється майже в усьому, від міжлюдських стосунків до архітектури. Вважають, що притаманні постмодерності дезорієнтованість і спустошеність розвиваються лише тоді, коли суспільство стає цілком модерним; **у лінгвістиці** – вивчення особливого вияву вільного структурування речення з необмеженою кількістю слів та реалізацій зв'язків аж до утворення речень-текстів (пор. стилістику художнього мовлення Оксани Забужко, Олеса Ульяненка, В'ячеслава Медвіда та ін.), установлення напрямів і тенденцій посилення епатажності в поетичному і прозовому мовленні (проза Ірени Карпи, Юрія Винничука, Юрія Покальчука та ін.).

Постпозиті́вний (лат. *post* – після + *позитивний*) – такий, що знаходиться в постпозиції. **Прислі́вник постпозиті́вний які́сний. Ві́значення постпозиті́вне. Член постпозиті́вний. Артíкль постпозиті́вний** (див.: *Арти́кль*). **Розмі́щення (розташува́ння) постпозиті́вне** – те саме, що постпозиція. **Ча́стки постпозиті́вні** (див.: *Ча́стки*).

Постпозі́ція (лат. *post* – після + *позиція*) (**розмі́щення (розташува́ння) постпозиті́вне** (лат. *post* – після + *позитивний*) – у поверхневій структурі позиція залежного елемента після головного (стрижневого), розміщення залежного елемента після головного члена словосполучення (*говорити весело, розповідати спросоння, наказати відступати*), службового слова після повнозначного слова (*дійти до, заховатися під*), у відношеннях з яким воно перебуває і т. ін.

Порівн.: *Препо́зиція*.

Постпозиція (лат. *post* – після + *позиція*) **звертання** – використання звертання в постпозиції для більшого акценту розуміння і сприйняття висловленого: *Ви йдете з нами, Миколо Миколайовичу?*

Постпозиція (лат. *post* – після + *позиція*) **сегмента** (лат. *segmentum* – відрізок) – конструкція невимушеного розмовного мовлення, за структурою аналогічна до займенника, що не передбачає пафосу, урочистості стилю: *Ніякої користі від нього нема, від цього автомобіля!*

Постулати (лат. *postulatum* – вимога) **комунікації** (лат. *communicatio* – зв'язок) / **Постулати спілкування** – складники максим спілкування.

Постулати (лат. *postulatum* – вимога) **комунікативні** (прикм. від ім. *комунікація*) **Постулати** (лат. *postulatum* – вимога) **спілкування** – складники максим спілкування, пов'язані з обов'язковістю виконання всіма учасниками інтеракції; правила мовного спілкування, опрацьовані Полом Грайсом. У побудові вдалого процесу комунікації адресант повинен, наприклад, враховувати принцип кооперації, що постає єдністю максим (лат. *maxima* – основне правило (див.: *Максима*)), що визначають внесок учасників комунікативного акту в мовленнєву ситуацію. Та чи інша максима складається з кількох постулатів. Так, максима повноти інформації передбачає готовність адресанта відповідним чином нормувати інформацію, тобто повідомляти не менше / не більше, ніж це необхідно. Максима якості інформації зумовлює повідомлення лише істинної й обґрунтованої інформації. Дотримання останньої має важливе значення в комунікації. За Г.П. Грайсом, багатослівну людину, яка порушує максимум кількості, засуджують співрозмовники меншою мірою, аніж ту, що каже неправду. За максимою відношення, для досягнення мети комунікації адресант має робити повідомлення релевантним щодо теми розмови й не ухилятися від неї та говорити по суті. Максима манери мовлення вимагає від адресанта під час розмови слідувати, щоб його мовлення було ясным і послідовним. Недотримання однієї із цих максим може зумовити непорозуміння між комунікантами та завадити нормальному спілкуванню. Пор., наприклад, недотримання комунікантами максими відношення під час розмови (вони ускладнюють процес спілкування). Здебільшого під час розмови комуніканти рідко обговорюють одну тему, наявні частіше переходять на інші теми, що може ускладнювати реалізацію поставленої мети: «...*It's only by accident we've heard of it. If someone had died there normally – and I can't understand how they keep alive in those poky little holes – we should still be having our party, shouldn't we?*» – «*Mother isn't it really terribly heartless of us*» – «*Darling!*» *Mrs. Sheridan got up and came over to her, carrying the hat. Before Laura could stop her she popped it on. "My child!" said her mother, "the hat is yours. It's made for you. It's much too young for me. I have never seen you look such a picture."* – "*But mother,*" – *Laura began again* (К. Mansfield). Розмовляючи з матір'ю про скасування вечірки через те, що помер їхній сусід поряд, комунікант помічає,

що його партнер змінює тему розмови на зовсім неважливу наразі. Також помітно, що відбувається зміна ролей: адресант стає адресатом і, відповідно, адресат – адресантом. У нового адресанта наявна власна мета – проведення вечірки та намагання досягти її за допомогою зміни теми розмови. У цьому разі він вдається до відповідних мовних засобів: складних синтаксичних конструкцій, вставних речень, пестливих звертань. Це зумовлює обурення і протест адресата, що може врешті призвести до сварки та відстоювання власної думки кожним з учасників спілкування.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Поведінка комунікативна; Максими спілкування.*

Пор.: *Конвенції спілкування.*

Постфікс (лат. *post* – після та *fixus* – прикріплений) – афікс, що знаходиться після закінчення в абсолютному кінці слова; суфікс у широкому розумінні, тобто як словотвірні, так і словозмінні суфікси; афікс, прикріплений за коренем (у тому числі суфікс і флексія); службова необов'язкова морфема у слові, що займає позицію абсолютного кінця слова і виконує переважно словотвірну (іноді формозмінну) функцію. До афіксів зараховують: дієслівний *-ся (сь)*: *купаєшся, насолоджуєшся, чепурилася*; і займенникові: *-сь, -небудь*, що надають семантики неозначеності: *щось, хтось, десь; хто-небудь, що-небудь, коли-небудь, як-небудь*. Постфікси можуть поєднувати функції префіксів і суфіксів: 1) можуть приєднуватися до слова: шанувати – шануватися; у цьому разі може виникати переривна основа: *якийсь* – після закінчення *-ий* розташований постфікс *-сь*; 2) виконуючи функцію суфікса, постфікс стоїть після кореня, може спільно із суфіксом і закінченням у складі форманта змінювати частиномовну належність слів: *колос – колос-и(ть)-ся*. Термін П. уведений Іваном Бодуеном де Куртене.

Постфіксація (лат. *post* – після та *fixus* – прикріплений + *-ація*) – афіксальний спосіб словотвору, за якого засобом вираження словотвірного значення постає постфікс: *купати → купатися; чепурити → чепуритися; знаходити → знаходитися* та ін.

Потамоніми (лімніоніми, гелоніми) – назви рік (*Дніпро, Десна, Верхній Торець, Нижній Торець, Кальміус* та ін.).

Потенсїв (лат. *potential* – сила, змога, міць) – компонент у семантико-синтаксичній структурі речення на позначення потенційної дії, стану в модально-каузативних конструкціях; денотативна роль сирконстантного типу, модальна або кількісна характеристика потенційної дії: *На п'ять днів ми оголошуємо канікули.*

Потент – семантичний тип референта на позначення істоти, зокрема особи, тварини, птаха: нім. *Die Schafe unten stießen sich und stöhnten manchmal auf* (Е.М. Ремарк); *Щоменше тут будемо звертати уваги, то більше корови битимуться між собою* (Г. Хоткевич).

Пор.: *Непотент.*

Потенціал (лат. *potential* – сила, змога, міць) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) – механізми комунікативної спроможності та передумови комунікативного успіху, закладені у висловленнях.

Потенціал (лат. *potential* – сила, змога, міць) **мóви етносемантичний** (*етно-* + *семантичний*) – здатність конкретної ідіоетнічної мови формувати, накопичувати, зберігати і передавати в комунікації всі можливі комунікативні смисли, опрацьовані віками носіями певної національної лінгвокультури.

Див.: *Мова; Мова ідіоетнічна; Смисл комунікативний.*

Потенціал (лат. *potential* – сила, змога, міць) **мóви престижний** (франц. *prestige* – авторитет, повага; прикм. від ім. *престиж*) – сприйняття однієї або кількох мов, що використовуються в міжмовній і міжкультурній комунікації, як відповідно престижних. Здебільшого престижність мови впливає на її вибір у процесах такої комунікації.

Див.: *Васмовплив мов; Престиж мови.*

Потенціал (лат. *potential* – сила, змога, міць) **словотвірний** – абстрактна категорія, що реалізується або не реалізується в поняттях активності та пасивності, продуктивності та непродуктивності слова.

Потенційний (лат. *potential* – сила, змога, міць) – той, що можливий.

Потенційні (лат. *potential* – сила, змога, міць) **нóрми** (лат. *norma* – правило) – див.: *Норми потенційні.*

Потенційні (лат. *potential* – сила, змога, міць) **слова́** – див.: *Слова потенційні.*

Потенціоналізми (лат. *potential* – сила, змога, міць) – нові слова, створені автором за продуктивними моделями слотвору і сполучуваності слів (пор.: *Оказіоналізми*), пор.: *омонашений* (Тарас Прохасько); *науходносорці* (Василь Стус); *перекритикувач* (Василь Стус) і под.

Потік мовленнєвий – звукове мовлення в його лінійній послідовності, репрезентована звуками мовлення, вживаними в структурі складу, слова і фрази.

Потреба комунікативна / Потреби комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) – особливий вид потреб, що спонукають вступати в мовленнєве спілкування для розв'язання наявних проблем.

Див.: *Спілкування; Комунікація.*

Пор.: *Мотив спілкування; Мета спілкування.*

Потужність мóви демографічно-комунікативна (*демографічно-* + прикм. від ім. *комунікація*) – соціолінгвістична категорія, зміст якої визначає кількість носіїв і статус мови, з якого впливає набір її можливих функцій у суспільстві. Словникові джерела розкривають кількісні параметри неоднозначно (за Галиною Мацюк).

Пóхибка лінгвокульту́рна (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – поняття комунікативістики; стосується невдач у міжмовній і міжкультурній комунікаціях і пов'язане з неусвідомленим сприйняттям й оцінкою

(здебільшого неадекватними) одним зі співрозмовників комунікативної поведінки партнера крізь усталені категорії своєї рідної мови культури.

Похідне (мотивоване) слово (дериват) – див.: *Слово (дериват) похідне (мотивоване)*.

Похідні нефразеологізовані (*не-* + *фразеологізовані*) за семантикою (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – деривати, значення яких дорівнює сумі значень складників, це слово морфем. Здебільшого до таких похідних належать відносні прикметники: *Київ – київський*; похідні якісні прислівники: *гарний – гарно*.

Похідні слова – див.: *Слова похідні*.

Похідні фразеологічні (прикм. відім. *фразеологізм*) – деривати, семантика яких не дорівнює сумі значень частин, що складають слово: *малювати – маляр* (*маляр* – це не просто той, хто малює, але той, хто створює художні полотна). Значення фразеологічних похідних завжди включає додаткові компоненти.

Похідність (похідність словотвірна, мотивованість морфологічна (прикм. від ім. *морфологія*)) – різновид співвідношення між спільнокореновими словами, за якого форма і значення одного слова визначувані (мотивовані) формою і значенням іншого слова (або сполуки слів); семантична вивідність властивостей похідного слова з властивостей вихідних одиниць, пор.: *збуджений* – дієприкметник пасивний минулого часу до *збудити* (*Зараз він наткнувся на щось м'яке, а штуркнувши сильніше, почув глухий окрик Германа, збудженого зі сну* (Іван Франко) (СУМ, III, с. 453); *збудження* – дія за значенням *збудити* / *збудитися* (*Ледве вчитель вийшов, збудження вилилося в шум, суперечки, нарікання* (Олександр Копиленко) (СУМ, III, с. 454); *солом'яний* ← *солома*; *політ* ← *політати*; *лісок* ← *ліс*; *синь* ← *синій* тощо.

Походження мови – один із напрямів у мовознавстві. Питання походження мови належить до постійно досліджуваних, охоплюючи у своєму розгляді кілька основних / неосновних аспектів. Одним з них постає Божий промисел у володінні мовою. Крім цього, відомими є кілька напрямів тлумачення походження мови, з-поміж яких значущими постають: 1) *вау-вау* – теорія, що ґрунтує свій розгляд постання людської мови внаслідок наслідування звуків тварин; 2) *пух-пух* – теорія розуміння людської мови як вияву спонтанного крику (інтер'єкційна теорія); 3) *дінг-донг* – теорія, що простежує мову на засадах звуконаслідування людського оточення; 4) *хорук* – теорія із засадничим баченням постання мови, її розвитку в наслідуванні тим звукам, що витворювані людиною у важких, складних фізичних умовах; 5) *ла-ла* – теорія з відправним орієнтуванням і баченням причин походження людської мови як вияв звуків романтичного / романтизованого плану людського життя – звуки кохання, гри, пісні (цю теорію обґрунтував Отто Єсперсен) та ін. Усі ці теорії об'єднують гіпотези

звуконаслідування, вигукості та ін. Не менш поширеною постає теорія соціального договору. У сучасному мовознавстві актуальними залишаються такі питання: 1) коли виникло людське мовлення?; 2) як це відбулося?; 3) яким було мовлення насправді на початковому етапі? У цьому розрізі наявне твердження, що справжній звуковий лад мови виник орієнтовно 50000 років тому, а те, що можна назвати мовою в сучасному розумінні, – 30000 років тому. Сучасні теорії, що розкривають особливості постання мовлення, можна інтерпретувати як теорії паралельного корелята. Інколи вважають, що мова – одна з форм еволюційної адаптації (Д. Бікертон). Найголовнішими виявами теорії еволюції мови можна вважати: а) теорія червоного мармуру (О. Кей); б) теорія “небаченої руки” (Руді Келлер); в) теорія ноотенції (Б. Бачакжян). Існує близько 2000 фундаментальних праць з питань походження мови.

Початкове що за... – засіб сильного вираження емоційності (позитивної або негативної) з відтінком розмовності: *Що за славна дитина! Що за клопіт на нашу голову!* Можливе стилістичне запозичення з німецької.

Почáток – один із фрагментів ситуації за лінійної аспектуальності, момент переходу від стану *ситуація не має місця* до стану *ситуація має місце*.

Почáток слова абсолютний (лат. *absolutus* – необмежений, безумовний) – звук, з якого розпочинається слово.

Антонім: *Кінець слова абсолютний*.

Див.: *Поведінка комунікативна; Культура*.

Пор.: *Девіація комунікативна*.

Пошірене речення – див.: *Речення поширене*.

Пошірення – те саме, що ампліфікація.

Див.: *Ампліфікація*.

Пошірення речення – включення до складу речення таких членів, що не виступають компонентами предикативного мінімуму й розширюють його склад: *Птахи летіли* → *Птахи летіли з вирію* → *Птахи летіли з вирію над нашою хатою* → *Птахи летіли з вирію над нашою рідною хатою* → *Щасливі птахи летіли з вирію над нашою рідною хатою*.

Пошірювачі речення – слова або словоформи, що поширюють головні члени речення та які не належать до елементарного граматичного мінімуму речення, не складають його предикативної основи. Традиційним та усталеним у граматиці простого речення постає членування такого речення на головні і другорядні члени речення, а не на головні члени речення та поширювачі. Здебільшого термін *поширювачі речення* активно використовуваний у разі нового погляду на структуру речення і статус у ньому так званих другорядних членів речення, пор.: *Сніги вкрили землю*, де предикативний мінімум – предикативна основа *Сніги вкрили* не постає семантично достатньою без так званого другорядного члена речення – сильнокерованого додатка *землю*, а в теорії поширювачів цей компонент

постає повністю мотивованим у статусі елемента номінативного мінімуму речення, коли останнє зрозуміле без супровідного контексту.

Правила мови – правила, яких дотримуються усі носії певної мови. Наприклад, фонетичні правила належать до правил мови, тому що вони мають опертям артикуляційну базу і звукову систему мови. Так, чергування *г – ж, к – ч, х – ш* були зумовлені першою палаталізацією – слов'янським звуковим законом.

Правила перебудови прямого мовлення в непряме – до таких правил належать: 1) заміна форми 1-ої особи дієслова формою 3-ої особи; 2) заміна особових займенників 1-ої, 2-ої особи, присвійних займенників *мій, твій* 3-ою особою або використанням іменника; 3) якщо чуже мовлення становить спонукальне речення, то форма наказового способу замінюється формою умовного способу зі сполучником *щоб*; 4) якщо чуже мовлення виявлюване у формі питального речення, то питальний займенник або прислівник стають відносними, використовуються як сполучні слова; за відсутності питальних займенників і прислівників у непряме мовлення вводиться *чи* як підрядний сполучник; 5) при заміні прямого мовлення непрямым нейтралізується стиль чужого мовлення: змінюється порядок слів, опускаються частки емоційного характеру, вигуки, звертання, вставні слова: *Дівчина сказала: «Добре, я це прочитаю» → Дівчина сказала, що вона це прочитає*; 6) заміна прямого мовлення непрямым неможлива, якщо чуже мовлення становить емоційно окличне речення; 7) непряме мовлення побудоване з опертям на дієслова мовлення, значення яких повинно бути основним, прямим.

Правила побудови словосполучення – правила, зумовлені різними чинниками: 1) граматичними властивостями стрижневого слова; 2) його семантикою; 3) його словотвірними зв'язками; 4) його морфологічним складом; 5) лексичними особливостями. Це дозволяє вирізнити чотири основних типи правил побудови словосполучень: 1) граматично зумовлені; 2) семантично зумовлені; 3) лексично зв'язані; 4) визначувані завданнями спілкування (за Павлом Лекантом).

Правила спілкування – вимоги до одного із учасників комунікації, спрямовані на підтримку спілкування; найзагальніші закономірності підтримання неконфліктного спілкування всіх учасників інтеракції, склалися в певній національній лінгвокультурній спільноті й стосуються того, як потрібно вести спілкування в певних стандартних комунікативних ситуаціях. П. с. – дотримання презумпцій (пресупозицій) спілкування, соціолінгвістичних, культурних та інших правил неконфліктної комунікації.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Поведінка комунікативна.*

Пор.: *Конвенції спілкування; Максими спілкування.*

Правила спілкування універсальні (лат. *universalis* – загальний) – правила спілкування, що не залежать від конкретної культури, не зумовлені національною специфікою.

Правила читання – правила, зумовлені розбіжністю між звуком і літерою. Письмове мовлення оформлене відповідно до правил орфографії, усне мовлення підпорядковане правилам вимови. П. ч. – це своєрідна копія правил вимови, фіксованих за допомогою транскрипції: *мітчін* [m'ít:un] і под.

Правило конститутівне (лат. *constitutus* – визначений) – правило, що, за визначенням Дж. Сьорла, не просто регулює форми поведінки, а створює або визначає нові форми поведінки (наприклад, *правила гри у футбол*), що не існують поза цими правилами. Від нього відрізняється регулятивне правило (див.: **Правило регулятивне**), що належить до складу тих, що регулюють форми поведінки, які існували до них і незалежно від них (пор., наприклад, *форми етикету*). Мовленнєві акти реалізуються на ґрунті конститутивних правил / умов (*правила пропозиційного змісту, підготовчі правила, правила щирості, суттєве правило*). Кожному типу мовленнєвих актів властивий власний набір конститутивних правил.

Пор.: **Правило регулятивне**.

Правило регулятивне (лат. *regula* – правило, норма) – правило зі складу тих, що, за Дж. Сьорлем, регулюють форми діяльності, існування до них і незалежно від них (наприклад, *правила етикету*). Конститутивне правило (див.: **Правило конститутивне**), навпаки, існує разом із відповідними усталеними формами поведінки й акумульовано з ними.

Пор.: **Правило конститутивне**.

Правильність і чистота мовлення – риторичний аспект спілкування, складник комунікативної компетенції адресанта, його культури мовлення, пов'язаний із дотриманням усних чи писемних норм літературної мови.

Правильність мови – основна комунікативна якість мови; дотримання норм сучасної літературної мови.

Див.: **Норми мовні**.

Право мовне – право людини в демократично облаштованому суспільстві користуватися та здобувати освіту рідною мовою, обирати мову для повсякденної комунікації.

Правопис – те саме, що орфографія.

Див.: **Орфографія**.

Прагмалінгвістика (лінгвістична прагматика) (грецьк. *prágma, prágmatos* – діло, справа, дія і *лінгвістика*) – розділ комунікативної і функційно зорієнтованої лінгвістики, що вивчає використання і функціонування мовних знаків у комунікації у взаємозв'язку з інтерактивністю комунікантів, їхніми функційними особливостями (напр., *інтенціями мовця, типом мовних засобів* тощо) та відповідною ситуацією спілкування; вияви в мовленнєвій інтеракції співвідношень комунікантів, простеження їхнього ставлення до предмета комунікації, ситуації спілкування; лінгвістична дисципліна, що охоплює сферу функціонування

мови в реальних процесах комунікації, де значення висловлень постає невід'ємним від ситуації спілкування і визначається через комунікативну мету партнерів мовленнєвого акту.

Див.: *Прагматика*.

Прагматизм (грецьк. *prághma, prághmatos, prághmatikos* – діло, справа, дія) **функційний** (прикм. від ім. *функція*) – у межах цього напряму мова розглядається як складник системи людської діяльності, тому що вона не може бути адекватно описана у відриві від цієї системи-діяльності.

Прагматика (грецьк. *prághma, prághmatos, prághmatikos* – діло, справа, дія) – розділ мовознавства і галузь семіотики, що вивчає характер використання мови в людському суспільстві, функціонування (навантаження і роль у комунікації) мовних знаків у мовленнєвому акті, тобто функціонування мовних знаків у мовленні (*проблема варіювання та вибору знаків залежно від характеристик адресанта й адресата мовлення, ситуації мовлення, відношень між комунікантами, мотивами і завданнями висловлення* тощо); лінгвістична наука, основу якої складають психологічні й соціологічні аспекти використання мовних знаків; комунікативний складник спілкування, визначуваний виявами в мовленні інтерактивних ролей комунікантів, а також їхнім ставленням до конситуації, спілкування загалом. П. може виявлятися також у межах елементів мовних кодів (*морфем, слів, словосполучень, речень, текстів*), важливим постає виділення мовця, адресата мовлення, визначення ситуації спілкування тощо. Суттєвим є розмежування специфіки вияву семантичних і прагматичних явищ: 1) семантичний вияв речення відрізняється від його прагматичної інтерпретації, що залежить від когнітивних, мисленневих, психічних, психологічних та інших можливостей реципієнтів; 2) семантичні явища є прескриптивними, можуть зараховуватися до граматики, а прагматичні явища підлягають обмежувальним принципам риторичного характеру; 3) граматичні принципи є конвенційними (конвенціоналізованими), а прагматичні принципи – неконвенційними (неконвенціоналізованими); 4) граматичні пояснення мають формальний характер, а прагматичні – функційний (мають необов'язковий, можливісний характер; умотивовують закономірності вживання мовного коду в спілкуванні); 5) мовні явища суворо граматичні визначені, а прагматична характеристика здебільшого не має суворої детермінації (прагматичні імплікатури можуть не діяти в певних контекстах (див.: *Імплікатура прагматична*), а граматичні правила активні в усіх контекстах; прагматичні смисли здебільшого розмиті, перетікають один в одній; прагматика оперує континуальними, а не дискретними перемінними, тому інколи складно вловити різницю між наказом і проханням, погрозою та обіцянкою тощо); 6) прагматика співвідносить семантичний вияв висловлення з його прагматичною інтерпретацією, зв'язок між якими може бути прямим й опосередкованим; 7) семантичні компоненти мовних явищ повідомляються (мають ствердження), а прагматичні –

виражаються (як *емоції, почуття, волевияв* тощо), або мають характер пресупозицій, фонових знань (суто комунікативний характер) (за Оленою Падучевою).

Див.: *Принципи спілкування; Максими спілкування.*

Див.: *Спілкування; Комунікація; Прагматика міжмовна.*

Пор.: *Семантика; Значення.*

Прагма́тика (грецьк. *prágma, prágmatos, prágmatikos* – діло, справа, дія) **когні́тивна** (англ. *cognitiv* – пізнавальний; прикм. від ім. *когніція*) – лінгвістичний напрям, що пояснює природу інтерактивності в дискурсі когнітивними процесами у свідомості комунікантів на ґрунті сигналів інтерактивності в тексті.

Прагма́тика (грецьк. *prágma, prágmatos, prágmatikos* – діло, справа, дія) **комуніка́тивна** (прикм. від ім. *комунікація*) – складник спілкування, пов'язаний з виявом у мовленнєвому коді інтеракцій комунікантів, а також їхнього ставлення до конситуації.

Прагма́тика (грецьк. *prágma, prágmatos, prágmatikos* – діло, справа, дія) **міжмо́вна** – вияв у міжмовному і міжособистісному спілкуванні комунікативної прагматики; зіставний аналіз тих чи інших прагматичних чинників міжмовної і міжособистісної комунікації (*стратегій, тактик, принципів, максим, моделей і схем ввічливості* тощо) і відповідних національно-культурних сценаріїв.

Див.: *Прагматика комунікативна.*

Прагматикóн (*прагматика + -он*) – див.: *Рівень мовної особистості прагматичний.*

Прагматі́чна (прикм. від ім. *прагматика*) **компете́нція** (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом) – див.: *Компетенція прагматична.*

Прагматі́чний (прикм. від ім. *прагматика*) **ме́тод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – див.: *Метод прагматичний.*

Прагматі́чний (прикм. від ім. *прагматика*) **рі́вень мо́вної особі́стості** – див.: *Рівень мовної особистості прагматичний.*

Прагматі́чні (прикм. від ім. *прагматика*) **перешко́ди** – див.: *Перешкоди прагматичні.*

Прагматогра́ма (грецьк. *prágma, prágmatos* – діло, справа, дія і *-грама*) – протокол, схема взаємних дій комунікантів, використовувана в прагматичному аналізі.

Прагмоні́міка (грецьк. *prágma, prágmatos* – діло, справа, дія і *-онім + -іка*) – розділ ономастики, що досліджує найменування різних товарів. Наприклад, **парфунóніми** – назви парфумів, ароматів («*Chanel*», «*Jadore*», «*Lauren*» і под), **чокóніми** – назви шоколадної продукції («*Кара-Кум*», «*Шпаки*», «*Золотий ключик*», «*Барні*», «*Ліщина*» тощо).

Пра́ктика (грецьк. *praktikos* – активний, діяльний) **дискурсівна** (прикм. від ім. *дискурс*) – це тенденції використання функційно наближених, альтернативних мовних засобів вираження певного смислу. Ці тенденції виявлювані в частотності вжитку певних феноменів фонетичного, морфологічного, лексичного, словотвірного, синтаксичного і текстового рівнів. Близьким аналогом у цьому вимірі постає поняття ідіостилю письменника.

Дискурсивні практики в лінгвістичному аспекті визначаються стійкими наборами мовних засобів варіативної інтерпретації, що властиві певному політичному суб'єкту або характерні для обговорення певного предмета. Це дозволяє говорити про предмети політичної лінгвістики типу «*дискурс Джорджа Буша (молодшого)*» (*дискурс Джорджа Буша (молодшого)*) – це сукупність дискурсивних практик Джорджа Буша, що легко простежувані в його виступах, інтерв'ю та ін.), «*дискурс «Володимира Путіна»*», «*дискурс Віктора Ющенка*», «*тоталітарний дискурс*» (*тоталітарний дискурс* – сукупність дискурсивних практик, характерних для політичної мови тоталітарного суспільства), «*дискурс безпеки*» (*дискурс безпеки* – сукупність дискурсивних практик, характерних для дискусій про державну безпеку, які формують такі дискусії як частину політичного дискурсу загалом), «*дискурс свободи і справедливості*», «*парламентський дискурс*». Найвідоміші приклади дискурсів, що стали опертям розвитку політичної лінгвістики, – українська політична мова радянської пори (*Lingua Sovietica*), дискурс Великої французької революції, політична мова «Третього Рейху», «в'єтнамська англійська» в США в період в'єтнамської війни.

Див.: **Лінгвістика політична; Теорія мовленнєвого впливу.**

Пра́ктика (грецьк. *praktikos* – активний, діяльний) **мо́вна** – функціонування мови у відповідному національно-культурному просторі, пор.: мовна практика державного законодавства; мовна практика засобів масової інформації тощо.

Пор.: **Політика мовна.**

Практи́чна (прикм. від ім. *практика*) **стилі́стика** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – див.: **Стилістика практична.**

Практи́чне (прикм. від ім. *практика*) **мі́слення** – див.: **Мислення практичне.**

Практи́чне (прикм. від ім. *практика*) **пізнáння** – див.: **Пізнання практичне.**

Прамóва (мова-основа) – мова, реконструйована шляхом порівняльно-історичного аналізу і кваліфікована як така, з діалектів якої виникла група (сім'я) споріднених мов, що по-іншому називається сім'я (напр., *праіндоевропейська мова*). П. – спільна давня мова, від якої розвинулися споріднені мови, репрезентовані спочатку племінними діалектами, потім – мовами народностей і націй.

Прафóрма (*пра-* + *форма*) – вихідна для пізніших утворень мовна форма, реконструйована на основі закономірних відповідників у споріднених мовах. Синонім: *Архетип*.

Превентів – 1) один із виявів імператива в окремих мовах, його значенням є застереження, адресоване виконавцеві для вжиття останнім заходів щодо передбачення ним певних небажаних дій, що можуть нанести йому самому або іншій (зокрема третій особі) збитки або шкоду; 2) конструкції зі значенням запобігти вияву небажаної дії. В окремих мовах ця категорія виражається спеціалізованою формою, менш поширеними постають імперативні форми з різнотипними додатковими засобами.

Див.: *Апрехенсів*.

Преве́рб (лат. *prae* – попереду + *verb* – дієслово) – префікс, приєднуваний до дієслівних основ (інколи стверджують, що тільки до дієслівних основ): *ви-*, *обез-* та ін.

Предика́т (лат. *praedicatum* – сказане) – 1) конститутивний другий компонент логічного судження, що виражає ознаку першого компонента – суб'єкта (*суб'єкт* → *предикат*); 2) ядерна (центральна, основна) синтаксема в семантично простому елементарному реченні, що позначає певне відношення, ситуацію дійсності та формує семантико-синтаксичну структуру речення. За семантикою виділяють предикати дії (*бігти*, *стрибати*, *мчати*, *рухати*), предикати процесу (*рости*, *дозрівати*, *червоніти* (яблука), *половіти* (жита)), предикати стану (*спати*, *біліти*, *чекати*), предикати якості (*красивий*, *гарний*, *якісний*, *світлий*), предикати кількості (*двоє*, *троє*), локативні предикати (*розміститися*, *розташуватися*, *знаходиться*, *перебувати*) (див.: *Предикація; Предикативність*); 3) те саме, що присудок; другий із двох головних членів речення, виразник ознаки, приписуваної підмету в категоріях часу, модальності та особи (див.: *Присудок*).

Предика́т (лат. *praedicatum* – сказане) **акціона́льний** (франц. *action* від лат. *actio* – дія) – тип предиката на позначення: 1) дії (*Хлопчик розбив вікно*) з внутрішньою диференціацією на контрольовану (*Дівчинка прибігла додому*) і неконтрольовану (*Хлопчик зазубив книгу*) дії. Предикати контрольованої дії членовані на: а) конструктивну (*побудувати хату*, *прочитати книгу*); б) трансформаційну (*перебудувати будинок*); в) деструктивну (*зруйнувати будинок*) дію; предикати дії можуть виражати переміщення у просторі (*М'яч залетів у ворота*; *Літак летить до Києва*), вплив на органи почуттів (*Гримить грім*), спостереження і стеження (*Василько пильно спостерігав за втікачами* (Валер'ян Підмогильний)), передавання матеріальних об'єктів (*Михайлик повернув книгу товаришеві*), інтелектуальну діяльність (*Нимидора відразу згадала минуле* (Іван Нечуй-Левицький)), номінація предметів і явищ (*Греки називали Дніпро Дананріс*); 2) події і процесу (*Зламався комп'ютер*; *Світить сонце*).

Предика́т (лат. *praedicatum* – сказане) **диспозиці́йний** (лат. *dispositio* від *dispono* – розташовую, розміщую) – тип предиката, семантика актантів

(учасників) дії якого визначена семантикою предиката (наприклад, у прямому значенні дієслівний предикат *кукурикати* вимагає актанта *півень*).

Предика́т (лат. *praedicatum* – сказане) **екзистенційний** (прикм. від ім. *екзистенція*) – тип предиката, що засвідчує існування того чи іншого предмета, явища у просторі (*За лісом – моє село* (Григорій Косинка) або у часі (*У середу буде прем'єра в нашому театрі* (Україна молода. – 2008. – 12 квітня)).

Предика́т (лат. *praedicatum* – сказане) **реляційний** (прикм. від ім. *реляція*) – тип предиката, що має вузли, які заповнюють суб'єкт, об'єкт, обставини та інші актанти. Предикат реляційний має такі різновиди: 1) відношення актантів або явищ один щодо одного. У цьому разі – це відношення осіб (предметів) одна щодо одної у певній системі (*Марія була дружиною лісника і сестрою Насті* (Михайло Івченко)), відношення класу щодо множинності в разі складника останньої (*Конвалія – квітка; Вовк належить до класу хижаків*), відношення порівняння (*Миколка старший за сестру*), відношення цілого і частини (*Мина був з недалеких односельців* (Іван Нечуй-Левицький), де *з односельців* реалізує генеративну семантику – сукупність осіб, предметів явищ як цілого щодо одного зі складників множинності; *У липні – 31 день*, де *31 день* постає виразником партитива – складник щодо цілого), логічні відношення (*Мета дослідження – розкрити особливості вияву категорійної семантики*); 2) відношення протагоніста до об'єкта (*В університеті всі захоплюються наукою – інтелектуальне відношення; Багато спортивних клубів мають власні стадіони – відношення володіння*).

Предика́т (лат. *praedicatum* – сказане) **статівний** (грецьк. *statos* – нерухомий) – тип предиката, що виражає стан у різних його різновидах – статичний (*Хлопчик хворий*), динамічний (*Земля крутиться*), а також сприйняття об'єкта протагоністом (*Так багато різнокольорових метеликів Петрик ще не бачив* (Україна молода. – 1998. – 17 липня)).

Предика́т (лат. *praedicatum* – сказане) **характеризаційний** (прикм. від ім. *характеризація*) – тип предиката, що називає ознаки. Основними виявами характеристичного предиката є: 1) квалітатив – якісна ознака з наголошенням сутнісної (*Радченко був обачливим у всьому* (Валер'ян Підмогильний); *В Емілії – чорні очі* (Юрій Винничук)), оцінної (*Бумблякевич був стривожений* (Юрій Винничук)) характеристики або констатація ознаки-властивості (*Новий різновид пінопласту зберігає тепло* (Україна молода. – 2007. – 11 червня)); 2) фабрикатив – матеріал, речовина, з яких зроблено, виготовлено або з яких складається предмет: *Хліб – висівковий; Сорочка – з бавовни*; 3) квантитатив – кількісна ознака: *Саджанців залишилось мало*; 4) кваліфікатив – класифікаційна ознака: *Дорошенко – українець*.

Предикатів (лат. *praedicativus* – сказане) – головна частина іменного присудка: *Дівчина за ці роки стала справжньою вчителькою* (Україна молода. – 2001. – 12 вересня).

Предикативація (лат. *praedicativus* – стверджувальний, категоричний) – перехід слів інших частин мови у слова категорії стану (станівник): *Сьогодні мені сумно в цьому затишному кутку* (Володимир Винниченко) – *сумно* виступає словом категорії стану; і *Сумно дивилася мати на нього* (Михайло Стельмах) – *сумно* – прислівник.

Предикативи (лат. *praedicativus* – стверджувальний, категоричний) (**категорія стану, безособово-предикативні слова**) – лексико-граматичний розряд слів, що виконують функцію предиката (єдиного головного члена) у безособовому реченні й виражають категорійно-граматичне значення стану істот та довкілля: *Гарно восени в лісі; У хаті було затишно і спокійно; Приємно влітку біля води* та ін.

Див. також: *Категорія стану*.

Предикативна (прикм. від ім. *предикат*) **одиниця** – див.: *Одиниця предикативна*.

Предикативна (прикм. від ім. *предикат*) **основа (предикативне ядро) речення** – див.: *Основа предикативна (предикативне ядро) речення*.

Предикативна (прикм. від ім. *предикат*) **форма** (лат. *forma* – зовнішність, устрій) **дієслова** – те саме, що особова форма дієслова.

Див.: *Форма дієслова особова*.

Предикативне (прикм. від ім. *предикат*) **ядро речення** – те саме, що предикативна основа речення.

Див.: *Основа предикативна (предикативне ядро) речення*.

Предикативні (лат. *praedicatum* – сказане) **відношення** – див.: *Відношення предикативні*.

Предикативність (лат. *praedicatum* – сказане; ім. від прикм. *предикативний*) – синтаксична категорія, що формує речення, відносить певну позначувану інформацію до позамовної дійсності і тим самим робить речення одиницею повідомлення, формує речення як комунікативну одиницю; комплекс значень, що має спільне вираження й до якого належать значення часу, актуалізаційне за своїм виявом, а також установлене мовцем відношення змісту речення до дійсності, його характеристика як реального (тільки констатованого мовцем), або ірреального, створюваного мовцем у своїй уяві: *День сонячний; Хлопчик біжить; Дівчина співає пісню* (реальність); *Був би день сонячний; Нехай би біг хлопець; Якби дівчина співала пісню / Нехай дівчина співає пісню* (ірреальність); формальний спосіб вираження предикації. П. виявляється і розкривається в синтаксичних категоріях модальності, часу й особи, яким властиві власний зміст і засоби вираження. П. має два виміри: 1) формально-логічний; 2) модально-смісловий. Інколи першу властивість називають предикативністю, другу – модальністю. П. виявляється в наявності

співвідношення моделі речення із відповідною формою думки – судженням. Судження з його двома основними компонентами (суб'єкт і предикат) корелює зі структурою речення – його двома головними членами: підметом і присудком.

Предикатівність (ім. від прикм. *предикативний*) **граматична** (прикм. від ім. *граматика*) – предикативність, репрезентована у простому реченні у вигляді зв'язку підмета і присудка: *Ясне сонце піднімалося все вище.*

Предикатівність (ім. від прикм. *предикативний*) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) – предикативність, репрезентована у висловленні за допомогою порядку компонентів і / або інтонації: *Та й заспівав свою переливчасто натхнену пісню вранішній соловейко* (Григор Тютюнник).

Предикація (лат. *praedicatum* – сказане) – психологічний акт приписування ознаки предмету. Інколи використовується як синонім до терміна предикативність. Установлюваний шляхом мовленнєво-мисленнєвого акту й реалізований у структурі речення зв'язок між предметами думки, що виявляють у рамках висловлення реальний або уявний стан речей. Процес приписування або заперечування теми речення (речей, людей або подій) характеристик або способів поведінки, що виражені в предикаті; у **дискурсології** – історичний дискурс-метод вивчає предикацію – твердження / ствердження – як експліковане приписування характеристик і способів поведінки щодо категорій і типізації груп.

Предмет – річ, будь-який об'єкт почуттєвого сприйняття, що має форму, розмір, колір й інші властивості, які дозволяють відрізнити його від інших предметів. У загальному смислі використовується як найменування однієї з трьох основних категорій, які охоплюють усе, що може бути сприйнятим: *предмет, властивість і відношення*. З них самостійним може бути лише предмет, що характеризується набором властивостей і який може вступати у відношення з іншими предметами. Граматичний (морфологічний) предмет – основне значення іменника, класу слів, що набувають відповідного оформлення в мові. Синтаксичний предмет – семантика *підмета і додатка*, слів, що займають відповідні синтаксичні позиції в реченні. Предмет мовлення – вихідна точка висловлення, *тема*. П. у лексикологічному смислі – це реальні предмети і речі, тварини і люди, властивості предметів і речей, явищ: *прийти, швидко, відповідь, клас*.

Предмет культуризований – у лінгвокультурології і **комунікативістиці** – реалія об'єктивної дійсності або артефакт, що мали / мають суттєве навантаження у певній культурі, стали символічними у її межах, асоціюються з певною традицією, звичаєм, набули символічного статусу і под. Так, на певних етапах еволюції до П. к. української культури належать: *бандура, кобза, шаровари* та ін. П. к. виступають відносно символізованими в рамках ідіоетнічної мови.

Предметна віднесеність – див.: *Віднесеність предметна*.

Предмётна метá – див.: *Мета предметна*.

Предмётність – категорійне значення іменників як частини мови, що узагальнює семантику істот і неістот: *батько, дідусь, хлопець; бабуся, мати, сваха* – назви істот; *клен, стіл, будинок, гай, доля, земля, калина, сіль* – назви неістот. П. орієнтована на сам предмет або образ предмета: *фарба, викладач, плач* тощо.

Предста́влення те́ксту (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **інформаційне** (прикм. від ім. *інформація*) – зовнішнє представлення, що відображає той фрагмент, який відповідає запиту.

Предста́влення тексту (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **семанти́чне** (прикм. від ім. *семантика*) – внутрішнє представлення змісту тексту, результат суто лінгвістичного розуміння, виражений граматично і лексично.

Прéзенс (лат. *praesens*) – те саме, що теперішній час.

Див.: *Час теперішній*.

Презумпті́в (лат. *praesumptio* від *praesumo* – передбачаю, угадую) – 1) передбачувальний спосіб дієслова; 2) показник одного із джерел інформації, коли мовець розмірковує про ситуацію на ґрунті логічних міркувань загального типу.

Презу́мпція (лат. *praesumptio* від *praesumo* – передбачаю, угадую) – див.: *Антипофора*.

Презу́мпція (лат. *praesumptio* від *praesumo* – передбачаю, угадую) **повідомлення** – див.: *Пресупозиція*.

Препозиціоналіза́ція (лат. *praepositionis* – прийменник) – перехід інших частин мови у прийменник або аналог / еквівалент прийменника, тобто набуття синтаксичних функцій і категорійного значення прийменника.

Препозі́ція (*пре...*- + лат. *positio* – розташування) – вживання одного з двох пов'язаних між собою елементів перед іншим; у поверхневій структурі позиція залежного елемента перед головним.

Пор.: *Постпозиція*.

Препозі́ція (*пре...*- + лат. *positio* – розташування) **зверта́ння** – використання звертання у препозиції для підкреслення заклику до адресата: *Миколо Миколайовичу, ви йдете?*

Пресо́німи (лат. *press* – друкарня, видавництво + *-онім*) – власні назви книжково-журнальних видавництв (С. Шестакова).

Див.: *Мікротопоніми; Коопоніми; Урбаноніми*.

Прес-релі́з (англ. *pressrelease* від *press* – преса та *release* – опублікований) – 1) оглядова інформація для преси; 2) спеціально підготовлена для поширення у пресі інформація про товар або фірму.

Престі́ж (франц. *prestige* – авторитет, повага від лат. *praestigiae* – привиди, омана) **мо́ви** – становище мови в межах цілісної ієрархії суспільства; ставлення до неї як до рідної або нерідної – державної з боку

членів суспільства. П. м. залежить від стану етносу – носія мови. У періоди найбільшого розквіту етносу престиж його мови підвищується і навпаки.

Див.: *Мова; Мова рідна; Мова державна; Взаємовплив мов.*

Престіж (франц. *prestige* – авторитет, повага від лат. *praestigiae* – привиди, омана) **мово-культури** – становище мово-культури в цілісній ієрархії суспільства. П. м.-к. прямо не залежить від політичного, економічного тощо стану етносу – її носія. Водночас рівень підтримки мово-культури залежить від економічного й політичного стану держави.

Див.: *Культура.*

Пресупозиція (лат. *prae* – попереду і *suppositio* – передбачення, підкладання) – у **широкому значенні** – спільний фонд знань, спільний досвід, спільні попередні відомості про явище, подію, стан речей тощо, якими володіють комуніканти; зона перетину когнітивних просторів учасників комунікації, що актуалізована у процесі спілкування; у **вужькому значенні** – смисловий, інколи імпліцитний компонент смислової структури речення (висловлення), що виступає як передумова для розуміння і забезпечує його достовірність; такий компонент повинен бути істинним, щоб повідомлення (висловлення) загалом не сприймалось як семантично аномальне або недоречне у певному контексті, пор., наприклад: речення *Хлопчик сказав, що на дошці пишуть крейдою або фломастером* містить істинну пресупозицію *на дошці пишуть крейдою або фломастером*, а пресупозиція *на дошці пишуть молотком* перетворює висловлення в неістинне. Так, висловлення *Сучасний король Франції старий* і *Сучасний король Франції не старий* однаково імплікують пресупозицію: *У сучасній Франції є король*. Але якщо остання пропозиція неправильна, неістинна, то обидва перші висловлення постають неправдивими. Пресупозиція співвідноситься з асерцією (див.: *Асерція*) як своїм протичленом. Семантичні пресупозиції незалежні від контексту. Вони ґрунтуються на відношеннях між істиннісними значеннями. Прагматичні пресупозиції, навпаки, зумовлені комунікативним контекстом (як, наприклад, правила успішності мовленнєвих актів: вінчати наречених, називати човен може тільки особа, якій властивий відповідний статус); у **психолінгвістиці** – семантичний компонент, необхідний для наявності смислу повідомлення.

Пор.: *Асерція.*

Пресупозиція (лат. *prae* – попереду + *suppositio* – передбачення) **лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – це опертя на текст, поданий у попередньому реченні, строфі, заголовку, де міститься антецедент, описуваний об'єкт.

Пресупозиція (лат. *prae* – попереду + *suppositio* – передбачення) **лінгвокультурна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – фрагмент усвідомлюваного чи неусвідомлюваного (підсвідомого) колективного когнітивного простору, пов'язаний зі специфікою впливу мови і культури на

носіїв етнічної (національної) лінгвокультури, що актуалізований у комунікації, насамперед у міжмовній і міжкультурній.

Див.: *Пресупозиція; Мікропресупозиція.*

Пор.: *Пресупозиція лінгвосоціумна.*

Пресупозиція (лат. *prae* – попереду + *suppositio* – передбачення) **лінгвосоціумна** (*лінгво-* + *соціумна*) – фрагмент колективного когнітивного простору, пов'язаний з особливостями соціально-рольових, соціально-корпоративних та інших зв'язків, властивих для певного соціуму, що актуалізований у комунікації.

Див.: *Пресупозиція.*

Пор.: *Макропресупозиція; Мікропресупозиція.*

Пресупозиція (лат. *prae* – попереду + *suppositio* – передбачення) **смисловá** (прикм. від ім. *смысл*) – опора адресата й адресанта (мовця і читача) на обсяги їхніх попередніх знань: авторство твору, час і місце його написання, час і місце описуваних подій, причини написання цього тексту.

Пресупозиція (лат. *prae* – попереду + *suppositio* – передбачення) **(презумпція) тэксту** – імпліцитне фонове знання, що випереджає текст, істинне й несуперечливе.

Пресупозиція (лат. *prae* – попереду + *suppositio* – передбачення) **фрэймова** (англ. *frame* – рамка, структура) – когнітивна одиниця, що представляє основу фонових знань носіїв національної лінгвокультури; певна сума умов, що постає національно-специфічним індикатором міжмовного спілкування; фрагмент колективного когнітивного простору, пов'язаний з особливостями етнокультурних знань.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Знання фонові.*

Пор.: *Пресупозиція лінгвосоціумна.*

Претеріт (лат. *praeteritus* – минулий) – минулий час дієслова. За наявності в мові кількох минулих часів цим терміном позначають або всю їхню сукупність, або один певний тип, звичайно – синтетичний минулий час.

Претеріція – удаване замовчування, коли мовець робить вигляд, що якісь факти замовчуються, але все-таки про них згадано: *Говорити мені про інших романістів: О. Зімка, О. Теленька, В. Соловенка, М. Сотника та ін.? Усі вони вважаються в нашій критиці майже геніями! Захоплююсь, благоговію і вмовкаю, тому що відчуваю, що не в силах їх достойно похвалити* (Анатолій Яна). Тут наявна також певна іронія.

Див.: *Параліпсис.*

Прэфікс (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений) **(морфема префіксáльна, морфема приросткóва)** – афікс, прикріплений перед коренем (напр., *праліс, прабабуся, прадід, перелісок*) або перед іншим префіксом (*воз-з-'єднання, по-на-бігати, по-по-ходити*), що виражає словотвірне або суто граматичне значення. Більшість префіксів українського походження. Префіксів іншомовного походження небагато: *а-, анти-, архі-, інтер-, контр-, ультра-* та ін. За структурою українські префікси бувають:

а) прості; б) складені (похідні або складні, утворені внаслідок поєднання двох префіксальних морфем). Здебільшого префікси виконують словотвірні функції: найпродуктивніші в утворенні дієслів, де вони привносять додаткові відтінки смисли. Префіксам властива відносна самостійність, тому що вони не залежать від флексії (див.: *Закінчення-флексія*) і не виражають граматичних властивостей слова, що пояснюється: а) препозитивним статусом префіксів щодо кореневої морфеми; б) їхнім походженням, історично пов'язаним із первинними прийменниками. Цим зумовлені окремі структурні особливості префіксів: 1) вони приєднуються не до твірної основи слова, а до слова загалом; 2) префікси не змінюють частиномовної належності похідного слова і не можуть програмувати його лексико-граматичні властивості. У морфемному аналізі слова постають труднощі, пов'язані з виділенням префіксів: 1) спостерігається сплутування структури складних префіксів на зразок *недо-*, *небез-* з простими: *не-* + *до-*; *не-* + *без-*; 2) нерозрізнення синхронного і діахронного підходів у тих випадках, коли префікси сьогодні уже не виділяються. У вишівській практиці П. – це службова необов'язкова морфема у слові, що займає препозицію щодо кореня чи іншого префікса, виражає переважно словотвірне значення (в індоєвропейських мовах переважно словотвірний характер; пор. *інфікс*, *суфікс* (у 1 знач.)) або інколи граматичне значення, тобто виконує словотвірну або формозмінну (*читати* – *прочитати*, *писати* – *написати*, *нести* – *віднести* – за допомогою префіксів утворено форми доконаного виду) функцію. **Префікс видовий**. **Префікс формотвірний**. **Префікс негативний** (**афікс негативний**) – префікс, що надає слову значення, протилежне тому, що виражається основою. **Префікс порожній** (**превербпорожній**) – дієслівний префікс, що позбавлений власного лексичного значення й наділений лише функцією показника виду.

Префікс (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений) **перформативний** (лат. *performo* – дію; прикм. від ім. *перформатив*) – див.: *Рама перформативна*.

Префіксальний (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений; прикм. від ім. *префікс*) – такий, що є префіксом або утворений за допомогою префікса (префіксів); стосовний до префікса (префіксів). **Дієслово префіксальне**. **Основа префіксальна**. **Слово префіксальне**. **Словотвір префіксальний**. **Тип морфологічного словотвору префіксальний**. **Формоутворення префіксальне**. **Елемент префіксальний**. **Видоутворення префіксальне** – те саме, що превербація. **Морфема префіксальна** – те саме, що префікс (див.: *Префікс*).

Префіксально-постфіксальний (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений; лат. *post* – після та *fixus* – прикріплений + *-ація*; прикм. від ім. *постфікс*) **спосіб словотвору** – див.: *Спосіб словотворення префіксально-постфіксальний*.

Префіксально-складносуфіксальний (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений; прикм. від ім. *суфікс*) **спосіб словотвору** – див.: *Спосіб словотворення префіксально-складносуфіксальний*.

Префіксально-суфіксальний (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений; прикм. від ім. *суфікс*) **спосіб словотвору** – див.: *Спосіб словотворення префіксально-суфіксальний*.

Префіксально-суфіксально-постфіксальний (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений; присл. від прикм. *суфіксальний*; прикм. від ім. *постфікс*) **спосіб словотвору** – див.: *Спосіб словотворення префіксально-суфіксально-постфіксальний*.

Префіксація (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений) – один із суто афіксальних способів словотворення; префіксальний спосіб словотворення, особливістю якого виступає використання такого форманта, як префікс: *модний* – *ультра*модний, *раціональний* – *ірраціональний*, *автор* – *співа*втор, *бігти* – *по*бігти / *при*бігти / *за*бігти / *над*бігти і под.

Префіксoid (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений + *-oid*) – коренева морфема, що виступає у складі низки слів як префікс; різновид афіксoidа, пор.: *відео-* (*відео*фільм, *відео*салон, *відео*тека, *відео*прокат); *авіа-* (*авіа*салон, *авіа*план, *авіа*перевезення, *авіа*політ, *авіа*пасажир, *авіа*зв'язок, *авіа*траса, *авіа*перешкоди, *авіа*тур, *авіа*екскурсії) тощо.

Прецедентний (лат. *praecedens* (*praecedentis*) – той, що передує) текст (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) (**прототекст**) / **Тексти прецедентні** (**прототексти**) – див.: *Текст прецедентний* (*прототекст*) / *Тексти прецедентні* (*прототексти*).

Приголосний звук – див.: *Звук приголосний*.

Приголосний інтервокальний (лат. *inter-* – префікс зі значенням між, поміж + *вокальний*) – приголосний, що знаходиться між двома голосними: *краса*, *вода*, *насолада*, *липа*, *село* і под.

Приголосні білабіальні (лат. *bi* – двох + *labialis* – губний) – те саме, що приголосні губно-губні.

Див.: *Приголосні губно-губні*.

Приголосні бокові (**латеральні** (лат. *lateralis* – бічний)) – щілинні приголосні, при утворенні яких повітря проходить по боках зімкнення передньої спинки язика з піднебінням. В українській мові приголосні [л], [л'].

Приголосні велярні (лат. *velaris* – задньопіднебінний) – те саме, що задньоязикові.

Див.: *Приголосні задньоязикові*.

Приголосні глоткові (**фарингальні** (грецьк. *pharynx* (*pharyngos*) – глотка)) – виникають унаслідок зближення задньої стінки глотки з коренем язика: [ɣ].

При́голосні глухі – різновид шумних приголосних, що утворюються без участі голосу, а тільки одним шумом, і тому складаються тільки з шуму; при їхньому творенні голосові зв'язки не напружені і не дрижать: [m], [m'], [c], [c'], [n], [ɟ], [ɟ'], [ʃ], [ʧ], [x], [k], [f].

При́голосні губні – творяться в результаті зімкнення нижньої губи з верхньою або з верхніми зубами; за активною участю губ або губ і зубів поділяються на губно-губні та губно-зубні.

Див.: *Приголосні губно-губні; Приголосні губно-зубні.*

При́голосні губно-губні – приголосні, що утворюються в результаті зімкнення губ: [v] (перед лабіалізованим голосним), [b], [p], [m].

При́голосні губно-зубні – приголосні, що утворюються внаслідок зімкнення нижньої губи з верхніми зубами: [w] (перед нелабіалізованими голосними), [β].

При́голосні двофокусні – шиплячі приголосні, що мають у своєму творенні перший фокус – передньоязиковий, а другий – середньоязиковий, як у польських *ź, ś*. Двофокусні змикання з першим губним і другим язиковим фокусом наявні в мовах Західної Африки.

При́голосні дзвінкі – шумні приголосні, при творенні яких видихуваний струмінь повітря зустрічає щілину або зімкнення: складаються з тонів і шумів: [ð], [ð'], [z], [z'], [β], [dʒ], [dʒ'], [dʒʃ], [ʒ], [ʒʃ], [ʒ].

При́голосні дентальні (лат. *dentalis* від *den (dentis)* – зуб) – те саме, що приголосні зубні.

Див.: *Приголосні зубні (дентальні).*

При́голосні дорсальні (лат. *dorsalis* від *dorsum* – спина) – приголосні, вимові яких властива дорсальність.

При́голосні дрижачі (вібранти (лат. *vibrant (vibrantis)* – дрижачий)) – приголосні звуки, що утворюються при періодичному притисканні кінчика язика до піднебіння, альвеол і є результатом вібрації: [p], [p'].

При́голосні задньоязикові (велярні (лат. *velaris* – задньопіднебінний)) – приголосні, основною ознакою яких є утворення доторканням задньої частини язика до піднебіння в українській мові це: [ɣ], [k], [x].

При́голосні зву́ки – див.: *Звуки приголосні.*

При́голосні зі́мкнені – різновид приголосних, основу яких становить зімкнення мовленнєвих органів у відповідній точці мовленнєвого апарату. Приголосні зімкнені бувають: **при́голосні зі́мкнені носові**, **при́голосні зі́мкнені часті (проривні, вибухові)**, **при́голосні зі́мкнено-щілі́нні (африка́ти)**.

Див. також: *Приголосні зімкнені носові; Приголосні зімкнені чисті (проривні, вибухові, дентальні); Приголосні зімкнено-щілинні (африкати).*

При́голосні зі́мкнені носові – приголосні, що утворюються в результаті тісного зімкнення мовних органів та одночасного опускання

м'якого піднебіння, що зумовлює вільний прохід у носову порожнину: [м], [н], [н'].

Пор.: **Приголосні зімкнені чисті (проривні, вибухові, дентальні); Приголосні зімкнено-щілинні (африкати).**

Приголосні зімкнені чисті (проривні, вибухові, дентальні) (лат. *dentalis* від *den (dentis)* – зуб)) – приголосні, що утворюються внаслідок змикання мовних органів, що прориваються під тиском повітряного струменя: [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [г], [к].

Пор.: **Приголосні зімкнені носові; Приголосні зімкнено-щілинні (африкати).**

Приголосні зімкнено-щілинні (африкати) (лат. *africo* – тру, обтираю)) – приголосні, при творенні яких спочатку відбувається зімкнення мовних органів, що поступово переходить у коротку щілину: [дз], [дз'], [дж], [ч], [ц], [ц'].

Пор.: **Приголосні зімкнені носові; Приголосні зімкнені чисті (проривні, вибухові, дентальні).**

Приголосні зубні (дентальні) (лат. *dentalis* від *den (dentis)* – зуб)) – приголосні звуки, при вимові яких основну роль відіграє наближення кінчика язика до верхніх зубів. В українській мові до зубних приголосних належать: [д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [дз], [дз'], [л], [л'], [н], [н'] та ін.

Приголосні м'які – приголосні, для яких характерною постає середньопіднебінна артикуляція (див.: **Палаталізація**), а також приголосні з фокусом артикуляції твердого піднебіння: [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [дз'], [л'], [н'] тощо (див.: **Приголосні палатальні**). Антонім: **Приголосні тверді**.

Приголосні непалаталізовані (не- + лат. *palatum* – піднебіння) (тверді) – приголосні, в утворенні яких середня частина язика опущена: [ж], [ч], [ж], [дж] та ін.

Приголосні носові (назальні) (франц. *nasal* від лат. *nasus* – ніс)) – приголосні, в утворенні яких повітряний струмінь, оминаючи рот, проходить через носову порожнину, пор. українські приголосні типу [н], [м].

Пор.: **Приголосні ротові.**

Приголосні однофокусні (одно- + фокусний) – різновид шумних приголосних, в утворенні яких перешкода (у вигляді щілини або зімкнення) виникає в одній точці (фокусі артикуляції) на шляху повітряного струменя.

Пор.: **Приголосні двофокусні.**

Приголосні палаталізовані (лат. *palatum* – піднебіння) – приголосні, основна артикуляція яких доповнювана палаталізацією.

Пор.: **Приголосні непалаталізовані.**

Приголосні палатальні (лат. *palatum* – піднебіння) (**середньоязикові**) – приголосні, основу артикуляції яких становить підняття середньої частини язика до твердого піднебіння, пор. український [j].

Приголосні передньоязикові – приголосні, що творяться торканням передньої частини язика до піднебіння; поділяються на зубні: [д], [д'], [т],

[m'], [з], [з'], [с], [с'], [ц], [ц'], [дз], [дз'], [л], [л'], [н], [н'] та піднебінно-зубні: [ж], [ч], [ж], [дж], [р], [р'].

При́голосні ротові – приголосні, у творенні яких струмінь повітря проходить через ротову порожнину за незадіяння носової порожнини (пор.: **При́голосні носові**). В українській мові всі приголосні звуки, крім [м], [н], [н'], є ротовими.

При́голосні свистячі (сибіля́нти (лат. *sibilans (sibilantis)* – той, що свистить)) – приголосні, при творенні яких виникає свист: [з], [з'], [с], [с'], [ц], [ц'], [дз], [дз']; щільні передньоязикові приголосні, які називають свистячими за характерним слуховим враженням, що витворюване шумовим компонентом їхньої артикуляції.

Пор.: **При́голосні шиплячі**.

При́голосні середньоязикові – приголосні, що утворюються торканням середньої частини язика до піднебіння: [j].

При́голосні сонорні (лат. *sonorous*– дзвінкий) (**сонан́ти** (лат. *sonans (sonantis)* – той, що звучить)) – приголосні, що складаються з голосу й шуму з перевагою голосу, або тону: [р], [р'], [л], [л'], [н], [н'], [м], [в], [j]. За акустичною характеристикою вони виступають голосовими і протиставлені шумним (глухим і дзвінким). До П. с. належать: 1) носові: [м], [н], англ. [ŋ]; 2) бокові (латеральні): [л]; 3) дрижачі (вібранти): [р], фран. [r].

Пор.: **При́голосні шумні**.

При́голосні тверді – приголосні, артикуляція яких доповнювана веляризацією.

Пор.: **При́голосні м'які**.

При́голосні шиплячі (сифля́нти) – приголосні, що так називаються за особливим слуховим виявом, що витворюється шумовим компонентом їхньої артикуляції (див.: **Шум**) – наявністю пласкої щілини; творення таких приголосних супроводжуване шипінням: [ж], [ч], [ш], [дж].

Пор.: **При́голосні свистячі (сибіля́нти)**.

При́голосні шумні – приголосні, що складаються з шуму й голосу або тільки шуму; поділяються на: **дзві́нкі** та **глухі** (пор.: **При́голосні сонорні**), пор.: [д], [д'], [з], [з'], [б], [дз], [дз'], [дж], [г], [ж], [г] – дзвінкі; [м], [м'], [с], [с'], [н], [ц], [ц'], [ш], [ч], [х], [к], [ф] – глухі.

Див.: **При́голосні дзві́нкі; При́голосні глухі**.

При́голосні щільні (фрикати́вні (франц. *fricativ* від лат. *fricatus*– тертя) **при́голосні, спіра́нти** (лат. *spirant (spirantis)* – той, що дме, видихає)) – різновид приголосних (за способом творення), у вимові яких органи мовлення наближаються в певній точці (див.: **Фокус**), утворюючи щілину на шляху струменя повітря (пор.: **При́голосні зі́мкнені**), пор.: [л], [л'], [в], [ф], [ж], [ч], [ш], [х], [с], [с'], [з], [з'], [j]. Розмежовують: **при́голосні щільні бокові** і **при́голосні щільні серединні** (див.: **При́голосні щільні бокові; При́голосні щільні серединні**).

Приголосні щілінні бокові – приголосні, що утворюються в результаті проходу повітряного струменя через щілину між кінчиком язика і зубами при опущених бокових краях язика: [л], [л'].

Приголосні щілінні серединні – приголосні, що утворюються в результаті проходу повітряного струменя через щілину між губами або посередині язика між його крилами: [в], [ф], [ж], [ч], [ш], [х], [с], [с'], [з], [з'], [ж].

Приголосні язикові – приголосні, що утворюються торканням частини язика до піднебіння; поділяються на: **передньоязикові**, **задньоязикові** та **середньоязикові**.

Див.: *Приголосні передньоязикові; Приголосні задньоязикові; Приголосні середньоязикові.*

Приєднувальна констру́кція (лат. *constructio* – побудова, складання) – див.: *Конструкція приєднувальна.*

Приєднування – явище комунікативного типу, що виникло в розмовному мовленні й прийшло в писемне, де реалізує логіко-сміслові відношення додавання; принцип побудови висловлення, за яким певна частина набуває власної комунікативної значущості в силу того, що постала як спонтанна, додаткова окрема інформація з відтінком уточнення, пояснення щодо основного повідомлення. Приєднувальні конструкції мають двокомпонентний склад і відкрити будову; форма синтаксичного зв'язку, у якій зміст синтаксичної одиниці уточнюється внаслідок спонтанного наведення певних деталей: *У басейні було багато дітей. І до того ж їм було весело.* На відміну від парцеляції, що є наслідком членування єдиного цілого, приєднування не членує відповідну цілісність, а доповнює, розширює; такі конструкції постають у процесі мовлення як щось додаткове, раптове: *І аудиторії зібралися студенти і викладачі, активно обговорювали проблему виборів нового декана. І при тому діловито пропонувалися різні кандидатури* (Анатолій Яна).

При́звук – надзвичайно короткий і непрозорий додатковий звук, що приєднується до основного, пор.: *нідмонтати* та ін.

Прийме́нник (лат. *praepositionis*) – незмінна службова частина мови, категорійним значенням якої є вияв форм підрядного зв'язку іменника (або його еквівалента) з іншими словами в реченні або словосполученні, що виражається разом з іменником (або його еквівалентом) за допомогою непрямих відмінків, входячи до складу підмета, додатка, означення, обставини: *Поклав на стіл; підійшов до будинку; батько з сином; запізнився на потяг* і под.

Сучасний стан української мови характеризується взаємоспрямованими тенденціями синтетичності й аналітичності, що мотивується кількома вагомими чинниками: 1) народно-розмовною стихією літературної норми; 2) книжною традицією; 3) законом мовної економії тощо. Одним із яскравих виразників аналітичності постає динамічний розвиток прийменникової

системи, що останнім часом характеризується активним поповненням семантично спеціалізованими двохкомпонентними, трьохкомпонентними та іншими утвореннями. Граничним виявом такого аналітизму слід, поза всяким сумнівом, вважати наявність членованих прийменників типу *від... до, з ... до* (з *Києва до Донецька, з села до самого міста*). У сучасній лінгвістиці мало уваги приділяється текстотвірному потенціалу прийменників, хоча останні охоплюють різноманітні вияви внутрішньотекстової кореферентності, реалізацію різноманітних площин доцентрово-текстових категорій локативності, темпоральності та ін. Потенціал місцевого відмінка як одного з „найбільш прийменникових” українських відмінків значною мірою зумовлений регулярністю вияву прийменників типу *на*, адже саме постдієслівно-локативний статус останніх визначає функційну значущість цього відмінка в іменниково-відмінковій системі, пор. валентну зумовленість їхнього вияву в локативних дієслів: *зупинитися, розташуватися, знаходиться*. Уже в цьому простежується аналітичний напрям розвитку українського граматичного ладу. Надзвичайно показовим постає текстотвірний потенціал українських непохідних простих прийменників *в(у), для, до, з (із, зі), до, на, над (наді, надо), про, від, по, біля, через*, значення яких не зумовлене семантикою твірної основи. Текстотвірна функція прийменників у межах текстів виступає у внутрішньословосполученнєвому / міжсловосполученнєвому, внутрішньореченнєвому виявах, водночас зримими є парадигматичні відношення прийменників, їхня участь у творенні образів. У межах контексту прийменник виступає як відносно самостійний елемент з власними інвентарем дистрибуцій, фонетичних варіантів тощо. Українські непохідні (непохідні – термін В. Виноградова), або „прямі” (М. Ломоносов), „власні” (О. Востоков та О. Шахматов), „справжні” (Ф. Міклошич) прийменники, функціонування яких не зумовлене значенням твірної основи, належать до найменш вивчених (пор. праці І. Вихованця, І. Кучеренка, А. Колодяжного та дослідження російських похідних в роботах О. Черкасової, Г. Скиби, А. Каламової, Є. Кулинич). Не знайшли вони свого належного висвітлення і в лексикографічній практиці, де часто омонімія і полісемія прийменників послідовно не завжди розмежовується. А саме непохідні прийменники належать до найуживаніших, і частота вжитку слова залежить від обсягу поняття, що міститься в його основному значенні: чим більший обсяг поняття, тим частіше використовується слово, пор. думку окремих лінгвістів про те, що прийменники складають певну аморфну масу, яка начебто не підлягає систематичному опису лексичних одиниць (Г. Крейдлін, А. Поливанова). Такий підхід можна, очевидно, пояснити тим, що в нашому мовознавстві залишається цілий ряд не розв’язаних питань, пов’язаних з різноманітними аспектами виявлення одиниць і категорій, які формують змістовий аспект мови, мало висвітлено питання співвідношення формальних і змістових категорій. Вирішення питання текстотвірного статусу прийменників уможливить пізнання механізмів взаємодії складників

і компонентів мовної системи та встановлення шляхів постання і функціонування прийменниково-відмінкових конструкцій, простеження формування власного семантичного потенціалу останніх.

Відсутність ємного дослідження семантики українських прийменників (пор. праці І. Вихованця, А. Колодяжного, І. Кучеренка та ін.) мотивується поглядом на них як на „слова-скріпи” з послідовно виявлюваною технічною функцією. Погляд на прийменники як лексеми уможлиблює простеження їхнього стилет вірного (*у ліс по гриби – у ліс за грибами*) і текстотвірного потенціалу (*піти до найближчого села – піти до найближчого до села; зброя від терористів – зброя у терористів – зброя для терористів*). Прийменники можуть реалізувати функцію мовної гри, що легко простежити у текстових фрагментах, де прийменники актуалізують опозицію: (Петро:) *Так ти з села чи в? Обридло уже, мабуть, отак?* (В. Яворівський). Відштовхуючись від текстотвірного потенціалу прийменників, можна констатувати, що вони уміщують у собі певне повідомлення. Очевидно, розгляд прийменника слід здійснювати з урахуванням окремого семантичного мовного ярусу, що охоплює спектри морфологічної, синтаксичної тощо семантики. Поза всяким сумнівом, підтвердженням цього постає кваліфікація членів речення з урахуванням функційних і семантичних критеріїв. Інколи в лексикографічних працях із семантики прийменники розглядаються поряд зі сполучниками часто як слова-зв'язки. У семантичному плані така кваліфікація прийменників є не зовсім коректною.

Прийменники як частина мови вирізнялися, по суті, майже в усіх граматиках та спеціальних дослідженнях (див. праці Л. Зизанія, М. Смотрицького, М. Ломоносова, О. Востокова, Ф. Буслаєва, М. Греча, І. Могильницького, О. Потебні, О. Шахматова, І. Вихованця, О. Ахманової, А. Боголепова, М. Всеволодової, В. Гака, С. Нікітіної, Ю. Леденева, Н. Леонтьєвої, Л. Попової, Р. Рогожникової, О. Смирницького, Є. Черкасової та ін.), до цих пір продовжують з'являтися студії з типології смислів українських прийменників та їхніх еквівалентів (див. роботи І. Вихованця, Н. Куш, І. Щукіної та ін.). До цих пір залишається відкритим питання про семантичний статус прийменників. У лінгвістиці висловлювалися різні погляди на семантичну природу прийменників: одні дослідники обмежували значення прийменників тільки граматичною роллю в мові, кваліфікуючи їх як слова-скріпи, розглядали їх як аналітичні синтаксичні морфеми (пор. погляд Є. Куриловича щодо взаємодії відмінкової флексії і прийменника); інші вважали, що прийменники мають лексичне значення, але воно не самостійне, а таке, що залежить від значень інших слів і форм; ще інші визнають лексичну самостійність прийменників (М. Всеволодова, Є. Клобуков, І. Кучеренко, Р. Ласковський, М. Конюшкевич, Г. Ситар, І. Данилюк та ін.). Залежно від позиції дослідника щодо визначального питання теорії прийменників – співвідношення їхніх лексичних і граматичних значень – легко простежується чотири напрями: *граматизації*

прийменників функційно-аналітичної морфемізації (як граничний вияв граматизації), неповноцінності лексичного значення прийменників, самотійності лексичного значення.

Прихильники *першого напрямку* аналізують прийменники поряд з морфемами, порядком слів, інтонацією й іншими граматичними засобами (пор. розгляд прийменників як „слів зовнішнього зв'язку”, оскільки прийменники, „не маючи лексичного значення, відповідають за синтаксис” (за Г. Крейдлін)). Найпоширеніше це висвітлив Е. Косеріу, який стверджував, що „прийменники – часткові слова, тому що їхнє значення інструментальне, тобто значення морфем”. Поглибленням цього підходу очевидно постає погляд І. Вихованця, який вважає прийменники синтаксичними аналітичними морфемами, а Т. Туліна приходиться до думки, що прийменники дублюють значення префіксів, постаючи „технічним засобом зв'язування слів, якому не властиве власне значення”. Різновидом цього слід вважати і думку Т. Зубкової про те, що прийменники повторюють значення відмінкових флексій і що „значення відмінкової форми є важливішим для розуміння смислу речення, ніж значення прийменники”.

Прихильники *іншого напрямку* вважають, що прийменники мають власне значення, яке виявляється лише при повнозначних словах. Поза контекстом прийменники становлять чисту беззмстову форму. Семантична функція прийменників таким чином виявляється в маркуванні, тобто в уточненні відмінкових значень.

Аналіз цих поглядів зумовлює актуалізацію питань, пов'язаних з а) наявністю того самого прийменника в поєднанні з різними відмінками; б) наявністю тієї самої флексії в поєднанні з різними прийменниками; в) вживання прийменниками в ролі актантів: *Завжди було приємно пізно сидіти за чаєм чи без і слухати музику* (Марія Матіос); г) можливість вживання прийменників не біля імені: *Живіть навколо і біля сьогодні, знайте про і за тепер* (Тарас Прохасько). Водночас зовсім непрозорим постає процес еволюції системи прийменників. Якщо вони дублюють значення відмінків або префіксів, то це суперечить основній тенденції мови, яка виявляється в прагненні до економії мовленнєвих засобів, адже загальновідомою є теза про те, що в мові не буває абсолютно тотожних утворень.

Прихильники *ще іншого напрямку* вважають, що прийменники можуть змінювати смисл висловлення. Це дозволяє лінгвістам стверджувати, що вони мають власне значення і їм притаманна „комунікативна повнозначність” (Ю. Леденєв): *Так, саме біля і відбувалося все* (Анатолій Яна). Складність розв'язання питання щодо семантичної сутності прийменників зумовлена, по-перше, тим, що слово, поєднуючи в собі лексичне і граматичне значення, за своєю семантичною структурою становить складне утворення. Загальновизнана диференціація значень на лексичні і граматичні є важливим механізмом аналізу, але на сьогодні немає достатніх критеріїв для їх розмежування. Особливо це послідовно простежується на прикладі

прийменників, які належать до „нечітких” категорій. Визнання власної семантики у прийменників актуалізує питання про 1) тип його лексичного і граматичного значення; 2) взаємодію прийменника з іншими компонентами словосполучення зокрема і речення загалом. Відокремлення ж одного від іншого є надзвичайно складним, оскільки вони виступають „конструктивною єдністю” (за В.В. Виноградовим).

Якщо вважати викінченою тезу про те, що службовим словам притаманна більша абстрактність значення, ширший функційний діапазон, ємніша сполучуваність, ніж повнозначним словам, то аналіз прийменників постає вельми складною проблемою. Свого часу В. Белошапкова констатувала, що найважливішою ознакою сучасної семасіології є „глобальний підхід до значення поза обмежувальним прагненням відокремити в ньому граматичне від лексичного і займатися тим і іншим окремо, розглядаючи їх як принципово різні типи значення, які співіснують у змісті значущої одиниці мови”.

Можна стверджувати, що лексичне і граматичне значення прийменників збігаються, що ні в якому разі не означає їхньої тотожності. **Граматичним** значенням прийменника виступає реалізація ним синтаксичного зв'язку між словами, а **лексичним** слід вважати позначення певного відношення між предметами, дією і предметом тощо, що дозволяє зарахувати прийменники до слів-релятивів (термін В. Киприянова). Лексичним значенням прийменника як окремо взятого слова постає значення того чи того відношення (Наталія Шведова).

Здатність прийменників виявляти своє лексичне значення при імені пов'язана не з відсутністю цього значення, а з відповідною його специфікою. Тлумачення прийменників повинно ґрунтуватися на лексичному оточенні, оскільки вони позначають відношення між предметами. Відношення ж передбачає наявність не менше двох величин, у силу цього і прийменники не можуть існувати без цих величин, тобто не можуть вживатися самостійно. Значення прийменників передбачає їхнє функціонування в межах словосполучення. Та й за своєю природою первинні прийменники багатозначні, їм властива досить розгорнута омонімія. У цьому разі контекст постає діагностичним показником певного значення, яке є віртуально-системним.

Очевидною є смислопороджувальна функція прийменників у комунікативному плані. Поняття смислу в комунікативному аспекті знайшло висвітлення в працях Л. Виготського, І. Бодуена де Куртене, А. Лурії, А. Леонтєва, Л. Леонтєва, які тлумачать смисл як „аналог значення в конкретній діяльності, пов'язаний з індивідуальним досвідом, із соціальною, професійною і груповою приналежністю комунікантів, а також з конкретною ситуацією спілкування” (Л. Лисоченко). У цьому разі швидше мова йде про нарощування смислів і витворення власне комунікативних смислів, що можуть бути актуалізованими, напівактуалізованими і неактуалізованими. У

вивченні комунікативного смислу надзвичайно важливо простежити корелятивність / некорелятивність значення і смислу. Постановка проблеми співвідношення цих понять зумовлено, поза всяким сумнівом, тим, що мова, постаючи у формальному плані досить обмеженим механізмом, у змістовому плані виражає необмежену кількість думок, ідей, удосконалення людського пізнання. Останнє досягається завдяки поліфункційності мовних одиниць, що можуть брати участь у різних комунікативних актах. Тому значення як предмет дослідження семантики не може виступати одиницею універсальної категорії комунікації, оскільки значення належить до віртуально-системних, а в межах контексту постають значущими його різноманітні вияви. Відповідним корелятом значення в комунікації є смисл, який складає аспектуальну-актуалізовану єдність її змістових компонентів: лінгвістичного, психологічного, когнітивного. На відміну від значення, яке є послідовно інваріантним, об'єктивним, смисл постає дискретним, одномоментним, суб'єктивним (за А. Голобородьком).

Значення і смисл не протиставляються, оскільки вони посідають взаємокомплементарну позицію. Останнє мотивується тим, що необхідною умовою пізнання є суб'єктивація об'єктивної дійсності. Суб'єктивна інтерпретація об'єктивної реальності в комунікації репрезентована завдяки поліфункційним зв'язкам мовних одиниць між собою. Тому в комунікації постає система смислів, у якій одну з величин посідають первинні прийменники. Щоправда, такі смисли є одним із виявів категорійної семантики відношення, що є визначальною при аналізі функцій прийменників у системі мови і мовлення.

Категорію відношення зараховували і до граматичних, і до поняттєвих, і до логічних, і до філософських категорій (Р.О. Будагов), що мотивується статусом самої мови, яка, відображаючи явища об'єктивної дійсності, реалізує в собі мисленнево-пізнавальні інтенції індивідуумів, соціуму і нації.

Наявність функційно-семантичного поля відношення постає очевидним. Це поле охоплює різноярусні мовні засоби, у тому числі і прийменники, спеціалізовані на вираженні відношення між предметами. Теза Г. Немеца про те, що „відношення в мові завжди є однією із ланок ланцюга, що створює поняття „значення”, яке сприймається нами як відображення предмета дійсності (явища, відношення, якості, процесу) у свідомості” (Г. Немец), дозволяє стверджувати, що категорія відношення як поняттєва на мовному рівні пов'язана з лексичним і граматичним значенням слова.

Під час опису смислових відношень як інваріантних щодо самої категорії необхідно звернутися до термінів „поняття”, „значення”, „семантика”, „смисл”. Якщо враховувати, що власне поняття в лінгвістиці визначається в контексті зі значенням (поняття – явище того ж рівня, що і значення, що розглядається в дещо іншій системі зв'язків: поняття – в системі логічних відношень, значення – в системі мови), а смисл постає реалізацією значення в певному контексті, то цілком викінченим постає

аналіз цих величин як взаємопов'язаних і взаємозумовлених. Здебільшого „поняття”, „значення”, „смысл” кваліфікують як такі, що належать до семантичного рівня і відображають смисловий аспект мовного явища, що в цьому разі призводить до не зовсім коректної синонімізації цих термінів, оскільки кожен із них має власні диференційні ознаки, хоча в окремих випадках можна говорити про наближення їхнього простору.

Відомо, що на мовленнєвому рівні інваріант мовного знака реалізується в необмеженій множинності смислів – мовленнєвих значень певного знака (за Л. Виготським). Первинні непохідні прийменники повністю підтверджують цю тезу, пор.: *на узліссі, на березі* – простір; *на годину* – час; *на біду* – наслідок; *на щастя* – мета та ін. Аналіз фактичного матеріалу переконує, що сучасні українські первинні непохідні прийменники в мовленнєвих виявах реалізують значення (смысли), що не зафіксовані в навіть найновіших словниках.

Функційний потенціал первинних непохідних прийменників засвідчує, що первинні непохідні прийменники розширюють свій функційний діапазон, підтвердженням чого постає динамічна заміна безприйменникових конструкцій на прийменникові, послідовна диференціація прийменникових значень, що прямо чи опосередковано підтверджує розвиток аналітизму в граматичному ладі української мови (за І. Вихованцем).

Опис первинних непохідних прийменників шляхом встановлення типового / нетипового ситуативно мотивованого смислу можливий тільки за умови врахування регулярного / нерегулярного використання цих прийменників як релянтів, що репрезентують усталене розуміння найрізноманітніших зв'язків між предметами, ознаками, станами, діями. Первинною функцією непохідних прийменників є реалізація просторових відношень, які постають опертям для реалізації темпоральної семантики. Похідними і такими, що накладаються на первинні, постають об'єктні. Граничним виявом втрати просторової семантики як первинної виступає реалізація різноманітного плану абстрактних відношень типу причини, мети, умови, способу дії та ін.

Парадигматика первинних непохідних прийменників у сучасному її вияві характеризується наявністю опозицій тотожності (варіантності, синонімії), протиставлення (антонімії), омонімії та інших системних відношень (контамінації, імпліцитності). Відштовхуючись від того, що базовим концептом категорії відношення постає смысл, слід виходити з того, що для визначення ступеня осмислення слід застосовувати прагматичне поняття контексту вживання, мовного вираження. Аналіз смислових відношень з урахуванням смислового наповнення концепту та специфіки його мовного вираження, реалізовуваних прийменниками, дозволяє спостерігати вияв смислу в різних ситуаціях, засвідчує, наскільки різноманітні ці відношення, наскільки непередбачувані можливості самих прийменників. Усе це підтверджує, що нині чинні класифікації смислів, що

реалізуються за допомогою прийменників (чи прийменниково-іменникових конструкцій), вимагають свого доповнення й уточнення, суттєвого поглиблення (пор. праці І. Кучеренка, А. Колодяжного, І. Вихованця та ін.) з урахуванням нових семантичних функцій прийменників. Очевидно, за вихідну тезу встановлення типології витворюваних смислів повинна стати властивість граматичної форми і лексем різних мов позначати смислові відношення, пор.: адитив – відмінково-категорійна форма в баскській мові, що вказує напрям руху. В українській мові це значення передається аналітичною формою, тобто прийменниково-відмінковою формою (*йти до лісу, линути на батьківщину*). Під час аналізу семантики відношень максимально слід враховувати особливості лексичного значення прийменників та семантичні ознаки слів, що складають ліво- і правобічну дистрибуції конструкції. У силу цього постає реальною класифікація смислових відношень, виражених українськими первинними прийменниками.

1. Просторові відношення, ядерним компонентом яких постає позначення місцезоташування предмета, дії або позначення напряму руху. Вони найбільш досліджені в сучасному мовознавстві. Залежно від реалізуваної семантики просторові відношення диференційовані на локативні й адитивні. **Локативні** – відношення місця. Вони не вказують на спрямованість руху, тому їхньою основною семантичною ознакою постає статика руху. **Адитивні** – орієнтовно-спрямовані відношення. Їхньою основною семантичною ознакою є динаміка руху.

- **Локативні** відношення диференціюються залежно від лексичного значення прийменника на: **супересивні**, які позначають знаходження предмета або дії над поверхнею іншого предмета, поблизу нього, тобто поза предметом: *йти в лісі, йти за селом*. Такі відношення слід відрізнити від текстотвірних, де прийменник разом із правобічним дистрибутом витворює детермінант: *співати біля річки, будинок на околиці*; **іннесивні**, що передають знаходження предмета або дію всередині іншого предмета: *вогні в будинку, жити в Україні, загорнутися в рушник, знайти у книжці*.
- **Адитивні** відношення у свою чергу поділяються на: **ілллативні**, позначають напрям руху всередину предмета, простору, явища: *бігти до школи, політ у космос, прийти на кухню*; **дестинативні**, що реалізують семантику напряму руху до чого-небудь, на що-небудь: *під'їхати до станції, сісти на диван*; **інхоативні**, які позначають вихідний пункт руху: *відійти від вікна, вийти з хати, бігти з лісу*; **фінітивні** (фінальні), що реалізують значення граничного пункту руху: *дійти до хати, під'їхати до міста*.

2. Темпоральні (часові) відношення позначають різний перебіг руху в часі: *заснути до ранку, разбудити на світанку, знати з дитинства*.

3. Аллативні (об'єктні) відношення позначають об'єкт дії: *звернути*

увагу на обставини; повидивитися на подругу.

4. Аблативні відношення реалізують семантику відокремленням, виокремлення чого-небудь: *розмова виходила за межі усталених і прийнятих норм, поведінка учнів вийшла за межі дозволеного.*

5. Абессивні (за В.В. Виноградовим, каритивні) відношення позначають відсутність чого-небудь або кого-небудь: *жити без натхнення; працювати без ентузіазму.*

6. Мотиваційні відношення реалізують семантику зумовленості дії (їхня типологія значною мірою дублює різновиди детермінантів зумовленості), з-поміж яких слід розрізняти: **каузальні**, що позначають зумовленість дії причиною, певним мотивом: *сміятися від задоволення, заснути з дороги; мети* на позначення зумовленості дії прагненням до певної результату: *приїхати на навчання, робити для задоволення; кон'юнктивні, які позначають умову, за якої здійснюється дія: *помру без тебе, засну при тобі; наслідку*, які позначають певний підсумок вияву стану або перебігу дії: *покохати на муку, зустріти на біду.**

7. Модальні (модусні) відношення позначають стан предмета або особи: *жити з надією; працювати з мрією.*

8. Деліберативні відношення окреслюють семантику об'єкта почуттів або думки: *мріяти про щастя, говорити про кохання, туга за рідною домівкою.*

9. Квантитативні (кількісні) відношення: *череда в тридцять корів, дуб обсягом у п'ять метрів.*

10. Транслативні (за В.В. Виноградовим, трансгресивні) позначають перехід предмета з одного стану в інший: *перетворитися в туман; трансформувати в срібло.*

11. Посесивні відношення виражають належність одного предмета іншому: *при ній завжди є охорона.*

12. Медіативні (за В.В. Виноградовим, інструментальні, знаряддеві) відношення позначають засіб, засіб дії: *грати на гітарі, дути в кларнета.*

13. Еквативні відношення позначають відповідність дії чому-небудь: *назвати на ім'я.*

14. Компаративні відношення, або відношення порівняння, які позначають більшу або меншу міру вияву ознаки: *величиною з квасолину.*

15. Генетивні відношення окреслюють походження дії, що визначає джерело, склад, походження чого-небудь: *дізнатися від колеги, родом із села.*

16. Лімітативні відношення позначають обмеження дії або характеризують предмет з одного боку: *брат за матір'ю, добрий за ставленням до батьків.*

17. Дистрибутивні (розділові, розподільні) окреслюють семантику щодо кожного предмета: *пити по дві склянки щодень, дати по одній копійці.*

18. Відношення псевдохарактеристики позначають дію, яка здійснюється іншим предметом або особою, ніж того сподівалися: *вважали*

за старшого, прийняли за сина.

19. Комітативні відношення позначають сумісність дії: *прийшли мати з сином, зайшли учитель з учнем.*

Цілком очевидною постає можливість згрупування просторових і часових відношень у первинні, оскільки вони поставали еволюційно основними значеннями прийменників: спочатку просторові, згодом на їхній основі розвинулися темпоральні. І тільки потім вирізнилися об'єктні відношення, у яких ще відчувається взаємозв'язок із прямими значеннями, й абстрактні – які майже не мотивуються зовнішньою формою прийменників.

Аналіз семантичних властивостей прийменників дозволив репрезентувати категорійну цілісність цього класу як окремого об'єкта дослідження на ґрунті типології смислових відношень. Семантична характеристика прийменників може постати найповнішою при врахуванні єдності загальних і часткових значень. Під загальним значенням мається на увазі здатність прийменників виражати певне смислове відношення, а під частковим значенням – власне лексичне значення прийменників, які дозволяють останнім конкретизувати висловлення або повністю змінювати його смисл, наприклад: *покласти книжку на стіл — покласти книжку під стіл – покласти книжку у стіл – покласти книжку за стіл.* Принцип єдності загальних і часткових значень відображений також у дослідженнях із семантики прийменників із погляду когнітивної лінгвістики, коли семантична структура службового слова інтерпретована як схема-образ, що становить інваріантне значення слова. Модифікації ж значення співвіднесені з відповідними контекстами його вжитку (за В. Апресян, Г. Крейдлін). Такий підхід уможлиблює визначення парадигматичних зв'язків прийменників у такій закономірності: а) у межах одного смислового відношення в певного прийменника виявляється його пряме і переносне значення (*бути на городі – бути на уроці*); в) опис значень різних прийменників у межах одного смислового відношення дозволяє встановити їхні синонімічні зв'язки. За таких умов синонімічні прийменники виражають спільне смислове значення, вони постають близькими за власним лексичним значенням, тобто функціонують у близьких контекстних умовах: *дитина залишилася в матері – дитина залишилася при матері – дитина залишилася з матір'ю*; г) за абстрагування первинного значення прийменника на рівні різних смислових відношень спостерігається явище омонімії.

Прийменник у (в) зі знахідним відмінком як вираження кількості – вживання таких конструкцій на позначення атрибутивної кількості: *будинок у три поверхи, гра в три руки* та ін.

Прийменники вторинні – прийменники, співвіднесені в сучасній мові з відповідними самотійними і службовими словами (*близько, довкола, вглиб, замість, збоку і под.*).

Прийменники допустові – прийменники, що мають значення уступки (*всупереч, на противагу, незалежно від, незважаючи на і т. д.*).

Прийменники меті – прийменники, що вказують на мету (для, задля, ради, заради, з метою, в інтересах, на честь і под.).

Прийменники первинні – найдавніші прийменники, що в сучасній мові не мають співвідносних самостійних чи службових слів, виступають лише в позиції прийменника, становлять одну морфему, мають високий рівень абстракції (в, від, до, з, на і т. д.).

Прийменники причинові – прийменники, що вказують на причину (від, через, завдяки, внаслідок, під впливом, з огляду на і под.).

Прийменники прості – прийменники, що складаються з однієї морфеми (без, від, до, між, на, в, під, за і под.).

Прийменники просторові – прийменники, що вказують на простір, місце, напрямок, місцезнаходження, шлях руху, відстань, проміжок, висхідний і кінцевий пункт (біля, на, вглиб, довкола, напроти, через, поблизу, поміж, з-над, край і под.).

Прийменники складені – прийменники, що складаються з кількох слів (в інтересах, за винятком, з допомогою, на чолі, на випадок і под.).

Прийменники складні – прийменники, що складаються з двох і більше морфем (з-за, з-над, з-поза і под.).

Прийменники темпоральні – прийменники, що вказують на час, одночасність, різночасність, протяжність у часі, часову попередність або наступність, початок, кінець тощо (біля, на, проти, впродовж, під час).

Прийменники умовні – прийменники, що вказують на умову (у разі, при умові).

Прийнятність (англ. *acceptability*) – у той час, як граматичність визначає, що структурно можливе в певній мові, прийнятність визначає те, які структурно можливі форми дійсно придатні для виконання відповідної функції.

Прийом відносної хронології (хроно- + -логія) – прийом порівняльно-історичного методу, що полягає у встановленні послідовності появи в часі мовних явищ (яке з них виникло раніше, а яке пізніше). Застосування П. в. х. уможливорює встановлення давності одного факту щодо іншого. У сфері фонетичних явищ перша зміна задньоязикових у шиплячі в слов'янських мовах давніша першої зміни задньоязикових у свистячі: [ч] > [ж], [к] > [ч], [х] > [ш] і [г] > [з], [к] > [ц], [х] > [с]. Пом'якшення задньоязикових приголосних у свистячі кваліфікують як пізніші.

Прийом внутрішньої реконструкції (лат. *re-* – префікс на позначення зворотної або повторної дії, або ж протилежної дії + *конструкція*) – прийом порівняльно-історичного мовознавства, сутність якого полягає у відтворенні незасвідчених мовних форм шляхом порівняння мовних одиниць усередині однієї мови; спосіб дослідження, за якого більш давня форма відновлюється шляхом зіставлення різних її відображень у межах тієї самої мови. У цьому разі факти споріднених мов не використовуються або використовуються для контролю.

При́йм зовнішньої інтерпретації (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) – способи дослідження, спрямовані на вивчення мовних одиниць. Такі способи поділяються на два різновиди: 1) інтерпретація мовних одиниць щодо їхнього зв'язку з позамовними явищами (соціологічні прийоми, логіко-психологічні, артикуляційно-акустичні); 2) інтерпретація мовних одиниць за їхніми зв'язками з іншими одиницями мови (зовнішні для одиниць досліджуваного мовного яруса прийоми, але такі, що не виходять за межі мовної структури: прийом міжрівневої інтерпретації, дистрибутивна методика, що розкриває особливості аналізованої одиниці через її оточення).

При́йм зовнішньої реконструкції (лат. *re-* – префікс на позначення зворотної або повторної дії, або ж протилежної дії + *конструкція*) – прийом порівняльно-історичного мовознавства, сутність якого полягає у відтворенні незасвідчених мовних форм на основі порівняння відповідних одиниць споріднених мов.

Пор.: *Нонсенс верс.*

При́йм лінгвістичний (прикм. від ім. *лінгвістика*) – той чи той прийом дослідження, застосований у вивченні мовних явищ, мовних рівнів.

При́йм лінгвістичної географії (прикм. від ім. *лінгвістика*) **географії** (грецьк. *geōgraphia*) – один з прийомів зовнішньої інтерпретації словникового складу мови, орієнтований на вивчення територіального поширення слів або їхніх груп, на вияв діалектних і мовних зон. Дослідження ареалів їхнього поширення здійснюється за допомогою лексикографічного опису та укладання словникових карт. Інтерпретація отриманих результатів має історичний та економіко-політичний характер.

При́йм мовного зіставлення – спосіб дослідження, за якого основою зіставлення виступає якась одна мова.

При́йм морфемної морфології (прикм. від ім. *морфема*) **морфології** (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд і *logos* (*λογος*) – слово, вчення) – один з прийомів міжрівневої інтерпретації, який полягає в тому, що морфема розглядається як основна одиниця морфології і морфологічного аналізу. У цьому разі підхід до граматичного ладу методика морфемного членування і морфемної структури відтісняє всі інші аспекти мовних одиниць і категорій.

При́йм морфологічного синтаксису (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) – прийом міжрівневої інтерпретації, який полягає в тому, що синтаксичну структуру вивчають з позиції її морфологічного вираження. П. м. с. у чистому вигляді застосовується надзвичайно рідко. Здебільшого він супроводжуваний семантичною характеристикою словоформ та аналізом функціонування конструкцій, за якого семантична інтерпретація наявна у вигляді логіко-психологічної або логіко-ситуативної.

При́йм нормативно-стильових характеристик (прикм. від ім. *норма*; прикм. від ім. *стиль*) **характеристик** (грецьк. *charaktēr* – риса, особливість + *-истика*) –

спосіб дослідження мови, використовуваний у складанні тлумачних словників, у стилістичній характеристиці словника окремого художнього твору або окремого автора. П. н.-с. х. ґрунтується на системі стилістичних позначок, з-поміж яких найпоширенішими постають такі позначки, що вказують на соціальну і стилістичну характеристику: *книжне, розмовне, діалектне, жаргонне, арготичне, спеціальне* тощо. Їхнє окремішне і комбіноване використання уможливило встановлення найточнішої стилістичної оцінки слова загалом, окремих його значень.

Прийом ознакового зіставлення – спосіб дослідження, за якого основою зіставлення добирається яке-небудь явище.

Прийом опозиції (лат. *oppositio* – протиставлення; прикм. від ім. *опозиція*) – прийом, що полягає в зіставленні мовних одиниць для встановлення їхніх диференційних ознак і на цій основі об'єднання їх у певні парадигматичні класи. Опозиційна методика має джерелом більш абстрактний рівень аналізу. У цьому сенсі опозиційний аналіз ґрунтується на привативній пропорційній опозиції. Рівнозначні опозиції використовуються в логіко-психологічному і парадигмальному прийомах. Градуальні опозиції пов'язані з використанням прийому поля. Спосіб дослідження, основу якого складають: 1) протиставлення мови (парадигми) і мовлення (контексту); 2) визнання нерівноправності членів опозиції. Ці принципи визначають методику опозиційного аналізу (див.: **Прийом опозиційний**). Опозиційному аналізу, зазвичай, передують компонентний аналіз (див.: **Аналіз компонентний**), орієнтований на вияв диференційних (розрізнявальних) ознак мовних одиниць. Після цього розпочинається власне-прийом опозиції, що полягає у доборі категорійних (інваріантних) диференційних ознак, релевантних (суттєвих) для цієї категорії. Наступний етап – визначення нерівномірності членів опозиції. Один із членів опозиції виступає як сильний (ознаковий, маркований), другий – слабкий член опозиції (безознаковий, немаркований). Сильний член опозиції сигналізує про семантичну ознаку і співвідносить граматичну категорію з позасистемною дійсністю. Слабкий член опозиції не виражає експліцитно семантичну ознаку, але може виражати її імпліцитно. Роман Якобсон, обстежуючи російську пару *тёлка – телёнок*, розглядає слово *тёлка* як маркований член опозиції, що завжди позначає самку, а слово *телёнок* може позначати і самця, і самку. Аналіз опозиції як нерівноправного протиставлення зумовив створення методики вторинних функцій. Отже, опозиційний аналіз розпочинається з компонентного аналізу і завершується контекстом. Власне-опозиційними постають такі правила: 1) добір диференційних ознак; 2) нерівноправна інтерпретація ознак. Використання опозиційного прийому зумовило те, що граматична категорія була витлумачена як привативна опозиція. Наприклад, Д. Штеллінг розглядає граматичну категорію як протиставлення двох і не більше рядів і груп форм, що взаємовиключають один одного. Роман Якобсон, наприклад, усю систему російської мови інтерпретував як набір бінарних привативних опозицій.

Система відмінків російської мови іменників також розглядалась вченим як система привативних опозицій. Роман Якобсон дихотомічно поділив усі відмінки на привативні опозиції, опертя якої складають ознаки ємності, периферії і спрямування. Отримана ним опозиційна ієрархія ознак найбільш очевидною є в такій таблиці:

Відмінки Ознаки	Н. в.	З. в.	Д. в.	О. в.	М. в.	Р. в.	Всього
Ємність	-	-	-	-	+	+	2
Периферійність	-	-	+	+	+	-	3
Спрямування	-	+	+	-	-	-	2
Всього	0	1	2	1	2	1	7

Прийом опозиційний (лат. *oppositio* – протиставлення; прикм. від ім. *опозиція*) – прийом, що полягає в зіставленні мовних одиниць для встановлення їхніх диференційних ознак і на цій основі об'єднання їх у певні парадигматичні класи.

Прийом оточення – спосіб дослідження, орієнтований на аналіз контекстів (оточень) одиниці, що розглядається як її характеристика, аналізована через дистрибуцію. У цьому разі дистрибуція тлумачиться як сукупність оточень певної одиниці. Розрізняють: 1) вільну (змінну) дистрибуцію; 2) додаткову дистрибуцію; 3) постійну дистрибуцію. Додаткова дистрибуція постає диференціовальною. Так, українське дієслово *покласти* у словосполученнях *покласти книгу* і *покласти на книгу* перебуває в додатковій дистрибуції. Компоненти сполук *бити байдики* і *бити посуд* мають різне оточення: слово *байдики* обмежує семантику і лексику дієслівного компонента, утворюючи ідіоматичну словосполуку. У словосполученні *бити посуд* оточення дієслова та іменника змінне, неіндивідуальне і в цьому смислі вільне.

Прийом параонтологічний (грецьк. *par* – префікс на позначення суміжності, переміщення, виступу, відхилення + *онтологічний*) **мовленнєвий** – навмисне зображення зв'язків та відношень явищ дійсності в нереальному фантастичному вигляді, пор. *Бачив, як по качках озеро плаває* (З усного мовлення).

Прийом поняттєвого поля – прийом Йоста Тріра полягає в тому, що в центрі семантичного поля перебуває концепт – семантична домінанта, репрезентована набором семантичних ознак, об'єднаних: 1) спільним поняттям; 2) родовим поняттям; 3) темою (предметною віднесеністю). Наявність у центрі багатосемного компонента уможливорює розгортання таким чином, що відбувається скорочення семантичних ознак і віддалення аналізованої одиниці від центру. Крайні периферійні елементи різною мірою віддалені від набору ознак семантичної домінанти, унаслідок чого вони набувають семантичної означеності, що характеризується як ступінь семантичного тяжіння і семантичної відстані. Різновидами прийому поняттєвого поля постають: 1) методика поля слова; 2) прийом лексико-

граматичного поля. В аналізі поля слова семантичним центром постає значення слова, що виступає як набір семантичних ознак моно сем. У цьому разі досліджуються окремі значення слова: 1) відтінки; 2) лексико-семантичні варіанти; 3) зв'язки певного слова з іншими словами; 4) окремі значення слова.

Прийом семантичної валентності (лат. *valentia* – сила) **слóва** – методика «смыслового поля» (*Bedeutungsfeld*, або поле Вальтера Порціга), що вивчає семантичну сполучуваність різних частин мови. З-поміж методик П. с. в. с. найвідоміші методика постійного і змінного контексту, опрацьована сучасними лінгвістами (Наталя Амосова, Майя Всеволодова та ін.) і застосовувана для вивчення вільних і фразеологічних сполук слів, а також методика семантико-синтаксичних дистрибутивних формул, використовувана в основному для вивчення семантики дієслова.

Прийом “слів і речей” (*Wörterund Sachen*) – прийом дослідження лексики, за якого історію слова вивчають разом з історією позначуваної словом речі, реалемою (річчю і поняттям). При цьому значення слова розкривається через опис реалей, властивості яких виявляються та ілюструються прикладами використання слів. Уперше прийом “слів і речей” почав застосовуватися в енциклопедичних довідниках, словниках, тому його також називають енциклопедичним прийомом вивчення слів. Термін **Прийом “слів і речей”** уперше запропонували Рудольф Мерінгер і Гуго Шухардт для історико-соціальних досліджень. Пізніше він почав використовуватися у вивченні й описі лексики сучасної мови, а також в етнографічних дослідженнях і тлумачних словниках.

Прийом тематичних груп – прийом дослідження лексики, за якого слово вивчають у зв'язку з іншими словами, пов'язаними з ним спільною темою. За допомогою П. т. г. встановлюють предметно-поняттєву / предметно-тематичну співвіднесеність сукупності слів, що підлягає спеціальному вивченню. Тематичні групи складаються на основі, насамперед, субстантивних лексем: 1) найменувань житлових приміщень, населених пунктів, водоймищ, дерев, куців; 2) екзотизмів. Як великі тематичні групи можуть вивчатися термінологічна лексика. Лексеми, об'єднані в тематичні групи, досліджуються за допомогою різних методик: 1) застосування енциклопедичних характеристик; 2) вияв значення і компонентного складу; 3) аналіз лексико-семантичних груп; 4) добір синонімічних рядів. Отже, предметно-тематичне угруповання слів не завжди завершується соціологічною – однією з форм зовнішньої інтерпретації, але вона може інтерпретуватися в лексико-семантичному аспекті, у зв'язку з чим буде застосовуватися не зовнішня, а внутрішня інтерпретація, орієнтована на вивчення мовних парадигм, полів та інших семантичних груп.

Прийом хронологізації (грецьк. *chronos* – час + *-...логія*) – спосіб дослідження, за якого мовні факти набувають абсолютної та відносної характеристики. За історико-порівняльного вивчення абсолютна хронологія

постає датуванням – встановленням першої фіксації досліджуваного факту або явища. Відкриття, видання, суцільне обстеження пам'яток писемності, створення історичних словників та монографій – це обов'язкова умова точного історичного вивчення конкретної мови. За історико-порівняльного вивчення використовується також прийом відносної хронології. Наприклад, аналіз переходу [o], [e] в [i] показує, що в словах *ніч*, *сінь*, *ніч* такий перехід був опосередкованим – спочатку подовжені [ē], [ō], що стояли в складі перед наступним складом з відповідним редукованим – [ь], [ь], зазнали дифтонгізації, а потім перейшли в закритому складі в новий [i]: [вōль] → [вуол] → [вуил] → [віл]. Ці явища мають різну хронологію, тобто відносну.

Прийоми артикуляційно-акустичні (артикуляційно + акустичний) – прийоми вивчення звуків у фізіологічному (артикуляція – місце і спосіб творення звуків) і фізичному (участь голосу і шуму, тембр, тон тощо) аспектах; прийоми, орієнтовані на вивчення фізичних і фізіологічних властивостей мовленнєвих звуків через пряме спостереження і різні прийоми експериментально-фонетичного методу. Артикуляційно-акустичні й акустико-психологічні особливості звуків мовлення вивчаються за допомогою класифікаційних методик і компонентного аналізу артикуляції звуків та артикуляційного акту. Компоненти артикуляції описуються за допомогою класифікаційних таблиць, складених окремо для голосних і приголосних. Набір артикуляційних ознак різний для різних мов. Так, для характеристики голосного звука української мови достатньо вказати на три ознаки: 1) ряд; 2) піднесення; 3) лабіалізацію. Для інших мов, яким властива велика кількість голосних фонем, цього мінімального набору недостатньо. Наприклад, у польській і французькій мовах обов'язковою постає вказівка на участь носового резонатора, а в німецькій і якутській мовах обов'язковою постає тривалість (довгота) артикулювання голосного.

Прийоми варіантно-мобні (франц. *variante* від лат. *varians* (*variantis*) – змінюю, урізноманітнюю) – логічні прийоми, що мають опертям різноманіття мовних одиниць і самих мов. Останнє зумовлює своєрідність і протиріччя їхніх загальнологічних властивостей. Предмет аналізу – конкретні одиниці мови, їхнє функціонування і зв'язки не тільки з логічними формами думки, але й з іншими змістовими одиницями і категоріями. На мовному матеріалі ці прийоми використовуються, коли говориться про лінгвістичну відносність, різні типи мовних значень, їхні категорії і зв'язки з контекстом. Наприклад, у вивченні змістового виміру структури речень активно використовуються прийоми логіко-морфологічного й актуально-синтагматичного членування речення.

Прийоми внутрішньої інтерпретації (лат. *interpretatio* – пояснення, трактування) – способи вивчення мовних явищ на основі їхніх системних парадигматичних і синтагматичних зв'язків. П. в. і. орієнтовані на вивчення внутрішньої будови мовних одиниць. Виділяються три види прийомів

внутрішньої інтерпретації: 1) прийоми класифікації і систематики, спрямовані на виділення різних груп, розрядів, класів мовних одиниць; 2) парадигмальні прийоми, зокрема опозиційний та прийом семантичного поля (див.: *Прийом опозиційний; Прийом семантичного поля*), а також синтагматичні прийоми, зокрема позиційні, орієнтовані на аналіз будови виділених одиниць і категорій, їхніх зразків; 3) прийоми перетворень, зокрема трансформаційна методика (див.: *Методика трансформаційна*).

Прийоми дистрибутивні (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* – поділ, розподіл) – способи дослідження, спрямовані на вивчення сполучуваності. Це прийоми валентності, оточення та дистрибутивних форм.

Див.: *Валентність; Формули дистрибутивні*.

Прийоми електроакустичні – один із різновидів прийомів інструментально-фонетичного методу, що ґрунтується на перетворенні звукових особливостей мовлення в електричні коливання за допомогою осцилографа і спектрографа.

Прийоми зовнішньої інтерпретації (лат. *interpretatio* – пояснення, трактування) – способи вивчення мовних явищ за зв'язком з позамовними (соціологічними, логіко-психологічними та ін.) явищами.

Прийоми інваріантно-метамовні (лат. *invariants* – незмінний; прикм. від ім. *інваріант*; прикм. від ім. *метамова*) – способи аналізу мови, що ґрунтуються на актуалізовано-дедуктивному шляху пізнання. Водночас конкретні одиниці мови розглядаються як реалізація абстрактної моделі мови. Основні завдання логічного опису мови: 1) вивчення метамови, співвіднесеної з абстрактною моделлю мови; 2) визначення рівнів абстракції; 3) структурно-системний опис цих рівнів. Предмет вивчення: 1) стратифікаційна структура мови; 2) логічна структура мовленнєвого акту; 3) логіко-тематична структура контексту. Мовне значення витлумачуване як логіко-поняттєва ситуація, тому предметом дослідження виступають не самі мовні одиниці, а їхні ознаки. Мовні одиниці виділяються інтуїтивно, інтерпретуються – логічно, тому описувані прийоми лінгвістичного аналізу можна назвати також інтуїтивно-дедуктивними прийомами. П. і.-м. вперше були сформульовані граматистами і логіками Пор-Рояля. Вони також застосовувані в структурному та логіко-математичному мовознавстві. Цим прийомам протиставлені традиційні методи, імпліцитні з погляду вираження методики лінгвоаналізу, і не універсальні за охопленням мовного матеріалу. Вони ґрунтуються на факті реальності мови, її одиниць і категорій.

Прийоми інструментально-фонетичні (лат. *instrumentalis*; прикм. від ім. *інструменталь*; прикм. від ім. *фонетика*) – способи дослідження, орієнтовані на застосування спеціальної апаратури для вивчення звуків та інтонації певної мови. Метод інструментально-фонетичний містить низку прийомів, особливістю яких постає: 1) використання апаратури; 2) постановка експерименту та його умови; 3) умови отримання результатів.

Наявні такі П. і.-ф.: 1) самтичні; 2) пневматичні; 3) електроакустичні (електрографічні).

Прийоми класифікації (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) і **систематики** (грецьк. *systēmatikos* – упорядкований) – прийоми внутрішньої інтерпретації, за яких множинність досліджуваних явищ або предметів на ґрунті подібних або різних ознак диференціюється на окремі групи і підпорядковані множинності – класи. У лінгвістиці зазвичай використовуються класифікації, побудовані на ґрунті родо-видового і дихотомічного поділу ємності понять. У використанні прийомів класифікації і систематики поряд з процедурою поділу понять істотним вважається вибір основ такого поділу, тобто набору ознак, що характеризує родо-видове поняття, спільне поняття або маркований член логічної опозиції. Набір ознак та охоплення фактів у різних дослідників різняться, тому в лінгвістиці поширені конкурувальні класифікації. З логічного погляду, класифікація повинна підлягати правилам поділу понять. У лінгвістичних класифікаціях в окремих випадках не витримуються ці правила, тому класифікаційний прийом часто постає як прийом систематики без належного його логічного обґрунтування. Але вимога дотримуватись логічних правил актуалізована у всіх школах лінгвістичного логізму, особливо в логіко-математичній.

Прийоми культурно-історичної інтерпретації (лат. *interpretatio* – пояснення, тлумачення, посередництво) – прийоми, зумовлені зв'язком історії мови з історією народу. Основними П. к.-і. і. виступають: 1) соціологічна періодизація історії літературної мови; 2) встановлення зв'язку історії літературно-писемної мови з історії ділового письма та мовою художньо-белетристичної літератури; 3) прийом жанрової інтерпретації лексичних, синтаксичних та морфологічних явищ мови; 4) прийом стилістичної характеристики.

Прийоми логічні (прикм. від ім. *логіка*) – різновид логіко-психологічних прийомів лінгвістичного аналізу, спрямованих на дослідження зв'язку змісту мовних одиниць і категорій з одиницями і категоріями мислення. П. л. поділяються на інваріантно-метамовні і варіантно-мовні, усвідомлені в історії мовознавства як логічні і психологічні прийоми аналізу мови.

Прийоми математичні (прикм. від ім. *математика*) – способи дослідження, що використовують символічне позначення, математичний апарат і кількісні критерії, орієнтовані на руйнування моделювання мови і моделювання мовлення, на вивчення системи мови і породження тексту, з одного боку, і на дослідження тексту та його аналіз, з іншого. По суті, ці два різновиди моделювання, що відрізняються характером дослідницьких операцій: 1) у першому випадку – це дедуктивна методика, зокрема: логіко-математичне моделювання та обчислення, що найчастіше буває аксіоматичним та алгоритмічним; 2) у другому випадку – це індуктивна методика, тобто інтуїтивно-математичне моделювання та обчислення

ймовірно-статистичного і теоретико-інформаційного характеру. У першому випадку опертям мають моделі-конструкти, у другому – статистику мовлення.

Прийоми міжрівневої інтерпретації (лат. *interpretatio* – пояснення, трактування) – способи дослідження мовних явищ, які полягають у тому, що одиниці одного рівня використовують як засіб лінгвістичного аналізу одиниць іншого рівня. П. м. і. передбачають розгляд досліджуваних явищ одного ярусу мови крізь призму іншого мовного ярусу, що відкриває нові особливості аналізованих явищ і допомагає встановити міжрівневі зв'язки. Найпоширенішими П. м. і. виступають прийоми морфологічного синтаксису і морфемної морфології.

Прийоми мовленнєвого впливу – конкретні способи реалізації відповідного комунікативного правила з послідовним застосуванням супровідних величин.

Прийоми парадигм (грецьк. *paradeigma* (*параδείμα*) – приклад, зразок) і **парадигмальна** (прикм. від ім. *парадигма*) **методика** (*метод* + *-ик(a)*) – прийоми, широко застосовувані у вивченні мовних категорій. У цьому разі мовні явища розглядають як компоненти категорії, що репрезентують набір мовних одиниць. Парадигма витлумачується як зразок, установлюваний на основі мовленнєвого матеріалу. Такий зразок повністю не реалізується і не використовується. Отже, парадигмальна методика постає як один зі способів моделювання мови. Парадигмальна методика спочатку найповніше була опрацьована як прийом морфологічних парадигм у вивченні словозміни і формотворення. У цьому розрізі парадигма витлумачувалась як сукупність словоформ певного слова або словоформ певної частини мови. Парадигмальна методика орієнтована на всебічне вивчення морфологічного зразка – його відповідності фактам мови, реального складу словоформ, структури самої парадигми та її компонентів (словоформ). Щодо відповідності парадигми фактам мови досліджуються її комплексність / некомплексність (дефектність), а також варіантність, що складає основу мовної надлишковості. Традиційне (класичне) мовознавство пропонує пояснення причин розбіжностей між зразком та його належною регулярною / нерегулярною реалізацією. Парадигми витлумачують як динамічні системи з різною стійкістю (продуктивністю й активністю). Розуміння граматичної категорії як значення, а мови як парадигматики зумовило поширене використання парадигмальної методики. Вирізняють синтаксичні і лексико-семантичні парадигми, відповідно виникають прийоми семантичних (лексикологічних) і синтаксичних парадигм. Створюються фонологічні парадигми як результат екстраполяції прийому морфологічних парадигм. Універсалізація парадигмальної методики зумовила її логічну інтерпретацію. Це зумовило, з одного боку, її наближення до інваріантної методики та аналізу метамови, а з іншого, парадигмальну методику використовують як

частковий випадок опозиційного аналізу (див.: *Приєм опозиції; Приєм опозиційного аналізу*).

Прийоми перетворень – способи дослідження, що мають опертям розуміння мови як процесу, як динамічної структури, окремі одиниці якої пов'язані одна з одною. Вони виникли в різних напрямках лінгвістики: 1) у порівняльно-історичному мовознавстві; 2) у логічній лінгвістиці; 3) у стилістичному аналізі художнього тексту. У порівняльно-історичному мовознавстві П. п. використовують: 1) для вияву хронологічної послідовності мовних явищ; 2) визначення їхньої хронології; 3) реконструкції найдавніших праформ. У логічній лінгвістиці П. п. застосовувались: 1) для аналізу семантичних особливостей синтаксичних структур; 2) для встановлення значень омонімічних форм; 3) заміни дійсного стану пасивним; 4) для скорочення складного речення; 5) для розгортання простого речення. Згортання підрядних предикативних частин є діагностувальним чинником встановлення твірної похідності певних слів: *той, хто винен* → *винуватець*; *той, хто вчить* → *вчитель*. Методику перетворень широко використовували Зеліг Харріс та Ноем Хомський.

Прийоми пневматичні (прикм. від ім. *пневматика*) – один із прийомів інструментально-фонетичного методу, що полягає в записуванні за допомогою мареєвських барабанчиків на закопченому папері кімографа кривих, що реєструють вимовні рухи органів мовлення та зміни основного тону і шумів, що виникають унаслідок руху повітряного струменя в ротовій, носовій і гортанній порожнині.

Прийоми позиційні (прикм. від ім. *позиція*) – спосіб дослідження, за якого лінійно-вчленовувані компоненти розглядаються як частини єдиної моделі тієї чи тієї складної одиниці мови з урахуванням її синтагматичної структури. П. п. використовуються у вивченні різних ярусів мови: 1) у фонетиці в дослідженні початку і кінця слова, позиційні зміни звуків; 2) у розгляді словотвірних моделей, морфемного членування і морфемної структури слова; 3) у синтаксисі. Найширше П. п. використовуються в дослідженні синтаксису: так, синтаксична модель (зразок, формула) витлумачується як набір позицій, якій притаманна структурна і синтаксична стійкість. Модель набуває морфологічної, логічної і семантичної інтерпретації, виявляється спроможність моделі до варіювання і синонімічним наближенням. Синтаксична модель в абстрагованому вигляді – це синтаксичний інваріант. Його модифікації – це варіанти або різновиди моделі, реалізовані як поширені (надлишкові) і неповні (дефектні). Мовленнєве використання моделей мови тлумачиться як їхня реалізація та актуалізація.

Прийоми семантичного (прикм. від ім. *семантика*) **побля** – способи дослідження, що ґрунтуються на аналізі семантичних ознак мовних одиниць, виражених різною мірою, із різним рівнем наближення одна до одної. П. с. п. передбачає побудову моделі за принципом «центр – периферія» з умовою

поступових переходів, безперервності розгортання семантичних ознак. У центрі можуть перебувати семантичні структури, побудовані за принципом привативної опозиції, семантичної парадигми, пучка семантичних ознак. Найбільш рання польова семантична методика спочатку застосовувалась у вивченні лексичних значень. Застосовувались різні методики, унаслідок чого були опрацьовані два основні П. с. п.: 1) прийом поняттєвого поля; 2) прийом семантичної валентності слова.

Прийоми соматичні (грецьк. *sōma* – тіло) – відповідні прийоми інструментально-фонетичного методу, засновані на тому, що шляхом вивчення тілесних (соматичних) виражень фізіологічних процесів говоріння робиться висновок про фонетичне явище. Основні фонетичні прийоми: 1) палатографія; 2) фотографування органів артикуляції; 3) рентгенофотографування мовленнєвого апарату; 4) пневмографічний вимір мовленнєвого дихання.

Прийоми соціологічні (прикм. від ім. *соціологія*) – прийоми, використовувані в нормативно-стилістичному та історичному вивченні мови, а також в описових дослідженнях мовної структури, особливо у вивченні словникового запасу мови: 1) прийом «слів і речей»; 2) прийом тематичних груп; 3) лінгвістична географія; 4) прийом нормативно-стильових характеристик.

Див.: *Прийом «слів і речей»; Прийом тематичних груп; Лінгвістична географія; Прийом нормативно-стильових характеристик.*

Прийоми статистичні (прикм. від ім. *статика*) – способи дослідження, спрямовані на кількісні характеристики мовних явищ, на встановлення ступеня їхнього поширення. Так, Піфагор та його учні вважали сутністю речей їхні числа (число мудріше, ніж ім'я речі). Опрацювавши одну з окультних наук – нумерологію з опертям на магію чисел, вони підраховували кількість «літер» (глухих, дзвінких і придихових), визначаючи їхнє чергування і поєднання засобом словесної чарівності, що може бути чарівністю духу та обманом думки. Кількісні характеристики здебільшого обмежувались вказівкою на вживання («більше», «менше», відсоток використання). На ґрунті цього правила встановлювались принципи виключення, нормативні явища від нормативних, узус від оказіонального, випадкового факту. Так, можна вважати, що «на *и* або *і* множина є регулярнішою, ніж на *а*, що, певною мірою, сприяло уніфікації закінчень прикметникової множини (пор. погляди Михайла Ломоносова). Свого часу російський лінгвіст А.С. Будилович підраховував відсоток використання літер у церковнослов'янських текстах. Дмитро Кудрявський для аргументування відповіді щодо функційного навантаження форми аористу уклав відповідну діаграму розподілу дієслівних форм у Лаврентіївському літопису. Така процедура набула кваліфікації кількісної методики лінгвістичного аналізу: 1) симптоматичної (з використанням орієнтовних оцінок на зразок *більше, менше, багато, мало, суттєво* та ін.);

2) відсотковою. Кількісні оцінки постають граничними, що характеризують наявний у дослідника матеріал. Поряд з орієнтовною кількісною методикою опрацьована статистична методика, яка ґрунтується на теорії ймовірностей і правилах математичної статистики, що вимагає: 1) правил вибірки фактичного матеріалу; 2) оцінки достовірності самих кількісних даних.

Прийоби текстологічні (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання і *logos* – наука; прикм. від ім. *текстологія*) – способи дослідження, застосовувані в текстології і спрямовані на критику (рецензування), атрибуцію та інтерпретацію тексту, а також класифікацію текстів (рукописів, видань), що вимагає комплексного використання історичних, літературознавчих та лінгвістичних знань. Текстологічна класифікація є комплексною, зорієнтованою на встановлення основного (канонізованого) тексту і класифікації списків або редакцій.

Пріказка – 1) стійкий відтворюваний, поширений у мові влучний, часто розмовний вислів, близький до прислів'я, що відзначається лаконічною будовою і використанням образної виразності, але без властивого прислів'ю повчального змісту, що здебільшого образно уточнює уточнену характеристику певного явища. На відміну від прислів'я цей різновид усталених і відтворюваних зворотів має так званий буквальний план, тобто вживається у прямому значенні відповідно до яких-небудь конкретних життєвих ситуацій. Не містить висновкової частини. За своєю структурою П. співвідносяться зі словосполученням або з реченням. П.-словосполучення виконують номінативну функцію, характеризують предмети, явища, дії: *ні живий, ні мертвий; ласий, як на сало; на руку ковінька* та ін. П.-речення констатують події, дії, факти: *Серце – не камінь; Серцю не розкажеш; Набалакав – і в торбу не забереши; Ходить та й спить; Собі на умі; Розуму палата, та ключ від неї загублений; У страху очі великі; І стіни вуха мають; Ні сіло ні впало; Після дощичка в четвер; Як у воду впало* і т. ін.; 2) приступ до чарівної казки для зосередження уваги слухачів, з елементами ритму, рими та гумору: *Було це на морі, на океані, на острові Кидані, стоїть дерево золоті маківки* і под.

Пор.: **Прислів'я**.

Прікладка (апозіція) – означення, виражене іменником, що корелює з опорним словом у роді, числі й відмінку; характеристика предмета шляхом його паралельного називання: *народ-переможець, дівчина-спортсменка, жінка-космонавт, звіробій-трава, Дніпро-ріка* і под. П. – другорядний член речення, основною властивістю якого постає друге найменування предмета, позначеного означувальним іменником: *аспірант-фізик, студент-парашутист*. П. виступає тільки в апозитивних словосполученнях: П. називає той самий предмет, що позначений стрижневим словом, а також пояснює це слово. П. притаманні кілька особливостей: а) підпорядкування П. означувальному слову формально не виражається; б) П. не узгоджується зі стрижневим словом, тому що: 1) в

апозитивному словосполученні може не збігатися рід або число іменників: *дівчина-лідер*; 2) іменники за своїми граматичними властивостями не можуть бути узгоджуваними словами; 3) П. може мати форму називного відмінка, що за своєю природою не може виражати залежність; в) традиційно (у шкільній практиці) в граматиці П. зараховують до означень, хоча ґрунт для цього не мотивований. Значення П. відрізняються своєрідністю: предметно-номінативний план поєднується з елементами характеристики, оцінки, уточнення, додавання щодо означувального слова. В апозитивному сполученні двох загальних іменників функцію прикладки реалізує той, якому властиве якісно оцінне значення.

Прикладка відокремлена – вичленовані у складі речення в смисловому та ритмо-інтонаційному аспектах прикладки, що виступають продуктивним прийомом ускладнення простого речення. Відповідно до загальних умов відокремлюються: 1) поширені постпозитивні прикладки: *Фіалки завжди в лісу духмяно пахли, квіти весни* (Україна молода. – 2001. – 11 травня); 2) прикладки, розташовані в будь-якій позиції, якщо вони пояснюють особові займенники: *Вона мені навіть часто сниться, ялина край села* (Анатолій Яніта). Якщо немає загальних умов, то відокремлення прикладки може відбуватися за наявності додаткових умов: 1) вживання прикладки перед означувальним словом; 2) додатковий обставинний відтінок; 3) якщо прикладки, ужиті в постпозиції, становлять однорідний ряд. Відокремлюються також одиничні прикладки з уточнювальним значенням: *Один з учнів шостого класу, Миколка, бере активну участь в авіамодельному гуртку* (Україна молода. – 2007. – 16 листопада).

Прикладка постпозитивна (прикм. від ім. позиція) невідокремлена (оцінна, характеризувальна) – використання прикладки в постпозиції надає відтінку невимушеності, здебільшого оцінки: *дівчата-красуні* (пор. *красиві дівчата*), *брехня-пропаганда*. У фольклорі надає відтінку урочистості: *зайчик-побігайчик, лисичка-сестричка* та ін.

Прикладна лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – див.: *Лінгвістика прикладна*.

Прикметник (лат. *adjectivum*) – частина мови, що позначає ознаку (властивість) предмета і виражає це значення в граматичних категоріях ступенів порівняння, роду, відмінка, числа (у формі узгодження (див.: *Узгодження*)), членності / нечленності, синтаксичного уживання у функції визначення (атрибутивна функція) і предикативного члена, прикметникам властива розвинута система словотвірних моделей. **Прикметників ступені порівняння**. За особливостями семантики прикметники поділяються на **якісні, відносні і присвійні**. **Якісні прикметники** – прикметники, що називають ознаку безпосередньо (*зелений, прозорий, теплий, смачний* і под.). Така ознака може ступенюватися (*зелений – зеленіший – найзеленіший*). **Відносні прикметники** – прикметники, що називають ознаку через відношення до чого-небудь – матеріалу, форми та інше (*металевий, круглий,*

дерев'яний, лісовий, кленовий). **Присвійні прикметники** – прикметники, утворені від назв осіб і тварин, птахів за допомогою суфіксів *-ів, -ин, -ий* (*батьків, бабусин, вовчий, ведмежий*).

Прикметник-числівник – те саме, що числівник порядковий.

Див.: **Числівник**.

Прикметник-займенник (**займенники-прикметники, займенники ад'єктивні, прикметники займенникові, займенники родові**) – група слів, що має займенникове значення, але за синтаксичною функцією (а в українській мові й за парадигмою словозміни) збігається із прикметниками: *мій / моя / моє / мої, твій / твоя / твоє / твої, наш / наша / наше / наші, ваш / ваша / ваше / ваші, їхній / їхня / їхнє / їхні*; пор. також: особливу групу займенникових слів типу *той, цей, чий, мій, свій, такий, кожний*, щосемантично пов'язана з ознаками предмета й має прикметникові морфологічні засоби вираження.

Прикметник перенесений (конденсований) – прикметник, що замінює перифрастичне означення і надає відтінку неформальності: *паризькі настрої* (настрої, що панують у Парижі), *закордонне міністерство* (Міністерство закордонних справ).

Прикметники аналітичні (грецьк. *analytikos* від *analysis* – розкладання, розчленування) – невідмінювані лексеми (*хакі, беж, комі, ідиш*) або частини лексем у складі двокореневих слів (*нафтопродукти, профквиток, програма-мінімум*), яким притаманна семантика прикметників (ознака предмета), але вони не мають залежних від означуваного іменника категорій роду, числа, відмінка і прикметникових флексій *-ий, -а, -е*.

Прикметники відносні – прикметники, що називають ознаку через відношення до інших предметів (*золота обручка, металевий лист* та ін.).

Прикметники займенникові – див.: **Прикметник-займенник** (**займенники-прикметники, займенники ад'єктивні, прикметники займенникові, займенники родові**).

Прикметники морфологізовані (прикм. від ім. *морфологія*) / **неморфологізовані** (*не-* + *морфологізований*) – морфологізованими є прикметники, категорійне значення яких виражене закінченням (відмінювані прикметники); прикметники, що не мають флексійного вираження, тобто невідмінювані (*бордо, хакі, комі, хінді, брутто, нетто*) належать до неморфологізованих.

Прикметники невідмінювані – прикметники, що формально не відмінюються за родами, числами і відмінками, не мають ступенів порівняння. Виражаючи відповідні граматичні форми роду, числа, відмінка в контексті: *куртка хакі, плащ максі, стиль блюз* та ін.

Прикметники повні / короткі – повними (членними) називають прикметники, що здатні поділятися на основу й експліцитну флексію; короткими (нечленними) є прикметники, які в називному та знахідному

відмінках чоловічого роду мають нульове закінчення (*винен, повинен, варт, винуват, годен, готов, жив, здоров, рад, ладен, повен* та ін.).

Прикметники порядкові – різновид відносних прикметників, що називають ознаку предмета за відношенням до числа, називають точне місце предмета серед подібних (*четвертий* – це предмет, що знаходиться після третього і перед п'ятим); утворені від числівникових основ й оформлені флексією прикметникового характеру.

Прикметники присвійні – відносні прикметники зі значенням індивідуальної належності (*батьків, сестрин, материн* і под.). За регулярністю формального вираження посесивності розмежовують *habeo*-мови (лат. *habeo* – маю) й *esse*-мови (лат. *esse* – бути). Особливістю перших є те, що посесивна конструкція будується з перехідним дієсловом *мати*, а в *esse*-мовах посесивна і будується на основі дієслова-зв'язки *бути* (теперішній час *є*).

Прикметники слабкі – те саме, що прикметники займенникові.

Див.: *Прикметник*.

Прикметники члєнні / нечлєнні – див.: *Повні / короткі прикметники*.

Прикметники якісні – прикметники, що означають властивість предмета безвідносно до інших предметів: *чорний, білий, тихий, красивий, гарний, смачний* та ін.

Прикрашання мовлення – одиниці мови всіх рівнів, використовувані для того, щоб зробити висловлення, мовлення естетично позитивним, емоційно насиченим. Сюди належать фігури мовлення (як синтаксичні засоби), тропи, високі слова, відповідні словоформи, відповідні фонетичні засоби і прийоми.

Прилучення – у комунікативній лінгвістиці – тип міжмовних і міжкультурних контактів, якому притаманна наявність знань стереотипів спілкування кожним із комунікантів, а реально володіє знаннями стереотипів обох мов лише один комунікант, інший знає стереотипи спілкування лише своєї рідної мови й культури (термін Ю.Є. Прохорова).

Див.: *Контакти мовні*.

Пор.: *Проникнення*.

Прилягання – форма синтаксичного зв'язку, що становить просту супряжність компонентів, оскільки головне слово не вимагає від залежного певних граматичних форм; виражається позиційно (порядком слів) або інтонаційно: *голосно співати, спокійно розмовляти, натщесерце працювати, дивно бігти* та ін. Існує два різновиди прилягання: 1) **власне-прилягання** та 2) **відмінкове (іменне) прилягання**. Власне-прилягання – форма прилягання, за якої залежний компонент виражений незмінною формою: прислівником, дієприслівником, інфінітивом (*сказати згарячу; читати лежачи; мрія навчатися*). Відмінкове прилягання – форма прилягання, особливістю якої постає позиційна залежність іменної, відмінкової, форми:

кава з молоком, пиріжки з малиною, шафа для книжок, відро для води, хата сестри, учитель школи, політ льотчика та ін. В англійській мові незмінювані прикметники прилягають до іменника: *the greentree* – зелене дерево. Прилягають прикметники, наприклад, у татарській мові: *кызыл алма* – червоне яблуко; *кызыл йорт* – червоний будинок.

Применшення – навмисне применшення під час опису, оцінки чого-небудь: *Надміру хвилювався* (під час опису ситуації, коли в людини був істеричний стан); *Ці статистичні дані певною мірою насторожують* (за найгіршими показниками певного соціального неблагополуччя).

Див.: *Евфемізми; Перебільшення*.

Примітив (лат. *primitivus* – початковий, первісний) **семантичний** (прикм. від ім. *семантика*) – мінімальні, неподільні складники і значення слів, мовних висловів, повідомлень.

Примітка – 1) додаткове пояснення, заувагу в кінці тексту або в покликанні під текстом; 2) привернення уваги (*застар.*; *діал.*; *розм.*).

Примівка – складна примівка, гостре слівце; порожній, але потішний набір слів: *Швидко мовиться, та не швидко робиться; Ось ідуть вони та й ідуть* (Народні казки).

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **адитивний** (лат. *additio* – додавання) – рівність цілого простій сумі його складників.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **Ввічливості, Етикетності** (франц. *étiquette* від *estiquier* – прикріплювати) – набір пар приписів, що стосуються іншого і самого себе; найзагальніші вимоги до учасників спілкування, які втілюють практичні рекомендації як створити приязну атмосферу, зародити добрі стосунки серед учасників комунікативного акту з метою піднесення ефективності в міжособистісній комунікації. Загальна формула (за Дж. Лічом): 1) за інших рівних умов мінімізуй вираження невічливих переконань; 2) за інших рівних умов максималізуй ввічливі переконання. Дж. Ліч пропонує такий перелік максимуму Принципу Ввічливості: а) максима Такту (Tact) (див.: *Максима Такту*); б) максима Великодушності (Generosity) (див.: *Максима Великодушності*); в) максима Схвалення (Approbation) (див.: *Максима Схвалення*); г) максима Скромності (Modesty) (див.: *Максима Скромності*); г) максима Згоди (Agreement) (див.: *Максима Згоди*); д) максима Симпатії (Sympathy) (див.: *Максима Симпатії*). Значення висловлень усередині кожної пари протилежні. Вони градуйовані (можуть змінюватися в тому або іншому напрямі «більше – менше»), але в усіх випадках передбачуваною постає більша – менша користь для іншого.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **графіки** (грецьк. *grapho* – пишу + *-іка*) **звукосполучний** – див.: *Принцип графіки позиційний (складовий, звукосполучний)*.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **графіки** (грецьк. *grapho* – пишу + *-іка*) **позиційний** (прикм. від ім. *позиція*) **(складовий,**

звукосполучний) – принцип, за яким фонемна відповідність літері можна встановити тільки з урахуванням її позиції – сусідніх літер та інших графічних знаків, пор. послідовність вияву цього принципу в позначенні на письмі фонем (1) та позначенні твердості / м'якості фонем (*лопух* – *льон* [лопух] – [л'он]; *рука* – *річка* [рука] – [р'ічка], *запах* – *зітхати* [запах] – [з'ітхати] та ін.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **графіки** (грецьк. *grapho* – пишу + *-ika*) **складовий** – див.: **Принцип графіки позиційний (складовий, звукосполучний)**.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **зіставних досліджень семантичний** (прикм. від ім. *семантика*) – підхід у контрастивних студіях, за якого дослідник відштовхується від значень, а не від форми мовних одиниць.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **Іронії** (грецьк. *eieromanobarneia* – букв. удаване незнання) – прагматичний принцип, сформульований Дж. Н. Лічом так: якщо ви бажаєте образити кого-небудь, урешті-решт таким способом, що не суперечить Принципу Ввічливості, але дозволяє адресатові зрозуміти непрямо виражений момент образи, то зробіть це, породжуючи імплікатуру.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **історизму** – принцип, який полягає в тому, що всі явища і категорії мови розглядаються з погляду їхнього походження, історичного розвитку, сучасного функціонування та змін. Історичне мовознавство аналізує закони і причини змін мови. Історичну базу мовознавства становить порівняльно-історичне мовознавство, що використовує спеціальний метод вивчення мови – порівняльно-історичний.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **комунікативності** (ім. від прикм. *комунікативний*) – принцип навчання мові, за якого в центрі уваги учня перебувають засоби і правила реалізації комунікативної інтенції.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **Кооперативності** (франц. *coopération* від лат. *cooperatio* – співробітництво) – неекспліцитна угода вимог раціонального спілкування. Принцип сформулював Г.П. Грайс. Принцип звучить так: твій внесок на цьому кроці діалогу повинен бути таким, якого вимагає спільно визначена мета (напрям) цього діалогу. Принцип охоплює чотири максими / постулати: Кількості (див.: **Принцип Кількості**), Якості / Правдивості (див.: **Принцип Якості / Правдивості**), Відношення / Релевантності (див.: **Принцип Відношення / Релевантності**), Способу (див.: **Принцип Способу**). Максима кількості – висловлення повинно мати не менше інформації, ніж потрібно: висловлення повинно містити не більше інформації, ніж потрібно (пов'язана з обсягом передаваної інформації). Максима якості – не говори того, що вважаєш неправдивим; не говори того, для чого немає достатніх підстав (пов'язана з істинністю передаваної інформації). Максима відношення – не відхиляйся від теми (пов'язана з релевантністю доречністю висловлень). Максима манери –

уникай незрозумілих висловів; уникай неоднозначності; уникай непотрібної багатослівності; уникай невпорядкованих висловлень (пов'язана зі способом викладу, чіткістю).

Див.: *Принцип Кількості; Принцип Якості / Правдивості; Принцип Відношення / Релевантності; Принцип Способу.*

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **лінгвістичної** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **еконómії** (лат. *oeconomia* – правильне господарство від грецьк. *oikonomia* – ведення господарства) (**закón еконómії сил**) – прагнення мовця зекономити зусилля в мовленні як один із чинників мовних змін. Це знаходить вияв на всіх ярусах мовної системи: у фонетиці, словотворі, морфології, синтаксисі (наприклад: *асиміляція за дзвінкiстю-глухiстю; асиміляція за твердiстю-м'якiстю, складноскорочені слова, еліптичні речення, неповні речення* і под.).

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **на́сміху** – за Дж. Лічом, показуючи солідарність зі слухачем, говори що-небудь, що (1) за всією очевидністю неправдиве і (2) за всією очевидністю невічливо щодо слухача.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **Полліанни** (грецьк. *poly* – багато + франц. *lianes* від *lier* – зв'язувати) – принцип, що рекомендує в спілкуванні з іншими людьми передбачати, що людині більш властиво сприймати приємні повідомлення, ніж неприємні. Тому: говори співрозмовнику переважно приємні слова, інформуй його про майбутні приємні події, радь йому знаходити в будь-чому поганому щось приємне, навіюй йому віру в успіх. Цьому дівчинку Полліанну навчив її покійний батько. Полліанна – героїня роману з такою самою назвою американської письменниці Еліно́р Портер.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **психонетічний** – у **когнітивній лінгвістиці** – принцип лінгвістичних досліджень і студіювань, спрямований на застосування мови в розгляді понять психічного, зокрема підсвідомого (колективне несвідоме), надчуттєве, інтуїція, трансценденція тощо, а також на аналіз фіксованості цих понять у мові.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **релева́нтності** (англ. *relevant* – доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* – підвищувати від лат. *relevare* – піднімати) (**комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) **ефективності** (лат. *effectus* – дія, вплив)) – у первинному варіанті теорії релевантності Д. Спербера і Д. Уїлсона: зроби свій вклад таким, щоб він забезпечував максимальну кількість контекстуальних імплікацій щодо затрат на опрацювання.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **релева́нтності** (англ. *relevant* – доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* – підвищувати від лат. *relevare* – піднімати) **когнітíвний** (англ. *cognitiv* – пізнавальний; прикм. від ім. *когніція*) – провідний основний принцип теорії релевантності Д. Спербера і Д. Уїлсона: людське пізнання прагне прилаштуватися до максималізації релевантності.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **релевантності** (англ. *relevant* – доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* – підвищувати від лат. *relevare* – піднімати) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) – другий основний принцип теорії релевантності Д. Спербера і Д. Уїлсона: кожний остенсивний стимул передає презумпцію своєї власної оптимальної релевантності.

Прінцип (лат. *principium* – основа, начало) **системний** (прикм. від ім. *система*) – принцип організації матеріальних та ідеальних об'єктів й одночасно метод пізнання, що здебільшого формулюється так: будь-який об'єкт (*річ, властивість, відношення, процес, закон*) є об'єкт-система, і будь-який об'єкт-система належить хоча б до однієї системи об'єктів того самого типу; усі системам властиві ознаки цілісності, вони поліморфічні, дисиметричні, суперечливі.

Прінципи (лат. *principium* – основа, начало) **класифікації** (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **членів речення** – такими виступають: 1) *спосіб вираження*: а) морфологізовані і б) неморфологізовані члени речення; 2) *співвідношення частин мови і членів речення*: а) первинні і б) вторинні; 3) *участь у структурній схемі речення*: а) облігаторні і б) факультативні члени речення; 4) *кількість зв'язків*: а) з одним зв'язком; б) з двома зв'язками; в) з особливим послабленою залежністю та особливим зв'язком – детермінантним (детермінанти); 5) *характер семантики*: а) одзначні і б) багатозначні (синкретичні) члени речення.

Прінципи (лат. *principium* – основа, начало) **мовленнєвого впливу** – загальні рекомендації щодо організації та реалізації мовленнєвого впливу на адресата.

Прінципи (лат. *principium* – основа, начало) **орфографії** (давньо грецьк. *orthographia* (ὀρθός) від *orthos* – правильний і *grapho* (γράφω) – пишу) (**правóпис**) – в українській мові наявні такі орфографічні принципи: 1) фонематичний – принцип, за яким та сама літера позначає фонему в сигніфікативно сильних і слабких позиціях; реалізується тоді, коли слабка фонема може бути легко перевірена сильною позицією в тій самій морфемі: *село*, тому що *села*; 2) морфематичний (морфологічний) – полягає у вимозі тотожного написання тих самих морфем (збереження цілісності морфем), що мають у різних словах або формах одного слова різний фонемний склад: *студент* – *студентський студентство*, хоча у вимові [*студен'с'киј*], [*студентство*] – зберігається та сама морфема *студент*; 3) фонетичний – принцип, за яким літера алфавіту означає звук, тобто слова передаються на письмі згідно з їхньою літературною вимовою: *добрий, смачний; липа, сосна; тато, син* і под.; пор. збереження асиміляції на письмі за цим принципом у написанні слів типу *сказати, спитати, сформувати, списати* та ін.; 4) традиційний (історичний) – принцип, що приписує написання, усталене традицією, а на сучасному етапі не зумовлене ні граматичною будовою ані слова, ані мови; не визначуване воно й вимовою, пор. використання літер *я*,

ю, є, ї або на позначення двох фонем (*яма, юнга, євгеніка, їжак* [јама], [јунга], [јеун'іка], [їїжак]), або ж на позначення м'якості (*сґйво, сґуди, ллє* [с'ајво], [с'уду], [л':е]). Традиційним є збереження подвоєння приголосних у низці іншомовних власних назв (*Джонні, Таллінн* і под.). Таке написання здебільшого слід запам'ятати; 5) **смысловий або семантично-диференційний** – принцип, за яким визначальним постає написання слів окремо, разом, через дефіс (*вгору* – присл. і *в гору* – прийм. з імен. (*Вмонтовано в гору нове обладнання*)); використання великої і малої літер (пор.: *Синиця* – прізвище і *синиця* – птах, *Поліщук* – прізвище і *поліщук* – назва мешканців окремих регіонів Полісся).

Прінципи (лат. *principium* – основа, начало) **правóпису** – закономірності, на основі яких виробляються ті чи інші правила правопису; в українській мові основними є фонетичний, морфологічний, традиційний і смысловий принципи правопису.

Прінципи (лат. *principium* – основа, начало) **спілкування / прінцип спілкування** – найзагальніші вимоги до всіх учасників спілкування в межах комунікативного акту: **Принцип Кооперації (Співробітництва)** (Г. Грайса) та **Принцип ввічливості (Етикетності)** (Дж. Ліча), вимоги до всіх учасників спілкування, виконання котрих є необхідним як для нормального спілкування загалом, так для і здійснення мовленнєвого впливу. Їхня реалізація постає виявом ефективності спілкування, відсутність у його організації тих чи інших помилок і відхилень, постає гарантією відсутності конфліктних ситуацій у спілкуванні. Особливістю цих принципів є те, що вони ґрунтуються на відповідних конкретних комунікативних категоріях: комунікативної настанови, комунікативного наміру тощо і критеріях (*критерії істинності, критерії щирості*). Здебільшого П. с. лінгвокультурно зумовлені, втілюються в максимах спілкування – засоби виконання правил комунікації, останні ж складаються з постулатів – конкретних формул-приписів.

Див.: *Спілкування; Комунікація.*

Пор.: *Максими спілкування; Постулати спілкування; Закони спілкування.*

Прінципи (лат. *principium* – основа, начало) **спілкування міжкультурного** (*між- + культурний*) – найзагальніші правила ведення кооперативної міжкультурної комунікації. До них, окрім принципів Г.-П. Грайса і Дж. Ліча, зараховують принципи культурно-мовної неупередженості, терпимості, доброї волі, лояльного ставлення до культури і мови співбесідника та ін.

Див.: *Принципи спілкування.*

Пор.: *Невдача комунікативна (у міжкультурному спілкуванні).*

Прирòдна мòва – див.: *Мова природна.*

Присвійний (посесівний) (лат. *possessivum* – якому належить) – такий, що має значення власності, приналежності. **Зна́чення присвійне.**

Відношення присвійні. **Давальний присвійний** – те саме, що давальний посесивний (див.: *Відмінок давальний*). **Займений присвійний** – див.: *Займенник*. **Прикметник присвійний** – див.: *Прикметник*. **Присвійний родовий** – те саме, що родовий належності (див.: *Відмінок родовий*).

Присвійність (посесивність) (лат. *possessivum* – якому належить; ім. від прикм. *посесивний*) – одна з універсальних поняттєвих категорій мови, що означає відношення предмета до особи, тобто належність предмета особі, яка виражається синтаксичними, лексичними і морфологічними засобами. Вона властива дієсловам, іменникам, прикметникам, займенникам.

Прислівник (лат. *adverbium*) – лексико-граматичний клас повнозначних невідмінюваних слів із категорійним значенням непроцесуальної ознаки дії, ознаки непроцесуальних ознак (якості), зрідка ознаки предмета, що виконує синтаксичну функцію обставини або означення, інколи частини присудка: *вчора (вчора прийшли), сьогодні (прочитали сьогодні), інколи (відвідували інколи), спересердя (говорив спересердя), щомиті (готовий щомиті), схвильовано (співав схвильовано), гарно (гарно прочитав), добре (добре написав), якісно (якісно намалював)* та ін. Для П. властивою постає синтаксична форма прилягання підрядного прислівного синтаксичного зв'язку.

Прислівники (лат. *adverbium*) **дієслівні** – прислівники, що утворилися на основі дієслів і дієприслівників: *майже (від мати), видно (від видіти), спішно (від спішити)*.

Прислівники (лат. *adverbium*) **займенникові** – слова, що суміщають у собі значення займенника й прислівника. Вони не називають різних обставин, а лише або вказують на них, або узагальнюють їх, або виражають запитання (*так, отак, тут, там, тоді, відтоді* і под.).

Прислівники (лат. *adverbium*) **іменникові** здебільшого сформувалися: а) із застиглих форм іменників, що одержали самостійне значення: *взято даром, іти лісом, їхати галопом* (О. в.); б) із застиглих прийменниково-відмінкових форм: *здавна, зблизька* (прийменник з + Р. в.), *віддавна* (прийменник від + Р. в.); в) із числівників з прийменниками: *удвоє, втрось*; г) із прикметників: *гаряче, тепло*.

Прислівники (лат. *adverbium*) **обставинні** – характеризують дію, ознаку, зрідка предмет з позиції різних обставин – способу дії, часу, місця, причини, мети і сполучаються з дієсловами, прикметниками, прислівниками та іменниками (*зозла, спересердя, зопалу* та ін.).

Прислівники (лат. *adverbium*) **означальні** – лексико-семантичний розряд, до якого входять прислівники на позначення ознаки дії, ступеня якості, ступеня інтенсивності, ступеня вияву ознаки, порівняння, пояснюючи дієслово, прикметник і прислівник, і сполучаються з дієсловами, прикметниками, прислівниками (*добре, красиво, відчутно, швидко* і под.).

Прислівники (лат. *adverbium*) **предикативні** (прикм. від ім. *предикат*) – прислівники, що в реченні вживаються у функції єдиного

головного члена односкладних речень (предиката), мають аналітично виражене категорійне значення стану особи чи природи, функціонують, набувають статусу окремої самостійної частини мови – станівника (слів категорії стану).

Див. також: **Станівник**.

Прислів'я – влучний стійкий образний вислів, часто ритмічний за будовою і повчальний за характером, що у стислій формі узагальнює, типізує різні явища життя, відображаючи світоглядні або моральні уявлення народу, його практичний досвід. П. здебільшого має структуру речення і за своїм функційним виявом наближене до афоризму (народного афоризму): *Щире слово; Добре діло душу й серце обіграло; Обпікся на молоці, то й на воду студить; Не копай під кимсь ями, бо сам у неї впадеш; Вік живи, вік учись; Природу тяжко одмінити; Поганому роду нема встиду; Птицю пізнати по пір'ю, а чоловіка по бесіді; Не кажи гоп, поки не перескочиш; Від солодких слів кислиці не посолодишають; Слово – не полова, язик – не помело; Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує; Не все те золото, що блищить; Яблуко від яблуні не далеко падає; Малі діти – мала біла, великі діти – велика біда* тощо.

Пор.: **Приказка**.

Присудок – головний член двоскладного речення, що виражає предикативну ознаку предмета і перебуває в синтаксичному предикативному взаємозв'язку з іншим головним членом двоскладного речення – підметом (див.: **Предикативність**); компонент формальної структури речення, один із двох його головних членів, ознаковий, «синтаксична ознака», пов'язаний предикативним двобічним зв'язком з підметом, «синтаксичним предметом»: *Мою ходу ніхто не спинить* (Євген Летюк); *Застугоніли армії галопи, / І їх натхненники, вчуваючи кінець, Серця перекопали на окопи / І захищаються з покопаних сердець!..* (Микола Вінграновський) та ін. Присудок співвідносний з ремою і предикатом (див.: **Предикат** (2); **Рема**); належить до формально-граматичного (власне-синтаксичного) аспекту речення; предикат (2) – до логічного, рема – до комунікативного. Ідеальним засобом вираження П. є відмінюване повнозначне дієслово, що й називає конкретну дію, надаючи їй модально-часову оцінку: *Тріпочуться слова, мов бджоли на дошці...* (Богдан-Ігор Антонич). Дія і модально-часова оцінка можуть виражатися окремо – у двох компонентах: *Можеш далеко піти – тільки зорій, зорій*. Зміст П. передається: 1) синтетичним способом (*Пісні, мов ягоди, омають той сад...* (Богдан-Ігор Антонич)); 2) аналітичним способом (*Можеш далеко піти*). Семантика П. – значення предикативної ознаки, що виявляється в часткових значеннях: а) дії; б) стану; в) якості; г) кількості; г) родової характеристики тощо, виражених різними формами присудка: а) простий присудок (обов'язково дієслівний, виражений або відмінюваною формою повнозначного дієслова, або семантично цілісною сполукою слів, що включають відмінювану дієслівну форму): *Комп'ютер кличе у жахні глибини / І дивиться, як око*

голубине (Дмитро Павличко); б) складений дієслівний присудок (основний компонент виражений повнозначним дієсловом в інфінітиві; допоміжний компонент виражає загальнограматичне значення присудка і має відмінювану дієслівну форму): *Діти можуть співати пісню про нашу домівку* (Ярослав Гоян); в) складений іменний присудок (основний компонент виражений ім'ям; допоміжний – відмінюваним дієсловом, що може набувати нульової форми): *Роса – вечора краса* (Анатолій Яна).

Див.: *Присідок дієслівний; Присудок іменний; Присудок складений.*

Прісудок дієслівний – типова форма присудка двоскладного речення; присудок, основною (а часто і єдиною) частиною якого є дієслово в особовій формі. Існує два різновиди П. д.: **прісудок простій дієслівний** – присудок, виражений дієсловом у формі дійсного, наказового або умовного способу: *Тільки сонце на просторі лле палючий промінь свій* (Б. Грінченко). *А ми будем тую правду сіяти в народі* (П. Куліш) та ін.; присудок складений дієслівний – присудок, утворений дієсловом в особовій формі (з ослабленим лексичним значенням), що грає допоміжну роль (це модальні дієслова типу *мусити, наміритися, прагнути* тощо; фазові дієслова: *починати, продовжувати, завершувати* і под.), або предикативним прикметником типу *змушений, здатний, схильний, повинен, зобов'язаний*; фразеологізмами типу *мати змогу, бути в змозі, мати право, не в силі* у допоміжній функції, та інфінітивом, який виражає основне значення всієї конструкції: *Хлопчик намірився зайти до бабусі; Кожен з нас повинен шанувати рідну домівку; Хлопець дав згоду співати в хорі і под.*

Прісудок дієслівний складений – різновид присудка, основний компонент якого виражений: 1) формою інфінітива повнозначного дієслова; 2) дієслівним фразеологізмом; 3) описовим дієслівно-іменним зворотом: *Вже й сон-трава перецвітати стала* (Леся Українка); *Хлопці могли кинути якір у тітки* (Степан Васильченко); *Невже кров Гонти в наших рабських жилах не має сили вдруже закипіти* (Петро Караманський); *У Василя Івановича почали робити обшук* (Микола Хвильовий). Форми П. д. с. розрізняються вираженням допоміжного компонента, що постає лексично неповнозначним, який виражає у складі присудка не дію, а оцінку основної дії, позначеної інфінітивом: *Я можу відпочити*. Допоміжний компонент П. д. с. виражає: а) граматичне значення способу, часу, особи; б) фазові додаткові значення; в) модальні додаткові значення. **1. Фазові значення** виражаються відмінюваними дієсловами, що вказують на початок, продовження або завершення дії / стану: *розпочати, почати, продовжувати, завершувати, перестати, припинити, кинути* та ін. Видове значення П. д. с. створюється допоміжним дієсловом: *Учні продовжували виконувати контрольну роботу* (Донеччина. – 2001. – 18 січня). **2. Модальне значення** виражається: 1) відмінюваним допоміжним дієсловом: *могти, хотіти, готуватися* тощо; 2) дієслівними фразеологізмами, описовими дієслівно-іменними зворотами: *відкладати справи* та ін.; 3) аналітичними сполуками дієприкметників,

іменників, прислівників з відмінюваними формами зв'язок (*був – повинен, спроможний, майстер, у стані* і под.). П. д. с. може мати ускладнені форми, що виражають два граматичні значення: *фазове* і *модальне*. Допоміжний компонент у цьому разі містить два дієслова або відповідні сполуки – одне у відмінюваній формі, другий в інфінітиві: *Микола Іванович хотів почати готувати виступ* (Микола Хвильовий). Не постають П. д. с. сполуки: 1) відмінюваного дієслова й об'єктного інфінітива: *Василь запросив дівчину танцювати* (Григорій Косинка); 2) відмінюваного дієслова з інфінітивом зі значенням мети: *Дівчата подалися до міста подавати документи в університет* (Сільські вісті. – 2007. – 16 червня).

Див.: *Присудок дієслівний*.

Прісудок іменний / Прісудок іменний складений – присудок, що за своєю будовою належить до складених, оскільки містить у своїй структурі два компоненти – допоміжний (*дієслово-зв'язка*) та основний (репрезентований переважно іменником або прикметником, а також їхніми еквівалентами) компоненти: *Погода була чудовою; Мій брат також був учителем. Пробачати означає повірити*. Допоміжний компонент виражає граматичні значення (*часу, особи, числа, способу*), а основний компонент реалізує речовинне значення. Складений іменний присудок постає й у тому разі, коли допоміжний компонент має нульовий вияв: *Мій брат – лікар; День сьогодні ясний; Ніч дощова; Ліс зелений; Учень – кращий у класі*. 1. Зв'язка становить відмінювану форму неповнозначного дієслова: її лексичне значення використовується для вираження граматичних значень, а форми, їхні флексії передають значення способу, часу, виражають координацію присудка з підметом: *Кожний день був для мене щаблем до нових, до невідомих тайн* (Богдан-Ігор Антонич). Зв'язка характеризує відношення суб'єкта та ознаки: а) як фактично наявні (значення констатації) – зв'язки *бути, являти собою, складати* і под.; б) як такі, що виникають – *ставати, стати* і т. ін.; в) як уявні, ймовірні – зв'язки *видаватися, уявлятися* тощо. 2. Основний компонент – іменна частина присудка, що може виражатися словом або словосполученням. Основними формами постають: а) іменник (називний, знахідний без прийменника та з прийменником *за*, родовий ознаки, орудний відмінки та ін.); б) прикметник; в) дієприкметник; г) числівник; г) займенник. До переліку цих форм слід додати: д) прислівник; е) інфінітив. Інфінітив у структурі П. і. с. має оцінне значення: *Справа учителя – навчати*. Словосполучення в ролі основного компонента функційно нерозчленовані, тобто головне слово в них не має повного речового змісту, виражаючи водночас відношення в зв'язці, а залежне слово містить якісне значення присудка – найменування предикативної ознаки: *Дівчина була з довгим волоссям*. 3. Ускладнені форми П. і. с. ґрунтуються на основних і відрізняються від них додатковими граматичними значеннями. Зв'язка ускладнюється формами фазових чи модальних дієслів: *Задуманий*

план *почав видаватися цілком прийнятним* (Україна молода. – 2001. – 17 липня).

Пор.: *Присудок дієслівний складений*.

Присудок простий – один із різновидів присудка, якому властиве граматичне значення способу і часу, вираженого відмінюваними формами: а) повнозначного дієслова; б) дієслівного фразеологізму; в) описового дієслівно-іменного звороту: *Дощ посилювався; Хлопець пік раків перед учителем; Листоноша завжди приносить радість людям*. У простому дієслівному присудку може спостерігатися синонімія часу, способу: *А хлопець візьми та й розкажи усе присутнім*. Непродуктивні форми не мають чітких показників способу, часу і граматичного підпорядкування підмету. Це так звані некоординовані форми: 1) усічені дієслівні форми *скік, стриб, стук, бух* та ін.: *А заєць скік у гречку* (Наталя Забіла); 2) інфінітив у значенні дійсного способу: *А осел тікати від нас* (Анатолій Яна). Ускладнені форми простого присудка ґрунтуються на основних граматичних засобах, що виражають додаткові значення: модально-експресивні відтінки повноти, тривалості, інтенсивності дії, що не змінюють лексичного значення дієслова. Останнє додається частками, граматичними повторами: *А дівчата знай співають; Вітер віє повіває* тощо.

Присудок складений – різновид присудка, що має аналітичну будову: 1) ознака названа в основному компоненті; 2) спостерігається граматична координація присудка з підметом; 3) граматичне значення способу і часу виражаються за допомогою допоміжного компонента присудка: *Для мене ви були немов святиня* (Леся Українка); *Починав жевріти схід сонця* (Іван Нечуй-Левицький). Функція компонентів П. с. диференційовані: 1) в основному компоненті відсутні показники способу і часу; 2) допоміжним компонентом виступає відмінюване дієслово або сполука слів із певною відмінюваною дієслівною словоформою. Основний компонент П. с. виражається: 1) інфінітивом (позначає активну ознаку – дію); 2) іменними формами (позначає пасивну ознаку – якість, властивість, стан і под.). Відповідно виділяються два підтипи П. с.: 1) складений дієслівний; 2) складений іменний.

Див.: *Присудок дієслівний складений; Присудок іменний / Присудок іменний складений*.

Присудок складний – присудок, що містить у своїй структурі три і більше повнозначні компоненти: *Хлопець пішов воювати рядовим* (Микола Іщенко).

Прихована комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **невдача** – див.: *Невдача комунікативна прихована*.

Прихований конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) – див.: *Контекст імпліцитний*.

Причини мовних змін внутрішні – причини, закладені в самій мові, в її системі; суперечності, боротьба між якими спричиняє мовні зміни.

Причини мовних змін екстралінгвальні (лат. *extra* – поза, зовні, крім і *lingua* – мова) – див. **Причини мовних змін зовнішні**.

Причини мовних змін зовнішні – причини, що знаходяться поза мовою; суспільно-політичні, економічні, історичні, географічні та інші чинники, пов'язані з розвитком і функціонуванням мов. Синонім: **Причини екстралінгвальні**.

Прізвиська – неофіційне індивідуальне найменування людей: *Борода, Горошок, Лихий, Цап*. Прізвиська активно використовують діти, підлітки щодо своїх ровесників, щодо дорослих – сусідів, учителів; дорослі невисокого духовно-морального рівня. Здебільшого прізвиськам властива негативна стилістично-сміслова значущість, інколи грубо-виразна. Їхнє використання різко знижує стиль мовлення, негативно характеризує суб'єкта мовлення, що їх використовує. В окремих випадках прізвиська мають досить позитивний смисл (наприклад, того чи іншого юнака можуть називати *професором* з відтінком гумору та поваги).

Прізвища подвійні – прізвища з двох компонентів, що були характерними для дворян (*Римський-Корсаков, Сухово-Кобилін*), акторів, інколи ж вони характерні для тих, хто одружується (*Краснобаєва-Чорна, Соколенко-Цікава*), у цьому разі перший компонент позначає дівоче прізвище, а другий – прізвище чоловіка.

Проаподозис (лат. *pro* – префікс на позначення заступання + *аподозис*) – уживання того самого слова на початку й у кінці речення: *Дерево похилилося, дерево* (Іван Гнатюк).

Див.: **Епанадиплосис; Включення**.

Пробабілітів (лат. *probabilitio* – уявляти) – спосіб, що виражає епістемічну можливість або ймовірність.

Проблематика (ім. від ім. *проблема* + *-ик(а)*) **стилістики** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – 1) визначення стилю загалом, а також функційного стилю, співвідношення стилю мови і стилю мовлення; специфіка і мовленнєва системність останнього; 2) встановлення закономірностей функціонування мови в різних сферах спілкування; 3) класифікація функційних стилів; 4) співвідношення лінгвістичного й екстралінгвістичного в стилістиці; 5) проблема об'єктивного і суб'єктивного (індивідуального) в стилі; 6) співвідношення функційних стилів і форм мовлення; 7) співвідношення стилістики лінгвістичної і літературознавчої; 8) взаємодія стилів та їхня цілісність; 9) проблема відношення мови художньої літератури до функційних стилів; 10) визначення стилістичних норм та їхнього історичного характеру; 11) проблема діакронії і синхронії в стилістиці; 12) співвідношення “стилів”, взаємопроникнення стилів і витворення синкретичних площин функційних стилів; 13) функційне навантаження морфологічних і синтаксичних форм у тексті; 14) визначення напрямів і шляхів динаміки функційних стилів; 15)

встановлення ієрархії стилістичних категорій та їхньої маркованості / немаркованості у функційних стилях.

Проблёмна (прикм. від ім. *проблема*) **сфёра** (грецьк. *sphaira* – куля) – див.: *Сфера проблемна*.

Провáл комунікатівний (прикм. від ім. *комунікація*) – комунікативна невдача, основною ознакою якої постає неадекватна комунікація, повне нерозуміння адресантом та адресатом один одного, недосягнення очікуваного перлокутивного ефекту, що зумовлює припинення комунікації.

Програ́ма (грецьк. *programma*) **ві́словлення** – 1) послідовність мовленнєвих дій, що уможливорює оптимально досягнути мети – побудувати висловлення відповідно до завдань комунікативного акту; 2) смислова і граматична організація окремого висловлення.

Програ́ма-аналіза́тор (грецьк. *programma*; ім. від ім. *аналіз*) **мо́влення (а́удіо-аналіза́тор)** – у **прикладній лінгвістиці** – комп'ютерна програма, за допомогою якої здійснюється розпізнавання мовлення. До таких програм належать: Dragon Naturally Speaking, Intelligent Voice Recognition System, Realize Voice, система HARPУ та ін.

Програ́ма-синтеза́тор (грецьк. *programma*; ім. від ім. *синтез*) **мо́влення (а́удіо-синтеза́тор)** – у **прикладній лінгвістиці** – комп'ютерна програма, за допомогою якої здійснюється синтез мовлення. До таких програм належать: стандартний синтезатор мовлення Windows, VoiceSTUDIO, VerboseTexttoSpeechSoftware, FantasyVoices, MorphVOXAdd-on, Розмовлялька та ін.

Прогресі́в (лат. *progressio* – рух вперед) – один із аспектуальних показників зі значенням *динамічної тривалості*. Грамема прогресива наявна в англійській мові. Прогресив здебільшого еволюціонує в напрямі *дуратива* (див.: *Дуратив*), поступово розширюючи свої сполучувальні можливості.

Див.: *Дуратив*.

Прогресі́я (лат. *progressio* – рух вперед) – вияв текстового континууму, безперервний рух дії в тексті вперед у часі і просторі, протилежне поняття стагнації.

Див. *Градація*.

Прогресі́я (лат. *progressio* – рух вперед) **фа́зова** (прикм. від ім. *фаза*) **в ді́скурсі** (лат. *discursus* – здогад, міркування, франц. *discours* – мовлення, промова, виступ) – у **дискурсології** – плавний, поступовий розвиток дискурсу на ґрунті лінійної (приєднувальної) взаємодії його фаз.

Продóвження – прийом міжтекстових зв'язків, коли один текст є своєрідним продовженням іншого тексту. Так, написано чимало художніх текстів, що розгортають далі пригоди Д'Артаньяна й трьох мушкетерів.

Продукті́вна комунікатівна (прикм. від ім. *комунікація*) **поведі́нка** – див.: *Поведінка комунікативна продуктивна*.

Продуктивність (пізньолат. *productivus* – той, що піддається подовженню) **афіксів** (лат. *affixus* – прикріплений) – здатність афіксів брати участь в утворенні нових слів або граматичних форм, тобто їхня активність. Продуктивними вважають афікси, за допомогою яких слова утворені порівняно недавно або продовжують утворюватися в сучасній мові: суфікси – *ист-*, *-ість-*, *-к-* та ін.

Продуктивність (пізньолат. *productivus* – той, що піддається подовженню) **словотвірна** – кількісна характеристика дериваційних можливостей слова.

Див.: *Продуктивність афіксів.*

Пор.: *Активність словотвірна.*

Продукування – один зі стрижневих процесів мовленнєвої діяльності, що полягає у плануванні та реалізації мовлення в звуках та графічних знаках.

Пор.: *Розуміння; Породження мовлення.*

Продуцент (лат. *producens (producentis)* – той, хто виробляє, створює) (**автор, адресант, відправник, мовець**) – той, хто продукує мовлення, здійснює мовленнєву діяльність.

Проективність (лат. *projectus* – кинутий уперед) – у **дискурсології** – властивість розташованого дерева, якщо реалізовані дві умови: а) жодні дуги не перетинаються, б) жодна дуга, що виходить із вузла, не перетинає вертикальних ліній координатної сітки, які проходять через верхні вузли.

Проза (лат. *prosa (oratio)* – проста мова) **складна (мовлення складне)** – вільне й невимушене римоване мовлення. Власне-національна лексика без старослов'янізмів, іншомовних слів. Властива для українського театру.

Прозопопéя (грецьк. *prosopopeya*) – 1) те саме, що персоніфікація, одухотворення (див.: *Персоніфікація; Одухотворення*); 2) представлення мовлення автора у діалогічній формі: *Чи маємо ми яку-небудь уяву про тварин і рослин, про фізичні і хімічні закони, про властивості води, повітря, металів?.. Майже ніякого. Чи знаємо ми що-небудь про життя європейських громад? Зовсім нічого. Чи розуміємо ми їхню історію? Ніскільки. Чи відомий нам стан Росії? Однозначно ні* (Дмитро Писарєв) (див.: *Комунікація; Діалог внутрішній*); 3) те саме, що мовлення емпатичне (див.: *Мовлення емпатичне*).

Проклітика (грецьк. *proklino* – нахиляю вперед) – ненаголошений склад або слово, що стоїть перед наголошеним складом або словом й акцентуально прилягає до нього, утворюючи разом з ним фонетичне слово з одним словесним наголосом (напр., *до мене, зі мною*). До таких належать односкладні прийменники, сполучники та частки: *у столі; до лісу; не питаю; я й ти* тощо.

Пор.: *Енклітика.*

Проклітика (грецьк. *proklino* – нахиляю вперед) у загальній морфології (грецьк. *morpho* (μορφή) – форма, вигляд і *logos* (λογος) – слово, вчення) – клітика, що розташована ліворуч від свого носія. Наприклад, прийменники в українській, польській, російській, сербській та інших мовах.

Проксémіка (лат. *proximus* – найближчий) – 1) використання людьми у процесах комунікації простору: відстані між мовцями, розташування робочих місць тощо, завжди опосередковане культурою; 2) розділ комунікативної лінгвістики, який вивчає способи сприйняття й закони використання простору в комунікації, його структуру і функції, вплив на організацію мовного коду тощо.

Див.: *Комунікація; Спілкування; Засоби спілкування невербальні.*

Пор.: *Кінетика; Тагмеміка; Ольфакторика; Гаптика.*

Пролéпис (лат. *prolepsio* – уявлення) – 1) уява або сприйняття якогось майбутнього, можливого або наявного: *Ну, п. бароне, – сказав Д'Артаньян, – я обіцяв надати вам можливість подертися і виконав свою обіцянку. – Так, капітане, – відповів Портос* (Олександр Дюма) – у цій сцені Портос ще не барон, а Д'Артаньян – не капітан: обидва ще тільки мріють заслужити ці титули і звання; 2) попередження можливого заперечення (див.: *Антипофора*); 3) фігура мовлення, у якій суть справи викладено спочатку коротко, а потім подано детально.

Промóва ювілéйна – промова, виголошена на офіційних зборах або під час застілля з нагоди якого-небудь ювілею, визначної дати. Характерні панегіричні, ушлявлювальні слова і вислови, гіперболізовані оцінки. Бажано використовувати не банальні, а оригінальні вислови, згадувати або виявляти маловідомі, але суттєві факти.

Проні́кнення – тип міжмовних національно-культурних контактів, простежуваний як система належного взаємного врахування стереотипів спілкування, насамперед комунікантом, який використовує нову (чужу) мову (за Ю.Є. Прохоровим).

Див.: *Константи мовні; Монолінгв; Білінгв.*

Проно́міналіза́ція (лат. *pronomen* – займенник) – перехід інших частин мови в займенники, тобто набуття вказівної (дейктичної) функції займенника: у *відповідний момент*; у *першу мить* та ін.

Проно́мінація (лат. *pro* – префікс на позначення заступання + *номінація*) – див.: *Антономазія*.

Прóповідь – жанр церковно-релігійного (конфесійного) стилю із закликом священика до виконання християнських Божих заповідей та до уникнення гріхів. Насичення високою церковнослов'янською лексикою, включення граматичних церковнослов'янських форм, біблійних алюзій.

Пропозитівний / пропозиційний (прикм. від ім. *пропозиція*) – компонент семантико-синтаксичної структури речення, виражений абстрагованим ім'ям або непередикативними формами дієслова.

Пропозиційна (прикм. від ім. *пропозиція*) **настанова** / **Пропозиційне** (прикм. від ім. *пропозиція*) **відношення** – див.: *Настанова пропозиційна (відношення пропозиційне)*.

Пропозиційна (прикм. від ім. *пропозиція*) **структура** – див.: *Структура пропозиційна*.

Пропозиційне (прикм. від ім. *пропозиція*) **відношення** – те саме, що пропозиційна настанова.

Див.: *Настанова пропозиційна (відношення пропозиційне)*.

Пропозиційний (лат. *propositio* – основний вияв, положення; прикм. від ім. *пропозиція*) **акт** (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: *Акт пропозиційний*.

Пропозиціювання (ім. від дієслова *пропозиціювати*) – побудова мовцем пропозиції у процесі комунікації.

Пропозиція (лат. *propositio* – основний вияв, положення) – у синтаксисі – 1) модель ситуації, події, певний стан справ, ситуація, подія, що не обов'язково виражені реченням, пор.: *Спортсмен біжить – Біг спортсмена*; елементарний смисл текстових одиниць, цілісна одиниця вияву смислу повідомлення (висловлення), що є незмінною за будь-яких умов трансформації повідомлення (висловлення), його варіації, модифікації; 2) смисловий інваріант повідомлення (висловлення), узагальнений образ ситуації, описаної у повідомленні. П. у формі речення співвідноситься з традиційним судженням. П. у формі словосполучення уможливує виділення в реченні додаткових подій, що ускладнюють предикативний компонент семантики речення.

Пропозиція (лат. *propositio* – основне положення) **повідомлення (вісловлення)** – 1) смисловий інваріант повідомлення (висловлення), узагальнений образ ситуації, описуваної у повідомленні; цілісна одиниця смислу повідомлення (висловлення), що залишається незмінною при його трансформаціях; мисленнєвий шаблон, цілісний концепт (найузагальненіше поняття), що сконцентрований навколо предиката як його семантичного опертя, охоплює актанти (суб'єкт і об'єкт висловлення) і залишається незмінним при трансформації повідомлення; семантичний інваріант, спільний для всіх членів парадигми речення й похідних від речення конструкцій (*словосполучень, зворотів* тощо); семантичний інваріант, спільний для всіх членів модальної й комунікативної парадигм речень; об'єктивний, стійкий семантичний компонент речення, що може набувати істинного виміру, пор., у реченні *Хлопець думає, що завтра прибуде вантаж* пропозицією виступає *завтра прибуде вантаж*.

Пропуск – 1) відсутність одного (або кількох) членів при вживанні речення, оскільки смисл пропущеного зрозумілий з контексту або ситуації (пор.: *Елісус*); 2) інтервал між синтаксично самостійними елементами в будь-якому письмовому вияві тексту.

Просе́міка (лат. *prosemio* – віддалення) – просторові взаємостосунки людей у процесі спілкування: відстань між мовцями, розташування робочих місць тощо.

Просодéма (грецьк. *prosōdikós* – що стосується наголосу + *-ема*) – одиниця просодичного рівня.

Просоді́ка (грецьк. *prosōdikós* – що стосується наголосу) / **Просоді́ка мовлення** – 1) частина фонологічної системи, сукупність просодичних засобів та одиниць супрасегментного рівня, співвіднесених з лінійними мовними одиницями; сукупність фонетичних супрасегментних характеристик мовлення (*висота тону, голосність, довгота, частота, інтенсивність* тощо); 2) розділ фонології, що досліджує просодичні засоби та одиниці суперсегментного ярусу.

Просоді́чний (грецьк. *prosōdikós* – що стосується наголосу) – той, що стосується явищ висоти, довготи і сили інтонації або співвідношення ритміко-інтонаційних особливостей мовлення.

Просоді́чний (грецьк. *prosōdikós* – що стосується наголосу) **рівень** – те саме, що суперсегментний рівень.

Див.: *Рівень суперсегментний*.

Просоді́чні (грецьк. *prosōdikós* – що стосується наголосу) **елементи** – див.: *Елементи просодичні*.

Просоді́я (грецьк. *prosōdiá* – приспів, наголос) – система надсегментних (фонетичних та ін.) засобів: мелодика, наголос, висота тону, тембр, часокількість, тривалість, сила голосу; наголошення, що накладаються на лінійну послідовність звуків.

Просодонома́зія (грецьк. *prosōdiá* – приспів, наголос + *onomasia* – найменування) – вживання подібних слів у тому самому реченні.

Пор.: *Парономазія*.

Просодонома́сія (грецьк. *prosōdiá* – приспів, наголос + *onomasia* – найменування) – називання людини на ім'я або за прізвиськом.

Проспекті́в (лат. *prospectus* – вид, огляд від *prospicere* – дивитися в далечінь; бачити здаля) – один із основних показників зовнішніх стадій за лінійної аспектуальності, що маркує підготовчу стадію (див.: *Стадія підготовча*). Загальне значення: *X такий, що згодом відбудеться Р*.

Проспекці́я (лат. *prospectus* – вид, огляд від *prospicere* – дивитися в далечінь; бачити здаля) – текстова категорія, що ґрунтується на вияві текстового хронотопу, передбачає подальший перебіг подій; перенесення подій у майбутній час і простір як прогнозування, передбачення майбутнього.

Проста́ фо́рма (лат. *forma* – зовнішність, вигляд) **сло́ва** (Фо́рма синтеті́чна) – див.: *Форма слова проста*.

Просте́ рече́ння – див.: *Речення просте*.

Просте́ рече́ння моносуб'єктне із сурядними присудками – див.: *Речення просте моносуб'єктне із сурядними присудками*.

Просте словосполучення – див.: *Словосполучення просте*.

Простий дієслівний присудок – див.: *Присудок дієслівний*.

Простий іменний присудок – див.: *Присудок іменний*.

Простий мовленнєвий акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: *Акт мовленнєвий простий*.

Простий обмін – див.: *Обмін простий*.

Простий присудок – див.: *Присудок простий*.

Простір і час дискурсу (лат. *discursus* – здогад, міркування, франц. *discours* – мовлення, промова, виступ) – підкатегорії континууму дискурсу, співвідношення просторових і часових параметрів породження, сприйняття тексту й описуваних у тексті подій.

Простір когнітивний (англ. *cognitiv* – пізнавальний; прикм. від ім. *когніція*) **індивідуальний** (франц. *individuel* – особистий) – певним чином структурована сукупність знань і уявлень, яка властива кожній мовній особистості, кожному мовцеві.

Див.: *Простір лінгвокультурний; Простір лінгвосоціокультурний*.

Пор.: *Простір когнітивний колективний*.

Простір когнітивний (англ. *cognitiv* – пізнавальний) **колективний** (прикм. від ім. *колектив*) – відповідним чином структурована сукупність знань і уявлень, властива усім особам певного соціуму, носіям певної національної лінгвокультури.

Див.: *Простір лінгвокультурний; Простір лінгвосоціокультурний*.

Пор.: *Простір когнітивний індивідуальний*.

Простір концептуальний (прикм. від ім. *концепт*) – абстрактний континуум, тобто система концептів, виражених лексичними, синтаксичними, морфологічними, словотвірними компонентами однієї семантичної сфери.

Простір культурний (прикм. від ім. *культура*) – географічні й символічні терени, на яких шляхом людської комунікації твориться культура.

Простір лінгвокультурний (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – форма вияву культури у свідомості носіїв цієї культури. П. л. легко зіставити з ментальним (когнітивним) простором (індивідуальним і колективним), оскільки він формується сукупністю індивідуальних і колективних просторів усіх носіїв національної лінгвокультури, пор.: *український лінгвокультурний простір, німецький лінгвокультурний простір, польський лінгвокультурний простір* та ін.

Див.: *Культура; Простір ментальний; Простір когнітивний індивідуальний; Простір когнітивний колективний*.

Пор.: *Простір семантичний групий*.

Простір лінгвосоціокультурний (*лінгво-* + *соціокультурний*) – форма вияву культури у свідомості осіб певної соціальної, корпоративної групи з чітко окресленими параметрами цінностей у цій групі тощо. Простір лінгвосоціокультурний легко зіставити з лінгвосоціокультурним простором

інших соціальних, корпоративних груп, тому що він формується сукупністю індивідуальних і просторів осіб соціальної (корпоративної) групи, пор., наприклад: *лінгвосоціокультурний українських бізнесменів; лінгвосоціокультурний українських студентів; лінгвосоціокультурний українських учителів; лінгвосоціокультурний українських лікарів; лінгвосоціокультурний українських політиків* тощо.

Див.: *Культура; Простір ментальний; Простір когнітивний індивідуальний; Простір когнітивний колективний.*

Пор.: *Простір семантичний групий.*

Прóстір ментáльний (нім. *Mentalität*, франц. *mentalité* від лат. *mentalis* – розумовий) **éтносу** (грецьк. *ethnos* – плем'я, народ) – див.: *Простір когнітивний колективний.*

Прóстір об'єктівний (франц. *objectif*, англ. *objective* від лат. *objectivus* – предметний) – простір, що репрезентує відбиття реального світу, сприйнятого суб'єктом мовлення.

Прóстір семантічний (прикм. від ім. *семантика*) – система категорій національної свідомості носіїв певної лінгвокультури та шкала відповідних оцінок, за допомогою яких у межах певної національної лінгвокультури здійснювана оцінка і класифікація об'єктів і понять реального та уявного світів.

Див.: *Простір семантичний суб'єктивний; Простір семантичний групий.*

Пор.: *Простір лінгвосоціокультурний.*

Прóстір семантічний (прикм. від ім. *семантика*) **груповий** – система категорій групової свідомості, за допомогою яких у межах певної національної лінгвокультури виявлювана оцінка і класифікація різних об'єктів і понять.

Див.: *Картина світу концептуальна; Картина світу мовна.*

Пор.: *Простір лінгвокультурний; Простір лінгвосоціокультурний; Простір ментальний.*

Прóстір семантічний (прикм. від ім. *семантика*) **суб'єктивний** (прикм. від ім. *суб'єкт*) – система категорій індивідуальної свідомості та шкала відповідних оцінок, за допомогою якої здійснюється оцінка і класифікація об'єктів і понять реального та уявного світів.

Див.: *Простір семантичний.*

Пор.: *Простір семантичний групий.*

Прóстір художній – складник хронотопу, що вказує на простір уявного світу. Він відрізняється від реального так само, як художній час відрізняється від реального.

Просторіччя – 1) один зі структурно-функційних некодифікованих різновидів загальнонародної мови, що, не постаючи обмеженим територіальними або вузькосоціальними рамками, разом з діалектами та жаргонами протистоїть літературній мові, її розмовному стилю; стиль

мовлення, що перебуває поза межами літературного мовного стандарту, властивий неосвіченим або малоосвіченим людям, зумовлений використанням множинності просторічних слів і висловів та обмеженістю використання синтаксичних конструкцій (моделей); різновид некодифікованої (нелітературної) розмовної мови з характерним вживанням перекручених слів, зворотів, граматичних форм тощо з погляду граматичних норм, позначених відтінками зниженості, грубуватості, фамільярності; усна некодифікована форма національної мови, якій властивий наддіалектний характер і загальна зрозумілість для мовців. П. перебуває на межі народно-розмовної мови з літературною як специфічний стилістичний пласт слів, фразеологізмів, форм, об'єднаних прозорим експресивним забарвленням з відтінками зниженості, згрубілості, фамільярності; 2) те саме, що просторічна лексика (див.: *Лексика просторічна*); згрубіла, знижена лексика, що є складником загальнонародної мови, але використання якої кваліфікується як неприйнятне в етичному вимірі, пор.: *витріщитись, дрихнути, жерти, насобачитись* тощо.

Див.: *Мова; Код мови*.

Пор.: *Мова літературна*.

Протагоніст (грецьк. *prōtagōnistēs* – у давньогрецькому театрі один з трьох акторів, виконавець основних ролей від *prōtos* – перший та *agōnistēs* – актор) – денотативна роль загально-суб'єктного типу, головний організатор ситуації: *Із донькою проблеми. У сестри гострий приступ болю*. Ієрархічно перший або єдиний учасник ситуації, який її витворює і продукує: *Ні, не забув тебе я, люба зірко, / З свого чуття і в пам'яті не збув...* (Микола Вороний); у **лінгвокультурології** – головний персонаж, герой оповіді, супротивник антагоніста.

Протазис (грецьк. *protasis* – вступ) – перша, вступна частина складнопідрядного речення (пор.: *Аподозис*).

Протеза (грецьк. *prothesis* – додання, приєднання) – поява перед голосним, що стоїть на абсолютному початку слова, приголосного для полегшення вимови: *вісь* ← *ось*, *восьмий* ← *осьмий* тощо. Знаходить вияв у низці говорів, зокрема характерне для подільських говорів південно-західного наріччя (*вогірок* ← *огірок* і т. ін.).

Протиставлення – 1) те саме, що опозиція (див.: *Опозиція*); відношення відмінностей, що пов'язують одного мовного ярусу і які ґрунтуються на певних спільних ознаках (властивостях) цих одиниць, пор.: слова *налити* – *вилити* утворюють антонімічну опозицію; *день* – *ніч* – антонімічну (зокрема контрарну) опозицію та ін.; 2) термін на позначення одного з різновидів семантики складносурядного речення. Компоненти такого речення різняться двома елементами, причому ознаковий елемент одного з них містить заперечення: *Книжка цікава, але фільм – зовсім не цікавий*; побудова речення з включенням у нього кількох пар антонімічних членів: *У холод і спеку, у будні і свята несуть прикордонники свою службу*.

Пор.: *Антитеза; Синеціозис.*

Протистерон (грецьк. *protysteron*) – див.: *Гістеропротерон.*

Протограма́тика (грецьк. *prōtos* – перший + *граматика*) – позначення етапу розвитку мови, основною одиницею якого є *однослівне висловлення*.

Протозéвгма (грецьк. *prōtos* – перший + *зевгма*) – зевгма, для якої характерним є розташування спільного члена побудови в першому реченні.

Протомóва (грецьк. *prōtos* – перший + *мова*) – те саме, що *прамова*.

Прототéкст (грецьк. *prōtos* – перший + *текст*) (**прецедéнтний** (лат. *praecedens (praecedentis)* – той, що передує) **текст** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання)) – первинний текст, упізнаваний слухачем у тому чи іншому інформаційному просторі, пор., наприклад: прототекстом реклами автомобіля «Шевроле» («Chevrolet») виступає такий: «*Ваш вибір – ваше майбутнє. Але вибір автомобіля – це все. Шевроле – ваш вибір*».

Див.: *Текст прецедентний / Тексти прецедентні.*

Прототі́п (англ. *prototype* від грецьк. *prototypon* – прообраз) – 1) одиниця, що виявляє найбільшою мірою властивості, спільні з іншими одиницями цієї групи; 2) одиниця, яка реалізує спільні для групи властивості без домішки інших властивостей; 3) у **когнітивній лінгвістиці** – категорійний концепт, що дає уявлення про типовий компонент певної категорії. Підтвердженням цього можуть поставати типові приклади, соціальні стереотипи, ідеали, образи (наприклад, *ідеальний господар, типове помешкання, типове авто* тощо). Прототипи утворюють опорні точки (когнітивні точки референції (за Е. Рош), за допомогою яких людина розчленовує свої знання про ті чи інші об'єкти та явища навколишнього світу і продукує свої судження про них; 4) у **дискурсології** – прообраз для моделі; об'єкт, з якого знімається копія; його протилежністю є метатип.

Прототі́пний (англ. *prototype* від грецьк. *prototypon* – прообраз; прикм. від ім. *прототип*) **підхід** – див.: *Підхід протипний.*

Протра́кція (лат. *pro* – префікс, що позначає певного прибічника або замішувача, + *tractor* – той, що тягне) – у **дискурсології** – «відштовхування, розгортання», фундаментальна операція порядкової розміреності дискурсу.

Професіоналі́зми (лат. *professio* – офіційно зазначене заняття, фах) – слова й вислови, що властиві мовленню груп осіб, що безпосередньо пов'язані з їхньою професійною діяльністю або типом занять; інколи постають розмовними та неофіційними еквівалентами, заміниками термінів. До П. належать назви знярядь праці, трудових процесів, різних гатунків сировини, специфічні професійні вислови тощо. За межами такого професійного середовища такі слова не завжди зрозумілі або не становлять інтересу, бо нефакхівцеві цінною постає назва чогось, а не його опис. Саме тому часто професіоналізми є неофіційними заміниками термінів і вживані для спрощення й наближення спілкування там, де надскладна термінологія, або там, де термінологія ще не усталена чи її немає (як системи

кодифікованих назв), наприклад, у мисливстві, рибальстві, у деяких різновидах спорту (*віндсерфінг* тощо): *термояд* (замість *термоядерна реакція*) тощо. Більшість П. є словами загальнонародної мови, ужитими в переносному значенні: *дуло* (у зубі), *удар* (у друкарстві), *підвал*, *шапка* (у газеті). П. утворювані також шляхом скорочення словосполучень, уживаних у літературній мові: *прогресивка* (прогресивна оплата праці), *літучка* (літуча нарада, тобто швидка), *телевізійник* (працівник телебачення або студент телеспеціалізації); перенесенням наголосу: *атомний*, *компас*, *рапорт*, *скумбрія* поряд із загальноновживаними варіантами *атомний*, *компас*, *рапорт*; скороченням термінів (напр., *комп* – комп'ютер).

П. деталізують мовний словник, розширюють його в разі відчутної потреби. Так, фахівці, пов'язані з друкарством, розрізняють цілу низку шрифтів: *антиква* (шрифт із заокругленими контурами), *баскервіль* (шрифт, що відзначається чіткістю малюнка), *діамант* (шрифт, кегль якого дорівнює чотирьом пунктам), *капітель* (шрифт, у якому літери мають обриси заголовних, а розміри малих), *петит* (шрифт, кегль якого дорівнює восьми пунктам), *курсив* (похилий шрифт для виділення в тексті) тощо. За межами середовища друкарів більшість цих найменувань невідома. Пор. подібне явище в гончарів, які розрізняють такі частини глиняного посуду: *вінця*, *дно*, *карнизик*, *лавочка*, *пелюстка*, *плечі*, *утір* та ін.

Найчастіше П. застосовуються в усному мовленні людей певного фаху. У писемній формі вони вживаються у виданнях, адресованих фахівцям окремих галузей науки та виробництва (*буклети*, *інструкції* тощо). П. постають поширеним засобом створення гумористичних ситуацій: «*Для качок потрібні тороки, чи, як їх іще називають, "удавки" – коротенькі шкіряні стьожечки з кільцем на кінці – робити петлю. В ту петлю просовується качача голова, петля зашморгується, й качка гордо висить у вас біля пояса. Ясно, що чим більше ви візьмете з собою таких "удавок", тим більше вб'єте качок*» (Остап Вишня).

На відміну від терміна, П. не мають суворого і чіткого наукового тлумачення, не складають цілісної системи, можуть мати експресивне забарвлення. П. конкретні, вони ґрунтовно деталізують і диференціюють ті предмети, дії, якості, процеси, що безпосередньо пов'язані зі сферою діяльності певної професії.

Пор.: *Жаргонізми*.

Профіль (фран. *profil*) **лексикальний / лексичний** (прикм. від ім. *лексика*) **дефініційний** (прикм. від ім. *дефініція*) – у **когнітивній лінгвістиці** – аспект лексичного поняття в тому сенсі, що кожне лексичне поняття має тільки йому властивий лексичний профіль. Він пов'язаний із різними семантичними ролями і граматичними конструкціями, де певне лексичне постає конвенційним і складеним з урахуванням пов'язаних з ним мисленневих процесів. Тому лексичний профіль є основою розмежування конвенційно пов'язаних з тією самою формою лексичних понять. Лексичний

профіль лексичного поняття формується двома типами інформації: 1) семантичної інформації і тематичних ролей, з якими це лексичне поняття пов'язане; 2) інформація формальної або граматичної тематики – формальних висловів, де це лексичне поняття виступає, пор., наприклад, вживання дієслова *летіти* (лексичне поняття зазначено в дужках): 1) *Птах летить* (самостійний наземний рух у повітрі); 2) *Пілот летить літаком до Києва* (обслуговування об'єкта, здатного літати); 3) *Листя летить з дерев* (вільне падання легкого об'єкта). На противагу іменникам, значній частині яких властиве граматичне число, більша частина дієслів є перехідними. За поглядом формальних залежностей та характеристичного аспекту лексичних понять, що визначають уживання дієслово *летіти* у трьох прикладах, постає відсутність найближчого додатка (неперехідність дієслова). Наведені речення різними є граматично: речення (2) має дві обставини (способу дії і місця), а речення (3) містить одну обставину місця. Для розрізнення цих речень між собою треба враховувати семантичну «схильність» основного компонента. Характеристичним аспектом кожного з цих лексичних понять є те, що вони поєднані з різними семантичними ролями. Наприклад, лексичне поняття (самостійний наземний рух у повітрі), що санкціонує вживання дієслова *летіти* в (1), стосується тільки об'єктів, що спроможні самостійно утримуватися і переміщатися в повітрі без використання будь-яких підручних / супровідних засобів. Не можна, наприклад, вказати на засіб типу **Птах летить крильми*. Лексичне поняття (обслуговування об'єкта, здатного літати), що санкціонує вживання дієслова *летіти* в (2), пов'язане з учасниками, які утримуються і переміщуються в повітрі завдяки використанню певних засобів. Ці учасники в реченні функціонують як обслуговувальний агент транспортних дієслів. Так, можна з'ясувати, для чого в такому разі може з'являтися обставина способу (*літаком*), що імплікує агенса. Останнє лексичне поняття (вільне падання легкого об'єкта) стосується тільки об'єктів, рух яких у повітрі не відбувається в наземному напрямі, а лише вертикально. Такі об'єкти не мають контролю над своїм рухом і стосуються такі поняття *листя, каштанів, опадів тощо* (за Вивіаном Евансом).

Профра́за (лат. *pro* – префікс, що позначає певного прибічника або замішувача, + *фраза*) – у **дискурсології** – підготовча фаза мовленнєвої дії, вихідна частина синтагми; їй протиставлена епіфаза.

Прохібі́тив (лат.) – заперечний імператив. Зустрічається в багатьох мовах світу і загалом постає досить поширеним видом способу.

Проце́дура дейкти́чна (англ. *deictic procedure*) – термін використовують у функційній прагматиці; позначає такий лінгвістичний акт, за допомогою якого мовець заохочує увагу, повертає увагу до об'єкта у сфері загальної референції – тобто у відповідних ситуаціях говоріння. Дейктичні процедури постають індикативними за значенням.

Процедура (лат. *procedere* – просуватися) **теорéтико-релевántного** (*теоретико-* + англ. *relevant*– доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* – підвищувати від лат. *relevare* – піднімати) **розуміння** – одне з понять теорії релевантності; за Д. Спербером і Д.Н. Уїлсон, передбачає: а) іди шляхом найменшого зусилля в обрахунку когнітивних ефектів (перевірять інтерпретативні гіпотези (*уникнення двозначності, розчеплення референції, імплікатури* тощо) задля доступності; б) зупинись, коли твої сподівання постануть виконаними.

Процés (лат. *processus* – переміщення) – назва ситуації, у якій предмет або особа змінює свій стан, переходить з одного в інший, тобто вияв певної реалії в кожному наступному мить не дорівнює її попередньому вияву: *Яблука досягають; Черешні червоніють; Двері відчинились; Хлопчик прокинувся* тощо.

Процés (лат. *processus* – переміщення) **комунікатівний** (прикм. від ім. *комунікація*) – загальне поняття, що позначає акт передавання (транслявання) інформації від адресанта до адресата в межах комунікативного акту.

Процés (лат. *processus* – переміщення) **стохастичний** (грецьк. *stochatis* – здогадка) – те саме, що випадковий процес.

Процеси (лат. *processus* – переміщення) **в українському словотворі активні** (лат. *activus* – діяльний) – 1) функційний динамізм: проникнення у мовлення і регулярне використання моделей, що раніше були периферійними: *сивуха, бормотуха* тощо; 2) активізація певних словотвірних моделей: відсубстантивні і відад'єктивні іменники дії із суфіксами *-изаці(я)*: *доларизація, приватизація, монетизація*, що використовуються для найменування процесу перетворення, спрямованого на відповідний предмет; висока продуктивність найменування особи: *рекламіст, кваліфікатор*; 3) зростання іменної префіксації: активно використовують префікси *після-, пост-, анти-, де-, контр-*, префіксоїди *квазі-, псевдо-*, префікси на кшталт *супер-, понад-*: *деполітизація, суперремонт, постоцінка* та ін., що мотивовано необхідністю передання соціально і культурно значущої інформації; 4) «комполітний вибух»: активне використання складних слів з елементами інтернаціонального характеру: *бізнес-, хіт-, шоу-, поп-, рок-, відео-*: *бізнес-проект, хіт-парад, рок-радіо* і под.; 5) розширення кола усічень (утинань): *маргінал* тощо; 6) участь гібридних слів у мовній грі з новими виявами останньої: *брехотаж* (брехливий репортаж) і т. ін.; 7) нові імпульси аббревіатування: *ЗМІ, ПР, УПП* тощо. Як мовна гра використовуються: а) контамінація; б) деаббревіація; в) псевдомотивація (недомотивація); г) субституція.

Процеси (лат. *processus* – переміщення) **морфологічні** (прикм. від ім. *морфологія*) – утворення нових слів та їхніх форм у процесі історичних змін на ґрунті найпростіших слів та їхніх форм. Представники Казанської лінгвістичної школи (В.О. Богородицький та ін.) назвали ці історичні зміни

морфемного складу слова морфологічними процесами. Основні морфологічні процеси: 1) перерозклад (зміна меж між морфемами, унаслідок якої в складі похідного слова змінюються межі між твірною основою та формальною в результаті переходу елемента морфа до сусіднього морфа: *вода* – *вод-амь*, *земля* – *земл-я-мь*); 2) спрощення, що відбувається внаслідок деетимологізації і демотивації слів (злиття двох морфем в одну: *дар* (*да-рь*), *да-ти*). Наявне повне і неповне спрощення. Перше – абсолютне злиття афіксальних морфем з кореневими, нові слова не зберігають давньої похідності: *старий*, *добрий*, *мудрий* – *р* – велика ознака. Неповне спрощення – простежувані окремі сліди похідності: корінь та афікси легко впізнавані, хоча втрачають своє первинне значення (*порох* – *прах*, *обруч* – *об руку*). Спрощення відбувається в трьох позиціях: а) корінь і суфікс (*мило*, *рало*, *шило*); б) префікс і корінь (*закон*, *обруч*, *призьба*); в) префікс, корінь і суфікс (*наперсток*, *подушка*); 3) аналогія (зміна морфемного складу слова або словоформи під впливом подібної парадигми або словотвірної моделі: *діалектальний* – *діалектний* (суфікс *-н-* властивіший для української мови); 4) аглютинація (злиття двох слів, основ або словоформ в одне слово або словоформу: *синя* (давнорус. прикм.) + займ. *я* = *син-яя* (повний прикметник сучасної української мови); 5) граматизація (перетворення повнозначного слова в службове: *коло* (ім.) → *коло* (прийм.); 6) ускладнення (слово з неподільною основою: одна морфема перетворюється на дві морфemi. Ускладнення властиве словам іншомовного походження (*анархія*, *космос*, *трамвай*). Основною причиною ускладнення запозичених слів постає наявність у мові споріднених з ними похідних; 7) декореляція – зміна характеру та значення морфем, а також їхніх співвідношень за збереження кількості і порядку морфем у структурі слова: *війна* – *вої*, а в сучасній мові: *війна* – *воювати*.

Процеси (лат. *processus* – переміщення) **морфонологічні** (прикм. від ім. *морфологія*) – явища, спостережувані в утворенні похідних слів: 1) чергування фонем на морфемному стикові і всередині кореня: *книга* – *книжці* (*г / ж*); *піч* – *печі* (*і / е*); 2) усічення (утинання) твірних основ: *накладати* – *накладка* (*а* утинається); 3) інтерфіксація (поява асемантичних прокладок на стикові твірної основи й афікса): *легенда* – *леген-арн(ий)* – прокладка *ар*; 4) накладка морфем, що зумовлює уникнення повторів фонем та їхніх поєднань на морфемному стикові: *таксі* – *таксист* – накладання на *і* суфікса *-ист*; 5) переміщення наголосу та зміна акцентологічної характеристики слова: *гітара* – *гітарист*.

Процеси (лат. *processus* – переміщення) **семантичні** (прикм. від ім. *семантика*) – історично зумовлена зміна значень слів. Причина зміни слова полягає в його вживанні. На момент створення слова наявний неповний збіг словотвірного і лексичного значення. Вживання слова в різних умовах спілкування зумовлює збагачення семантичної структури слова та окремих його значень. Відбувається два протилежних семантичних процеси: 1) розширення значення слова (збільшення обсягу позначуваного поняття,

тобто кількість іменованих предметів і явищ, що зумовлює виникнення нового значення слова: давнорус. *пльнити* взяти в полон, зачарувати (сучасна українська мова); 2) звуження значення слова (обмеження обсягу позначуваного поняття, тобто кількості йменованих предметів і явищ, що зумовлює виникнення нового значення слова: пор. у давнорус. мові *пиво* – це будь-який напій – харчі та пиво; у сучасній українській мові пиво – це напій з ячмінного солоду. Наявні три основних різновиди мотивації переносних значень слів: 1) метафоричне перенесення (метафора) – перенесення назви за суміжністю: *високе дерева* – *високі почуття*; 2) метонімічне перенесення (метонімія) – перенесення найменування за суміжністю, здійснюване на ґрунті постійного зв'язку в часі і просторі двох предметів, їхніх частин, дій та результатів: *веселі студенти в аудиторії* – *весела аудиторія*; 3) функційне перенесення (зміна значення слова на ґрунті спільності або наближення функцій, виконуваних предметами й особами: *серце людини* (у значенні центральний орган кровообігу) – *серце містечка* (значення центр чого-небудь' постало внаслідок функційного переносу).

Процеси (лат. *processus* – переміщення) **фонетичні** (грецьк. *phōnē* – звук, голос, шум, мовлення, слово; грецьк. *phōneticē* – звуковий) – видозміна звуків у мовленнєвому потоці. П. ф. зумовлюються взаємодією початку і кінця артикуляції сусідніх звуків, а також позицією звука в слові. П. ф. бувають: 1) комбінаторними: а) асиміляція (уподібнення сусідніх звуків у якому-небудь компоненті артикуляції; асиміляція буває повною і частковою, прогресивною (прямою) і регресивною (зворотною) (див.: *Асиміляція*); б) дисиміляція (розподібнення артикуляції сусідніх приголосних) (див.: *Дисиміляція*); в) акомодация (взаємодія сусідніх голосних і приголосних) (див.: *Акомодация*); г) діаре́за (викидання, поділ): випадіння звука у складному сполученні звуків (замість студентський [студén'с'ки^еj] (див.: *Діаре́за*); 2) позиційними фонетичними процесами: а) реду́кція (кількісна, якісна) (див.: *Реду́кція*); б) сингармоні́зм (див.: *Сингармоні́зм*).

Процесуа́льна (лат. *processus* – переміщення; прикм. від ім. *процес*) **семантика** (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – те саме, що процедурна семантика.

Див.: *Семантика процедурна*.

Проциде́нція (лат. *protsydentio*) – див.: *Антипосис*.

Пряме мо́влення в наративі (лат. *narratio* – розповідь від *narro* – розповідати, говорити, повідомляти, присвячувати + *-ив*) – див.: *Мовлення в наративі пряме*.

Пряме мо́влення включене – див.: *Мовлення пряме включене*.

Пряме мо́влення непозна́чене – див.: *Мовлення пряме непозначене*.

Прямий мо́вленнєвий акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: *Акт мовленнєвий прямий*.

Псевдоетимоло́гія (грецьк. *pseudo* – брехня, неправда + *етимологія*) – те саме, що народна етимологія.

Див.: *Етимологія народна*.

Псевдокомуніка́ція (грецьк. *pseudo* – брехня, неправда + *комунікація*) – мовленнєва дія особи, що зовні нагадує інтеракцію, але насправді нею не є (наприклад, «розмови» з рослинами, ламентациї, скеровані в простір, та ін.).

Псевдомотива́ція (грецьк. *pseudo* – брехня, неправда + *мотивація*) – один зі способів мовної гри, побудованої на підміні мотиваційного слова: *залізобекон* – замість: *залізобетон* (залізо + бетон); *чоботогеті* (макарони по-солдатськи) – замість: *спагеті*.

Псевдонім (грецьк. *pseudonymōs* – той, хто має неправдиве ім'я) – самоназивання письменника, актора та ін.: *Леся Українка* (Лариса Косач), *Панас Мирний* (*Панас Рудченко*), *Олександр Олесь* і под.

Псевдопитання́ (грецьк. *pseudo* – брехня, неправда + *питання*) – побутове риторичне питання: *Куди тільки міліція дивиться? Чи довго ви будете мене так нервувати тощо. Пор. питання риторичне.*

Пситаці́зм (грецьк. *psittakos* – папуга) – механічний повтор будь-яких слів, висловів, значення яких мовець не розуміє. Пор. старий анекдот про те, як двоє голодних провінціалів, перебуваючи в ресторані і не розуміючи написаних у меню французьких назв страв, замовили квасоллю, що їм не сподобалася; за сусіднім столиком відвідувач, який їв курку, сказав офіціанту «Репете» і той приніс йому іншу курку. Провінціали також захотіли курку, вони промовили «Репете», але їм принесли знову квасоллю.

Психіатрія́ (грецьк. *psyche* – душа і *iatreia* – лікування) – розділ медицини, що вивчає психічні хвороби, причини їх виникнення, методи запобігання й лікування.

Псіхі́ка (грецьк. *psyche* – душа) – сукупність душевних процесів і явищ, специфічний аспект життєдіяльності тварин і людини в їх взаємодії з навколишнім середовищем.

Психоана́ліз (грецьк. *psyche* – душа і *analysis* – розкладання, розчленування) – метод лікування неврозів у психіатрії, започаткований З. Фрейдом, що полягає у виявленні підсвідомих афективних переживань, які лежать в основі неврозів.

Психогло́са (грецьк. *psyche* – душа і *глосо*) – одиниця мовної свідомості, що виявляє певну рису мовної будови чи системи рідної мови. Це межа варіювання слів, категорій, форм, значень у структурі загальнонаціонального мовного типу.

Психолінгві́стика (грец. *psyche* – душа і франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – 1) гібридна наука (постала у ХХ ст.), що вивчає процеси мовотворення і мовотворчості, сприйняття / розуміння і формування мовлення (у тому числі й говоріння) та співвідношення цих процесів із мовною системою. Розглядає співвідношення особистості зі структурою та

функціями мовленнєвої діяльності; охоплює питання мовного впливу на суспільну свідомість, експериментальне дослідження психологічної діяльності суб'єкта щодо засвоєння та використання мовної системи. Психолінгвістика досліджує зв'язки між змістовою частиною мови, її реалізацією в конкретному мовленні та суспільним мисленням. У результаті вивчення асоціативного мислення мовців створюються словники асоціативної сполучуваності, добирається базовий матеріал для вивчення рідної, а також іноземної мови. П. пов'язана із психологією, і з лінгвістикою. Сучасна психолінгвістика пов'язана з дослідженнями когнітивних наук. П. є частиною дисциплін, що вивчають характер знань, структуру ментальних уявлень і як вони діють у таких фундаментальних розумових процесах, як логіка та прийняття рішень. П. описує процеси сприйняття інформації, становлення та функціонування мовленнєвої свідомості, що відображає систему образів дійсності. П. вивчає зв'язки між змістовим виміром мови і суспільним мисленням, суспільним життям мовного колективу як необхідну умову проникнення у природу лінгвістичних одиниць; 2) розділ мовознавства, що займається вивченням і моделюванням мовленнєвої діяльності людини.

Психологізм (грец. *psyche* – душа і *logos* – вчення + *-ізм*) – див.: **Напрям у мовознавстві психологічний.**

Психологічний (прикм. від ім. *психологія*) **шум** – див.: **Шум психологічний.**

Психологія (грец. *psyche* – душа і *logos* – вчення) – наука про закономірності виникнення і діяльність психіки у людини і вищих тварин, про психічні процеси, що є складниками людської діяльності та спілкування, поведінки тварин.

Психологія (грець *psyche* – душа і *logos* – вчення) **граматики** (грецьк. *grammatike (techne) (γραμματική)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) – розділ психолінгвістики, що вивчає особливості сприйняття і розуміння висловлень залежно від їхньої граматичної форми.

Психологія (грец. *psyche* – душа і *logos* – вчення) **клінічна** (грецьк. *klinike* – лікування, *kline* – ліжка) – галузь медичної психології, що вивчає психічні чинники походження та перебігу хвороб.

Психологія (грець *psyche* – душа і *logos* – вчення) **когнітивна** (англ. *cognitiv* – пізнавальний від лат. *cognitio* – знання, пізнання; прикм. від ім. *когніція*) – галузь психології, що досліджує внутрішні розумові процеси (*пам'ять, мовні процеси, ментальність*).

Психологія (грецьк. *psyche* – душа і *logos* – вчення) **медична** (лат. *medicus* – лікувальний) – галузь психології, що вивчає психологічні аспекти гігієни, профілактики, діагностики та лікування хворих.

Психологія (грецьк. *psyche* – душа і *logos* – вчення) **мистецтва** – окрема галузь, що тісно пов'язана з психологією творчості. Предметом

досліджень психології мистецтва є риси індивідуальності, що зумовлюють створення й сприйняття художніх цінностей; специфічні характеристики образно-емоційного стану особистості; художнє сприймання як форма співтворчості в різні періоди розвитку індивіда; вплив мистецтва на ціннісні орієнтації й мотивацію поведінки суб'єкта, його світогляд; процес художньої творчості з погляду реалізації в ньому здібностей і характеру особистості, її інтелекту та емоцій, мотиваційних чинників, міжособистісних стосунків; переживання особистості та її стан на шляху від задуму через різні спроби й варіанти до кінцевого результату; значення інтуїції та особливих емоційних способів осягнення художником, дійсності; феномени катарсису.

Психоло́гія (грец. *psyche* – душа і *logos* – вчення) **націона́льна** (прикм. від ім. *нація*) – традиційні особливості психічної діяльності представників певного народу (етносу), які передаються від покоління до покоління. П. н. виявляється в духовній культурі, почуттях, звичаях, мові (перш за все у межах її лексико-семантичного рівня).

Див.: *Етнос; Народ; Нація; Культура.*

Психоло́гія (грецьк. *psyche* – душа і *logos* – вчення) **педагогі́чна** (грецьк. *país* – дитя, *ago* – веду, виховую) – галузь психології, що вивчає психологічні проблеми навчання й виховання.

Психоло́гія (грецьк. *psyche* – душа і *logos* – вчення) **спеці́альна** (лат. *specialis* – особливий) – галузь психології, що вивчає людей з відхиленнями психічного розвитку.

Психоло́гія (грецьк. *psyche* – душа і *logos* – вчення) **тво́рчості** (**самотво́рчості**) – галузь науки, що вивчає обдарованість, креативність або творчу діяльність як базові характеристики особистості та процес продукування творчого результату. **Тво́рчість** – це відкриття себе, самовираження власного «Я», самореалізація. Предметом психології творчості як науки є творча діяльність у контексті культури, тенденції формування національно-культурної еліти, творчість як форма діалогу культурних традицій.

Психопа́тія (грецьк. *psyche* – душа і *pathos* – хвороба) – у **психолінгвістиці** – значна дезорганізація психічної діяльності індивіда.

Психосема́нтика (грецьк. *psyche* – душа і франц. *sémantique* від грецьк. *σημαντικός* – той, що означає) – наука, що вивчає продукування, будову і функціонування індивідуальної системи знань.

Психосоціоло́гія (грецьк. *psyche* – душа і *logos* – вчення) **мо́ви** – маргінальна дисципліна, що опрацьовує інвентар правил і засобів реалізації комунікативних стратегій у відповідному типі соціуму.

Психотерапі́я (грецьк. *psyche* – душа і *therapia* – лікування) – комплексний вплив на свідомість людини з метою психологічної корекції осіб з психічними розладами та допомоги здоровим людям.

Психроло́гія (грецьк. *psychros* – холодний + *-логія*) – холодне, що не справляє враження, мовлення.

Публіцистика (лат. *publicus* – суспільний, народний + *-ика*) – твори, у яких оперативно досліджуються й узагальнюються з особистих, групових, державних, загальнолюдських позицій актуальні факти та явища з метою впливу на громадську думку, суспільну свідомість, а відтак на соціальну практику. Публіцист удається до своєрідного поєднання логічно-абстрактного та конкретно-образного мислення, впливаючи на розум і почуття людини, стимулюючи її певні вчинки, соціальну активність.

Публіцистичний (лат. *publicus* – суспільний, народний) **стиль** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – див.: **Стиль публіцистичний**.

Публічна (прикм. від ім. *публіка*) **комунікація** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація публічна**.

Пунктів (лат. *punctuatio, punctum* – крапка) – один із основних показників внутрішніх стадій за лінійної аспектуальності, що маркує будь-яку з двох миттєвих стадій, тобто початок або кінець ситуації, а також ситуацію загалом, якщо являє собою миттєву подію, що не має тривалості. За допомогою показників *пунктива* здійснюється операція, коли тривалі ситуації можуть бути згорнуті до миттєвості: *бігти – побігти* (початок неграничного процесу): *писати – написати* (досягнення межі).

Пунктуаційні (нім. *Punktuation* від лат. *punctuatio, punctum* – крапка) **норми** (лат. *norma* – правило, зразок) – див.: **Норми пунктуаційні**.

Пунктуація (лат. *punctuatio, punctum* – крапка) – 1) система правил про вживання на письмі розділових знаків; 2) система розділових знаків; 3) розділ мовознавства, що досліджує історію розділових знаків, формування системи розділових знаків, функції розділових знаків, принципи пунктуації тощо.

Пунктуація (лат. *punctuatio, punctum* – крапка) **авторська** – вживання розділових знаків, не передбачених правилами, коли автор вкладає в ці знаки особливий зміст, розв'язує ті чи інші зображувальні завдання: *Тепер – де б я не був і коли-небудь, я все – п'яний літак із сонцем у кишені* (Богдан-Ігор Антонич) – тире передбачає паузу. Авторські знаки не виступають довільними: вони передають який-небудь додатковий смисл. Найчастіше використовуються тире і крапки: 1) тире наголошує протиставлення і виділення другої частини (після знака); 2) крапки найчастіше передають схвильоване, утруднене, «неправильне» мовлення. Авторський знак – знак додаткового смислу, настрою, почуття – радісного або сумного.

Пурізм (лат. *purus* – чистий) – напрям у лінгвістиці, прихильники якого закликають до очищення мови, до дотримання чистоти мови або стилю у мовленні (*уникнення іншомовних слів, жаргонізмів, діалектизмів, вульгаризмів, суржису* тощо); прагнення очистити і захистити рідну мову від

іншомовного впливу. П. має позитивний (турбота про самобутній розвиток національної культури та мови, звернення до багатств рідної мови, використання її лексичних, морфологічних, синтаксичних, словникових надбань, уникнення надлишкового вжитку іншомовних термінів, пор., наприклад, у науково-технічній літературі використовуються іншомовні терміни, що легко можуть бути замінені на власне-українські: *імпеданс* – *повний опір*, *реактанс* – *реактивний опір*, *блінкер* – *показчик*, *фідер* – *лінія* тощо) і негативний зміст (*суб'єктивність*, *неісторичність розуміння розвитку мови*, *відмежування від усталених інтернаціональних зв'язків між народами і мовами*, *нав'язування штучних обмежень у вжитку тих чи тих слів* і под.); культурно-мовні погляди (можуть інколи поставати основою мовної політики), що спрямовані на надмірне обмеження іншомовних впливів – проникнення іншомовних слів, варваризмів у рідну національну мову, а також з проникненням у літературну мову ненормативних елементів (*діалектизмів*, *професіоналізмів*, *неологізмів* і под.), тенденція до очищення літературної мови від будь-яких іншомовних впливів, неологізмів, а також прагнення вберегти літературну мову від проникнення до неї лексичних, граматичних елементів, що містяться за межами норми (*розмовні*, *просторічні*, *діалектні елементи*).

PCM – імпульсно-кодова модуляція (Pulse Code Modulation) – у **прикладній лінгвістиці** – алгоритм кодування, що використовується для оцифрування аналогових сигналів перед їхньою передачею. Практично всі види аналогових даних (відео, голос, музика, дані телеметрії, віртуальні світи) допускають застосування імпульсно-кодової модуляції. Щоб одержати на вході каналу зв'язку (передавальний кінець) імпульсно-кодовий модульований сигнал з аналогового, амплітуда аналогового сигналу вимірюється через однакові проміжки часу. Кількість оцифрованих значень на секунду (або швидкість оцифрування) є кратною максимальній частоті (Гц) у спектрі аналогового сигналу. Миттєвий вимір значення аналогового сигналу округлюється до найближчого рівня з декількох задалегідь визначених значень. Цей процес називається квантуванням, а кількість рівнів завжди береться кратно двом, наприклад, 8, 16, 32 або 64. Номер рівня може бути відповідно представлений 3, 4, 5 або 6 бітами. На виході модулятора виходить набір бітів (0 або 1).

На прийомному кінці каналу зв'язку демодулятор перетворює послідовність бітів в імпульси з тим самим рівнем квантування, що використав модулятор. Далі ці імпульси використовуються для відновлення аналогового сигналу.

Р

Радиксо́ди – зв’язані корені.

Ра́мка перфо́рмативна (лат. *performo* – дію; прикм. від ім. *перформатив*) – частина висловлення, що містить перформативне дієслово (див.: *Дієслово перфомативне*) у відповідних формах, вказівку на адресанта та вказівку на адресата й закриває пропозиційну частину висловлення.

Ра́мка відмінко́ва – набір актантів (аргументів), які вимагаються семантикою певного дієслова; актантна (аргументна) валентність дієслова, записана символами відповідних ролей: *Хлопець – суб’єкт ← косити → траву – об’єкт → косою – інструмент* і под.

Рампліса́ж (франц. *remplissage* – заповнення) – багатослів’я, «вода», зокрема заповнення порожніх місць непотрібними словами у вірші, якщо це необхідно для розтягування розміру рядка. Наявне в ораторських промовах, у письмових жанрах, у розмовному мовленні.

Рариті́в (лат. *raritvio* – понизити) – один з різновидів ітератива, що позначає відтворення ситуації з періодичністю нижче ніж нормальна, здійснюваною зрідка, час від часу.

Ра́са (італ. *razza* – рід, порода, плем’я) – історично сформована група людей, які мають близькі успадковані зовнішні ознаки – *колір шкіри, волосся, очей, форму носа, губ, зріст, пропорції тіла* та ін., а також деякі «приховані» ознаки – *групу крові, особливості смаку* тощо. Виділяють негроїдну, австралоїдну, європеїдну і монголоїдну раси. Між ними наявні перехідні типи. Окремі дослідники говорять про специфічні особливості комунікативної поведінки в межах Р.

Пор.: *Етнос; Нація; Народність.*

Раце́я – повчальне мовлення, розгорнуте повчання (таке мовлення властиве одному з персонажів «Повісті без назви» Валер’яна Підмогильного).

Реакти́вний (лат. *re* – префікс, що означає протилежну дію, + *activus* – діяльний) **мовленне́вий акт** (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: *Акт мовленне́вий реактивний.*

Реа́кція (лат. *re* – проти і *actio* – дія) – дія, що виникає у відповідь на який-небудь вплив, подразник.

Реа́кція (лат. *re* – проти і *actio* – дія) **верба́льна** (лат. *verbalis* від *verbum* – слово) – використання мовленневої дії як реакції на стимул (мовленневий або якийсь інший).

Реа́кція (лат. *re* – проти і *actio* – дія) **перлокути́вна** (лат. *per* – префікс, що означає посилення, завершення, дію, спрямовану на щось, крізь

щось, і англ. *locution* – мовний зворот, вислів) – тип реагування адресата, не завжди тотожний ілокуції адресанта в мовленнєвому акті.

Реалізація грамем (грецьк. *hrameta* (γραμμα) – риска, абрис, мета) **імплікативна** (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* – плетіння) – обов'язковість граматичної категорії за умови, що якась одна з граем виражена в тексті: *я прийду, ти прийдеш* (виражена категорія особи); *я прийшов, ти прийшов, вона прийшла* (виражена категорія роду, а не особи). Р. і. – внутрішня суперечність граматичної сполучуваності.

Реалізовані (пізньолат. *realis* – речовий, дійсний) **норми** (лат. *norma* – правило) – див.: **Норми реалізовані**.

Реалія / Реалії (пізньолат. *realis* – речовий, дійсний) – різноманітні чинники, що вивчає мова: *історія, культура, ментальність певного народу, мовні контакти мовців щодо їхнього вияву у мові* тощо; предмети національної матеріальної культури, що постають основою для номінативного значення слова.

Реалія (пізньолат. *realis* – речовий, дійсний) **національно-культурна** (*національно + культурний*) – див.: **Предмет культуризований**.

Реальність (пізньолат. *realis* – речовий, дійсний) – відповідність дійсності, виражена синтаксичними засобами.

Реальність (пізньолат. *realis* – речовий, дійсний) **віртуальна** (середньолат. *virtualis* – можливий, такий, що може виявитися за певних умов) – частина реальності, що моделюється комп'ютерним пристроєм.

Рєбра орієнтовані / Стрілки / Дуги – у дискурсології – упорядковані пари вузлів.

Регістр (лат. *registrum* – список, перелік) **спілкування** – різновид дискурсу (тексту), що сформувався під впливом ситуативного контексту в спілкуванні соціалізованих особистостей; реалізація дискурсу (тексту) в конкретній конситуації спілкування, основу якої складають імпліковані в комунікативній компетенції мовців правила (*конвенції, звички*) спілкування; дискурсивні засоби мовного коду, використовувані залежно від сфери спілкування.

Регістри (середньолат. *registrum* – список, перелік) **моделей** (франц. *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **дискурсивних** (прикм. від ім. *дискурс*) – у дискурсології – складають різні фази створення моделей, похідних від первинної моделі дистального регістру, де смисл виражений безпосередньо фонетичними засобами, «стилем» самого говоріння; моделі інших регістрів (**реальна, квазіреальна, ірреальна, алегорична, категорійна**) виступають як різні ступені «інакшогоговоріння».

Регулярність (лат. *regularis* – рівномірний, правильний; прикм. від ім. *регулярний*) – у дискурсології – однорідність, монотонність простору, процесу, повторюваність явища в незмінному, стандартному виді;

динамічний антипод сингулярності; регулярному в дискурсі відповідає сингулярне в мовній системі.

Регулярність (лат. *regularis* – рівномірний, правильний від *regula* – закон, правило; прикм. від ім. *регулярний*) **афіксів** (лат. *affixus* – прикріплений) – закономірна відтворюваність, повторюваність афіксів у складі низки слів однорідної типової структури; пор., наприклад: регулярність суфікса *-ник / -альник* утворює низку слів зі значенням особи – витворювача дії: *вишивальник, облицювальник, регулювальник, транспортник, транспортувальник, шліфувальник* і низку слів зі значенням предмета, що постає як активний діяч: *бомбардувальник, лічильник* і под. Регулярними можуть бути дієслівні префікси: *в-(у-) / ві-(уві), з-, роз-* та ін.

Регуляція (лат. *regularis* – рівномірний, правильний + *-ація*) – у **дискурсології** – керування діяльністю; мовленнєва регуляція – найважливіший компонент процесу спілкування.

Редеривація (лат. *re* – префікс, що означає зворотню або повторну дію, I *деривація*) – див.: **Словотворення зворотнє**.

Редуковані голосні – див.: **Голосні редуковані**.

Редукція (лат. *reductio* – відсунення, повернення, відведення назад від *reducere* – повертати; вісунути назад; повертати у відомий стан) – різновид позиційної зміни, видозміна голосних звуків, що стосується ознак ряду, піднесення, лабіалізації (**редукція якісна**), а також часових характеристик артикуляції (**редукція кількісна**) і зумовлює появу звуків неповного утворення; є наслідком меншої напруженості й тривалості; виокремлюють редукцію I ступеня, за якої відбуваються зміни голосних *[i]*, *[a]*, *[y]*, редукцію II ступеня – *[u]*, *[e]*, *[o]*, коли ці голосні помітно змінюють свою якість, та редукцію III ступеня, коли голосні практично випадають, що для української мови практично не властиво; ослаблення артикуляції ненаголошених звуків і зміна їхнього звучання; у **риториці** – зведення значення одних слів до значення інших.

Див.: **Зміни звуків позиційні; Зміни фонем позиційні**.

Редукція (лат. *reductio* – відсунення, повернення, відведення назад) **кількісна** – зменшення тривалості й артикуляційного напруження голосного за збереження характерного тембру.

Редукція (лат. *reductio* – відсунення, повернення, відведення назад) **якісна** – зміна якісних характеристик голосних за втрати напруження та нейтральному положенні мовних органів.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – подвоєння) (**повтор**) – 1) спосіб вираження граматичного значення в багатьох мовах за допомогою фонетико-морфологічної видозміни слова, що полягає у повторі початкового складу (**редуплікація фонетична**), кореня (**редуплікація морфологічна**) або слова загалом (**редуплікація лексична**) (напр., лат. *mordeo* – *tomordi*); 2) у **дискурсології** – подвоєння елемента; утворення самоподібної структури шляхом автокаталізу одиниці за участі рекурсії; 3) тавтологічне сполучення

двох фрагментів синтаксеми: *крізь усю ніч, з-поміж слухачів (Дванадцять осіб за стіл сідали довкола і пісня співали про долю (Анатолій Яна))*.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – подвоєння) **дієслóва** – повтор дієслова для посилення його навантаження: *Сидів-сидів, та й заговорив; Ходжу-ходжу і ніяк не застану*. Містить відтінок розмовності.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – подвоєння) **імєнника** – повтор іменника для надання народної поетичності вислову: *За лісом-лісом ходять чумаченьки; Як морем, морем синім*.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – подвоєння) **імператіва** (лат. *imperativus* – владний) – повтор імперативної форми для посилення ввічливості, певного заперечення щодо припинення дії збоку партнера за спілкуванням: *Заходьте-заходьте! Читайте-читайте! Сиди-сиди!*.

Див.: *Імператив*.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – подвоєння) **звертáння** – повтор звертання для посилення фольклорного відтінку: *Маріє-Маріє!*

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – подвоєння) **прикмєтника** – повтор прикметника для виразності мовлення, посилення емоційності: *Повернувся додому веселий-веселий; Роман великий-великий*.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – подвоєння) **прислівника / займєтника в ініціáльній** (лат. *initialis* – первісний) **позіції** (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) **як частіна протистáвлення** – повтор прислівникових / займенникових форм для посилення позитивної / негативної емоційності: *Куди-куди, а до них не піду!; Що-що, а ремонт ми завершили!*

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – подвоєння) **прислівників спóсоби дії префіксáльна** (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений) – повтор прислівника з посиленням другого компонента префіксом для надання відтінку рішучості: *швиденько-прешвиденько; тихо-претихо*.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – подвоєння) **слóва як зáсоби утóчення** – повтор певного елемента для надання мовленню більшої переконливості: *«Педагогічна рада відбудеться у вівторок?» – «У вівторок у вівторок!»*.

Резонáнс (фран. *resonance* від лат. *resonans* – той, що відлунює) – відзвук, відголос, здатність резонатора лунати за сприйняття звукової хвилі. Резонатори з м'якими і вологими стінками (до них належить мовленнєвий апарат) легко резонують на частоти, що не чітко збігаються з їхніми власними тонами.

Резонáнс (фран. *resonance* від лат. *resonans* – той, що відлунює) **носовій** – стан органів мовлення, коли повітряний струмінь за опущеної піднебінної завіски вільно проникає в порожнину носа, створюючи резонанс, властивий носовим голосним, сонантам і приголосним. Наприклад, у польській мові є носові голосні: [e], [a] і под.

Резонёр (франц. *raisonneur* від *raisonner* – розмірковувати) – персонаж п'єси, який відображає думку автора, рупор його ідей, реалізує основні компоненти суб'єктивної модальності. У драматургійному мовленні Р. є основним носієм мовленнєвих інтенцій.

Результатів – це предикативна форма, представлена *пасивними дієприкметниками* (*Гола земля, бита крилами вітру, сіріла під олив'яним небом* (М. Коцюбинський); *Був ти в сорочці тоді полотняній, Білений сонцем і потом твоїм* (Я. Шпорта); та *формами на -но, -то*, співвідносними з пасивними дієприкметниками (*Хоч вересень, а спіє жито, Ячмінь колосся підійма, Отут було кілочки вбито, А зараз їх чомусь нема* (А. Малишко) (*було вбито = були вбиті*); *Знадвору через вузькі, але високі вікна, в олов'яні рами яких вставлено було скляні круглі шибки, сюди вливалось багато світла* (І. Смолич) (*вставлено було = вставлені були*)), яка позначає стан предмета, що передбачає попередню дію. Результатив повідомляє одночасно про стан та про попередню дію, результатом якої став цей стан. У сучасному мовознавстві результатив розглядають як семантичний глибинний відмінок зі значенням результату дії; або як різновид об'єкта; або як термін відмінкової граматики, логічної семантики.

Результативний (прикм. від ім. *результатив*) **мовленнєвий вплив** – див.: *Вплив мовленнєвий результативний*.

Результувальна стадія (грецьк. *stadion* – період) – див.: *Стадія результувальна*.

Резюмування (франц. *résumé* – короткий виклад суті написаного, висловленого) – короткий виклад суті, підсумовування основної ідеї, вияву почуттів тощо адресанта, що дозволяє поєднати фрагменти розмови в єдине ціле. Р. є одним з основних компонентів сучасного фахового мовлення.

Реквестів (англ. *request* – просити) – тип директивного висловлення, що охоплює комунікативно-інтенційний зміст прохання (власне-прохання, умовляння і под.). Детермінантами реквестивності є наявність елемента «просити» або етикетне кліше: *Братику, біжи лісом додому, скажи дідусеві, що йдуть татари* (Борис Грінченко); *Мати почала його вговоряти й прохати: «Не женися ти, мій соколе, на тій Марусі! Не бери, мій синку, наймичку! Візьми ти краще багату жінку!»* (Марко Вовчок). В. Богданов наводить такі диференційні ознаки реквестива: неінституційний, адресатно-ініціювальний, спонукальний (спонукає до інформування), не оснований на владі або соціальному стані, спрямований на користь адресата. Найближчий протичлен – адвисив (див.: *Адвисив*). Георгій Почепцов вирізняє реквестив поряд з ін'юнктивом (див.: *Ін'юнктив*) як підвиди директива (див.: *Директив*). Інколи Р. називають **проханням**.

Див.: *Адвисив; Директив; Ін'юнктив*.

Реконстру́кція (лат. *re* – префікс на позначення зворотної або повторюваної дії і *constructio* – побудова) – процедура порівняльно-історичного мовознавства, основним завданням якої постає встановлення

попередніх станів в історії окремої мови (групи споріднених мов), а також прамови для групи мов, сім'ї мов.

Реконстру́кція (лат. *re* – префікс на позначення зворотної або повторюваної дії і *constructio* – побудова) **мо́вної свідомості** – див.: *Моделювання мовної свідомості*.

Реконстру́кція (лат. *re* – префікс на позначення зворотної або повторюваної дії і *constructio* – побудова) **прафо́рм** (*пра-* + *форм*) (**архетипів** (грецьк. *archetypon* – прообраз)) – спосіб дослідження, що уможливорює вияв схематичної моделі мови. Остання ґрунтується на історичному розвитку споріднених мов, на властиві для них тенденції, що враховують проміжні ланки розвитку.

Рекреатівна (лат. *recreo* – відновлюю) **комуніка́ція** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Комунікація рекреативна*.

Ректу́с – прямий відмінок.

Реку́рсія (лат. *recursio* – повернення) (**відступ**) – кінцевий етап (кінцева фаза) артикуляції звука, коли мовні органи повертаються від витримки у свій вихідний стан (нейтральну позицію); у **дискурсології** – процедура повторного застосування тієї самої операції до базової величини, унаслідок чого можна отримати похідні величини різних порядків, а також фрактальну структуру дискурсу.

Релева́нтний (англ. *relevant* – доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* – підвищувати від лат. *relevare* – піднімати) – важливий, істотний.

Релева́нтність (англ. *relevant* – доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* – підвищувати від лат. *relevare* – піднімати; ім. від прикм. *релевантний*) – 1) здатність поставати критерієм розрізнення мовних одиниць; 2) цінність, важливість для аудиторії переданої інформації; 3) важливий змістовий критерій інформативності тексту.

Релева́нтність (англ. *relevant* – доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* – підвищувати від лат. *relevare* – піднімати; ім. від прикм. *релевантний*) **вхідні́х да́них для індиві́да** (лат. *individuum* – неподільне, особа) – у теорії релевантності, за концепцією Д. Спербера та Д. Уїлсон, постає однієї з ознак і параметрів проблеми «Релевантність і пізнання»: (1) за тих чи інших рівних умов, чим вищі позитивні когнітивні ефекти, отримувані в опрацюванні отримуваних даних, тим вища релевантність даних; (2) за тих чи інших рівних умов, чим більшими є зусилля, задіювані на опрацювання, тим нижчою наразі для індивіда є релевантність отримуваних даних.

Релева́нтність (англ. *relevant* – доречний, істотний) **оптимáльна** (лат. *optimus* – найкращий) – за концепцією Д. Спербера та Д. Уїлсон, остенсивний стимул постає оптимальним для адресата, якщо: а) він достатньо релевантний, щоб виступати цінним для затрати адресатом зусиль

щодо опрацювання; б) він найбільш релевантний за сумісності зі здібностями та наданням переваги адресанта.

Релігійна комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація релігійна**.

Релянт (лат. *relativus* – відносний) – денотативна роль суб'єктного типу, протагоніст при релятивному предикаті; особа, істот, предмет, явище, які перебувають у певних відношеннях до релянта: **Бригадир колгоспної бригади Степан** був зятем голови колгоспу Бондаренка (Вінницька правда. – 1988. – 28 серпня).

Релят (лат. *relativus* – відносний) – денотативна роль при релятивному предикаті, особа, предмет, істота, явище, з якими перебуває у певних відношеннях релянт: **Бригадир колгоспної бригади Степан** був зятем голови колгоспу Бондаренка (Вінницька правда. – 1988. – 28 серпня).

Релятивізація (лат. *relativus* – відносний) – синтаксична операція, унаслідок якої певна синтаксична позиція (іменний член речення) супроводжувана (постачувана) відносним зворотом – предикативною частиною, спільно з яким / якою утворює відносну конструкцію (релятивну групу) у складі речення; релятивований член речення постає вершинною іменною групою, що керує відносною конструкцією – предикативною частиною і под. В українській мові релятивуватися може будь-який іменний член речення – актант (аргумент), сирконстант, пор.: *Я підійшов до колеги, якого уже не зустрічав тривалий час* (Молодь України. – 1999. – 14 квітня) (релятивується об'єкт – пацієнс); *Я побачив його у своїй майстерні, що була прямо тут, біля вхідних дверей* (Молодь України. – 1999. – 14 квітня) (релятивується сирконстант – локатив).

Релятивізм (лат. *relativus* – відносний) **культурний** (прикм. від ім. *культура*) – погляд, за яким не існує високорозвинених і низькорозвинених культур; культури повною мірою обслуговують певну національну лінгвокультуру, а також не підлягають оцінному порівнянню.

Див.: **Культура**.

Релятор (лат. *relativus* – відносний) – денотативна роль предикатного типу, релятивний предикат, що виражає відношення 1) об'єктів між собою у певній системі; 2) класу до множинності, що охоплює цей клас; 3) цілого і частини; 4) логічні відношення. Релятором можна вважати показник відношень сполуки, що формує складений фрагмент синтаксеми. Релятором може поставати повнозначне слово (*Академік В.І. Борковський був зятем Я.Ф. Карського* (за Марією Конюшкевич); так само сполучник *і* в складених приєднаннях на зразок *від... і до, починаючи... і закінчуючи* тощо. Наприклад: *Грунтовне вивчення періодизації історії української мови проводилося цілою низкою учених, починаючи від Якова Головацького,*

Степана Смаль-Стоцького, Івана Нечуя-Левицького і до Івана Огієнка, Василя Німчука та інших (Анатолій Яна).

Рема (грецьк. *rhema* – сказане) (**новé; ядрó вíсловлення; психологічний предикáт**) – компонент актуального членування речення, те, що стверджується або запитується про вихідний пункт повідомлення – тему і створює предикативність, закінчене вираження думки; частина речення, у якій міститься основний зміст висловлення, його ядро, те нове, що повідомляється у цьому реченні; основна смислова частина висловлення, «ядро висловлення», те, що повідомляється про предмет мовлення, або тему: *Тепер / я піду додому*|| “*тепер*” – це рема.

Рема внутрішня – програмування (мисленнєве і мовне) мовленнєвого висловлення. Р. протиставлена темі (див: **Тема**) – відомому, даному змісту висловлення в живому мовленні, комунікативній перспективі речення.

Див.: **Членування речення актуальне**.

Рематична (грецьк. *rhema* – сказане) **домінанта** (лат. *dominantis* – панівний) – див.: **Домінанта рематична**.

Ремінісценція (лат. *reminiscor* – пригадую) / **Ремінісценція літературна** – пригадування через деякий час після запам'ятовування (*тексту, малюнка* тощо) того, що під час безпосереднього відтворення було недоступним; нечіткий спогад; образний вислів із художнього твору, що вставлений у мовлення для постання в пам'яті співрозмовників, читачів художнього образу та співвіднесення його з даною мовленнєвою ситуацією; один із прийомів інтертекстуальності, що полягає у відлунні в тексті іншого тексту. За своєю функцією ремінісценція подібна до алюзії та стилізації, але, на відмінну від останніх, не усвідомлювана автором і виникає внаслідок впливу на нього творів інших письменників.

Пор.: **Алюзія, Аплікація; Деформація ідіоми**.

Рентгенограма (за ім'ям німецького фізика Рентгена (Röntgen) + ... - *грама*) – у **прикладній лінгвістиці** – запис процесу рентгенографії на матеріалах, що є чутливі до рентгенових променів.

Рентгенографія (за ім'ям німецького фізика Рентгена (Röntgen) + ... - *графія*) – у **прикладній лінгвістиці** – один з видів експериментального дослідження артикуляції звуків за допомогою рентгену. За допомогою рентгенографічної зйомки мовного апарату в профіль отримується зображення положення органів мовлення під час вимови певного звука. Метод з'явився на початку ХХ ст. і на сьогодні залишається одним із провідних методів вивчення артикуляції.

Реоба (грецьк. *rheos* – течія) – у **дискурсології** – висловлення дискурсу, динамічний аналог мовної стемми, де відношення й операції репрезентовані як процеси; фазові стани, фазові переходи.

Репертуар (франц. *répertoire* – сукупність) **вербальний** (лат. *verbalis* від *verbum* – слово) – обсяг можливостей стилістичного варіювання висловлення в мовця.

Репліка (франц. *replique*, від лат. *replico* – відбиваю) – повідомлення осіб, які беруть участь у діалозі; складник діалогу, що належить одному із учасників трансакції; кожне окреме висловлення учасників діалогу; дві ситуативно пов'язані репліки утворюють діалогічну єдність.

Див.: *Мова пряма / Мовлення пряме.*

Репліка-реакція (франц. *replique*, від лат. *replico* – відбиваю; лат. *re* – проти і *actio* – дія) – друга репліка діалогічної єдності, що співвідноситься з реплікою-стимулом. У ній виявляється активність позиції співрозмовника. Р.-р. містить відповідь на питання, перезапитування, виражає семантику згоди / незгоди, заперечення, припущення, відмови. Р.-р. побудована як уточнення, пояснення або коментарій до першої репліки. Вона може: 1) поставати лаконічною; 2) компенсуватися з попереднього висловлення; 3) повторювати повністю або частково першу репліку.

Репліка-стимул (франц. *replique*, від лат. *replico* – відбиваю; лат. *stimulus* – загострена палиця) – репліка, що відкриває діалогічну єдність і визначає зміст та форму постпозитивного щодо нього висловлення. Р.-с. становить незалежний мовленнєвий акт: 1) питання, що вимагає відповіді; 2) спонукання до дії; 3) висловлення, що ініціює тему і вимагає уточнення або пояснення; експресив (мовленнєвий акт, що виражає емоції мовця).

Реплікуванія (франц. *replique*, від лат. *replico* – відбиваю; ім. від дієслова *реплікувати*) – властивість, яка полягає в тому, що говоріння певного співрозмовника чергується з говорінням іншого / інших: 1) або в порядку зміни; 2) або в порядку переривання в емоційному діалозі.

Репрезентант (лат. *representatio* – наочне зображення) – денотативна роль суб'єктного або ситуативного типу, особа, яка репрезентує певну групу чи клас: *Кандидати від Партії зелених зібрались на майдані* (Україна молода. – 2005. – 14 липня).

Репрезентатив (лат. *representatio* – наочне зображення від середньолат. *representativus* – зображений, представлений) – тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого полягає в експлікації почуттів та ставлення адресанта до ситуацій, подій, фактів тощо, про які йдеться у його повідомленні, зважаючи на те, що саме ці почуття та індивідуальні оцінки можуть вплинути на адекватність та істинність повідомлення; один із основних п'яти / шести типів мовленнєвих актів (поряд – директиви, комісиви, експресиви, декларативи, перформативи): (Василь:) *Хочу тобі все розповісти про те, що трапилося без будь-яких своїх домислів* (Григорій Косинка). У класифікації Дж. Сьорла репрезентатив постає ієрархічно вершинним, йому властиві такі диференційні властивості: 1) ілокутивна мета – зафіксувати відповідальність адресанта за повідомлення щодо певного стану речей і за істинність висловлюваного судження; 2) напрям налаштування – «слова – реальність»; 3) виявлюваний психологічний стан – переконання (що *p*); 4) формула: $\models \downarrow B(p)$. Символ $\models$ позначає ствердження / асертивність (символ запропоновано Г. Фреге).

Д. Вундерліх також виокремлює репрезентатив (Rep): твердження, констатація, звіт, опис, пояснення, гарантія. Для Георгія Почепцова першим з-поміж мовленнєвих актів постає констатив (акт ствердження), а в К. Баха під констативом мається на увазі репрезентатив. Для репрезентативна властиві такі функції: ствердження, підтвердження, оголошення, відповідь, визначення, класифікація, згода, підкріплення, передбачення, заперечення, незгода, розвінчування, оспорювання, ідентифікація, інформування, наполягання, передбачування, класифікація, репортаж, заява та ін.

Див.: *Акт мовленнєвий; Директив; Комісив; Експресив; Декларатив; Перформативи.*

Репрезентатор (лат. *representatio* – наочне зображення) – денотативна роль суб'єктного або, в умовах конденсації висловлення, ситуантного чи сирконстантного типу, клас осіб, які висувають свого представника (репрезентанта): *Кандидати від Партії зелених зібрались на майдані* (Україна молода. – 2005. – 14 липня).

Репрезентації (лат. *representatio* – наочне зображення) **ментальні** (франц. *mental* – мислений, розумовий, від лат. *mens, mentis* – розум, думка, мислення) – думки, уявлення про навколишній світ, відображені в ментальних образах і психіці людини; ключове поняття когнітивної науки, що стосується процесу уяви (репрезентації) світу в голові людини й одиниць такого вияву; умовні функційно визначені структури свідомості та мислення людини, що відтворюють реальний або видуманий світ у свідомості, втілюють знання про нього й почуття, які він викликає, відображають стани свідомості та процеси мислення.

Репрезентація (лат. *representatio* – наочне зображення) – 1) представництво; 2) кодування та відображення символічних форм, що виражають через засоби масової інформації певні ідеологічні положення.

Репрезентація (лат. *representatio* – наочне зображення) **мóви / Репрезентація мóвлення** – подання мовних фактів в ефектній позиції, в умовах найбільшої переконливості.

Репріза / Репріз (франц. *reprise* – поновлення, повторення) – те саме, що і повтор.

Див.: *Повтор.*

Репріза (франц. *reprise* – поновлення, повторення) **займенникóва** – конструкція розмовного спонтанного мовлення, подібна до анафоричного займенника, але без інтонації урочистості й зі зниженим інформаційним змістом: *Занеси її до кімнати, свою валізу; Краще в неї не лікувати зуби, у нашого стоматолога.*

Ресилаб́ація (лат. *re* – префікс на позначення поновлення або повторення дії, або ж протилежну дію / протидію, + грецьк. *syllabe* – склад) – те саме, що ресилабізація.

Див.: *Ресилабізація.*

Ресилабізація (лат. *re* – префікс на позначення поновлення або повторення дії, або ж протилежну дію / протидію, + грецьк. *syllabe* – склад) / **Ресилабація** – властивість складової структури слова, що відображає її незалежність від морфологічної структури та яка виявляється в рухомості складових меж, тобто у здатності приголосного приєднуватися то до попереднього, то до наступного складу. Р. може виступати рисою сучасної мови і поставати як історична зміна в мові. В українській мові Р. постає неоднаковою для різних видів приголосних. Так, наприклад, усередині поєднання шумних приголосних в інтерпозиції між голосними межа складу більш рухлива, ніж усередині сполуки сонорного і шумного: *ліж-ко* – усталеніше, ніж *лі-жко*, але *пол-ку* правильніше, ніж *по-лку*; пор. також зсув межі складу щодо морфемної, словотвірної або словозмінної межі: *ліс* (тотожність морфемної межі і межі складу) – *ліс-у (лі-су) / ліс-у (лі-су) / ліс-ом (лі-сом)*; *ліс-ок (лі-сок)* (розбіжність межі складу і межі морфемі).

Ретардація (лат. *retardacio* – уповільнення, затримка) – 1) композиційно-стилістичний прийом уповільнення оповіді, затримки розвитку сюжету вставленням у текст позафабульних елементів – описів пейзажу, приміщення, де відбувається дія, екскурсу в минуле персонажа, розлогий філософський роздум автора, обширної розповіді персонажа, ліричного відступу. Це робить твір стилістично різноманітним, насиченим, пор., наприклад, опис природи в оповіданнях, повістях Івана Нечуя-Левицького та ін.; 2) різного типу повтори в українських думках, що створюють ефект уповільнення оповіді.

Див.: *Затримка*.

Ретермінологізація (лат. *re* – префікс на позначення зворотної або повторюваної дії і *термінологізація*) – процес переходу термінів з однієї науки в іншу, пор.: використання терміна *валентність* спочатку в логіці, згодом – у хімії, лінгвістиці, біології і под.; застосування математичних термінів *функція*, *множинність* у лінгвістичних дослідженнях; медичного терміна *морфологія* – у лінгвістиці тощо.

Ретиальна (лат. *retyalna*) **комунікація** лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) / **Надперсональна комунікація** – див.: *Комунікація надперсональна / Комунікація ретиальна*.

Ретиценція (лат. *retyscentio* – мовчання) – див.: *Анозіопеза*.

Ретра́кція (лат. *retractio* – стягнення) – у *дискурсології* – «стягнення, згортання», фундаментальна операція порядкової розміреності дискурсу.

Див.: *Ендотрона*.

Ретроспекція (лат. *retro* – назад, у зворотному напрямі + *spectare* – дивитися) – вияв текстового хронотопу, звертання до минулого в тексті; ознака континууму, що полягає в поверненні до минулих подій у часі та просторі зображуваного в тексті світу.

Референт (англ. *refer* – співвідносити, посилатися; лат. *referens* – той, що відносить) – об'єкт (елемент, фрагмент) позамовної дійсності, предмет думки, на який вказує мовний знак і виявлюваний (актуалізований) у змісті повідомлення (мовленнєвого акту); висловлення як предмет референції в межах конкретного мовленнєвого акту і співвідносний з іменною групою. На відміну від денотата, співвіднесеного з класом об'єктів, референт актуалізований в конкретному мовленнєвому акті: *На столі лежали зошити (не стіл як клас предметів, що відрізняються від інших меблів, а конкретний стіл у мовленнєвій ситуації)*. Референтом може виступати й описувана ситуація загалом. Референтом перформатива (див.: *Перформатив*) постає перформативне висловлення, на підставі чого говорять про його автореференцію.

Пор.: *Денотат*.

Референційна (англ. *refer* – співвідносити, посилатися; лат. *referens* – той, що відносить) **тотожність** – те саме, що кореферентність.

Див.: *Кореферентність*.

Референційність (англ. *refer* – співвідносити, посилатися; лат. *referens* – той, що відносить; ім. від прикм. *референційний*) – текстово-дискурсивна категорія, що виявляється у співвіднесенні комунікантів і тексту з дійсністю; ґрунтується на співвідношенні модального, породженого авторською свідомістю текстового світу з реальною дійсністю, її подіями, ситуаціями, фактами, предметами, особами.

Референційність (англ. *refer* – співвідносити, посилатися; лат. *referens* – той, що відносить; ім. від прикм. *референційний*) **ірреальна** (лат. *irrealis* – нереальний) – різновид текстової категорії, що полягає в тому, що викладене в тексті репрезентує нову модель реальності, яка не збігається з реальним світом.

Референційність (англ. *refer* – співвідносити, посилатися; лат. *referens* – той, що відносить) **реальна** (лат. *realis* – реальний) – різновид текстової категорії, що полягає в тому, що викладене в тексті є максимально наближеним до дійсності.

Референційність (англ. *refer* – співвідносити, посилатися; лат. *referens* – той, що відносить) **рефлексивна** – різновид текстової категорії, що покликана відтворити особистісний світогляд автора, його переживання.

Референція (нім. *Referenz*, від лат. *refero* – повідомляю) – у загальному розумінні – вказівка на об'єкт мовного знака як його референт (див.: *Референт*); система зв'язків між актуалізованими в мовленні іменами або іменними групами та світом, тобто об'єктами реальності; процес співвідношення висловлення з певною ситуацією, конкретною або абстрактною; система зв'язків між актуалізованими у мовленні іменами / іменними групами та об'єктивною / уявною дійсністю. Референція має три аспекти: *логіко-семантичний (семантична), синтаксичний і*

прагматичний. Логіко-семантична референція охоплює такі типи відношень імен / іменних груп до об'єктивної дійсності: референція до одного елемента класу, референція до певної кількості елементів класу, референція до класу елементів загалом, референція до потенційного класу елементів. Передбачає контекстуально незалежне відношення «знак – референт».

Референція (нім. *Referenz* від лат. *refero* – повідомляю) **мóвця** – індивідуальна віднесеність змісту повідомлення, дискурсу загалом, здійснювана адресантом, до явищ дійсності, що може не збігатися із загальномовною, але впливає із намірів мовця.

Див.: **Референція**.

Референція (нім. *Referenz*, від лат. *refero* – повідомляю) **прагматична** (прикм. від ім. *прагматика*) – ступінь відомості повідомлюваного комунікантам у певному типі дискурсу.

Р.п. має опертям тріаду: «адресант – знак – референт» та охоплює три різновиди: 1) предмет / об'єкт відомий тільки мовцеві-адресантові (інтродуктивна): *Є в мене в класі один учень*; 2) предмет / об'єкт відомий обом учасникам комунікації – адресантові й адресатові (ідентифікаційна): *Цей хлопець нікого не слухається*; 3) предмет / об'єкт не належить до фонду знань учасників комунікації (неозначена): *Хлопець працює над якоюсь ідеєю*. Відповідно в мовленні слід розрізняти **означену**, **неозначену** і **нульову** референції. **Означена** референція наявна, коли об'єкт, на який вказує іменний вислів, є не тільки відомим хоча б одному з учасників комунікації, а постає одиничним. Так, у фразі (1) *Голуб – птах сімейства ссавців* слово *голуб* вживається по-іншому, ніж у фразі (2) *Голуб сидів на підвіконні і їв крихти хліба*. У (1) говориться про типового представника класу з характерними для цього класу таксономічними ознаками типу /пернатий/, /осілий/, /має велике воло/ тощо, а в (2) – про конкретного голуба, що клює крихти на підвіконні. Референція ґрунтується на виділенні мовцем об'єкта з-поміж інших, тому функція референції – необхідність ототожнення (ідентифікації) того об'єкта, про який говориться у повідомленні, з реальним. Одиничність референта програмована відповідними засобами опису (вказівними займенниками в однині, порядком слів та ін.): *Цей голуб сидів на підвіконні і їв крихти хліба*.

За **неозначеної** референції непрозорою виступає предметна співвіднесеність у контексті зі змінним референтом. Таксономічне значення, на ґрунті якого встановлюють належність імені до класу, не виступає ототожнювальним (ідентифікаційним). У висловленні *Астронавти сіли на Марсі* референція іменного виразу неозначена, оскільки невідомо, з якими конкретно індивідами співвіднесено вжитий іменник *астронавти*. І хоч *астронавти* належать до класу //люди//, а *Марс* – до класу //планети Сонячної системи//, не можна встановити, про яких людей говориться.

Нульова референція наявна, коли ім'я / вислів співвідноситься з уявним світом. Вона характерна для повідомлень про *кентаврів*, *мавок*,

відьом, лісовиків тощо. Аналогічним постає існування літературних героїв типу *Лукаша* («Лісова пісня» Лесі Українки) у порівнянні з існуванням *Устима Кармалюка, Богдана Хмельницького* в реальному історичному світі. Якщо іменний вислів не стосується жодного об'єкта реального світу, слід констатувати псевдовислів, а згодом тлумачити останній у термінах можливого світу.

Спосіб співвіднесення мовного вислову з дійсністю / уявним світом називається референційним статусом цього вислову. Мовні вислови як факти мовної системи позбавлені референції, її вони набувають у мовленнєвому контексті.

Референція варіативна, **залежить від контексту** (*У піднебессі співав птах – птах* у цьому референтно співвіднесений з конкретним птахом). Саме в контексті може бути дейктична й анафорична референція. Дейктично реалізується означена референція до певної конкретної реалії: *Я купую цю книгу* (інколи супроводжується жестом), анафора передбачає відсилання до референта, що відомий за попереднім його згадуванням. Останнє передбачає первинне введення такого референта як неозначеного: *Я дам прочитати одну статтю. Цю статтю мені дали тільки вранці. Я миттєво її прочитав*. Іменна група *одну статтю*, «нульовий» суб'єкт, що входить до синтаксичної структури другого неозначено-особового односкладного речення, мають конкретно-референтний неозначений статус, а іменні групи *я, цю книгу* та *її* – конкретно-референтний означений. Покликання на референт займенника *я* – дейктичне, а на референт кореферентних (таких, що мають той самий референт вираження) *цю книгу* та *її* – анафоричне. На означену референцію спрямовані вказівні займенники, а на неозначену – неозначені. Неозначена референція зумовлена станом знань адресата (на думку мовця) – неможливістю однозначно ідентифікувати референт іменної групи на ґрунті отриманих з висловлення даних про нього: *Під час наради директор з кимсь довго розмовляв по телефону*. Референтність вислову передбачає його співвіднесення з фіксованим референтом в об'єктивному / уявному світі. Нереферентність вислову сигналізує про відсутність його співвідношення з індивідуалізованим, конкретним референтом. Такий вияв можливий для іменних груп зі статусом: а) екзистенційності (об'єкт існує тільки потенційно, тому що не вибраний з класу об'єктів): *Хтось повідомив у газету про подію*; б) універсальності (референтом є вся множинність сутностей, позначена іменною групою; актуалізаторами виступають займенники типу *всі, всякий, кожний*): *Завтра всі студенти отримають студентські квитки*; в) родової ознаки (референтом виступає неіндивідуалізований еталонний представник множинності сутностей, позначених іменною групою): *Українцям властива щирість душі*.

Важливим є врахування **референційної непрозорості**. Референційно непрозорим контекстом є такий, у якому підстановка одного означуваного виразу замість іншого з тією самою референцією не обов'язково зберігає

незмінними умови істинності висловлення: *Я хотів познайомитися з Юлією Тимошенко* і *Я хотів познайомитися з першою жінкою, яка була прем'єр-міністром України*. У наведених висловленнях власне ім'я *Юлія Тимошенко* не постає постійним у своїй референції; тому що існує (гіпотетично) в Україні та інших країнах, що мають таке ім'я, до яких не може бути застосованим дескриптивний зміст вислову *перша жінка, яка була прем'єр-міністром України*. Вислів *перша жінка, яка була прем'єр-міністром України* може прямо **екзистенційно інтерпретуватися**, тоді він стає засобом ідентифікації конкретної особи, або **інтенсійно інтерпретуватися**, тоді має значення певного поняття, що корелює з дескриптивним змістом висловлення.

Особливим класом референтних висловів є займенники, пов'язані з дейксисом та індексальністю.

Див.: *Дейксис; Референція*.

Референція синтаксична ґрунтується на референтному (здебільшого підмет, додаток: *Книжка лежала на столі*) та нереферентному вживанні іменників / іменних груп (наявна вказівка не на об'єкт, а на його ознаку (*Хлопчина – маляр*)).

Реферування (лат. *refere* – повідомляти, доповідати) **тєксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – вид опрацювання тексту; створення вторинного тексту (реферату) на ґрунті згортання і стиснення смислових структур первинного тексту.

Див.: *Референція*.

Рефлєкс (лат. *reflexus* – віддзеркалення) – у **лінгвістиці** – відображення архетипу в мові-спадкоємниці; пізніше відображення давніших форм в історії мови. Поняття Р. застосовують здебільшого до звукових одиниць і граматичних форм. Так, слов'янська фонема (*ять*) здебільшого є рефлексом індоєвропейського дифтонга. У сучасній українській мові рефлексом давньої фонем *ять* є фонема /i/: *лто* → *літо*; *псня* → *пісня*; *дд* → *дід*; *свт* → *світ* тощо.

Рефлєкси (лат. *reflexus* – віддзеркалення) **мовленнєві** – певні мовні й паралінгвальні структури, які використовуються в комунікації не з номінативною метою, а для виконання дискурсивних, модальних, аргументативних функцій (*Кому сказав! Ой-ой-ой! Ось бачиш!* тощо). Як правило, вони ідіотнічно неповторні, що необхідно враховувати у міжкультурній комунікації.

Див.: *Мова; Код мовний; Засоби спілкування невербальні; Рефлекс*.

Рефлєксівне (лат. *reflexus* – віддзеркалення) **слухання** – див.: *Слухання рефлексівне*.

Рефлєксія (лат. *reflexio* – віддзеркалення) – у **дискурсології** – 1) відображення світу свідомістю (на першому ступені рефлексії) і подальше багатократне і багатоступінчасте відображення свідомістю самого себе, що створює образи на спонтанному, регулярному, імпровізованому рівнях

моделювання; 2) вища функція психіки, що витворює саморозчеплення свідомості (на рефлектувальну і рефлектаційну інстанції) і діалогічне оперування власними образами в режимах аналізу, синтезу і каталізу; 3) психічний аналог балансування суб'єкта в динамічному аспекті; акт рефлексії витворює фазову синхронізацію суб'єкта і динаміки світу; рефлексія формує як свій інструмент мову як метастабільний компонент психіки – «острів» у потоці образів свідомості – і на цьому ґрунті реалізується як дискурсивна рефлексія, що породжує мовні моделі світу, які в сукупності утворюють мовну свідомість.

Рефлективність (лат. *reflectere* – вияв, відображення; ім. від прикм. *рефлективний*) / **транзитивність** (лат. *transius* – перехід) і **симетричність** (грецьк. *symmetria* – співмірність) – у **прикладній лінгвістиці** – властивості відношення еквівалентності. **Рефлективність** – еквівалентність елемента самому собі, **транзитивність** – перехідність у межах аксіом еквівалентності. **Симетричність** – спроможність до збереження ознак після зміни.

Рефрэн (франц. *refrain* – приспів) – різновид епіфори (див.: **Епіфора**); у поезії – строфа, частина строфи або куплет, що повторюється на площині тексту, об'єднуючи його експресивно і змістово. У прозі Р. – час від часу повторювана фраза для наголошення необхідної думки. З Р. написано багато віршів Жан Поль Беранже, пор. «Елегії з рефреном» В. Підпалога: [...] *А втім, мені легко-легко, / бо знаю: вернулись птахи – / трава забуває вгору; / а втім, мені легко-легко, / бо знаю: вернулись птахи – научать літати листя; / а втім, мені легко-легко, / бо знаю: вернулись птахи – / повіє весняний вітер; / а втім, мені легко-легко, / бо знаю: вернулись птахи – / у гніздах пташата будуть*

Рецентність (лат. *recens* – новий, актуальний) – категорія співвідносності форм артикля на позначення актуалізації імен у висловленні з метою їхньої репрезентації адресату як таких, що вперше постають у повідомленні або ж з метою спеціального їхнього виділення як особливо значущих елементів повідомлення, де маркованим елементом виступає значення, передаване в німецькій мові *ein*; відповідно: англ. *a*, франц. *Un*. Маркованим елементом висловлення є іменник, що називає новий у комунікативному акті предмет, представлений адресату як відсутній у його пресупозиції. Тим самим цей предмет актуалізується й виступає в повідомленні для адресата як рецентний. Так, наприклад, у висловленні типу нім. *Eskommt der Zug* вживання артикля *der* означає, що цей потяг, місце його призначення й інші характеристики відомі не тільки адресанту, але й адресату і що учасники комунікації вже говорили на цю тему. У висловленні ж типу нім. *Eskommt ein Zug* констатовано, що характеристики потяга невідомі обом комунікантам, пор. також: *In der Versammlunghotauchder Direktorgesprochen* – вибір артикля сигналізує нерекцентність імені (особа директора відома обом комунікантам) і *In der Versammlunghotauchein Direktorgesprochen* – вибір артикля свідчить про рецентність імені (адресанту

директор відомий, а для адресата – невідомий, тому дані репрезентовані про нього як відсутні в пресупозиції).

Рецепієнс (лат. *recipiens (recipientis)* – той, що отримує, сприймає) – денотативна роль адресатного типу, отримувач матеріального об'єкта: *За дорученням Президента низка об'єктів буде передана в комунальну власність і на баланс окремих місцевих органів влади* (Україна молода. – 2001. – 12 січня). Максимально може наближатися до ролі бенефіціантива (вимагає ґрунтового аналізу на підставі сполучення з предикатами висловлення).

Рецептивна (лат. *receptio* – сприйняття від *recipere* – отримувати, сприймати) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінка** – див.: *Поведінка комунікативна рецептивна*.

Рецептивні (лат. *receptio* – сприйняття від лат. *recipere* – отримувати, сприймати) **види мовленнєвої діяльності** – див.: *Види мовленнєвої діяльності рецептивні*.

Рецептори (лат. *receptio* – сприйняття від лат. *recipere* – отримувати, сприймати) – закінчення чутливих нервових волокон або спеціалізовані клітини, що перетворюють подразнення, сприйняті ззовні (екстероцептори) або з внутрішнього середовища організму (інтероцептори), на нервові збудження, яке передається до центральної нервової системи.

Реципієнт (адресат, отримувач, слухач, читач) (лат. *recipiens* – той, що отримує, сприймає) – той, хто сприймає й інтерпретує мовлення.

Див. також: *Адресат*.

Речення – 1) одна із синтаксичних одиниць та основна предикативна синтаксична одиниця, що складається з декількох з'єднаних між собою синтаксичним зв'язком форм слів або з однієї форми слова, є інтонаційно оформленим смисловим і граматичним цілим, що виражає найсуттєвіші функції мови: пізнавальну, експресивну, комунікативну; 2) основний засіб вираження і формування окремої відносно закінченої думки, мінімальна одиниця мовлення; синтаксична одиниця мови, побудована за відповідною моделлю і репрезентована парадигмою формальних варіантів. Основною граматичною ознакою речення є його двоскладність: речення як мовна одиниця повинно обов'язково включати два головних члени – підмет і присудок, які утворюють його граматичну основу; основна одиниця мовного спілкування, що побудована за законами певної мови, характеризується завершеною інтонацією, виступає головним засобом формування і вираження думки. Найважливішими ознаками речення є **категорії модальності та часової віднесеності**. **Категорія модальності** виражає відношення змісту речення до позамовної дійсності: те, що повідомлене в реченні, співвідноситься з дійсністю або як реальність (реальна модальність), або як можливе, бажане (ірреальна модальність). **Категорія часової віднесеності** виражає відношення повідомлюваного в реченні до часу його здійснення; передається вона дієслівними формами теперішнього, минулого,

давноминулого та майбутнього часу. Від слова й словосполучення речення відрізняється такими трьома ознаками: комунікативністю, модальністю й предикативністю; одиниця модусу мови, яка відповідає висловленню у модусі мовлення і повідомленню у модусі комунікація. У Р. поєднуються різні функції: 1) комунікативна (повідомлення інформації); 2) прагматична (вплив); 3) номінативна (речення називає ситуацію, подію).

Див.: *Мова; Мовлення; Комунікація.*

Пор.: *Висловлення; Повідомлення; Мовленнєвий акт.*

Речення багатозначно-заперечні – речення з імплікацією, тим, що мається на увазі, але не висловлено: *Кохання – це не стримуваний подих вночі і не прогулянка при місяці* (Анатолій Яна).

Речення багатокомпонентне складне (багаточленне, ускладнене) – складне речення з особливою багатовимірною структурою: кількість предикативних частин у такому утворенні не менше трьох, багаторазове застосування синтаксичного зв'язку або синтаксичних зв'язків та наявність кількох рівнів членування. **Складне речення ускладненого типу. Складна синтаксична конструкція. Складне ускладнене речення. Складне речення з різними типами зв'язку. Складне речення із сурядністю і підрядністю. Складне речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.** Залежно від структурної організації предикативних частин розрізняють два типи Р. б. с. – **речення згрупованої структури і речення незгрупованої структури.** **Речення згрупованої структури** – речення, предикативні частини в яких, об'єднуючись за смыслом, утворюють структурно-семантичні блоки, де наявні власні типи і різновиди синтаксичного зв'язку, що дозволяє виступати відповідними рівнями членування: *Біля вікна, зіпершись запалими грудьми на облізлу, порепану, як Баранячі болота в спекотливе літо, бозна-коли фарбовану лутку, сидить баба Цвіркуниха і крізь заюшені дощем шибки незмигну дивиться на стежку, що ледь пробивається крізь густий, не стоптаний курми спорши, до воріт, та й власне воріт, як таких, немає – на дротяних петлях, завислих на двох дубових стовпчиках теліпається обшмугляна суха ворина* (Микола Ярмолюк). **Речення незгрупованої структури** – це речення, предикативні частини в яких мають смислову автономність і рівноправність, але водночас вони не утворюють структурно-семантичних блоків, а входять в єдине смислове ціле і тому не постають рівнем членування: *Вибухали міни, рвались снаряди, гриміли гармати, ніч ставала днем* (Олесь Гончар).

Речення бажальне (оптативне (лат. *optativus* – бажальний)) – речення, що виражає модальність бажальності: *Нехай би хтось пішов до лісу до лісові горішки та приніс для нас із тобтою* (Анатолій Яна).

Речення безособове – односкладне речення з предикативним центром, вираженим єдиним головним членом, лексико-семантична і формальна специфіка якого виключає на формально-граматичному рівні наявність другого головного члена речення – підмета як виразника суб'єкта

дії чи стану: *Світало; Дощить; Батькові не спиться; Гарно навкруги; Надворі прохолодно* та ін. Р. б. – різновид дієслівних односкладних речень зі спільним значенням ствердження незалежної дії, не співвіднесеної з діячем. Значення Р. б. має різні структурні вияви, але у всіх структурних варіантах наявний спільний елемент – форма безособовості з однаковими показниками, найвищою мірою типізована форма, що містить у системі своїх показників нульовий елемент – нульову форму зв'язки *бути*. Змістовим наповненням єдиного головного члена Р. б. виступає: а) позначення незалежної ознаки – дії, стану; б) вираження неспіввідносної дії з діячем; в) синтаксичний час; г) модальність. Показником цих значень є форма безособовості: 3-я особа однини минулого часу середнього роду. Єдиний головний член Р. б. може мати: а) просту форму; б) складену (аналітичну) форму. **Проста форма** може виражатися: а) безособовим дієсловом: *Йому сьогодні пощастило*; б) особовим дієсловом у безособовій формі: *Його раптово вдарило водою* (Анатолій Дімаров); в) буттєвим дієсловом *бути* з часткою *не*, що належить до парадигми часових форм з безособовим дієслівним словом *нема – не було, не буде: Дітей тут не було* (Олесь Гончар). **За аналітичного способу** речове і граматичне значення виражені окремо, у двох компонентах: а) з безособовою дієслівною формою допоміжного компонента: ***Почало швидко темніти*** (Володимир Винниченко); б) слово категорії стану (станівник) у поєднанні зі зв'язковим компонентом, зокрема з нульовою формою зі значенням теперішнього часу дійсного способу: *У хаті було тихо, тепло* (Григорій Косинка); в) єдиний головний член складається з трьох елементів: інфінітива, дієслова-зв'язки та слова категорії стану (станівника) з модальним значенням (*можна / не можна, шкода, пора, час, треба* і под.): ***Слід було нам краще дбати про саджанці*** (Василь Сухомлинський).

Див.: ***Речення односкладне.***

Речення безсполучникове складне – особливий один із двох основних структурних типів складного речення структурно-семантичний клас складних речень, що виділяється за суто структурними ознаками. Частини Р. б. с. поєднані між собою без сполучників шляхом відповідного інтонування, лексичного наповнення предикативних частин, співвідношення форм дієслів-присудків, що зумовлює відповідне семантико-синтаксичне відношення між предикативними частинами – складниками речення (*Летять стежини до Дніпра, летять хмарки, летять дороги...* (Іван Драч)). У безсполучниковості активізуються на противагу сполучним засобам зв'язку інші засоби зв'язку: 1) інтонація; 2) видо-часові відношення в предикативних частинах; 3) лексичні показники; 4) активне використання будови простого речення як структурного чинника в складному. За усієї спільності вираження Р. б. с. відношення рівнозначності-нерівнозначності, що властиві для усієї системи складного речення і в межах складних речень реалізованих спеціалізованими сполучними засобами, вони не належать ні до складносурядних, ні до складнопідрядних. Відношення **рівнозначності**

реалізуються у вигляді *перерахування* або *зіставлення*: 1) у перерахуванні кількість предикативних частин не обмежена. Відношення виражаються: а) за допомогою інтонації (однакове розміщення фразового наголосу, тотожний інтонаційний малюнок для кожної предикативної частини – підвищення тону до кінця предикативної частини); б) співвідношення присудково-дієслівних форм; в) паралелізм побудови предикативних частин; г) використання коми на письмі; ґ) однотипна побудова предикативних частин: *Тихо шумлять дерева, шелестить пожовкле листя на землі, бродить лісом засмучена осінь* (Іван Цюпа). У перерахуванні за вживання форм доконаного виду значення послідовності подій, дій, станів може ускладнюватися відтінками результативного наслідку: *Попрощалось ясне сонце з чорною землею, виступає круглий місяць з острою зорею* (Тарас Шевченко); 2) у зіставленні (відношення між двома предикативними частинами) наявний своєрідний інтонаційний малюнок, особливо за вистою тону; такі відношення посилюються: а) використанням антонімічної лексики; б) контрастом ствердження / заперечення; в) використанням тире на письмі: *На вулиці лунають крики – у хаті тихо* (Володимир Винниченко).

Відношення **нерівнозначності** виявлювані в тому, що одна частина пояснює іншу. Найхарактернішими постають такі відношення: а) пояснювальні; б) умовні; в) причиново-наслідкові. 1) *Пояснення* торкається семантики першої частини загалом або окремих слів: дієслів, займенників, іменників; такі відношення передаються за допомогою попереджувальної інтонації; типовим розділовим знаком виступає двокрапка: *Дивлюся я: біла хмара криє сіре небо* (Тарас Шевченко). 2) *Умовні* відношення передаються інтонаційно: контраст частин за висотою тону, висока мелодійна вершина в першій частині; типовий розділовий знак – тире: *Труднощів бояться – на роботу не ходити* (Народна творчість). 3) *Причинові* відношення – їхнім підґрунтям є друга частина – своїм опертям мають інтонацію, що корелює з пояснювальною; типовим розділовим знаком є двокрапка, в окремих випадках – тире: *Раби – сьогодні не раби: шумлять знамена боротьби!* (Олександр Олесь).

Особливими виступають **приєднувальні** відношення, що характеризуються: а) додатковістю; б) автономністю частин; в) завершенням семантики і структури. Такі речення не допускають вставлення сурядного / підрядного сполучника. Пунктуація в таких реченнях визначується двома чинниками: 1) крапка з комою наголошує самостійність, автономність першої частини; 2) двокрапка підкреслює незавершеність, необхідність продовження, розвитку події.

Залежно від структурної організації предикативних частин Р. б. с. поділяються на **безсполучникові складні речення відкритої структури** і **безсполучникові складні речення закритої структури**.

Речення безсполучникові складні відкритої структури – складні речення, предикативні частини яких виражають або на одночасність, або на

послідовність вияву, позначуваних подій, станів тощо і кількість яких може бути збільшена без зміни семантико-синтаксичних відношень між ними. Речення безсполучникові складні відкриті утворюють один семантико-синтаксичний тип із реченням складносурядними єднальними (часовими) відкритої структури (див.: **Структури відкриті; Речення складносурядні**): *Наступила зима, випали глибокі сніги, село наче завмерло* (Михайло Стельмах); *Сонце вже нижче ходить обрієм, дерева фарбу листя міняють, все рідше птахи безтурботно літають* (М. Івченко).

Речення безсполучникові складні закритої структури – складні безсполучникові речення мінімальної структури, що не допускають збільшення кількості предикативних частин без зміни характеру семантико-синтаксичних відношень між ними (пор.: **Речення безсполучникові складні відкритої структури**). Структура таких речень може бути типізованою або нетипізованою. Типізована структура безсполучникового складного речення передбачає структурну зумовленість частин, що мають формальні показники: анафоричні елементи в одній із частин, незаміщену синтаксичну позицію в одній із частин, факультативну позицію частки (*так*, зрідка *то*): *Слухайте: я сьогодні закоханий в життя, як хлопчисько* (Микола Хвильовий); *Буває мить якогось потрясіння: побачиш світ, як вперше у житті* (Ліна Костенко); *Усе життя наше **таке**: кожен дбає про своє* (Олекса Слісаренко).

Нетипізована структура безсполучникового складного речення закритої структури засвідчує, що в її структурі відсутні формальні показники співвідношення частин, такі структури розрізняються тільки характером смислових відношень між предикативними частинами – відношення пояснення (мотивація, уточнення), зіставлення / протиставлення, причиновості / наслідковості та ін.: *Мої літа – не монотонні дублі: Я змінююсь, як світанковий пруг* (Дмитро Павличко); *На небі сонце – серед нив я* (Михайло Коцюбинський); *Він гість – я господар* (Дмитро Фальківський); *Не повернуть минулого ніколи, воно пройшло і вже здається миттю* (Максим Рильський).

Речення безсполучникові складні речення з диференційованими відношеннями – безсполучникові складні речення з: 1) пояснювальними відношеннями: а) речення з опорним пояснюваним словом у першій предикативній частині, постають синонімічними відповідним складнопідрядним реченням: *І мені здається: твої очі в мою душу світять з вишини* (Володимир Сосюра); б) речення з опосередкованими пояснювальними відношеннями: *Дивлюся я: біла хмара криє сіре небо* (Тарас Шевченко); 2) причиновими відношеннями: *Не працювалось: щось заважало* (Ірена Карпа); 3) зіставними відношеннями: *Небо було синіше од моря, море було синіше од неба* (Михайло Коцюбинський); 4) пояснювальними відношеннями: *Буває мить якогось потрясіння: побачиш світ, як вперше у*

житті (Ліна Костенко); 5) порівняльними відношеннями: *Буває нестерпно в таку мить – так хочеться чогось нового* (Марія Дзюба).

Речення безсполучникові складні речення з недиференційованими відношеннями – безсполучникові складні речення з 1) умовно-часовими відношеннями: *Защобече соловейко в лузі на калині, – заспіває козаченько, ходя по долині* (Тарас Шевченко); 2) причиново-наслідковими відношеннями: *Всі наші сльози тугою палкою спадуть на серце, – серце запалає...* (Леся Українка); 3) протиставно-допустовими відношеннями: *На вулиці лив дощ – у хаті було затишно* (Володимир Винниченко); 4) умовно-наслідковими відношеннями: *Поспішиши – людей насмішиши* (Народна творчість); 5) приєднувально-поширювальними відношеннями: *Дорога лягала в поле, за обрієм виднівся ліс* (Валер'ян Підмогильний).

Речення безсполучникові складні неоднорідного складу – те саме, що речення безсполучникові складні закритої структури.

Див.: *Речення безсполучникове складне закритої структури.*

Речення безсполучникові складні однорідного складу – те саме, що речення безсполучникові складні відкритої структури.

Див.: *Речення безсполучникове складне відкритої структури.*

Речення безсполучникові складні ускладненої структури – складні речення безсполучникового типу, у структурі яких наявні три і більше предикативні частини з різними типами смислових відношень між ними. Вони охоплюють різні комбінації відношень: перерахування, пояснення, зумовленість тощо. Інтонація в Р. б. с. у. с. охоплює різні елементи, що корелює з відповідними відношеннями. В одному реченні наявні два і більше відношень, з якими корелює інтонація відповідно до правил безсполучникового зв'язку: *Впадеш – не засмутиш, згубивсь – шукай-но слід і серця не в'яли од випадкових бід* (Андрій Малишко).

Речення безсполучникові складні фразеологізованої структури – безсполучникові складні речення 1) тавтологічної структури, побудовані за моделлю [імператив + не + імператив], [...]: *Говори не говори, плач не плач, все без користі* (Михайло Івченко); 2) побудовані за моделлю [імператив зі значенням умовного способу], [форма умовного способу]: *Вчини Марія саме так, все було б по-іншому в їхніх взаєминах* (Марія Дзюба).

Речення буттєві – різновид номінативних речень, що стверджує буття (наявність, існування) предмета мовлення / думки: *Провалля і кручі. Горби і горби* (Василь Стус).

Речення вказівно-спонукальні – різновид номінативних речень, у яких ідея буття ускладнюється вказівкою на предмет мовлення (думки) за його наявності або появи. У структурну схему входять частки *ось, ось і:* (Марія:) *Ось і наш будинок* (Улас Самчук).

Речення власне-назівне – різновид номінативних речень, які називають книги, журнали, картини, установи, навчальні заклади, написи на

вивісках тощо. Дискусійним постає встановлення їхнього реченнєвого статусу.

Див.: *Речення номінативні*.

Речення власне-питальне – речення з питанням, що звернуто до співрозмовника і яке вимагає відповіді, передбачає відповідь. За допомогою питання мовець намагається дізнатися щось невідоме. За способом вираження питання вони поділяються на: 1) займенникові та 2) незайменникові речення.

Речення вокатівне (прикм. від ім. *вокатив*) – речення, у якому єдиним головним членом виступає форма кличного відмінка (вокатива), що називає особу – апелята. Таке речення містить у собі певні відтінки: радість, захоплення, незадоволення, докір, жаль, прохання та ін. (*Україно! Тобі вклоняюсь до землі* (Андрій Малишко)). Такі речення кваліфікують; 1) як особливий різновид односкладних речень; 2) як різновид номінативних речень; 3) як нерозчленовані речення. Р. в. – виражає звертання, ускладнене вираженням нерозчленованої думки, почуття, воле вияву: *«Миколко!»* – *поклікала мати*. *«Миколко!»* – це кличний відмінок, у якому ім'я співрозмовника ускладнене бажанням захопити його увагу. Кличному відмінкові у функції звертання притаманна певна семантико-граматична ізольованість. Вони містять іменник або займенник у кличному відмінку, що вимовляється з особливою інтонацією. Така словоформа може передавати: 1) заклик; 2) спонукання до припинення дії; 3) незгода зі співрозмовником; 4) докір; 5) жаль; 6) обурення та ін. Вигуки та частки посилюють і диференціюють структурно-семантичну властивість Р. в. За значенням вирізняють такі групи Р. в.: 1) Р. в. – заклики, що називають адресата для привернення його уваги (потенційний суб'єкт дії): *«Полковнику!»* – *звернувся Багіров* (Павло Загребельний); 2) Р. в. – виразники емоційної реакції на слова або дії співрозмовника: *«Матусю!»* – *заплакав хлопчик* (Григорій Косинка). Р. в. перебувають на межі між односкладними та нерозчленованими. Інколи лінгвісти зараховують їх до односкладних (Олексій Шахматов), але вони не постають типовими односкладними, що і зумовлює потенційну спроможність Р. в. у переході до розряду нерозчленованих речень за втрати лексичної значущості іменника.

Речення вставні – речення, функційно аналогічне вставному слову / словосполученню; граматично не пов'язане з реченням, ускладнює його структуру і виражає певну послідовність викладу думок, джерело повідомлення і под. За своєю структурою такі вставні речення поділяються на **двоскладні** (*я бачу* та ін.: (Настя:) *А ви, я бачу, надовго свою комуна робите* (Олекса Слісаренко)), **односкладні** (*кажуть, вважають* тощо: *Кажуть, у степу є криниці, що хоч все видно, дна не дістанеш* (Олесь Гончар)).

Див.: *Компоненти вставлені*.

Речення генітивні (прикм. від ім. *генітив*) – тип іменних (субстантивних) односкладних речень, подібних до номінативних за основним значенням буттєвості і теперішнього часу, але родовий кількісний (квантитативний) має додаткове значення надлишку, а оклична інтонація – експресивно-емоційну оцінку: *«Гостей! Гостей!» – закричав збуджено Тимко* (Григорій Тютюнник). Р. г. у сучасній мові являють собою продуктивну модель речення, за якою будуються речення з необмеженим лексичним наповненням: може використовуватися будь-який іменник, співвідносний з поняттям кількості або міри.

Речення головне / Частина головна – частина складнопідрядного речення, відносно незалежна, що граматично підпорядковує підрядну, несамостійне речення: *Складав набряклі почуваннями речення про те, що є самотній, що немає ні одного близького серця, яке б його розуміло та йому співчувало, що його життя є сіре, безбарвне, одноманітне, виляляле, споловіле, безвиглядне, безвідрадне, безвихідне, безнадійне, що тужить, що скучає, що нудьгує, що очікує її, щоб приїхала, щоб узяла його із собою, вирвала з кліщів безрадісної щоденщини, повела на широкі води життя* (Богдан-Ігор Антонич).

Речення двоскладне – просте речення, граматичну основу якого представляють два головні члени речення (Див.: *Підмет; Присудок*), поєднані предикативним зв'язком у формі координації (співв'язу, співположення). Підмет і присудок у такому реченні складають: 1) основу граматичної форми речення; 2) структурний мінімум речення: *Наступила весна; Моя сестра – лікар*; 3) вони взаємопередбачають один одного і виділяються один щодо одного. У реченні можуть бути синтаксично залежні від головних другорядні члени речення: *На озері на чистому, в пустині, Самотній лебідь білий жив* (Олександр Олесь); *Журавлі ключем летять і рукою нас манять* (Григорій Чупринка); *Я вранці голос горлиці люблю?!* (Ліна Костенко); *Може, я й справді мудрішати став?* (Борис Олійник).

Речення еліптичне (ст.-грец. *ellepsis* – нестача, випадіння, пропуск; прикм. від ім. *еліпс*) – речення з повною інформативною семантикою, але неповне формально, за виявом структурної схеми, речення, у якому уява про пропущений член речення безпосередньо встановлювана із власного змісту та будови, а не з контексту й обставин мовлення: *Батько відразу на вулицю* (Григорій Косинка); *Гості до нас з Києва* (Микола Хвильовий).

Див.: *Речення неповне*.

Речення з неповною реалізацією структурної схеми речення – різновид неповних речень, яким властива незаповненість позицій структурних елементів речення, роль яких зазвичай виконують підмет і присудок. Підмет може бути опущеним, якщо він наявний у контексті, в репліці-питанні. Присудок може бути опущеним у тому разі, якщо інформативний член речення міститься у другорядних членах речення. У двоскладному реченні можуть бути пропущеними обидва головні члени.

Відповідно може бути опущеним і єдиний головний член односкладного речення.

Речення з неповною реалізацією структурної схіми словосполучення – до таких належать: 1) речення, в яких опущені, але наявні в контексті структурно обов'язкові для односкладних речень другорядні члени: – *Вода є? – Немає* (відсутній непрямий додаток у формі родового відмінка); 2) речення, яким властивий пропуск частини цілісного словосполучення: – *Ви отримали книгу? – Отримали*.

Речення з однорідними присудками – сурядні єдності з присудками, що виражені дієсловами, кваліфікують по-різному: 1) як складносурядні речення (Ілля Кучеренко, Олексій Пешковський, Францішек Травнічек, Віра Белашапкова); 2) як перехідні конструкції (Євген Ширяев); 3) як прості ускладнені речення (Іван Вихованець, Лариса Кадомцева); 4) як складні речення (Віра Бабайцева).

Речення з однорідними членами – еквівалент складносурядного речення, результат його сурядного скорочення, тобто «винесення за дужки» спільного члена двох компонентів: *Петрик читає, і Марійка читає* → *Петрик і Марійка читають*; *Петрик пише, і Петрик читає* → *Петрик пише і читає*.

Речення з присудками – різними граматичними формами – речення, яким притаманне проміжний статус між простими і складносурядними реченнями моносуб'єктного типу, що сполучувані зі значною кількістю поширювачів і які характеризуються окремішнім обставинним оформленням: *Хлопець їздив сміливо, уміло і у своєму оригінальному вбранні був прекрасним* (Семен Склярєнко). Їхня близькість до моносуб'єктних складних речень виявлювана: 1) розрізненні: а) модальних планів присудків: *Василько і сам зробив би це, але передумав в останню хвилину це робити* (Олесь Гончар); б) показників модальності: модальних дієслів, предикативів (*необхідно, варто, потрібно* тощо): *Дівчина хотіла написати записку – і не могла, хотіла зателефонувати – рука не піднялась* (Ірена Карпа); 2) за розбіжності видо-часових планів присудків: *Сад наче застиг і зустрічає схід сонця*; 3) за наявності лексичних конкретизаторів (прислівників, вставних слів, часток) при одному з компонентів ряду, що уточнюють часткове синтаксичне значення: *Василь Іванович нещодавно купив цю серію книг і мав можливість вивчати шедеври світової історичної думки*.

Речення загальнозаперечне – заперечне речення, у якому заперечна частка знаходиться в препозиції до присудка, що надає заперечного значення всьому реченню: *Учитель не повинен ставити недоречні питання учням* (Василь Сухомлинський).

Речення займенниково-співвідносні – структурний різновид нерозчленованих складнопідрядних речень, у яких контактні слова, виражені займенниковими вказівними словами, виконують одночасно кілька функцій: 1) вони організовують смислову єдність складного речення, тому що

підрядна частина наповнює конкретним змістом такий займенник; 2) вказівне слово виконує роль зв'язкового компонента зі сполучними словами та сполучниками: *те – що, той – хто, такий – який, той – який, стільки – скільки, там – де, тоді – коли* тощо; *так – що, той – що, так – наче* і под.; 3) займенникове слово є членом речення. Предикативні частини Р. з.-с. не автономні, семантика відношень – це відношення *пояснення*. Пояснювальне значення виникає в разі використання слова *увесь*. За займенниково-сполучникового зв'язку пояснювальне значення доповнюється відтінком наслідку, що впливає із семантичної специфіки вказівних слів (інтенсивність ознаки, вказівка на високий рівень, ступінь, кількість).

Речення заперічне – речення, у якому заперечується певна ознака чи явище дійсності: *Не ходити нам по землі чужим* (Анатолій Яна). Усталеним є розмежування **загальнозаперічних** і **частковозаперічних** речень. У реченнях **загальнозаперічних** повністю заперечується буття предмета, вияв стану, процесу та інше, що досягається через уживання заперечної частки *не* перед присудком: *І мама так уже ніколи не повернулася до Ганнусі усміхненим поглядом* (Марія Якубовська); *Нації не вмирають від інфаркту, спочатку в них забирають мову* (Ліна Костенко); *Не приховуй від себе того, що в душі твоїй, бо вибухне коліс нестримно* (Анатолій Яна). У **частковозаперічних** реченнях заперечується будь-який компонент реченнєвої структури, що досягається через використання заперечної частки не перед підметом або другорядним членом речення: *Ми ідемо гуртом не на море, а до лісу – пізнавати його красу* (Василь Сухомлинський); *Гартуй не тіло, гартуй душу* (Нар. тв.).

Див.: *Речення загальнозаперічне*.

Речення з'ясувальні – різновид складнопідрядних речень, структура яких визначується поєднанням таких контактних слів: 1) дієслівних форм (*мовити, відповідати, казати, промовляти, стверджувати, просити* та ін.); 2) іменників (*думка, чутка, повідомлення, переконання* тощо); 3) предикативів (слів категорії стану / станівника): *відомо, зрозуміло, ясно* і под.); 4) предикативних прикметників (*радий, впевнений* і т. ін.). Термін *з'ясувальні* позначає семантичну сферу, визначувану як контакт людини з довкіллям – світом людей, речей, подій тощо: мовлення, думки, почуття, воля вияв, сприйняття, оцінка, відношення. Семантика відношень підрядної з контактним словом визначується: а) сполучуваністю цього слова; б) сполучними засобами. Виражаються два типи основних відношень: а) суб'єктні; б) об'єктні. Останнє уможливує розмежування з'ясувально-суб'єктних (охоплюють підрядні частини підметові) та з'ясувально-об'єктних (охоплюють підрядні частини присудкові) речень.

Речення інфінітивне (прикм. від ім. *інфінітив*) – див.: *Речення односкладне інфінітивне*.

Речення концептуальне (прикм. від ім. *концепт*) **абзацу** (нім. *Absatz* – відступ) – речення, що виявляє, містить основну думку абзацу.

Речення називне – див.: *Речення номінативне*.

Речення незакінчене – структура, у якій не виражені ознаки внутрішньої структурної організації і комунікативно-інформативної завершеності.

Речення неповне – речення, у якому при його вживанні опущений один або кілька членів, смисл яких зрозумілий з контексту або ситуації. За умовами пропуску головних чи обов'язкових членів речення неповні речення поділяються на: **власне-неповні** та **еліптичні**. **Власне-неповні** у свою чергу поділяються на **контекстуальні**, **ситуативні**, **парцельовані** й **обірвані**. **Контекстуальні неповні речення** – речення, у яких пропущений член або члени повідомляються в тексті іншим реченням, найчастіше попереднім, пор.: *Ідуть заробітчани... Ідуть та й ідуть, чорні, похилі, мокрі, нещасні, немов каліки-журавлі... Ідуть і зникають у сірій безвісті* (Михайло Коцюбинський) (у двох останніх реченнях пропущено підмет); *Гонта з Залізняка трубки закурили. Страшно закурили* (Тарас Шевченко). **Ситуативні неповні речення** – речення, у яких головний чи другорядний член пропускається тому, що в ситуації мовлення він мається на увазі й немає потреби його називати: – *Де ж ті книжки?* – *Та ось, у кошику. А в кого ж він їх дістає?* – **У робітників** (Анатолій Шиян) (у другому реченні пропущено підмет *книжки* і наявний нульовий присудок *знаходяться*, його показником є обставина місця *у кошику*; у четвертому реченні пропущено підмет *він*, присудок *дістає*, додаток *їх*). Ситуативні речення широко вживаються в діалогічному мовленні, прямій мові. **Парцельовані речення** – речення, що утворені внаслідок членування цілісного речення на кілька складників, що мотивовано завданнями комунікації, пор.: *Я нещодавно мав з ним розмову. І приємну, і зрозумілу обом* (Анатолій Яна); *Нещодавно повідомлялося у пресі, що вже спіймано. Їх обох* (Україна молода. – 2001. – 17 січня). **Обірвані речення** – це конструкції, що незавершені в силу певних ситуативно-прагматичних чинників. Такі речення є незакінченими і в змістовому, і в структурному, і в інтонаційному плані. Термін «речення» на позначення таких конструкцій використовується тому, що в них чітко виражені ознаки речення. Їх нереалізація визначена позамовними чинниками. Віднесення таких утворень до контекстуально неповних мотивується тим, що вся інформація компенсується попередніми реченнями – контекстом, пор.: *Я не Ганна, Не наймичка. Я... Та й оніміла* (Тарас Шевченко) (в обірваному реченні *Я...* не названо присудка з означенням *твоя мати*, що є відомим з усього попереднього тексту); *Уже й час літній настав, спека стоїть нестерпна, а тут в холодочку ми сидимо і згадуємо, а ви...* (Валер'ян Підмогильний) (у цьому реченні опущено присудок *працюєте*). **Еліптичні речення** – речення, у яких уява про пропущений член речення безпосередньо встановлювана із власного змісту та будови, насамперед зі значення та форми синтаксично залежного слова. **Еліптичні речення** (від ст.-гр. *elleipsis* – нестача, пропуск) надзвичайно емоційно насичені, експресивно

забарвлені: *Попрощався – й надвір* (Іван Гнатюк) – пропущено *поспішив, кинувся, пішов, побіг*; *У Львові – нове товариство* (Молодь України. – 1996. – 18 березня) – пропущено *створилося, постало*.

Речення непівне структурно (присл. від прикм. *структурний*) і **семантично** (присл. від прикм. *семантичний*) – речення, у якому недостатні члени підказуються обставинами, ситуацією, мімікою, жестами тощо: *Наступає...* (Микола Хвильовий). Такі речення притаманні для письмового мовлення. Такий різновид речень кваліфікують як контекстуально неповні.

Див.: *Речення неповне*.

Речення непоширене – просте двоскладне / односкладне речення, до складу якого входять тільки головні члени речення, що утворюють його предикативний мінімум з відповідним предикативним значенням: модальності, часу й особи, що містять інформацію про предмети дійсності, про їхні ознаки: *Море шумить; Бджоли літають; Ластівки літають; Діти граються; Дитина сміється* і под. Р. н. виступає мінімальним структурним типом простого речення у слов'янських мовах. Антонім: *Речення поширене*.

Речення нерозчленоване – речення, що містить рему, яка навантажена цілісною інформацією, наче відповідаючи на питання: «Що трапилось?» – *Співали соловейки в лісі* (Анатолій Яна).

Речення нечленовані (слова-речення) – структурно нечленована синтаксична одиниця, виражена одним словом (*частками, модальними словами, вигуками*) або стійким словосполучення, що не мають будь-якого членування та які виражають певні емоції, волевияв, виконують комунікативну функцію в ситуативно-маркованому мовленні (діалог, полілог і под.): – *Ти сьогодні й справді їдеш до Києва?* // – **Так**; – *Уже будемо відпочивати?* // – **Ще ні; Гей, ти, муко моя свята, часе кривавий!** / *Убієнним синам твоїм, всім їм – осанна!* (Євген Плужник). *Агов-Агов! Мамо, голубко! / Стогоном чайки, плеском ручаю, / хлипом німого плачу, реготом бурі, / сміхом одчаю я твої співи скінчу* (Григорій Чупринка). Р. н. протиставлені основним структурним типам простого речення – двоскладним та односкладним: *Ти прийдеш завтра до театру?* – **Ні**. Р. н. не мають граматичної форми: 1) в них не виділяються члени речення – ні головні, ні другорядні; 2) не містять і не допускають відмінюваних форм дієслова; 3) не мають конкретних модально-часових значень. Функційно Р. н. співвідносні з: 1) розповідними; 2) спонукальними; 3) питальними. Р. н. не містять конкретного висловлення. Їхній зміст спрямований на вираження: 1) згоди / незгоди з певним висловленням; 2) емоційної реакції на висловлення; 3) волевияв. Комунікативна значущість Р. н. виявляється на тлі речень, що складають мовленнєвий контекст: *Це вірш Тараса Шевченка?* – **Здається... так**. Абстрактна семантика Р. н. та їхній неозначений модально-часовий план зумовлені лексико-граматичною природою використовуваних слів, що є незмінюваними і не можуть входити у словосполучення, унаслідок чого обсяг речення збігається зі словом або фразею і може бути збільшений

тільки за рахунок часток: – *Біжиш?* – *Та вже*. У Р. н. використовуються: 1) частки *так* і *ні* як вираження згоди / незгоди (це їхня основна функція): – *Ви до нас приїхали надовго?* – *Так*; 2) модальні слова і модальні частки звичайно, напевне, безперечно, мабуть, очевидно тощо: – *Ти уявляєш реальність нашого плану?* – *Безперечно*; 3) вигуки *ну!*; *цить!*; *геть!* та ін.: – *Далеко ще нам?* – *Цить!* *Хтось попереду зачаївся*; 4) фразеологізми зі значенням згоди / незгоди, волевияву, модальної або емоційної оцінки: *ще б пак* і т. ін.: – *Так ви справді зацікавилися нашою виставою?* – *Ще б пак!*

Див.: *Квазі-речення*.

Речення нечленовані як один зі структурно-семантичних типів простого речення – один з особливих різновидів простого речення, що має низку властивостей: 1) головна структурна ознака – немає членів речення: ні головних, ні другорядних; 2) предмет мовлення / думки розкривається в контексті: діалозі, мовленнєвій ситуації та ін.; 3) відсутність номінативного значення у слів, що утворюють конструктивну основу цих речень, які поділяються на групи: а) слова-речення, виражені частками; б) модальні слова-речення в) вигукові слова-речення; 4) Р. н. поділяються на стверджувальні і заперечні; розповідні, питальні і спонукальні; окличні і неокличні: а) слова-речення можуть бути стверджувальними і заперечними, розповідними і питальними, питально-спонукальними, найчастіше неокличними; б) модальні слова-речення виражають ті самі загальні значення, але на них нашаровуються додаткові відтінки, пов'язані зі значенням модальних слів і модальних часток; в) вигукові речення поділяються на такі групи: емоційно-оцінні речення, що постають реакцією на ситуацію, повідомлення, питання і под.: *Ну!?*; спонукальні речення, що виражають спонукання до дії: *Геть!*; речення, що виступають засобом вираження мовленнєвого етикету: *Привіт!*

Речення номінативні (лат. *nomina* – найменування, імена; прикм. від ім. *номінатив*) – різновид іменних (субстантивних) односкладних речень, у яких виражене буття предмета в теперішньому часі. Вказівка на збіг буття з моментом мовлення виявляється в єдиному головному члені. Показником часу постає значуща відсутність дієслова. Морфологічного показника не має і модальність – вона виражається інтонацією: *Зима, зима!* – значення реальності; *Весна?* – значення ірреальності. Часткою *б* (*би*) виражається ірреальне значення бажальності: *Швидше б весна!* За семантикою речення співвіднесене з третьою особою (буття предмета, що не виступає учасником спілкування). Єдиний головний член Р. н. може містити додаткові відтінки, виражені інтонацією, частками: 1) структурний варіант з відтінком безпосереднього сприйняття буття, що збігається з моментом мовлення: *Поле! Замяряні жита!*; 2) структурний варіант з вказівно-обмежувальним відтінком і з конкретним теперішнім часом, що не виходить за межі моменту мовлення: *Ось село. Ось замяряні жита*; 3) структурний варіант з додатковим відтінком вияву, досягнення і з вказівкою на часову межу – збіг

виявлюваного буття з моментом мовлення: *Ось і поле. Ось і замріяні жита*; 4) структурний варіант з емоційно-експресивною оцінкою предмета: *Що за поле? Яка дорога?* Єдиний головний член Р. н. може бути поширений другорядними членами речення: *Початок літа. Прекрасний час*. Р. н. з означенням не слід сплутувати з двоскладним реченням з нульовою зв'язкою *бути*: *Час прекрасний*. У Р. н. можуть бути детермінанти, що стосуються усієї структури речення, а не єдиного головного члена речення: *У селі весна*.

Речення обірвані – це конструкції, що є незавершеними в силу певних ситуативно-прагматичних чинників. Р. о. відрізняються від власне-неповних та еліптичних речень, пор.: 1) *«А де мої? Вони ж знаходилися біля церкви»*. – *«Вони – біля школи»* (Павло Загребельний); 2) *Я до Львова, він – зі Львова*; 3) *«Бувало, й обманюєш, і неправду горою преш, поки не стомишся.. А сучасні... (хитає головою). Не розумію...»* (Олекса Слісаренко). У всіх виділених реченнях немає присудка, але в (1) відсутній член речення відновлюваний із попереднього контексту. Залежно від мовленнєвої ситуації так само може бути опущеним і підмет, і другорядні члени речення і под. У (2) відсутність присудка – дієслова руху – не залежить від контексту. Тут наявна неповнота структури. Щодо (3) не можна говорити ані про контекстуальну неповноту складу, ані про неповноту структурну. Неповне перше речення та еліптичне друге на відміну від обірваного третього мають надзвичайно важливу синтаксичну ознаку – інтонаційне завершення. У третьому реченні наявна тільки інтонація початку, що переривається мовцем. Наголошення *хитає головою* не може навіть приблизно відтворити недостатній предикативний член. Інтонаційне незавершення ще не означає незавершення думки в комунікативному плані, оскільки те, що хотів сказати мовець, завдяки широкому контексту, мовленнєвій ситуації та жестам, постає настільки прозорим, що будь-якого уточнення не потребує. Отже, це самостійна комунікативна одиниця. Інтонаційне незавершення для висловів типу *А сучасні...; ...а я...* та ін. виступає суттєвою особливістю їхньої синтаксичної структури, що відрізняє незакінчені (обірвані) речення від неповних і від еліптичних. Ще однією розрізнявальною ознакою незакінчених (обірваних) речень є різноманітність форм їхнього вияву. Унаслідок недомовлення може обриватися вся головна або підрядна частини, друга частина складносурядного речення, будь-яке слово або словосполучення простого речення; обірване речення може складатися тільки з одного слова, навіть з одного сполучника: *«Ми справді сьогодні від'їжджаємо, так що...»* (Ярослав Стельмах); *«І ти смієш мені це говорити. Мені, хто від самих перших твоїх кроків і до сьогодні поряд з тобою, хто переживає за тебе більше, ніж твої рідні батьки, а...»* (Микола Зарудний). На відміну від неповних та еліптичних речень, частини в незакінчених (обірваних) реченнях не співвідносні з членами речення. Їх не можна вважати ані головними, ані другорядними членами речення. Це синтагматичні одиниці, а не члени речення. Обірвані речення не співвідносні

з неповними та еліптичними і за самою суттю неповноти. Причини неповноти в перших, і лінгвістичні, і екстралінгвістичні, різноманітніші. Вираження гніву, осуду, зневаги, небажання продовжувати мовлення або формулювати думку, відсутність необхідності продовжувати її (співрозмовнику і так все ясно), різні переривання у мовленні і т. ін. – усе це може стати основою для обривання речення. Ще однією рисою незакінчених (обірваних) речень є підвищення інтонації на слові, після якого обривається речення, а само слово набуває особливого смислового навантаження.

Речення односкладне – тип простого речення, структурно-предикативна основа якого ґрунтується на функціонуванні єдиного поширеного або непоширеного залежними компонентами головного члена, що не потребує поповнення другим головним членом без зміни семантики всього речення (пор.: *Речення двоскладне*). Синтаксична традиція напрацювала класифікацію односкладних речень, основу якої представляє низка ознак, застосовуваних у межах класифікації не поетапно, а через надання одній з ознак визначальності. Розмежовують за морфологічними особливостями вираження єдиного головного члена речення: **дієслівні** (власне-дієслівними або дієслівно-відмінюваними виступають: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, окремо стоять за ознакою відсутності особових і загалом дієвідмінюваності інфінітивні), **безособово-адвербіальні** (традиційно – один з різновидів безособових) та **іменні** (номінативні і генітивні) односкладні речення. Класифікація Р. о. ґрунтується на категорійних характеристиках їхніх структурних центрів (визначальним постає морфологічний критерій – дієслівність / іменниковість). **Р. о. власне-дієслівні**, або **дієслівно-особові** – це речення, предикативну основу яких представляє особова форма дієслова, за виявом якої і розмежовують різновиди: 1) **означено-особові** – головний член виражений дієсловом, що особовим закінченням вказує на означену (конкретну) особу: *я / ти / ми / ви* → дієслово у формі 1-ої або 2-ої особи однини чи множини теперішнього / майбутнього часу дійсного або наказового способу: *Стою і на душі пропливають тривожні болі* (Ліна Костенко); *Славте землю і весну, славте країну молоду* (Петро Кордун); 2) **неозначено-особові** – головний член виражений дієсловом 3-ої особи множини теперішнього або майбутнього часу, або формою множини минулого (давноминулого) часу дійсного способу: *Багато таких суден тепер списують, ріжуть, вантажать на платформи й відправляють на металургійні заводи* (Олесь Гончар); 3) **узагальнено-особові** – дія стосується узагальненої особи, а головний член виражений дієсловом 2-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу: *За сон коня не купиш; Не жалкуй на сусіда, коли спиш до обіда; Хочеш мати, треба дбати* (Нар. тв.); 2-ї особи однини і множини наказового способу (містять заклики, настанови, повчання, поради): *За край рідний іди сміливо в бій; Край рідний умій боронити; Не кайся востаннє* (Нар. тв.); 1-ї особи множини

теперішнього або майбутнього часу дійсного способу: *Що маємо – не дбаємо, а втративши – плачем* (Нар. тв.) (див.: *Речення односкладне означено-особове; Речення односкладне неозначено-особове; Речення односкладне узагальнено-особове*).

Р. о. безособові – це речення, у яких виражена дія або стан, що виникають та існують незалежно від витворювача дії та носія стану, а єдиний головний член речення може поставати у формах безособових дієслів: *Потемніло уже давно* (Роман Іваничук); особових дієслів у безособовому значенні: *За ніч понамітало скрізь попід самі вікна* (Панас Мирний) та ін. (див.: *Речення односкладне безособове*)

Р. о. інфінітивні – це речення, у яких структурну основу утворює єдиний головний член у формі інфінітива з часткою *би* (*б*) або без частки *би* (*б*): *Виспатися б нам сьогодні* (Олександр Довженко); *Подати всім матеріали на перевірку* (Олесь Гончар) (див. також: *Речення односкладне інфінітивне*).

За морфологічним вираженням наявні також **безособово-адвербіальні** речення, структурну основу яких утворюють слова категорії стану (предикативні прислівники) або їхні еквіваленти, що традиційно віднесені до безособових односкладних речень. У таких реченнях єдиний головний член речення може бути виражений: 1) предикативним прислівником типу *безлюдно, болісно, весело, важливо, видно, відрадно, гарно, досадно*: *Як болісно кожної мить за землю свою* (Анатолій Яна); 2) предикативним словом типу *біда, гріх, диво, жаль, лінь, сором, шкода, пора, час*: *Шкода праці моєї і витраченого часу та й матеріалу* (Україна молода. – 2000. – 10 березня); 3) предикативним словом типу *можна / не можна, необхідно, можливо / неможливо, доцільно / недоцільно, потрібно / непотрібно, треба / не треба, сила / несила* і под.: *Мені потрібно терміново на нараду* (3 розм. мовл.).

Р. о. іменного типу – речення, структурну основу якого утворює іменник у формі називного (номінативні) або у формі родового (генітивні) відмінків (див.: *Речення односкладне номінативне; Речення односкладне генітивне*), пор.: *Степ. Чебрець. Дорога загубилася в полинах* (Володимир Сосюра) – номінативне; *Народу, народу!* (Григорій Квітка-Основ'яненко) – генітивне.

Речення односкладне безособове – речення, єдиний головний член якого називає дію або стан, формально незалежні від діяча. Єдиний головний член безособових речень може бути виражений: 1) безособовими дієсловами: *розвидніти, вечоріти, темніти, світати, смеркати* (*Світало по-березневному рано* (Зінаїда Тулуб); *Звечоріло, зірки проступали на небі* (Олесь Гончар); 2) аналітично (дієслово *бути* або дієслово фазової, модальної семантики + інфінітив): *буде світати, починає світати, має світати, мусить світати: Незабаром має світати* (Микола Трублаїні); 3) особовим дієсловом у безособовому значенні: *Уже сонечко в морі сідає, У тихому морі темніє*

(Леся Українка); *У садку поміж деревами понасіпало кучугури* (Панас Мирний); 4) формою на *-но, -то* (повідомляється про дію як результат, а не процес): *Дивне місто проти сонця. Всі озолочено віконця* (Павло Тичина); 5) словом категорії стану (предикативним прислівником: інколи такі речення кваліфікують як безособово-адвербіальні), пор.: *безлюдно, болісно, весело, важливо, видно, відродно, гарно, досадно: Як весело було нам усім у ту мить* (Анатолій Яна); слова типу *біда, гріх, диво, жаль, лінь, сором, шкода, пора, час: Жаль стало батька* (Михайло Коцюбинський); предикативи типу *можна / не можна, необхідно, можливо / неможливо, доцільно / недоцільно, потрібно / непотрібно, треба / не треба, сила / несила* і под.: *Мені можна до вас?* (3 розм. мовл.).

Речення односкладне генітивне (прикм. від ім. *генітив*) – речення, єдиний головний член якого виражений синтаксично незалежним генітивом. Виділяють **ствéрджува́льні** (*Води!*) і **заперéчні** (*Ні хмаринки*) генітивні речення.

Речення односкладне інфінітивне (прикм. від ім. *інфінітив*) – односкладне речення, єдиний головний член якого виражається синтаксично незалежним інфінітивом, що не залежить ні від якої іншої словоформи і позначає можливу / неможливу, необхідну або директивну дію. За структурою з-поміж інфінітивних односкладних наявні **інфінітивні речення з часткою б (би) / інфінітивні речення без частки б (би)**, пор.: *От злізти б тут, побігати по широкому полю або полежать в траві* (Михайло Коцюбинський); *Сидіть би вам тільки на печі та жувать калачі* (Тарас Шевченко) і *Ані піти тобі, ані погуляти, ані чого забажати* (Марко Вовчок); **Вчитися майстерності!. Р. о. і. з часткою би (б)** виражають: 1) бажану або небажану для мовця дію чи стан: *От злізти б тут, побігати по широкому полю або полежать в траві* (Михайло Коцюбинський); 2) оцінку здібностей співрозмовника: *Сидіть би вам тільки на печі та жувать калачі* (Тарас Шевченко); 3) реалізацію побоювання або застереження з приводу здійснення чи нездійснення дії: *Поїхати нам потрібно, та тільки не програти б змагання*; 4) постійну або часту схильність мовця до певної дії-вчинку: *Вам тільки б сміятися* (Михайло Стельмах). **Р. о. і. без частки би (б)** виражають: 1) необхідність дії або стану, їх неминучість, неможливість або відсутність: *Ані піти тобі, ані погуляти, ані чого забажати* (Марко Вовчок); 2) вагання, сумнів у доцільності чи необхідності дії або стану: *Боротись, але як?* (Олесь Гончар); 3) спонукування – наказ, пораду, побажання, просьбу чи заклик до виконання певної дії: *Вчитися майстерності!*; 4) недоцільність дії: *Чим же було тут захоплюватись?* (Ірина Вільде).

Речення односкладне неозначено-особове – односкладне речення, єдиний головний член (граматична основа) якого виражений 3-ою особою множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу або формою множини минулого, давноминулого часу дійсного способу та формою

множини умовного способу і позначає дію, витворювач якої постає несуттєвим, неактуальним: *За літо школу відремонтували, завезли новенькі парти, від яких іде якийсь надзвичайний запах і наповнює всю школу* (Олесь Донченко); *Кажуть про вимогливість, повідомляють про нові закони для нас* (Україна молода. – 2001. – 11 вересня); *Дивись, а то там на ярмарку все вкрадуть* (Олександр Ковінька); *Знай, брате мій, що тебе завжди чекають, сподіваються і мріють про зустріч з тобою* (Микола Лазорський). Єдиний головний односкладного неозначено-особового речення складає і його структурну основу.

Речення односкладне номіна́тивне – іменне односкладне речення, у якому єдиний головний член виражений іменником у формі називного відмінка іменника і виражає загальне значення буття предмета, явища, реалії і под.: *Солов'їні далі, далі солов'їні...* (Володимир Сосюра); *Підкинуло. Здригнулось. Зашикребло. Затнувся подих. Оберт. Шарудіння* (Микола Бажан); *Тиша і пустка* (Михайло Коцюбинський). За семантикою Р.н. бувають: 1) **буттєві (власне-номіна́тивні)**: *Далина. Далечінь. Світлодаль...* *У мандрівку збирається молодь* (Микола Сингаївський); 2) **вказівні** (містять вказівну частку для посилення звучання і вказівки на певний предмет, виділення із сукупності однорідних): *Ось копія наказу* (Олександр Довженко); *Ось вам тихий порт* (Павло Тичина); 3) **оцінні** (поєднують номінацію предмета та його емоційну оцінку): *Справді славна дівчина* (Михайло Стельмах); *Ох, яка ж краса! Сад увесь убрався в іній* (Павло Тичина); 4) **власне-називні** (назви книг, часописів, картин, музичних творів, написи на вивісках та ін.), пор.: «*Собор*» (назва роману Олеся Гончара), «*Диво*» (назва роману Павла Загребельного) та ін.; 5) **спонука́льно-бажа́льні** (стверджується необхідність або бажаність предмета, названого іменником у Н.в.): *Документи! – Документи у нас, товаришу, різні, – сказав повстанець...* (Олександр Довженко); 6) **номіна́тивний те́ми** (констатовано уяву про предмет): *Син! Дванадцять років, а вже біжить на поміч* (Михайло Стельмах); *Сибір. І соловецькі келії, і глупа облягає ніч пекельний край і крик пекельний* (Василь Стус). Єдиний головний член номіна́тивного односкладного речення представляє його структурну основу. Синонім: **Називне речення**.

Див. також: **Речення односкладне**.

Речення односкладне озна́чено-особо́ве – речення, єдиний головний член якого виражений дієсловом дійсного способу першої або другої особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу, а також наказового способу і вказує особовим закінченням на означену особу: *Будемо ж берегти нашу державність як святиню!* (Україна молода. – 2001. – 11 вересня); *Стою і слухаю ніжні переспіви ранкового лісу* (Анатолій Яна); *Співайте про день сьогоднішній, як ніколи співайте* (Володимир Березняк). Р.о.о.-о. може передавати семантику: а) спонукування співрозмовника до сумісної дії: *Йдемо, поете, вперед і пізнаємо все*

(Олена Матушек); б) окреслення власної дії: *Чекати не можна, будемо прориватися до наших! Важко, звичайно, але прорвемося* (Дмитро Міщенко); в) злитості з іншими діячами: *Я їхала сюди і мріяла, а нам тут кроку не дають, не знаємо, що ї робити і як бути* (Ярослав Мельник); г) етичної сукупності, сумісництва – у звертаннях до співрозмовника (замість 2-ої особи однини та множини): *Як себе почуваємо? Як поживаємо?* та ін. Можливість незалежного використання названих дієслівних форм зумовлена їхньою спроможністю позначати конкретного діяча. Форми єдиного головного члена Р. о. о.-о. мають суттєве граматичне навантаження: 1) вказують на синтаксичну особу; 2) виражають модальність; 3) виражають час.

Речення односкладне узагальнено-особове – один з різновидів односкладного речення, у якому дія приписувана узагальненому діячеві, незалежна дія стверджувана як позачасова, що не співвідносна з моментом мовлення. Структурну основу такого речення становить єдиний головний член з відповідними модальними значеннями: 1) дієслово другої особи теперішнього / майбутнього часу без *не-* – значення повинності: *Прямо підеш – волю здобудеш* (Нар. тв.); *Що посієш, те й пожнеш* (Нар. тв.); 2) дієслово другої особи теперішнього / майбутнього часу з *не-* – значення неможливості: *Розуму і за морем не купиш, коли його вдома не маєш* (Нар. тв.); *Дякую в кишеню не покладеш* (Нар. тв.); 3) дієслово другої особи наказового способу без *не-* – значення повинності: *Бережи своє слово* (Нар. тв.); 4) дієслово другої особи наказового способу з *не-* – значення недоцільності (з відтінком попередження): *Не усякому слову вір* (Нар. тв.).

Речення односкладні дієслівні – типи односкладних речень, у яких різні дієслівні форми вживаються як незалежні. Загальна властивість Р. о. д. – формально невиражена безсуб'єктність у формі називного відмінка іменника. Співвідносність суб'єкта й ознаки не репрезентована; дія, позначена в єдиному головному члені, оформляється як незалежна; у такому реченні через формальні показники дієслова (охоплюючи і нульову форму зв'язки *бути*) виражаються модальні значення: 1) реальності – ірреальності; 2) синтаксичного часу; 3) особи. Р. д. о. охоплюють такі різновиди: 1) означено-особові речення; 2) неозначено-особові речення; 3) узагальнено-особові речення; 4) безособові речення; 5) інфінітивні речення.

Див.: **Означено-особові речення; Неозначено-особові речення; Узагальнено-особові речення; Безособові речення; Інфінітивні речення.**

Речення односкладні іменні (субстантивні) – тип речень, за якого речення постають принципово бездієслівними: а) не містять фізичних дієслівних форм; б) нульових форм; в) не передбачають пропуску дієслова. У їхній семантиці немає значень дії, процесу, ознаки. Вони мають буттєві значення, що виражається синтаксично: *Літо; Зима; Весна*. Виділяють номінативні і генітивні речення.

Речення оклічне – розповідне, питальне, спонукальне або оптативне (бажальне) речення, вимовлене з підсиленою, напруженою інтонацією, що

відображає або відповідний стан мовця, або його потребу посилити звучання певного повідомлення, питання, спонування і под.: *Зберіть багато листя для осіннього балу!*; *Працюймо наполегливо і завзято*; *Чому ви не працюєте?!* тощо. Суто вимовна форма речення, у якій поряд із висловленим змістом реалізовано той чи інший емоційний стан мовця: *Так гарно!*; *Я хочу знову до лісу!* і под.

Речення ОТСУ – у дискурсології – найзагальніші закономірності будови і функціонування систем (за Ю.А. Урманцевим).

Речення оцінно-буттєві – різновид номінативних односкладних речень, що констатують буття предметів мовлення / думки (семантика буттєвості) і містять їхню емоційну якісну чи кількісну характеристику (семантика характеристизації). У Р. о.-б. з якісною оцінкою використовуються окличні частки: *який, що за, ну й та ін.*, можуть використовуватися означення-прикметники: *Яка весна! Ну й весна! Яка чудова весна!* тощо. У Р. о.-б. з кількісною характеристикою предмета (думки) вживаються частки *ох, ох і, ну й і* под.: *Ох і квітів!* Інколи такі речення кваліфікують як генітивні (Ілларіон Слинько та ін.).

Речення перформативне (лат. *performo* – дію; прикм. від ім. *перформатив*) – висловлення, що вводить істинну пропозицію, яка корелює з мовленнєвою дією, наміром адресанта: *Я повідомляю вам про термінову нараду*; *Вітаю вас зі святом!* і под.

Речення питальне – речення, що виражає вимогу підтвердження чи заперечення відповідності загального змісту питального речення зображуваній або відображуваній ним ділянці діяльності: *Чим мотивована ваша поведінка?*; *Наскільки необхідною є ця інформація?* та ін.

Речення питальне займенникове – речення, що вимагає розгорнутої відповіді і містить у своїй структурі питальні слова – займенники та займенникові прислівники: *хто, що, який, чий, котрий, скільки, де, куди, звідки, навіщо* тощо. У відповіді мають міститися нові дані про предмет, ознаку, обставини: (Марія:) *Ти звідки повернувся?* – (Василь:) *З прибережжя, що біля Степанівки* (Анатолій Яна).

Речення питальне незайменникове – речення, що передбачає стверджувальну або заперечну відповідь, яка виражається нечленованими словами-реченнями: *Так; Ні*. Ставлячи питання, мовець чекає підтвердження або заперечення чогось передбачуваного: *Цієї дорогою можна дійти до сеела?* – *Ні*. Питальні значення виражаються інтонаційно, актуалізоване слово виноситься на початок або в самий кінець речення для наголошення його значення. Використовуються питальні частки *чи, хіба, невже* та ін. Частина *чи* має питальне значення. Інші частки поєднують значення питальності, подиву, сумніву тощо: *Невже усе це треба прочитати?*

Речення питально-риторичне – речення, що не передбачають і не вимагають відповіді. У них виражаються почуття і переживання мовця: міркування, сумніви, сум, жаль, радість, гнів тощо. Р. п.-р. зустрічаються

здебільшого в художніх творах і створюють емоційно-забарвлений, схвильований тон розповіді: *Хто має право нас судити?* (Богдан-Ігор Антонич).

Речення підрядне / Частина підрядна – синтаксично залежна предикативна одиниця у складі складнопідрядного речення, що містить сполучний елемент – сполучне слово або підрядний сполучник: *Хто знає, як шумить Дніпро, той знає призвук степового вітру* (Анатолій Яна); *Щоб не роби, куди б не йшов, завжди пам'ятай про рідну батьківську хату* (Молодь України. – 2000. – 17 лютого).

Речення півне – речення, у якому наявні всі компоненти, необхідні для його відповідної структури, і для його розуміння поза мовленнєвою ситуацією: *Разом з Григорієм вони розробили кілька спеціальних маршрутів для найбільш безпечного переходу з сектора в сектор* (Юрій Дольд-Михайлик); *Темна хмара повільна насувалась на село* (Іван Нечуй-Левицький). У Р. п. повинні бути: 1) у двоскладному – два головних члени; 2) в односкладному – один; 3) прямий додаток при перехідному дієслові; 4) додаток в орудному відмінку в пасивному звороті тощо. Пропуск головних або обов'язкових другорядних членів можливий у тому разі, якщо вони названі в сусідніх реченнях: *Плаче ніч слізьми дощовими. Переливає в мене сум* (Анатолій Яніта). Наявність єдиного головного члена в односкладних реченнях не постає ознакою їхньої граматичної неповноти: це повні односкладні речення.

Речення поширене – речення, у якому, крім головних, наявні другорядні члени. У сучасному тлумаченні структури простого речення – поширювачі речення. Р. п. містить хоча б один другорядний член: *У хаті прохолодно; Маленька дівчинка уважно читала нову книжку; Вражений почутим батько похилив голову* (Михайло Коцюбинський).

Речення просте – самостійна синтаксична одиниця, граматичним (синтаксичним) значенням якої є предикативність, граматичною (синтаксичною) формою – мінімальна (предикативна) структурна схема з відповідними для неї системами граматичних (синтаксичних) засобів вираження синтаксичного часу і способу, яка виступає засобом повідомлення і вираження думки або почуття. Різновидами простого речення виступають: **непоширене речення / поширене речення** (*Ліс прокинувся / Ліс прокинувся в ранковому серпанку*); **двоскладне речення / односкладне речення** (*Дівчина співає пісню / Світає*); **півне речення / непівне речення** (*Студенти повернулися з Києва / Студенти з Києва*).

Речення просте моносуб'єктне із сурядними присудками – не всі речення, що містять кілька дієслівних словоформ, належать до моносуб'єктних складних речень. Вони є простими реченнями: 1) речення з повтором лексично тотожних дієслівних форм різних типів: *Співаєш і співай*; 2) речення з лексично тотожним присудком: *Липа листям у цвітінні шелестить, шелестить, шелестить* (Анатолій Яніта); 3) речення, що містять

присудки-конверсиви: *Ластівка прилетіла і полетіла* (Михайло Стельмах); 4) речення з дієслівними присудками на позначення різних фаз тієї самої дії, розчленованої в часі: *Дівчина присіла і сидить на стільчику* (Олекса Слісаренко); 5) речення, у яких низка дієслівних присудків містить спільний для них модальний або фазовий модифікатор – допоміжний елемент присудка з модальним значенням або значенням початку, тривалості і кінця дії, процесу: *Василько почав тренуватися у вправах і продовжував шліфувати свої навички* (Валер'ян Підмогильний); 6) речення із сурядними єдностями, що складають нерозчленовані сполучення: *Дівчина візьми й скажи все* (Анатолій Яніта); 7) речення, у яких один дієслівний присудок виступає синтаксично допоміжним і вказує на стан особи в момент дії, а другий присудок позначає саму дію: *Учні сидять і пишуть*; 8) речення, у яких дієслова-присудка містять спільні семи, утворюють синонімічний ланцюг, уточнюючи і конкретизуючи один одного: *Курсанти швидко пройшли виставки і вийшли з музею* (Україна молода. – 2001. – 11 листопада); 9) речення, у яких один із присудків повністю повторює семний склад іншого: *Дівчата сміялися і заливалися сміхом* (Михайло Івченко); 10) речення, у яких сурядним зв'язком поєднані іменні компоненти за однієї зв'язки: *Хлопець був високий, стрункий* (Григорій Косинка).

Речення просте семантично елементарне – речення, що складається тільки з одного предиката та однієї чи кількох іменникових синтаксем, зумовлених семантико-синтаксичною валентністю предиката, і виражає одну пропозицію: *Дощ падав на землю; Хлопець ніс квіти до хати; Василько перекопував город* (Валер'ян Підмогильний).

Пор.: *Речення просте семантично неелементарне.*

Речення просте семантично неелементарне – речення, що складається із семантично елементарного простого речення й одного чи кількох вторинних членів речення, утворених з вихідних елементарних простих речень: *Літній дощ падав на суху землю* ← *Дощ падав на землю* + *Дощ літній* + *Земля була суха.*

Пор.: *Речення просте семантично елементарне.*

Речення просте формально елементарне / Речення просте формально неускладнене – речення з усіма обов'язковими (додаток) та необов'язковими (означення, прикладка та ін.) другорядними членами, що не виступають однорідними або відокремленими: *Місто моє росте швидкими темпами; Сарна вибігла на галявину лісу; Учні пішли в музей на екскурсію.*

Пор.: *Речення просте формально неелементарне / Речення просте формально ускладнене.*

Речення просте формально неелементарне / Речення просте формально ускладнене – речення, у якому наявні моделі ускладнення: однорідні (див.: *Члени речення однорідні*) або відокремлені члени речення (див.: *Члени речення відокремлені*), а також вставні (див.: *Слова вставні*), вставлені (див.: *Компоненти вставлені*), уточнювальні компоненти (див.:

Компоненти уточнювальні), звертання (див.: *Звертання*), пор.: *Як учитель і вихователь, я прагнув до того, щоб перекласти в юні серця моральні цінності, створені і завойовані людством протягом багатьох століть...* (Василь Сухомлинський) – відокремлені члени; *Наші поети співали про Ігоря, Галайду, Вишенського, Крути та взагалі Україну – а тамті про Трою, французьку революцію, Англію, які ще й на сьогодні більш відомі, ніж ми* (Олег Ольжич) – однорідні члени; *Де зараз ви, кати мого народу?* (Василь Симоненко) – звертання, що не перебуває в позиції підмета; *Не стану вам наводити відгуки про Стефаніка його сучасників, – цитат ви ще наслухаєтесь у ці дні, – хоча, власне, думка про нього давно вже склалася* (Олесь Гончар) – вставні та вставлені слова або конструкції; *Отут в роздоллі, біля гаю, Хороші дні пливуть мої* (Михайло Стельмах) – опосередкований другорядний член. Центр речень простих формально ускладнених становлять речення з відокремленими членами. Конструкції, що включаються в ускладнені речення, позбавлені єдиного критерію для їхнього об'єднання в одну систему.

Пор.: *Речення просте формально елементарне / Речення просте формально неускладнене.*

Речення розповідне – функційний різновид речення, що містить повідомлення й опис певних явищ і фактів дійсності; змістом речення постає інформація, що може поставати: 1) описом: *У саду цвіли черешні* (Анатолій Яна); 2) розповіддю про події: *У будинку відбувалися збори організаторів нового руху* (Україна молода. – 2001. – 12 червня); *Я багато тобі розповім про тодішні події, бо все це відбувалось на моїх очах і досі зримо все це переді мною* (Богдан Лепкий); 3) повідомлення про бажання зреалізувати дію: *Школярі ідуть до парку назбирати листя для гербарію*. Передають одну з основних функцій думки – судження. Для інтонації властиве зниження тону в кінці речення. В однослівних Р. р. помітного зниження тону не спостережено.

Речення розповідне складносурядне – різновид складносурядного речення, створюваний об'єднанням предикативних частин, що аналогійнні розповідним реченням: *Виплакувала осіння ялина недоспівану пісню свою, і небо чарівним звуком сповнювало її* (Анатолій Яніта).

Речення семантично (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **півні, але структурно** (присл. від прикм. *структурний*) **непівні** – такими реченнями виступають: 1) еліптичні речення, у яких пропущені присудки, але їхня відсутність значуща і семантично, і структурно, тому що присудок постає ланкою в ланцюгові зв'язків, де другорядні члени речення пов'язані з присудком: *Дівчина – з хати, вітчим – за нею* (Анатолій Дімаров); 2) перервані речення: а) навмисно перервані речення: *Та невже..., та невже ж...* (Ярослав Стельмах); б) речення, що відбивають плин формування

думки: *Та прийшли... Прийшли до лісу* (Ярослав Мельник). Ознака повноти / неповноти характерна і для двоскладних, і для односкладних речень.

Речення складне – поліпредикативна конструкція, тобто структурна, смислова та інтонаційна єдність двох чи більше предикативних одиниць і відповідних семантичних пропозицій, структурованих за відповідною схемою, що виражають відношення між ситуаціями й призначені для функціонування у складі тексту як єдине комунікативне ціле. Складне речення протиставляється простому передусім як поліпредикативна конструкція монопредикативній, частини (компоненти) якої поєднуються у складі одиниці вищого рангу за допомогою відповідних засобів, характеризуються спільним інтонаційним оформленням. Р. с. має: 1) власне граматичне значення; 2) граматичну форму; 3) власні структурні показники. Граматичне значення Р. с. – це синтаксичні відношення між його предикативними частинами, в яких виражені модальність, час, особа. У процесі взаємодії в Р. с. постають відносний час, умовна модальність. В українській (та в інших слов'янських) мовах наявний набір засобів, за допомогою яких поєднуються частини речення. Відношення між предикативними частинами виражаються за допомогою: а) інтонації; б) сполучників; в) сполучних слів; г) співвідношення дієслівних форм – присудків; г) вказівних слів. Розрізняють дві групи складних речень на підставі наявності / відсутності спеціалізованих засобів поєднання предикативних частин: **сполучникові і безсполучникові**, а в з-поміж сполучникових за типом сполучного засобу та особливостями семантико-синтаксичних відношень розрізняють: **складносурядні речення і складнопідрядні речення**.

Речення складне багатоконпонентне (неелементарне, ускладнене, поліпредикативне) – речення з трьох і більше предикативних одиниць: складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові. У таких реченнях предикативні частини поєднані одним базовим синтаксичним зв'язком. Р. с. б. має такі ознаки: 1) число предикативних частин завжди більше ніж дві; 2) наявність різних видів зв'язку. Р. с. б. відрізняються від: 1) елементарних складносурядних; 2) елементарних складнопідрядних; 3) безсполучникових складних речень. За наявності різних видів зв'язку в Р. с. б. один з них виступає основним: *Гіркий був келих життявий, а ще хотів би з його пити, любити, мучитись, і жити, і знати, що ти ще є живий* (Олександр Олесь) – сурядний зв'язок виступає основним.

Речення складне безсполучникове – речення, предикативні частини якого поєднуються в єдине структурно-семантичне ціле інтонаційно, без сполучників і сполучних слів. З урахуванням змістових відношень між складниками виділяють речення з однорідними частинами (*Цвіте черешня в мами на городі, і бджоли кружляють над нею* (Анатолій Яна)) та речення з неоднорідними частинами (*Випав перший сніг – стало холодно навкруг* (Анатолій Яна)).

Речення складне в комунікативному (прикм. від ім. *комунікація*) **аспекті** (лат. *aspectus* – погляд, вид) – цілісна одиниця, що виконує відповідне комунікативне завдання. Актуальне членування складного речення здійснюється шляхом інтонування та порядку частин. За нейтрального порядку частин тема здебільшого знаходиться на початку висловлення, рема має постпозицію. Найважливіша інформація складає рему висловлення: *Ударив гучно стріл огненний – / і цілий світ нарах потух* (Максим Рильський).

Речення складне елементарне – речення, що складається з двох предикативних частин. Якщо такі предикативні частини є семантично елементарними, то складне речення постає семантично і формально елементарним (*Сади розквітли, і зозуля кує*), якщо ж одна з частин є семантично неелементарною, то речення виступає семантично неелементарним (*Бджоли уже літають над ранніми квітами, і на ранніх черешнях з'явилися уже пуп'янки = Бджоли уже літають над квітами + Квіти ранні / На черешнях з'явилися уже пуп'янки + Черешні ранні*). Формально неелементарним постає таке складне речення, у якому наявні дві та більше предикативні частини: *Танцюють татуйовані дівчата на майдані мрії, / пісок палючий під стопою, мов смола червона, тане, / і я з-перед ста сочень літ різьблю на бубні сонця танець, / лопочуть два кийки, мов крила птаха, що з похмілля мріє* (Богдан-Ігор Антонич). Таке речення є і семантично неелементарним.

Речення складне контамінованої (прикм. від ім. *контамінація*) **структури** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – речення, побудовані на основі комбінації різних синтаксичних зв'язків і поєднання структур різних типів, яким притаманні: 1) різнотипність видів зв'язку; 2) наявністю не менше двох рівнів членування та ієрархічності будови; 3) поєднання в складі двох або більше структурно-семантичних компонентів: а) безсполучникових; б) складносурядних; в) складнопідрядних речень; г) аналогів простого речення. Безсполучниковий і сурядний зв'язки найбільш вільні, у зв'язку з чим елементи цих зв'язків з'являються на першому рівні членування. Підрядний зв'язок з'являється на другому або третьому, четвертому (і далі) рівнях членування.

Речення складне синкретичне – речення, що поєднує в собі ознаки сурядності і підрядності – предикативні частини постають відносно автономними за структурою, і водночас їм властиве усталене лінійне розташування, постпозиція предикативної частини, приєднуваної сполучником. Предикативні частини в такому реченні поєднуються здебільшого сполучниками типу *тобто, цебто, себто* і под.: *Завдяки новому пристрою вода легко попадає на водяне колесо, **тобто** вузькими жолобками вода стікає прямо на лопасті колеса*.

Речення складне сполучникове – речення, структура яких визначується кількістю предикативних частин та їхньою будовою, а

граматична форма репрезентована сполучними засобами: 1) сполучниками; 2) сполучними словами; 3) вказівними словами: *той, такий, там, тоді* тощо. Семантика сполучних засобів та їхня співвідносність: *такий – який, той – хто, туди – куди, стільки – скільки, так – щоб* і под. – оформляють відношення між предикативними частинами Р. с. с. Р. с. с. диференційовані на два різновиди: 1) складносурядні і 2) складнопідрядні.

Див.: *Речення складносурядне; Речення складнопідрядне.*

Речення складні монопропозитивні (грецьк. *monos* – один + *propositivnits*) – 1) складнопідрядні речення з присубстантивно-атрибутивними (означальними) підрядними частинами, у яких підрядна частина вживається для встановлення референції імені: *Є слова, що серце тривожать* (Богдан-Ігор Антонич); 2) з'ясувально-об'єктні складні речення, у яких одна частина містить *модус* висловлення, а друга – *диктум* (основне повідомлення): *Добре, що осінь уже прийшла*; 3) складнопідрядні речення із займенниково-співвідносними підрядними, у яких підрядна частина в поєднанні з корелятом постає розгорнутим найменуванням особи або предмета: *Це все, що я почув.*

Речення складні функційно-однорідні (прикм. від ім. *функція* і прикм. від ім. *семантика*) – речення, у яких усі предикативні частини збігаються на комунікативною настановою: а) розповідні: *Жде спрагла земля плодотворної зливи, і вітер над нею гуляє бурхливий* (Іван Франко); б) питальні: *Якщо все так добре, то чому ти сумуєш?* (Євген Гуцало); в) спонукальні: *Працюй активніше над укомплектуванням гербарію, нехай більше нічого тебе не турбує* (Василь Охріменко).

Речення складнопідрядне – тип складного речення, що складається з двох і більше предикативних, компоненти якого поєднані підрядним синтаксичним зв'язком (див.: *Підрядність*), такі предикативні компоненти виступають граматично нерівноправними: один є головним (головною частиною), інший (інші) – підрядним (підрядною частиною). Предикативні частини поєднані між собою підрядним синтаксичним зв'язком, спеціалізованим засобом вираження якого є сполучники підрядності (*що, щоб, бо, якщо, як, мов, наче* і под.: *Для кожного з вихованців нашої гімназії важливо знати, що вона створена за традиціями і як продовження кращих шкіл нашого минулого* (Україна молода. – 2000. – 11 жовтня) або асемантичні сполучні слова (*хто, що, який, чий, котрий, де, куди, звідки* та ін.: *Хто не був на Поділлі, тому важко уявити неповторність українських краєвидів* (Анатолій Яна)). Сполучники і сполучні слова постають структурним компонентом складнопідрядного речення, показником його граматичної форми. Елементи структури складнопідрядного речення та його значення є те, яку функцію реалізує підрядна предикативна частина щодо головної частини: 1) прислівну (визначає одну словоформу головної частини в нерозчленованих – одночленних складнопідрядних реченнях); 2) при основну (пояснює увесь склад головної частини в розчленованих – двочленних

складнопідрядних реченнях.) **За особливостями зв'язку предикативних частин складнопідрядні речення диференційовані на: складнопідрядні речення зі сполучниками (сполучникова підрядність: *Ми прийшли сюди, щоб державу збудувати* (Олег Ольжич)) і складнопідрядні речення зі сполучними словами (відносна підрядність: *Хто мав час, той греблю підправляв* (Олесь Гончар)). За способом співвідношення головної і підрядної частин складнопідрядні речення членовані на: складнопідрядні речення розчленованої структури (*Якщо вже учитель прагне побудувати свій діалог з дітьми на підставі щирості і відкритості, тоді він повинен бути сам відкритим і щирим* (Василь Сухомлинський)) і складнопідрядні речення нерозчленованої структури (*Діти побігли туди, де дві річки зливалися й утворювали широке плесо* (Високий замок. – 2000. – 28 серпня)).**

Див. також: Речення складнопідрядне нерозчленованої структури (односкладне складнопідрядне речення, нерозчленоване складнопідрядне речення); Речення складнопідрядне розчленованої структури (двоскладне складнопідрядне речення, розчленоване складнопідрядне речення); Речення складнопідрядне з однорідною супідрядністю; Речення складнопідрядне з неоднорідною складнопідрядністю.

Речення складнопідрядне з кількома підрядними – особливий різновид складного речення – ускладненого, у якому підрядний зв'язок більше одного разу. Р. с. з к. п. охоплює конструкцію елементарного складнопідрядного речення, форма якого в них кратно повторювана. Основним, незалежним постає в цьому разі тільки предикативна одиниця. Різноманітність Р. с. з к. п. створюється способом їхнього зв'язку: 1) послідовна підрядність; 2) супідрядність, які використовуватися окремо і в одному реченні.

Див.: Речення складнопідрядне з неоднорідною супідрядністю; Речення складнопідрядне з однорідною супідрядністю; Речення складнопідрядне з послідовною підрядністю.

Речення складнопідрядне з неоднорідною супідрядністю – складнопідрядне речення, у якому підрядні частини різного типу пояснюють той самий член речення або ж усю головну частину, чи підрядні частини будь-яких типів пояснюють різні члени головної частини: *Хоч намагався себе внутрішньо розвеселити, збадьорити, тривожила душу думка про рідних, які знову залишаються і яким так важко сьогодні* (Анатолій Яна) – перша підрядна частина *Хоч намагався себе внутрішньо розвеселити, збадьорити* є детермінатною допустовою і стосується усього змісту головної частини, а підрядні предикативні частини *які знову залишаються і яким так важко сьогодні* є однорідними прислівними атрибутивними і стосуються опорного слова головної частини *рідних*. Загалом вирізняють такі різновиди Р. с. з н. с.: 1) складнопідрядні речення з різночленним підпорядкуванням підрядних: а) підрядні відносяться до різних слів головної частини; б) одна підрядна відноситься до усієї головної частини, друга – до одного зі слів;

2) складнопідрядні речення, в яких: а) підрядна відноситься до одного слова в головній частині, але виступають різними типами; б) відносяться до усієї головної частини, але виступають різними структурно-семантичними типами; 3) складнопідрядні речення з концентрованим підпорядкуванням, у яких одна з підрядних частин постає підпорядкованою головної і належить до угруповання інших предикативних частин як до складної синтаксичної єдності.

Пор.: *Речення складнопідрядне з однорідною супідрядністю.*

Речення складнопідрядне з однорідною супідрядністю – складнопідрядне речення, у якому підрядні частини однаково пояснюють головну частину загалом або якийсь член головної частини: *Усі прекрасно усвідомлювали, що сьогодні вирішальний день, що треба багато зробити для вирішальної перемоги і що на них покладено високу місію – захищати принципи своєї рідної держави тут* (Молодь України. – 1997. – 14 липня) – три предикативні підрядні частини пояснюють опорне слово головної частини *усвідомлювали* і виступають підрядними прислівними з'ясувальними. Загалом вирізняють такі різновиди Р. с. з о. с.: 1) багаточленні складнопідрядні речення із сурядним зв'язком однорідних підрядних; 2) багаточленні складнопідрядні речення із безсполучниковим зв'язком однорідних підрядних; 3) багаточленні складнопідрядні речення із комбінованим (сурядним і безсполучниковим) зв'язком однорідних підрядних.

Пор.: *Речення складнопідрядне з неоднорідною супідрядністю.*

Речення складнопідрядне з підрядним приєднувальним – особливий різновид складнопідрядних речень, що не належить ні до розчленованих, ні до нерозчленованих речень. Протиріччя полягає в тому, що це речення: 1) має ознаку розчленованості – підрядна предикативна частина відноситься до головної частини загалом, пояснюючи його увесь склад; 2) у ньому наявний сполучний засіб, притаманний для нерозчленованих речень: а) сполучне слово *що* в різних формах; б) прислівники. Зміст підрядної частини оформлюється як додатковий, як заувага щодо висловленого в головній частині. Відмінкові і прийменниково-відмінкові форми сполучного слова *у чому, з чого, всупереч чому, внаслідок чого* та ін., похідні від них від того, тому – виражають різні значення підрядного: а) суб'єктні; б) об'єктні; в) допустові; г) причиново-наслідкові і под.: *У темній раптово небо прорізала блискавка, від чого все навкруги набуло чітких обрисів* (Григорій Косинка).

Речення складнопідрядне з послідовною підрядністю – складнопідрядне речення, у якому перша підрядна частина перебуває в прямому, безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною головною частиною, а кожна наступна підрядна синтаксично залежить від попередньої. На цій підставі розмежовують *залéжність пéршого* (підрядна частина залежить від головної), *дру́гого* (друга підрядна частина підпорядкована

першій підрядній), *третього* й інших *ступенів*. Граничну кількість ступенів важко встановити: *Я стою на своїй рідній землі, де минуло моє неповторне дитинство, яке постійно згадую з таким трепетом, що аж серце завмирає* (Анатолій Яна) – перша підрядна частина *де минуло моє неповторне дитинство* стосується опорного слова *на землі*, друга підрядна частина *яке постійно згадую з таким трепетом* – опорного слова *дитинство*, що міститься в попередній предикативній частині, і под.

Пор.: *Речення складнопідрядне з однорідною супідрядністю; Речення складнопідрядне з неоднорідною супідрядністю.*

Речення складнопідрядне контамінованої (прикм. від ім. *контамінація*) **структури** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – займенниково-сполучникові співвідносні речення, що займають проміжну ланку між реченнями розчленованої і нерозчленованої структури: *Вітер настільки сильно хитав деревами в лісі, що берези торкалися своїм листям землі* (Анатолій Яна). Структурний механізм таких речень має контамінований характер: 1) спостережувана віднесення підрядної частини до поєднання з повнозначним словом та обов'язкового корелята, якому притаманні такі різновиди семантики: а) кількісна; б) кількісно-якісна; в) ступенева; г) кількісно-якісна (*стільки, до того, так, такий*); 2) віднесення підрядної частини до всієї головної: *Падала така злива, що нічого не було видно* (Олекса Слісаренко). Контамінованість структури трансформує такі утворення в багатозначні.

Речення складнопідрядне нерозчленованої структури (одночленне складнопідрядне речення, нерозчленоване складнопідрядне речення) – складне речення, у якому головна і підрядна частини поєднані підрядним прислівним синтаксичним зв'язком, при цьому підрядна частина поширює, конкретизує одне зі слів або словосполучення головної частини, постаючи передбачуваною: *Спинюся я і довго буду слухать, як бродить серпень по землі моїй* (Ліна Костенко). Підрядні частини залежать від певного слова головної частини, підрядні частини мають формальний зв'язок з такими словами. Останні називають контактними словами. Роль таких слів виконують іменники, дієслова, можуть використовуватися вказівні займенникові слова *той (та, те, ті), такий (така, таке, такі), так, там, туди, тоді*. Існує два рівні диференціації нерозчленованих складнопідрядних речень. На першому – розрізняються нерозчленовані займенниково-співвідносні (підрядна частина відноситься до співвідносного слова) речення і нерозчленовані власне-прислівні речення (підрядна частина залежить від будь-якого слова, крім займенника). Другий рівень пов'язаний із послідовним визначенням підтипів нерозчленованих складнопідрядних речень у середині кожного з цих типів.

Подальше розрізнення типів нерозчленованих речень ґрунтується на врахуванні особливостей підрядного зв'язку між частинами. Підрядний власне-прислівний синтаксичний зв'язок корелює з прислівними

підрядними частинами. Суттєвим є врахування частиномовної приналежності опорного слова, що дозволяє розмежувати складнопідрядні речення з: 1) **присубстантívно-атрибутívними**, у яких підрядна частина виступає атрибутом щодо опорного іменника, приєднується до головної частини сполучними словами *який, чий, котрий, хто, що, де, куди, звідки, коли*, сполучниками *що, щоб, як, ніби (нібито), мов (немов, немовби, немовбито), наче (неначе, неначебто)* і відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?* та похідні від них типу *в яку? на якому? з якого?»: Душа моя – дно безджерельне й сухе, де тільки сіріє каміння важке...* (Олександр Олесь); *Знову нас оточує чарівна краса, яка владно заповнює очі і серце* (Терентій Масенко); 2) **з'ясува́льними**, у яких підрядна частина залежить від опорного дієслова або похідного від нього іменника на позначення мовлення, мислення, сприймання, відчуття, волевияву, спонукання, піклування, стану і почуття: *говорити, казати, розповідати, оголошувати, бачити, помічати, вимагати, наказувати, наполягати, любити, надіятися, чекати, дбати, клопотати, піклуватися; думка, турбота, мрія, усвідомлення, бажання.* Опорне слово може бути виражене предикативним прикметником, прислівником: *жаль, шкода, певен* та ін. Приєднувані до головної сполучниками *що, щоб, ніби (нібито), як, чи, немов (немовби), наче (начебто, неначе, неначебто)*, сполучними словами *хто, що, який, чий, котрий, як, де, куди, звідки, коли, доки, скільки, наскільки* і відповідають на питання непрямих відмінків: *А мені все розповідали, як сонце купається темними ночами...* (Анатолій Яна); *У мене зріла давно думка, щоб поїхати до села і самому взяти необхідні зразки глини з самого кар'єру* (Голос України. – 1996. – 18 серпня); *Я певен, що кожна людина здатна на подвиг* (Олександр Довженко); *Шкода мені, що такі погожі дні минають, а я ніяк не можу вибратися на село* (Анатолій Яна); 3) **локатívно-об'єктними**, де опорним словом виступає дієслово просторового значення (*знаходиться, розташуватися*) та дієслово руху (*йти, прямувати, летіти* та ін.), підрядна частина відповідає на питання *де?, куди?* і приєднується сполучними словами *де, куди, звідки: Ми підем, де трави похилі, Де зорі в ясній далині* (Андрій Малишко); 4) **прикомпаратívно-об'єктними**, у яких підрядна частина залежить від компаратива – форма вищого ступеня порівняння прикметника / прислівника (підрядна частина приєднується за допомогою сполучників *ніж (аніж), як*) і відповідає на питання *ніж хто? ніж що?»: Немає гірше, як в неволі про волю згадувать* (Тарас Шевченко); *Тепер життя настало страшніше, ніж було до цього* (Степан Горлач).

З-поміж складнопідрядних речень, частини яких об'єднані підрядним **займенніково-співвідносним зв'язком**, розрізняють складнопідрядні речення: 1) **корелятívно-утóчнювальні**; 2) **напівкорелятívні**; 3) **псевдокорелятívні**. **Корелятívно-утóчнювальними** реченнями називаються такі, у яких синтаксичний зв'язок головної і підрядної частин ґрунтується на корелятивній парі типу *той – хто, той – що, такий – який,*

там – де, туди – куди, так – як, підрядна ж частина повністю уподібнювана за своєю семантикою значенню співвідносного слова. З-поміж них наявні складнопідрядні речення з підрядними частинами: а) **субстанційно-корелятивними** (підрядні частини пояснюють слова *той, та, те, ті*, що виступають у функції підмета або додатка у головній частині і приєднуються до головної частини сполучними словами *хто, що* та ін.), відповідають на питання усіх непрямих відмінків: *Хто любить, той уподобитись може до любого і тілом, і душею* (Леся Українка); *Лиш той пророк, хто має серце чисте і зла в народ і краплі не несе* (Іван Кочерга); б) **ад'єктивно-характеризувальними**, у яких підрядна частина стосується співвідносних слів *такий, така, таке, такі* та ін., що виступають у функції іменної частини складеного присудка або іменникових актуалізованих атрибутів. Підрядна частина приєднується до головної сполучними словами типу *що, який* і под.: *Я весь такий, що душа щемить від кожної людської неправди, від недоброго ставлення до дитини, від недомовленого...* (Анатолій Яна); в) **адвербіально-локативними**, де підрядна частина корелює зі співвідносним словом *там, туди* і приєднується до головної частини сполучними словами *де, куди* та ін. (відповідає на питання *де? куди?*): *Там, де Ятрань круто в'ється, з-під каменя б'є вода. Куди голова задумала, то туди й ноги несуть* (Нар.тв.); г) **адвербіально-темпоральними**, де підрядна частина співвіднесена зі словами *тоді, доти* та ін. і приєднується до головної частини сполучними словами *коли, доки* і под. (відповідає на питання *доки?*): *Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе* (Василь Симоненко); *Я повернуся тоді, коли край мій розправить стомлені плечі і відчує солодкий подих свободи і волі* (Анатолій Яна); 5) **адвербіально-атрибутивними**, у яких підрядна частина стосується співвідносного слова типу *так* і приєднується до головної частини сполучними словами *як, що* та ін. (відповідає на питання *як?*): *Я так люблю життя, що хотів би прожити його до останньої хвилини* (Олександр Олесь); *Сонце так пекло, що й уночі степ нашів* (Юрій Яновський).

Складнопідрядними реченнями напівкорелятивної будови є такі, у яких підрядна частина приєднувана до головної за допомогою сполучників типу *що, щоб, мов, немов, ніж, наче, неначе* та ін. і в головній частині наявне співвідносне слово ад'єктивної або адвербіальної семантики, унаслідок чого порушується загальноприйнятий принцип кореляції: *Дівчина глянула на всіх такими очима, ніби вона в цю мить знала всю істину* (Анатолій Яна); *Козаки поверталися додому так, немов нічого не трапилося лихого з ними в поході* (Юрій Мушкетик).

Складнопідрядними реченнями псевдокорелятивної будови слід вважати такі, головна частина яких уміщує семантично спустошене слово *те*, діапазон сполучуваності якого необмежений: *Я завжди думаю про те, що колись настане і що буде після нас* (Анатолій Яна); *Я не на те ці квіти*

зривала, щоб вони зів'яли у моїй кімнаті без дотику сонця (Валер'ян Підмогильний).

Пор.: *Речення складнопідрядне розчленованої структури (односкладне складнопідрядне речення, розчленоване складнопідрядне речення).*

Речення складнопідрядне розчленованої структури (двоскладне складнопідрядне речення, розчленоване складнопідрядне речення) – речення, у яких підрядна частина стосується змісту усієї головної частини і поєднання предикативних частин яких ґрунтується на детермінантному зв'язку. Детермінантним є такий підрядний зв'язок, за якого головна і залежна частини перебувають у вільному необов'язковому і непередбачуваному смисловому співвідношенні й підрядна частина стосується змісту всієї головної предикативної частини: *Якщо вибрати між красою і правдою, я вибираю красу* (Олександр Довженко). Детермінантний зв'язок поділяється на **власне-детермінантний** і **детермінантно-співвідносний**. Для **власне-детермінантного** зв'язку показовою є відсутність будь-яких засобів співвідношення підрядної і головної частин, крім сполучників: *Щоб піснею стали звуки, поезією – слова, треба талантові муки* (Галина Тарасюк). **Детермінантно-співвідносний** ґрунтується на наявності співвідносного елемента в підрядній частині (виражений займенником *що* в різних відмінках): *Віктор Степанович раптово розпочав підготовку чергового номеру журналу, чого ніхто не сподівався* (Валер'ян Підмогильний). На основі розмежування власне-детермінантного і детермінантно-кореляційного зв'язків усі розчленовані речення поділяються на речення з підрядними: 1) **детермінантними** (власне-детермінантний зв'язок) і 2) **упровідними** (детермінантно-кореляційний зв'язок).

Складнопідрядні речення з підрядними **детермінантними** за своєю семантикою диференціюються на складнопідрядні речення: 1) **зумовленості**, підрядні частини в яких вказують на певну зумовленість дії; 2) **темпоральності**; 3) **порівняння**; 4) **відповідності**. **Детермінантні зумовленості** поділяються на складнопідрядні речення, у яких вказано: 1) **причину** (підрядна частина вказує на причину реалізації дії чи вияву стану головної частини, приєднується до головної сполучниками *бо, бо ж, тому що, тим що, що в що, через те що, оскільки* і відповідає на питання *чому? з якої причини?*): *Зраділи всі з'яві гостя, бо він приніс так довго очікувані новини* (Петро Лазорський); 2) **мову** (підрядна частина окреслює умову реалізації дії чи вияву стану головної частини (умова може бути реальною або ірреальною), приєднується сполучниками *якщо, якщо б, коли, коли б, як, як же, аби, раз* та і відповідає на питання *за якої умови?*): *Коли ти боронитимеш волю й самостійність народу твого, ми повік шануватимемо тебе* (Леся Українка); 3) **допуст** (підрядна частина вказує на дію або стан, всупереч котрим і відбувається дія чи реалізується стан головної частини і

відповідає на питання *всупереч чому? незважаючи на що?*), приєднується сполучниками *хоч, хоча, хай, нехай, як не, скільки не, дарма що, незважаючи на те, що* та ін.: *Нехай життя момент і зложене з моментів, ми вічність носимо в душі* (Іван Франко); *Життя і мрія в згоді не бувають і вічно борються, хоч миру прагнуть* (Леся Українка); 4) **мету́** (підрядна частина вказує на мету реалізації дії чи вияву стану головної частини і відповідає на питання *навіщо? з якою метою?*), приєднується сполучниками *щоб, щоби, аби / щоб тільки, аби тільки, для (задля) того, щоб; за тим (з тим), щоб; з тією метою, щоб; в ім'я того, щоб: Аби не: Кайдани, шаленіючи, бряжчали, щоб заглушити пісню Кобзаря* (Ліна Костенко); 5) **на́слідок** (підрядна частина окреслює наслідок реалізації дії чи вияву стану головної частини і до них не можна поставити питання), поєднується з головною нерозчленованим сполучником *так що: Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер їм не було чого боятись* (Григор Тютюнник); 6) **мі́сце** (підрядна частина окреслює місце перебігу дії чи вияву стану головної частини, приєднується до головної частини сполучними словами *де, куди, звідки (звідкіля, звідкіль)* і відповідає на питання *де? куди?*): *Де ще вчора хатки стояли білі, сьогодні море котить свої хвилі* (Анатолій Яна).

Складнопідрядними з підрядними темпоральними є такі, у яких залежна частина вказує на час вияву дії чи стану головної частини і відповідає на питання *коли? з яких пір?*: *Коли копають картоплю, ключ угорі журавлиний рідною мовою кличе у невідомі краї* (Максим Рильський). Приєднуються за допомогою сполучників і сполучних слів: *відколи, доки, поки, коли, ледве, скоро, як, як тільки, тільки що* та ін.

До **складнопідрядних з підрядними порівняння** належать такі, у яких підрядна частина реалізує через образно-асоціативні уявлення тонку гаму порівняння – реального або ірреального і відповідає на питання *як?: Хати біленькі виглядають, мов діти в білих сорочках у піжмурки в яру гуляють* (Тарас Шевченко). Приєднується до головної частини сполучниками *як, мов* та ін.

Складнопідрядними з підрядними відповідності є такі, у яких підрядна частина приєднана до головної за допомогою аналітичних сполучників типу *що – то, чим – тим, в міру того як*. У них розташовуються сполучники таким чином: один елемент у головній частині (*то, тим*), інший – у підрядній (*що, чим*). Суттєвим є зіставлення зображуваних явищ у якісному або кількісному плані. До них не можна поставити питання: *Чим краще підготуєш ґрунт до сівби, тим більшого урожаю сподівайся* (Нар. тв.); *В міру того як танув сніг біля лісу, все більше зелень заповнювала усе* (Анатолій Яніта).

До **складнопідрядних речень з підрядними детермінатно-кореляційними – супровідними** (детермінатно-кореляційний зв'язок) належать такі утворення, підрядна частина в яких становить додаткову інформацію щодо головної. Приєднуються підрядні супровідні сполучним

словом *що* (займенником) у різних відмінках, яке виступає членом речення: *Раптово все у лісі стихло, від чого якось тривожно стало на душі* (Валер'ян Підмогильний). До підрядних супровідних не можна поставити питання.

Пор.: *Речення складнопідрядне нерозчленованої структури (односкладне складнопідрядне речення, нерозчленоване складнопідрядне речення).*

Речення складнопідрядне семантично елементарне – складнопідрядне речення, що складається з двох предикативних частин, кожна з яких є семантично елементарною (*Проїшли дощі, яких чекали усі*).

Пор.: *Речення складнопідрядне семантично неелементарне.*

Речення складнопідрядне семантично неелементарне – складнопідрядне речення, що складається з трьох і більше предикативних частин або з двох предикативних частин, сумарна кількість уміщуваних пропозицій у таких предикативних частинах становить більше двох (*Проїшли ранні весняні дощі, яких чекали усі = Проїшли дощі + Дощі були ранні + Дощі були весняні + Дощів чекали усі*).

Пор.: *Речення складнопідрядне семантично елементарне.*

Речення складнопідрядне тавтологічне з постпозитивною підрядною – складнопідрядне речення з постпозитивною підрядною частиною, у якому остання тавтологічним змістом наголошує певний претензійний зміст: *І ось відбувається те, що відбувається; В результаті ми маємо те, що маємо.*

Речення складнопідрядне тавтологічне з препозитивною підрядною з'ясувальною – складнопідрядне речення з препозитивною підрядною з'ясувальною, у якому препозитивна підрядна частина актуалізує відтінок переконання, впевнення: *Що правильно, то правильно; Чого не знаю, того не знаю; Що обіцяв, те обіцяв; Кого не люблю, того не люблю.*

Речення складнопідрядне формально елементарне – складнопідрядне речення, що складається з двох предикативних частин: *Хоч дув пронизливий вітер, у лісі було затишно* (Анатолій Яна).

Пор.: *Речення складнопідрядне формально неелементарне; Речення складнопідрядне семантично неелементарне.*

Речення складнопідрядне формально неелементарне – складнопідрядне речення, що складається з трьох і більше предикативних частин: *І тут його вразила дивовижна неправдоподібна краса зимової ночі, що легкими хмарами напливала на півтемний місяць, що блакитним снуванням єднала небо з землею, що спалахами вибухала навколо засніжених верб і стогів* (Михайло Стельмах).

Пор.: *Речення складнопідрядне формально елементарне; Речення складнопідрядне семантично неелементарне; Речення складнопідрядне семантично елементарне.*

Речення складнопідрядне фразеологізованої структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – складнопідрядні речення, побудовані за невільною, фразеологізованою моделлю, що охоплює: 1) основні засоби зв'язку: а) підрядні сполучники; б) сполучні слова; в) інтонацію; г) кореляти; г) опорні слова; д) порядок предикативних частин; е) парадигма; є) типізовані лексичні елементи; ж) часткові засоби зв'язку; 2) додаткові відтворювані засоби зв'язку: а) частки *і, ні, і ні* та ін.; б) граматизовані лексичні елементи: *не встиг, варто, не минуло й тижня (дня, року, години, хвилини), достатньо / недостатньо*; в) повтор слів або певних граматичних форм. С. р. ф. с. характеризуються: а) ускладненням структури за рахунок включення в неї стійко відтворюваних засобів зв'язку; б) багатозначністю; в) відсутністю чіткого протиставлення головної і підрядної предикативних частин у складі складнопідрядних речень, що уможлиблює заміну підрядного сполучника на сурядний. С. р. ф. с. виявні в основному в системі розчленованих складнопідрядних речень, де вони використовуються в складнопідрядних реченнях з підрядними часу, умови, мети, допусту, порівняння. Причому кожний тип включає кілька моделей. З-поміж речень нерозчленованої структури за фразеологізованими моделями побудовані займенниково-співвідносні моделі: 1) у першій моделі використовується підсилювальна частка *і* в головній частині; для неї властива препозиція підрядної і паралелізм будови предикативних частин за дискантного розташування корелята і співвідносного з ним сполучного слова: *Куди голка, туди й нитка* (Народна творчість). Таке речення виражає співвідносно-ототожнювальні значення; 2) до складу другої моделі входять допустова частка *не* та корелят, виражений означувальним або заперечним займенником: *Про що з дівчатами не домовлялися, вони все робили у визначений день* (Григорій Косинка). У таких речення наявне зіставно-допустове значення взаємодіє з означальним.

Див.: **Речення складнопідрядне нерозчленованої структури; Речення складнопідрядне розчленованої структури.**

Речення складносурядне – поліпредикативна конструкція, до складу якої входять граматично рівноправні предикативні одиниці, тобто жодна з них не виступає ані головною, ані залежною, що поєднані між собою сурядним зв'язком і сполучені сурядними сполучниками: *і, та, а, але, зате, проте, однак, або, чи* та ін., пор.: *Тече вода в синє море, та не витікає* (Тарас Шевченко); *Земля тремтить у млості, і ронить пелюстки, і невідомі гості злітаються в садки* (Максим Рильський). Р. с. – утворення зі сполучниковим поєднанням предикативних частин, сполучник виступає засобом поєднання частин у єдине ціле і відбиває особливості відношень між частинами, водночас сполучник створює форму складносурядного речення, тому він не належить до жодної з предикативних частин: *Найвища наука в житті – мудрість, а найвища мудрість – бути добрим* (Григорій Тютюнник). Значення рівнозначності частин може наголошуватися за

допомогою спільних членів: *Весняним вечором походилися усі родичі і розпочалися довгі спогади* (Донеччина. – 2010. – 17 лютого). Загальне значення граматичної рівнозначності, аналогічності виявлюване в складносурядному реченні у вигляді відповідних семантико-граматичних відношень, що ґрунтуються на семантиці сурядних сполучників. Додатковими чинниками, що формують ці відношення, постають: 1) координація видових форм; 2) форм способу; 3) форм часу дієслова; 4) форм зв'язок; 5) лексико-семантичні відношення синонімії; 6) лексико-семантичні відношення антонімії; 7) лексичні елементи із загально вказівним значенням на кшталт *потім, згодом, тому, для цього, внаслідок цього, через це* тощо; 8) мета слова на зразок *час від часу, іноді, інколи, з того часу, з тих пір, у цей час, до цих пір* та ін. Основними видами семантико-граматичних значень складносурядних речень виступають: а) єднальні (часові); б) протиставні; в) зіставні; г) розділові, що корелюють з відповідними типами сполучників сурядності. До цих значень прилягають: г) градаційні; д) пояснювальні; е) приєднувальні і под. За кількісним складом та за особливостями семантичних відношень між предикативними частинами розмежовують **складносурядні речення відкритої структури** (*Співають птахи, і сонечко потихеньку проривається крізь густе листя, й одинока зозуля подає свій голос* (Анатолій Яна)) і **складносурядні речення закритої структури** (*Сонце було яскраве, але у видолинку віяло прохолодою від води* (Україна молода. – 1999. – 11 вересня)).

Див.: *Речення складносурядне відкритої структури; Речення складносурядне закритої структури.*

Речення складносурядне альтернативної мотивації – один із різновидів складносурядного речення із загальним розділовим значенням; речення неоднорідного складу, предикативні частини яких пов'язані сполучниками *а то, а не то, чи та* вказують на зв'язок двох альтернативних ситуацій. У цьому разі одна з них оцінюється як менш важлива і значуща для мовця або адресата: *Сину-сину! Повертайся щонайшвидше додому, а то щось може трапитись з тобою у тій далині* (Анатолій Яна).

Речення складносурядне взаємовиключення – один з різновидів складносурядного речення із загальним розділовим значенням; речення однорідного складу, предикативні частини яких поєднані сполучниками *або, чи то ...чи то, не то ... не то* і констатують зв'язок дво (або більше) ймовірних ситуацій, причому одна з таких ситуацій виключає іншу (інші): **Чи то** *солов'ї щебетали, чи* *капали роси з туманів, чи* *трави співали квіткам?* (Олександр Олесь). У реченнях зі сполучниками *не то ... не то, чи то ... чи то*, що вважаються сполучниками «актуалізованої невпевненості, відношення взаємовиключення ускладнюються вказівкою на позицію мовця, що відчуває труднощі з кваліфікацією явища: **Чи то** *дощ знову зривається, чи то* *вітер так жбурляє листям* (Анатолій Яна).

Речення складносурядне відкритої структури – складні речення, кількість предикативних частин у яких може бути потенційно збільшеною без зміни семантико-синтаксичних відношень між ними (див.: *Структури відкриті*). За особливостями семантичних типів сполучників наявні такі різновиди Р. с. відкритої структури: 1) **єднальні Р. с. відкритої структури** – речення, у яких предикативні частини об'єднані спільністю часового значення між ними (*Хмарки пливуть, і ластівки літають понад пшеничними полями* (Анатолій Яна); *Цілюють серце промені останні, І тихне відгомін пташиних трелів* (Богдан Кравців); *Ось уже кінчається луг, і починаються густі як ліщина лози* (Анатолій Шиян)), або між ними наявна часова послідовність зображуваних подій, станів (*Підійшов потяг, і ми всі дружно вирушили в незвідану ще для нас дорогу* (Молодь України. – 1997. – 17 листопада); *Минулася буря – і сонце засяяло* (Максим Рильський)). У таких реченнях використовуються сполучники *і ... і, ні ... ні* та ін.; 2) **розділові Р. с. відкритої структури** – речення, у яких предикативні частини або виявляють зміну подій, процесів, явищ (*То вклониться їм зустрічна березка, схиливши коси-віти мало не до землі, то впаде в око вся обкидана снігом ялинка...* (Анатолій Шиян)), або констатовано зв'язок двох (або більше) рівно можливих ситуацій, реальне існування однієї з яких не допускає наявності інших (*Впаде дощ або дощ все спалить на цій землі* (Олесь Гончар)). У розділових реченнях використовуються сполучники *або ... або, то ... то, чи ... чи, чи то ... чи то* і под.

Пор.: *Речення складносурядне закритої структури.*

Речення складносурядне єднальне умовно-наслідкове – один з різновидів складносурядного речення із загальним єднальним значенням; значення нерівнорядного складу, перша предикативна частина в яких вказує на умову дії (стану) у другій: *Напишіть усе так, і завтра співробітники нашого відділу вам принесуть книги до кімнати* (Донеччини. – 2011. – 11 січня). Регулярні додаткові засоби зв'язку: 1) співвіднесеність модальних планів частин: ірреальний план першої частини (наявність форм імператива, умовного способу в першій предикативній частині) – план реальної модальності в другій частині; 2) фіксований порядок розташування частин.

Див.: *Речення складносурядне.*

Пор.: *Речення складносурядне протиставне; Речення складносурядне зіставне.*

Речення складносурядне єднальної невідповідності – один із різновидів складносурядного речення із загальним єднальним значенням; значення нерівнорядного складу, у яких стверджується поєднання несумісного або об'єднання різного, неподібного. Значення єднальності ускладнюється протиставним, протиставно-допустовим або зіставно-допустовим значенням: *Дівчина хотіла швидко вийти з кімнати... і ноги не слухалися* (Михайло Івченко). Додаткові засоби зв'язку: 1) синтаксичні спеціалізовані елементи – прислівники і частки зі значенням акцентування

несподіваності, протиставлення, допусту, невідповідності: *рантом, все ж, все-таки, а от* тощо; 2) фіксований порядок компонентів; 3) співвідношення модальних плані предикативних сурядних частин.

Речення складносурядне закритої структури – складні речення, що складаються з двох предикативних і які не допускають збільшення кількості предикативних частин без зміни характеру семантико-синтаксичних відношень між ними (див.: *Структури закриті*). За особливостями використовуваних у них семантичних груп сполучників у Р. с. закритої структури виділяють такі типи закритої структури: а) **протиставні складносурядні речення** – речення, предикативні частини яких виражають різко контрастні відношення сполучники *але, зате, проте, однак, а то* і под. За специфікою такої контрастності можна розмежувати: 1) **протиставно-обмежувальні**, 2) **протиставно-допустові**, 3) **протиставно-компенсувальні** і под. відношення. У **протиставно-обмежувальних** реченнях (сполучники *але, однак*) повідомляється про такі події, друга з яких обмежує кількісний та якісний вияв першої або уточнює її, заперечуючи в чомусь її зміст: *Все стить, однак вже я не сплю* (Максим Рильський); *Василько багато ще хотів дізнатися, але соромився запитати* (Валер'ян Підмогильний). У реченнях із **протиставно-допустовою** семантикою (сполучники *але, однак*) саме протиставне значення ускладнене значенням допустовості (одне явище повинно викликати було інше, але не викликало): *У лісі в Степана була своя хижка, але жив він переважно не в ній* (Осип Турянський); *Збиралася заміж за Івана Чайченка, та його в Маньчжурії вбили* (Євген Гуцало), пор. синонімічне складнопідрядне речення: *Хоча у лісі в Степана була своя хижка, він переважно жив не в ній* (складнопідрядне речення з підрядним допустовим). Посилують протиставно-допустове значення частки *все ж, між іншим*: *Я з ними постійно листуюсь, але все-таки серце моє до них не лежить* (Микола Хвильовий). У реченнях із **протиставно-компенсувальною** семантикою (сполучники *зате, але* і под.) певне явище розглядається в різних аспектах, один з них кваліфікується найчастіше негативно, а другий – позитивно: *Багато влітку доводиться на пасіці працювати, але зате взимку можна відпочити сповна* (Іван Багряний); б) **градаційні речення складносурядні закритої структури** – речення, друга частина посилює або послаблює інформацію, наявну в першій предикативній частині. За своєю структурою вони підпорядковані принципам актуального членування, де перший компонент реалізує тему, а другий – рему. У таких реченнях вживаються сполучники розчленованого типу: *не тільки ... але й, не лише ... але й, не лише ... але й, не лише ... а й* та ін.: *Не тільки учитель захопився збиранням листя для шкільної колекції, але й учні навипередки добирали з листків різні варіації за кольорами* (Високий замок. – 2000. – 21 жовтня); в) **пояснювально-приєднувальні речення складносурядні закритої структури** – речення, у яких друга частина виникає як щось додаткове до першої в самому процесі мовлення. Основним

засобом зв'язку є сполучник типу *і тому, і притому, а й*: *Вода була теплою, але не зовсім чистою, і притому її було багато* (Олекса Слісаренко); *У подальшому артіль реорганізується, а тому я вважаю за необхідне повідомити вам про це зараз* (Валер'ян Підмогильний); або друга предикативна пояснює, розкриває іншими словами зміст першої – властиві сполучники типу *а саме, тобто*, які приєднують другу предикативну частину, поява другої частини є раптовою і не зумовлена смислом першої: *Серце має власний автоматизм, тобто воно може скорочуватися без діяння зовнішнього фактора* (Україна молода. – 2000. – 17 грудня); *Задуми оповідань виникали, як правило, під час поїздок, під час зустрічей з людьми, тобто джерелом цих задумів було саме життя* (Іван Семенчук); *Йому подобалися нові друзі, тобто він вважав їх своїми однодумцями* (Микола Ярмолюк).

Пор.: **Речення складносурядне відкритої структури.**

Речення складносурядне зіставне – один із різновидів складносурядних речень із загальним протиставним значенням; речення неоднорідного складу, предикативні частини яких поєднані сполучником *а* і зіставляють різні ситуації і явища: *Вдяг ясен-князь кирею золоту, а дика рожса буйні корали* (Леся Українка). Додатковими засобами зв'язку виступають: 1) слова однієї тематичної або лексико-семантичної групи; 2) спільні часовий і модальний плани предикативних частин; 3) паралелізм будови: *Черемха клубочилась піною цвіту, а бузина ловила те пахуче шумовиння, піднісши вгору білі долоні* (Олесь Донченко). Додаткові засоби зв'язку наголошують змістову спільність предикативних частин.

Див.: **Речення складносурядне.**

Пор.: **Речення складносурядне протиставне.**

Речення складносурядне монособ'єктне – поліпредикативні утворення, що становлять повідомлення про кілька ситуацій з єдністю суб'єкта: *Радію я весні неповторній, і п'ю медові переливи цвітіння вишні* (Анатолій Яна).

Речення складносурядне питальне – функційний різновид складносурядного речення, що виникає за об'єднання частин, що містять питання: *Без весни не настане літо, але чи справді це так?* (Анатолій Яна).

Речення складносурядне питально-спонукальне – функційний різновид складносурядного речення, що виникає за об'єднання функційно нерівнорядних частин – питальної і спонукальної: *Хутчіш відкривайте вікна для повернення наших птахів, та й чи немає де крейди для дошки?* (Анатолій Яна).

Речення складносурядне полісуб'єктне (*poly* – багато ісуб'єктне) – поліпредикативні структури, частини яких співвідносяться з різними суб'єктами: *Діткнулась ставу осені рука, / Паде на хвилі журавлине: кру, / І поширюється далеч укруг, / Друкує в хмарах зорями друкар* (Богдан-Ігор Антонович).

Речення складносурядне приєднувальне – один із різновидів складносурядних речень, що не повністю виявляють відношення рівнозначності, аналогічності, але при цьому поєднують у собі значення граматичної рівнозначності і додатковості: перша предикативна частина семантично завершена, а друга – оформлює у висловленні додаткову інформацію до першої частини. Показниками приєднування постають: 1) спеціальні приєднувальні сполучники: *та і, при цьому, до того ж, а те, а не те, не те і* под.; 2) єднальні сполучники разом із лексичними одиницями приєднувальної семантики: *і притому, і зате* тощо. Приєднувальне значення виражається разом з єднальним, протиставним.

Див.: *Речення складносурядне.*

Речення складносурядне протиставне – один із різновидів складносурядних речень, у яких виражається відношення протилежності, несумісності. Граматична форма Р. с. п. створюється за допомогою сполучників *але, однак, зате, проте*: 1) *але* має значення контрастного протиставлення (*Слова – полова, але огонь в одежі слова – безсмертна, чудотворна фея, правдива іскра Прометей* (Іван Франко)); 2) *зате* – значення протиставлення з відтінком «компенсувальності» (*Втомились ми, збираючи липовий цвіт, зате смачний чай питимемо взимку* (Донеччина. – 2001. – 18 липня)). Протиставлення ґрунтується на протиставленні змісту другої частини сподіваному зі смислу першої предикативної частини, посилюється контрастністю смислу двох частин, їхньої несумісністю: *З борців насміхалася доля, зростала проте їх громада* (Павло Грабовський).

Див.: *Речення складносурядне.*

Пор.: *Речення складносурядне зіставне.*

Речення складносурядне протиставно-допустове – один із різновидів складносурядних речень із загальним протиставним значенням; речення неоднорідного складу, предикативні частини яких поєднані протиставними сполучниками *але, однак* та виражають допустове значення: *Вітер давно вщух, але дерева і дотепер похитувалися* (Україна молода. – 2001. – 16 листопада). Додатковими засобами зв'язку виступають: 1) частки з допустовим значенням; 2) кореляція прислівників *ще – вже*; 3) фіксований порядок предикативних частин.

Див.: *Речення складносурядне.*

Речення складносурядне протиставно-компенсувальне – один із різновидів складносурядних речень із загальним протиставним значенням; речення неоднорідного складу, предикативні частини яких поєднані сполучником *зате* та його функційними еквівалентами – сполучниками *але, однак*. У цьому разі одна з частин компенсує заперечну ситуацію, що постає в другій частині: *Важко вирощувати сад, зате прекрасно збирати його урожай* (Голос України. – 2005. – 16 червня). Додатковими засобами зв'язку виступають засоби оцінки.

Див.: *Речення складносурядне.*

Речення складносурядне протиставно-обмежувальне – один із різновидів складносурядних речень із загальним протиставним значенням; речення неоднорідно складу, предикативні частини яких поєднані сполучниками *але, однак, та* (в значенні *але*). Одна з предикативних частин повідомляє про ситуацію, що обмежує вияв дії, названої в другій частині: *Дівчині все уявлялось в іншому світлі, але хіба минулий день залишав хоч якусь надію?* Додатковими засобами зв'язку виступають: 1) обмежувальні частки: *тільки*; 2) співвідношення модальних планів: ірреальної модальності та реальної.

Див.: *Речення складносурядне.*

Речення складносурядне розповідно-питальне – функційний різновид складносурядного речення, що виникає за об'єднання функційно нерівнорядних частин – розповідної і питальної: *Та й справді довго розповідали нам про минулі дні, та чи пам'ятатимемо ми усе те?* (Голос України. – 2010. – 22 листопада).

Речення складносурядне семантично елементарне – складносурядне речення, що складається з двох предикативних частин, кожна з яких є семантично елементарною (*Настав ранок, і сонце засяяло*).

Пор.: *Речення складносурядне семантично неелементарне; Речення складносурядне формально елементарне; Речення складносурядне формально неелементарне.*

Речення складносурядне семантично неелементарне – складносурядне речення, що складається з трьох і більше предикативних частин або з двох предикативних частин, сумарна кількість уміщуваних пропозицій у таких предикативних частинах становить більше двох (*Настав довгоочікуваний ранок і сонце засяяло = Настав ранок + Ранок був довгоочікуваний + Сонце засяяло*).

Пор.: *Речення складносурядне семантично елементарне; Речення складносурядне формально елементарне; Речення складносурядне формально неелементарне.*

Речення складносурядне спонукальне – функційний різновид складносурядного речення, що виникає за об'єднання частин, що містять спонукання: *Йдіть в чисте поле, та не забувайте взяти із собою робочий реманент* (Михайло Івченко).

Речення складносурядне спонукально-питальне – функційний різновид складносурядного речення, що виникає за об'єднання функційно нерівнорядних частин частин – спонукання і питання: *Йдіть в чисте поле, та чи ж будете ви там ночувати?* (Михайло Івченко).

Речення складносурядне спонукально-розповідне – функційний різновид складносурядного речення, що виникає за об'єднання функційно нерівнорядних частин – спонукання та розповідності: *Основне – добре працюй, та й у тебе ростимуть статки* (Україна козацька. – 2001. – 12 липня).

Речення складносурядне ускладненої структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – різновид складносурядних речень, у яких сурядність оформляється сполучниками різної семантики, виражаються різні за змістом відношення. Кількість предикативних одиниць у таких речень завжди більша ніж дві: *Дерева посхилялись додолю, і їхні віти мили листя у воді, а качки ховались поміж них* (Анатолій Яніта).

Речення складносурядне формально елементарне – складносурядне речення, що складається з двох предикативних частин: *Стоїм ми на землі, а птахи летять у вирій* (Володимир Сосюра).

Пор.: *Речення складносурядне семантично неелементарне; Речення складносурядне семантично елементарне; Речення складносурядне формально неелементарне.*

Речення складносурядне формально неелементарне – складносурядне речення, що складається з трьох і більше предикативних частин: *Тополі мигтіли за вікном автомобіля, змінюючи одна одну, і на душі було сумно, та й спокою не додавали мамині слова, сказані на прощання* (Анатолій Яна).

Пор.: *Речення складносурядне семантично неелементарне; Речення складносурядне формально елементарне; Речення складносурядне семантично елементарне.*

Речення складносурядне чергування – один з різновидів складносурядного речення із загальним розділовим значенням. Речення однорідного складу, предикативні частини яких пов'язані повторюваним сполучником *то ... то* та відбиває змінювані одна одну ситуації, що існують у різних часових планах: *То скрипка плакала про втрачене щастя, то голос надривно викрикував про можливість щастя в цьому непевному світі* (Антін Могильницький).

Речення спонукальне – речення, що містить адресовану співрозмовникові чи групі співрозмовників вимогу такої дії чи поведінки, яка забезпечила б відповідність між основним змістом спонукального речення й дійсністю: *Поговори зі мною, розрай мені душу, / подай для серця надію...* (Анатолій Яна); *Принесіть негайно документи!* та ін.

Пор.: *Речення розповідне; Речення питальне.*

Речення спонукально-бажальні – різновид номінативних односкладних речень, що належать до спонукальних. Здебільшого вони лексично обмежені, але використовувані в розмовному мовленні: *Увага! Привіт!* тощо.

Речення спонукально-наказові – різновид номінативних односкладних речень, що належать до спонукальних, зумовлених ситуацією, що робить неможливою багатослівність і вимагає миттєвого реагування адресата. Найтиповіші ситуації: а) бій (*Вогонь!*); б) хірургічні операції (*Скальпель! Зонд!*); в) побутові ситуації (*Хліб! Окуляри!*) та ін.

Речення стверджувальне – модальний різновид речення, у якому стверджується наявність пов'язаної з відповідним носієм або незалежної предикативної ознаки: *Річкою пливли назустріч невідомості думки терпкі* (Анатолій Яна); *Час річкою минає, а в душі неспокій триває*. У Р. с. зв'язок між предметом мовлення і тим, про що говориться, граматично виражений ствердно (відсутністю частки *не* перед присудком): *Плаче сльотава погода надворі* (Михайло Коцюбинський).

Речення структурно (присл. від прикм. *структурний*) **півне і семантично** (присл. від прикм. *семантичний*) **непівне** – речення з неозначено-особовими займенниками, що заступають позицію підмета, але не містить повної, вичерпної інформації: *Щось повинно трапитись в цьому селі* (Микола Хвильовий). За структурним критерієм обидві позиції головних членів речення заступлені, але в плані лексичної семантики наявна неозначена вказівка діяча.

Речення субстантивно-атрибутивні (присл. від прикм. *субстантивний*; прикм. від ім. *атрибутив*) / **Речення складнопідрядні субстантивно-атрибутивні** – структурний різновид нерозчленованих складнопідрядних речень, структура яких визначується прислівним підрядним зв'язком підрядної частини зі словоформою іменника, що може виконувати в головній предикативній частині будь-яку синтаксичну функцію і відповідно займати будь-яку синтаксичну позицію. Прислівний зв'язок підрядної з контактними словами оформляється сполучними словами, що узгоджуються з контактним іменником у числі та роді. Сполучні слова виконують функцію членів речення. Атрибутивні відношення, на ґрунті яких підрядна частина тлумачиться як означальна, оформляються за допомогою прислівного зв'язку контактного іменника і сполучного слова. Підрядні означальні сполучаються з контактним іменником за допомогою сполучних слів *який, котрий, чий, коли, де, куди, звідки, що*. Сполучники в Р. с.-а. не вживаються. Здебільшого підрядна предикативна частина розташовується за контактним словом (у постпозиції). Сполучні слова виконують такі функції: 1) *котрий* має загальноозначальне значення; 2) *який* – видільно-уподібнювальне значення; 3) *чий* – присвійне; 4) *коли* сполучається з іменниками часової семантики; 5) *де, куди, звідки* – з іменниками – найменуваннями простору; 6) сполучне слово *що* має ознакове значення, вживається тільки у формі знахідного відмінка, надає підрядним частинам народно-поетичного відтінку.

Див.: *Речення складнопідрядне*.

Речення узагальнено-особові – односкладні речення, дія яких стосується узагальненої особи, а головний член виражений дієсловом 2-ї особи – зрідка – в інших особових формах; те саме, що *речення односкладне узагальнено-особове*.

Див. також: *Речення односкладне узагальнено-особове односкладне*.

Речення частковозаперечне – заперечне речення, у якому заперечна частка знаходиться перед будь-яким членом речення, крім присудка, що

надає реченню значення заперечення не всієї ситуації, а лише якоїсь з її частини: *Не до тебе, лісу, звернена думка моя* та ін.

Див.: *Речення заперечне*.

Пор.: *Речення загальнозаперечне*.

Р'ечення-текст – у постмодерністській парадигмі написання художніх творів без використання розділових знаків зумовлює видозміну умовно-графічних, інтонаційно-експресивних, змістових, семантико-синтаксичних міжреченневих меж і витворення речення-тексту: *ти поет / ти літаєш / навіть нині / ти живишся щоб літати / нині чим / усе струпишило / кажу ти крук / кажи чому / гинеш від омерзіння / ти ж крук / перетравлюю падло / ти ж поет / живися / щоб літати* (Василь Герасим'юк).

Ріма / Римування – систематичний гомеотелевтон у віршах. В античні часи вірші не римувались; це постало в середньовічній Європі; в Україні – з XVI ст. У новий час і до сьогодні актуальною є думка, що вірші без рими менш виразні, причому у XVIII – XIX ст. вимагалось, щоб рими були точні. Для лінгвістики особливо значущим постає вияв особливостей рими за частиномовним вираженням, семантичним наповненням тощо.

Див.: *Вірші білі*.

Римейк (англ. *remake*) **інтертєкстовий** (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, + *текстовий*) – відродження старих текстів і створення на їхній базі нових «за мотивами».

Римбїд / Римбїди – неточні рими (асонансні та ін.): *призадумались – призаслухались* і под.

Ринолалія (грецьк. *rhinos* – ніс і *lalia* – мовлення) / **Гугнявість** – порушення тембру голосу і звуковимовляння, що зумовлюється анатомо-фізіологічними дефектами мовленнєвого апарату.

Рісочка – те саме, що *дефіс*.

Див.: *Дефіс*.

Ритм (грецьк. *rhythmós* – такт, розміреність, узгодженість) – 1) один з елементів інтонації (див.: *Норми пунктуаційні*); рівномірне чергування наголошених і ненаголошених, довгих і коротких складів у реченні, а також підвищення – зниження голосового тону в поетичній строфі та інші форми звукової організації мовлення. Основне в Р. – повторюваність через однакові проміжки часу певних одиниць. Основу Р. становить людське дихання. Необхідність періодично вдихати і видихати повітря під час розмови зумовлює неминучі зупинки – паузи, що й членують мову на мовні такти (див.: *Такт мовний*); повторюваність у потоці мовлення тих самих або однорідних елементів, відокремлених часовим або текстовим інтервалом (інтервали ритму можуть вимірюватися або кількістю одиниць часу – мілісекунди або секунди, або, наприклад, кількістю складів (Див.: *Ритміка* (2))); 2) повторюваність будь-яких елементів (*звукових, мовленнєвих* тощо), що відбувається з певною послідовністю, частотністю; 3) у **віршуванні** – загальна впорядкованість звукової будови віршового мовлення. Загалом

ритм – це мовно-регулярні повторення подібних і суміжних мовних одиниць, що виконують структурну, текстотвірну та експресивно-емоційну функцію. Ритм мовний – один із виявів фундаментальної закономірності природи, її ритмічності. Ритм є основою естетичної організації художнього тексту – віршованого та прозаїчного. Найяскравіше виявляється у віршованих текстах. Одиницями ритму в прозі є ритмічна група, рядок, строфа. Ці одиниці створюють ієрархічну систему.

Рі́тм (грецьк. *rhythmós* – такт, розміреність, узгодженість) **мо́влення** – 1) звукова організація мовлення, коли рівномірно чергуються наголошені та ненаголошені склади у фразі (див.: **Ритм** (1)); 2) у **комунікативній лінгвістиці** – організація одиниць мовного коду, що ґрунтується на достатньо стабільному темпі та низці регулярно повторюваних просодичних явищ (*наголосах, тонах, паузах* та ін.); 3) важлива структурна, текстотвірна й експресивно-емоційна функція мовлення.

Див.: **Ритм**.

Рі́тміка (грецьк. *rhythmikos* – співрозмірний, рівномірний) – 1) розділ фонетики, що вивчає загальні закономірності ритмічної побудови мовлення; 2) сукупність ритмових характеристик тексту (див.: **Ритм**); ознака мовлення, створювана певним розподілом наголошення (див.: **Ритм мовлення**).

Ритмомелодика (грецьк. *rhythmós* – такт, розміреність, узгодженість + *мелодика*) – інтонаційно-семантична та ритмічна організація мовлення, що визначається його надсегментними ознаками; побудова речень мови за інтонаційними (*пониження і підвищення голосу*) та ритмічними (*розповідні, питальні, окличні речення*) моделями.

Рито́рика (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво) – 1) наука про красномовство, ораторське мистецтво; теорія виразного мовлення, що вивчає найефективніші способи побудови мовлення. В основі цього слова – форма грецького дієслова *reo*, що означала «говорити цілісно, доречно, гарно». Від нього утворився іменник *rhetor* (ритор), що у процесі розвитку еллінської культури набув кілька значень: мовець на публіку, людина стану (вищого), політик, оголошувач вироку в суді, вчитель вимови, освічена людина, красномовець. Термін *риторика* з'явився зі значенням «уміння, вправність, мистецтво говорити» і став назвою методичних посібників із гарної мови, підручників вимови, а згодом – назвою теорії красномовства для переконування живим словом, шкільного навчального предмета з рідної мови. Передумовами виникнення риторики були суворе право і вільна думка. Проте, з'явившись, риторика стала в обороні краси слова. Латинський термін *oratoria* означав мистецтво красномовства й часто вживався як синонім практичної риторики. Від нього походить термін «ораторство», що означає те саме поняття, що й красномовство; теорія, методика і практичне мистецтво красномовства; 2) *перен.* пишномовна, гарна, але малозмістовна промова.

Рито́рика (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво) **натуральна** – краса природної, живої мови.

Див.: *Риторика*.

Ритóрика (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво) **описóва** – опис, аналіз, класифікація риторичних засобів мови; виникла на основі опису й аналізу ознак натуральної риторики народної мови.

Див.: *Риторика*.

Ритóрика (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво) **спілкувáння** – сукупність способів побудови виразного мовлення, типів непрямих повідомлень (мовленнєвих актів), непрямих дискурсів (наприклад, маніпулятивних), переносних значень (значень мовця); сукупність засобів творення поезики тексту, зокрема функціонування текстів і дискурсів як цілісних утворень.

Див.: *Риторика*.

Риторі́чне (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) **заперéчення** – див.: *Заперечення риторичне*.

Риторі́чне (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) **звертáння** – див.: *Звертання риторичне*.

Риторі́чне (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) **питáння / Риторі́чне запитáння** – див.: *Питання риторичне*.

Риторі́чний (грецьк. *rhētorikē* – ораторське мистецтво; прикм. від ім. *риторика*) **ві́гук** – див.: *Вигук риторичний*.

Ритуáл (лат. *ritualis* – обрядовий) **мóвно-культóрний** (*мовно + культурний*) – сукупність установлених мовленнєвих дій, порядок мовленнєвої поведінки, що в символічній упорядкованій схемі відтворюють співвідношення індивідів, корпоративних (соціальних) груп, усього суспільства з найважливішими для них явищами: історичними подіями, історичними особами людьми, прецедентними текстами, об'єктивними реаліями і діями та ін. Здебільшого Р.м.-к. супроводжувані вербалізованими формулами, піснями, гаслами, рухами, маршами, діями з реаліями (окультуреними предметами) і под.

Див.: *Дискурс; Мова; Картина світу мовна*.

Пор.: *Символ національно-культурний*.

Ритуáли (лат. *ritualis* – обрядовий) **міжособі́стісні** – у **комунікативній лінгвістиці** – стереотипні моделі мовленнєвої поведінки, обмін усталеними в національному суспільстві повідомленнями і паралінгвістичними засобами, доцільними у відповідній ситуації і спрямованими на стабілізацію стосунків, соціального контролю, передавання досвіду.

Ритуáльна (лат. *ritualis* – обрядовий; прикм. від ім. *ритуал*) **комуніка́ція** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Комунікація ритуальна*.

Рі́вень – див.: *Ярус*.

Рівень адекватного (лат. *adaequatus* – прирівняний) **вiбору** – рівень володіння мовою, що оцінюваний з погляду відповідності тих чи інших мовних засобів, використовуваних у висловленні, сфері спілкування, ситуації спілкування (див.: *Ситуація спілкування*), соціальним ролям комунікантів (див.: *Ролі комунікантів соціальні*).

Пор.: *Рівень адекватного синтезу*.

Рівень адекватного (лат. *adaequatus*– прирівняний) **сiнтезу** (лат. *synthesis* – з'єднання, складання) – рівень володіння мовою, що враховує відповідність продукованого особистістю тексту всьому комплексу змістових і комунікативних завдань.

Пор.: *Рівень адекватного вибору*.

Рівень володіння іноземною мовою – ступінь (міра) сформованості комунікативної компетенції, що дозволяє вирішувати завдання спілкування з використанням іноземної мови.

Пор.: *Рівень володіння мовою власне-лінгвістичний*.

Рівень володіння мовою власне-лінгвістичний – виявляє вільне володіння лінгвальними засобами незалежно від характеру їхнього використання в тих чи інших сферах людської діяльності.

Див.: *Рівень володіння мовою національно-культурний*.

Рівень володіння мовою енциклопедичний (грецьк. *éncyclopedeia* – коло знань; прикм. від ім. *енциклопедія*) – рівень володіння мовою, що вимагає оперування не тільки словом як таким, але й знання й володіння знаннями про ті реалії, що перебувають за словом в об'єктивному світі, знання зв'язків між ними.

Пор.: *Рівень володіння мовою власне-лінгвістичний*.

Рівень володіння мовою національно-культурний (*національно + культурний*) – рівень володіння мовою, що передбачає вільне маніпулювання національно зумовленою специфікою використання мовних засобів.

Пор.: *Рівень володіння мовою енциклопедичний; Рівень володіння мовою власне-лінгвістичний*.

Рівень володіння мовою ситуативний (франц. *situation* від лат. *situs* – становище) – рівень володіння мовою, на якому суттєвим постає вміння застосовувати мовні знання й здібності – власне-лінгвістичні і національно-культурні та енциклопедичні відповідно до ситуації.

Див.: *Рівень володіння мовою енциклопедичний; Рівень володіння мовою національно-культурний; Рівень володіння мовою власне-лінгвістичний*.

Рівень емічний – мовний рівень на відміну від мовленнєвого.

Пор.: *Рівень етичний*.

Рівень етичний – мовленнєвий рівень на відміну від мовного.

Пор.: *Рівень емічний*.

Рівень інтеріоризації (лат. *interior* – той, що ближче до середини) – рівень володіння мовою, що охоплює уміння реалізувати і сприймати висловлення відповідно до внутрішнього плану мовного вчинку, мовної дії.

Пор.: *Рівень лінгвокультурної компетенції*.

Рівень кодових перемикань (лат. *codex* – книга; прикм. від ім. *книг*) – показник, який допомагає виявити об'єктивний стан співвідношення кількох мовних кодів, уживаних комунікантами в межах дискурсу, міжкультурного спілкування. Обчислюється формулою $RKP = Nb/nm$, де Nb – кількість повідомлень впроваджуваної мови у дискурсі; Nm – кількість повідомлень матричної мови.

Див.: *Комунікація; Код; Мова; Повідомлення; Мова матрична; Перемикання (переключення) кодів*.

Рівень лексико-семантичний – один із компонентів структурної організації мови, основною конститутивною одиницею якого є слово як носій лексичного значення. До цього рівня також належать, прирівняні до слова, не однослівні вторинні одиниці мови: 1) фразеологізми; 2) лексикалізовані номінативні і предикативні сполуки слів (складені терміни, різного типу стійкі аналітичні найменування, складноскорочені слова); 3) абрєвіатури. На лексико-семантичному рівні акумулюються і усталюються результати пізнавальної діяльності колективу комунікантів, напрацьовані в практиці спілкування поняття, лінгвокультурні концепти. Р. л.-с. суттєво відрізняється від інших мовних рівнів. Суттєвими постають такі диференційні характеристики цього рівня: 1) проникність словникового складу, відкритість цього рівня мови; 2) формування різних шарів лексики: діалектної, професійної, термінологічної тощо; 3) різноманітність тематичних і семантичних угруповань слів; 4) взаємозв'язок лексики з різними сферами спілкування; 5) внутрішня системна організованість лексики, що уможливорює виділення гіперонімів і гіпонімів; 6) семантична організація лексики, що відбито у таких явищах: багатозначності, синонімії, антонімії, лексичній асиміляції, семантичній сполучуваності слів, семантичних полях; 7) генетична вторинність лексикалізованих одиниць; 8) синонімія вторинних одиниць слову.

Рівень лінгвокультурної компетентії (лат. *lingua* – мова + культурна) (лат. *competentia*, від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) – міра володіння особи мовою і культурою іншого учасника міжкультурної комунікації.

Див.: *Комунікація; Мова*.

Пор.: *Особистість лінгвокультурна маргінальна; Особистість полілінгвокультурна; Особистість бікультурна*.

Рівень мови / Підсистема мовна / Ярус мовний – сукупність однорідних одиниць мови й відношень між ними (напр., фонетичний рівень мови – сукупність взаємопов'язаних і протиставлених фонем); підсистема мовної системи, якій властива сукупність відносно однорідних одиниць і

набір правил, що регулюють і регламентують їхнє використання та групування на різні класи і підкласи; основними мовними рівнями є: фонемний, морфологічний, словотвірний, синтаксичний, лексичний.

Див.: *Лексика; Фонетика; Морфологія; Синтаксис.*

Рівень мови знаковий – рівень мови, на якому її одиниці виступають як знаки (*словосполучення, слова і морфем*).

Див.: *Знак мовний.*

Рівень мови морфологічний (прикм. від ім. *морфологія*) – система механізмів мови, що забезпечує побудову слівформ та їх розуміння: *шлях – шляху, шляху, шлях і под.*

Див.: *Морфологія.*

Рівень мови словотвірний проміжний – рівень мови, проміжний між морфологічним і лексико-семантичним.

Див.: *Словотвір.*

Рівень мови субзнаковий (лат. *sub* – під) – рівень мовних одиниць, що не є знаками, а лише складниками знаків.

Пор.: *Рівень мовисуперзнаковий.*

Рівень мови суперзнаковий (лат. *super* – над) – рівень мовних одиниць, що складаються зі знаків; надзнаковий рівень.

Пор.: *Рівень мови субзнаковий.*

Рівень мови фразеологічний проміжний – рівень мови, що перебуває на стику лексико-семантичного й синтаксичного рівнів, пор.: *бити байдики, кинути якір, кров кипить, піймати облизня, дати гарбуза* тощо.

Див.: *Фразеологізм; Фразеологія.*

Рівень мовної особистості лінгво-когнітивний (лат. *lingua* – мова і франц. *cognitif* від лат. *cognitus* – знання, пізнання) – охоплення інтелектуальної сфери мовної особистості: поняття, ідеї, концепти, що формують у кожній мовній індивідуальності картину світу (тезаурус), який виявляє ієрархію цінностей.

Рівень мовної особистості мотиваційний (франц. *motif* від лат. *moveo* – рухаю) – див.: *Рівень мовної особистості прагматичний.*

Рівень мовної особистості ординарно-семантичний (лат. *ordinarius* – звичайний і франц. *sémantique* – означальний від грецьк. *sēma* – знак) – див.: *Рівень мовної свідомості вербально-семантичний.*

Рівень мовної особистості прагматичний (грецьк. *prágma* (*prágmatos*) – діло, дія; прикм. від ім. *прагматика*) – мотиви, мета, зацікавлення, система соціальних ролей, що керують індивідуумом у процесі комунікації, його розвитком, поведінкою і врешті-решт визначають ієрархію цінностей у його мовній моделі світу.

Рівень мовної свідомості вербально-семантичний (лат. *verbalis* від *verbum* – слово, дієслово і франц. *sémantique*, від грецьк. *sēmantikós* – означальний, *sēma* – знак) – володіння лексико-граматичним фондом національної мови особистістю.

Див.: *Рівень мовної особистості лінгво-когнітивний*.

Рівень мовної свідомості прагматичний (прикм. від ім. *прагматика*) – мотиви, мета, інтенції, система соціальних ролей (див.: *Ролі соціальні*), що мотивують поведінку індивідуума у процесі комунікації, спрямовують його розвиток, поведінку і в кінцевому вияві визначають ієрархію цінностей у його мовній моделі світу (див.: *Модель світу мовна*).

Рівень морфемно-морфологічний – один із компонентів структурної організації мови, який вирізняють учені. Інколи виділяють тільки морфемний рівень, аналізуючи системні взаємовідношення морфем, виділяючи в їхньому складі афіксальний підрівень. Р. м.-м. охоплює: морфеми і словоформи. Морфеми самостійно не вживаються в реченні, тому не виступають номінативними і комунікативними одиницями. Вони утворюють слова і словоформи.

Рівень морфонологічний (прикм. від ім. *морфонологія*) **проміжний** – рівень мови, проміжний між фонологічним і морфологічним: *козак – козацький; книга – у книзі; кожух – кожушок* тощо.

Див.: *Морфонологія*.

Рівень насиченості – рівень володіння мовою, виділюваний із погляду вияву в мовленні всього багатства виразових мовних засобів – фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних, фразеологічних, словотвірних.

Пор.: *Рівень сегментний*.

Рівень правильності – рівень володіння мовою, що передбачає знання значного лексичного матеріалу та основних структурних закономірностей мови, що уможливорює будувати висловлення і продукувати тексти відповідно до елементарних правил певної мови.

Пор.: *Рівень насиченості*.

Рівень сегментний (лат. *segmentum* – відрізок; прикм. від ім. *сегмент*) – рівень сполук та лінійних послідовностей сегментних одиниць (*звуків, фонем, морфем, слів, словосполучень* тощо (див.: *Одиниця сегментна*)), доступних для виділення шляхом лінійного членування мовленнєвого потоку.

Пор.: *Рівень суперсегментний (просодійний)*.

Рівень синтаксичний (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) – один із компонентів структурної організації мови, конститутивними одиницями якого виступають синтаксичне слово, словосполучення і речення. Синтаксис вивчає абстраговані моделі будови цих одиниць та їхні типові значення, усталені і закріплені в системі мови.

Рівень суперсегментний (лат. *super* – зверху, над + *segmentum* – відрізок) / **Рівень просодійний** (грецьк. *prosōdia* – наголос, порядок; прикм. від ім. *просодія*) – рівень існування одиниць та ознак, визначуваних на мовленнєвих уривках, що перевищують розмір сегмента (пор.: *Рівень сегментний*).

Пор.: *Рівень сегментний*.

Рівень фонетико-морфологічний (грецьк. *phōnetikē* від *phōnē* – звук; прикм. від ім. *морфологія*) – один із основних компонентів структурної організації мови, конструктивною одиницею якого виступає *фонема* – найкоротша, неподільна звукова одиниця мови. Вона є засобом розрізнення слів та їхніх форм. Фонема і неконститутивні одиниці мови цього рівня утворюють її матеріальний вимір, співвідносячись зі словесним (вербальним) мисленням. Фонема становить на цьому рівні членоподільний (дискретний) звук. В українській мові існує шість голосних фонем, що уможлиблює утворення безмежної кількості звукосполук із приголосними.

Рівнева модель (франц. *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мови** – див.: *Модель мови рівнева*.

Рівні володіння мовою – до таких рівнів належать: власне-лінгвістичний рівень володіння мовою, національно-культурний рівень володіння мовою, енциклопедичний рівень володіння мовою, ситуативний рівень володіння мовою (за Л. Крисінім); Г. Богін диференціює такі: рівень правильності, рівень адекватного синтезу, рівень інтеріоризації, рівень насиченості.

Див.: *Рівень володіння мовою власне-лінгвістичний; Рівень володіння мовою національно-культурний; Рівень володіння мовою енциклопедичний; Рівень володіння мовою ситуативний; Рівень правильності; Рівень адекватного синтезу; Рівень інтеріоризації; Рівень насиченості*.

Рівні мови – 1) складові частини структури мови (яруси), основні підсистеми мови загалом (*фонетика, лексика, морфологія, синтаксис*), що розглядаються за ієрархією або мовними ярусами. **Рівень фонетичний. Рівень лексичний. Рівень морфологічний. Рівень синтаксичний;** 2) аспекти (зрізи) мовної системи (умовно виділювані за типом основних одиниць, що становлять предмет дослідження, а також за характером поставлених завдань), кожна з яких характеризується сукупністю відносно однорідних одиниць і набором правил, що регулюють їхнє використання і групування в різні класи й підкласи. **Фонемний рівень. Морфемний рівень. Рівень глибінних структур. Субстанційний рівень. Інваріантний рівень. Варіантний рівень.**

Див.: *Лексика; Фонетика; Морфологія; Синтаксис*.

Рівновага комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) – баланс міжособистісних комунікативних стосунків, основою якого постає підведення співрозмовника під час спілкування до ролі, не нижче тієї, що визначується його соціальним статусом та уявою про власну гідність, власні виміри суспільної і соціальної ролі тощо.

Рід – 1) клас однойменних морфологічних категорій, властивих для іменників, займенників, прикметників, почасти числівників і дієслів, що виражають протиставлення за біологічною статтю: *нейрохірург зробив*

операцію – *нейрохірург зробила операцію*. Рід ґрунтується не тільки на біологічній ознаці. Наприклад, *дуб* – іменник чоловічого роду, що визначається, значною мірою, особливостями сполучуваності: *зелений дуб*. У цьому разі категорія роду позбавлена номінативної функції. Майже всі іменники української мови належать до чоловічого, жіночого і середнього роду. Р. – у своєму вияві несловозмінна, семантично розмита, класифікаційна граматична категорія іменників, у структурі якої іменники диференційовані на два (*французька* та інші мови) або на три (*українська, білоруська, російська, польська, словацька* та ін.), що різняться між собою формою узгодження іменника із залежними від нього словами (у таких залежних слів Р. є словозмінною категорією). У мовах з розвиненою категорією відмінка Р. може виявлятися в наявності різних типів відмінювання. Традиційні найменування родів – чоловічий, жіночий – виявляють семантичну ознаку статі, а середній – ґрунтується на опозиції щодо обох – чоловічого і жіночого – за ознакою недорослості, де ознака статі неактуалізована. Ця ознака притаманна групі іменників – назв істот (див.: *Істота; Категорія істоти*), що метафорично перенесена на всі інші іменники (див. також: *Рід спільний; Рід загальний*). В українській мові значущими є три граматичних роди: чоловічий (*батько, син, брат; кінь, віл, бик; бук, явір*), жіночий (*мама, бабуся, сваха, донька; корова, вівця, курка; тополя, ялина*), середній (*немовля, дитинча, дівча; пташенятко, ластовенятко; озеро, поле, море*). Категорії роду в іменників не мають, наприклад, в англійській, вірменській, у всіх тюркських та фінно-угорських мовах.

Див. також: *Категорія роду*.

Рід граматичний – різновид загальної категорії, родові значення іменників якого не залежить від лексичного, не впливає з реальних особливостей позначуваних предметів, понять та явищ, не пов'язане зі статтю людей, тварин, а виражається граматичними засобами спільно зі словотвірними: *клен, явір* – чол. р.; *хата, долина* – жін. р.; *село, озеро* – середн. р. (див.: *Рід семантико-граматичний*).

Рід дієслівної дії – див.: *Категорія способів дієслівної дії / Категорія родів дії / Категорія акціональних аспектів дії / Аспект дії акціональний / Аспекти дії акціональні / Спосіб дії*.

Рід загальний – різновид категорії роду, що охоплює назви істот без диференціації статі: *куниця, сорока, синиця, ластівка* (пор. розм. *ластів*), *миша* тощо; за формальними критеріями (наявність певного закінчення) такі іменники зараховують до відповідних типів – *куниця* (ж. р.), *сорока* (ж. р.), *синиця* (ж. р.), *ластівка* (ж. р.), *миша* (ж. р.).

Рід лексико-граматичний (*лексико + граматичний*) – див.: *Рід семантико-граматичний*.

Рід семантико-граматичний (*семантико + граматичний*) – різновид загальної категорії, родові значення якого залежить від лексичного значення (*стать, вік істот* тощо), що зумовлює граматичну форму іменника: *чоловік,*

батько, дідусь – чол. р.; *дружина, мати, бабуся, свекруха* – жін. р.; *немовля, теля, курча, маля* – середн. р.

Див.: **Рід граматичний**.

Рідна мо́ва – див.: **Мова рідна**.

Рідномовна осві́та – див.: **Освіта рідномовна**.

Рі́зкість – акустична характеристика приголосного, що відображає підвищену інтенсивність шумового компонента звуку (див.: **Шум**). Ефект різкості артикуляційно корелює з наявністю складнішої перешкоди на шляху повітряного струменя (пор.: **Нері́зкість**). В українській мові категорія різкості наявна і властива тільки для класу щілинних, де прості типу [ш], [з], [с] (нері́зкі) протиставлені афритакам [дж], [ч], [ц] (рі́зким).

Рі́зновиди інфі́нітивного підмета структурні (прикм. від ім. *структура*) – в українській мові вирізняють два структурні різновиди інфі́нітивного підмета: 1) власне-інфі́нітивний; 2) складений. 1. Власне-інфі́нітивний підмет модифікується так: а) як інфі́нітивне повнозначне дієслово: **Працювати морально над собою було для його вихованців щоденним обов'язком** (Василь Сухомлинський); б) у формі інфі́нітива дієслівного фразеологізму: **Ловити тав на уроці – не таке уже й велике мистецтво** (Василь Сухомлинський). 2. Складений (інфі́нітивно-іменний) підмет є двокомпонентним. Для кожного з компонентів властиві власні функції: 1) інфі́нітивний компонент вказує на самостійний, незалежний характер наявного в підметі ознаки і виражає незалежний статус підмета в реченні; 2) іменний компонент називає ознаку: **Бути вихованим у будь-якій ситуації завжди складно** (Василь Сухомлинський). Дієслівний компонент складеного підмета виконує службові функції: сам він не може виконувати функцію самостійного підмета, тому що виражений формою інфі́нітива дієслова-зв'язки. Іменний компонент складеного підмета у формі орудного відмінка виражає значення ознаки та його речовий зміст. Форма орудного відмінка постає показником граматичних відношень іменного й інфі́нітивного (допоміжного) компонентів: **Бути щасливим – справжнє мистецтво**.

Рі́зновиди мовленнєвої діяльності перцептивні (лат. *perceptio* – сприймання; прикм. від ім. *перцептив*) – різновиди мовленнєвої діяльності, пов'язані з породженням мовлення – усного (говоріння) і письмового (письмо).

Рі́зновиди неповних речень – основними різновидами неповних речень виступають: 1) структурно повні, але семантично неповні речення; 2) структурно і семантично неповні речення; 3) семантично повні, але структурно неповні речення.

Рі́зновиди номіна́тивних речень – різновидами номіна́тивних речень є: а) буттєві; б) вказівно-спонукальні; в) спонукально-бажальні; г) оцінно-буттєві; г) номіна́тивний уявлення («ізолюваний номіна́тив»).

Різноманітність мови – комунікативна якість мови; використання різних засобів і способів для вираження того самого змісту, звертання до власне-системних і контекстуальних синонімів (див.: *Синоніми*), антонімів (див.: *Антоніми*), до джерел стилістичного урізноманітнення мови.

RIFF (Resource Interchange File Format) – у прикладній лінгвістиці – формат для зберігання потокових мультимедіа-даних (аудіо та відео). Цей формат використовується для обміну та зберігання будь-яких структурованих даних. Розширення *.riff, *.avi, *.wav.

RM (Real Media) – у прикладній лінгвістиці – формат файлів для передачі потокових даних звука або відео в мережі Інтернет. Значною перевагою є невеликий розмір файлу, а недоліком – низька якість. Розширення *.ra, *.ram, *.rm .

Рогатів (англ. *rogativ*) – тип мовленнєвого акту в теорії Дж. Ліча, а за іншими класифікаціями – питальний акт, інтеррогатив (див.: *Інтеррогатив*), еротетив (див.: *Еротетив*).

Роді / Види красномовства – виділяються залежно від сфери комунікації, що відповідає одній з основних функцій мовлення: спілкування, повідомлення і вплив. Існує кілька сфер комунікації: наукова, ділова, інформаційно-пропагандистська і соціально-побутова. До першої, наприклад, належить вишівська лекція, наукова доповідь, до другої – дипломатичне мовлення, до третьої – військово-патріотичне мовлення або мітингове мовлення, до четвертої – ювілейне (похвальне) мовлення або застольне мовлення (тост). Такий поділ не постає абсолютним. Наприклад, виступ на соціально-економічну тему може обслуговувати наукову сферу (наукова доповідь), ділову сферу (доповідь на з'їзді), інформаційно-пропагандистську сферу (виступ пропагандиста в групі слухачів). За формою вони також будуть мати спільні риси.

У сучасній практиці публічного спілкування виділяють такі роди красномовства: соціально-політичні, академічні, судові, соціально-побутові, духовні (церковно-богословські). Рід красномовства – це сфера ораторського мистецтва, якій притаманні наявність певного об'єкта мовлення, специфічної системою його розбору та оцінки. Результатом глибшої диференціації на основі конкретніших ознак постають види або жанри. Ця класифікація має ситуативно-тематичний характер, тому що, по-перше, враховується ситуація виступу, по-друге, тема і мета виступу.

До соціально-політичного красномовства належать виступи на соціально-політичні, політико-економічні, соціально-культурні, етико-моральні теми, виступи з питань науково-технічного прогресу, звітні доповіді на з'їздах, зборах, конференціях, дипломатичні, політичні, військово-патріотичні, мітингові, агітаторські, парламентські промови.

Окремі жанри красномовства мають риси офіційно-ділового і наукового стилю, тому що їхню основу складають офіційні документи. У таких промовах аналізуються стан у країні, події в світі, основна їхня мета –

подати слухачам конкретну інформацію. У цих публічних виступах містяться факти політичного, економічного характеру та ін., оцінюються поточні події, пропонуються рекомендації, робиться звіт про пророблену роботу. Ці промови можуть бути присвячені актуальним проблемам або мати характер закличності, роз'яснення, програмно-теоретичний вияв. Вибір і використання мовних засобів залежить насамперед від теми та настанови виступу. Окремим різновидам політичних промов властиві ті стильові риси, що характеризують офіційний стиль: безособовість або слабкий вияв особистості, функційно забарвлена лексика, політична лексика, політичні, економічні терміни. В інших політичних промовах використовувані найрізноманітніші зображальні та емоційні засоби для досягнення необхідного для оратора ефекту. Так, у мітингових промовах, яким властива заклична спрямованість, часто використовується розмовна лексика і синтаксис.

Політичне красномовство в Україні та в Росії загалом не було належним чином розвинуто. Лише військове ораторське мистецтво досягло більш-менш високого рівня. Не раз звертався до козаків Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко. Видатним військовим оратором був Симон Петлюра, видатний полководець Олександр Суворов. Його бесіди із солдатами, його промови і накази, його славнозвісна “Наука перемагати” показують, як майстерно володів він словом. Яскраві промови до народу виголошували ватажки селянських повстань Устим Кармалюк, Петро Болотников, Степан Разін та ін. Це були оратори з народу, але їхні промови не збереглися. Про них можна дізнатися за мемуарами. Стрімко розвивається парламентське красномовство сьогодні. У ньому відображено зіткнення різних поглядів, виявлено дискусійне спрямування мовлення.

Академічне красномовство – рід мовлення, що допомагає формувати науковий світогляд, що вирізняється науковим викладом, глибоким аргументуванням, логічною культурою. До цього роду належать вишівська лекція, наукова доповідь, науковий огляд, наукове повідомлення, науково-популярна лекція. Академічне красномовство наближене до наукового стилю мовлення, але водночас у ньому інколи використовуються виражальні і зображальні засоби.

Судове красномовство – це рід мовлення, покликаний справляти цілеспрямований та ефективний вплив на суд, сприяти формуванню переконань суддів і присутніх у залі суду громадян. Переважно вирізняють прокурорське, або обвинувальне, мовлення й адвокатське, або захисне, мовлення. У судових промовах детально аналізуються фактичний матеріал, дані судової експертизи, усі аргументи за і проти, показання свідків тощо. Вияснити, довести, переконати – ось три взаємопов'язані мети, що визначають зміст судового красномовства.

До соціально-побутового красномовства належать ювілейна промова, присвячена знаменній даті або виголошена на честь окремої особистості, що

має урочистий характер; вітальна промова; застольна промова, виголошена на офіційних, наприклад, дипломатичних, прийомах, а також побутове мовлення; надгробна промова, присвячена померлому.

Духовне (церковно-богословське) красномовство – давній рід красномовства, що має багатий досвід і традиції. Virізняють проповідь (слово), яку виголошують із церковного амвона або в іншому місці для прихожан і яка поєднується з церковною дією, і промову офіційну, адресовану самим служителям церкви або іншим особам, пов'язаним з офіційною дією. Після того як князь Володимир Святославич у 988 р. охрестив Русь, в історії давноруської культури розпочинається період освоєння духовних багатств християнських країн, в основному Візантії, створення оригінальних пам'яток мистецтва. Уже в ораторському мовленні Київської Русі virізняють два його підвиди: красномовство дидактичне, або повчальне, що мало за мету моральну настанову, виховання, і панегіричне, або урочисте, що присвячене знаменним церковним датам або державним подіям. У промовах відображено зацікавлення внутрішнім світом людини, джерелами її поганих і гарних звичок. Засуджуються говірливість, гнів, гординя, п'янство та ін. Прославляються мудрість, милосердя, почуття любові до Вітчизни, почуття національного самоусвідомлення. Духовне красномовство вивчає наука про християнське церковне проповідництво – гомілетика. Чудові зразки духовного красномовства – “Слово про закон і благодать”.

Родінна шкóла – див.: *Школа материнська*.

Родовá систéма (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) – див.: *Система родова*.

Родовидовá грóпа – те саме, що гіперо-гіпонімічна група.

Див.: *Група гіперо-гіпонімічна*.

Родовій атрибутівний (прикм. від ім *атрибут*) – форма родового відмінка іменника зі значенням атрибутивності: *берег хвиль, біг спортсмена, приїзд батька* та ін. Запозичений, очевидно, із французької мовленнєвої культури і містить відтінок книжності. Тривалий час вважався нехарактерним для мелодики української мови, що в 30-40-і рр. ХХ ст. розцінювалося як буржуазне шкідництво на «мовному фронті» (Сергій Смеречинський, Євген Тимченко, Олена Курило та ін.).

Родовій відмінок (гені́тив (лат. (*casus*) *genitivus*)) – див.: *Відмінок родовий (генітив)*.

Родомонта́да (за ім'ям персонажа поеми Аріосто) – мовлення хвалька, пор. мовлення гоголівських Хлестакова, Ноздрьова, мовлення барона Мюнхаузена і под.

Рóзбір (анáліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування)) – у лінгводидактиці – різновид роботи на мовних заняттях, що передбачає аналіз мовних одиниць (словоформи, слова як частини мови, речення – прості і складні, складні синтаксичні конструкції) за параметрами, визначуваними

метою і завданнями навчання. **Фонетичний розбір. Лексичний розбір. Морфологічний розбір. Морфемний розбір. Синтаксичний розбір. Пунктуаційний розбір.**

Розвиток історичний – явище, що протилежне історичній тотожності.

Розгалуження фазове (прикм. від ім *фаза*) – у дискурсології – розчеплення (біфуркація) дискурсу – розвиток дискурсу за принципом паралельної взаємодії фаз.

Розгорнутий мовленнєвий акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: *Акт мовленнєвий розгорнутий*.

Розгортання – поширення елементарного речення або структури шляхом використання поширювачів (див. також: *Поширювачі речення*): *Школярі співали* → *Сільські школярі натхненно співали* → *Сільські школярі натхненно співали пісню свого земляка*.

Пор.: *Згортання*.

Розділові знаки – див.: *Знаки розділові*.

Розмова – у комунікативній лінгвістиці – у цьому жанрі може реалізовуватися як кооперативна, так і некооперативна стратегія. За метою спілкування розрізняються: а) інформативна Р.; б) приписувальна Р. (прохання, накази, вимоги, поради, рекомендації, переконання в чому-небудь); в) Р., спрямовані на вияснення міжособистісних відношень (конфлікти, сварки, докори, звинувачення). Цілеспрямованість – характерна ознака Р., на відміну від бесіди що може бути велемовним жанром. Про особливі ознаки Р. засвідчують стійкі вирази, що історично склалися в системі мови, наприклад: *У мене є до тебе Р.; серйозна Р.; ґрунтовна Р.; неприємна Р.; весела Р.; порожня Р.; безпредметна Р.; ділова Р.* Ініціальна репліка Р. може бути показником типу Р. У Р. першого типу вона свідчить про зацікавлення мовця отримати потрібну інформацію. Для цього різновиду властиве відповідально-питальне реп лікування, причому роль лідера, учасника, який спрямовує плин Р., відіграє той, хто питає, з короткими репліками-питаннями, перезапитуваннями, уточненнями-питаннями, а роль “основного” – учасник, який володіє знаннями, з репліками-відповідями різної протяжності. Основною умовою успішності інформативної Р. постає відповідність світу знань адресанта й адресата. Важливе значення мають також комунікативна компетенція учасників Р., знання ними соціальних норм етикету. До комунікативної компетенції належить уміння мовцями обирати ситуативно доцільно форму подання знань, інтерпретація подій і фактів, нюанси використання непрямих мовленнєвих актів, небуквальних виразів. Р. іншого різновиду зазвичай відбуваються між учасниками з різними соціально-рольовими характеристиками, наприклад, між батьком і сином, між сусідами, які мають різний соціальний статус. Мотиви Р. виявляються дієсловами: *прошу, вимагаю, раджу, рекомендую, молю, наказую, наполягаю* тощо. У конфліктній Р., що ґрунтується на

некооперативній стратегії та невмінні мовців дотримуватися правил успішного спілкування, можливі різні тактики відмови у виконанні дії і відповідно тактики впливу на адресата, системи погроз і покарань. Структура цього різновиду Р., подібно до інших, визначується не тільки мовленнєвими правилами упровадження реплік згоди або відмови, але й поведінковими реакціями учасників спілкування. Ці поведінкові реакції у веденні Р., вартісні не лише за своєю суттю, але цінні як мотиви включення в діалогічну репліку того чи того мовного елемента, того чи того способу вираження. Ще інший різновид Р. – Р., спрямована на в'яснення відношень, ґрунтується на некооперативній стратегії сварки, конфлікту, докорів. Тут часто вербальною формою вираження агресії постає насміх, іронія, натяк. Метамова реплік: “Я такий і поважай мене такого! Те, що я кажу в такій формі, – значуще”. Як негативна оцінка виступає гіпербола питання – заперечення, твердження – заперечення; наприклад: *Ти завжди так; Ти так думаєш?; Так він тобі і зробив!* Стратегічну мету може мати мовчання – бажання припинити Р.

Пор.: *Бесіда; Спір / Суперечка.*

Розмова глухів – прийом у діалогічному мовленні, коли один зі співрозмовників удає, що не почув репліку іншого співрозмовника і перетворює її по-своєму, використовуючи пароніми, гру слів. Використовується на естраді, в оперетах і в буденному мовленні. Створює комічний ефект.

Розмовна лєксика (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: *Лексика розмовна.*

Розмовна мова – див.: *Мова розмовна.*

Розмовне мовлення – див.: *Мовлення розмовне.*

Розмовний стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – див.: *Стиль розмовний.*

Розмовно-побутовий стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – див.: *Стиль розмовний.*

Розповідне речення – див.: *Речення розповідне.*

Розповідь – 1) функційно-змістовий тип мовлення, призначений для зображення послідовної низки подій чи переходу предмета з одного стану в інший; 2) у **комунікативній лінгвістиці** – жанр розмовного мовлення, у якому домінує монологічна форма мовлення всередині діалогу або полілогу. Основна стратегічна лінія мовленнєвого спілкування – солідарність, згода, кооперація, “дозвіл” одному з учасників зреалізувати свою комунікативну інтенцію, яка в основному обмежується інформацією. Темою Р. можуть поставати будь-які події, факт, що відбулися з оповідачем або з будь-ким іншим. Плин Р. може перериватися репліками-питаннями або репліками-оцінками, на які оповідач відповідає з тією чи тією повнотою. Характерною рисою жанру Р. постає цілісність передаваної інформації, яка забезпечується зв'язністю окремих фрагментів. У Р. адресант, інтерпретуючи реальні події, виступає в ролі автора, довільно, зі свого погляду, оцінює їх. Водночас за

допомогою відповідної функційної перспективи речень, порядку слів, інтонації, вставних і вставлених конструкцій, часток, прислівників, перифраз (наприклад: *І Василько, цей Петренко, раптом став щедрим...*) адресант створює не тільки епістемічний, орієнтований на світ знань адресата, модальний план Р., але й аксіологічну основу розповіді (пропонує ієрархію ціннісних орієнтирів, узгоджуючи зі світом соціокультурних стереотипів адресата). Підтримка комунікативної ініціативи оповідача і зацікавленість слухачів може виявлятися в перебиваннях, репліках-повторах, вигуках, не адресованих адресанту. Тема Р. і характер реальних подій (страшні, нейтральні, смішні, повчальні) також визначають модальність мовлення. Фразеологія, ідіоматика, алюзивні прецедентні тексти та “модні” лексеми складають і смислові блоки, і спосіб подання себе мовцям як оповідача.

Пор.: *Бесіда; Розмова; Спір / Суперечка.*

Розподібнення – 1) те саме, що дисиміляція (див.: *Дисиміляція*); 2) у **дискурсології** – операція полярної розміреності, протилежна операції уподібнення; вихідний термін розподібнення повинен бути настільки добре відомим, наскільки й основа для операції уподібнення; результат дисиметризації одиниці у формальному і смислово-матеріальному планах у процесах деривації і трансполяції.

Розподіл – те саме, що дистрибуція.

Див.: *Дистрибуція.*

Розряди (категорії) лексики-граматики (*лексико + граматичний*) – граматично релевантні групи слів у межах певної частини мови, для яких характерна спільна семантична ознака (*збірність, речовинність* – в іменників, *зворотність* та інші – у дієслів тощо); групи іменників, що протиставляються за значенням, але мають спільні граматичні засоби вираження роду, числа, відмінка, особи / неособи (*лексико-граматичні розряди речовинних, збірних, абстрактних іменників* і под.).

Розташування – послідовно впорядковані вузли, яким відповідають слова, кожне з яких має свій номер.

Розташування дистантне (лат. *distantia*; прикм. від ім. *дистанція*) – розташування мовних одиниць на певній віддалі одна від одної: *Неначе у сні спогади пробігли повз мене туманні* (О. Слісаренко); *Цвіркуниха, зіпершись на ковінку, заледве дихала, так важко стало на душі* (Микола Ярмолюк).

Розташування контактне (прикм. від ім. *контакт*) – розташування мовних одиниць безпосередньо одна біля одної. **Розташування підмета і присудка контактне**, пор.: *У лікувальному басейні плавають чоловіки й жінки* (Анатолій Дімаров); *Мене переймає сором за те, що в Україні немає жодного меморіального знака на пошанування білоруської нації* (Дмитро Павличко); *Як світ змінився, як світ змінився* (Микола Ярмолюк).

Розуміння – у комунікативній лінгвістиці – різновид мовленнєвої діяльності людини, що полягає в установленні адресатом смислу тексту

(дискурсу), усвідомленні ним авторських текстових (дискурсних) стратегій, інтенцій адресанта.

Див.: *Діяльність мовленнєва; Стратегія спілкування; Інтенція; Дискурс; Текст.*

Пор.: *Нерозуміння; Породження мовлення.*

Розуміння / Розуміння мовлення – другий етап сприйняття тексту як когнітивна операція формування концепту тексту / дискурсу, усвідомлення авторських і текстових стратегій; відтворення картини загального смислу тексту / дискурсу; різновид когнітивної операції осмислення і засвоєння інформаційного повідомлення або тексту на основі сприйняття семантики висловлень, їхнього мисленнєвого опрацювання із адекватним залученням імпліцитного плану тексту, процедур пам'яті, тобто власного тезаурусу і знань комунікативних норм, властивих і характерних певній лінгвокультурі.

Розуміння глобальне (франц. *global* – всезагальний від лат. *globus* – куля) – один із рівнів розуміння тексту, який завдяки виявленню значень окремих слів визначає загальний зміст тексту незалежно від другорядних деталей.

Розуміння мовлення – це розшифровка загального значення, що стоїть за безпосередньо сприйнятим мовленнєвим потоком.

Розходження формальної (прикм. від ім. *форма*) і смислові (прикм. від ім. *смысл*) похідності – за формою слово може поставати пов'язаним з однією твірною основою або словом: *вишівець* утворено від прикметника *вишівський* за допомогою агентивного суфікса *-ець*; “спадково” від прикметника в іменнику залишився суфікс *-ів-*. Але *вишівець* витлумачувано як “той, хто навчається у виші”. Отже, семантично похідне пов'язане з іменником *виш*.

Розчленоване складнопідрядне речення – те саме, що складнопідрядне речення розчленованої структури (*Хоча був сильний вітер, поміж деревами було затишно* (Анатолій Яна)).

Див.: *Речення складнопідрядне розчленованої структури.*

Розширення значення / Розширення значення слова – збільшення семантичної ємності слова у процесі історичного розвитку, що відбувається здебільшого внаслідок перенесення назви за функцією, виконуваною двома предметами (див.: *Епідигматика*), пор.: *зброя* в давньоукраїнській мові – палиця або кіл як один із засобів бою; у сучасній мові *зброя* – всі можливі різновиди озброєння (показовим у цьому разі постає диференціація типу *холодна зброя, вогнестрільна зброя, космічна зброя*).

Рококо́ (франц. *rococo* від франц. *rocaille* – схожий на мушлю) – вишукано-витончений літературно-художній стиль XVIII ст. гедоністичного гатунку, що обстоював культ грації, шляхетності, вишуканого естетизму. Своєму виникненню рококо завдячує трансформації бароко, що вже тоді втрачало певні визначальні риси, поширенню з-поміж інтелігенції віань

скептицизму та вільнодумства, відновленню традицій італійської *commediadell'arte*. Рококо тяжіло до інтимізації мистецтва, до мініатюрних, невибагливих форм, уникало контрастів, прагнути елегійної тональності, гармонії. Постало рококо у малярстві (А. Ватто, Ф. Буше, Ван Лоо та ін.). Типові риси рококо виявилися в комічній поемі «Орлеанська діва» Вольтера, у ранньому романі Дені Дідро «Нескромні скарби». У силу історичних умов в українській літературі рококо не набуло розвитку, тільки окремими гранями цей стиль розкрився у поетичній стилістиці Григорія Сковороди.

Ролі (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) **власне-ситуаційні** (франц. *situation* від лат. *situs* – становище) – різновид ситуаційних ролей, програвання і виконання яких зумовлюване конфігурацією зовнішніх умов, пор.: відвідувач кав'ярні, гість, школяр, студент і под.

Синонім: **Ролі специфічні** (лат. *specificus* – видовизначальний, видовий).

Див.: **Ролі позиційні; Ролі ситуаційні; Ролі статусні.**

Пор.: **Ролі власне-ситуаційні.**

Ролі (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) **дифузні** (лат. *diffusio* – поширення) – ситуаційні ролі, що зумовлені ціннісними орієнтирами особистості: *друг, приятель, ворог, порядна людина, чесна людина, старший, колега* тощо. У межах дифузних ролей засвоюються моральні цінності суспільства та ін.

Див.: **Ролі позиційні; Ролі ситуаційні; Ролі статусні.**

Пор.: **Ролі власне-ситуаційні.**

Ролі (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) **позиційні** (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) – соціальні ролі, що передбачають усвідомлення та володіння певною позицією. Статусні ролі (див.: **Ролі статусні**) виявлювані в позиційних ролях, тому що вони визначають якість, модус програваної Р. п. Для цього варто порівняти, наприклад, програвання Р. п. «учитель» педагогом-початківцем (педагогом-практикантом) чи досвідченим педагогом, батьком чи матір'ю в рамках сім'ї.

Див.: **Ролі соціальні; Ролі статусні.**

Пор.: **Ролі власне-ситуаційні.**

Ролі (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) **ситуативні** (франц. *situation* від лат. *situs* – становище) – соціальні ролі, що регулюють безпосередню взаємодію власників позицій і статусів (див.: **Ролі позиційні; Ролі статусні**). Р. с. не формалізовані, допускають свободу програвання, широкий вияв особистісних зацікавлень. Це, певною мірою, фіксовані вияви стандартів поведінки і діяльності, що зумовлені властивостями ситуації спілкування (див.: **Ситуація спілкування**). Такими постають ролі *пасажира, пішохода, водія, продавця, покупця, пацієнта* і под. Р. с. програвані у відповідній статусній редакції, тобто мотивовані статтю, віком, належністю до певної культурно-історичної спільноти тощо.

Диференційовані на специфічні ролі (див.: *Ролі специфічні*) і дифузні ролі (див.: *Ролі дифузні*).

Див.: *Ролі соціальні / Роль соціальна*.

Рóлі (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) **соціальні** (лат. *socialis* – товариський, громадський) / **Рóль соціальна** – нормативно усталені суспільством способи і типи поведінки (зокрема мовної), що зреалізовує мовна особистість як вияв певної соціальної позиції. Постійні і тривалі соціальні ролі накладають відбиток на поведінку і спосіб життя певної людини, її мовно-поведінковий самовияв (пор. «говорить як депутат», «повчає як вчитель» тощо). У зміні структурної ролі в ситуації спілкування індивідуум відповідно переключається з одних поведінкових стереотипів на інші, використовуючи різні стилі літературної мови. Функційний стиль і соціальна роль – різні за статусом категорії. Один стиль може обслуговувати необмежену кількість соціальних ролей. Так, наприклад, учений виступає і як автор наукової статті, монографії, і як доповідач, і як рецензент і под., використовуючи науковий стиль. Водночас та сама соціальна роль у своїй реалізації може використовувати різні функційні стилі, їхні засоби. Це легко простежити в аналізі ролі учителя, яка виконується за використання структурних і змістових елементів наукового стилю, зокрема його різновидів науково-навчального – у поясненні на уроці, науково-публіцистичного – у виступі на шкільних зборах, засіданні педагогічної ради; структурних і змістових елементів розмовного стилю – у спілкуванні з батьками, розмовах з учнями на буденні теми. Уявлення про типове виконання певної ролі формується у стереотипи, останні постають складником рольової поведінки. Стереотипи постають унаслідок досвіду, регулярного повтору рольових ознак, характеристик поведінки, манери говорити, одягатися, жестикулювати тощо. Розмежовують статусні ролі (див.: *Ролі статусні*), позиційні ролі (див.: *Ролі позиційні*) і ситуаційні ролі (див.: *Ролі ситуаційні*); у **комунікативній лінгвістиці** – сформована і кодифікована суспільством форма поведінки людини, зумовлена її соціальним статусом у межах корпоративної групи або в тій чи іншій ситуації спілкування, що передбачає належне володіння стереотипами мовленнєвої поведінки, притаманними цій соціальній ролі. Сукупність типових соціальних ролей, властивих для поведінки членів певного суспільства (або для усталеної соціально-корпоративної групи) називають **рольовою матрицею**, або **матрицею спілкування**. Пор., наприклад, пари соціальних ролей, виявлених в опозиціях та усталених у мовленнєво-сценарних моделях: *учитель – учень, лікар – пацієнт, покупець – продавець, професор – студент* і под.

Див.: *Ролі позиційні; Ролі ситуаційні; Ролі статусні*.

Рóлі (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) **специфічні** (лат. *specificus* – видовизначальний, видовий) – вид

ситуаційних ролей, програвання яких зумовлене конфігурацією зовнішніх умов, пор., наприклад: *відвідувач кінотеатру, гість* і под.

Див.: *Ролі власне-ситуаційні*.

Рóлі (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) **стáтусні** (лат. *status* – становище) / **Роль стáтусна** – соціальні ролі (див.: *Ролі соціальні*) – роль, якої людина як особистість набуває від народження (*стать, раса, етнічність, роль громадянина певної держави*) або як вона «проходить» протягом життя (*вікові ролі, та інші ролі, що здебільшого не змінювані (віросповідання, соціальний прошарок)*). Р. с. інколи називають соціальним статусом.

Роль (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) **денотатівна** (прикм. від ім. *денотат*) – учасник типової ситуації.

Роль (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) **комунікатівна** (прикм. від ім. *комунікація*) – відносно постійна, внутрішньо зв'язана та очікувана іншими система комунікативних (зокрема, мовленнєвих) вчинків індивіда, значною мірою визначена його соціальним статусом, віковими, гендерними та іншими чинниками, пор., наприклад, *президент країни, учитель, батько, донька* тощо; у **комунікативній лінгвістиці** – роль суб'єкта в процесі комунікації: адресанта й адресата в усній комунікації, автора і читача в текстовому повідомленні. Якщо передбачається наявність стороннього слухача або читача, то кажуть про адресата як передбачуваного (інтендованого) слухача або читача. Адресант протиставлений адресату; відносно постійна, очікувана іншими система комунікативних (зокрема, мовленнєвих) вчинків індивіда, визначена його соціальним статусом, віковими, гендерними й іншими чинниками.

Див.: *Спілкування; Комунікація*.

Пор.: *Статус соціальний комуніканта*.

Роль (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) **мóви культурно-адаптівна** (*культурно* + лат. *adaptare* – прилаштовувати) – вплив конкретної ідіоетнічної мови, у якій зафіксована неповторна мовна картина світу, на процеси інакшокультурації та інакшосоціалізації, пристосування особи до життя в новій національній лінгвокультурі.

Див.: *Мова; Дискурс, Картина світу конітивна; Картина світу мовна*.

Роль (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) **соціолінгвáльна** (*соціо-* + *лінгвальний*) – у **комунікативній лінгвістиці** – комунікативна поведінка людини, що зумовлена її відповідним соціальним статусом, певною мірою умовами структурованого суспільства, відбувається за певними ustalеними правилами (нормами), наявними в суспільстві, та очікувано-прогнозована іншими учасниками спілкування.

Роль (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток; прикм. від ім. *роль*) **членів речення семантична**

(грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – роль, визначувана комунікативно значущістю інформації, яку містить той чи той член речення в загальнореченнєвій семантиці. У семантичному плані між головними і другорядними членами речення відсутнє чітке протиставлення. Так, суб'єкт – діяч може виражатися другорядними членами, а об'єкт дії – підметом. Часто основне семантичне навантаження містять другорядні члени речення.

Рольова́ (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток; прикм. від ім. *роль*) **ма́триця** (нім. *Matrize* від лат. *matrix* – матка) – див.: **Матриця рольова**.

Рольові́ (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток; прикм. від ім. *роль*) **експета́кції** (англ. *expectation* – очікування, розрахунок) – див.: **Очікування рольові**.

Ронде́ль (франц. *rondelle* – щось кругле, від лат. *rondus* – округлий) – давньофранцузька віршова форма, що набула поширення в ряді новочасних європейських літератур. Це вірш із тринадцяти рядків, де обов'язковими є римовані повтори з двох наскрізних рим: складається з трьох строф (перша і друга – чотиривірші, третя – п'ятивірші). Почасти можна знайти ронделі у Павла Тичини, а М. Боровко опублікував збірку «Ронделі» (К., 1994): *Мою любов, немов Христа, / Добробажальцями розп'ято. / Хто в друзі пхавсь, той винувато. / Мов пес, підібгає хвоста. // А сіть обмов, важка й густа, / Розставлена уміло катом... / Мою любов, немов Христа, / Добробажальцями розп'ято. // Та крил натхнення – не дістать: / Вони увись підносять свято, / Хоч їх і стріляно, і клято. / Цілюють праведні вуста / Мою любов, немов Христа.*

Рондо́ (франц. *rondeau* – круглий) – віршований жанр у тринадцять рядків з двома римами і з повтором перших слів після восьмого й останнього рядка. Виник у середньовічній французькій літературі. Відомим також постають з одинадцяти та п'ятнадцяти рядків (Максим Рильський «Осіньне свято»), а також – складне рондо з чотиривіршів із обов'язковим повтором послідовно кожного рядка першого катрена як підсумкових рядків наступних катренів. У поетичній спадщині А. Казки зустрічаються своєрідні приклади цієї віршової форми – і п'ятнадцятирядкової, і складної: *Де захват мій бурхливий, наче море? / Де перша ніжність, перше з щастям горе? / Минуло все. Розвіялось – мов сон... / І хоч зривався з уст тоді прокльон, Але життя знов вабило просторе. / На герць я закликав: «Гей, хто поборе?!» / Не знаючи, що єсть життя закон, / Що й дужого закутає в полон... / Де захват мій?.. / І ти вгадаєш вже, кохання зоре? / Та як же віл мій в темряві розоре / Належного мені лану розгон?.. / Де сонце мрій – життя мого вогонь? / Та ще про що питаєш, серце хоре, / – «Де захват мій?..»*

Ротовá порожні́на – див.: **Порожнина ротова**.

Ротові́ при́голосні – див.: **Приголосні ротові**.

Рубрикатів (лат. *rubrica* – назва закону від *ruber* – червоний) – компонент семантико-синтаксичної структури речення, що характеризує особу, предмет або ознаку з однорідного ряду; денотативна роль предикатного типу, характеристика особи чи предмета за ознакою з однорідного ряду: *До нас підійшли перші посланці – представники з племені д'урбал* (Молодь України. – 1999. – 11 січня).

Рубрикація (лат. *rubrica* – назва закону від *ruber* – червоний) – членування тексту на певні складові частини, графічне відокремлення однієї частини від іншої, а також використання заголовків, нумерації тощо.

Русі́зми (росіяні́зми) – слова російської мови, прямо передавані українською графікою за умови наявності власне-українських нормативно-кодифікованих еквівалентів, пор.: *слідуючий* – замість *наступний*; *співпадає* – замість *збігається*; *приймати участь* – замість *брати участь* тощо; росіянізми часто проникають у душу мови – синтаксис: *не дивлячись на дощі* (рос. *не смотря на дожди*) – українською слід *незважаючи на дощі / попри дощі*; *Я рахую закон правильним* (рос. *Я считаю закон правильным*) – замість українського *Я вважаю закон правильним*.

Русифікація – державна політика щодо українського етносу, що свого часу розпочав ще Петро I, і яка офіційно тривала до проголошення незалежної України як держави. До визначальних ознак належать: етнічна, національно-культурна, мовна уніфікація українців, подібно до інших бездержавних народів, що перебували в Російській імперії та СРСР.

Русифікація в СРСР – мовна політика, адміністративно-організовані (експліковані та імпліковані) заходи якої скеровувалися проти суспільних функцій української мови як офіційної і сприяли впровадженню російської мови як єдиного засобу комунікації в радянському суспільстві.

Рухи дейктивні (грецьк. *deixis* – вказівка) – у комунікативній лінгвістиці – жести, за допомогою яких мовець (адресант) вказує на певний об'єкт; здійснюються пальцем, рукою, киванням голови, напрямом погляду, дотиком тощо.

Ручна азбука – див.: *Азбука ручна*.

Ряд – 1) артикуляційна характеристика голосних звуків (див.: *Артикуляція*) за ступенем просунення язика вперед або назад у ротовій порожнині: за просунення маси язика вперед утворюються голосні переднього ряду, за просунення маси язика в ротовій порожнині назад (до м'якого піднебіння) утворюються голосні заднього ряду, за збереження язиком нейтральної позиції утворюються голосні середнього ряду. В українській мові до переднього ряду належать [i], [u], [e], голосних середнього ряду в українській мові немає, до заднього – [a], [y], [o]; 2) послідовність мовних одиниць, розташованих безпосередньо один за одним. **Ряд однорідних членів**.

Ряд відкритий (незамкнутий) словесний – ряд, утворений словами, поєднаними без сполучників, інколи за допомогою повторюваних єднальних

або розділових сполучників, тобто ряд із внутрішніми нульовими (суто граничними) відношеннями (див.: *Ряд синтаксичний*). У цьому разі кількість компонентів ряду необмежена (пор.: *Ряд закритий (замкнутий) словесний*): *Побіля кущів і дерев порозкидано темно-сині фіалки – перша ознака пізньої весни* (Україна молода. – 2007. – 18 травня); *Зошит, ручку, олівець, пенал Василько пильно оглянув кілька разів і залишився задоволений їхнім виглядом* (Валер'ян Підмогильний).

Ряд закритий (замкнутий) словесний – ряд, утворений словами, що поєднані за допомогою сполучників і кількість компонентів якого суворо обмежена, визначувана семантикою сполучника: *Вираз обличчя Остапа після смерті сестри був завжди більше серйозний, ніж веселий* (Валер'ян Підмогильний). Свобода розташування компонентів закритого ряду не абсолютна, порядок їхнього лінійного розташування постає значущим (пор.: *Ряд відкритий (незамкнутий) словесний*), тому що другий компонент ряду відноситься до першого не так, як перший до другого, тобто позиції до сполучника і після нього є семантично закріпленими (пор., наприклад, двомісні сполучники типу *не стільки ... скільки, скоріше ... ніж*: *Ще мить – і Остап подав батькові руку на прощання, не стільки з поваги, скільки з обов'язку* (Валер'ян Підмогильний)).

Див.: *Ряд синтаксичний*.

Ряд однорідних членів – сурядне сполучення слів, у якому жодне не виступає головним. Речення може бути ускладнене: 1) рядом головних членів речення; 2) рядом другорядних членів. У реченні може бути кілька рядів однорідних членів.

Ряд синонімічний (прикм. від ім. *синонім*) – група слів, пов'язаних між собою синонімічними зв'язками, що складає не просту сукупність синонімів, а певним чином організовану лексичну групу, у якій центральним є слово-домінанта, а до периферії тяжіють лексеми обмеженого вжитку або з максимальним ступенем вияву інтенсивності, пор.: *розриватися, рватися, розпадатися* та ін.; *простий, не складний*; (план) *не важкий, не вигадливий*; (проста мова) *не вигадлива, не пишномовна, не кучерява*; (просте життя) *буденне*; (простий обід) *не пишний, не розкішний, скромний*; (проста гра актора) *природна*; (простий лист) *звичайний, не рекомендований*; (проста карта) *не козирна*; (простий серцем) *щирий, відвертий, простодушний, не двоєдушний*; (простий у стосунках) *невимушений, безпосередній*; (проста якість) *грубий, неякісний* і под.

Див.: *Синоніми*.

Ряд синтаксичний (прикм. від ім. *синтаксис*) – найпростіший тип конструкції з паралельними членами, що охоплює однорідність (*Учителька перевіряла учнівські зошити, щоденники, окремі записи*), неоднорідну сурядність (*Хлопчик пише красиво, але з помилками*), пояснення (*Визначте для себе самі поняття квадрата, тобто відповідної геометричної фігури*), уточнення (*Надлишкова водяна пара починає виділяти туман або – при*

різкому охолодженні – дощ (Молодь України. – 1997. – 28 травня)), включення (*Новий наставник підійшов до старших учнів, до середніх, а також і до наймолодших слухачів* (Україна молода. – 2000. – 7 липня)). Відношення між членами ряду бувають: **нульовими (суто граматичними)** і **семантично змістовими**. Перші охоплюють вираження синтаксичної еквівалентності (однофункційності): *Дівчина внесла до світлиці **молоко, хліб, картоплю*** (Олександр Левада). Семантично змістові внутрішньорядні відношення охоплюють вияв первинного співвідношення (*сурядності, протиставності й розділовості*) і вторинного (*градаційності, приєднання*).

Ряд тематичний (Ряд словотвірний) – сукупність слів у семантичному полі, об'єднаних відношеннями парадигматичної супряжності (напр., *ромашка, троянда, хризантема, пролісок, гвоздика, чорнобривці, айстри* і под.). У Р. т. слова ідентичні за походженням і їм властива подібність у словотвірному значенні. Наприклад: *ткач, возжак, продавець, власник, переплатник, учитель, вихователь* та ін. утворюють словотвірний тематичний ряд, тому що вони всі є віддієслівними та мають словотвірне значення особи.

Ряд фонемний (грецьк. *rhōpēta* – звук) – група фонем, що входить до системи фонем тих чи тих мов. Наприклад, в абхазькій мові система приголосних фонем триєдина. Так, приголосні бувають: 1) зімкнені; 2) щілинні (спіранти); 3) зімкнено-гортанні (абруптиви). У мові наявні губо-губні, передньоязикові, задньоязикові і фарингальні ряди триєдиних зімкнених приголосних. Триєдині ряди утворюють також африкати: 1) свистячі; 2) шиплячі; 3) лабіалізовані.

Рядок червоний – початковий рядок тексту, а також частина тексту, що розпочинається з відступу праворуч.

Див.: *Абзац*.

С

Саботаж (франц. *sabotage* від *saboter* – стукати черевиками) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) – один з прийомів мовленнєвого впливу, що реалізує прихований і стриманий опір, зорієнтований на ігнорування змістового компонента висловлення для ухилення від спілкування, викривлення або приховування інформації.

Самогубство комунікативне (прикм. від ім. *комунікація*) – груба похибка / помилка мовця під час інформативного обміну, унаслідок чого подальша комунікація постає неефективною або ж мало результативною.

Самоконцепція (*сам-/само-* + *концепція* (лат. *conceptio*)) **лінгвокультурна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) (**етнічна** (прикм. від ім. *етнос*)) – див.: *Автостереотип етнічний*.

Самоназва етнічна (прикм. від ім. *етнос*) – ім'я, яким традиційно називає себе певний етнос (*народність, нація, етнічна група*). С. е. може не збігатися з офіційною назвою етносу або іменем, яким називають цей етнос члени інших національних лінгвокультурних спільнот.

Див.: *Етнос*.

Самооцінка (англ. *self-assessment*) – процес приписування собі відповідних позитивних характеристик, як, наприклад: *Наш відділ високо фаховий у цій сфері*.

Самосвідомість етнічна (прикм. від ім. *етнос*) (**національна** (прикм. від ім. *нація*)) – складник національно-психологічного комплексу етносу, означає атрибут національного життя, тобто належність людини до певної соціально-етнічної спільноти, зумовлена розумінням місця і статусу своєї нації в системі відносин і цивілізаційному процесі та усвідомленням національних пріоритетів та інтересів, зв'язків своєї нації з іншими. Зміст категорії формується в часі та сприяє розвиткові мовного патріотизму. С. е. є найсуттєвішою (визначальною) ознакою етнічної належності, що гарантує внутрішню єдність нації, активну силу доцентрових сил та відмежування від інших націй, уможливорює внутрішньоособистісне ототожнення себе з чітко визначеним етносом, усвідомлюючи власне етнічне «я» як неповторне й унікальне; це усвідомлення етносом (індивідом) своєї належності до певного етносу (нації, народності) як соціально-економічної, політичної, культурної, мовної, комунікативної спільноти.

Див.: *Етнос; Нація; Народність*.

Пор.: *Маргіналізація етнокультура*.

Самосвідомість мовна – усвідомлення людиною самої себе як відповідної самодостатньої мовної особистості, своєї мовної діяльності в соціумі.

Див.: *Особистість мовна; Діяльність мовна.*

Пор.: *Свідомість мовна.*

Самопрезентація (*сам-/само-* + *презентація*) – специфічно мотивований і організований у вербальній чи невербальній формах.

Самостійний – незалежний (див.: *Головний; Стрижневий*).

Самостійні слова – те саме, що повнозначні слова.

Див.: *Слова повнозначні.*

Сандхі (санскр. *संधि* – зв'язок, з'єднання) – термін уведено давньоіндійськими граматастами (можливо, Паніні) на позначення звукових змін на стику морфем (сандхі внутрішнє) і на межі двох значущих одиниць (сандхі зовнішнє). С. охоплює і фонетичні, і морфонологічні звукові чергування. Відповідні фонетичні явища можуть виступати як порубіжні сигнали (пор.: *Діерема; Позичія садхіальна*), пор., наприклад, в українській мові – чергування *з/с* у словах типу *зробити* та *спитати*. В українській мові різні С. внутрішнього і зовнішнього аспекту простежуювані в тому, що окремі правила позиційних змін, активні в першому випадку, нечинні в другому. Так, пом'якшення твердих приголосних перед м'якими властиве для С. внутрішнього і невластиве для С. зовнішнього (на стикові повнозначних слів), пор. різний фонетичний вияв стику на межі слів у французькій мові, який кваліфікують як *елізію*.

Сапієнтєма (лат. *sapiens* – розумний) – одиниця на позначення цілісного інформаційного складника лінгвістичного статусу мовної одиниці та лінгвокультурної сфери, певного етносу; вербально-невербальна одиниця лінгвокультурного коду певного етносу; «вклад генію певного народу, його душі у пізнання видимого (і невидимого) світу. Це вертикально-горизонтальне засвоєння людиною світу, яке ніколи не припиняється, а згодом його перетворення ... у межах певного невербально-вербального механізму» (Євген Верещагін, Віталій Костомаров).

Сарказм (грецьк. *sarkasmos* – терзання) – їдка, викривальна, дошкульна насмішка, сповнена крайньої ненависті та презирства. Сарказм позбавлений подвійного, прихованого дна, як іронія, близько до якої перебуває, а виражається прямо. Сарказмові притаманне поєднання гніву, ненависті з гіркою насмішкою. Об'єктом сарказму є здебільшого речі небезпечні, різко негативні й аморальні (пор. поеми «Сон», «Кавказ», «Юродивий» Тараса Шевченка та ін.). У сучасній літературі до сарказму вдаються Дмитро Павличко, Іван Драч, Володимир Цибулько та ін.

Сати́ація (лат. *satiare* – годувати досита, насичувати) – втрата значення слова внаслідок багаторазового повторювання або позаситуативного його вживання.

Свердлові́ни гли́бінні – тип фонових знань, енциклопедичні знання, актуалізовані для розуміння тексту на ґрунті вербальних сигналів.

Свистячі приголосні (сибілянти (лат. *sibilans (sibilantis)* – той, що свистить)) – див.: **Приголосні свистячі (сибілянти)**.

Свідома комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **невдача** – див.: **Невдача комунікативна свідома**.

Свідомість – форма психічної діяльності, орієнтована на відображення та перетворення дійсності.

Свідомість дискурсивна (прикм. від ім. *дискурс*) – фрагмент свідомості, що охоплює знання про правила мовленнєвої комунікації, її процедуру, етикет; інтенцію, інтерпретанту, ситуативні знання дискурсу, необхідні для недекларативного творення дискурсів та їхніх складників.

Свідомість етнічна (прикм. від ім. *етнос*) – складна сукупність політичних, економічних, естетичних, філософських, релігійних, духовних тощо поглядів і переконань, властивих представникам певного етносу.

Див.: **Етнос; Нація; Народність**.

Свідомість етнокультурна (прикм. від ім. *етнокультура*) – усвідомлення певним етносом і його членами неповторності своєї культури, її відмінності від інших культур. С. е. здебільшого характеризується аксіологічними (оцінними) аспектами: розумінням цінності своєї культури.

Див.: **Етнос; Культура**.

Пор.: **Маргіналізація етнокультурна**.

Свідомість етносу (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) – складник етнокультурної свідомості, що забезпечує в повному обсязі комунікативну діяльність конкретного народу з опорою на історично й культурно зумовлені ритуали, звичаї, традиції та стереотипи спілкування.

Див.: **Етнос; Комунікація; Ритуал; Стереотип спілкування**.

Свідомість комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) – сукупність комунікативних знань, умінь, навичок і механізмів, що роблять можливою комунікативну діяльність людини, до яких насамперед належать: комунікативні настанови свідомості, ментальні комунікативні категорії, набір усталених у відповідному суспільстві норм і правил комунікації і под.

Свідомість мовна – структуроване поняття, що містить такі складники: 1) мова як національна самоідентифікація особистості (постає не завжди чинним, правомірним); 2) мова як картина світу, як вияв природного існування її носіїв; 3) мова як просторово-часовий вимір національної культури, поза яким існування і функціонування останньої є недостатнім; 4) мова як наочний, спостережуваний знак та універсальний засіб єдності етносу; у **комунікативістиці** – сукупність психічних, емоційно-експресивних механізмів породження, розуміння і зберігання мови у свідомості (забезпечують процес мовленнєвої діяльності); рівень свідомості учасників міжособистісної і міжкультурної комунікації, на якому образи, уявлення, мисленнєві структури отримують мовне оформлення, тобто поєднуються з елементами мовного коду; у **дискурсології** – лінгвокультурний компонент свідомості

нестабільного характеру; становить ціннісно орієнтований образ світу, означуваний певними мовними формами; створюється діяльністю рефлексії, постаючи потужним фундаментом ефективної комунікації.

Див.: *Мова; Код; Свідомість мовна колективна.*

Пор.: *Самосвідомість мовна.*

Свідомість мовна колективна (прикм. від ім. *колектив*) – розуміння членами конкретної національної лінгвокультурної спільноти неповторності, значущості мови (або мов), яка використовується у щоденному спілкуванні, і свідоме використання членами певного соціуму законів, правил, максимум тощо уживаної мови (мов).

Див.: *Мова; Код; Свідомість мовна колективна.*

Пор.: *Самосвідомість мовна.*

Свідомість просторова – спосіб сприйняття відстані й простору під впливом унесвітніх мас-медіа.

Див.: *Мова; Код; Свідомість мовна колективна.*

Пор.: *Самосвідомість мовна.*

Свідомість темпоральна – спосіб сприйняття часу. Спосіб, у який мас-медіа впливають на уявлення про час.

Див.: *Мова; Код; Свідомість мовна колективна.*

Пор.: *Самосвідомість мовна.*

Свіжість стилю (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – відтінок мовлення, що досягається незвичним або рідкісним (але не екстравагантним) поєднанням слів, віднайденням нового слова. Це поняття протиставлене трафаретності стилю, пор. також: *Надто багато його в їхньому організмі* (Р. Кіплінг); *Розповів про справу доступними для нього висловами* (натяк на недостатню освіченість суб'єкта мовлення). Це може досягатися за рахунок використання іншомовних слів – варваризмів: *І все буде в океї*; пор.: *В один прекрасний день і в одну прекрасну хвилину; З превеликим задоволенням – з великим задоволенням.*

Світлі можливі – смислові конструкти, що можуть набувати наповнення на ґрунті правильної граматики природних мов при використанні відповідних правил.

Світосприйняття етнічне (прикм. від ім. *етнос*) – сприйняття світу і його інтерпретація, обумовлені етнокультурними чинниками (*віруваннями, міфами, традиціями* тощо) і відбиті в мовній картині світу певного етносу.

Див.: *Менталітет етнічний (національний); Мовна картина світу; Етнос.*

Сегмент (лат. *segmentum* – відрізок) – відрізок мовлення, вичленований із лінійної послідовності мовлення (мовленнєвого потоку) як відтворюваний в інших послідовностях без втрати тотожності.

Сегментатор (лат. *segmentum* – відрізок + *-атор*) **морфний** (прикм. від ім. *морф*) – система автоматичного поділу текстових словоформ на

морфи – кореневі, афіксальні з індексами граматичної належності до певної частини мови.

Сегментация (лат. *segmentum* – відрізок, смуга) – 1) поділ мовленнєвого потоку як лінійної послідовності (або ряду) на складові елементи або відрізки. **Сегментация висвоблення. Сегментация мовлення;** 2) вичленювання окремого компонента речення і винесення його або в абсолютний початок, або в абсолютний кінець реченнєвої структури з метою максимальної концентрації на ньому уваги: *І кожен з нас повинен шанувати як найцінніший скарб, неповторний витвір людства – книгу* (Анатолій Яна).

Пор.: *Парцеляція; Конструкції приєднувальні.*

Сегментний (лат. *segmentum* – відрізок; прикм. від ім. *сегмент*) **рівень** – див.: *Рівень сегментний.*

Сегментні (лат. *segmentum* – відрізок; прикм. від ім. *сегмент*) **одиниці** – див.: *Одиниці сегментні.*

Селективність (лат. *selectio* – вибір, відбір) – у психолінгвістиці – психологічні процеси, за допомогою яких людина вибирає, уникає, сприймає, тлумачить, запам'ятовує або забуває символічні образи.

Сема (грецьк. *sema* – знак) (**множник семантичний**) – мінімальна, гранична одиниця плану змісту; мінімальне значення; елементарна семантична одиниця, варіант семема. Синоніми: *Компонент значення; Множник семантичний; Маркер.*

Див.: *Структура лексичного значення семна.*

Пор.: *Грамема.*

Сема (грецьк. *sema* – знак) **градуальна** (лат. *gradatio* – поступове посилення, підвищення, від *gradus* – крок, ступінь) – сема, що не представляє якоїсь нової ознаки, а лише ступінь вияву, інтенсивність тієї самої ознаки, що наявна і в інших близьких за значенням словах.

Див.: *Значення слова.*

Сема (грецьк. *sema* – знак) **диференційна** (прикм. від ім. *диференціяція*) – сема, за якою розрізняються слова певного лексико-семантичного поля.

Див.: *Значення слова.*

Сема (грецьк. *sema* – знак) **інтегральна** (лат. *integralis* – нероздільно пов'язаний з цілістю) – сема, спільна для двох чи більше лексичних значень.

Сема (грецьк. *sema* – знак) **ймовірнісна** – див.: *Сема потенційна.*

Див.: *Значення слова.*

Сема (грецьк. *sema* – знак) **культурна** (прикм. від ім. *культура*) – дрібніші та універсальніші за слово семантичні одиниці, семантичні ознаки. Так, у слів *борщ, вареники, галушки, калина* можна виділити такі культурні семи: **борщ** – рідка страва, що вариться з насічених буряків, капусти з додаванням картоплі та різних приправ, їжа українців; *вареники* – невеликий виріб, зліплений із прісного тіста і начинений сиром, ягодами, капустою, картоплею та ін., їжа українців; *галушки* – різані або рвані шматочки прісного

тіста, зварені на воді або на молоці, їжа українців; *калина* – кущова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди, символ українців та ін.

Сéма (грецьк. *sema* – знак) **потенційна** – сема, що не характеризує позначені словом предмет чи поняття, але може виявлятися у певних ситуаціях. Синонім: **Сема ймовірнісна**.

Див.: **Значення слова**.

Семантéма (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – те саме, що семема.

Див.: **Семема**.

Семантиза́ція (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – у **навчанні** – вияв смислу, значення мовної одиниці. Процес розкриття значення іншомовних слів. Наявна **семантиза́ція перекладна́** і **семантиза́ція неперекладна́**. Семантизація неперекладна охоплює тлумачення, використання контексту, синонімів, антонімів. **Семантиза́ція лексичного матеріалу**. **Семантиза́ція спостере́жувана**.

Семáнтика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – 1) план змісту мовних одиниць: морфем, слів, словосполучень, речень, складних синтаксичних конструкцій і под.; 2) розділ мовознавства, що вивчає план змісту, смислу, значення в мові, тлумачення знаків і знакових виражень, окреслених предметною (екзистенційною) та поняттєвою (інтенційною) сферами; 3) у широкому розумінні семантика – частина (аспект) семіотики, тісно пов'язана з металогікою, що висвітлює відношення висловів логічної мови до позначуваних нею об'єктів і змісту, який вони виражають, пояснюючи властивості понять «смысл», «значення», «ім'я», «аналітична істинність», «хибне судження», «істинне судження» тощо, а також пов'язана із системним відношенням знаків як носіїв відповідного змісту (пор.: **Значущість**). Найменшою одиницею семантики є «сема» з відповідними граматичними і лексичними значеннями (так, слово *ріка* вказує на природне водне середовище, *міст* – на споруду, що з'єднує два береги, водночас – це іменники з відповідними граматичними значеннями роду, числа, відмінка). У силу парадигматичних семантичних відношень слова реалізують різні вияви поєднуваності: синоніми, антоніми, пароніми, лексико-семантичні поля, лексико-семантичні гнізда і под. У художньому мовленні (тексті) семантика зазнає глибинних естетичних перетворень задля виникнення іншої образної реальності, мотивованої загальномовною практикою, містить низку присутніх змістових та емоційно-оцінних природжень (конотацій), зумовлених тим чи іншим літературним контекстом. Образному слову притаманні множинність, дифузність, інваріантність його семантики. Так, наприклад, у рядках поезії «Автобіографія» Богдана-Ігоря Антонича наявна глибинна багатоплановість

семантичних полів: *Мої пісні – над рікою часу калиновий міст*. Метафоричні словосполучення *ріка часу*, *калиновий міст*, міцно закорінені в народній етимології, народній пам'яті й ментальності, значно розширюють та увиразнюють ці полі своїм неповторно-індивідуальним колоритом, постанням нових смислових аспектів.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **блōку однорідних члєнів рєчення** – такою постає наявність спільного значення однотиповості сурядного ряду і численних відтінків, що доповнюють та ускладнюють спільне значення. Основними різновидами відтінків С. б. о. ч. р. постають: 1) відношення градації, за якої в семантичному плані актуалізується один або кілька однорідних членів речення: *Не дай душі зів'янути... Зміліти, збідніти в сьогоднінь... І скам'яніти їй не дай...* (Анатолій Яна); 2) розділові відношення, що виражаються розділовими сполучниками: можливість одного або кількох явищ, їхнє чергування; значення невизначеності з відтінком передбачення; нечітке сприйняття чогось та ін.: *Щось видніється на небокраї... Ліс чи перелісок, гай чи діброва... Нам вони спочить дадуть* (Анатолій Яна); 3) протиставні відношення, що виражаються протиставними та іншими сполучниками: допустово-протиставні значення, значення компенсування з протиставленням і под.: *Про все хотів у цю хвилину Остап розповісти, та не зміг* (Валер'ян Підмогильний); 4) причиново-наслідкові відношення з-поміж присудків, означень, засобом вираження яких виступають займенники-прислівники *тому, внаслідок* та ін.: *Настала пізня і тому особливо прекрасна і тривожна ніч* (Анатолій Яна); 5) часові відношення (одночасності і послідовності), що спроможні доповнювати та ускладнювати різні значення; вони можуть актуалізуватися семантичними конкретизаторами – обставинами часу: *Можна чути і бачити водночас* (Євген Гуцало).

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **глибінна** – напрям лінгвістичної семантики та штучного інтелекту, що досліджує проблеми репрезентації та використання позамовних (екстралінгвістичних) чинників під час семантичного аналізу текстів. Глибинну семантику розглядають у колі таких дисциплін і дослідницьких напрямів, як інтерпретативна семантика, репрезентація знань, моделювання природної мови, штучний інтелект тощо. Завдання глибинної семантики: аналіз різних видів розуміння природної мови з погляду їхнього моделювання; інвентаризації різноманітних типів знань, що використовуються для розуміння суті текстів; визначення одиниць та структур «знаннєвої» репрезентації змісту, а також механізмів глибинного семантичного аналізу текстів.

Див.: *Семантика*.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **граматична** (прикм. від ім. *граматика*) – сукупність граматичних значень, інтегральних смислів. Так, наприклад, як найзагальніше граматичне значення розглядається предикативність, властива усім структурно-семантичним різновидам простого речення, попри те, що вона не завжди має чітко виражені формальні показники. Предикативність охоплює синтаксичні категорії: 1) модальності; 2) часу й 3) особи. Питання про кількість компонентів предикативності постає дискусійним, хоча більшість лінгвістів категорію предикативності ґрунтують на 1) категорії модальності (реальній / ірреальній) та 2) синтаксичного часу.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **когнітивна** (прикм. від ім. *когніція*) (**прототипна** (грецьк. *prototypon*; прикм. від ім. *прототип*)) – 1) когнітивний підхід до категоризації понять, а також аналізу організації поняттєвого простору в свідомості людини, де поняттєві структури розглядають як носіїв базових знань про світ, а лексичне значення – як когнітивну категорію. Цей семантичний напрям виник унаслідок бурхливого розвитку когнітивних ідей, зорієнтованих на дослідження мовних структур як засобів формування та репрезентації знань у свідомості носія мови. Прототипічну семантику кваліфікують із двох позицій: у контексті когнітивної науки та в контексті методів лексичної семантики, дисципліни, що досліджує значення слів і понять. У першому випадку в фокусі опиняються природно-мовні механізми концептуалізації простору свідомості, структури класифікації та категоризації понять, відмінні від традиційних уявлень про таксономічні ієрархії понять типу «рід – вид», «ціле – частина» тощо (такі типи зв'язків у термінах Дж. Лайонса називають гіпо-гіперонімічними). Прототипна семантика як одна із дисциплін когнітивної науки має відповісти на питання: як організовано знання про світ у свідомості людини, як формуються та фіксуються поняття про світ і под. З погляду теорій лексичного значення головною метою прототипної семантики є опис структури концептів, що складають підґрунтя називання речей у лексичній системі мови, опис ідеї, а не просто чуттєвого образу об'єкта, що кваліфікується як опис прототипу (А. Вежбицька). На відміну від інших семантичних теорій, що трактують значення слова, ґрунтуючись тільки на реаліях природного світу й ігноруючи людський чинник у пізнанні реальності та в мові, прототипна семантика виходить із розуміння значення слова як прототипу об'єкта, що позначається цим словом. Прототипна семантика пов'язана якнайтісніше з теорією природної категоризації та класифікації понять у свідомості людини. Концептуалізація простору свідомості, формування базових знань, категоризація і класифікація понять полягають у тому, що для кожного слова окреслюється семантичне коло споріднених елементів за «принципом родинної схожості» (Л. Вітгенштейн)

та визначається глибинний узагальнювальний репрезентант (прототип) – головне значення певного слова, реалізоване в його вживанні. Категоризація у стверджувальній модальності подана в текстах тлумачень у будь-якому тлумачному словнику. Метою категоризації є пояснення нового через уже відоме та структурування картин світу за допомогою узагальнень; 2) теорія значення, яка стверджує, що значення мовної одиниці не може бути зведеним до об'єктивної характеристикації позначеної нею ситуації й тому необхідно враховувати й ракурс, що обирається концептуалізатором при розгляді ситуації і способу її вираження.

Див.: *Семантика*.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) – див. *Смисл комунікативний*.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **культурна** (прикм. від ім. *культура*) – проблемна сфера культурології, яка вивчає культурні об'єкти щодо вираженого ним смислу (значення). У межах С. к. культурні об'єкти розглядаються як носії культурно значущої інформації.

Див.: *Об'єкт культурний; Смисл; Значення*.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **національно-мовнокультурна** – значення мовних одиниць (або їхні складники), що виявляють національну і мовнокультурну специфіку життя, світобачення тощо певного етносу, національної лінгвокультури.

Див.: *Значення; Світосприйняття етнічне; Картина світу мовна*.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **підмета** – семантика підмета виявлювана в таких різновидах: 1) загальне значення – значення логічного суб'єкта (якщо предмет мовлення / думки названий словом); 2) часткове значення – значення діяча, носія ознаки, носія стану тощо. Діяч може кваліфікуватися як: а) означений; б) неозначений; в) узагальнений. У двоскладному реченні означений діяч може виражатися власним або загальним іменником та іншими частинами мови за участі засобів референції: *Учений подав свою монографію на рецензування*. Неозначений та узагальнений діяч можуть виражатися з різним ступенем неозначеності та узагальненості: *Все прекрасно на цій планеті Земля* (В'ячеслав Медвідь).

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **поробжувальна** – один з напрямів теорії трансформаційної (поробжувальної) граматики, що передбачає створення моделі мови за схемою «від значення до тексту» і «від тексту до значення».

Див.: *Семантика*.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **присудка** – семантика присудка виявлювана в таких різновидах: 1) інтегральний компонент: значення логічного предиката; 2) диференційні компоненти: значення предикативної ознаки (модально-часові значення, потім: дії, власне-ознаки, стану тощо).

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **прототипна** (грецьк. *prototypon*; прикм. від ім. *prototipin*) – один із виявів когнітивного підходу до вивчення мови, де прототип витлумачено як мисленнєвий корелят найкращого зразка певного класу об'єктів (Л. Вітгенштайн).

Див.: *Семантика*.

Пор.: *Семантика породжувальна*.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **речення внутрішня** – граматична (формальна) семантика речення, семантика синтаксичних позицій, займаючи які слова стають членами речення.

Див.: *Семантика*.

Пор.: *Семантика речення зовнішня*.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **речення зовнішня** – лексична (номінативна) семантика речення. У цьому плані речення розглядається або як вираження певного судження, або як позначення (найменування) певної ситуації (події).

Див.: *Семантика*.

Пор.: *Семантика речення внутрішня*.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **речення комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) – семантика, набута реченням у процесі комунікації, при його використанні в мовленні. Вона доповнює, уточнює й конкретизує мовну семантику речення, що формально виражається в *актуальному членуванні* речення.

Див.: *Семантика*.

Пор.: *Семантика речення зовнішня; Семантика речення внутрішня*.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **речення мовна** – семантика окремого речення, поза контекстом і ситуацією, у «стані синтаксичного спокою».

Див.: *Семантика*.

Пор.: *Семантика речення зовнішня; Семантика речення внутрішня.*

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **складного речення** – сукупність інтегральних і диференційних компонентів складного речення: 1) інтегральне значення – значення, притаманне типовим моделям складного речення, що ґрунтується на основних засобах зв'язку. Так, наприклад, якщо основним засобом зв'язку виступає сполучник *і*, то загальне, інтегральне значення усіх таких конструкцій – єднальність; 2) диференційні, часткові синтаксичні значення визначаються врахуванням лексичного наповнення і додаткових засобів зв'язку: часткові синтаксичні значення: а) значення перерахування; б) значення результату; в) єднально-поширювальне значення.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **складносурядних речень фразеологізованої структури** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **типова** (прикм. від ім. *тип*) – такими реченнями виступають складносурядні речення: 1) із зіставною і протиставною семантикою, що ускладнюється додатковим допустовим значенням або значенням невідповідності. Складносурядні речення фразеологізованої структури поділяються на дві групи: а) речення з протиставно-допустовим значенням, для яких характерний лексичний повтор у першій предикативній частині і які будуються за такими фразеомоделями: а) [ім. у наз. в. + тотожн. ім. в ор. в.], *а* [...]: *Дружба дружбою, а службу треба шанувати*; б) [повнозн. сл. + (*то*) + тотожн. повнозн. сл.], *а (але)* [...]: *Темно-то темно, але ранок уже настав*; в) [повнозн. сл. + *не* + тотожн. повнозн. сл.], *а (але)* [...]: *Хочеш не хочеш, а вирішувати питання треба*; г) [інф. + (*то*) / (*не*) + тотожн. сл. у відм. ф.], *а (але)* [...]: *Радіти раділи, але надто рано*; г) [імператив + *не* + тотожн. імператив], *а (але)* [...]: *Плач не плач, а жити треба*; 2) зі семантикою невідповідності: а) [номінатив], *а* [...]: *Викладач, а програми зовсім не знає*; б) [на що (вже)], *а* [...]: *На що вже я старанний, а і я не можу цього витримати* (Тарас Прохасько).

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **сполучників у з'ясувально-об'єктних складнопідрядних реченнях** – сполучники беруть участь у розмежуванні: 1) модальних характеристик об'єкта; 2) оцінках його динамічності / статичності. Наприклад: а) сполучники *що, наче, як* вказують на реальний об'єкт думки, мовлення, оцінки; *щоб* – на ірреальний об'єкт; б) сполучники *що, як* вказують на достовірний об'єкт; *наче, начебто* характеризують об'єкт як недостовірний; в) сполучник *що* вказує на статичність об'єкта, *як* наголошує на його динамічності.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **топологічна** (грецьк. *topos* – місце, місцевість + *-логія*; прикм. від ім. *топологія*) – напрям у когнітивній лінгвістиці, що вивчає відношення між окремими значеннями слова.

Див.: *Схема топологічна*.

Семантика (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **членів речення** – сукупність інтегральних та диференціальних компонентів у багаточленовій семантиці членів речення. Наприклад: 1) підмет позначає предмет думки / мовлення; 2) присудок – предикативну ознаку предмета думки / мовлення; 3) означення – непередикативну ознаку предмета; 4) додаток – об'єкт; 5) обставина – обставини, за яких виявлювана предикативна ознака предмета думки / мовлення.

Семантико-стилістичний (*семантико* + *стилістичний*) **метод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **аналізу** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **тексту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – див.: *Метод аналізу тексту семантико-стилістичний*.

Семантико-стилістичні (*семантико* + *стилістичний*) **синоніми** (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) – див.: *Синоніми семантико-стилістичні*.

Семантична (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **еквівалентність** (лат. *aequivalentis* – рівнозначний, рівноцінний від *aequus* – рівний і *valens (valentis)* – той, що має силу, значення, вагу) **твірного і похідного** – див.: *Еквівалентність твірного і похідного семантична*.

Семантична (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **ймовірність** – див.: *Ймовірність семантична*.

Семантична (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **позиція** (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) – див.: *Позиція семантична*.

Семантична (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **роль** (франц. *role* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток; прикм. від ім. *роль*) **членів речення** – див.: *Роль членів речення семантична*.

Семантична (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **сітка** – див.: *Сітка семантична*.

Семантична (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **сітка**

граміми (грецьк. *hrameta* (γραμμή) – риска, абрис, мета) – див.: **Сітка семантична грамеми**.

Семантична (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **структура** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення** – див.: **Структура речення семантична**.

Семантична (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **(сисловá) структура** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **слóва** – див.: **Структура слова семантична (сислова)**.

Семантичне (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **пóле** – див.: **Поле семантичне**.

Семантичний (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **аспéкт** (лат. *aspectus* – погляд, вид) **речення** – див.: **Аспект вивчення речення семантичний**.

Семантичний (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **вiдмiнок** – див.: **Вiдмiнок семантичний**.

Семантичний (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **компонéнт** (лат. *componens (componentis)* – складання, розташування) – див.: **Компонент семантичний**.

Семантичний (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **мнóжник** – те саме, що сема.

Див.: **Сема**.

Семантичний (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **слóвник** – те саме, що ідеографічний словник.

Див.: **Словник ідеографічний**.

Семантичний (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **шум** – див.: **Шум семантичний**.

Семантичні (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **компонéнти** (лат. *componens (componentis)* – складання, розташування) **речення** – див.: **Компоненти речення семантичні**.

Семантичні (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **ознáки простóго речення** – див.: **Ознаки простого речення семантичні**.

Семанти́чні (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **сино́німи** (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) – див.: **Синоніми поняттєві**.

Семанти́чні (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **сполу́чники** – див.: **Сполучники семантичні**.

Семанти́чні (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **тіпи предика́тів** (лат. *praedicatum* – сказане) – див.: **Типи предикатів семантичні**.

Семанти́чно (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **повні, але структурно** (присл. від прикм. *структурний*) **неповні речення** – див.: **Речення семантично повні, але структурно неповні**.

Семасіоло́гія (грецьк. *sema* – знак; *semasia* – значення і *logos* – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає значення слова, лексичну семантику, лексичну систему мови й слово як елемент цієї системи з огляду внутрішніх закономірностей, що її організують, зокрема: природу лексичного значення, типи лексичних значень, закономірності смислового розвитку слів, зміни значень, групи слів, вицленовувані на підставі наявності спільних і диференційних компонентів значення (*антоніми, синоніми* і под.); **у широкому значенні** – наука про семантичні одиниці мови; один з двох підходів до вивчення мовного знака, що передбачає шлях від форми (плану вираження) до значення (плану змісту) (пор.: **Ономасіологія**).

Семельфакт́ів – одиничний квант мультиплікативної ситуації: *посміхнутися, кліпнути, стукнути* і под.; одноактне граничне дієслово доконаного виду, що вказує на один моментальний акт (квант) дії.

Семéма (від *sema* + *ema*) (**семантéма**) – 1) найменша одиниця системи змісту, співвідносна з відповідним елементом системи вираження в парадигматичному ряду, тобто в системі одиниць певної мови; лінгвістично релевантна одиниця мови (пор.: **Морфема; Фонема**); 2) окреме значення слова, розглянуте на емпічному рівні, тобто в системі мови; значення слова, його речовинний зміст.

Див.: **Семантика**.

Семілінгві́зм (грецьк. *sēmeion* – знак + лат. *lingua* – мова) – див.: **Напівмовність**.

Семіоло́гія (грецьк. *sēmeion* – знак + *-логія*; = **семіо́тика** (грецьк. *sēmeiōtikē* –увчення про знаки)) – наука про загальні властивості знакових систем загалом, що охоплює мовознавство настільки, наскільки мові властиві семіологічні властивості, що постають засобом розрізнення, природного вираження відмінностей (вказівка на відмінності) між окремими

мовними одиницями (див.: *Знак мови*; пор.: *Семіотика*). **Семіологічний аспект значення слова.**

Див.: *Семіотика*.

Семіосфера (грецьк. *sema* – знак + *сфера*) – комунікативний механізм, що існує в пам'яті етносу, людства, реалізований у продуктах людської культури, науки, мистецтва, літератури та ін. (*семіосфера поезії, художньої прози, музики, кіно, малярства* та ін.).

Семіотика (грецьк. *sēmeiōtikē* – учення про знаки, *sēmeion* – знак) (**семіологія** (грецьк. *sēmeion* – знак + *-логія*)) – наукова дисципліна, що вивчає спільне в будові, функціонуванні, використанні тощо різних знакових систем (див.: *Знак мови*), які зберігають і передають інформацію; наука про функціонування інформаційних знакових систем, за допомогою яких здійснюється спілкування в людському середовищі (*природна мова, система мистецьких і наукових, у тому числі формалізованих, засобів передачі думок і почуттів, система жестових, світлових, тактильних, звукових, речових і под. сигналів побутового, обрядового, сакрального характеру* тощо), а також спілкування тварин. Семіотика, за твердженням Ч.-С. Пірса (1839-1914) – американського філософа та математика, або семіологія, – за термінологією швейцарського лінгвіста Фердінанда де Соссюра (1857-1918), виникає наприкінці XIX ст. Спочатку ці терміни означали різні поняття. Термін *семіотика* вживався щодо знакових систем формально-логічного та логіко-математичного характеру, а термін *семасіологія* – щодо природної мови та мистецьких «мов». Сьогодні вони використовуються здебільшого як синоніми. Вивчає структуру й функціонування знаків у аспектах семантики, синтактики і прагматики. **Семіотичний опис.**

Семна (прикм. від ім. *сема*) **структура** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **лексичного значення** – див.: *Структура лексичного значення слова семна*.

Семнологія (грецьк. *sempnos* – урочистий) – промова в урочистому тоні.

Сенсорика (лат. *sensus* – почуття) – невербальна комунікація, основою якої виступає чуттєве сприйняття учасників спілкування: *запахи тіла та косметики, аромати кухні, поєднання кольорів, звуків і под.*

Пор.: *Кінесика*.

Сенсорні (лат. *sensus* – почуття) **джерела інформації** (лат. *informatia* – пояснення, виклад) – див.: *Джерела інформації сенсорні*.

Сентенціатів (лат. *sententia* – думка, судження + *-атив*) – у **комунікативній лінгвістиці** – тип мовленнєвого акту, що виділяє один-єдиний план з усіх можливих, з-поміж усіх інших альтернатив: *Надійся лиш на себе і свій дух / Скрипляй, зміцняй в братерському поєднанні, / Аби вогонь у грудях не потух, / А ще збуяв на лютім катуванні!* (Михайло Старицький). Комунікативно-інтенційною настановою мовленнєвих актів С. може поставати спонукання адресата до дії, найбільш прийнятної, на погляд

адресанта, для нього: *Ти помолись до Йосипа святого, / то він всі сни перенесе на добре* (Леся Українка); думка щодо майбутньої поведінки адресата з наданням йому повної свободи у виборі стратегій поведінки: *Брате мій, / коли ти сам по волі шию схилиш / в ярмо Христове, солодке се буде / твоїй душі...* (Леся Українка); рекомендації: *Не перехилийся, бо впадеш та й утопнеш* (Борис Грінченко); інструкції: *Тепер дивись: тут ти, тут шнур, тут гак, / а тут вікно. Шнур зачепи на гак, / сам на вікно і вниз по шнурі гайда!* (Леся Українка). В інших класифікаціях такий мовленнєвий акт називають **порадою**.

Пор.: *Асертив*.

Сентенція (лат. *sententia* – думка, судження) – вислів, що коротко повчає, як є чи має бути в житті. Сентенція буває безпосередня або алегорична. Поширена сентенція в байках, де, набуваючи морально-повчальної тенденційності, називається мораллю (або силою). Сентенція наявна і в інших жанрах лірики, зокрема у медитативній, постаючи подеколи стильовим компонентом у творчості автора: *О, не взискуй гірко меду слави! / Той мед недобрый, від кусючих бджіл. / Взискуй сказать поблідлими вустами / хоч кілька людям необхідних слів. / Взискуй прожить несуетно і дзвінко. / Взискуй терпіння витримати все. / А справжня слава – то прекрасна жінка, що на могилу квіти принесе* (Ліна Костенко). Два останніх рядки, якими завершується градація динамічного сюжету восьмивірша, – постають сентенцією.

Сепаратизація (лат. *separatio* – відділений) – синтаксичний прийом побудови речення. Суть С. полягає в тому, що незмінюване слово або залежна словоформа (словосполучення), залишаючись у межах речення, стосуються його всього, а не окремого члена речення. С. створює самотійну позицію слова в реченні і самотійність оформлення самого слова, що залежить не від інших слів речення, а від власного значення певного слова в побудові всього речення. Унаслідок С. виникають особливі члени речення, що, на відміну від звичайних внутрішніх додатків та обставин, зумовлені керуванням і приляганням, називаються зовнішніми обставинами (за Іваном Мещаніновим). У сучасній лінгвістиці на позначення таких елементів речення застосовують термін детермінувальні члени речення або детермінанти (Наталія Шведова, Іван Вихованець та ін.): *На горі притулилась до лісу хижа* (Іван Чендей)..

Сепарація (лат. *separatio* – відокремлення) **етномовнокультурна** (прикм. від ім. *етно* + *мовно* + *культурний*) – процеси відчуження, розходження, іноді штучного розведення, протиставлення тощо етнічних лінгвокультур як результат різноманітних негативних соціально-політичних, економічних, культуротворчих, моводержавних та інших процесів у суспільстві.

Пор.: *Конвергенція етномовнокультурна*.

Серéдина – один з фрагментів ситуації за лінійної аспектуальності, проміжок між початком і кінцем.

Середньопіднебінні при́голосні – те саме, що палатальні приголосні.

Див.: *Приголосні палатальні*.

Середньо́язикóві при́голосні – те саме, що палатальні приголосні.

Див.: *Приголосні палатальні*.

Середóвище діалóгове (прикм. від ім. *діалог*) (**комунікатівне** (прикм. від ім. *комунікація*)) – сукупність мовних і позамовних (*психологічних, психічних, соціальних, рольових, вікових, гендерних* тощо) чинників, а також тональність й атмосфера, в яких відбувається спілкування.

Середóвище етні́чне (прикм. від ім. *етнос*) – мовні та культурно-побутові обставини життєдіяльності людини (групи людей), які впливають на його (їхню) етнічну, культурну ідентифікацію, спосіб життя, свідомість тощо.

Див.: *Етнос; Свідомість етнічна*.

Пор.: *Середовище культурне*.

Середóвище культу́рне (прикм. від ім. *культура*) – культурні аспекти життя людини (групи людей), усього етносу, що суттєво впливають на його (їх) етнічну, культурну тощо ідентифікацію / самоідентифікацію, спосіб життя, мову, спілкування.

Див.: *Етнос; Культура; Свідомість етнічна*.

Пор.: *Середовище етнічне*.

Середóвище лінгвокульту́рне (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – мовні й культурні чинники повсякденного життя людини (групи людей), етносу, що певним чином впливають на його (їхню) етнічну, культурну ідентифікацію / самоідентифікацію, спосіб життя, особливості спілкування, поведінки тощо.

Див.: *Етнос; Мова; Культура; Свідомість етнічна*.

Пор.: *Середовище етнічне; Середовище культурне*.

Середóвище полілінгвокульту́рне (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – здебільшого стабільна (чи відносно стабільна) мовно-культурна ситуація, обставини життєдіяльності людини (групи людей), усталені на певній спільній території проживання (однієї держави) носіїв різних мов і культур. У рамках С.п. одна з мов (найчастіше найчисленнішого етносу) виконує функцію мови міжкультурного спілкування. В Україні С.п. склалося в Автономній Республіці Крим.

Див.: *Мова; Культура; Ситуація полілінгвокультурна*.

Сері́йність (прикм. від ім. *серія*) **тéксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – явище текстової синтагматики, наявність циклів, збірників, продовження тексту тим самим автором або іншими.

Сермоціна́ція (лат. *sermocynatio*) – див.: *Антиципація; Антипофора*.

Сибіля́нти (лат. *sibilans (sibilantis)* – той, що свистить) – те саме, що свистячі звуки.

Див.: *Звуки свистячі*.

Сигна́л (нім. *Signal* від лат. *signum* – знак) – умовний зоровий знак для передання розпоряджень, даних та інше на віддалі. Наприклад, звук сирени як знак повітряної тривоги, сигнали додатково до ручної азбуки глухонімих, що допомагають диференціювати звуки, дзвінки.

Сигніфіка́т (лат. *significatum* – означуване) (**інтенсіона́л** (лат. *intensivus* – охоплювальний)) – поняттєвий зміст мовного знака; ті властивості, на ґрунті яких певні предмети / ситуації об'єднанні у відповідний клас і протиставлені елементам інших класів. Термін *сигніфікат* переважно використовується у парі з терміном *денотат* (у формальній семантиці в тому самому значенні вживають термін *інтенціонал* у парі з терміном *екстенсіонал*). Поняття *сигніфіката* на позначення змісту поняття привнесене американським філософом Чарльзом Уіальямом Моррисом (у 1938 р.), представником логічної семантики, зі схоластичної середньовічної логіки (Й. Солсберійський, XII ст.). Учений протиставляє *сигніфікат денотату* (певний клас предметів / ситуацій). Згодом Георг Фреге витлумачив *сигніфікат* як смисл, а *денотат* – як значення; У. Куайн ототожнив *сигніфікат* зі значенням, А. Чьорч – із концептом, Фердинанд де Соссюр – із означуваням. У сучасній логічній семантиці *сигніфікат* протиставлений *денотату* як ідеальне матеріальному, системне – мовленнєвому, віртуальне – актуалізованому. Так, у реченні *Дитина спить* сигніфікат імені *дитина* охоплює ознаки «істота», «особа», «недоросла особа», «менша від певного Х-а». Сигніфікат дієслова *спати* містить такі властивості ситуацій цього класу: «фізичний стан істоти», «форма відпочинку», «з максимально можливим без шкоди для організму істоти стану спокою різних систем». Структурно сигніфікат членується на *інтенціонал* – когнітивне ядро значення та *екстенсіонал* – клас однотипних об'єктів, що узагальнені у відповідній мисленнєвій категорії. У мовленні інтенціонал є смисловим інваріантом, а екстенсіонал звужений до одиничного поняття і ситуації.

Інколи той самий денотат може позначатися мовними формами з різними сигніфікатами. Так, та сама дитина, що названа в реченні *Дитина спить* відповідним іменником, в інших випадках може називатися: *Надійка*, *донечка мого брата*, *онука Івана Степановича*, *онука Марії Іванівни* та ін. За тотожності референта ці мовні вислови розрізняються своїм сигніфікативним значенням, оскільки містять інформацію про різні властивості референта. Суттєвим постає розмежування *сигніфіката* і *конотата* мовних форм і мовних одиниць, оскільки останній завжди пов'язаний з додатковими семантичними і прагматичними особливостями («співзначеннями») значення слова або інших форм і зумовлені асоціативно-образним, емоційно-експресивним, оцінно-кваліфікаційним нашаруваннями як вторинними (див.: *Конотація*).

Розмежування *сигніфіката* слова і *сигніфіката* речення пов'язано із диференціацією «поняття» як опертя *сигніфіката* слова і «пропозиції» («думки», «предикації», «семантичної моделі речення», «судження») – як *сигніфіката* речення. Похідним постає встановлення статусу *сигніфікативних* імен як носіїв пропозитивного змісту (*невдаха, нероба, війна, битва* та ін.). Слову властива **сигніфікативна** функція, тобто диференційна функція (власне-звуковий бік значення, значення слова як лексеми (інваріанта)).

Сигніфікат фіксує певний комплекс ознак денотата – тимчасових або постійних, факультативних або стаціонарних, абсолютних або відносних. Тому *сигніфікативний* аспект становить ядро лексичного значення слова, оскільки синтагматичні чинники як суттєві в уточненні значення слова є вторинними щодо власне-семантичного аспекту. У мовленні реалізується денотативний вимір лексичного значення слова, що відбиває зв'язок *сигніфіката* (включеного до лексичного знака) із уявленням про конкретний позамовний об'єкт. У цьому випадку внутрішня форма найменування іноді може збігатися із *сигніфікатом*.

Сигніфікат (лат. *significatum* – означуване) **речення** – спосіб визначення ситуації, що реалізується дієсловом: *Петрик дав Марійці книжку* (ситуація – дія); *Марійка отримала книжку від Петрика* (ситуація – процес); *Книжка подана Марійці Петриком* (ситуація – стан); *Книжка отримана Марійкою від Петрика* (ситуація – стан).

Сигніфікативна (лат. *significo* – позначаю; *significatio* – знак, ознака, значення) **функція** (лат. *functio* – виконання) – див.: **Функція сигніфікативна**.

Сіла зв'язка (**інтенсивність** (лат. *intensio* – напруження, посилення; ім. від прикм. *інтенсивний*)) – фізична характеристика звуку, що залежить від амплітуди коливань голосових зв'язок, зумовленої силою тиску видихуваного повітря; у **прикладній лінгвістиці** – див.: **Інтенсивність**.

Сіла ілокутивна (прикм. від ім. *ілокуція*) – значення висловлення, що вказує на те, як його слід сприймати (за Дж. Остіним); функція мовленнєвого акту, що полягає у встановленні наміру його здійснення щодо адресата; те саме, що ілокутивний акт. Засобами (індикаторами) для мотивації сили висловлення постають насамперед конструкції з перформативними дієсловами (див.: **Дієслова перформативні**) у першій особі теперішнього часу дійсного способу активного стану, що реалізують канонічну формулу експліцитного перформатива; а також наказовий спосіб; модальні дієслова; тон голосу, модуляція, емпфаза; прислівники і прислівникові словосполучення; частки-зв'язки; жести і міміка; розділові знаки на письмі, друкарський шрифт, його різновид; обставини висловлення; прямо виражений або прихований намір адресанта як функція мовленнєвого акту; імпліцитний або експліцитний намір адресанта як функція мовленнєвого акту; складний набір компонентів: ілокутивної мети, її

інтенсивності, способу досягнення мети, які пов'язані з прагматичними можливостями ілокутивних і перлокутивних актів. С. і. належить до складу вимірів у характеристиці мовленнєвих актів (разом з успішністю / неуспішністю, істинністю / неістинністю та локутивним значенням).

Сіла породжувальна – здатність певного сполучення мовних елементів до закономірних трансформацій, здатність певної конструкції виступати як «механізм», внутрішній «пристрій», що забезпечує однозначне відтворення моделей або їхніх сукупностей у певній мові.

Сіла фонологічної (прикм. від ім. *фонологія*) **опозиції** (лат. *oppositio* – протиставлення) – кількісна характеристика опозиції, що визначається числом корелятивних пар, що входять до неї.

Силабэма (грецьк. *syllabe* – склад) – див.: **Морфосилабема**.

Силабічне (грецьк. *syllabe* – склад) **письмó** – див.: **Письмо силабічне**.

Силабоморфэма (грецьк. *syllabe* – склад + *морфэма*) – див.: **Морфосилабема**.

Силéпис (грецьк. *sylepsys* – поєднання) – об'єднання однорідних членів речення, що розрізняються граматичною формою, наприклад, числа: *Відомий його характер і ті обставини, які стали на перешкоді*; 1) віднесення присудка до ряду підметів, різних за родом, числом або особою, без узгодження присудка з окремими з них: *І ми і вони добре розуміємо ситуацію, що склалася; Ви і ваші дружини відповідаєте за виховання і поведінку своїх дітей; Цей удар, біда прийшла несподівано; Моя заява, моє прохання була відхилена*. Містить відтінок невимушеності; 2) віднесення слова до двох або більше інших слів, у той час як воно формально-граматично співвідноситься не зі всіма: *Але те, що в мені нуртує, кипить, хвилює, не побажав би й особистому недругові – пор. в мені нуртує, але мене хвилює*; 3) див.: **Зевзма**; 4) віднесення слова або словоформи до кількох слів без сполучуваності зі всіма ними семантично: *Врятовані пасажери пароплава були оточені увагою, турботою та медичною допомогою*.

Пор.: **Зевзма**.

Сільна позиція (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) – див.: **Позиція сильна**.

Сільне керування – див.: **Керування сильне**.

Символ (франц. *symbole* – символ від давньогрецьк. *Συμβολον* (*symbolon*) – умовний знак, натяк) – предметний, графічний або словесний знак, що опосередковано виражає сутність певного явища (*лотос* – символ божества в індійців, *хліб-сіль* – символ гостинності в українців, *блакитний колір* – символ надії тощо); має філософську смислову наповненість, тому не тотожний знакові. Символ пов'язаний з міфом, вірою, поезією, почасти наукою, але не зводиться до них, тяжіє до певного узагальнення, на відміну від алегорії, що виявляється в конкретному образі. Символ постає процесом активного перетворення внутрішнього на зовнішнє і под. Символ

не збігається за своїм значенням з будь-яким знаком; багатозначний предметний образ, що об'єднує між собою різні плани художнього відтворення дійсності на ґрунті їхньої суттєвої спільності, спорідненості; у **дискурсології** – букв.: частина предмета поділеного навпіл, що виступає оперттям для розпізнавання «свого» при зустрічі, а потім для вираження всього цілого; 1) синергетична сукупність, що постає як ендотропа: несе в собі у згорнутому типі смисл іншої сутності, не поданої нам безпосередньо; 2) дискурсивна модель, побудована на принципі семантичного згортання контексту; у ролі символу може виступати не тільки слово, але й будь-яка одиниця, що подає у згорнутому вигляді смисл її структурного доповнення, у тому числі й цілий дискурс щодо всієї лінгвокультурної системи; смисл символу залежить від об'єкта й від рівня згорнутого в ньому контексту.

Символ (франц. *symbole* – символ від грецьк. *symbolon* – умовний знак, натяк) **вербальний** (лат. *verbalis* від *verbum* – слово) – ім'я на позначення образу-ідеї, що пов'язує між собою різні плани відтворення дійсності на основі їхньої спорідненості.

Символ (франц. *symbole* – символ від грецьк. *symbolon* – умовний знак, натяк) **національно-культурний** (*національно* + *культурний*) – слово (вислів), який має усталені, зумовлені етнічною лінгвокультурою асоціативні зв'язки з поняттям про певний окультурений предмет. С.н.-к. мають вирішальне значення для створення неповторної мовної картини світу певної національної лінгвокультури.

Див.: *Слово; Картина світу мовна.*

Символізм (франц. *symbole* – символ від грецьк. *symbolon* – умовний знак, натяк + *-ізм*) **соціальний** (лат. *socialis* – товариський, громадський) – один із виявів взаємозв'язку між соціальною структурою суспільства і його культурою; регуляція соціальних стосунків за допомогою культурних, у т. ч. мовних, засобів; сукупність смислів (символічних значень), які приписуються діям, вчинкам, явищам і предметам навколишнього світу певною національною лінгвокультурною спільнотою. С. с. виявляється у складниках (*словах, фразеологізмах, окремих виразах* тощо) ідіоетнічної мови.

Див.: *Смисл; Смисл культурний.*

Символізм (франц. *symbole* – символ від грецьк. *symbolon* – умовний знак, натяк + *-ізм*) **фонетичний** (прикм. від *фонетика*) – зв'язок між звучанням і значенням слова, що виникає переважно внаслідок взаємодії різних видів відчуття (*моторних, акустичних, зорових* та ін.).

Див.: *Звукосимволізм.*

Символіка (франц. *symbole* – символ від грецьк. *symbolon* – умовний знак, натяк + *-іка*) **зв'юка** – див.: *Звукосимволізм.*

Символіка (франц. *symbole* – символ від грецьк. *symbolon* – умовний знак, натяк + *-іка*) **наукова** – система символів у науці, що має обмежене поширення, на відміну від природної людської мови, що виступає

всезагальною системою засобів спілкування. М. н., що утворилася на ґрунті буквенного письма, відіграє виняткову роль у пришвидшенні наукового мислення, у переході на вищі рівні міркувань і доказів.

Симетризація (грецьк. *symmetria* – співмірність) – у дискурсології – операція зведення несиметричних об'єктів і співвідношення симетрії (співмірності).

Символічний (прикм. від ім. *символ*) **інтераціоналізм** (англ. *Symbolic interactionism*) – див.: *Інтераціоналізм символічний*.

Симетрія (грецьк. *symmetria* – співмірність) – у дискурсології – у загальному сенсі співмірність сутностей, визначувана щодо певного підґрунтя симетричного співвідношення (*центру, осі, площини симетрії, лінії поділу, проміжної адаптивної системи* і под.).

Див.: *Модуси симетрії*.

Симетрія (грецьк. *symmetria* – співмірність) / **асиметрія** (грецьк. *asymmetria* – неспівмірність) – фундаментальні характеристики усього суцього, принципово важливі у прикладній лінгвістиці з погляду ОТС. Симетрія – це властивість системи збігатися за певними ознаками після певних змін, тобто це об'єкт-система, у якій як «первинні» елементи виступають ознаки (інваріанти), як відношення єдності – відношення належності цих ознак системі, а як закони композиції – вимоги належності ознак системі і до, і після змін (перетворень симетрії). Точним її математичним вираженням постає особлива алгебраїчна структура – група. Асиметрія – необхідне доповнення і протиставлення симетрії.

Симпліока (грецьк. *symplokē* – переплетення) – 1) поєднання у висловленні анафори та епіфори у двох або більше рядках вірша, частинах речення, тексту: *Я від вовка утік, я від лисички утік, я від зайчика утік* (казка «Колобок»); 2) побудова, у якій у паралельних синтаксичних частинах однакова середина в різних лексичних початках і кінцях цих частин: *Зі старшими будьте ввічливі, і завжди будьте скромними*.

Симптосиметрія (грецьк. *symptōta* – збіг і *symmetria* – співмірність) – у дискурсології – симетрія взаємної доповнюваності; співмірність сутностей, визначувана можливістю їх наближення як частин єдиного цілого.

Синатроїзм (грецьк. *synēathria* – зібрання, де *syn* – разом) – акумуляція у висловленні кількох висловів, слів, значення яких співвідносне.

Сингармонізм (давньо грецьк. *σύν* (*syn*) – разом і *ἀρμονία* (*harmonia*) – співзвучність) (**гармонія** (грецьк. *harmonia* – узгоджуваність) **голосніх**) – характерний здебільшого для тюркських мов фонетичний процес уподібнення (асиміляції) наступних голосних звуків афіксів попереднім голосним звукам кореня; різновид комбінаторної зміни голосних, за якого всі голосні звуки слова уподібнюються, здебільшого за рядом (Див.: *Ряд (1)*) першому голосному слова (фонетичний закон аглютинативних мов). С. (або гармонія голосних) як позиційний фонетичний процес ґрунтується на двох особливостях: 1) слово в тюркських та фінно-угорських мовах

розпочинається з кореня і суфікси приклеюються послідовно – один за одним: *оглы сын, оглылар сыновья, оглылара* – до синів (узб.); *шкаф, шкафлар* – *шкафы, шкафларга* – до шаф; 2) протиставлення голосних переднього і заднього ряду, у зв'язку з чим, наприклад, у киргизській, у словах зустрічаються голосні одного ряду: *ата* – батьки, *орой* – товстий, *унутчаак* – забудькуватий, але *кишиллер* – люди, *донголок* – колесо. С. полягає в тому, що в тому самому слові усі голосні мають бути того самого ряду – або переднього, або заднього.

Сингулярність (лат. *singularis* – окремих, одиничний) – у дискурсології – нестандартність, нерегулярність, неповторюваність, унікальність явища; самовияв з такими характеристиками.

Див.: **Особливість** (у дискурсології).

Сингуляртив (лат. *singularis* – окремих, одиничний) – те саме, що одиничні іменники.

Див.: **Singulariatantum; Іменники одиничні.**

Сингуляртивність (лат. *singularis* – окремих, одиничний) / **Одинічність** – кількісне значення, що виникає в результаті упрощення операції дискретності: *солома* – *соломинка*, *пісок* – *піщинка*. За розчленування недискретної однорідної сукупності сингуляртивний показник виділяє із сукупності або речовини певний індивідуалізований квант, яким властиві власні просторово-часові межі.

Синдézис (грецьк. *syn* – разом і *desys* – сполучувати) – те саме, що полісиндетон.

Див.: **Полісиндетон.**

Синдром (грецьк. *syndrome* – злиття, сукупність) **лінгвокультурний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – набір цінностей, установок, вірувань, норм і моделей поведінки (зокрема комунікативної), які знаходять відображення в засобах мовного коду, правилах, законах спілкування і котрими одна група культур відрізняється від інших.

Див.: **Мова; Культура.**

Синéзис (грецьк. *synesys* – поєднання, зустріч, розуміння) – неправильне узгодження слів унаслідок більшої уваги до вираження поняттєвого смислу, ніж до дотримання граматичних правил: (Понюхно:) *А ви це правду казав?* (Олег Черногуз): *А тут ще лейтенаша моя біжить* (Павло Загребельний).

Синéкдоха (грецьк. *synekdochē* – співвіднесення, те, що мається на увазі, від *syn* – разом і *ekdochē* – переймання) – троп; вид переносного значення, що формується на кількісній заміні – заміні назви цілого назвою його частини: однина вживається замість множини, частини замість цілого, видова назва замість родової, пор.: *сто шабель* (сто бійців), *сто багнетів* (сто бійців), *сто голів худоби* (сто тварин), *побілити кімнату* (побілити стіни кімнати), *заклеїти рами* (заклеїти рами вікон). **Лексична синéкдоха.** **Поетична синéкдоха.** Різновид метонімії, один із засобів увиразнення

поетичного мовлення, що ґрунтується на кількісному зіставленні предметів та явищ, перенесенні значення з цілого на його частину; заміна назви цілого найменуванням якої-небудь його частин, найменування загального назвою часткового або навпаки: (Василь:) *Ей, капелюх, як проїхати до центру села?* (Ярослав Гоян); спосіб утворення переносного значення на основі співвідношення «частина – ціле» або «рід – вид» між позначуваними явищами (напр., *голова* – вся тварина загалом).

Пор.: **Гіпербола**.

Синергетика (грецьк. *synergeia* – співробітництво, співдружність) – у **дискурсології** – наука про системи, що є динамічними самоорганізаційними; досліджує процеси зародження систем у континуумі дійсності, їхнє відокремлення, самоорганізації, саморозвитку і взаємодії, обміну енергією та інформацією; процеси грануляції, структурування й розпаду, каталізу й автокаталізу.

Синергія (грецьк. *synergeia* – співробітництво, співдружність) – у **дискурсології** – ефект взаємодії двох або більше енергій; нова сутність породжена цією взаємодією.

Синестезія (грецьк. *synesthesia* (*συναίσθησις*) – одночасне відчуття, сумісне почуття) – 1) психологічний феномен, що полягає у виникненні відчуття однієї модальності під впливом подразника іншої модальності; 2) художній прийом, що полягає в поєднанні в одному тропі різних, інколи далеких асоціацій; 3) перенесення з однієї ознаки, що сприймається чуттєво, на іншу: *гострий ніж* → *гострий смак*; англ. *sharpknife* ‘гострий ніж’ → *sharptaste* ‘гострий смак’; нім. *Scharfes Messer* ‘гострий ніж’ → *Scharfer Geschmack* ‘гострий смак’.

Синецибізис (грецьк. *syneotiosio* – поєднання, об’єднання) – об’єднання, поєднання в єдине ціле контрастних або нерівнорядних речей, понять, приписування тому самому предмету протилежних якостей: *Це необхідно вам обов’язково знати, а можливо, й не треба знати; На жаль, а може, й на щастя; Знайшов – мовчи, а втратив – мовчи* (Нар. тв.).

Див.: **Антитеза; Кон’юнктеза; Оксиморон, Парадокс**.

Синкóпа (грецьк. *synkorē* – скорочення) – у **дискурсології** – випадіння звука або складу в середині слова, пор. *тільки* з давньоукр. *тојн и ко*; у **дискурсології** – «вставлення – розчеплення», **операторне значення** фонокінеми типу **tК**.

Синкретіви (грецьк. *synkrētismos* (*synkretikos*) – сполучення, з’єднання, об’єднання) – формально-стильові варіанти слів, що утворюють площину між видозмінами плану вираження і плану змісту. С. утворюють ряди, що охоплюють нейтральні та стилістично марковані слова, пор.: *шатер* – *шатро*, *човен* – *човно* (заст.), *бандурист* – *бандуриста* (заст.), *гармоніст* – *гармоніста* (заст.) тощо.

Синкретізм (грецьк. *synkrētismos* (*synkretikos*) – сполучення, з’єднання, об’єднання) – 1) формальне нерозрізнення, злиття в одній формі у

процесі еволюції мовної системи функційно різних граматичних категорій і форм (С. відмінковий, коли одне закінчення має значення різних відмінків: *повіст-і* – родовий і давальний; *га[ʃ-у]* – родовий і давальний; *сел-о* – називний і знахідний і под.); 2) поєднання (синтез) диференційних і структурних ознак мовних одиниць (*окремих розрядів слів, значень, речень, членів речення* тощо), протиставлених один одному в мовній системі і пов'язаних явищем перехідності: *будиночок над морем* – залежний компонент *над морем* є синкретичним, поєднуючи об'єкту (над чим?), атрибутивну (який?) та обставинну (де?) семантику; *Камінь розбив вікно* – компонент *камінь* поєднує в собі семантику суб'єкта (заповнює синтаксичну позицію підмета) і семантику інструмента – інструментальний суб'єкт. **Синкретичне закінчення. Синкретична форма. Синкретичні члени речення.**

Синкріза (грецьк. *synkryza*) – див.: **Традуція**.

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) – слова (здебільшого однієї частини мови) або їхні окремі значення, що постають найменуванням того самого поняття; а також стійкі словосполучення, афікси, словотворчі типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що за повної або часткової формальної відмінності мають тотожні чи майже тотожні значення; слова зі значеннями, що повністю або частково збігаються. Розрізняють: **півні (абсолютні) синоніми, часткові (непівні) синоніми, загальномовні (постійні) синоніми, поняттєві (ідеографічні, семантичні) синоніми, стилістичні синоніми, семантико-стилістичні синоніми, контекстуальні синоніми, спільнокореневі синоніми. Півні (абсолютні** (лат. *absolutus* – повний, необмежений) **синоніми** охоплюють такі слова та їхні значення, що позначають ті самі поняття (*скрізь – всюди, всесвіт – космос, мовознавство – лінгвістика, сім'я – родина, зосереджувати – концентрувати, переважати – превалювати, передавати – транслювати* (прес-конференцію по радіо), *виродження – дегенерація, тайнопис – криптографія, база – основа – фундамент – підґрунтя* (теорії), *самоуправління – автономія, градусник – термометр, півники – ірис, відсоток – процент, обрій – горизонт, описовий – дескриптивний, кількісний – квантитативний* та ін.), кількість таких синонімів у мові незначна, більшість із них належить до спеціальної або терміної лексики; **часткові, або непівні, синоніми** (*йти – крокувати, художник – маляр, сміятися – реготатися* тощо). **Півним синонімам** властивий абсолютний збіг лексичних значень, тому їх кваліфікують також як **абсолютні, семантично тотожні**. За своїм постанням такі пари здебільшого складають поєднання запозиченого й автохтонного слів. Це активізація запозичень з латинської: **консенсус** – згода, **конвертація** – обіг, **пролонгація** – продовження; англійської: **конверсія** – перетворення, **стагнація** – застій, **корумпований** – продажний, **дайджест** – огляд; французької: **електорат** – виборці, **суверенітет** – незалежність та інших

мов. **Непóвні синóніми** мають певні відмінності, що виявлювані у відтінках лексичних значень. Протиставлення повного / неповного збігу лексичних значень дозволяє виділити два основні типи синонімів: 1) **синóнімиїденті́чності**, тобто слова з тотожними, ідентичними лексичними значеннями; 2) **кв́азісиноні́ми** (лат. *quasi* – майже, приблизно), або **непóвні, часткóві синóніми**, тобто слова з близькими, але не тотожними лексичними значеннями. Перші можуть легко взаємозамінюватися в тотожних текстах, а квазісинонімам у силу наявності певних відтінків, характерних смислів не властива семантична нейтралізація, заміна не можлива без додаткових значенневих або емоційно-оцінних упушень.

Кв́азісиноні́ми поділяються на: 1) **семанти́чні**, або ідеографічні; 2) **стилісті́чні**; 3) **семáнтико-стилісті́чні**.

С. семанти́чні (прикм. від ім. *семантика*) (**ідеографі́чні** (грецьк. *idéa* – образ, поняття і *grápho* – пишу, креслю, малюю), **поя́ттеві**) – позначають той самий реальної дійсності, але відрізняються між собою певними елементами своїх значень, зумовлюваними різною мотивацією відповідних назв, наголошенням неоднакових кількісних або якісних виявів денотата: *хуртовина* – *завірюха* – *хуга* – *метелиця* – *хурделиця* – *завія* – *веремія* і под. У них немає емоційно-експресивних оцінок. **С. стилісті́чні** – це синоніми, яким притаманні емоційно-експресивні відтінки, що здебільшого спрямовані на вияв позитивного / негативного: *солідний* – *поважний* – *серйозний* – *важний* і т. ін. **С. семáнтико-стилісті́чним** притаманне розрізнення значеннєве та емоційно-експресивне, вирізнення певними семантичними і стилістичними відтінками, стилістичним забарвленням: *успіх* – *тріумф* – *торжество* та ін.

Див.: **Синоні́мія**.

Синоні́ми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) **абсолю́тні (пóвні)** – лексичні дуплети, що позначають однакові: а) за смислом; б) стилістичним забарвленням; в) контекстними умовами; г) конотативними властивостями предмети і поняття; г) яким притаманна однакова лексична сполучуваність; д) які належать до одного стилю мовлення; е) найчастіше використовувані в науковому мовленні: *лелека* – *чорногуз*, *бегемот* – *гіпопотам*, *вік* – *століття*. Для них властива повна рівнозначність і загалом тотожність за вжитком, тобто стильовою сферою функціонування, емоційно-експресивною характеристикою, частотністю, сполучуваністю та ін., пор.: *космос* – *всесвіт*, *мовознавство* – *лінгвістика*, *буриштин* – *янтар*, *адвокат* – *захисник* – *оборонець* та ін.

Див.: **Синоні́ми**.

Пор.: **Синоні́ми ситуативні**.

Синóніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) **загальнопóвні** – слова, що перебувають у синонімічних зв'язках незалежно від контексту, тому що їхнє значення

усталене, пов'язане з лексичною системою мови загалом: *сум, смуток, журба, печаль, туга* і под.

Див.: **Синоніми**.

Пор.: **Синоніми ситуативні**.

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) **пáрні** – вживання двох синонімів для повнішого розкриття позначуваного явища, характеристики поняття й для емпізи, виразності: *Стали думати та гадати – Як братам допомагати* (Нар. тв.).

Див.: **Градація; Плеоназм; Тавтологія**.

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) **ситуативні** (прикм. від ім. *ситуація*) (**контекстуальні** (прикм. від ім. *контекст*)) – слова, що не виступають синонімами в мовній системі, але такі, що розуміються як синоніми в певному контексті або мовленнєвій ситуації, їхнє зближення простежуваним постає в певному контексті, у відповідній ситуації. Так, до слів *веселий, радісний* у поетичних творах часто використовуваними є *весняний, інколи променистий*: *Які круг мене молоді обличчя, / Які круг мене **весняні** слова!* (Максим Рильський); *Навкруг радісні квіти, **променисті** квіти радують мене* (Іван Світличний); такі синоніми уможливають уникнення повтору: *Вона **промовляла** його ім'я **деревам**. Вона **шептала** його **квітам**... Вона **видихала** його **квітам**.*

Див.: **Синоніми**.

Пор.: **Синоніми загальномовні**.

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) **семантико-стилістичні** (**поняттєво-стилістичні**) / **Синоніми поняттєві** – стилістично нейтральні слова, що відрізняються між собою значенневими відтінками, семантичним обсягом і стилістичною маркованістю (стилістичним закріпленням) чи емоційно-експресивним забарвленням, обсягом семантики: *успіх – торжество – триумф; пити – хлистати; безжалісний – безжальний – безсердечний – жорстокий – жорстокосердий – безпощадний* та ін. Позначаючи той самий предмет, явище об'єктивної дійсності, відрізняються між собою значенневими відтінками (мотивовані позначенням різних кількісних чи якісних виявів денотата), але мають тотожне стилістичне забарвлення: *досягнення – здобуток – завоювання; видітися – бовваніти – мріти – маячити – майоріти – рябіти* і под. Синонім: **Синоніми семантичні (ідеографічні)**.

Див.: **Синоніми**.

Пор.: **Синоніми ситуативні**.

Синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) **спільнокореневі** – синонімічні слова зі спільним коренем, але з різними семантичними відтінками, особливостями стилістичного забарвлення чи можливостями поєднання з іншими словами, пор.: *темрява, темінь, темнота, тьма, пільма*.

Сино́німи (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) **стилістичні** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – паличка для письма; прикм. від ім. *стилістика*) – синоніми, що відрізняються здебільшого за конотацією, емоційно-експресивним забарвленням, сферою вживання, належністю до функціональних стилів, а не за поняттєвим значенням: *йти* – *шефствувати* – *теліпатися*. Можуть утворювати синонімічний ряд з нейтральним словом-домінантою, синонімами до якого є позитивно чи негативно забарвлені одиниці або синонімічний ряд, усі одиниці якого емоційно забарвлені, але різняться між собою ступенем вияву інтенсивності дії чи ознаки: *пити* – *дудлити* – *жлуктити* – *заливатися*; *віщий* – *пророчий* та ін. Поповнення синонімічних рядів відбувається за рахунок новотворів. Так, у мові засобів масової інформації чимало нових слів з емоційним (позитивно-оцінним / негативно-оцінним) забарвленням: *початок* – *червень*, *притулок* – *прилисток*, *горизонт* – *обрій*, *небокрай*, *обмеженість* – *примітивізм* – *совковість* тощо.

Див.: **Синоніми; Синоніми семантико-стилістичні.**

Пор.: **Синоніми ситуативні.**

Сино́німи (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) **стилістичні** (прикм. від ім. *стилістика*) **синтаксичні** (прикм. від ім. *синтаксис*) – два або більше висловлень-речень або словосполучень, що мають однаковий або близький логічний зміст, здебільшого ті самі лексичні одиниці, але побудовані за різними синтаксичними моделями й різняться стилістично: *Сніг засипав усе подвір'я* – *Снігом засипано усе подвір'я* і под.

Див.: **Синоніми.**

Сино́німи-замінювачі (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) – вживання протягом тієї самої оповіді двох або більше синонімів для уникнення одноманітності: *Він приносив додому численні призи. Щодень він розповідав своїй матері численні історії про своїх шкільних товаришів. На виставці представлені картини здебільшого молодих художників. Є кілька полотен і вже зрілих майстрів.*

Синонімі́ка (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я + *-ika*) – 1) сукупність синонімів певної мови, що виникають унаслідок багатократних синонімічних наближень слів у минулому. Створена протягом віків С. літературної мови регулює синонімію, робить приємними індивідуальні синонімічні наближення і заміни, примножуючи точність і виразність мовлення. Так, низка слів з опорним словом *очі* увібрала в себе синоніми з різними відтінками значення та емоційно-стилістичним забарвленням. Основу ряду становить синонімічна пара *очі* – *оченята*. До неї прилягають слова: *баньки*, *сліпи*, *вирла*, *очиці*, *очиська*; 2) розділ лексикології, що вивчає синоніми; 3) те саме, що синонімія (див.: **Синонімія**).

Синонімічна (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) **парадїгма** (грецьк. *paradeigma* (*парадеїґма*) – приклад, зразок) – те саме, що синонімічний ряд слів.

Див.: *Ряд слів синонімічний*.

Синонімічний (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) **ряд слів** – див.: *Ряд слів синонімічний*.

Синонімічні (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) **конструкції** (лат. *constructio* – побудова) (**синтаксичні** (прикм. від ім. *синтаксис*) **синоніми**) – див.: *Конструкції синонімічні (синоніми синтаксичні)*.

Синонімія (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) – тип семантичних відношень між мовними одиницями (синонімами), суттю якого виступає повний або частковий збіг їхньої семантики і розмежування тими чи іншими диференційними семами (смиловими, стильовими, стилістичними) (напр.: *мовознавство* – *лінгвістика*, *всесвіт* – *космос*) (див.: *Синоніми*). **Лексична синонімія**. **Морфологічна синонімія**. **Синтаксична синонімія**. **Грамаіічна синонімія**. **Словотвірна синонімія**. **Півна синонімія**. **Часткова синонімія**. **Стилістична синонімія**.

Синсемантичний (*син-* + *семантичний*) – той, якому притаманний власний смисл, службовий. **Синсемантичне слово**. **Синсемантичне речення**.

Пор.: *Автосемантичний*.

Синтаґма (давньо грецьк. *σύνταγμα* (*syntagma*) – стрій, лад, поєднання, щось з'єднане) – 1) двочленна послідовність мовних одиниць (морфем – *ліс-ок*, компонентів підрядного словосполучення: *принесити квіти*, предикативних частин складного речення: *Коли орел кидається до бою, він ховає свої дітей* (Нар. тв.)); 2) одна з основних інтонаційних одиниць. Її також називають тактом. С. створюється мелодією, наголосом, темпом і паузою після неї (за Левом Щербою). С. виконує дві функції: 1) фонетичну (синтаґма членує фразу на такти, властиві певній мові); 2) семантичну (семантичне членування речення сприяє вираженню найтонших смислових і стилістичних відтінків, а також ставлення мовця до змісту висловлення). Часто термін С. використовують на позначення: а) цілісної синтаксичної інтонаційно-смилової одиниці (слово або група слів): *З-за шиб | проміння жмут, | мов блиск омани, | / осіннім усміхом | далеких лук | бренькливі мухи | манить на рундук* (Богдан-Ігор Антонич) – два рядки діляться на сім синтаґм; б) сполуки слів або частин слова, що становить комбінацію означувального елемента й означального: *знавець мови* → *мовознавець*; в) основної синтаксичної одиниці, що виступає в різних варіантах, зумовлених синтаксичним контекстом. У цьому вимірі С. часто кваліфікують як ритміко-інтонаційну одиницю, єдність, мовленнєвий такт мовлення в його логічному членуванні, що складається з двох або більше

слів, об'єднаних у смисловому та інтонаційному відношенні за усталеними законами певної мови: *Минуле не вернути / не виправить минуле / вчорашнє / ніби сон / що випурхнув з очей* (Василь Симоненко) (див.: *Акт мовленнєвий*)); 3) послідовність мовних одиниць, що репрезентує граматично правильне висловлення, або частина граматично правильного висловлення; об'єднання складників, між якими встановлювані ієрархічні відношення; у **прикладній лінгвістиці** – поєднання або злиття двох суміжних мовних одиниць будь-якого рівня, розташованих у певній лінійній послідовності в мовленнєвому потоці. Синтагма має двочленну структуру, у якій наявне співвідношення означального й означуваного, напр., *ходжу, підходити, самохідний, ходити до школи, дівчата ходять*. Отже, синтагма може становити: окреме просте слово, де членами її виступають морфеми; складне слово, у якому членами є його окремі складники; словосполучення і речення, в яких членами синтагми є окремі слова – члени речення і частини складного речення. Два мовних компоненти одного мовного рівня утворюють одну одиницю вищого рівня. Розрізняють внутрішні і зовнішні синтагми. До внутрішніх належать синтагми у межах слова, до зовнішніх – синтагми, які складаються зі слів або одиниць ще вищого рівня. Синтагма є одночасно і мовленнєвою, і мовною одиницею, бо, з одного боку, вона характеризується лінійністю, протяжністю, а з іншого – є результатом реалізації певної мовної моделі; у **дискурсології** – бінарне (дwochленне) сполучення мовних одиниць (*фонем, морфем, слів, фраз*); як мовленнєва дія складається з двох фаз: *профаз* і *емфаз*; 4) поєднання двох однотипних однорівневих мовних одиниць у лінійному потоці мовлення, що зумовлене дієсловами певної мови: *Василина брела польовою стежкою, / вибилася із сил, / і, плачучи від нерозділеного горя, / впала на прив'ялу траву* (Іван Нечуй-Левицький).

Синтагматика (грецьк. *syntagma* – устрій, лад, поєднання, з'єднання + *-ика*) – 1) один із двох системних аспектів у вивченні мови, що розглядає відношення між послідовно розташованими одиницями за їхнього безпосереднього поєднання в реальному потоці мовлення або в тексті, тобто сполучуваність мовних одиниць (пор.: **Парадигматика**); у парадигматиці відношення між двома або більше мовними одиницями / елементами розглядають як відношення опозитивні (відношення протиставлення) в їхніх асоціативних рядах, а в С. такі відношення виявлювані як відношення контрасту мовних одиниць у їхніх лінійних позиціях і зв'язках; протиставлення парадигматики і С. ґрунтується на двох виявах, двох формах існування мови, функціонування мовних одиниць – у системі (мова) і в тексті (мовлення). У С. мовні одиниці аналізують як позиційно упорядковані, а не як рівноправні і взаємозамінювані. Розрізняваність і диференційованість мовних одиниць у парадигматиці має абсолютний характер, у С. – вона відносна: в одних одиниці розрізнявані, а в інших – вони або повністю, або ж частково збігаються. Для С. суттєвими постають і план вираження, і план

змісту. Синтагматичні одиниці контекстно упорядковані. Поняття позиції і контексту складають основні категорії теорії С. Інколи С. можна кваліфікувати вузько – як розділ синтаксису, що досліджує словосполучення (у вузькому сенсі – синтагми); 2) відношення між мовними одиницями, що виникають за їхнього послідовного лінійного розташування (у мовленні, тексті) (див.: *Відношення синтагматичні*).

Синтагматичний (грецьк. *syntagma* – устрій, лад, поєднання, з'єднання; прикм. від ім. *синтагматика*) **клас** (лат. *classis* – розряд, група) **слів** – див.: *Клас слів синтагматичний*.

Синтагматичний (грецьк. *syntagma* – устрій, лад, поєднання, з'єднання) **наголос** – див.: *Наголос синтагматичний*.

Синтагматичний (грецьк. *syntagma* – устрій, лад, поєднання, з'єднання; прикм. від ім. *синтагматика*) **паралелізм** (грецьк. *parallēlismos* – зіставлення, порівняння) – див.: *Паралелізм*.

Синтагматичні (грецьк. *syntagma* – устрій, лад, поєднання, з'єднання; прикм. від ім. *синтагматика*) **зв'язки слів** – див.: *Зв'язки слів синтагматичні*.

Синтаксе́ма (*синтаксис* + *сема*) – мінімальна, далі неподільна семантико-синтаксична одиниця, що виділяється на основі семантико-синтаксичних відношень і яка одночасно постає носієм елементарного смислу і як конструктивний компонент складніших синтаксичних побудов з характерним відповідним інвентарем синтаксичних функцій; синтаксемі властивий план вираження; словоформа, яка бере участь в організації речення і є компонентом семантичної структури речення. Функційна типологія синтаксем ґрунтується на кваліфікації синтаксичної функції як конструктивного навантаження синтаксичної одиниці в побудові комунікативної одиниці. Для визначення синтаксеми здебільшого використовують триєдність «значення + форма + функція». Для з'ясування синтаксеми суттєвою постає симетрія усіх трьох компонентів (основні: синтаксична позиція і семантика, морфологічний показник є факультативним), пор.: а) усі три показники збігаються: *перед заняттями, по гриби, на горі*; б) морфологічний бік синтаксеми не збігається із семантичним і синтаксичним: в реченні *На другий день після розмови з Петром Марія поїхала до міста для подання документів до суду* (Марія Дзюба) синтаксема морфологічно ускладнена, тому що її формант *на другий день після* виражений синтаксично і семантично зв'язаною словосполученням. Подібна асиметрія спостережувана і в разі, коли морфологічний показник порушується з боку не форманта за *принципом*, а лексичного компонента синтаксеми, реалізованого цілою предикативною одиницею: *Керівник вирішує наявну ситуацію за принципом «Коли треба, то ми завжди готові»* (Україна молода. – 2010. – 12 лютого). Тому найбільш діагностичним показником синтаксеми постає її синтаксична позиція – позиція одного члена речення, реалізувати яку в конкретному висловленні

можна не тільки інваріантна словоформа. Розмежовують такі функції синтаксем: 1) самостійні, ізольоване використання одиниці; 2) використання одиниці як компонента речення; 3) прислівне вживання одиниці як компонента словосполучення (або сполуки слів). Ці функції дозволяють диференціювати три функційні типи синтаксем: 1) **ВІЛЬНІ** (*заголовки, драматургійні ремарки, експозиційні типи речень у тексті* тощо); 2) **зумовлені** (*предикований компонент речення, поширювачі речення, напівпредикативні ускладнювачі речення* под.); 3) **зв'язані** (*придієсловні, приіменникові, приад'єктивні, приадвербіальні* і т. ін.).

Синтаксе́ма (*синтаксис + сема*) **предика́тна** (прикм. від ім. *предикат*) – синтаксема, що своєю семантико-синтаксичною валентністю зумовлює кількісно-якісний склад субстанційних синтаксем (передають значення реальної предметності) й окреслює семантичну структуру простих елементарних речень, у тому числі й у складі неелементарних конструкцій: *Хлопець повертається з лісу додому*.

Синтаксе́ми (*синтаксис + сема*) **ВІЛЬНІ** – синтаксеми із самостійним конструктивно-семантичним значенням, що надають їм найширші синтаксичні можливості. Спроможні вживатися в різних функціях і позиціях.

Синтаксе́ми вторі́нні предика́тні (прикм. від ім. *предикат*) – синтаксеми на позначення певної ознаки, що утворилися внаслідок об'єднання елементарних простих речень у просте ускладнене речення: *Діти пішли до лісу по гриби* ← *Діти пішли до лісу, щоб назбирати грибів*.

Синтаксе́ми вторі́нні субстанці́йні (прикм. від ім. *субстанція*) – синтаксеми на позначення певного носія ознаки, що утворилися внаслідок об'єднання елементарних простих речень у просте ускладнене речення.

Синтаксе́ми (*синтаксис + сема*) **зв'язані** – синтаксеми переважно об'єктного значення, яким властива тільки прислівна функція: *З кожною весною повертаюся знову в дитинство своє* (Анатолій Яна).

Синтаксе́ми субстанці́йні (прикм. від ім. *субстанція*) – синтаксеми семантично елементарного речення, що передають значення реальної предметності: *Дитина читає книгу*.

Синсемі́чність (ім. від прикм. *синсемічний*) – принцип сполучення слів, що ґрунтується на наявності спільних сем і відповідно двобічній спроможності до сполучення.

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) – 1) система правил і засобів зміни й побудови словосполучень, речень у будь-якій мові; 2) розділ граматики як науки, що вивчає систему синтаксичних одиниць, правила та засоби їхньої побудови і зміни у формальному та семантичному вимірах. **Сінтаксис комунікативний. Сінтаксис речення. Сінтаксис семантичний. Сінтаксис статичний. Сінтаксис тексту. Сінтаксис частин мови. Сінтаксис поетичний.**

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв’язок, поєднання, порядок) **актуальний** (лат. *actualis* – дійовий, справжній) – синтаксис речення, що вивчає його актуальне членування.

Див.: *Синтаксис комунікативний; Членування речення актуальне.*

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв’язок, поєднання, порядок) **аморфний** (грецьк. *amorphos* – безформний) – написання художніх творів без використання розділових знаків, де синтаксис постає розмитим, невизначеним: *кажеш це веселка / це стосується навіть мертвих / бо декотрі назавжди залишаються в повітрі / коли повітря сходить з ума / коли / повітря / сходить / з ума* (Василь Герасим’юк).

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв’язок, поєднання, порядок) **глибінний** – використовувався у теорії трансформаційних породжувальних граматики (генеративній лінгвістиці) спосіб абстрактного опису семантичної структури речення.

Див.: *Структура речення семантична.*

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв’язок, поєднання, порядок) **дистрибутивний** (лат. *distributivus* від *distribuere* – розділяти, розчленовувати) – синтаксис, предметом якого є валентність, реляційні й дистрибутивні властивості слова. Синонім: *Синтаксис структурний*.

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв’язок, поєднання, порядок) **зіставний** – розділ зіставного мовознавства, що вивчає спільні й відмінні ознаки граматичної будови словосполучень і речень зіставлених мов, а також їх творення й функціонування.

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв’язок, поєднання, порядок) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) – синтаксис, об’єктом якого є актуальне членування речення, комунікативна парадигма речень, типологія висловлень тощо.

Див.: *Членування речення актуальне.*

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв’язок, поєднання, порядок) **конструктивний** (прикм. від ім. *конструкція*) – синтаксис мови (не мовлення); вивчає речення як структурні схеми.

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв’язок, поєднання, порядок) **логіко-граматичний** (*логіко* + *граматичний*) – синтаксис, у якому речення та його компоненти інтерпретуються з позиції логіки. Підмет і присудок ототожнювані з відповідними елементами судження: *Хлопець працює* = *хлопець* – суб’єкт і *працює* – предикат.

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв’язок, поєднання, порядок) **номінативний** (прикм. від ім. *номінатив*) – синтаксис, що вивчає номінативну функцію речень, тобто функцію, пов’язану з позначуваною реченням ситуацією (подією). Постає важливим розмежування денотата синтаксичних одиниць та їхнього сигніфіката. Так, для речення *Дівчинка виконує уроки* денотатом є конкретна позначувана ситуація, а сигніфікатом –

узагальнювальний клас ситуацій з відповідним типом «діяч → дія ← предмет, охоплений дією».

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **прагматичний** (прикм. від ім. *прагматика*) – синтаксис, предметом якого є комплекс проблем, пов'язаних з мовцем і адресатом, їхньою взаємодією у процесі комунікації (див.: *Акт мовленнєвий*).

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **синтагматичний** (прикм. від ім. *синтагматика*) – розділ синтаксису, що вивчає синтаксичну валентність слова, способи її реалізації і виражені нею відношення; установлює закономірності лінійної сполучуваності словоформ.

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **структурний** (прикм. від ім. *структура*) – див.: *Синтаксис дистрибутивний*.

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **формально-структурний** (*формально* + *структурний*) – див.: *Синтаксис структурний*.

Сінтаксис (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **функційний** (прикм. від ім. *функція*) – 1) синтаксис, об'єктом вивчення якого є функції синтаксичних засобів у побудові зв'язного мовлення; 2) синтаксис, що використовує в дослідженні функційний підхід (підхід від функції до засобів її вираження).

Синтаксична (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **варіативність** – див.: *Варіативність синтаксична*.

Синтаксична (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **конструкція** (лат. *constructio* – побудова) – див.: *Конструкція синтаксична*.

Синтаксична (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **позиція** (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) – див.: *Позиція синтаксична*.

Синтаксичне (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **значення** – див.: *Значення синтаксичне*.

Синтаксичне (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **перетворення** див.: *Перетворення синтаксичне*.

Синтаксичне (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **поле** – див.: *Поле синтаксичне*.

Синтаксичний (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **зв'язок** – див.: *Зв'язок синтаксичний*.

Синтаксичний (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **перерозклад** – див.: *Перерозклад синтаксичний*.

Синтаксичний (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **рівень** – див.: *Рівень синтаксичний*.

Синтаксичний (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **час** – див.: *Час синтаксичний*.

Синтаксичні (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **відношення** – див.: *Відношення синтаксичні*.

Синтаксичні (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **моделі** (франц. *modeler* – формувати від *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **аналізу** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **мови** – див.: *Моделі аналізу мови синтаксичні*.

Синтаксичні (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок; прикм. від ім. *синтаксис*) **норми** (лат. *norma* – правило) – див.: *Норми синтаксичні*.

Синтаксичні (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **одиниці** – див.: *Одиниці синтаксичні*.

Синтаксичні (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **синоніми** (грецьк. *synonymos, synonymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) – те саме, що синонімічні конструкції.

Див.: *Конструкції синонімічні*.

Синтактика – один із аспектів семіотики, пов'язаний із нормальним та змістовим відношенням між знаками у мовленні, дискурсі; аспект / розділ семіотики, що вивчає синтаксис різних знакових систем, тобто структурні вияви поєднань знаків і правила їхнього утворення і перетворення безвідносно щодо їхнього значення та функцій знакових систем. **Синтактичний аспект** – дослідження мови, за якого виділяються відношення між одиницями мови.

Синтактика мовленнєвого жанру (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus (generis)* – рід, вид) – закономірності взаємодії і поєднання мовленнєвих жанрів у комунікації; правила переходу від одного мовленнєвого жанру до іншого в межах дискурсу.

Сінтез (грецьк. *synthesis* – поєднання, сполучення, складання) – 1) див.: *Синтетизм; Силепсис*; 2) процес утворення звуків мовлення спеціальним акустичним приладом; у **дискурсології** – процедура поєднання розрізнених одиниць в єдине ціле; 3) метод наукового дослідження явищ дійсності в їхній єдності та цілісності, основою якого є з'єднання частин в єдине ціле; у **прикладній лінгвістиці** – останній етап машинного перекладу, коли на підставі раніше напрацьованої інформації будується фраза тієї мови, якою перекладається відповідний текст; у **квантитативній лінгвістиці** / **математичній лінгвістиці** – породжувальні правила, що синтезують текст; структуруються для побудови тексту за заданими семантичними множниками.

Сінтез (грецьк. *synthesis* – поєднання, сполучення, складання) **артикуляційний** – у **прикладній лінгвістиці** – один із напрямів автоматичного синтезування мовлення, який полягає в моделюванні процесу мовлення з урахуванням відомостей про артикуляцію. Такі відомості використовуються для кількісної оцінки форми мовленнєвого апарата, його

резонансних характеристик та характеристик звукових джерел. Далі на підставі розрахункових даних генерується мовленнєвий сигнал.

Сінтез (грецьк. *synthesis* – поєднання, сполучення, складання) **моблення – у прикладній лінгвістиці** – процес створення мовлення за допомогою технічних засобів (аналогових або цифрових). На сьогодні автоматичний синтез мовлення є розвинутішим та успішнішим у порівнянні з автоматичним аналізом мовлення.

Пор.: *Аналіз (розпізнавання) мовлення автоматичний.*

Сінтез (грецьк. *synthesis* – поєднання, сполучення, складання) **моблення акустичний (сигнальний) – у прикладній лінгвістиці** – один із напрямів автоматичного синтезу мовлення, в основу якого покладено виявлення і відтворення в синтезованому сигналі акустичних характеристик природного мовлення, що є суттєвими щодо сприйняття (перцепції).

Синтезатор (грецьк. *synthesis* – поєднання, сполучення, складання) **моблення електричний (аналоговий) – у прикладній лінгвістиці** – один з видів синтезаторів мовлення. Синтез мовлення відбувається за допомогою програмування разом різних звуків, що попередньо записані на магнітних носіях. Таким синтезатором був вокодер Х. Дадлі (1968 р.).

Синтезатор (грецьк. *synthesis* – поєднання, сполучення, складання) **моблення механічний** (прикм. від ім. *механіка*) – **у прикладній лінгвістиці** – синтезатор мовлення першого покоління. Принцип роботи таких синтезаторів полягав у механічному моделюванні звуків мовлення, що створювалися механічними частинами синтезаторів. Такими синтезаторами були апарати В. Кранценштейна та В. фон Кемплена (обидва XVIII ст.). Це були механічні аналоги людського мовленнєвого тракту, де за допомогою вібраційних язичків, свистків та різних резервуарів і камер створювалися до 20 звуків, схожих на звуки людського мовлення. Механічні синтезатори не були автоматизованими та керувалися операторами.

Синтезатор (грецьк. *synthesis* – поєднання, сполучення, складання) **формантний** (прикм. від ім. *форманта*) – **у прикладній лінгвістиці** – один з видів пристроїв синтезування мовлення, основа роботи якого полягає у використанні не всіх, а тільки характерних звукових хвиль, сприйняття яких дозволяє застосовувати цей тип синтезу з професійною метою.

Синтезування (грецьк. *synthesis* – поєднання, сполучення, складання) – одна з трьох ознак, що характеризує типологію мови (за Едвардом Сепіром). Наприклад, за способом С. безафіксні (кореневі) мови називаються ізольовальними й аналітичними (китайська, в'єтнамська та інші мови).

Синтетизм (грецьк. *synthesis* – поєднання, сполучення, складання) (**сінтез, склáднення, з'єднування**) – типологічна ознака мовної структури, що виявляється в об'єднанні в межах одного слова кількох морфем (лексичних, словотвірних, словозмінних), пор. С. у словотворі: *лісок, тонконогий* – замість: *маленький ліс, з тонкими ногами*; С. у морфології:

проспіваєш, кажеш – замість *Ти проспіваєш, Ти кажеш*; С. у синтаксисі: *блакитна сукня* – замість *сукня блакитного кольору*.

Пор.: *Аналітизм*.

Синтетична (прикм. від ім. *синтез / синтетизм*) **фóрма** (лат. *forma*) – див.: *Форма синтетична*.

Синтетичний (прикм. від ім. *синтез / синтетизм*) **спóсіб** – див.: *Спосіб синтетичний*.

Синтетичні (прикм. від ім. *синтез / синтетизм*) **мóви** – див.: *Мови синтетичні*.

Синхі́зис (грецьк. *synchysis* – злиття) – перенесення слів, що порушують порядок слів у висловленні, що робить його складним за розумінням. Здебільшого поширений в ораторському мистецтві.

Синхроніза́ція (грецьк. *synchronos* – одночасний + *-ізація*) **фа́зова** (прикм. від ім. *фаза*) – у **дискурсології** – узгодження моментів, що належать до нерівнорядних процесів; у діяльності свідомості реалізується посередництвом актів рефлексії; при синхронізації двох свідомостей висловлення виступає як складна інтерполірувальна дія: узгоджує і процес спілкування й образи ситуацій, неоднаковою мірою відомі комунікантам.

Синхронія (грецьк. *synchronos* – одночасний) – 1) стан мови в певний момент її розвитку як системи одночасно наявних взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів (див. також: *Система мови*); горизонтальний зріз мови, умовне виділення одного стану, одного історичного етапу розвитку мови, який розглядається як об'єкт дослідження. Синхронним є все, що стосується статичного аспекту науки; діахронним є все те, що стосується еволюції (Фердинанд де Соссюр); 2) вивчення мови в цьому стані (в абстракції від часового чинника).

Пор.: *Діахронія*.

Сирконста́нт / Сирконста́нти (франц. *circomstance* від лат. *circumstantia* – обставини, умови) – вільні, не зумовлені валентними властивостями поширювачі слова (*обставини часу, місця, способу дії* тощо). Функційно сирконстанти протиставлені актантам: *За сприятливих обставин турки швидко захопили навколишні села* (Володимир Малик) – сирконстанти: *за сприятливих обставин, швидко*, актанти: *турки, села*.

Систéма (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) – сукупність елементів, якій властиві: 1) закономірні відношення між елементами; 2) цілісність як результат цієї взаємодії; 3) автономність поведінки; 4) несумарність (неадитивність) властивостей системи щодо властивостей складників її елементів. У мові немає несистемних явищ. Відзначувані дослідниками “асистемні факти” насправді постають включеними у відношення з одиницями мови на тому чи тому ґрунті. Мова – відкрита система, у зв'язку з чим витворюване враження асистемності. Суворість системної організації мови на різних її рівнях різні.

Систéма (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **абстра́ктна** (лат. *abstrahere* – відволікати) – визначальний термін загальної теорії систем, під яким мається на увазі певну сукупність елементів, що перебувають у відповідних відношеннях і зв'язках. Охоплює, за ступенем збільшення складності, об'єкт-систему, систему об'єктів певного типу і множинність об'єктів-систем.

Систéма (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **адапті́вна** (лат. *adaptare* – прилаштовувати) – у **дискурсології** – проміжна інстанція, що співвимірює взаємодію двох систем, які первинно неспівмірні одна з одною, і яка таким чином забезпечує їхнє взаємне підлаштування й фазову синхронізацію.

Систéма (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **акце́нтно-інтонаці́йна** (*акцентно* + *інтонаційний*) – див.: **Система**.

Порівн.: **Імперфект; Перфект**.

Систéма (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **апроксимати́вна** (грецьк. *aproxymate* (*προσέγγιση*) – говоріння) – те саме, що інтермова.

Див.: **Інтермова / Система апроксимативна**.

Систéма (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **вокалі́зму** (лат. *vocalis* – голосний звук) – система голосних фонем; сучасна система українського вокалізму нараховує шість голосних фонем: [a], [o], [e], [u], [i], [y].

Систéма (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **гіперте́кстова** (прикм. від ім. *гіпертекст*) / **Систéми гіперте́кстові** – одна зі сфер прикладної лінгвістики, що спрямована на створення таких систем, що розглядаються як особливий різновид організації тексту і навіть особливий, принципово новий вид тексту, протиставлений багатьма своїми властивостями звичайному текстові, сформованому в гутенбергівській традиції книгодрукування.

Див.: **Гіпертекст; Лінгвістика прикладна; Інтелект штучний; Технології гіпертекстові**.

Систéма (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **двійкова** – у **прикладній лінгвістиці** – система обчислювання, що використовує для запису чисел тільки два символи, зазвичай 0 (нуль) та 1 (одиницю). С. д. є позиційною системою числення, база якої дорівнює двом. Завдяки тому, що таку систему досить просто використовувати в електричних схемах, С. д. набула поширення у світі обчислювальних пристроїв.

Систéма (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **змішана** – система, що використовує родову і класну системи.

Систéма (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **і структу́ра** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення,

взаєморозташування) – два виміри мови, що репрезентують: 1) мову як унікальну систему світу; 2) структуру мови як важливий аспект системних відношень одиниць та їхніх розрядів. Системі притаманні цілісність, що зумовлена суворими закономірними відношеннями одиниць, які входять до її складу. Структура позначає більш абстраговане поняття, зорієнтоване на сукупність зв'язків і відношень, що організують елементи системи. Система і структура – онтологічні властивості мови. Внутрішньорівневі відношення наявні в системній організації, позарівневі відношення – це структурні взаємовідношення.

Система (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **класна** (лат. *classis* – розряд) – система, що використовує низку семантичних ознак: 1) *особистість* – протиставлення людей усім іншим об'єктам; 2) *істота* – протиставлення живих сутностей неживим та інші ознаки.

Система (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **консонантизму** (лат. *consonans*, род. відмінок *consonantis* – приголосний звук) – система приголосних фонем; сучасна система українського консонантизму нараховує 32 приголосні фонemi.

Система (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **концептуальна** (англ. *concept* – поняття; лат. *concipere, conceptus* – сенс, думка, поняття; прикм. від ім. *концепт*) / **Структура** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **концептуальна** – ментальний рівень і / або ментальна (психічна) організація, де міститься сукупність усіх розумових концептів людини, їхнє упорядковане і систематизоване пояснення.

Система (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **лексико-семантична** (*лексико* + *семантичний*) – один із рівнів мовної структури, що складається зі слів та їхніх значень; упорядкована множинність лексичних і фразеологічних одиниць, співвіднесених і водночас протиставлених за своїми значеннями і будовою. С. л.-с. охоплює три структурні підсистеми, об'єднані особливими для кожної з них відношеннями: епідигматику, парадигматику (1) та синтагматику (1).

Система (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **мови** – 1) цілісна сукупність елементів природної мови, кожний з яких існує не ізольовано, а у протиставленні й взаємозв'язку, взаємодії з іншими компонентами системи. Поняття системи мови охоплює поняття: рівнів мови, одиниць мови, парадигматичних відношень, синтагматичних відношень (див. також: *Парадигматика; Синтагматика*), знаковість мови (див. також: *Знак мови*); синхронія, діахронія (див. також: *Діахронія; Синхронія*); 2) множинність елементів будь-якої природної мови, що перебувають у стійких відношеннях і зв'язках один з одним і утворюють певну єдність і цілісність. **Фонологічна система. Лексична система.**

Система частин мови. Система відмінків. Система форм часу. Аспектуальна система.

Система (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **мовна** – словник і граматики мови.

Система (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **родова** – система, що використовує чоловічий, жіночий і середній роди. У чистому вигляді практично не зустрічається.

Система (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **сигнальна** (прикм. від ім. *сигнал*) **друга** – система реакцій людини, створювана не тільки органами почуттів, але й мозком, що опрацьовує певні органи почуттів, перетворюючи їх у сигнали другого порядку, які постають даними людської свідомості. С. с. д. існує у вигляді слів. Вона забезпечує не тільки ситуативне, але й абстрактне, діалектичне мислення, оформляє людську свідомість.

Система (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **соціально-комунікативна** (лат. *socialis* – суспільний і *communicatio* – пов'язую, спілкуюсь) – сукупність кодів і субкодів, які використовують у відповідному мовному співтоваристві та які перебувають один з одним у відношеннях функційної додатковості.

Система (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **стилістична** (прикм. від ім. *стилістика*) / **Стилістична** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **система** (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **української мови** – сукупність функційних та експресивних стилів у їхніх взаємозв'язках. Поняття С. с. (Лев Щерба, Микола Панов, Юрій Скребньов, Світлана Єрмоленко та ін.) постало на основі опрацювання теорії стилістичних парадигм (див.: *Стилістика парадигмальна*). Через постійну “рухливість” С. с. не має такої стрункості, як система мови, але явища асиметрії властиві не тільки С. с.: вони органічно притаманні мовній системі загалом, постаючи опертям її розвитку.

Система (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **фонологічна** (прикм. від ім. *фонологія*) – сукупність фонем певної мови в їхніх взаємозв'язках. Функціонує за властивими їй закономірностями і може мати деякі специфічні особливості навіть у близькоспоріднених мовах. Наприклад, українська мова має пари фонем, що протиставлені за ознаками, яких не має російська мова (фонем */t/* і */z/*).

Системи (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **аглютинативні** (лат. *agglutinatio* – приклеювання, склеювання) **відмінкові** – системи, у яких вираження відмінка формально відокремлено від вираження інших категорій.

Системи (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **відмінкові в загальній морфології** (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд і *logos* (*λογος*) – слово, вчення) – у мовах світу виявленими

постають кілька різновидів відмінкових систем: 1) кумулятивні й аглютинативні; 2) редуковані і гіпертрофовані системи; 3) синтаксичні і семантичні системи.

Див.: *Системи аглютинативні відмінкові; Системи кумулятивні відмінкові.*

Системи (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **інформаційно-пошукові (ІПС)** – системи, що виникли наприкінці 1950-1960-х років і були певним реагуванням лінгвістів на запити науково-технічного прогресу, запити збереження науково-технічної інформації. За типом збереження та опрацювання інформації, за особливостями пошуку ІПС диференційовані на **документальні** та **фактографічні**. У документальних ІПС зберігаються тексти документів або їхні описи (*реферати, бібліографічні карточки* тощо), а **фактографічні ІПС** – описують конкретні факти, не обов'язково в текстовій формі: *різноманітні таблиці, формули вияву даних*. Наявні також і **змішані ІПС**, що охоплюють і документи, і фактографічну інформацію. Сьогодні фактографічні ІПС ґрунтуються на технології баз даних (БД). Для забезпечення інформаційного пошуку в ІПС створюються спеціальні інформаційно-пошукові мови, основу яких представляють інформаційно-пошукові тезауруси. Динаміка і розвиток сучасних інформаційно-пошукових систем пов'язано з опрацюванням ІПС безтезаурусного типу, що працюють зі споживачем обмеженою природною мовою, пошук провадиться за текстами рефератів документів, за їхнім бібліографічним описом, інколи за самими документами. Для індексування в ІПС безтезаурусного типу використовуються слова і словосполучення природної мови.

Див.: *Лінгвістика прикладна; Інтелект штучний.*

Системи (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **класифікацій** (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **складнопідрядних речень** – основними класифікаціями складнопідрядних речень є: 1) функційна; 2) морфологічна; 3) формальна; 4) структурно-семантична.

Системи (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **комунікації** *communicatio* – пов'язую, спілкуюсь) **невербальні** (не- (лат. *verbalis* – усний, словесний) – різноманітні засоби, у яких утілилось бажання людей зафіксувати і передати інформацію про світ, що їх оточує, за допомогою різних засобів і символів (*вишивання, плетіння, орнамент, одяг, зачіски, татування* тощо), а також за допомогою диму, звуків барабанів, прапорцевої сигналізації, азбуки Брайля тощо).

Системи (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **конгрегаційні** (лат. *congregatio* – поєднання, сполучення) – системи існування об'єктів, що поєднують у собі ознаки різних характеристичних параметрів. До С. к. відносять часто сурядний зв'язок у структурі простого і складного речення, особливо в тих випадках простого

речення, коли поєднуваними постають функційні величини різного порядку: *Ніхто і ніколи не знає, як його доля складеться в другій половині життя* (Василь Сухомлинський); *Хто і навіщо все це зібрав до зали на виставку нікого вже й не цікавило* (Валер'ян Підмогильний); *Такий успіх приходить не відразу і не до всіх; Пройти медичний огляд необхідно усім і обов'язково*.

Див.: *Ряд закритий (замкнутий) словесний; Ряд синтаксичний*.

Системи (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **кумулятивні** (лат. *cumulatio* – збільшення, скупчення) **відмінкові** – системи, у яких вираження відмінка відбувається разом, сукупно з вираженням граєм інших категорій.

Системний (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання; прикм. від ім. *система*) **підхід** – див.: *Підхід системний*.

Системність (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання; ім. від прикм. *системний*) – виявляється в рівневій будові мови, що розуміється як цілісна система, утворювана взаємодією підсистем або рівнів (ярусів). У рівневій організації мови здебільшого виділяють фонетику, лексику, граматику (словотвір, морфологія, синтаксис).

Системність (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання; ім. від прикм. *системний*) **мóви** – у традиційному мовознавстві дослідження системних відношень зумовило постання різноманітних класифікацій: 1) поділ слів за частинами мови за характером їхніх значень. Формальних показників, синтаксичній ролі, словотвірними типами; 2) виділення у складі частин мови інших розрядів: класифікація дієслів за видами, типами дієвідмінювання; іменників за родами, типами відмінювання тощо. Системна організація мови була визнана як особливе унікальне явище дійності. Вільгельм фон Гумбольдт визнавав системну організацію мови. Системність мови констатували Степан Смаль-Стоцький, Федір Буслаєв, Олександр Потебня, Іван Бодуен де Куртене та ін. Іван Бодуен де Куртене розглядав мову як “узагальнену структуру”. Фердинанд де Соссюр вважав, що відношення, взяті окремо, і становлять сутність тієї чи тієї одиниці. У мові суттєві опозиції, відмінності. Концепція системності стала методологічною основою формування структуралізму, представниками якого є: Празький лінгвістичний гурток, глосематика, американська дескриптивна лінгвістика. Граничні висновки соссюрівських положень про системність мови стали опертям абсолютизації відношень мовних одиниць. У глосематиці основне – система відношень: мова як мережа відношень, релятивний каркас або конструкт, що постає байдужим до природи свого матеріального вираження і втілення. Вивчення відношень, системних зв'язків мовних зв'язків є надзвичайно важливим, але мову не можна ототожнювати з цими відношеннями і розглядати мову як релятивний каркас. Відношення не існують поза їхнім матеріальним утіленням в тій чи тій мові, в тій чи тій одиниці мови. У дослідницькій меті слід розглядати той чи той аспект мови або її одиниць, але ні в якому разі їх не можна абсолютизувати.

Системність (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання; ім. від прикм. *системний*) **мовленнєва** – вияв системних зв'язків мовних елементів у мовленнєвому модусі (мовленнєва *синонімія*, *мовленнєва антонімія*, *полісемія* тощо).

Системність (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання; ім. від прикм. *системний*) **мовного зна́ка** – існування мовного знака в обов'язковому взаємозв'язку з іншими знаками.

Системоло́гія (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання + *-...логія*) – теоретичне і практичне вираження системономії, що тяжіє до універсалізму сфери знань на перетині філософії, математики, кібернетики та інших наук. Основні категорії: система і хаос, поліморфізм та ізоморфізм, симетрія й асиметрія, суперечливість і несуперечливість, зміни та неволюційне збереження, розвиток та еволюційне збереження, дія і відношення, стійкість і нестійкість. Основні закони: системності, системних перетворень, поліморфізації, ізомеризації, збереження системної подібності, системної симетрії й асиметрії, системної суперечливості й несуперечливості.

Системономія (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання + *-онома*) – системний «світогляд», що об'єднує системний метод, системний ідеал і системну парадигму.

Сирконста́нт (франц. *syrkonstant*) – учасник події, описуваної реченням, що не входить до системи обов'язкових валентностей дієслова, на відміну від *актанта*; клас денотативних ролей, обставини і характеристика подій в усій їхній різноманітності: *На світанку дівчинка рушник дарувала батькові.*

Ситуа́нт (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) – денотативна роль, учасник ситуації, який ускладнює і конкретизує або основну пропозицію, або актантну чи сирконстантну ролі. Ситуант може конкретизувати основну пропозицію: *Хлопчик сидів з малюнком у руках* (*малюнок* – комітатив, учасник-ускладнювач ситуації, але не змінює її); або актантну / сирконстантну роль (*у руках* – партитив, частина протагоніста).

Ситуа́тив (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) – компонент семантико-синтаксичної структури речення зі значенням зовнішньої природної або соціальної ситуації, що визначають стан суб'єкта; денотативна роль сирконстантного типу, особливості середовища, де відбувається дія: *На безриб'ї і рак – риба.* З-поміж ситуативів слід розмежовувати: 1) **власне-ситуа́тиви** – стан середовища: *Старий Шут кружляв у тиші польовій...* (Богдан-Ігор Антонич); 2) **просторóво-часовий ситуа́тив** – форми суспільної організації часу: *Бійка між злоцями трапилась на перерві* (Василь Сухомлинський); *На уроці учителька не змогла пояснити учням необхідність проведення додаткових занять* (Україна молода. – 2007. – 14 грудня); 3) **причинóво-часовий ситуа́тив**: *У*

неділю Нимидора відпочивала (Іван Нечуй-Левицький); 4) **ста́ново-причинóво-часовій ситуа́тів**: *На дощі шапка втратила свою форму* (Богдан-Ігор Антонич).

Ситуа́тівна (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище; прикм. від ім. *ситуатив*) **моде́ль** (франц. *modeler* – формувати від *modéle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – див.: **Моде́ль ситуативна**.

Ситуа́тівний (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище; прикм. від ім. *ситуатив*) **конте́кст** (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) – див.: **Конте́кст ситуативний**.

Ситуа́тівний (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище; прикм. від ім. *ситуатив*) **рі́вень володі́ння мо́вою** – див.: **Рі́вень володі́ння мовою ситуативний**.

Ситуа́тівні (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище; прикм. від ім. *ситуатив*) **но́рми** (лат. *norma* – правило) **кому́ніка́твної** (прикм. від ім. *кому́нікація*) **поведі́нки** – див.: **Но́рми кому́нікативної поведі́нки ситуативні**.

Ситуа́ційні (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **ро́лі** (франц. *róle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) – див.: **Ро́лі ситуа́ційні**.

Ситуа́ція (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) – 1) позначення зовнішньої семантики речення, тієї події, яка описується реченням, і в якій беруть участь передбачувані дієсловом актанти: *Дівчина п'є воду з джерела*; 2) обставини, умови процесу кому́нікації; контекст мовлення, тобто ті умови (*обставини, мета, завдання* тощо), у яких реалізоване висловлення, той ситуативний контекст, де постає мовлення і який впливає на побудову мовлення та його перебіг, пор., наприклад, вияв контекстуально неповних або ситуативно неповних речень: (Мати:) *Та звідки ти такий сумний повертаєшся?* – (Василько:) *З городу* (Валер'ян Підмогильний); *«То йдемо до тієї нашої нічліжк?»* – *«До якої нашої?»* (Архип Тесленко).

Ситуа́ція (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **білінгвокульту́рна** (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) – лінгвокульту́рна ситуа́ція, сутність якої визначається тим, що переважна більшість населення країни, регіону розмовляє двома мовами й послуговується двома культурами.

Див.: **Мова; Культура; Ситуа́ція лінгвокульту́рна**.

Пор.: **Ситуа́ція монолінгвокульту́рна; Ситуа́ція полілінгвокульту́рна**.

Ситуа́ція (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **категорі́йна** (прикм. від ім. *категорія*) – виражена різними засобами висловлення типова змістова структура, що ґрунтується на певній граматичній категорії й утвореному нею в певній мові функційно-

семантичному полі й становить один з аспектів загальної ситуації, передаваної висловленням, одну з категорійних ознак.

Ситуація (фран. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **каузативна** (прикм. від ім. *каузатив*; лат. *causa* – причина) – ситуація, що охоплює дві мікроситуації (каузальної мікроситуації та каузованої мікроситуації), пов'язані між собою відношеннями каузації, які відображають причинно-наслідкові відношення на референтному рівні. Каузальна ситуація – це антецедент, а каузована мікроситуація – консеквент. До мікроситуації антецедента входять суб'єкт каузального стану і каузальний стан, а ситуація консеквентна складається із суб'єкта / об'єкта каузованого стану і самого каузованого стану. Антецедент і консеквент пов'язані між собою відношеннями каузації, що є константним компонентом каузативної ситуації: ... *злий погляд Нур Алі примусив їх працювати* (Роман Іваничук). У ситуації агент антецедента виражено особовим іменем *Нур Алі*, каузальний стан – віддієслівним іменником *погляд*, пацієнт – займенником *їх*, відношення каузації – каузативною зв'язкою *примусив*, каузований стан інфінітивом *працювати*. Отже, *погляд Нур Алі* – ситуація антецедента, *примусив* – каузативна зв'язка, *їх працювати* (вони працювати) – ситуація консеквентна.

Див.: **Антецедент; Консеквент.**

Ситуація (фран. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) – конкретна ситуація спілкування, що охоплює партнерів спілкування (і в яку вони вступають), вербальні і невербальні способи реалізації комунікативної інтенції (*стратегію, тактику комунікації* тощо). Комунікативна ситуація визначає мовленнєву поведінку учасників спілкування; збіг тих чи інших обставин, що спонукають особистість до комунікації: встановлює параметри мовленнєвої і немовленнєвої поведінки, способи реалізації комунікативної інтенції (*стратегії, тактики* та ін.).

Ситуація (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) **нестандартна** (*не- + стандартна*) – нетипова, одинична, така, що не повторюється багаторазово і характеризується творчим підходом, використанням нестандартних мовленнєвих засобів ситуація в міжкультурній комунікації.

Див.: **Спілкування; Комунікація.**

Пор.: **Ситуація комунікативна стандартна.**

Ситуація (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) **стандартна** (прикм. від ім. *стандарт*) – типова, така, що повторюється у багатьох випадках комунікативна ситуація в міжкультурному спілкуванні, яка характеризується використанням стандартних мовленнєвих засобів у стандартних ситуаціях (*знайомство, привітання, прощання, висловлення співчуття, втішання, заповнення анкети* тощо).

Див.: *Спілкування; Комунікація.*

Пор.: *Ситуація комунікативна нестандартна.*

Ситуація (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **лінгвокультурна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – сукупність мов і пов'язаних із ними культур у їх територіально-соціальной взаємодії, яка розцінена як динамічна рівновага в межах певного регіону чи адміністративно-політичного утворення й у межах певного часового зрізу.

Див.: *Мова; Культура; Ситуація білінгвокультурна; Ситуація монолінгвокультурна.*

Ситуація (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **мовленнєва** – сукупність обставин, у яких реалізується мовлення; система мовленнєвих і немовленнєвих умов, необхідних і достатніх для здійснення мовленнєвої дії. С.м. багато в чому визначає зміст міжособистісного і міжкультурного спілкування, його структуру, добір мовних засобів тощо; 2) обставини, що спонукають особистість до мовленнєвої дії (див.: *Дія мовленнєва*).

Див.: *Мовлення; Дія мовленнєва; Спілкування.*

Пор.: *Ситуація мовна.*

Ситуація (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **мовленнєво-поведінкова** – типовий вияв мовленнєвої поведінки носіїв певної національної лінгвокультури, що регулярно повторюється, пов'язаний із ситуаціями соціального життя народу, соціально-корпоративної групи, індивіда (*вітання, привітання, прохання, прощання, висловлення незадоволення, співчуття* тощо). С.м.-п. становлять позамовну основу витворення мовленнєвих жанрів.

Див.: *Мова; Картина світу мовна; Жанр мовленнєвий.*

Пор.: *Картину світу концептуальна; Фрейм.*

Ситуація (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **моблення** – ситуація, що передбачає мовленнєве спілкування, включення співрозмовників на відповідному рівні – композиційному, тематичному – в мовленнєвий акт (монологійний / діалогійний різновиди). У С. м. актуалізуються мовні форми і значення, використовувані для вираження конкретних думок, воле виявів і почуттів відповідно до мети й умов спілкування, еми та змісту розмови, дискусії та ін.

Ситуація (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **мобвна** – 1) притаманна суспільству сукупність форм існування однієї мови чи кількох мов, усіх синхронно наявних інтра- та екстралінгвальних чинників, що взаємодіють у межах відповідного політико-адміністративного утворення або культурного ареалу на певний період; 2) спосіб забезпечення комунікативних потреб особистості в певному соціумі за взаємодії форм однієї мови чи кількох мов, функційно чинних на певній території (конкретне адміністративно-політичне формування), у конкретний історичний період (див.: *Варіювання мови*). С. м. – одне з визначальних

понять соціолінгвістики й постає предметом вивчення в ній. **Багатомовна ситуація. Диглосія як вияв мовної ситуації. Монокомпонентна мовна ситуація.** С.м. можуть суттєво впливати на міжкультурну комунікацію, формування моно- чи полілінгвокультурної ситуації. Загалом С. м. – це взаємовідношення спільної мови (офіційної мови, мови світового спілкування, писемної мови) й окремої мови (місцевої, регіональної). Наявність різновидів спільної мови (мови-посередника) й окремої мови виступає причиною різноманіття мовних ситуацій, що спостерігаються в різних країнах сучасності. Термін **С. м.** почали використовувати в 30-ті роки минулого століття мовознавці та етнографи. З-поміж С. м. слід розрізняти: внутрішньомовні і міжмовні, відрізняючи диглосію від білінгвізму. Диглосія – це взаємодія двох або трьох варіантів однієї мови (літературної мови і місцевого діалекту, літературної мови і мови науки тощо). Для носіїв мови – це питання синонімії та стилістики мовлення. Білінгвізм – взаємодія двох або трьох мов у тому самому мовному колективі, тій самій мовній спільноті (мовному соціумі). Розмежовують білінгвізм: 1) як соціальне явище; 2) як факт мовленнєвої діяльності мовця. Соціальний білінгвізм – це 1) мовні контакти в історії народів та їхніх мов; 2) сучасне функціонування мов в одній країні.

Див.: *Мова; Форми існування мови.*

Пор.: *Ситуація мовленнєва.*

Ситуація (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **мовна екзоглосна** – мовна ситуація, за якої функціонують різні мови. Наприклад, у сучасній Україні використовується кілька мов з однією державною; у Російській Федерації у процесі спілкування використовується більше 100 мов.

Ситуація (фран. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **монолінгвокультурна** (*моно-* + *лінгвокультурна*) – тип лінгвокультурної ситуації, суть якого в тому, що більшість жителів країни, регіону, національної лінгвокультури розмовляє однією мовою, послуговується однією культурою.

Див.: *Мова; Ситуація лінгвокультурна.*

Пор.: *Ситуація білінгвокультурна; Ситуація полілінгвокультурна.*

Ситуація (фран. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **полілінгвокультурна** (*полі-* + *лінгвокультурна*) – тип лінгвокультурної ситуації, суть якого в тому, що в умовах наявної полілінгвокультури, у співтоваристві її носії в межах певної території (регіону) або держави загалом віддають перевагу спілкуванню певною мовою (чи кількома мовами) з урахуванням тих чи інших культур.

Див.: *Мова; Ситуація лінгвокультурна.*

Пор.: *Ситуація білінгвокультурна; Ситуація монолінгвокультурна.*

Ситуація (фран. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **прецедентна** (лат. *praecedens* (*praecedentis*) – той, що передує) –

тип ментефакта, певна зразкова ситуація, співвіднесена з набором конкретних конотацій, диференційні ознаки якої входять у когнітивну базу носіїв певної культури. Складниками С. п. постають прецедентні тексти, висловлення, імена.

Див.: *Феномен прецедентний; Ментефакт.*

Пор.: *Ситуація спілкування (комунікативна).*

Ситуація (фран. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) **спілкування (комунікативна)** (прикм. від ім. *комунікація*) – умови та конкретні просторово-часові обставини (інтра- й екстралінгвістичні), у яких перебувають учасники спілкування (зокрема міжмовного і міжособистісного) як індивідууми, у яких відбувається мовна діяльність, і які спонукують їх до відповідних інтеракцій або стають на заваді останнім. С. с. (к.) – це унормована ситуація, що мотивує мовленнєву і немовленнєву поведінку, способи реалізації комунікативної інтенції (*стратегію, тактику, максими тощо спілкування*). С. с. (к.) містить кілька регулярних та обов'язкових компонентів: 1) мовець і його соціальна роль (див.: *Ролі соціальні*); 2) адресат та його соціальна роль; 3) відношення між адресантом та адресатом; 4) тон спілкування між адресантом та адресатом визначуваний їхніми соціальними ролями (*офіційний, дружній, нейтральний і под.*); 5) мета; 6) засіб спілкування (стиль мови, паралінгвістичні засоби – *міміка, жести, рухи і т. ін.*); 7) спосіб спілкування (*усний / письмовий, коректний / дискантний*); 8) місце спілкування; 9) наявність ускладнювачів спілкування (див.: *Шум комунікативний*).

Див.: *Спілкування; Комунікація.*

Пор.: *Ситуація спілкування прецедентна.*

Сифіліанти (грецьк. *syfilyant*) – те саме, що приголосні шиплячі.

Див.: *Приголосні шиплячі.*

Сіверяни – слов'янське плем'я або союз племен, що, за літописом, «сиділи по Десні, по Семі, і по Сулі і називалися сівера» (Повість врем'яних літ). За археологічними фактами, сіверяни проживали на землях Дніпровського Лівобережжя в середній течії Десни, у басейні Сейму та у верхів'ях Сули. На заході сіверяни мали межу за лінією від гирла р. Удай до гирла Сейму, де солончакові непрохідні смуги відокремлювали їх від полян, а на північному заході за межу з радимичами був вододіл Десни зі Сновом та Іпуттю. На північному сході сіверяни межували за вододілом між Десною та Окою з в'ятичами. На південному сході сіверяни охоплювали басейни Сейму, Псла і Ворскли й межували зі степовими кочівниками. До сіверянських належали міста Новгород-Сіверський (1095), Ромен (1096), Путивль (1146), Севськ (1146), Рильськ (1151) та ін. У середині VIII ст. Хазарський каганат змусив сіверян платити данину. Сіверяни не чинили опору Києву, і в 884 р. приєдналися (очевидно, добровільно) до Київської Русі. Етномовна специфіка сіверян полягає в тому, що в їхньому формуванні брало участь слов'янське населення Дніпровського Правобережжя – його

міграція до сіверян мала кілька етапів, початком яких був період пеньківської культури. Наприкінці VII – на початку VIII ст. значний міграційний потік дунайських сіверів переміщувався з південного заходу на північний схід, у силу чого сучасні північні лівобережні середньонадніпрянські говірки в ареалі давніх сіверян, за даними Атласу української мови, типологічно подібні до говірок Поділля, нинішня ж межа північного наріччя української мови йде північніше, певним чином повторюючи давню умовну лінію від гирла Удаю до гирла Сейму, що була західною межею сіверян. У IX-X ст. сіверяни дотримувалися усталеного слов'янського обряду тілоспалення померлих, а з XI ст. стає поширеним обряд тілопокладення в основах кургану. Грунтово-ямні поховання можна знайти на заході, де сусідами були поляни.

Singulariatantum – розряд іменників, що не мають форм множини, пор.: *бідність, відважність, юнь, зелень, сум, сміх, радість, сметана, слава* тощо.

Пор.: *Pluraliatantum*.

Сіль атічна (грецьк. *attikismos* – витонченість) – витончений жарт, що особливо було властиво для давніх афінян: *Досить легко проникнути у вітальню її серця, але внутрішні кімнати завжди щільно зачинені – можливо, тому, що там нікого немає* (Жорж Скюдері).

Сім'я мов (мобна сім'я) – сукупність мов, пов'язаних відношеннями спорідненості (див.: *Спорідненість мов*), що постають максимальним об'єднанням у рамках генеалогічної класифікації мов. Сім'я може поділятися на гілки та групи. Наприклад, українська мова належить до слов'янської групи, а остання належить до індоєвропейської сім'ї. Вирізняють такі сім'ї мов: 1) індоєвропейська; 2) китайсько-тібетська; 3) нігеро-кордофанська; 4) австронезійська; 5) семіто-хамітська; 6) дравідська; 7) алтайська; 8) айстро-азійська; 9) тайська; 10) індіанська; 11) ніло-сахарська; 12) уральська; 13) кавказька; 14) палеоазійка та інші сім'ї.

Сітка асоціативно-вербальна (*асоціативно + вербальний*) – наукова модель знання мови, що ґрунтується на масовому асоціативному експерименті. Її основу представляє система парадигматичних і синтагматичних відношень слова.

Див.: *Парадигматика* (1); *Синтагматика* (1).

Сітка грамеми (грецьк. *hrameta* (*γραμμη*) – риска, абрис, мета) **семантична** (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає; прикм. від ім. *семантика*) – структура значень грамеми, що охоплює базове значення грамеми та її вторинні, похідні значення.

Сітка семантична (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає; прикм. від ім. *семантика*) – модель подання сукупності суджень,

знань у вигляді графа, у якому вершини – це певні сутності або поняття, а ребра – відношення між ними.

Скаронізм (лат. *skaronizm*) – бурлескне пересміювання.

Див.: *Бурлеск*.

Склавіни – назва, яку використовували візантійські автори для опису слов'ян, незалежно від племінних назв. З плином часу (V-VI ст.) відбулося звуження значення слова і склавінами почали називати слов'янські племена, що жили між Дністром, Дунаєм і Тисою на території сучасних Румунії, Молдови, частини України та Угорщини, на відміну від антів, що проживали в басейні Дніпра.

Склад / Склад слóва – звук або комплекс звуків, що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря; мінімальна ритмічна одиниця членування звукового мовленнєвого потоку на цілісні відрізки, що не пов'язана зі значенням і яка складається з максимально звучного звука і прилеглих до нього менш звучних звуків. Склад обов'язково містить у своїй структурі один обов'язковий складотвірний компонент, що називається ядром складу (здебільшого голосний, інколи сонорний (*сербська, чеська* та інші мови), надзвичайно рідко – приголосний), до якого можуть прилягати ліворуч і праворуч один або кілька нескладових звуків (приголосних). У фонетиці існує кілька теорій складу, відповідно до яких актуальними постають дві основні проблеми: природа складу та межа складу. **За експіраторною (видихувальною) теорією складу**, склад витлумачують або як частину слова (один звук або кілька), що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря; **за сонорною теорією**, що ґрунтується на акустичному критерії, склад постає як поєднання більш звучного елемента з менш звучним. Такий підхід останнім часом набув найбільшого поширення. Основу українського складоподілу складає **принцип висхідної звучності** – від менш звучного до більш звучного. Досить близькою до цієї теорії (теорія сонорності) є **теорія м'язового напруження** (обґрунтував Лев Щерба), за якою **склад** – це частина фразового такту, що охоплює здебільшого кілька звуків, об'єднаних навколо складотворного центра (голосного звука), і вимовляється за відносного зростання м'язового напруження мовних органів. Найбільше м'язове напруження припадає на вершину складу, а найменше – на межі складів. Аналізована теорія аж ніяк не суперечить сонорній теорії хоча в практичному плані вона не зручна, тому що залежить від наголосу, у силу чого може змінюватися навіть у рамках того самого слова: *тіс-то, ті-сто* (до наголошеного складу приєднується початковий приголосний у групі приголосних будь-якої звучності). Ще одна теорія С. – теорія, за якою С. – хвиля сили, інтенсивності (найінтенсивніший звук складу – складовий, менш сильні – нескладові). Склад, що містить приголосний ліворуч від ядра, є прикритим (*ру-ка*) (без такого приголосного – неприкритий (*о-са*)); якщо таким приголосним є сонорний – то напівприкритий (*ла-ва*); склад, що містить приголосний праворуч від ядра, називається закритим (*вез-ти*) (якщо

такого приголосного немає – відкритий (*но-си-ти*); прикрито-закритим складом є такий, що поєднує в собі ознаки закритості і прикритості: *сон, сом*; **у прикладній лінгвістиці** – сукупність звуків, що складається з голосного, до якого можуть долучатися один або кілька приголосних. С. у словах можуть бути наголошені і ненаголошені. Наголошений склад містить наголошений голосний, вимовляється або з більшим м'язовим напруженням голосових зв'язок, або зі зміною тону, або більшою тривалістю у часі (залежить від типу наголосу мови). Чергування наголошених і ненаголошених складів визначає ритмічну будову тексту. С. не є носієм певного лексичного чи граматичного значення, він є одиницею мовлення. У потоці мовлення він виділяється винятково своїми артикуляційно-акустичними ознаками. Основні принципи розмежування складів визначає складоподіл; **у риторичі** – спосіб словесного вираження, що створює образ мовлення, який входить до стилю як складник.

Склад відкритий – склад з кінцевим голосним звуком (*во-да*).

Склад закритий – склад з кінцевим приголосним звуком (*віз-ник*).

Склад мови словниковий – сукупність лексичних одиниць, що історично склалася, постійно розвивається, домінуючи в явищах навколишнього світу й у складі речення забезпечуючи виконання комунікативної функції; те саме, що лексика.

Див. також: *Лексика*.

Склад наголошений – склад у структурі слова, що містить наголос і який відрізняється в українській мові від ненаголошених складів якісними характеристиками наявного в ньому голосного звука (звук повного утворення), пор.: *човен, провесінь, навмання, спросоння, складність* тощо.

Склад ненаголошений – склад, що немає наголосу. В орфоєпії виділяють: 1) перший переднаголошений склад; 2) другий переднаголошений склад; 3) пост ненаголошений склад. Від позиції ненаголошеного складу слова залежить вимова голосного, що входить до його складу.

Склад неприкритий – склад з початковим голосним звуком (*о-ко*).

Склад прикритий – склад з початковим приголосним звуком (*нор – ма*).

Склад речення – склад речення охоплює не словоформи, а члени речення, виражені: 1) повнозначними словами; 2) фразеологізмами; 3) сполученням повнозначного слова зі службовими; 4) нечленованими словосполученнями. До складу речення входять головні члени речення і можуть входити другорядні члени речення – пояснювані, підпорядковані стрижневим; спільно з головними вони беруть участь у реалізації висловлення.

Склад слів морфемний (прикм. від ім. *морфема*) – наявність у мові одноморфемних і багатоморфемних слів: *депо, попури* – одноморфемні; *хліб-н-ий* – триморфемне слово. Морфемна будова слова – результат історичного розвитку мови.

Склад словниковий – сукупність усіх слів тієї чи тієї мови, один з основних компонентів мови, поряд зі звуковим і граматичним ладом. Постійне збагачення С. с. мови – один із законів історичного розвитку мови як суспільного явища. Наявні три основні шляхи збагачення С. с. мови: 1) морфологічний (*цілина – цилінник*); 2) семантичний (пор.: *рука, ручка*); 3) запозичення (англ. *jumper – джемпер*).

Склад словосполучення – словосполучення за складом є двочленним. До нього входять: 1) граматично стрижневий компонент (стрижнева словоформа); 2) граматична підпорядкований компонент (залежна словоформа).

Складально-префіксальний спосіб словотворення – див.: *Спосіб словотворення складально-префіксальний*.

Складально-складний спосіб словотворення – див.: *Спосіб словотворення складально-складний*.

Складально-суфіксальний спосіб словотворення – див.: *Спосіб словотворення складально-суфіксальний*.

Складання (словоскладання, основоскладання) – безафіксний спосіб словотвору, за якого словотвірними формантами виступають стійкий порядок компонентів і тенденція до єдиного наголосу. За С. складні слова, або композити, утворюються: а) шляхом об'єднання самостійних повнозначних слів без допомоги інтерфікса (словоскладання): *ліжко-диван, вагон-ресторан* і под.; б) через поєднання двох або більше основ із самостійним повнозначним словом (власне-складання): *лісостеп, червоно-жовтий, псевдонаука* тощо; в) через поєднання самостійного слова з певним незмінюваним інтернаціональним зв'язаним компонентом: *відеотека, відеопрокат, рок-група, радіозв'язок* та ін.

Складання чисте – безафіксний спосіб словотвору, за якого похідне слово утворене шляхом поєднання основи (однієї або кількох) із самостійним словом: *сінокосилка, газонокосилка, водонепроникний* і под. Основними формантами в цьому разі постають: 1) усталений порядок компонентів; 2) тенденція до спільного наголосу. Другий компонент виражає комплекс граматичних значень і морфологічно оформляє нову одиницю. За С. ч. може бути більше двох компонентів: *синьо-брунатно-червоний колір* (Григорій Кривда).

Складене найменування (лат. *nomēn* – прізвище від давньорець. *σνμα* – найменування роду) – див.: *Найменування складне*.

Складений дієслівний присудок – див.: *Присудок дієслівний складений*.

Складений іменний присудок – див.: *Присудок іменний складений*.

Складений мовленнєвий акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: *Акт мовленнєвий складений*.

Складений присудок – див.: *Присудок складений*.

Складне багатоконпонентне речення – див.: *Речення складне багатоконпонентне.*

Складне речення – див.: *Речення складне.*

Складне речення в комунікативному аспекті (лат. *aspectus* – погляд, вид) – див.: *Речення складне в комунікативному аспекті.*

Складне речення контамінованої структури – див.: *Речення складне контамінованої структури.*

Складне синтаксичне ціле (ССЦ, надфразна єдність) – тема-рематична послідовність, що відкривається фразою-зачином, що вміщує в собі зміст усього цілого, продовжується розгортанням і завершується кінцівкою. Група речень, що розкривають одну мікротему (часткову тему) та утворюють на цій основі формально-смыслову єдність (тематичний блок речень), має досить чіткі межі і структурні показники зв'язності: лексичні (повтор у постпозитивному реченні окремих слів попереднього, використання особових і вказівних займенників, займенникових прислівників, що виконують роль особливих скріп, використання родових відношень (*село, населений пункт* і под.) тощо), морфологічні (співвідношення видо-часових форм дієслова в об'єднаних реченнях), синтаксичні (порядок слів та речень, паралелізм будови (паралельний синтаксичний зв'язок), ритмомелодійні (інтонація частин і цілого). Складне синтаксичне ціле виступає одиницею тексту. Інколи складне синтаксичне ціле виділюване в абзац. Пор., приклад такого вияву організації складного синтаксичного цілого в тексті: *Справжня іронія, однак, полягає в тому, що історія, за звичкою, з нас покепувала. До того ж двічі. З одного боку, з плином часу (і так завжди *sub spicie aeternitatis*) різні учасники цієї інтелектуальної драми займають місця, призначені для них історією, а відтак набувають іманентної валідності, яка хай і заперечує, але й співіснує з іншою. (Як у тому єврейському анекдоті, де рабин, намагаючись розсудити двох позивачів, каже одному, що той має рацію; на рішучий протест другого каже те саме і йому; а на заперечення кібіца, що не можуть водночас мати рацію обидва позивачі, відповідає йому, що й це слушно). Виникає інтелектуальна невдоволеність, але реальність є всеосяжною (хоча, безперечно, деякі правди правдивіші за інші). З такої екзистенційної перспективи всі згадані позиції мають свою порцію правди. Це стосується навіть злостивого та некомпетентного советського відгуку, бодай тому, що він висловлював придушену ксенофобію і страх викриття та виказував ендемічні комплекси меншовартості деспотичної системи. У певному сенсі, відчуття советських ідеологів, що ворог за дверима та що «Історія» Чижевського – це «диверсія», також було точним. З іншого боку – в царині інтелектуальної історії – навіть ще більшим жартом є те, що історія пішла зі сцени, як *dues absconditus*.*

Та обставина, що правила гри змінилися, що відбувається децентралізація і що не лише гегемонія історії, а й сама її можливість

перебуває під сумнівом, могла бути для мене цілком очевидною вже тоді, коли я розпочинав історіографічні дебати з Дмитром Чижевським, якому судилося невдовзі піти з життя. Вже 1969 року німецькою, а 1970 – англійською мовою було видано працю Ганса Роберта Яуса «Історія літератури як провокація літературознавства» («Die Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft»), у якій автор констатував те, що стало новим консенсусом: сучасне літературознавство більше не приймає традиційних, лінейних, хронологічних історій літератури, покликаних підсумувати чинний канон, вони більше не відповідають його потребам. Це підтверджує дуже характерна цитата: «...Історія літератури в наші часи має погану репутацію і небезпідставно. Історія цієї шанованої дисципліни протягом останнього півтора століття, безсумнівно, являє картину невпинного занепаду». Звісно, Яус не перший висловився так скептично, але його рецептивно-орієнтований підхід до історії літератури (*Rezeptionsgeschichte*) став цілком переконливою альтернативою. Рене Велек, тогочасний авторитет серед істориків літератури, зазначав, що загальний скепсис стосовно традиційної історіографії літератури дуже поширився вже у міжвоєнний період. Сам Велек звинувачував цю дисципліну в «атомістичному фактографізмі» та «непоследовній антикварщині», відкидав її «некритичний сцієнтизм, який намагається встановити причиново-наслідкові зв'язки та подати каузальне пояснення через перелік подібностей у літературній творчості або кореляції між подіями в житті поета й темами та образами в його творах», а також «несфокусованість» історії літератури. Щоби проілюструвати останній закид, Велек далі цитує Романа Якобсона, який порівняв історика літератури з поліцією, яка має заарештувати якусь певну особу, але заарештовує всякого, конфіскує все, що знаходить у нього вдома та затримує кожну людину, яка випадково проходить вулицею. Отже, історик літератури привласнює все: соціальне середовище, психологію, політику, філософію. Замість літературознавства отримуємо нагромадження похідних дисциплін» (Григорій Грабович).

На початку першого абзацу зміст перших двох речень визначає тему й інформаційно-інтенційне наповнення всього абзацу. Прагматичне спрямування такого викладу передбачає поєднання інтелектуально-інформаційного й інтенційно-емоційного начал із фактологічним аргументуванням: Це стосується навіть злостивого та некомпетентного советського відгуку, бодай тому, що він висловлював придушену ксенофобію і страх викриття та виказував ендемічні комплекси меншовартості деспотичної системи. У певному сенсі, відчуття советських ідеологів, що ворог за дверима та що «Історія» Чижевського – це «диверсія», також було точним. З іншого боку – в царині інтелектуальної історії – навіть ще більшим жартом є те, що історія пішла зі сцени, як *dies abconditus*. Емоційність інтенційного блоку досягається за рахунок уведення спеціального маркера псевдоактуалізації, що вмонтований як інтродуктивний

компонент: *Як у тому єврейському анекдоті, де рабин, намагаючись розсудити двох позивачів, каже одному, що той має рацію; на рішучий протест другого каже те саме і йому; а на заперечення кібіца, що не можуть водночас мати рацію обидва позивачі, відповідає йому, що й це слушно*). Виникає інтелектуальна невдоволеність, але реальність є всеосяжною (хоча, безперечно, деякі правди правдивіші за інші. Початок абзацу в своєму практичному втіленні «повертається» до адресата новою, несподіваною гранню, реалізуючи настанову на емоційний вплив, одночасно заторкуючи інтелектуальний аспект філософсько-аналітичних роздумів, тобто адресант використовує можливість поділу інформації на пресупозицію й інтродукт, передбачаючи з адресатом спільну семантичну базу, що особливо актуалізується в наступному абзаці. Реалізується й експресивна функція тексту, що дозволяє виразити відношення адресанта до написаного: *З такої екзистенційної перспективи всі згадані позиції мають свою порцію правди*. Наступні речення реалізують логічну похідність фактів з початкових речень абзацу, носіїв основних інформаційно-когнітивних положень тексту. Початкові речення абзацу є організаторами дискантного смислового зв'язку з наступними реченнями абзацу. Феномен кореляції надфразних єдностей й абзаців у науково-фаховому мовленні підтверджуваний у ході ґрунтовного аналізу функцій абзаців. Здебільшого науково-фаховому мовленню притаманна пряма кореляція прагматичної настанови автора і прагматичної настанови тексту, унаслідок чого межі надфразної єдності збігаються з межами абзацу. У культурі писемного мовлення, таке явище особливо властиве для наукового стилю США й Англії (Джон Галтунг). У фаховому книжному мовленні кореляція меж надфразної єдності й абзацу вважається явищем стійким, тому співвідношення «абзац – надфразна єдність» слід кваліфікувати як типове для функційного стилю наукового і науково-технічного мовлення. Загалом визначальним у тексті постає його організація як цілого, напруження, наявне між абзацами. Це значною мірою підтверджується послідовністю речень в абзаці, що відображає безперервність логічно пов'язаних думок. Кожне речення в абзаці виконує відповідну структурну функцію, залежно від якої розмежовують: 1) головні, або основні, речення, основним призначенням яких є введення предмета мовлення; 2) речення розвитку теми, що розкривають предмет висловлення, або другорядні речення; 3) речення-кінцівки, що не додають ніякої нової інформації про предмет висловлення.

Головні, або основні, речення, основним призначенням яких є введення предмета мовлення, виражають основну ідею. Це досягається: а) шляхом повтору, неодноразових повторів основної думки; б) шляхом контрасту, при показі читачу, що реалізує основну думку, або шляхом вказівки на те, що вона позначає; в) вказівкою на приклад, перед такими реченнями можна вставити слова: наприклад, пор. (for instance, for example); г) шляхом твердження, пропонуючи відповідні аргументи для підкреслення

думки; г) в кінці розміщені речення-кінцівки, що завершують висловлення. Так, коментуючи перебіг оцінки наукових студій Д. Чижевського, автор констатує: *У певному сенсі, відчуття советських ідеологів, що ворог за дверима та що «Історія» Чижевського – це «диверсія», також було точним. З іншого боку – в царині інтелектуальної історії – навіть ще більшим жартом є те, що історія пішла зі сцени, як *dues abconditus*, а коментуючи контекст студій Дмитра Чижевського через кореляцію «Чижевський – Яус – Велек», Григорій Грабович цитує Романа Якобсона, застосовуючи прийом інтертекстуальності другого ступеня.*

Складне слово (композит (італ. *composito* – змішаний) / композита) – див.: *Слово складне.*

Складне словосполучення – див.: *Словосполучення складне.*

Складний мовленнєвий акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: *Акт мовленнєвий складний.*

Складний обмін – див.: *Обмін складний.*

Складний присудок – див.: *Присудок складний.*

Складник – один з елементів протяжної мовної одиниці.

Складник безпосередній / Складники безпосередні (англ. *constituent*) – два елементи, з яких безпосередньо утворено відповідну одиницю вищого порядку; у граматиці Ноєма Хомського (*constituent grammar*) речення складаються з фраз, які можна розділити на суб-категорії, відповідно до синтаксичної функції – на дієслівні, іменні і реченнєві фрази. Тоді ці фрази витлумачують як центральні, значущі компоненти тексту.

Складнопірядне речення – див.: *Речення складнопірядне.*

Складнопірядне речення з кількома пірядними – див.: *Речення складнопірядне з кількома пірядними.*

Складнопірядне речення з неоднорідною супірядністю – див.: *Речення складнопірядне з неоднорідною супірядністю.*

Складнопірядне речення з однорідною супірядністю – див.: *Речення складнопірядне з неоднорідною супірядністю.*

Складнопірядне речення з пірядним приєднувальним – див.: *Речення складнопірядне з пірядним приєднувальним.*

Складнопірядне речення з послідовною супірядністю – див.: *Речення складнопірядне з послідовною супірядністю.*

Складнопірядне речення контамінованої (прикм. від ім. контамінація) структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – див.: *Речення складнопірядне контамінованої структури.*

Складнопірядне речення нерозчленованої структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) (**одночленне складнопірядне речення**) – див.: *Речення складнопірядне нерозчленованої структури (одночленне складнопірядне).*

Складнопідрядне речення розчленованої структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) (двочленне складнопідрядне речення) – див.: *Речення складнопідрядне розчленованої структури (двочленне складнопідрядне)*.

Складнопідрядне речення фразеологізованої структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – див.: *Речення складнопідрядне фразеологізованої структури*.

Складноскорочене слово – те саме, що аббревіатура неініціального типу.

Див.: *Абревіація*.

Складносурядне речення – див.: *Речення складносурядне*.

Складносурядне речення альтернативної мотивації – див.: *Речення складносурядне альтернативної мотивації*.

Складносурядне речення взаємовіключення – див.: *Речення складносурядне взаємовіключення*.

Складносурядне речення відкритої структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – див.: *Речення складносурядне відкритої структури*.

Складносурядне речення єднальне умовно-наслідкове – див.: *Речення складносурядне єднальне умовно-наслідкове*.

Складносурядне речення єднальної невідповідності – див.: *Речення складносурядне єднальної невідповідності*.

Складносурядне речення закритої структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – див.: *Речення складносурядне закритої структури*.

Складносурядне речення зіставне – див.: *Речення складносурядне зіставне*.

Складносурядне речення моносуб'єктне – див.: *Речення складносурядне моносуб'єктне*.

Складносурядне речення питальне – див.: *Речення складносурядне питальне*.

Складносурядне речення питально-спонукальне – див.: *Речення складносурядне питально-спонукальне*.

Складносурядне речення приєднувальне – див.: *Речення складносурядне приєднувальне*.

Складносурядне речення протиставне – див.: *Речення складносурядне протиставні*.

Складносурядне речення протиставно-допустове – див.: *Речення складносурядне протиставно-допустове*.

Складносурядне речення протиставно-компенсувальне – див.: *Речення складносурядне протиставно-компенсувальне*.

Складносурядне речення протиставно-обмежувальне – див.: *Речення складносурядне протиставно-обмежувальне*.

Складносурядне речення розповідно-питальне – див.: *Речення складносурядне розповідно-питальне.*

Складносурядне речення спонукальне – див.: *Речення складносурядне спонукальне.*

Складносурядне речення спонукально-питальне – див.: *Речення складносурядне спонукально-питальне.*

Складносурядне речення спонукально-розповідне – див.: *Речення складносурядне спонукально-розповідне.*

Складносурядне речення ускладненої структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – див.: *Речення складносурядне ускладненої структури.*

Складносурядне речення чергування – див.: *Речення складносурядне чергування.*

Складовий наголос – див.: *Наголос словесний.*

Складовий приголосний – напружений приголосний звук, який так само, як і сам сонорний у складі, може утворювати вершину складу. Наприклад, в російському *кс-кс-кс* три склади, хоча усі звуки глухі приголосні, складовий тут – звук [с]. Глухий щілинний приголосний виступає складовим у російському вигуку на позначення відлякування птахів *кш* (складовий звук [ш]).

Складоподіл – 1) процес поділу фонетичного слова на склади на підставі закону висхідної звучності; 2) умовна (стихійно визначувана) або фонологійно мотивована (тобто визначувана чіткими правилами) межа між складами. В українській мові немає суворих правил складоподілу, хоча простежувана тенденція дотримуватися складоподілу після голосних і між найбільш контрастними за звучністю приголосними: *се-стра, кар- та, мав-па* тощо.

Скорочення – те саме, що аббревіація.

Див.: *Абревіація.*

Скрипт (англ. *script*) – 1) у **когнітивній лінгвістиці** – різновид фрейма (інколи вважають різновидом *схеми* (у сенсі когнітивної психології), що виконує певне спеціальне завдання в опрацюванні природної мови; певна схема, що виявляє стереотипну зміну подій у звиклій ситуації за реконструкцією / конструюванням причиново-наслідкових та інших різновидів відношень. Більшість скриптів засвоєвана в дитинстві або внаслідок безпосереднього досвіду, або як спостереження за іншими людьми, їхніми вчинками й відчуття особливостей цих вчинків, пор., наприклад: мало хто стрибав у гірський водоспад (скрипт *водоспад*), але з книг, телевізії, кіно майже всі легко уявляють, що це і яка послідовність дій повинна бути (точками, ключовими моментами скрипту *водоспад* поставатимуть: *гори, вода, висота, стрибок* і под. і водночас вони вимальовуватимуть окремі компоненти перебігу ситуації, якщо осмислюватимуться як такі, що властиві саме *водоспаду*), тобто вони мають відповідні скрипти. Скрипт пов'язаний із

приписом, оскільки кожна людина як особистість чинить відповідно певній ролі в тій чи іншій ситуації (іспит з його, як мінімум, двома компонентами), і ця роль не набута в цій ситуації, а програвана в ситуації як завчасно запланована, підготовлена, прочитана в рамках певної «п'єси». Життєвий досвід – це здебільшого знання, як вчинити в тій чи іншій ситуації, як чинять інші в стереотипних ситуаціях. У цьому разі знання – це і є скрипт; 2) те саме, що сценарій (див.: **Сценарій**).

Слабка позиція (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) – див.: **Позиція слабка**.

Слабке керування – див.: **Керування слабе**.

Сленг (англ. *slang* – жаргон) – жаргон, що використовується у відкритих соціальних групах для демонстрації належності до групи; слова та вислови в англійській усній мові, які вживають люди певних вікових, професійних, соціальних прошарків. **Студентський сленг. Комп'ютерний сленг.** До лексики обмеженого функціонування належать жаргонізми, арготизми, сленг; сукупність жаргонізмів, що складають шар розмовної лексики, яка виявляє грубувато-фамільярне, інколи гумористичне ставлення до об'єкта мовлення і використовується здебільшого в умовах невимушеного спілкування, пор.: *фуцан* (*шанована молода людина*), *гуру* (*людина-знавець*), *круте лик* («новий українець»), *брамкар* (*охоронець входу*) і под. – молодіжний сленг.

Пор.: **Арго; Жаргон**.

Сліпоглухонімота – у психолінгвістиці вроджена або така, що виникла в ранньому дитинстві, утрата зору та слуху й пов'язана з відсутністю слуху німота.

Слова́ авторські (лат. *au(c)tor* – творець) – 1) граматичні слова, за допомогою яких до тексту вводять пряму мову / пряме мовлення: «*Це ви, Василю?*» – *тихо спитав Михалчевський*. – «*Я, Іване!*» – *обізвалась ще тихіше Василю* (Іван Нечуй-Левицький); 2) слова, що належать тільки певному авторові й не підлягають змінам. Напр.: *авторські слова Олеса Гончара, авторські слова Юрія Андруховича*.

Слова́ безособово-предикативні (*безособово + предикативний*) – те саме, що предикативи: *гарно, цікаво, добре, затишно* (*У лісі гарно*); *треба, слід, можна* (*Треба нам усім на збори*).

Слова́-близнюкі – слова, що використовуються тільки в парі й використовуються як певні прикраси: *тринь-бринь, чудо-юдо, там-тарарам, баш на баш, блиск-тріск*.

Слова́ / словосполучення вставні – слова / словосполучення, що ускладнюють просте речення і граматично не підпорядковуються жодному з його членів, виражаючи семантику упорядкування думки (*по-перше, по-друге, насамперед* і под.), емоційної оцінки висловленого (*напевно, мабуть, очевидно, безперечно* та ін.), покликання на джерело думки (*кажуть, на його думку, як вважають* тощо) і под. Досить частотними постають вставними:

*бач, бачиш, бачите, бачте, безперечно, без сумніву, безумовно, бувало, відома річ, власне, головне, головним чином, далебі, даруйте, даруйте на слові, до речі, звичайно, звісно, здається, зрештою, зрозуміло, ймовірно, кажуть, либонь, мабуть, між іншим, мовляв, може, можливо, навпаки, на жаль, на мою думку, на нашу думку, напевно, наприклад, нарешті, на щастя, немає сумніву, отже, очевидно, певна річ, певно, погодьтесь, по-моєму, по-перше, по-друге, проте й однак (їх потрібно відрізнити від омонімічних протиставних сполучників *проте й однак*), сказати б, справді, у всякому разі, ясна річ, щоправда, що не кажіть, як би там не було, що б там не казали і под.* Вставні слова й словосполучення в реченні відокремлюються комами. За значенням вони поділяються на: а) вставні слова, що виражають імовірність чи вірогідність повідомлюваного: *мабуть, можливо, певно, здається, зрозуміло, безперечно, як відомо* та ін.; б) вставні слова, що виражають різні почуття (радість, горе, обурення, задоволення тощо: *на щастя, чого доброго, на жаль, як на злата* ін.); в) вставні слова, що вказують на зв'язок думок, послідовність викладу, висновки: *до речі, по-перше, по-друге, проте, однак, отже, словом, нарешті, взагалі*; г) вставні слова, що вказують на джерело повідомлення: *за словами, кажуть, як повідомляють*; г) вставні слова, що вживаються з метою привернення уваги співрозмовника: *уявіть собі, пробачте, дозвольте, даруйте, прошу, розумієте* та ін. Коммами виділяються також вставні слова / словосполучення, якщо вони починаються сполучниками та сполучними словами, а також якщо вони не мають їх. Якщо в одному з двох вставних словосполучень, що чергуються, пропущене слово, тоді замість коми ставиться тире. Вставні слова / словосполучення, що входять до складу відокремлених членів, комами, як правило, не виділяються. Є випадки, коли окремі слова залежно від контексту можуть уживатися то як вставні, то як члени речення і тому комами не виділяються. Напр.: *Жовтневі морози цього року, здається, не залишили нікого байдужими* (Україна молода. – 2002. – 28 жовтня); *Мені здається, що тривалі коаліційні баталії не пішли на користь престижу Української Держави* (Молодь України. – 2006. – 22 червня); *У степу, кажуть, у спекотну днину пливе якесь марево* (Донеччина. – 2005. – 15 серпня); *Деякі науковці кажуть, що Земля поступово рухається до охолодження* (Україна молода. – 2006. – 22 червня).

Див. також: **Речення вставні.**

Слова́ дейкти́чні (грецьк. *deitikos* – вказівний) – слова, що вказують, виділяють, диференціюють шляхом співвідношення з особами чи предметами, що перебувають у певних відношеннях з мовцем.

Слова́ займенникóві – слова, яким властива неповна номінативна, когнітивна та інформативна функція та які позначають явища дійсності опосередковано – через вказівку на них і тому для них властива несамодостатність і несамостійність своїх значень, пор. займенники типу *ось*,

той, будь-який, наш і под. та займенникові прислівники типу *тут, там, звідти, туди, звідки* та ін.

Слова заперечні – слова, що виражають заперечення: *не, ні, ані, далеко ні, зовсім ні, ніхто, ніщо, ніколи, ніде, не можна, ні ... ні* і под.

Слова запозичені – слова, засвоєні однією мовою з інших мов: *фізіологія, філологія, поет, теорема* (запозичені з грецької мови), *адміністрація, цивілізація, революція, школа* (латинські запозичення); *аварія, арія, бензин, театр* (італійські запозичення); *сержант, вуаль, роль, магазин* (французькі запозичення); *шахта, шихта, бухгалтер, бутерброд* (німецькі запозичення); *джунгли, джемпер, спортсмен, трамвай* (англійські запозичення). Запозичення постають наслідком активних економічних, виробничих, культурних, політичних контактів українського народу з іншими народами, культурами. Запозичення сприяє розширенню і збагаченню словникового складу мови. Незаперечним є факт, що запозичення складають орієнтовно 10 відсотків лексики української мови. Такі слова підпорядковані фонетичним, граматичним і словотвірним нормам мови-реципієнта, тільки в небагатьох випадках подібні лексеми залишаються незасвоєними (див.: **Варваризми**). Зловживання запозиченими словами, їхнє невиправдане використання зумовлює засмічення літературної мови, повне уникання їхнього вжитку властиве максимальному вияву пуризму (див.: **Пуризм**).

Див.: **Варваризми**.

Пор.: **Пуризм**.

Слова застарілі – слова та їхні окремі значення, а також номінативні словосполучення, що на певному етапі розвитку мови вийшли із загального вжитку і належать до пасивного словникового складу мови. Такі слова можуть мати синоніми в сучасній мові (**архаїзми**: *десниця* – права рука, *зигзиця* – зозуля, *воліти* – бажати, хотіти, *брань* – битва, *ланіти* – щоки, *ректи* – говорити, *перст* – палець, *оний* – той, *зане, зануж* – тому що (див.: **Архаїзми**)), або не мати відповідників, тому що позначувана певна реалія зникла (**історизми**: *очіпок, пірнач, плахта* та ін. (див.: **Історизми**)).

Слова звуконаслідувальні (ономатопетичні) (прикм. від ім. *ономатопея*) – невідмінювані лексичні одиниці, що умовно відтворюють засобами мови природні нечленороздільні звуки живої і неживої природи (тварин, предметів та ін.: *кра-кра!, гав-гав!, трах!, кахи!, ме!* і под.); слова, що передають уявлення мовців про звуки природи й різних процесів.

Слова згрубіло-просторічні – лексичні і фразеологічні одиниці з різко заперечною, презирливою конотацією, використовувані здебільшого в художніх текстах, у розмовному стилі: *випендрюватися, перебендювати, шлюха* та ін. Різко знижують стиль мовлення.

Див. також: **Вульгаризми**.

Слова інтернаціональні (лат. *inter* – між і *nation (nationis)* – народ) – див.: **Інтернаціоналізм (інтернаціоналізми)**.

Слова́ іншомовні – слова з інших мов, що, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження: *інтерпункція, інтерцесія, інтронізація, лампйон, лангет* та ін. Слово може запозичуватися через посередництво іншої мови. Наприклад, українська мова через посередництво тюркських мов запозичила з інших східних мов: *кинджал* (з араб.), *чай* (з кит.) тощо.

Пор.: **Слова запозичені.**

Слова́ ключові – 1) своєрідні «знакові» слова епохи, певного періоду; позначають явища і предмети, що перебувають у фокусі соціальної активної уваги відносно короткий період часу (*ваучер, бартер, дефол, референдум, реформа, путч* і под.) або тривалий час (*парламент, приватизація, лібералізація* та ін.); 2) слова, яким належить визначальна роль у звуковій і семантичній організації тексту.

Слова́ крилаті – стійкі афористичні вислови, автор яких відомий: *Нації не вмирають від інфаркту* (Ліна Костенко) та ін.

Слова́ машинні – ланцюжки графем від пропуску до пропуску, у тому числі й пунктуаційні знаки.

Слова́ модальні (франц. *modallité* від лат. *modus* – спосіб) (**модальник**) – слова, за допомогою яких мовець оцінює, кваліфікує своє висловлення щодо його співвідношення з об'єктивною дійсністю: *можливо, здається, насправді, очевидно, мабуть, напевно* та ін.

Слова́ незмінювані – слова, що не мають формального (морфологічного) вираження граматичних категорій. **Прислівник. Приймєнник. Сполучник. Ча́стка. Ві́гук**, пор.: *де-не-де, інколи, спересердя, якісно, схвильовано, тривожно; на, після, коло, до, через; і (й), та, а, але, проте, щоб, бо; ж (же), аж, вже, лише; ой, ох, о, ух* та ін.

Слова́ номіна́тивні (прикм. від ім. *номіна́тив*) – слова, що позначають (номінують) предмети і явища об'єктивного світу: *хмара, дощ, мороз, черешня, вишня, слива, чашка, йти, бігти, червоний* і под.

Слова́ нумера́льні (лат. *numeratio* – обчислення) – 1) усі слова з кількісно-числовим і порядково-лінійним значенням, незалежно від їхньої частиномовної належності (пор. в українській мові: *осіб* (10 осіб; осіб сім), *маса* (масою у десять тонн), *вага* (вагою у двадцять кілограм), *голова* (облік тварин) і под.); 2) слова, що постають узагальнювальними одиницями рахунку у складі висловів зі значенням кількості

Слова́ опóрні – назви фрагментів дійсності, що беруть участь у процесі переходу від мовленнєвого наміру до звукового (письмового) мовлення.

Слова́-паразі́ти (фран. *parasites* від грецьк. *parasítos* – нахлібник, дармоїд) – 1) слова або словосполучення, що не мають смислового зв'язку з висловлюваною думкою, не несуть смислового навантаження, але вставляються в мовлення як заповнювачі довільних пауз за тих чи інших

утруднень у вираженні думки або як певна погана мовленнєва звичка: (Василь:) *Так, я думаю, що... Так, правильно було вирішено нами з посадкою дерев. Так, багато було посаджено* (Анатолій Яна). Здебільшого – це вставні слова, функційно не навантажені, вживання слів-паразитів зумовлене недостатнім знанням мови і труднощами вибору потрібних слів, мовець не наважується або не може цілком чітко й виразно сформулювати думку. Здебільшого С.-п. виступають показником низької культури мовлення. В окремих мовців С.-п. індивідуальні, до таких належать елементи типу *от, значить, ну, приміром* і под. Інколи С.-п. разом з іншими мовними елементами служать засобом створення мовної характеристики персонажа.

Слова́ парні (слова́-близнюкі) – слова, що є парними і надають відтінку невимушеності розмовному мовленню, їх не варто використовувати поза його межами: *тур-пир, тралі-валі* та ін.

Слова́ повнозна́чні – слова, яким властива повна номінативна, когнітивна та інформативна функція, самодостатні у своїх лексичних значеннях, спроможні безпосередньо і самостійно позначати явища дійсності, виступати членами речення: *Світлий промінь сонця пробивався крізь темну хмару* (Анатолій Яна). С. п. – один з основних класів, поряд зі службовими словами, на які поділяються частини мови. С. п. виступають членами речення. Вони позначають окремі поняття. С. п. відрізняються від службових призначенням, типом значення і словотвірними властивостями, пор. іменники, дієслова та ін.

Див.: **Частини мови повнозначні.**

Слова́ потенці́йні (прикм. від ім. *потенція*) – слова-новотвори, що виникають у мовленні за продуктивними словотвірними моделями, але ще не закріплені, не усталені традицією слововжитку, пор.: *зарекламитися, прорекламитися, листувати, коригувач, практикувач* та ін.

Слова́ похі́дні – деривати, значення і структура яких зумовлені семантикою і структурою інших, спільнокореневих слів: *думати – дмука; дід – прадід* і под. С. п. семантично і формально виводиться з іншого спорідненого слова, що його мотивує.

Слова́-рече́ння – структурно нечленовані синтаксичні одиниці, що виражаються частками, модальними словами і вигуками. Функційно слід розмежовувати стверджувальні (*Так; Атож*) і заперечні (*Ні; Ніколи*) слова-речення.

Див.: **Еквіваленти речення; Квазі-речення.**

Слова́ самості́йні – слова, що є або можуть бути членами речення. Те саме, що слова повнозначні.

Див. також: **Слова повнозначні.**

Слова́-сі́мволи (грецьк. *symbolon* – умовний знак, прикмета, ознака) – слова з максимально узагальненим значенням на основі образної конденсації смислу, що виявляється в контексті світоглядної традиції

певного народу, пор. *рушник* в українській світоглядній концепції як символ життя, долі; символ *тополі, калини* та ін.

Слова́ службо́ві – лексично несамостійні слова, що виражають семантико-синтаксичні відношення між словами, реченнями, частинами речення, різні відтінки суб'єктивної модальності, не бувають членами речення (прийменники, сполучники, частки); лексема, що складається з однієї словоформи: *на, при, у, до, з; і, а, але, зате, або; ж, аж, тільки, ані* тощо. У цьому вимірі – як лексичні і граматичні одиниці – службові слова (прийменники, сполучники, частки, післяслівники, артиклі) протиставлені повнозначним словам (див.: **Частини мови**), що відповідає граматичній традиції. Цим мотивоване і використання терміна **службові слова**. С.с. – частини мови, що не називають явища дійсності, а вказують на відношення, наявні між цими явищами. Подібно до того, як афікси, С. с. позначають граматичні значення та обслуговують повнозначні частини мови. Їх часто називають “частками мови”, до С. С. належать: 1) прийменники – С. с., що передують іменникам або словам, що їх замінюють. Утворюючи прийменникові або прийменниково-іменникові сполуки, вони виконують ту саму формально-організувальну роль, як і флексії. Наприклад: *the book of the student* (англ.) – книга студента. Прийменник *of* виконує ту саму функцію, що й флексія *[a]* в українській мові. Як і відмінкові форми, вони виражають типові відношення між предметами: просторові, часові, причинові, знаряддеві, об'єктні та ін. Але флексія – це частина слова, прийменник пишеться окремо; 2) післяслівники – С. с., вживані після іменників; вони постпозитивно виражають типові відношення між предметами: просторові, часові, причинові, знаряддеві, об'єктні та ін. Післяслівники – найважливіші з граматичних засобів у чеченській, інгушській мовах, у тюрських, фінно-угорських мовах, монгольській, японській та ін. Наприклад, *аша* (через, крізь) (татарськ.); 3) артиклі – С. с., що обслуговують іменники на відміну інших частин мови, що вказують в окремих мовах на рід іменника. Артиклі можуть бути: 1) препозитивними (стоять перед іменниками); 2) постпозитивними (стоять після іменників). Артиклі вживаються в низці європейських мов (англійській, німецькій, французькій та ін.): *the act* (англ.) – справа, *die Arbeit* (нім., ім. жін. р.) – робота; 4) частки – С. с., використовувані для різних завдань: а) для формотворення (формотвірні частки) – *читав би*; б) для вираження синтаксичних і модальних значень: **Чи до тебе серце лине?**

Пор. також: **Слова самостійні**.

Слова́ споріднені (однокорінні слова́) – слова, що мають той самий корінь. Такі слова утворюють словотвірне гніздо: *сила, силач, сильний, посилити, підсилити та ін.*; *хід, хідник, походити, відходити, підходити, попоходити, переходити, заходити, захід, перехід, відхід, похід* тощо.

Слова́-табу́ (*слова + табу*) – лексичні і фразеологічні одиниці, на вимову яких накладено ту чи іншу соціальну заборону, зокрема обценна

лексика (мат), зневажливі позначення національної належності. Їхнє використання може відбуватися під час мовленнєвої агресії і різко знижує стиль мовлення.

Пор.: *Вульгаризми; Теми-табу.*

Словесна пам'ять – те саме, що ментальна пам'ять.

Див.: *Пам'ять ментальна.*

Словесний наголос – див.: *Наголос словесний.*

Словник – 1) запас лексики, словниковий склад певної мови, територіального або соціального діалекту, окремого твору; 2) довідкове видання, що містить системний опис лексики (або *фразеологізмів, морфем, словосполучень* тощо), зібрання, реєстр мовних одиниць, розташованих у певному порядку, здебільшого алфавітному, але може бути і тематичний та ін., слова в якому супроводжуювані інформацією різного типу або перекладом на іншу мову. Залежно від призначення і лексичного матеріалу, способів його опрацювання розрізняють і відповідні типи словників: **енциклопедичні словники** і **лінгвістичні (філологічні) словники**. Загальний перелік словників важко охопити: **Енциклопедичний словник; Граматичний словник; Діалектний словник; Зворотний словник; Етимологічний словник; Навчальний словник; Орфоепічний словник; Орфографічний словник; Словник епітетів; Словник синонімів; Словник антонімів; Словник омонімів; Словник паронімів; Словник скорочень; Словник староукраїнської мови; Словник іншомовних слів; Словник лінгвістичних термінів; Словник трібнощів; Словник рим; Термінологічний словник; Фразеологічний словник** та ін. Словники виконують інформативну функцію (дозволяють прилучитись до знань) і нормативну функцію (допомагають оволодіти мовними нормами); 3) сукупність слів, що використовує конкретна мовна особистість. Розрізняють **словник активний** і **словник пасивний; словник мови письменника; словник аналогічний**.

Див.: *Словник енциклопедичний; Словник лінгвістичний; Словник активний; Словник авторський; Словник пасивний; Словник діалектний; Словник дескриптивний; Словник електронний.*

Слѳвник – список словникових слів словника за алфавітом. Зіставлення словника.

Див.: *Словник.*

Словник авторський (лат. *au(c)tor* – творець) – словник, що фіксує всі слова, наявні у творах того чи іншого письменника: «*Словник мови Квітки-Основ'яненка*» та ін.

Див.: *Словник.*

Словник активний (лат. *activus* – діяльний) (**Активний словниковий запас**) – 1) частина словникового складу мови, яку мовці не тільки розуміють, а й вільно використовують у спонтанному мовленні. Активний словник складається зі стилістично нейтральних одиниць із

розвинутою системою значень, високою сполучуваністю та словотвірною активністю. У комунікативній функції мови лексичні одиниці активного словника відіграють найважливішу роль. С. а. зумовлений і мотивований загальнокультурним й загальноосвітнім рівнями людей, їхнього фаху, соціального середовища і под. Залежно від рівня мовного розвитку людини її активний словник у середньому охоплює від 1000 до 3000 слів; 2) частина словникового складу мови на позначення актуальних для народу у відповідний період понять, предметів, явищ культури, повсякдення тощо. Не включаються архаїзми, історизми, неологізми; 3) лексикографічний посібник, орієнтований на читача, слухача.

Див.: *Словник*.

Словник аналогічний (прикм. від ім. *аналогія*) – те саме, що словник ідеографічний.

Див.: *Словник ідеографічний*.

Словник антропоцентричний (*антропо-* (грецьк. *anthrōpos* – людина) + *-центричний* (грецьк. *kentron*– центр)) – словник, що створюється для відповідного впливу на мовну свідомість людини.

Див.: *Словник*.

Словник вимови – у **прикладній лінгвістиці** – елемент статистичної система розпізнання мовлення, електронний словник, де до кожного слова подано фонетичну транскрипцію. До такого словника можуть входити не тільки слова, а й навіть словосполучення чи цілі фрази.

Словник дескриптивний (лат. *descriptive* – описовий) – словник, призначений для повного опису лексики певної проблемної сфери і фіксація всіх наявних там слововживань. До С.д. належать діалектні словники, словники сленгів, словники жаргонів, словники аргю і под.

Пор.: *Словник нормативний*.

Словник діалектний (прикм. від ім. *діалект*) – різновид діалектного словника, що містить лексику одного (С. д. регіональний) або кількох (С. д. загальний) діалектів і говорів.

Див.: *Словник*.

Словник електронний – відповідна комп'ютерна база даних, що містить особливим способом закодовані словникові статті (створення електронних словників також належить до актуальних завдань комп'ютерно-прикладної лінгвістики). Це дозволяє зреалізувати швидкий пошук необхідних слів, здебільшого з урахуванням морфологічних форм, із можливістю пошуку сполук слів (прикладів вжитку), а також з можливістю зміни напряму перекладу (наприклад, *англо-український або українсько-англійський, російсько-український або українсько-російський* і под.), що дозволяє поповнювати наявні на сьогодні словники і програми. Оптимізація епістемічної (гносеологічної) мовної функції прямо пов'язана зі створенням словників та їхнім функційним призначенням. Центром уваги будь-якої лексикографії загалом, а прикладово-комп'ютерної зокрема є способи

організації словникової статті, структурування словника і технологія його створення. Створення словників безпосередньо корелює з особливостями мовно-державної політики, постає однією зі сфер прикладної лінгвістики. Сучасна лексикографія суттєво поліпшила інструментарій комп'ютерними технологіями створення та експлуатації словників. Взаємодія власне-словникового підходу з комп'ютерними технологіями постала результатом створення напряму прикладної лінгвістики – комп'ютерної лексикографії, де активно застосовними є спеціальні програми – бази даних, комп'ютерні картотеки, програми опрацювання текстів. Такі програми уможливають в автоматичному режимі формувати словникові статті, зберігати словникову інформацію та опрацьовувати її. Сукупність комп'ютерних лексикографічних програм містить два компоненти: 1) програми підтримки лексикографічних праць; 2) автоматичні словники різних типів, у тому числі й лексикографічні бази даних.

Див.: *Лінгвістика прикладна*.

Словник енциклопедичний (енциклопедія) – науково-довідкове видання у формі словника, де в алфавітному порядку викладено основні факти зусіх сфер знання. С. е. охоплює імена видатних людей, назви країн, міст, океанів, річок, морів, термінологію різних сфер знання та ін.

Див.: *Словник*.

Пор.: *Лінгвістичний словник*.

Словник зворотний (інверсійний (прикм. від ім. *інверсія*)) – словник, у якому лексикографічний матеріал розташовано за алфавітним принципом у зворотному порядку за кінцівкою словникових одиниць.

Див.: *Словник*.

Словник ідеографічний (прикм. від ім. *ідеографія*) (**словник аналогічний** (прикм. від ім. *аналогія*), **словник семантичний** (прикм. від ім. *семантика*), **словник тематичний** (прикм. від ім. *тема*), **тезаурус** (грецьк. *thēsauros* – запас) (2)) – словник, у якому лексичні одиниці систематизовано за семантичним принципом з послідовним урахуванням тих чи інших чинних асоціацій; словник, що подає лексичний склад мови за семантичними ознаками – розрядами (поняттевими рубриками) – з урахуванням наявних асоціативних зв'язків. Синоніми: *Словники ідеологічні; Словники тематичні; Тезауруси*.

Див.: *Словник*.

Словник історичний – словник, що описує історичні форми і значення тих чи інших мовних одиниць; відображає певний період словникового і лексичного фонду мови (пор.: Словник староукраїнської мови XIV-XVI століть).

Див.: *Словник етимологічний*.

Словник лінгвістичний (прикм. від ім. *лінгвістика*) – наукове довідкове видання, у якому за абетковим принципом розташовані слова (частини мови), стійкі сполуки слів з їхнім наголошуванням, тлумаченням,

граматичними, стильовими, стилістичними та іншими спеціальними позначками. У таких словниках з'ясовується значення слова чи відповідно до типу словника подаються граматична, орфоепічна, орфографічна та інші характеристики слова, простежується етимологія, історія, здійснюється переклад іншою мовою тощо. Визначальною рисою лінгвістичного словника постає те, що в ньому у відповідному аспекті тлумачаться власне-слова як мовні одиниці. С. л. диференціюють на **одно-, дво-, три- і багатомовні**. **Одномовні словники** бувають: **тлумачні**, у яких значення слова розкривається засобами рідної мови, характеризуються граматичні і стилістичні властивості слова, кожне значення слова (лексико-семантичний варіант (див.: *Значення слова; Слова лексико-семантичний варіант*) підтвержене відповідним фактичним матеріалом; **орфографічні**, що подають правильне написання слова, його основні граматичні форми; **орфоепічні**, що виявляють особливості наголошення слова та його вимови; **етимологічні**, у яких пояснено походження слів, простежено їхній розвиток від найдавніших часів, встановлено їхню спорідненість зі словами інших одно- і різноструктурних мов; **історичні**, що подають лексику попередніх періодів розвитку національної мови з фіксацією її у відповідних історичних джерелах; **діалектні**, де з'ясовується значення слова та його вживання у відповідному діалекті або групі діалектів; **ономастичні**, у яких зібрано власні назви, подано аналіз їхнього походження та ін.: антропоніми (імена людей), топоніми (географічні назви), гідроніми (назви річок) тощо; **словники іншомовних слів**, де розкрито значення іншомовного слова, що уже є набутком лексичного складу певної мови, до кожного слова подано також коротку етимологічну довідку; **термінологічні**, у яких подано систему термінів певної галузі науки, виробництва, мистецтва; **частотні**, що містять статистичні дані про частоту вжитку слів у чітко визначеному за обсягом тексті; **словники мови видатних письменників**, у яких виявлено все розмаїття лексики того чи іншого письменника; **словники зворотні / інверсійні**, у яких слова розташовані за абеткою кінця слова; **фразеологічні**, що охоплюють ті чи інші різновиди фразем (ідіоми та інші фразеологічні одиниці, прислів'я та приказки, крилаті вислови тощо); **словники скорочень / аббревіатур**, у яких подано повні словесні формули тих чи інших скорочень, найуживаніших аббревіатур; **словники синонімів**, що подають синонімічні ряди певної мови; **словники антонімів**, у яких охоплено антонімічні пари слів з їхнім тлумаченням; **словники паронімів**, у яких розкрито значення співзвучних слів, указано відмінності в їхній семантиці та підтвержено відповідним фактичним матеріалом; **словники омонімів**, що пояснюють значення омонімів та ін. Сучасна лексикографія активно поповнюється словниками типу: **словник перифраз**, **словник рим**, **асоціативний словник** (означень і под.), **граматичний словник** та ін.

Словник мовця – набір мовних одиниць (*слів, фразеологізмів* тощо), якими володіє мовець у всіх можливих комунікативних ситуаціях.

Див.: *Слово; Фразеологізм; Ситуація комунікативна; Словник мовця активний; Словник мовця пасивний.*

Словник (лексикон (грецьк. *lexikos* – словник, запас слів)) **мóвця актíвний** (лат. *activus* – діяльний) – сукупність лексичних одиниць, які адресант вільно використовує у спонтанному мовленні. С.м.а. – частина словникового складу мови, яка часто використовується в комунікації і пов'язана з найсуттєвішими для певної національної лінгвокультурної спільноти реаліями, поняттями, ситуаціями, прецедентними феноменами культури.

Див.: *Словник мовця; Феномен культури прецедентний.*

Пор.: *Словник мовця пасивний.*

Словник (лексикон (грецьк. *lexikos* – словник, запас слів)) **мóвця пасíвний** (лат. *passivus* – пасивний) – 1) сукупність лексичних одиниць, зрозумілих носієві мови, але ним не вживаних у спонтанному мовленні; частина лексичних одиниць мови, вживання котрих у мовленні, комунікації обмежене. С. м. п. служить лише для розуміння усного і писемного мовлення; 2) у **психолінгвістиці** – сукупність лексичних одиниць, котрі зрозумілі носієві мови (або тому, хто вивчає мову), але не вживається ним у спонтанному мовленні, комунікації.

Див.: *Словниковий запас мовця.*

Пор.: *Словник мовця активний.*

Словник норматíвний (прикм. від ім. *норма*) – словник, що виявляє стандарт нормативного використання слова, рекомендує літературну норму і не допускає неправильні використання слів, пов'язані з неправильним розумінням їхнього значення або як такі, що не відповідають комунікативній ситуації (*жаргонізми, діалектизми* тощо).

Див.: *Словник.*

Словник орфографі́чний (прикм. від ім. *орфографія*) – словник, що містить словникові одиниці з виявом їхнього нормативного написання.

Див.: *Словник лінгвістичний / Словники лінгвістичні.*

Словник орфоепі́чний (грецьк. *orthos* – правильний та *epos* – мовлення; прикм. від ім. *орфоепія*) – словник, що містить словникові одиниці з виявом їхньої літературно-нормативної вимови.

Див.: *Словник лінгвістичний / Словники лінгвістичні.*

Словник пасíвний (лат. *passivus* – пасивний) – 1) слова активно використовуваної мови, що зрозумілі мовцеві, але рідко вживані / зовсім не вживані ним у повсякденній практиці (пор.: *Словник активний*). Багато слів С. п. постають тільки тоді у свідомості, коли їх доводиться сприймати – читати, чути і под.; 2) лексикографічний посібник, орієнтований на слухача (читача).

Див.: *Словник.*

Пор.: *Словник активний.*

Словник семантичний (прикм. від ім. *семантика*) – словник, у якому витлумачено зміст лексичних одиниць і визначено їхні семантичні зв'язки з іншими лексичними одиницями; слова в семантичному словнику групуються навколо якоїсь ідеї подібно до того, як то є в ідеографічному словнику, але на відміну від ідеографічного словника у ньому дається додаткова семантична інформація про лексичну семантику, у тому числі відомості про семантичні множники (семи) у кожній лексичній одиниці, їхню кількість, установлену за допомогою частотних показників, та відносну вагу в дефініції.

Див.: *Словник*.

Словник термінологічний (прикм. від ім. *термінологія*) – словник, що містить терміни певної наукової, технічної сфери або іншої галузі людських знань. **Словник гірничих термінів. Словник термінів судомедичної експертизи. Словник літературознавчих термінів. Словник лінгвістичних термінів.**

Див.: *Словник лінгвістичний / Словники лінгвістичні*.

Словник тлумачний – 1) різновид лексикографічного видання, у якому відбита семантика одиниць словникового складу мови, а також інформація про написання орфоепічних, орфографічних, стилістичних, граматичних ознак слів. С. т. є найпоширенішим типом одномовного лінгвістичного словника. У них можуть подаватися фразеологічні і стійкі звороти, в яких вживаються описувані слова, подаються етимологічні, історичні та інші ті чи ті довідки; 2) нормативний словник використовуваної в мовленні лексики, що орієнтується на утвердження літературної норми сформованої мови або мови, що формується. Спочатку С. т. були двомовними, потім вони стають одномовними. Перші великі словники європейських мов: а) італійська (“Словник Академії Круска” (1612); б) “Словник Французької Академії” (1694); в) “Словник авторитетів” Іспанської Академії (1726-1739); г) “Словник Академії Російської” (1789-1794). **Словник української мови.**

Див.: *Словник лінгвістичний / Словники лінгвістичні*.

Словникі аспектні (прикм. від ім. *аспект*) – лінгвістичні словники, що містять спеціалізовані дані про слово (*словники синонімічні, словники антонімічні* і под.), його граматичні властивості (*словники граматичні, словники словотвірні, словники морфемні, словники сполучуваності, словники керування, словники труднощів* тощо), про історію слова та його походження (*словники історичні, словники етимологічні, словники тюркізмів* та ін.), правилах написання та вимови (*словники орфографічні, словники орфоепічні, словники наголосів* і под.), про поширення на тій чи іншій території (*словники діалектні* тощо) чи в межах певних соціальних груп (*словники жаргонізмів, словники арготизмів* та ін.) і под.

Див.: *Словник*.

Словникі енциклопедичні (грецьк. *encyclopedeia* – коло знань;

прикм. від ім. *енциклопедія*) – словники, у яких описуються предмети, явища, події, процеси, розповідається про видатних діячів науки, культури, політики тощо. Наявні **енциклопедичні словники загальні** або **універсальні**, і **галузеві**, або **спеціальні**.

Див.: *Словник*.

Словники ідеологічні (прикм. від ім. *енциклопедія*) – див.: *Словники ідеографічні*.

Словники тематичні (прикм. від ім. *тема*) – див.: *Словники ідеографічні*.

Словники частотні – словники, в яких слова розташовуються не за алфавітом, а за спадом частот, тобто в порядку від найбільш частотного до найменш частотного.

Див.: *Словник лінгвістичний / Словники лінгвістичні*.

Словникова стаття – див.: *Стаття словникова*.

Словникове гніздо – див.: *Гніздо словникове*.

Словникове значення слова – див.: *Значення слова словникове*.

Словниковий склад мови – те саме, що лексика.

Див.: *Склад мови словниковий; Лексика..*

Сло́во – основна номінативна і когнітивна одиниця мови, що є засобом найменування й повідомлення про предмети, ознаки, процеси та їхні відношення, має відповідне морфологічне оформлення і здатна займати відповідну синтаксичну позицію (повнозначні слова) або входити до складу синтаксичної позиції іншого (службові слова) у реченні або ж виступати самостійним еквівалентом речення (частки і под.) (див.: *Слова-речення; Речення нечленовані; Квазіречення; Еквіваленти речення*); структурно-семантична двобічна одиниця мови, якій властиві форма (план вираження) і значення (план змісту). **Основні ознаки і властивості слова:** 1) фонетичне оформлення (наявність основного наголосу); 2) семантичне оформлення (наявність лексичного, граматичного, структурного значення); 3) номінативна функція (назва явища реальної дійсності і вияв його у вигляді лексичного значення); 4) відтворюваність (слово існує у мові як готова самостійна одиниця і відтворюється мовцем у момент мовлення, а не твориться); 5) синтаксична самостійність (здатність вживатися як окреме висловлення; певна вільність у розташуванні слів у реченні); 6) внутрішня лінійна організація (слово складається з морфем); 7) непроникність (неможливість його розривання якими-небудь іншими елементами). Виняток: *ніхто – ні від кого* тощо; 8) цілісне оформлення; 9) валентність і сполучуваність (спроможність сполучатися з іншими словами за відповідними семантичними і граматичними законами); 10) матеріальність (існування слова в звуковій / графічній формі); 11) інформативність (ємність знань про явища об'єктивного світу); 12) індивідуальність лексичного значення (спроможність відобразити у значенні слова один конкретний клас явищ реальності); у **когнітивній лінгвістиці** – слово – основна одиниця

збереження та використання інформації, доступу до неї та її здобуття з пам'яті мовця. **Класифікації слів:** а) за значенням (повнозначні (позначають певне поняття) та службові, що виступають засобом зв'язку слів між собою); б) за лексико-граматичними ознаками і / або категорійною семантикою (слова поділяються на різні частини мови); в) за походженням (корінні (існували в тому чи іншому вигляді у прамові) і запозичені (прийшли з іншої мови)); г) за будовою (прості і складні); ґ) за активністю і сферою вжитку (активні (загальноживані) і пасивні (застарілі (охоплюють: історизми – застаріли у зв'язку зі зникненням предмета (мотовило, гетьман) та архаїзми – замінені іншим словом (уста, ланіти, десниця)); неологізми – маловживані через новизну; терміни – спеціальні слова, вживані фахівцями певних професій на позначення понять, з якими вони мають справу; аргó, жаргón, сленг – слова, використовувані у неформальному спілкуванні певними соціальними, професійними та віковими групами; просторічні слова – використовуються малоосвіченими людьми незалежно від соціальної групи; табуйовані слова; евфемізми – слова для заміни табуйованих і под.); д) за стилістичним спрямуванням (стилістично необмежені і стилістично марковані (кніжні)); е) за похідністю (первинні (непохідні, твірні) і похідні) та ін.; відносно самостійна і вільно відтворювана значуща одиниця мови, що виконує номінативну функцію (те саме, що й лексема); основна структурно-семантична і функціонально-семантична одиниця мови, що співвідноситься з предметами, процесами, явищами дійсності, їхніми ознаками та відношеннями між ними, вільно відтворюється в мовленні й служить для побудови висловлень. С. виконує номінативну функцію, вільно відтворюється в мовленні й комунікації і служить для побудови повідомлень (висловлень). С. – це єдність звукової, морфемної будови, а також лексичного та граматичного значень; цілісна одиниця, що виражає поняття про предмети, явища, процеси, їхні ознаки, зв'язки й відношення між ними, а також називає конкретні предмети, явища, процеси та їхні ознаки. Характерні ознаки С. – ціліснооформленість і відтворюваність. Результати пізнавальної діяльності людини і спілкування неможливі без слів і закріплюються в них. З позицій міжкультурної комунікації слова можуть бути інтернаціональними та ідіоетнічно неповторними.

Див.: *Мова; Код; Повідомлення; Значення слова.*

Пор.: *Лексема; Фразеологізм; Екзотизм; Інтернаціоналізм; Речення; Мовленнєвий акт.*

Слóво автосемантичне (*авто + семантичний*) – повнозначне слово, що має лексичне значення. До С. а. належать: 1) іменник; 2) прикметник; 3) числівник; 4) дієслово; 5) займенник; прислівник.

Слóво амóрфне (грецьк. *amorphos* – безформний) – слово, якому не властиві морфологічні характеристики.

Слово багатозначне (полісемант) – слово, що має кілька значень (лексико-семантичних варіантів), пов'язаних між собою спільним семантичним компонентом, пор.: *творити* – 1) *перех.* У процесі творчої праці викликати до життя що-небудь, давати існування чомусь (*Нам дано ні з чим незрівняну радість – творити новий світ, здійснювати тисячолітні мрії людства* (М. Рильський)); 2) *перех.* Викликати появу чого-небудь, бути причиною виникнення чогось; утворювати (*Розкіш творить біль: як приходить – смакує, як виходить – катує* (М. Номис)); 3) *неперех.* Займатися творчою діяльністю (літературною, мистецькою, науковою тощо) (*Треба було творити, треба було піднести майстерність акторську на таку височінь, на яку піднесла його славетна артистка Г.І. Борисоглібська* (Остап Вишня)); 4) *перех.* Виконувати якусь роботу, дію (*Менше говори, а більше діла твори* (Нар. тв.)); 5) *перех.* Утворювати; становити, являти собою (*Профіль був у неї, справді, чисто класичний. Чоло й ніс творили одну м'яку лінію...* (Михайло Коцюбинський)) (СУМ, X, с. 52-53) – спільний семантичний компонент «виконувати якусь творчу роботу».

Слово вигукове – слова, що не мають ані лексичного, ані граматичного значення, а лише виступають емоційними сигналами.

Слово вставне / Компонент вставний – слова (словосполучення), за допомогою яких мовець виражає своє ставлення до змісту висловленого. С. в. має низку характерних ознак: 1) використовується в складі речення; 2) займає в реченні будь-яку позицію; 3) властива особлива інтонація; 4) граматично не пов'язане з членами речення; 5) не виступає членом речення; 6) на письмі вирізняється комами; 7) не називає предмети, дії, ознаки і не вказує на них, не має конкретного значення; 8) містить узагальнену оцінку висловлення; 9) значення С. в. є граматичним. Мовець оцінює зміст висловленого з різних позицій, чому відповідають граматичні значення С. в., що виражає: а) достовірність – ймовірність (*звичайно, безперечно, ймовірно, очевидно, напевне* тощо): *Звичайно, так підемо*; б) емоційне ставлення (*на щастя, на подив* і под.): *На щастя, в цей час прийшов дільничний* (Григорій Тютюнник); г) авторство, джерело інформації (*по-моєму, по-твоєму, за повідомленнями* тощо): *Сьогодні, по-моєму, варто зібрати сіно* (Анатолій Загнітко); г) ступінь узвичаєння, нормативності повідомлюваного (*зазвичай, як завжди, трапляється* та ін.): *Хлопці зустрілися, як завжди, на вигоні* (Григорій Тютюнник); г) спонукання співрозмовника до уваги, до сприйняття інформації, звернути увагу на манеру висловлювання або на окремі слова, вирази тощо (*погодьтесь, бачте, розумієте, відверто кажучи* і т. ін.): *Бачте, уже все так трапилось* (Олекса Слісаренко); д) відношення послідовності, протиставлення, додавання, наслідку, підсумку, узагальнення та ін. між частинами висловлення (*по-перше, по-друге, по-третє* тощо; *навпаки, крім того, до речі* і под.): *Усе це важливо, по-перше, для знання вітчизняної історії, по-друге, для усвідомлення і розуміння свого місця у поступі народів*

(Україна молода. – 2001. – 14 лютого). Остання група С. в. функційно наближена до сполучників.

Слово дискурсивне (прикм. від ім. *дискурс*) – слово, словосполучення, фразеологізм, вислів, які виконують дискурсотвірну й дискурсопідтримувальну функцію і віддзеркалюють етнокультурні стереотипи комунікативної поведінки (укр. *мабуть, якимось воно буде*; рос. *авось, заодно*).

Див.: *Мова; Код мови; Слово; Фразеологізм; Дискурс*.

Слово діалектне (прикм. від ім. *діалект*) – специфічне слово або вислів, властиві діалекту (напр., *когут, без, крумплі, бараболя*).

Слово-домінанта (лат. *dominans (dominantis)*) – панівний) (**слово-показник, опірне слово**) – це найзагальніша, найуживаніша, максимально нейтральна одиниця синонімічного ряду, через яку можна визначити смисловий обсяг кожного синонімічного ряду.

Слово емоційно-оцінне – лексична одиниця, що містить у собі елемент оцінки: *дощик, маленький, білесенький* тощо. Слова з емоційним забарвленням можуть містити різні відтінки: іронічний, недобррозичливий, зневажливий, ласкавий, рочистий тощо. Це забарвлення зазвичай стійке, оскільки виникає внаслідок того, що саме лексичне значення слова містить елемент оцінки: найменування предмета або явища, дії, ознаки ускладнюється оцінністю – відношенням мовця до названого явища (*пустоцвіт, роботяга* і под.). Оцінними можуть постати слова в переносному значенні (наприклад, про людину кажуть: *ведмідь, ворона, гадюка, сокіл*). Оцінність може досягатися за допомогою суфіксів: *бабуся, сонечко, квіточка, ластівочка*. Існують лексичні одиниці, у яких усталилась оцінність традиційно: *віщати* (говорити, промовляти) тощо. Емоційно-оцінна лексика поділяється на два великих розряди: 1) слова з позитивною оцінкою; 2) слова з негативною оцінкою. Емоційно-оцінна лексика вживається в художньому і розмовному мовленні для створення емоційності, у публіцистичному стилі – для вираження пристрасної оцінки; у **стилістиці** – С. е.-о. відбивають емоційно виражену прагматику мови, тобто ставлення мовця до дійсності, змісту або адресату повідомлення. Виділяють три групи слів емоційно-оцінних: 1) у самому значенні слова міститься елемент оцінки (*знеславити, біда, горе* тощо); 2) оцінка міститься в переносному значенні слова (про людину *орел, ворона*); 3) суб'єктивну оцінку виражають суфікси (*тітонька, малюсінський* і под.). Стилістичні примітки біля емоційно-оцінних слів відбивають їхнє функціонування: *ввічливе, вульгарне, іронічне, ласкаве, жартівливе* та ін.

Слово корінне – основне слово конкретної мови, що увійшло до її первинного лексично-словникового складу або утворене з лексичного матеріалу цієї мови: *мати, батько, дощ, злива, грім, гілка, хлів, білка, ведмідь, обережність, юність, мрія* і под.

Сло́во морфологі́чне (прикм. від ім. *морфологія*) – сукупність граматичних форм слова, або словоформ.

Сло́во немотиво́ване (непохі́дне) – слово, що втратило для сучасних мовців мотивацію внаслідок зміни семантики та морфемного складу; слово іншомовного походження: *вода, ґрунт, ліс, рука, нога, стіл, йти* тощо.

Пор.: *Слово похідне.*

Сло́во обласне́ (діалекти́зм) – діалектне слово, основною ознакою постає незвичайність вживання та особливим естетичним навантаженням у тому разі, коли його використовують у художньому творі, зокрема у мовленні персонажів.

Сло́во повнозна́чне – слова, що завжди мають реальний зміст, поєднуючи в собі лексичне і граматичне значення (*іменники, прикметники, дієслова* та ін.).

Сло́во потенці́йне (прикм. від ім. *потенція*) – слово, що можна утворювати за наявною в мові моделлю, але яке є невикористовуваним і може оказіонально з'являтися у мовленні тієї чи іншої людини за ситуацією в мовленні, пор. *міністркиня* (за тією моделлю, що й *мисткиня*); *студентня, аспірантя* (за тією самою моделлю, що й *солдатня*).

Пор.: *Гапакс.*

Сло́во (дерива́т (лат. *derivatus* – відведений)) похі́дне (мотиво́ване) – слово, значення і звучання якого зумовлене і мотивоване семантикою та звуковою формою твірного, іншого слова, спільнокореневого слова; утворене від твірного за допомогою форманта (афікса): *придорожній* ← *при дорозі*; *синь* ← *синій*; *під'їзд* ← *під'їжджати*; *учителька* ← *учитель*. С. п. властива бінарна структура, що охоплює **тві́рну базу** (основу слова-мотивоватора або все слово загалом) і **словотві́рний формант** (див.: *Формант*), або **дериватор**. Залежно від співвідношення зі значенням компонентів-морфем, що їх витворюють, С. п. поділяються на **фра́зеологі́чні**, значення яких завжди включає додаткові компоненти, не виражені складниками слова – морфемами (*лісник, письменник* і под.) і **нефра́зеологі́чні**, їхнє значення компоноване сумою значень морфем, що утворюють похідне слово (*столік, темно, осінній, яскраво-зелений* тощо). Залежно від співвідношення семантики твірного і похідного слів розмежовують (за Єжи Куриловичем): 1) **синтаксі́чні дерива́ти** – похідні слова, значення яких тотожне лексичному значенню твірних у всіх компонентах, крім загальнокатегорійного значення частини мови. До таких С. д. належать: **деверба́тиви** – віддієслівні іменники зі значенням абстрактної дії (*ходіння, від'їзд, приліт, прихід, похід*); **деад'єкти́ви** – відприкметникові іменники зі значенням абстрагованої якості (*відважність, мужність, сміливість, зелень, темінь* та ін.); **які́сні прислі́вники**, мотивовані прикметниками (*голосно, весело, добре, гарно, сміливо* тощо); **відно́сні прикме́тники**, мотивовані іменниками (*дерев'яний, металевий, мідний, морський, річковий* тощо); 2) **лексі́чні дерива́ти** – похідні слова,

лексичні значення яких не тотожні значенню твірних: *відмовити* ← *мовити*, *баяніст* ← *баяніст* і т. ін.

Слово складне (комполіт (італ. *composito* – змішаний) / комполіта) – слово, що має у своєму складі не менше двох основ та особливий тип словотвірного значення – єднальне значення, пов'язане з об'єднанням семантично різних мотиваторів в одну цілісну одиницю: *нафтопродукти*, *металопрокат*, *верстатобудування*, *семизначний*, *водонепроникний* тощо. Словотвірним формантом постає суворо фіксований порядок розташування компонентів у структурі дериватів і спільний основний наголос. Різновидами складання, унаслідок якого виникають складні слова, виступають: суто складання, зрощення, аббревіація та ін.

Див.: *Бленд*.

Слово словосполучення головне (стрижнєве) – стрижнєве слово у словосполученні, що граматично і семантично підпорядковує собі залежне слово (або групу залежних слів) у певному словосполученні: *свіжа трава*, *зустріти колегу*, *читати книгу*, *чай з лимоном*, *бажання вчитися* і под.

Слово словосполучення залєжне – слово, що займає синтаксично залежну позицію у словосполученні: *зелений клен*, *хата батька*, *забивати молотком*, *відчувати радість*, *писати листа* і под.

Слово службове – слова, що характеризує наявністю граматичного значення, здатністю виражати граматичні відношення між повнозначними словами, окремими частинами речення і под. (*сполучник*, *прийменник* тощо).

Слово складне – див.: *Бленд*.

Слово сполучне (Слова сполучні) – займенникові, прислівникові слова (*який*, *чий*, *котрий*, *хто*, *що*, *де*, *коли*, *куди*, *звідки* та ін.), що виконують функцію сполучення (поєднання) предикативних частин у складному реченні і виконують функцію тих чи тих членів речення – головних (*Хто першим прийде до нас*, *тому ми й раді* (Анатолій Яна)), другорядних (*Учні ходили до лісу*, *де назбирали багато особливих квітів* (Анатолій Яніта)).

Слово твірне (слово-мотиватор) – слово з твірною базою, твірною основою (див.: *Слово (дериват) похідне (мотивоване)*), за допомогою якого можна пояснити (мотивувати) значення та звучання мотивованого похідного слова: *колір* → *кольоровий* (*колір* – твірне слово; *колір* – твірна основа; *кольоровий* – похідне слово); *нога* → *ніжка*; *ялина* → *ялинка*; *дідусь* → *прадідусь*; *кум* → *кума* і под.

Слово термінальне (лат. *terminalis* від *terminus* – межа, рубіж) – слово, що не має дериватів.

Слово узагальнювальне – слово, що використовується при однорідних членах речення, виражає загальне значення і є родовим поняттям до них як видових понять; займає або препозицію, або постпозицію щодо однорідних членів речення, пор.: *Все тут йому сподобалося: і квартира, і меблі, і будинок, і вуличка, і тихі сусіди, фасад, витончена делікатність*

господарки (Люко Дашвар); *Нарешті до школи завезли меблі: столи, стільці, парти, дошки* (Україна молода. – 2009. 18 серпня).

Слово усічене – іменник, утворений шляхом усічення (див.: *Усічення*) твірної основи (незалежно від межі морфем). Усічені слова властиві для розмовного мовлення, особливо для жаргонного різновиду: *університет* → *універ*, *спеціаліст* → *спец*, *магнітофон* → *маг*, *плейєр* → *плей* і под.

Слово фонетичне (прикм. від ім. *фонетика*) – відрізок фрази, мовленнєвого потоку, виділений на основі спільного наголосу (об'єднаний одним словесним наголосом) і який охоплює здебільшого повнозначне слово (містить наголос) і прилеглі до нього службові слова. У фразі *Чи приїде син до нас сьогодні?* з шістьма словами-лексемами є чотири фонетичні слова: *[чиприїде]*, *[донас]*, *[син]*, *[с'огодні]*. С. ф. – група складів, поєднана одним наголосом. Наголошений склад об'єднує склади у межах слова тим, що якість, інтенсивність і тривалість голосних в ненаголошених складах залежать від їх розташування щодо цього наголошеного складу. С. ф. не завжди збігається з лексемою. Сукупність самостійного та службового слів вважаються С. ф., якщо односкладове службове слово не має окремого наголосу (такі слова називають клітиками: енклітики, тобто слова, що стоять після наголошеного, та проклітики, що стоять після наголошеного. У транскрипції фонетичне слово пишеться разом: */ja чекају натебе/*).

Слово фонове (прикм. від ім. *фон*) – див.: *Неповноеквівалентність мовних одиниць*.

Словозміна – творення для кожного слова його морфологічної парадигми. Словозміна як факт граматики протиставлена словотвору. В українській мові словозміна охоплює відмінювання імен (у широкому значенні, охоплюючи і займенники, дієприкметники) та дієвідмінювання дієслів. **Українська іменна словозміна. Українське дієвідмінювання.** Розмежовують два типи С.: 1) власне-словозміна – за допомогою закінчень (*держава, держави, державі, державу, державою* і под.); 2) формотворення, тобто утворення часткових парадигм у складі загальної морфологічної парадигми за допомогою формотвірних суфіксів або службових слів (*читав, буду читати, дума[ї-у]чи*).

Словоскладання – спосіб словотворення дво- або кількакореневих похідних – юстапозитів шляхом поєднання окремих слів чи словоформ.

Словосполучення – непредикативна синтаксична одиниця, компонентами якої є слово та форма слова або кілька форм слів, з'єднаних між собою підрядним синтаксичним зв'язком. С. протиставлене слову функційно і структурно. Наявні два різних розуміння С.: 1) будь-яке граматичне поєднання повнозначних слів (Пилип Фортунатов, Олексій Шахматов, Олексій Пешковський, Михайло Петерсон, Абрам Шапіро та ін.) (у цьому разі не тільки сполук зразка *щирі побажання, зустріти щастя* можуть кваліфікуватися як С., але й речення *Дівчина уміє приховувати свої*

переживання і тривоги, що може розглядатися як складно утворене С., у яке включені більш прості: *Вона уміє* – предикативне; *переживання і тривоги* – сурядне; 2) номінативна одиниця, цілісна за смыслом, “будівельний матеріал” для речення (у цьому разі С. і речення протиставлені: а) за функцією (номінативна – комунікативна); б) за граматичним значенням (номінативна – предикативна); в) за субординацією (залежна, вторинна одиниця – основна, первинна; г) за ємністю синтаксичних зв’язків (у реченні наявний увесь спектр синтаксичних зв’язків; у словосполученні реалізований тільки підрядний прислівний синтаксичний зв’язок); г) кількістю повнозначних елементів (у словосполученні – два і більше, а речення може складатися з одного повнозначного слова). Від слова С. відрізняється: 1) структурою (в нього входить два і більше повнозначних слів); 2) аналітичним виявом семантики; 3) вільною побудовою; 4) невідтворюваністю; 5) роздільним оформленням складників; 6) С. є “будівельним матеріалом” для речення, слово виступає “будівельним матеріалом” для С. і речення.

Словосполучення підрядне – поєднання граматично нерівноправних слів, одне з яких є головним, стрижневим, інше – залежним, підпорядкованим: *цікава книжка, читати книжку, бігти швидко*. **Словосполучення сурядне** – поєднання двох граматично рівноправних слів: *книжка і зошит, читати і писати, веселий і радісний, голосно і чітко*. **Словосполучення екзоцентричне** – в американській лінгвістиці витлумачується як сполука двох слів, що не належать ні до одного формального класу їхніх *безпосередніх складників*: *John ran, beside John, with ve, in the house*. **Словосполучення ендоцентричне** може бути або сурядним: *boys and gerls*, або підрядним: *poor John*. **Підрядні словосполучення. Сурядні словосполучення. Словосполучення прості. Словосполучення складні. Словосполучення відкритої структури. Словосполучення закритої структури. Дієслівні словосполучення. Іменникові словосполучення. Ад’єктивні словосполучення. Адвербіальні словосполучення. Квантитативні словосполучення.**

Словосполучення ад’єктивне (лат. *adjectivum* – прикметник) – іменне словосполучення з прикметником у ролі стрижневого компонента: *завжди бадьорий, уважний до людей, надзвичайно зручний*. У С. а. виражаються здебільшого якісні або кількісні характеристики ознаки: поетично обдарований, надзвичайно цікавий. Таке словосполучення може містити ті чи ті обставинні значення: *завжди уважний, необхідний для праці*; об’єктні значення: *насичений мінералами*.

Словосполучення, визначуване завданнями спілкування – словосполучення, у якому форма залежного компонента залежить від синтаксичних відношень, а само стрижнєве слово ні граматично, ні лексично не зумовлює підрядну форму. Для вираження різних відношень (часових, просторових, означальних, кількісних тощо) з іншими словами

використовуються прийменники і відмінкові форми: *дорога до села, дорога через поле, дорога навколо селища, дорога після зливи, дорога біля лісу* тощо.

Словосполучення вільне – словосполучення, кожному компоненту якого властиве власне лексичне значення (повне лексичне значення) і функціонування як самостійного члена речення: *подарувати книгу, кава з молоком, зелене жито, голосно говорити, надзвичайно важливий, червоний від хвилювання* тощо.

Словосполучення граматично зумовлене – словосполучення, у якому підпорядковане слово ставиться в тій формі, якої вимагають граматичні особливості стрижневого слова: іменники, прикметники, займенники та ін. Залежні слова (наприклад, узгоджувані прикметники, займенники, порядкові числівники, дієприкметники) набирають тих самих форм роду, числа і відмінка, яку має стрижнєве слово: *ранковий серпанок, у старому лісі* тощо. При перехідних дієсловах кероване слово ставиться у формі знахідного відмінка без прийменника: *Хлопець малював нову картину*.

Словосполучення дієслівне – тип словосполучень з опорним дієслівним компонентом, у яких відношення між дією та її учасниками (об'єктні) або різноманітні характеристики дії (обставинні). Ці значення і граматичний зв'язок однаково виявлювані в стрижневому компоненті – дієслівній формі: *читати уважно, читаю уважно; вишивати рушник, вишиваю рушник*.

Словосполучення займенникóве – тип словосполучень зі стрижневим словом-займенником. Вони рідко вживані: *кожний зі студентів, хтось знайомий, дехто з учнів* та ін.

Словосполучення іменне – тип словосполучень, що мають кілька різновидів за вираженням стрижневого компонента іменними частинами мови: 1) словосполучення зі стрижневими іменниками (субстантивні) мають означальний зміст (предмет – ознака): *прозова збірка, темна ніч, твоя книга*; 2) словосполучення з абстрактними іменниками можуть виражати: а) об'єктні відношення (*розмова з батьком, зустріч зі знайомими*); б) просторові відношення: *зустріч в університеті*; в) причинові відношення: *запізнення через непогоду*.

Словосполучення лексично зумовлене – словосполучення, у якому стрижневому слову притаманне недостатньо чітко лексичне значення, що розкривається і конкретизується за допомогою залежного слова. Останнім властива чітко визначена форма. Найчастіше така закономірність спостережувана в дієслівних словосполученнях: *досягати успіху, братися за підготовку, підійти до батька і под*.

Словосполучення параметризоване (грецьк. *parametron* – *розмірюю, відмірюю*; прикм. від ім. *параметр*) – усталене словосполучення, яке виражає конкретний лексичний параметр. Наприклад, лексичний параметр *Μαγν* («дуже», «висока міра чогось») є основою усталених словосполучень *грубаномилка, міцно спати, ідеально круглий* та ін.

Словосполучення прислівників – тип словосполучення, що вважається непоширеним і нечастим, тобто для прислівника усталенішою постає роль залежного компонента. Як стрижневе слово прислівник може поєднуватися з іменниками або з іншим прислівником: *недалеко від міста, надзвичайно добре* тощо.

Словосполучення прості – словосполучення без факультативних компонентів, у якому кількість обов'язкових компонентів визначується відповідними зв'язками стрижневого слова: *зелений ліс* (слабкий зв'язок – формально-граматичне узгодження), *лякатися грому* (сильний зв'язок – сильне безпосереднє керування), *обрадувати маму листом* (два сильні зв'язки – сильне безпосереднє керування і слабке керування), *принести подарунок для задоволення* (сильний зв'язок – сильне безпосереднє керування і слабкий зв'язок – відмінкове прилягання), *поїздка з Донецька до Києва* (залежний компонент стійка двох відмінкова група) тощо. **За лексико-граматичним (частинимовним) статусом стрижневого слова** виділяють: 1) **словосполучення субстантивні** – зі стрижневим іменником (*літній дощ, перший сніг, сторінка зошита, пенал для олівців, мрія вчитися* тощо); 2) **словосполучення дієслівні** – зі стрижневим дієсловом (*зустріти знайомого, відвідувати театр, спокійно відпочивати, починати розмовляти* і под.); 3) **словосполучення ад'єктивні** – зі стрижневим прикметником (*спроможний на успіх, здібний до навчання, червоний від хвилювання* і т. ін.); 4) **словосполучення прономінальні** – зі стрижневим займенником (*кожний з нас, зовсім ніхто, щось для серця* тощо); 5) **словосполучення квантитативні** – зі стрижневим числівником (*сім з половинкою, сорок без одного* і под.); 5) **словосполучення адвербіальні** – зі стрижневим прислівником (*дивовижно просторо, далі від берега, яскраво червоно* та ін.); 6) **словосполучення партиципні** – зі стрижневим дієприкметником (*змелена вчора, посіяний восени, висохлий від вітру* тощо); 7) **словосполучення дієприслівникові** – зі стрижневим дієприслівником (*сміючись на собою, радіючи успіху, сумуючи без причини* і под.).

Словосполучення, семантично зумовлені – словосполучення, в яких стрижневі слова, що належать до тієї чи тієї семантичної групи, вимагають використання підрядних слів у відповідній формі. Наприклад, іменники – найменування емоційних відношень вимагають вживання залежних слів у давальному відмінкові з прийменником *до*: *любов до природи, увага до сина, повага до батьків* тощо. Аналогічно використовуються іменники зі значенням: 1) волевияву: *воля до перемоги*; 2) прагнення: *прагнення до мети*; 3) нахилу і схильності: *схильність до математики*.

Слосполучення складні – поєднання (комбінація) кількох мінімальних конструкцій словосполучення. У складному словосполученні *подарувати книгу матері* поєднано дві мінімальні конструкції

словосполучення: *подарувати книгу* і *подарувати матері*. Залежні компоненти у складних словосполученнях кваліфікують слово в різних вимірах. Виділяють три типи складних словосполучень: 1) **просте** словосполучення + залежне від нього окреме слово (за структурою є складним, а за семантикою – перехресно-цілісним): *врятувати життя товаришам, добре відомий у країні* (залежний від простого словосполучення компонент пояснює його загалом, а не головне слово); 2) **головне слово + залежне від нього словосполучення**: *гідний земного щастя; хода повна гідності* (залежний компонент простого словосполучення пов'язаний із головним словом і через нього взаємодіє з центральним компонентом складного словосполучення. Цим вони відрізняються від попередньої групи словосполучень); 3) **головне слово + два або три залежних слова, не пов'язаних між собою, і таких, які не утворюють словосполучення**. Це здебільшого дієслівні словосполучення, тому що дієслова здатні поширюватися кількома словоформами, пор.: *всунути нитку в голку; вкинути листа у скриньку; вбити цвях у стінку*. Зустрічаються зрідка і словосполучення з іменником: *закладка патрона у гвинтівку*.

Словосполучення стійке – те саме, що фразеологізм.

Див.: **Фразеологізм**.

Слосполучення числівникове – тип словосполучень зі стрижневим числівниковим компонентом у формі називного і знахідного відмінків: *шість учнів, вісім студентів*. В інших відмінкових формах числівники є залежними: *шістьох учнів, шістьом учням, шістьма учнями, (на) шістьох учнях; вісьмох студентів, вісьмом студентам, вісьмома студентами, (на) вісьмох студентах*.

Словотвір – 1) **в онтологічному розумінні** – системний мовний механізм для творення нових слів на ґрунті вже наявних; творення похідних нових слів на основі твірних за дериваційними правилами і словотвірними типами, властивими певній мові (див.: **Похідність**). **Афіксальний словотвір**. **Конверсивний словотвір**. **Редеривація**. **Синоніми: Словотворення; Деривація**; 2) **у гносеологічному розумінні** – розділ мовознавства (традиційно – граматики), що вивчає особливості будови, семантики, способи творення похідних слів та принципи їхнього об'єднання. Основний об'єкт словотвору – похідне слово (дериват). **Історичний словотвір**. **Описовий словотвір**. Синонім: **Дериватологія**. Цей розділ називають дериватологією. Розрізняють: 1) синхронний словотвір (сучасний зріз мови, пов'язаний з вивченням наявних відношень між спорідненими словами: *лісок* утворене від *ліс*); 2) діахронний (історичний) словотвір (пов'язано з етимологією, вивчає, коли і як у мові утворилось те чи те похідне слово, як змінювались його формально-сміслові зв'язки зі спорідненими словами, як розвивалась його словотвірна структура).

Словотвір внутрішньодієслівний – див.: **Словотвір**.

Словотвір діяхронійний (прикм. від ім. *діахронія*) – словотвір, що вивчає шляхи виникнення похідних слів у різні періоди розвитку мови та їх етимологічну словотвірну будову, а також історичні зміни словотвірної структури слів.

Словотвір зворótний (редерива́ція) (лат. *re* – префікс на позначення поновленої / повторюваної або протилежної дії як протидії + *деривація*) – різновид морфологічного способу словотворення, наслідком якого є лексична одиниця, що за структурою простіша від твірного – слова складнішої будови: *дояр* ← *доярка* та ін. Синоніми: *Деривація зворотна; Редеривація*.

Словотвір синхронійний (прикм. від ім. *синхронія*) – словотвір, що вивчає систему словотвірних засобів, наявних у мові на певному етапі її розвитку, і структуру слів, яка визначається її синхронними мотиваційними відношеннями з іншими словами.

Словотвір черезкро́ковий – утворення похідного слова за відсутності безпосереднього твірного, що передбачено системою мови, пор.: *доц* → **дощування* – можливого твірного **дощувати* немає в мові; пор. у чомусь подібне *лист* → *листування*, але останнім часом активно вживаним постає **листувати*.

Словотвірна акти́вність (ім. від прикм. *активний*) – див.: *Активність словотвірна*.

Словотвірна категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) – див.: *Категорія словотвірна*.

Словотвірна мо́дель (франц. *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – див.: *Модель словотвірна*.

Словотвірна мотива́ція (франц. *motiver* – обґрунтовувати) – див.: *Мотивація словотвірна*.

Словотвірна мотивова́ність (ім. від прикм. *мотивованийий*) – див.: *Мотивованість словотвірна*.

Словотвірна па́ра – див.: *Пара словотвірна*.

Словотвірна паради́гма (грецьк. *paradeigma* (*παράδειγμα*) – приклад, зразок) – див.: *Парадигма словотвірна*.

Словотвірна продукти́вність – див.: *Продуктивність словотвірна*.

Словотвірне гніздо́ – див.: *Гніздо словотвірне*

Словотвірне (дериваці́йне) значення – див.: *Значення словотвірне (дериваці́йне)*.

Словотвірний ана́ліз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – див.: *Аналіз словотвірний*.

Словотвірний ланцюжо́к – див.: *Ланцюжок словотвірний*.

Словотвірний потенці́ал (лат. *potential* – сила, змога, міць) – див.: *Потенціал словотвірний*.

Словотвірний тип – див.: *Тип словотвірний*.

Словотвірні но́рми (лат. *norma* – правило) – див.: *Норми словотвірні*.

Словотвірні форманти (лат. *formant* – створювальний, формувальний) – див.: **Форманти словотвірні**.

Словотвірні форманти (лат. *formant* – створювальний, формувальний) **афіксальні** (прикм. від ім. *афікс*) – див.: **Форманти словотвірні афіксальні**.

Словотвірні форманти (лат. *formant* – створювальний, формувальний) **безафіксні** (*без-* + *афіксний*) – див.: **Форманти словотвірні безафіксні**.

Словотворення – див.: **Словотвір**.

Словоформа (*слово* + *форма*) – 1) конкретне вживання слова в конкретному граматичному і лексичному значенні; 2) граматична форма того самого слова (див.: **Лексема** (1)), його граматичний різновид, що виявляє лексичну тотожність з іншими співвідносними словоформами цього слова, протиставлена їм за своїми граматичними значеннями і призначена для маркування відповідної синтаксичної позиції. Словоформа є носієм певного граматичного значення (див.: **Значення граматичне**), що відрізняється від граматичного значення інших словоформ. Сукупність усіх словоформ утворює парадигму відповідного слова: *трава, трави, траві / трави, трав, травам; читаю, читаєш, читає / читаємо, читаєте, читають* тощо.

Словоформа (*слово* + *форма*) **в україністиці** – конкретна реалізація слова в тексті з відбиттям його лексичного значення і граматичних значень і форм.

Словоформи (*слово* + *форма*) **архаїчні** (грецьк. *archaikos* – давній) **в поезії** (грецьк. *poiēsis* – творчість) – застарілі сьогодні морфологічні форми, особливо церковнослов'янські. Використовуються для підвищення стилю твору.

Словоформи архаїчні (грецьк. *archaikos* – давній) **в стійких зворотах**: *Одним махом сімох убивахом; своя своїх не познаша* та ін.

Слов'янізми – див.: **Старослов'янізми**.

Слоган – 1) часто повторюване, самодостатнє, коротке, виразне і доступне для розуміння рекламне повідомлення, що реалізується за допомогою найпростіших синтаксичних одиниць і якому властиве чітко визначене прагматичне спрямування; 2) фраза в рекламі, що легко запам'ятовується й виражає сутність рекламованого товару; рекламне гасло; мовне кліше; девіз товару, фірми, корпорації; політичне гасло політичного діяча, політичної партії, громадської організації, кампанії тощо. Пор, наприклад, рекламу пральної машини «ARDO». *Вас немає вдома – вона все зробить за вас*. Ліки «Coldrex». *«Ви мене не розумієте...» – «Прекрасно розумію. «Coldrex» – проблем із застудою нема»*.

Службова морфема (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – див.: **Морфема службова**.

Службовий – той, що виконує допоміжну функцію.

Службові слова – див.: **Слова службові**.

Слух – у психолінгвістиці акустичне сприйняття, функція слухового апарату, збуджувана звуковими коливаннями.

Слۇханнн – рецептивний вид мовленнєвої діяльності, активний процес відбору звукових сигналів у комунікації, зорієнтований на сприйняття мовленнєвих акустичних сигналів та їхнє розуміння. Включає аспекти: сприйняття слухом, уважність, розуміння та запам'ятовування.

Див. також: *Аудіювання; Діяльність мовленнєва; Розуміння.*

Пор.: *Говоріння.*

Слۇханнн емпатичне (грец. *empathia* – глибоке відчуття, співпереживання; прикм. від ім. *empatia*) – вид слухання, коли адресат сприймає інформацію від адресанта з позицій позитивної налаштованості з бажанням зрозуміти його внутрішній світ, сприйняти його почуття.

Слۇханнн критичне (грецьк. *kritēs* – судити; прикм. від ім. *критика*) – стиль / вид слухання, зорієнтований на критичне сприйняття й осмислення інформації (коли адресат сприймає почуту інформацію як тенденційну та однобічну або ставиться до адресанта заздалегідь упереджено), намагання зрозуміти повідомлення відступає на задній план.

Слۇханнн нереклексивне (*не-* + *рефлексивне*) – стиль слухання, основною ознакою якого є вміння уважно мовчати, не втручаючись у мовлення співрозмовника своїми заувагами, міркуваннями; може супроводжуватися короткими вербальними репліками (*Так; Розумію; Цілком*) або невербальними діями підтримки.

Слۇханнн пасивне (лат. *reflexus* – віддзеркалення; прикм. від ім. *пасив*) – див.: *Слуханнн нереклексивне.*

Слۇханнн рефлексивне (прикм. від ім. *рефлекс*) – стиль слухання, особливістю якого постає активний зворотний зв'язок для контролю точності сприйняття почутого. До основних видів рефлексивних відповідей належать: з'ясування, перефразування й резюмування.

Смак (смак мовний) – відчуття прекрасного, пор.: *Недостатньо мати талант, потрібно ще, на додаток, мати смак* (Дені Дідро).

Див.: *Ідіосинкразія.*

Смисл – зміст (значення), що слово (*вислів, мовний зворот* тощо) отримує в певному контексті вживання, у певній конкретній мовленнєвій ситуації; фактичне значення висловлення (тексту та його складників), зумовлене конкретним контекстом та мовленнєвою ситуацією, що не є похідним простої арифметичної суми його складників, пор. у висловленні *Зайчику, допоможі мені швиденько зібрати усі речі!* слову *зайчику* властивий смисл ласкавого звертання до когось близького, а у висловленні *Попадешия ще ти мені, зайчику, тоді я все тобі скажу!* смисл цього слова містить погрозу, попередження.

Смисл апостеріорний (лат. *a posteriori* – з останнього) / **Смисли апостеріорні** – комунікативні смисли, виформовувані й породжувані в ході комунікації як діяльності. Апостеріорним особистісним смислам властиві

змінність, нестійкість, неупорядкованість, неструктурованість, суб'єктивність, для іншого учасника комунікації не завжди достовірність. Їхнє постая зумовлене впливом на перебіг комунікації значної кількості соціальних, психологічних, когнітивних, контекстних, ситуативних та інших чинників.

Пор.: **Смисл(и) апріорний(і).**

Смисл апріорний (лат. *a priori* – з попереднього) / **Смісли апріорні** – комунікативні смисли, наявні у психологічній діяльності кожного індивіда його світоглядні, психічні, психологічні, ментальні, комунікативні та інші константи (настанови), яким властиві: 1) незмінність, сталість, визначеність, стійкість; 2) внутрішня логічна упорядкованість, закінченість і структурованість; 3) суб'єктивна достовірність; 4) предметність. Смисли апріорні передують комунікації. С. а. у мовленнєвому акті виявляється у межах комунікативних навичок (адресант) і комунікативних сподівань, очікувань (адресат) асертивно-пресупозитивної та локутивно-ілокутивної побудови типового мовленнєвого акту. За відсутності узгодження комунікативних очікувань і реальної структури мовленнєвого акту наявні різні комунікативні девіації. У межах мовленнєвого жанру апріорний комунікативний смисл виявляється як комунікативна навичка побудови типового мовленнєвого жанру з усталено-типовою для нього інтенцією в конкретній конситуації спілкування (адресант) і звичного сприйняття саме такого комунікативного смислу адресатом. Порушення однієї з умов є причиною комунікативних девіацій.

Пор.: **Смисл(и) апостеріорний (і).**

Смисл експліцитний (франц. *explicite* – явний, очевидний, від лат. *explicitum* – пояснення) – явний смисл повідомлення, який сприймається комунікантами із значень мовних одиниць.

Пор.: **Смисл імпліцитний.**

Смисл імпліцитний (франц. *implicite* – що міститься приховано, від лат. *implicitum*) (**інформація** (лат. *informatia* – пояснення, виклад)) – неявний, прихований смисл, що встановлюваний слухачем (читачем) зі значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування.

Пор.: **Смисл експліцитний.**

Смисл комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) – інформаційний компонент спілкування, виформований як сумарна семантична, синтактична і прагматична домінанта комунікативних стратегій усіх учасників кооперативного спілкування в межах певного контексту й ситуації за дієвої сили вербальних і невербальних засобів. С. к. – це постала інтенція учасників комунікації, синтез апріорних і апостеріорних (поточних) комунікативних смислів.

Див.: **Смисл(и) апостеріорний(і); Смисл(и) апріорний(і).**

Смисл комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) (**актуальний** (лат. *actualis* – дієвий)) – значення (зміст) мовних одиниць і складників

парамови дискурсу, що виформововуване в комунікативному акті як результат взаємодії інтенцій мовців у конкретній конситуації спілкування.

Див.: *Значення; Смысл(у) апостеріорний(і); Смысл(у) апіорний(і); Спілкування; Дискурс; Конситуація спілкування.*

Пор.: *Смысл культурний.*

Смысл комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **мовленнєвого жанру** (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus (generis)* – рід, вид) – узагальнене значення мовленнєвого жанру, що формується у процесі спілкування в конкретній конситуації.

Див.: *Смысл апостеріорний Смысли апостеріорні; Смысл апіорний / Смысли апіорні.*

Смысл комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **особистісний** – комунікативний **смысл**, що постає у спілкуванні під впливом суб'єктивних особливостей адресанта й адресата, утворюється внаслідок дії сукупності когнітивних, психологічних і соціальних чинників комунікації.

Див.: *Смысл(у) апостеріорний(і); Смысл(у) апіорний(і).*

Смысл лінгвокультурно-специфічний (*лінгвокультурно* + *специфічний*) – одиниця комунікативістики; складник комунікативного (актуального) **смыслу** мовної одиниці (вислову), немовних і паралінгвальних засобів, що виформувалась під впливом певної культури і виявляє сприйняття окультурених предметів носіями певної національної лінгвокультури; сукупність культурних сем мовних одиниць (висловів) у комунікації.

Див.: *Смысл актуальний; Сема культурна.*

Пор.: *Смысл комунікативний (актуальний).*

Смысл лінгвокультурно-специфічний (*лінгвокультурно* + *специфічний*) **нерелевантний** (*не-* + *релевантний*) – лінгвокультурно-специфічний **смысл**, що в конкретній міжмовній комунікації поступає як супровідний, несуттєвий; його неврахування не стає причиною невдач у міжмовному спілкуванні.

Див.: *Смысл лінгвокультурно-специфічний.*

Пор.: *Смысл лінгвокультурно-специфічний релевантний.*

Смысл лінгвокультурно-специфічний (*лінгвокультурно* + *специфічний*) **релевантний** (англ. *relevant* – доречний, той, що стосується справи; від франц. *relever* – підвищувати від лат. *relevare* – піднімати)– лінгвокультурно-специфічний **смысл**, що в конкретній міжмовній комунікації поступає як основний, доміантний; його неврахування стає причиною невдач і помилок у міжмовному й міжособистісному спілкуванні.

Див.: *Смысл лінгвокультурно-специфічний.*

Пор.: *Смысл лінгвокультурно-специфічний нерелевантний.*

Смысл мовної одиниці – зміст, якого набуває мовна одиниця при її вживанні в мовленні.

Смысл особистісний – суб'єктивований вияв ставлення особистості

до об'єктів дійсності.

Див.: **Смисл(у) апостеріорний(і); Смисл(у) апріорний(і).**

Смисл особистісний адресанта (нім. *Adressant* від франц. *addresser* – надсилати, направляти) – різновид особистісного комунікативного смислу, що твориться особою адресанта. Мовець, перебуваючи в певних фізичному, когнітивному, психічному тощо станах, перекодує узуалізовані значення у власні особистісні смисли і передає їх адресату.

Див.: **Смисл(у) апостеріорний(і); Смисл(у) апріорний(і).**

Смисл особистісний адресата (нім. *Adressat* – одержувач) – різновид особистісного комунікативного смислу, що твориться особою адресата. Сприймавши повідомлення від адресанта, адресат перекодує його у власні смисли під впливом фізичного, психічного, когнітивного станів, у яких він перебуває. Здебільшого особистісний смисл адресата не збігається з особистісним смислом адресанта.

Див.: **Смисл(у) апостеріорний(і); Смисл(у) апріорний(і).**

Смисл підтекстовий (*під-* + *текстовий*) **імпліцитний** (франц. *implicite* – що міститься приховано, від лат. *implicitum*) – інформація, передавання якої входить у приховані комунікативні наміри адресанта.

Смисл притекстовий (*при-* + *текстовий*) **імпліцитний** (франц. *implicite* – що міститься приховано, від лат. *implicitum*) – інформація, що може бути встановлена з тексту, хоча її передавання не входило в комунікативні наміри адресанта.

Смисл речення – результат мислення, конкретний зміст речення, пов'язаний з когнітивною функцією мови. Це зреалізований комунікативний смисл речення, на відміну від його формального, абстрактного значення.

Смисл текстовий (прикм. від ім. *текст*) **імпліцитний** (франц. *implicite* – що міститься приховано, від лат. *implicitum*) – інформація, передавання якої відповідає явним комунікативним намірам адресанта.

Смислова структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **слів** – те саме, що семантична структура слова.

Див.: **Структура слова семантична.**

Смисловий акцент (лат. *accentus* – наголос) – те саме, що логічний наголос.

Див.: **Наголос логічний.**

Солецїзм (від назви грецьк. колонії Сола, мешканці якої недосконало володіли грецькою мовою) – помилка, огріхи в мовленні граматичного типу – синтаксично неправильне поєднання слів або постановка їх у неправильній формі: *Скільки годин?* (замість – *Котра година?*).

Соматичні (грецьк. *sōma* – тіло) **прийоми** – див.: **Прийоми соматичні.**

Сона́нт (лат. *sonans* – той, що звучить) – голосний, що утворює вершину складу: *верба* – *вер-ба*.

Сонет (італ. *sonetto* від прованс. *sonnet* від *son* – звук) – жанр поезії, характерною особливістю якого є сувора форма (чотирнадцять рядків, шестистопний ямб, перехресна рима у перших восьми рядках і далі в різних варіантах римування): здебільшого помірно урочистий стиль роздумів або опису; суворий книжний синтаксис. Найбільший внесок в осмислення теорії сонету зробив Й. Бехер, вважаючи його «найдіалектичнішим художнім видом», наголошуючи на його інтенсивній драматургійності, коли перший вірш містить у собі тезу, другий – антитезу, а тривірші – синтез, так званий сонетний замок, що завершується переважно чотирнадцятим рядком (здебільшого ця тріада варіюється (див. поезію Миколи Вінграновського, Бориса Нечерди, Миколи Зерова та ін.): *Старенька рима у паркані вірша / Прибита, мов штахетина гнила, / Займає місце. Як байдужим оком / Сковзнеш по ній, то скажеш: «Все гаразд!» // Та тільки потривожи її рукою, / Переконатися попробуй сам, / Чи міцно думки цвях сидить у слові – / І вже гуде в поезії діра! // Але ще гірше, як іржаву мисль / Вганяють молотком у дошку рими, / Що зм'якла від гниття й приймає ржу! // Навіщо майструвати загорожі, / Коли вони дірками верещать, / Під'юджують невинних до злочинства?* (Дмитро Павличко).

Сонорні (лат. *sonorous* – звуковий) **пріголосні** (**сонанти** (лат. *sonans* – той, що звучить)) – див.: **Приголосні сонорні (сонанти)**.

Соціалізація (лат. *socium* – спільне + суф. *-ізація*, а також лат. *socialis* – суспільний) – процес засвоєння людським індивідом певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати повноправним членом суспільства; передбачає як цілеспрямований вплив на особистість (виховання), так і стихійні процеси, що впливають на її формування; також процес передачі людиною накопичених суспільством знань, умінь і навичок, моральних норм, життєвих цінностей, способів і прийомів спілкування тощо; забезпечення засвоєння і відтворення особистістю соціального досвіду, яке засвідчує нормальне безболісне входження людини до життя суспільства. С. відбувається у процесах спільної діяльності й спілкування в певному національному лінгвокультурному середовищі. Результат соціалізації – формування особистості.

Пор.: **Інкультурація**.

Соціалізація (лат. *socio* ↔ *socialis* – суспільний, громадський + *-ізація*) **особистості культурна** (прикм. від ім. *культура*) – процес входження людини до чужого суспільства, набуття нового досвіду, необхідного для виконання соціальних ролей у новій національній лінгвокультурній спільноті.

Див.: **Соціалізація**.

Пор.: **Акультурація; Інкультурація**.

Соціальна (лат. *socio* ↔ *socialis* – товариський, громадський) **комунікація** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ.

communication; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація соціальна**.

Соці́альний (лат. *socio* ↔ *socialis* – товариський, громадський) діалéкт (грецьк. *dialektos* (διάλεκτος) – розмова, говір, наріччя) – те саме, що соціолект.

Див.: **Соціолект**.

Соці́альний (лат. *socio* ↔ *socialis* – товариський, громадський) символізм (франц. *symbole* – символ) – див.: **Символізм соці́альний**.

Соці́альний (лат. *socio* ↔ *socialis* – товариський, громадський) тип (франц. *type* від грецьк. *typos* – відбиток, зразок, форма) мóви – див.: **Тип мови соці́альний**.

Соці́альні (лат. *socio* ↔ *socialis* – товариський, громадський) рóлі (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) / **Соці́альна роль** – див.: **Ролі соці́альні / Роль соці́альна**.

Соці́альність (лат. *socio* ↔ *socialis* – товариський, громадський) мóви – полягає в тому, що її лексичний склад безпосередньо пов'язаний із позамовною дійсністю і, зберігаючи певну стійкість, швидко реагує на зміни в суспільстві й природі, що спричиняє появу нових слів і відхід на периферію лексичної системи застарілих слів і значень.

Соці́ально (лат. *socio* ↔ *socialis* – товариський, громадський) зорієнтóвана кому́нікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Кому́нікація соці́ально зорієнтована**.

Соціолéкт (лат. *societas* – спільність, *socio* ↔ *socialis* – суспільний, громадський і лема) (**соці́альний діалéкт**) – різновид загальнонародної мови, що характеризується специфічними лексичними та фразеологічними засобами, вживаними в середовищу окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення.

Соціолéма (лат. *societas* – спільність, *socio* ↔ *socialis* – суспільний, громадський і лема) – певне корпоративне, відносно відокремлене, мовне співтовариство, що завдяки безпосередньому контактуванню використовує відповідну мову або діалект. С. детермінує функціонування й розвиток своєї мови, соціалізує, привласнює або відкидає інші варіанти мовної техніки. Мовець, залежно від умов спілкування, може бути членом різних С.

Пор.: **Соціолект (соці́альний діалект)**.

Соціолінгві́стика (лат. *societas* – спільність, *socio* ↔ *socialis* – суспільний, громадський і франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – мовознавча наука (гібридна наука, що постала у ХХ ст. на перетині соціології, соціальної психології, лінгвістики), що вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, взаємодію мови і суспільства, загальні закономірності розвитку і функціонування мови в суспільстві (**макросоціолінгві́стика**), а також варіативність та зміни в мові, зумовлені

соціальними чинниками (**мікросоціолінгвістика**); наука, що охоплює мовознавчі дослідження (навчальна дисципліна), спрямовані на вивчення мови в її соціальних контекстах, або соціальному житті крізь призму лінгвістичних категорій (дефініція належить Н. Коуплендові і А. Яворському), вивчає також різні впливи соціального середовища на мову і на мовленнєву поведінку. Із оптимізацією соціальної функції мови у прикладній лінгвістиці пов'язано вивчення способів взаємодії мови і суспільства, що здебільшого належить до сфери **соціолінгвістики**. У межах останньої розмежовують два аспекти – вплив соціальної структури суспільства на мову і мова як чинник впливу на суспільство. Перший аспект спрямований на аналіз проблем зв'язку мовних форм із соціальною стратифікацією. Так, у класичному дослідженні У. Лабува «*Соціальна стратифікація англійської мови в Нью-Йорку*» простежено мовленнєву поведінку мешканців нью-йоркського району Іст-Сайд, виявлювану у використанні окремих типово-мовленнєвих форм. Другий аспект охоплює дослідження державного регулювання мови з чітким окреслення двох напрямів: 1) мовна політика і 2) мовне будівництво. Мовна політика – це розгляд політичної мети, що досягається шляхом впливу на використання мови (наприклад, *забезпечення консолідації нації завдяки розширенню сфер використання національної мови, що в цьому разі виконує націєоб'єднавчу функцію*). Мовне будівництво здебільшого розглядають як частина мовної політики, воно є комплексом різнопланових конкретних заходів, що здійснюються на загальнодержавному та регіональному рівнях, пор.: опрацювання національних програм навчання мови на усіх рівнях освіти, створення нормативних словників (*тлумачних орфографічних, орфоепічних та ін.*) і граматик, опрацювання і запровадження алфавітів, формування і фіксація норм літературної мови, нормування мови засобів масової інформації і под. Об'єктом **теорії мовленнєвого впливу** виступають когнітивні, психологічні, соціальні, мовні та інші механізми, що дозволяють активно впливати на свідомість, на процес поведінкових стереотипів людини. Ці механізми є вельми складними, тому теорія мовленнєвого впливу є міждисциплінарною. Ядро цієї теорії становить категорія мовного варіювання, що визначає можливість використання в дискурсі для опису тієї самої ситуації різних близьких за значенням мовних висловів, коли різниця в семантиці учасниками комунікації кваліфікується то як суттєва, значуща, то як несуттєва, пор. *Брат молодший за сестру* і *Сестра старша за брата*. Послідовне знання і врахування таких варіантів дозволяє з максимальним навантаженням використовувати мову як інструмент впливу на свідомість. Мовні механізми варіативної інтерпретації дійсності наявні на усіх рівнях мовної системи – фонетичному, лексичному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному, текстовому. Методологія теорії мовленнєвого впливу знаходить свій вияв і своє застосування в численних напрямках – **теорії аргументації (генеристики)**, практиці створення

реklamних текстів (копірайтингові), політичній лінгвістиці і под. Актуальними завданнями сучасної С. постають: 1) дослідження мовної ситуації в державах, зокрема в Україні; 2) вияв реальних перспектив розвитку державних мов та їхнє співвідношення з іншими недержавними мовами; 3) узагальнення вітчизняного і зарубіжного досвіду регулювання мовних проблем; 4) напрацювання стратегій адекватного задоволення мовно-культурних потреб титульних націй і національних меншин з окресленням концептуального бачення поняття національної меншини та ін.

Див.: *Макросоціолінгвістика; Мікросоціолінгвістика; Лінгвістика прикладна; Лінгвістика політична; Соціолінгвістика діахронна; Соціолінгвістика синхронна.*

Соціолінгвістика (лат. *societas* – спільність, *socio* ↔ *socialis* – суспільний, громадський і франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **діахронна** (прикм. від ім. *діахронія*) – розділ соціолінгвістики, що охоплює аналіз суспільних функцій літературної мови, становлення функційних стилів, їхню еволюцію в історичному аспекті.

Див.: *Соціолінгвістика.*

Соціолінгвістика (лат. *societas* – спільність, *socio* ↔ *socialis* – суспільний, громадський і франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **прикладна** – розділ соціолінгвістики, у центрі уваги якого перебуває вивчення емпіричного матеріалу і створення теоретичних моделей його опису для розгляду соціальних проблем функціонування мови (мов) у суспільстві. До кола аналізованих проблем входять впровадження і регулювання вжитку мови (мов) засобами кодифікації; питання ставлення до мови (мов) у конкретній місцевості, регіоні чи країні; дослідження мовних ситуацій на робочих місцях, у місті чи селі; вивчення мов у межах двомовних (багатомовних), диглосійних ситуацій; проблеми нормалізації науково-технічної термінології та інші питаннями, які необхідно знати для упередження або вирішення конкретних мовних конфліктів і напрацювання стратегії раціональної мовної політики.

Див.: *Соціолінгвістика.*

Соціолінгвістика (лат. *societas* – спільність, *socio* ↔ *socialis* – суспільний, громадський і франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **синхронна** (прикм. від ім. *синхронія*) – розділ соціолінгвістики, що вивчає вияви взаємодії мови і суспільства в певному часовому зрізі.

Див.: *Соціолінгвістика.*

Соціолінгвістична (лат. *societas* – спільність, *socio* ↔ *socialis* – суспільний, громадський і франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **компетенція** (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *compro* – взаємно прагну, відповідаю) – див.: *Компетенція соціолінгвістична.*

Соціолінгвістичні (лат. *societas* – спільність, *socio* ↔ *socialis* – суспільний, громадський і франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **методи**

(грецьк. *methodos*, *methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) дослідження – див.: **Методи дослідження соціолінгвістичні**.

Соціологічний (прикм. від ім. *соціологія*) **мéтод** (грецьк. *methodos*, *methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – див.: **Метод соціологічний**.

Соціологічні (прикм. від ім. *соціологія*) **прийо́ми** – див.: **Прийоми соціологічні**.

Соціо́німи (лат. *socialis* – суспільний, громадський *онім*) – найменування професійно об'єднаних груп людей, професійних колективів: *танцювальний ансамбль «Пролісок», дует «Явір», вокально-інструментальний ансамбль «Смерічка»* та ін.

Соціопрагма́тика (лат. *societas* – спільність і *прагматика*) – міждисциплінарна дисципліна, що вивчає соціокультурний аспект взаємодії комунікантів у дискурсі

Со́ціум (лат. *socium* – спільне) – людська спільнота певного типу. Різновидами соціуму постають: суспільство як цілісна соціальна система, сімейно-родинні, соціально-класові, національно-етнічні, територіальні, корпоративно закриті відносно автономні утворення, пов'язані з іншими соціальними спільнотами; велика стійка соціальна спільнота зі спільністю умов життєдіяльності людей і спільністю культури. Будь-який С. – цілісне, відносно автономне утворення.

Пор.: **Спільнота етнічна; Спільнота культурна; Спільнота національна лінгвокультурна**.

Сою́з мо́вний – особливий тип ареально-історичної спільності мов, що характеризується певною кількістю подібних структурних і матеріальних ознак, набутих унаслідок тривалого й інтенсивного контактного й конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору.

Спадкува́ння мовнокульту́рне (*мовно + культурне*) – передача з покоління в покоління мовнокультурних цінностей та сукупності знань, інформації, значущої і знакової для певної лінгвокультури.

Спа́дщина мовнокульту́рна (*мовно + культурне*) – результат мовнокультурного спадкування; надбання у процесі життєдіяльності певним національним лінгвокультурним суспільством мовнокультурних цінностей, інформації, значущої і знакової для ідіоетнічної лінгвокультури.

Спаса́лізація (фран. *spasializatsiya*) – опросторювання часу; (грецьк. *chronos* – час + *-...гене́за*) – кваліфікація побудови часу за подібністю до образів простору, тобто час не може бути репрезентованим самим собою, а запозичує своє представлення там, де це наявне, у просторових засобів (за Гюставом Гійомом).

Див.: **Хроногенеза**.

Пор.: **Хронотеза**.

Спектр (лат. *spectrum* – видиме, бачення) **зв'ука** – у **прикладній лінгвістиці** – об'єктивна характеристика звукового коливання, що фіксує

частотну картину коливання. Спектр звука складає сукупність простих гармонічних хвиль, на які можна розкласти звукову хвилю, а також виражає частотний склад звука. Спектральну картину звука вивчають за допомогою методу спектрографії.

Спектрогра́ма (лат. *spectrum* – видиме, бачення + *-...грама*) – у **прикладній лінгвістиці** – запис на паперовій стрічці, на світлочутливому матеріалі, або зображення на моніторі комп'ютера частотної характеристики коливання, зокрема звукового. За допомогою спектрограми можна спостерігати зміни, яких зазнає коливання під час переходу з одного звука в інший.

Спектроско́п (лат. *spectrum* – видиме, бачення + *-...граф*) – у **прикладній лінгвістиці** – прилад для запису або візуального спостереження за частотною характеристикою коливального явища, зокрема подає частотну характеристику звукових коливань. Існують динамічні та статичні спектрографи, які, відповідно, подають динамічну (залежну від часу) та статичну (миттєву) спектрограми.

Спектрогра́фія (лат. *spectrum* – видиме, бачення + *-...графія*) – у **прикладній лінгвістиці** – процес запису на паперовій стрічці або на світлочутливому матеріалі частотної характеристики коливання, зокрема звукового. Спектрографію можна здійснювати за допомогою таких комп'ютерних програм, як *AdobeAudition*, *Audacity* тощо.

Спекуля́тивна грама́тика (грецьк. *grammatike (techne) (γραμματική)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) (**grammatics speculative**) – див.: **Грамматика спекулятивна**.

Спеці́фіка націо́нальна (лат. *specificus* – видовий, видовизначальний) **мовна** (прикм. від ім. *нація*) – особливості категоризації внутрішнього і зовнішнього світів одиницями й категоріями конкретної ідіоетнічної мови. С. м. н. виявляється насамперед у мовних картинах світу, особливостях організації мовного коду в спілкуванні.

Див.: **Мова; Код мовний; Картина світу мовна**.

Спеці́фіка мовленнєвого спілкува́ння націо́нальна (лат. *specificus* – видовий, видовизначальний) (прикм. від ім. *нація*) – система чинників, що визначають відмінності в організації, типах, формах, функціях і способах опосередкування процесів спілкування, властивих певній національно-лінгвокультурній спільноті.

Спеці́фіка наро́ду етнолі́нгвістична (лат. *specificus* – видовий, видовизначальний) (прикм. від ім. *етнолінгвістика*) – особливість етнічної свідомості та підсвідомості, що формує етнічний (національний) менталітет, який в індивідуумів кожного етносу постає на ґрунті визначальної ролі мовної системи щодо мовленнєвої системи.

Див.: **Мова; Мова рідна**.

Спеціфіка (лат. *specificus* – видовий, видовизначальний) **національна** – національно особливі, характерологічні риси етносу (нації, народності), що сформувались та усталились у результаті самобутнього етнічного розвитку, творчості, мови, комунікації, культури.

Див.: *Мова; Комунікація.*

Спеціфіка (лат. *specificus* – видовий, видовизначальний) **спілкування національно-лінгвокультурна** (*національно + лінгвокультурний*) – у **комунікативній лінгвістиці** – система чинників, що зумовлюють відмінності в організації, функціях і способах опосередкування процесів спілкування, властивих окремим індивідуумам та окремому національному лінгвокультурному співтовариству. Простежувана в зіставленні норм і традицій спілкування різних народів.

Див.: *Комунікація; Спілкування.*

Специфікатори (лат. *specificus* – видовий, видовизначальний + *-атор*) – дієслова або імена з ослабленим та узагальненим лексичним значенням, що виявляють і підкріплюють семантику синтаксеми.

Спеціалізація (лат. *specialis* – особливий) **значень слів** – результат розвитку суспільства, його все більшої спеціалізації. Із загальної системи значень виділились окремі сфери науки, кожна з яких оперує відповідними наборами понять, відбитих у термінології. Термінологія як наукова номенклатура і система термінів характеризується літературною нормативністю і значною кількістю міжнаціональних морфем. Професіоналізми властиві мовленню представників певних професій. Вони не мають загального поширення і літературної нормативності. Так, наприклад, у розмовному фаховому мовленні слово *корито* позначає *синхрофазотрон*. З-поміж професіоналізмів зустрічаються синонімічні заміни термінів, діалектизми, зрідка жаргонізми.

Спеціальна (лат. *specialis* – особливий) **лєксика** (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: *Лексика спеціальна.*

Спеціальна (лат. *specialis* – особливий) **мóва / Фáхова мóва** – див.: *Мова спеціальна / Мова фахова.*

Співáгенс (*спів-* + *агенс*) / **Коáгенс** (лат. *co(n)* – з, разом + *агенс*) – денотативна роль суб'єктного типу, протагоніст, агенс чи група агенсів, які спільно реалізують дію: *Василько за допомогою людей розшукав своїх родичів* (Валер'ян Підмогильний).

Співгіпóніми (*спів-* + *гіпоніми*) – назви видових понять, що пов'язані між собою подібними ознаками й перебувають в однакових відношеннях до гіпероніма (родового поняття): *буряк, морква, картопля* → *овочі*

Співекзісцієнтів (*спів-* + *екзісцієнтів*) – денотативна роль суб'єктного типу, додатковий часник ситуації, за допомогою якого існує протагоніст – суб'єкт існування: *Онук жив при дідові* (Олекса Стороженко); *Жив при матері, скільки міг* (Григір Тютюнник).

Пор.: *Екзісцієнтів.*

Співлокати́вність (*спів-* + *локативність*) – збіг локалізованого об'єкта і локума: *у полі, у морі, через ліс, на березі, біля села, у школі* тощо.

Пор.: *Локативність*.

Співмеро́німи (*спів-* + *мероніми*) / **Співпарто́німи** (*спів-* + *партоніми*) – це мероніми одного поняття, пов'язані між собою функційними відношеннями і сукупно складають вихідне поняття, пор.: *листя, стовбур, корина, гілка, корінь, смола* ← *дерево*.

Див.: *Меронім*.

Співпросторо́вість – накладання, семантична тотожність локалізованого об'єкта і локума: *у полі, повз ліс, на березі, до міста (сидіти на канані і под.)*.

Співробітництво комунікатівне (прикм. від ім. *комунікація*) / **Коопера́ція** (лат. *cooperatio* – співробітництво) **комунікатівна** – досягнення в дискурсі згоди шляхом задоволення мети комунікантів.

Співрозмо́вники – див.: *Комуніканти*.

Співтовари́ства віртуа́льні (середньолат. *virtualis* – можливий, такий, що може виявитися за певних обставин) – нові типи співтовариства, що виникають і функціонують в електронному просторі. Об'єднання користувачів мережі в групи зі спільними інтересами для роботи в електронному просторі.

Співтовари́ство мо́вне – у **соціолінгвістиці** – сукупність людей, виокремлюваних на основі певного параметра (*статі, віку, освіти, фаху* тощо) для певних дослідницьких завдань; об'єднаних спільними соціальними, економічними, політичними й культурними зв'язками, які реалізують у повсякденному житті безпосередні й опосередковані контакти між собою й з різними соціальними інститутами за допомогою однієї мови або різних мов, поширених у межах цієї сукупності.

Пор.: *Колектив мовний*.

Спілкува́ння / Комуніка́ція (лат. *communio* – спілкуюся з кимось) – одна з двох форм діяльності (поряд з матеріальним і духовним виробництвом), у якій взаємодіють мінімум два суб'єкти, обмінюючись діями і результатами дій; соціально зумовлений процес обміну інформацією між людьми в різних сферах їхньої трудової та соціально-культурної діяльності. С. також може бути матеріальним (фізичним) і духовним (інформаційним). Використання знакових засобів (мовних і немовних) робить спілкування комунікацією (див.: *Комунікація*); сукупність зв'язків і взаємодій людей, співтовариств, суб'єктів (класів, груп, особистостей), у яких наявний обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками та результатами діяльності; взаємодія (інтера́кція, від англ. *interaction* – взаємодія), сприймання людини людиною (перцепція, від лат. *perceptio* – сприймання). Розмежують: **спілкува́ння верба́льне (перцепті́вне)** і **спілкува́ння неверба́льне**. **Спілкува́ння верба́льне (перцепті́вне)**, лат. *perceptio* – слово) – спілкування за допомогою слів у різноманітних їхніх

виявах. **Спілкування невербальне** – спілкування поглядами, мімікою, жестами, штучними умовними знаками та ін. (*дорожні знаки, певні символи*).

Див.: *Мова; Мова ідіоетнічна*.

Пор.: *Комунікація; Інтерація*.

Спілкування вербальне (лат. *verbalis* – усний, словесний) / **Спілкування перцептивне** (лат. *perceptio* – слово) – вербальна комунікація (див.: *Комунікація вербальна*); мовне спілкування; різновид соціальної взаємодії людей за допомогою мови, яка реалізується в мовленнєвій діяльності партнерів-комунікантів. В активному усному спілкуванні – це говоріння й аудіювання (слухання), в опосередкованій писемній формі – читання і письмо.

Див.: *Комунікація; Мова*.

Пор.: *Спілкування невербальне*.

Спілкування диктальне (лат. *dictum* – сказане) – тип комунікативної діяльності, що пов'язана з відповідною предметною взаємодією людей, обслуговує різні форми їхньої соціальної діяльності.

Див.: *Комунікація; Мова*.

Пор.: *Спілкування невербальне*.

Спілкування естетичне (прикм. від ім. *естетика*) – тип спілкування, під час якого учасники обмінюються інформацією певного естетичного характеру (*читання поетичних, прозових і драматургічних творів, обговорення тих чи інших художньо-мистецьких надбань та ін.*).

Спілкування інституційне (прикм. від ім. *інституція*) – спілкування, що відбувається в офіційній ситуації за певним планом, часто спеціально плановане й організоване (*виробнича нарада, збори трудового колективу, засідання вченої ради університету, проведення депутатських сесій тощо*).

Спілкування міжетнічне (*між + етнічний*) – див.: *Комунікація міжмовна*.

Спілкування міжособистісне – взаємодія між кількома людьми, здійснювана за допомогою засобів мовленнєвого і позамовленнєвого впливу, внаслідок якої постає психологічний контакт, зароджуються певні стосунки між комунікантами.

Спілкування мовленнєве – мовне спілкування (див.: *Спілкування мовне*), у якому використовувані звукові засоби мови; процес встановлення і підтримки активного прямого або опосередкованого контакту між мовними особистостями за допомогою мови.

Див.: *Спілкування мовне*.

Спілкування мовне – специфічна форма діяльності і, зокрема, діяльності спілкування (див.: *Діяльність спілкування*) як взаємодії / інтеракції, здійснюваного з використанням знаків природної мови як у її первинному та основному, звуковому модусі існування, так і у вторинному, графічному модусі вияву.

Пор.: *Спілкування мовленнєве*.

Спілкування модальне (франц. *modalité* від лат. *modus (modalis)* – спосіб, міра) – тип комунікативної діяльності, що зорієнтована на реалізацію особистісно-психологічних взаємин і взаємостосунків між комунікантами.

Спілкування невербальне (*не-* + лат. *verbalis* – усний, словесний) – різновид спілкування, коли використовуються немовні знаки (*жести, міміка, модуляції голосу, поза, малюнки* тощо).

Див.: *Комунікація невербальна*.

Спілкування негармонійне – тип мовленнєвої взаємодії, визначальними ознаками якого постають: неузгодженість / конфронтаційність мовленнєвих стратегій і мовленнєвих тактик комунікантів, неприйняття для одного або обох співрозмовників наявної тональності; відсутність адекватного зацікавлення у деталях, самому предметі розмови або її самому змісті висловлення; змісту мовлення або самої особистості співрозмовника; відсутність ефективного результату комунікативного акту.

Спілкування соціально орієнтоване – спілкування людей як мовних особистостей певних груп (*національних, вікових, фахових, статусних* тощо); визначальним чинником у такому спілкуванні є рольова позиція.

Див.: *Спілкування; Комунікація*.

Спілкування текстове (прикм. від ім. *текст*) – мовне спілкування, коли використовуювані графічні знаки і повідомлення передавані від адресанта адресатові у вигляді письмових або друкованих текстів візуальним каналом зв'язку (термін В. Богданова). Протичлен – мовленнєве спілкування, за якого використовуювані звукові знаки мови.

Пор.: *Спілкування мовленнєве*.

Спілкування успішне – тип спілкування, унаслідок чого постає досягнення комунікативного відповідного перлокутивного ефекту, запланованої предметної і / або комунікативної мети, повна або така, що задовольняє комунікантів, реалізація комунікативних стратегій, дотримання комунікативних тактик, втілення комунікативних смислів. Інколи таке спілкування рідною / нерідною мовою супроводжуване тими чи іншими мовними девіаціями, що можуть заторкувати часткові елементи ілокутивних намірів учасників спілкування, але в загальному обрисі вони не перешкоджають вияву запланованих перлокутивних ефектів.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Акт ілокутивний; Акт перлокутивний; Смисл комунікативний*.

Пор.: *Шум комунікативний*.

Спілкування фатичне (лат. *fatio*) – мовленнєва взаємодія, спрямована на те, щоб висловитись і зустріти розуміння; орієнтована на підтримку розмови, на сам комунікативний акт.

Спілкування формальне (прикм. від ім. *форма*) – спілкування незнайомих або недостатньо знайомих людей з особами, які виконують

відповідні службові обов'язки (з кондуктором у громадському транспорті, адміністратором у готелі тощо).

Спільнокореневі синоніми (грецьк. *synōnymos, synōnymia* – однойменний від *syn* – разом та *onuma* – ім'я) – див.: **Синоніми спільнокореневі**.

Спільнота етнічна (прикм. від ім. *етнос*) – мовні особистості, що об'єднані: 1) властивою для них спільною етнічною назвою; 2) спільними міфами тих самих пращурів; 3) спільну історичну пам'ять; 4) спільними елементами культури (*святами, звичаями, традиціями, обрядами, віруваннями*); 5) спільною мовою; 6) спільно певною територією; 7) почуттям спільної єдності.

Див.: **Спільнота національна лінгвокультурна; Спільнота лінгвокультурна**.

Спільнота комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) (англ. *speech community*) – спільнота, якій властиві: 1) спільне використання мови; 2) спільні настанови і цінності щодо лінгвістичної форми та її використання; 3) спільні соціо-культурні покликання.

Спільнота лінгвокультурна (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – єдність етносу, об'єднаних мовою і культурою; спільність етносу, його мови і культури, виявлювана в особливостях спілкування; велика група людей, члени якої можуть належати до того самого або до різних етносів, мати спільну мовну і культурну свідомість; мовна і культурна єдність людей.

Див.: **Спільнота етнічна; Спільнота національна лінгвокультурна**.

Спільнота національна (прикм. від ім. *нація*) **лінгвокультурна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – в етнолінгвістиці, соціолінгвістиці, комунікативній лінгвістиці – об'єднання людей (здебільшого таке, що дорівнює нації, етносу) зі спільністю історії, культури (духовної і матеріальної), спільною ідіоетнічною мовою.

Див.: **Спільнота етнічна; Спільнота лінгвокультурна**.

Спільнота полілінгвокультурна (грецьк. *poly* – багато + прикм. від ім. *лінгвокультура*) – сукупність людей (здебільшого численне) зі спільною історією, проживанням на спільній території тощо з використанням різних культур і використанням різних мов за домінування, зазвичай, однієї.

Див.: **Спілкування**.

Пор.: **Спільнота етнічна; Спільнота лінгвокультурна; Спільнота національно-лінгвокультурна**.

Спільноти інтерпретативні (прикм. від ім. *інтерпретація*) – динамічні групи людей, інколи навіть не знайомих між собою зі спільним культурним досвідом, захопленням, самоідентичністю та дискурсами. Така спільність здебільшого підтримувана і забезпечувана мас-медіа й інформаційними структурами.

Спір / Суперечка – у комунікативній лінгвістиці – один із мовленнєвих жанрів. С. – це обмін думками для ухвалення рішення або

вияснення істини. Різні погляди з того чи того питання мають спільну фазу, очевидно не виражену мовними формами, – зацікавлення у спілкуванні. Це зумовлює позитивне начало в діалозі або полілозі, певним чином кодекс довіри, правдивість і щирість, що виражається в етикетних формах звертання, ввічливості, істинності аргументів. Мета С. – пошук прийняттого рішення, але водночас це й пошук істини, єдино правильного вирішення. Залежно від теми С. можливе формування епістемічної модальності (у С. на теми науки, політики) або аксіологічної модальності (у С. про світ цінностей, з питань моралі тощо).

Конструктивним началом у цьому жанрі мовленнєвого спілкування постає наголошення співрозмовниками спільності поглядів, спільності позицій. Декларація непогрішності власного погляду, навпаки, зумовлює комунікативну невдачу. У теорії С. існує правило “презумпції ідеального партнера”, що ставить у центр уваги предмет С. і забороняє торкатися особистих якостей партнерів. Вираження незгоди мовцем, виклад його погляду, наведення аргументів її істинності доцільно з використанням так званих дієслів думки (*вважаєм, вважаєм за можливе* і под.). Учасники С., наводячи різні аргументи на користь свого погляду, демонструє прихильність до істини, а не тільки свою незгоду. Аргументація, або показ того, що висловлення істинне, має багато прийомів. “Враження істинності” створюється за свідомого використання з’ясувальних складнопідрядних речень на зразок: *Відомо, що...; Як нам повідомили, що...* тощо; або речень з частками, прислівниками, що відсилають адресата до оцінки істинності; наприклад: *Так, сину, надто багато ми з мамою тобі прощали...* Крім наведення об’єктивних аргументів і використання прийомів прихованого С., провадженні С. інколи зустрічається “аргумент до особистості”. Це можуть бути або лестощі адресатові, щоб він прийняв погляд адресанта, або, навпаки, прийом психологічного тиску на адресата через приниження його людського достоїнства, зганьблення почуттів. Багато “аргументів до особистості” вважаються в теорії С. забороненими прийомами. У побутових С. за стратегії примирення позицій доцільна тактика зміни теми: наприклад, висловлення на кшталт: *Давайте краще про погоду.* У будь-яких спірних ситуаціях до партнерів слід ставитися з повагою, розглядати їх як рівних собі.

С. – це публічне обговорення проблем, що цікавлять учасників обговорення, зумовлене бажанням щонайглибше і щонайгрунтовніше розібратися в обговорюваних питаннях: це зіткнення різних поглядів у процесі доказів та заперечень. Мистецтво провадження С. набуває для кожного все вагомніше значення, тому його порівнюють часто з такими близькими поняттями, як “диспут”, “дискусія”, “полеміка”. Слово “диспут” походить від латинського *disputare* – розмірковувати, сперечатися. У тих випадках, коли говориться про диспут, мають на оці колективне обговорення моральних, політичних, літературних, наукових, професійних та інших проблем, що не мають усталеного і прямого вирішення. У процесі диспуту

його учасники висловлюють різні судження, погляди, оцінки на ті чи ті події, проблеми.

Слово “дискусія” походить від латинського *discussio* – розгляд, дослідження. Під дискусією здебільшого розуміють публічне обговорення певних проблем, спірних питань на зборах, у пресі, у бесіді. Диференційною ознакою дискусії постає відсутність тези, але наявність як об’єднавчого начала теми. До дискусій, організованих, наприклад, на наукових конференціях, не можна висувати ті самі вимоги, щодо спорів, організувальним началом виступає теза. Дискусія часто розглядається як метод, активізувальний процес навчання, вивчення складної теми, теоретичної проблеми.

С. визначається як обговорення того чи того питання, словесне змагання, де кожний відстоює власну думку, а також як розбіжності, вирішувані судом. Інше значення слова відстоює тезу, що С. – це така форма діалогу, за якої подальші відношення його учасників загострюються, спостерігається трансформація ідейної конфронтації в матеріальну. Наприклад, С. про кордони – у війну за їхню зміну. Це небезпечне сусідство С. з фізичним зіткненням підкреслюється етимологією французького терміна “полеміка” (*polemique* – від грецьк. *polemikos* – войовничий, ворожий). Але С. може еволюціонувати і в зворотному напрямі – до менш гострих форм діалогу. У філософії С. як стадія в еволюції діалогу моделюється за допомогою не провислого, а вертикально поставленого маятника, що від найменшого впливу може впасти і праворуч, і ліворуч. Одне із завдань теорії С – встановити чинники, від яких це залежить. У сучасній мові слово “полеміка” виступає як синонім слова “спір”.

С. народжується на досить високому рівні пізнання дійсності. Для його виникнення необхідні дві завчасні умови: 1) сформульована і набула загального визнання важлива проблема; 2) запропоновано хоча б одне вирішення цієї проблеми. Це необхідні, але недостатні передумови. Запропоноване вирішення може бути або відразу сприйнято усіма, або відразу усіма заперечене як очевидна нісенітність. С. виникає, коли вирішення проблеми знаходиться десь між цими двома крайностями, має своїх і прибічників, і своїх суперників.

У найзагальніших параметрах С. слід класифікувати відповідно до сфери пізнання: описової (deskриптивної) і приписувальної (прескриптивної). На першій стадії створюється картина (спочатку емпірична, потім теоретична) фіксованого фрагменту дійсності, на другій – опрацьовуються приписи (плани, інструкції, рекомендації тощо) перетворення цього фрагменту дійсності в засоби забезпечення людських потреб, витлумачуваних у широкому сенсі: від потреб у їжі до потреб у творах мистецтва. С. у рамках deskриптивного знання принципово відрізняються від С. у контексті прескрипції. Різна мета цих двох різновиді С. У першому випадку обґрунтовується та оспорується істинність запропонованого

емпіричного або теоретичного опису дійсності, обговорюється відповідність знання щодо свого предмета. Мета С. про проскрипції складніша, тут обговорюється відповідність знання трьом чинникам: 1) потребам, для забезпечення яких ці проскрипції опрацьовуються; 2) дескриптивному знанню, на основі якого вони формуються; 3) наявним на цьому конкретному історичному етапі матеріальним засобам для реалізації цих прескрипцій. Прескрипції, що задовольняють ці три чинники, називають правильними (конструктивними, раціональними). Дескрипції, що задовольняють встановлений порядок речей у реальності, називають істинними. В історичному плані С. про прескрипції пережив дві форми: фізичний (з позиції сили: хто сильніший, той і отримує) і С. згідно з моральними та юридичними нормами (у разі рівності сторін). Мораль і право концентрує приписи, призначені для захисту цілого (сім'ї, роду, народу, людства) від спроби частини (індивіда або різних груп людей) задовольнити свої потреби за рахунок зацікавлень того чи того індивіда. Принцип фізичного способу вирішення проблеми (С.) “Хто сильніший, той і правий” спрацьовує на коротких історичних проміжках часу. На тривалих часових дистанціях спрацьовує принцип “Хто правий, той і сильніший”. Правильно осмислений вислів Цицерона: “Ганебне не корисне ніколи – навіть і тоді, коли те, що вважаєш корисним, досягаєш; адже якраз та обставина, що ганебне вважають корисним, і згубно”, – повинно бути основою позиції кожного, хто вступає в С. про прескрипції, тобто про раціональні способи задоволення потреб. І логічно, і генетично першим елементом С. постає критика пропонованого вирішення проблеми. Подібно до того, як С. – це гранична гостра форма діалогу, критика – це гранично гостра форма оцінки тези, теорії (відмова від критики є відмовою від оцінки). Найприроднішою і найбезпосереднішою реакцією на критику тези, теорії тощо постає придушення її джерела, що аналогічне до розв'язання С. про зацікавлення з позиції сили. Класичним прикладом “теоретичного самогубства” стала відмова прибічників теорії марксизму від критики його опонентами. Придушувати опонента (джерело зв'язку) може лише той, кого не цікавить ні істинність відстоюваного положення, ні раціональність і моральність планів, що ґрунтуються на ньому.

Критика становить організовану певним чином діяльність, до складу якої входить оцінка теорії (положення, теза) на внутрішню несуперечливість, на відповідність фактів, на практичну користь, на співвідношення із зацікавленнями класів, груп, індивіда.

Постання діалектики як учення про розвиток та його закони умотивовано вирішенням прикладного завдання установлення законів, що виявляються за взаємного обміну протилежними думками, в діалектиці усних бесід і С. В античності існувало два різновиди С.: діалектичний та еристичний. Перший виник як антитеза еристичному діалогу софістів, їхнього псевдонаукового уявлення про добродієність і благо. Діалог давніх греків розвивався паралельно з розвитком їхніх естетичних уявлень,

політичних поглядів. Об'єднавчим чинником софістів була просвітительська діяльність. В умовах рабовласницької демократії V ст. кар'єра кожного вільнонародженого грека стала залежати від його уміння виступати з політичними промовами перед народом, його уміння отримати підтримку народу, по-різному йому лестячи. Для цього він повинен був мати необхідний мінімум знань про політичні і моральні явища, а також уміти захищати і заперечувати будь-яке положення на можливо правдоподібних засадах. Оголосивши себе учителями доброчесності, софісти опрацювали для цього відповідну техніку С.-догодження однохвилинним настроєм юрби, яка в Давній Греції називалась "еристичне мистецтво", "антилогіки". Платон наголошував, що уміння софістів сперечатися – це "не мистецтво, а навичка і вправність". Аристотель називав еристику софістів псевдодіалектикою. Онтологічним підґрунтям софістики було об'єктивне протиріччя самих речей, гнучкість понять, що виявляється в суб'єктивному зламі. До таких понять належать "сутність і явище", "необхідне і випадкове", "існуюче абсолютно" та "існуюче тільки відносно". Жодна з цих протилежностей не існує ізольовано від іншої, софістичні паралогізми – це результат їхньої абсолютизації та недіалектичного протиставлення один одному, результат ігнорування їхнього діалектичного зв'язку між собою. Софістична еристика згубно впливала на мораль, руйнувала політичні форми співжиття. Доброчесність, право, державу софісти оголошували продуктами умовних конвенцій, яким не обов'язково підпорядковуватися і дотримуватися у своїй діяльності. Розкривши діалектичну суперечність речей і зробивши її основою своєї еристичної стратегії, софісти не впорались із синтезом, який забезпечив би об'єднання в одному понятті різні і навіть протилежні сутності речей. Отже, софісти зупинились на півдорозі до діалектики понять, створеною пізніше Сократом, Платоном та Аристотелем.

Проблема синтезу протилежностей витлумачувалась давніми греками як проблема "середнього", тобто міри, що призводить ці протилежності до відомої єдності. Демокрит констатував: "Прекрасне у всьому – середина". Діалектичний діалог, створений Сократом, був спрямований на примирення протилежних думок, щоб таким чином пізнати доброчесність – серединне між крайностями (пороками). Метою Сократа була боротьба із софістикою і софістичними перекрученнями в С.

На формування античного діалогу вплинула також думка про те, що проблему етичних добродійностей необхідно вирішувати у зв'язку з опрацюванням загальних методів наукового пізнання сутності усіх речей. Під "доброчесністю" в народній етиці греків розумілись добротність, якісність, функційна придатність усіх взагалі предметів. Відповідно до цих особливостей античного розуміння Сократ опрацював особливі логічні прийоми. Діалог повинен бути: 1) спрямований на пізнання єдності протилежних думок; 2) цей синтез повинен розглядатися як пізнання сутності тієї чи тієї добродійності. Отже, народна етика греків, збагачена

діалектичним діалогом, стала перетворюватися в наукову, філософськи обґрунтовану. Етична діалектика Сократа була спрямована на оздоровлення тогочасного суспільства, а також на впровадження моральних основ у суспільне життя.

Історія створення теорії С. – це історія напрацювання основ ідеального С. Уява про ідеальний С. опрацьовувалась філософами протягом віків. Для Аристотеля С. – це діалектична бесіда: усе, висловлюване учасниками, повинно бути так чи так пов'язано з тезою; діалектична дискусія між двома учасникам може відбутися тільки в тому разі, коли наявне питання, на яке вони схильні дати альтернативні відповіді. Під час дискусії один із них захищає положення, що постає його відповіддю на це питання, інший прагне це положення заперечити. Під час діалектичної дискусії / бесіди партнер, який заперечує тезу, ставить іншому питання, що уможлиблюють точно визначити, чи приймає він ті положення, які передбачено використати для заперечення тези.

Протягом тривалого часу в історії європейської культури ідеальною формою проведення дискусії вважався діалог у формі *питання – відповідь*. Під час такої дискусії суперник тези ставив питання «здалеку», що становлять не що інше, як покликання, з яких очевидним поставало заперечення.

Іншою формою організації аргументативної діяльності поставав так званий новий метод, опрацьований пізніми схоластами, що мав джерелом ту саму форму *питання – відповідь*. У сучасних теоріях дискусійно-полемічного мовлення учасники діалогу розглядаються як рівноправні (з рівноцінними «логічними правами»), тобто рівноцінні на їхнє використання тих чи тих логічних форм заяв і монологів. Кожний з них може висувати аргументаційні конструкції і виражати свою оцінку, ставити питання і давати відповіді. Типологія дискусії зумовлена логічною структурою, метою (інтенціями) учасників, інтелектуальними можливостями учасників, їхніми етичними настановами й емоційними характеристиками.

Див.: *Кодекс аргументатора; Кодекс опонента.*

Спіра́нти – те саме, що щілинні приголосні.

Див.: *Приголосні щілинні.*

Сполу́ка слів – на відміну від словосполучення (див.: *Словосполучення*) поширення повнозначного або напівповнозначного (наприклад, модального, фазового) слова вільними (див.: *Синтаксеми вільні*) і зумовленими (див.: *Синтаксеми зумовлені*) синтаксемами.

Див.: *Словосполучення; Синтаксеми зумовлені; Синтаксеми вільні.*

Пор.: *Словосполучення.*

Сполу́чення дієслівно-іменне тавтологічне (прикм. від ім. *тавтологія*) – повтор того самого кореня в обох елементах: *А сьогодні димом димить* (Олекса Слісаренко).

Див.: *Фігура етимологічна.*

Сполучення предикативних (прикм. від ім. *предикат*) **конструкцій** (лат. *constructio* – побудова) **вільне** – вільне сполучення предикативних конструкцій, що здебільшого містить відтінок невміння правильно сформулювати думку: *Я дощі підуть поїду до міста (із села); Мама в Крим погано відпочила їздила минулого року.*

Сполучення слів – властивість слів вступати в різні види граматичних і семантичних відношень у мові. Наявні дві основні групи сполучень: 1) вільні (кожне слово зберігає своє лексичне значення і граматичну форму); 2) стійкі сполучення: а) номінативні; б) граматичні (складені службові слова: *тому що, так що* і под.; складені форми слів: *буду читати* та ін.; синтаксично нерозкладні словосполучення: *метр шовку, два учні*), що становлять граматичний засіб мови, аналітичні засоби мови.

Сполучення фразеологічні (прикм. від ім. *фразеологізм*) – стійкі семантично неподільні вислови, до складу яких входять слова з вільним і фразеологічно зв'язаним значенням. Їхнє цілісне значення впливає із семантики окремих слів: *здобути перемогу; делікатне питання; насупити брови; згорати з сорому; зачепити за живе; важка вода; бронхіальна астма; брати участь; вжити заходів.* У таких фразеологізмах один компонент характеризується вільним, незв'язаним лексичним значенням, а другий – з так званим фразеологічно зв'язаним значенням: *брати участь, одержати перемогу, брати до серця, насупити брови.* Пор., наприклад, зв'язане значення дієслова *брати* в низці фразеологічних сполучень: *дрімота бере* – хочеться спати, *думка бере* – постає думка, *жаль бере* – стає дуже шкода, дуже жаль, *нетерплячка бере* – не терпиться, *плач бере* – хочеться плакати, *сміх бере* – хочеться сміятися, смішно. Компонент із фразеологічно зв'язаним значенням у таких сполученнях постає стрижневим і може поєднуватись із цілою низкою слів з вільним значенням: *страх бере* – страшно, *дрімота бере* – хочеться спати, *нетерплячка бере* – не терпиться і под. У фразеологічних сполученнях синтаксичні зв'язки відповідають усталеним граматичним нормам, але вони не формуються щоразу як вільні, зумовлені комунікативно-ситуативним поєднанням слів, а відтворювані у структурі готових, закріплених узуальним вживанням фразеологічних одиниць.

Сполучник (лат. *conjunctionis*) – незмінна службова частина мови, клас слів із категорійним значенням оформлення синтаксичного зв'язку слів як однорідних членів речення, предикативних частин складних речень і речень у тексті. Сполучники та сполучні слова утворюють сполучні засоби зв'язку, що протиставлені в мовній системі безсполучниковості (див.: *Безсполучниковість*). За особливостями синтаксичних зв'язків сполучники розмежовують на: **сурядні** (див.: *Речення складносурядне; Речення складносурядне відкритої структури; Речення складносурядне закритої структури*) і **підрядні** (див.: *Речення складнопідрядне; Речення*

складнопідрядне нерозчленованої структури; Речення складнопідрядне розчленованої структури). **С. сур'ядні** – сполучники, що виступають засобом зв'язку синтаксично рівноправних одиниць (однорідних членів речення, предикативних частин складносурядного речення): а) **єднальні** (*і* (*й*), *та* (в значенні *і*) та ін.); б) **протиставні** (*а*, *але*, *проте*, *зате*, *однак* і под.); в) **градаційні** (*не тільки ... але й*, *не тільки ... а й*, *не лише ... але й*, *не лише ... а й* і т. ін.); г) **розділові** (*або*, *чи*, *то ... то*, *не то ... не то* тощо); г) **приєднувальні** (*та й*, *а також* і под.). **С. підрядні** – сполучники, що виступають засобом зв'язку синтаксично нерівноправних одиниць (головної і підрядної предикативних частин складнопідрядного речення). **С. підрядні поділяють** на: 1) **асемантичні (суто синтаксичні, власне-синтаксичні)**, що вказують лише на залежність підрядної частинами (*що*, *щоб*, *як* тощо); 2) **семантичні**, що передають смислові відношення між частинами складнопідрядного речення: а) **часові** (*коли*, *поки* і под.); б) **умовні** (*якщо*, *раз* і т. ін.); в) **причинові** (*тому що*, *бо*, *оскільки* та ін.); г) **допустові** (*хоч* (*хоча*), *хай* (*нехай*), *незважаючи на те що* і под.); г) **меті** (*заради того щоб*, *зادля того щоб* тощо); д) **наслідку** (*так що* і т. ін.); е) **порівняння** (*мов*, *немов*, *наче*, *неначе* і под.).

Сполучник-частина а ініціальний (прикм. від ім. *ініціали*) **розмовний** – ініціальна позиція привносить відтінок уваги до співрозмовника, емпатії, ввічливості або пом'якшує висловлюване зацікавлення: *А чому ви не їсте?* (господиня до гостя); *А хто це говорить?* (у телефонній розмові); *А його немає вдома!*; *А що це ви посміхаєтесь?*; *А хто це до вас заходив?*; *А ви покладіть речі до цього пакета;* *А якщо я заїду до вас ненадовго?* Зрідка додає відтінок недовіри і незадоволення: *А чому ви про це нічого відразу не сказали?*

Сполучник-частина та й – такий елемент здебільшого вживається в розмовному мовленні й містить відтінок незадоволення, роздратування, презирства (використовується зазвичай щодо третьої особи): *Сів та й сидить!*; *Взявся ремонтувати годинник, та й зовсім злавав!*

Сполучники асемантичні (грецьк. *a...*, *ap...* – початкова частина перед словом зі значенням заперечення + *семантичний*) – виконують суто синтаксичну функцію вираження залежності підрядної частини від головної: *що*, *щоб*, *як* та ін., пор: *Зі слів самого Антонича знаємо, що він водночас «хрущ на вишні», «мудрий лис», «закоханий в життя поганин», «п'яний дівчак із сонцем у кишені», «рушниця, радістю набита»* (Микола Ільницький).

Див. також: **Сполучник.**

Сполучники гіпотактичні (лат. *hipotaxis* – підрядність) – те саме, що гіпотактичні сполучники.

Див.: **Сполучники підрядні; Сполучник..**

Сполучники градаційні (лат. *gradatio* – поступове підвищення від *gradus* – ступінь; прикм. від ім. *градація*) – сполучники, що складаються з

двох позиційно розчленованих елементів, що, поєднуючи явища, вирізняють одне з них важливіше, суттєвіше: *не тільки ... але й; як ... так і; не стільки ... скільки; не те щоб ... але; не те щоб ... а та ін.* Поєднують однорідні члени речення, частини складного – складносурядного або складнопідрядного – речення; виражають найчастіше зіставно-протиставні відношення, причому друга частина має більше змістове навантаження порівняно з першою і в актуальному членуванні кваліфікується як рема: *Учень не тільки співає, але й гарно танцює; Не тільки учитель зрадив почутого, але й учні були приємно здивовані; Не те щоб для Марії почуте було чимсь справді новим, але деякі подробиці вона справді чула вперше* (Михайло Івченко).

Див. також: *Сполучник*.

Сполучники одинічні (одномісні) – сполучники, що в реченні чи словосполученні, розташовуються між поєднуваними компонентами (членами речення, предикативними частинами складного речення), тяжіють до одного з них, не повторюючись і не поділяючись на частини (*щоб, хоч, як і* под.).

Див. також: *Сполучник*.

Сполучники паратактічні (лат. *parataxis* – вибудовування поряд) – те саме, що сполучники сурядні.

Див.: *Сурядні сполучники*.

Сполучники парні (двомісні) – це позиційно розчленовані складені перервані сполучники, що з'єднують або два члени речення, або дві предикативні частини складного закритого речення (*чим ... тим, не тільки ... але й і* под.).

Див. також: *Сполучник*.

Сполучники підрядні – сполучники, що поєднують підрядну предикативну частину з головною в складнопідрядному реченні (*що, щоб, бо, як, мов і* под.). Те саме, що гіпотактичні сполучники.

Див. також: *Сполучник*.

Сполучники повторювані (багатомісні) – сполучники, що вживаються при кожному членові речення або предикативній частині складного речення як анафора.

Див. також: *Сполучник*.

Сполучники прості – первинні однокореневі сполучники, що ані синхронно, ані діяхронно не поділяються на складові частини (*і(й), та, а, бо, ні, чи*).

Див. також: *Сполучник*.

Сполучники семантичні (прикм. від ім. *семантика*) – сполучники, що передають відповідні смислові відношення. **Сполучники меті.** **Сполучники часу.** **Сполучники причини.** **Сполучники умови.** **Сполучники допусту.** **Сполучники наслідку**, пор. наприклад: *щоб, аби* – сполучники мети; *коли, як* – сполучники часу; *бо, тому що, оскільки* –

сполучники причини; *якщо, якби* – сполучники умови; *незважаючи на те що, хоч (хоча), хай, нехай* – сполучники допусту; *так що* – сполучник наслідку тощо.

Див. також: **Сполучник**.

Сполучники складені – сполучники, що становлять багатослівну роздільно оформлену конструкцію, яка виникла внаслідок поєднання відмінкових форм займенника з іншими самостійними і службовими словами, що втратили свої первісні частиномовні ознаки (*тому що, незважаючи на те що, подібно до того як, задля того щоб, через те що, в міру того як, у зв'язку з тим що* та ін.).

Див. також: **Сполучник**.

Сполучники складні – однослівні одномісні нерозкладні сполучники, що складаються з кількох етимологічно прозорих простих сполучників, займенників, прийменників, часток (*але – а + ле, або – а + бо, якщо – як + що*).

Див. також: **Сполучник**.

Сполучники сурядні – сполучники, що поєднують члени речення і предикативні частини складних речень як рівнозначні, відносно автономні в структурно-семантичному плані (*і, та, але, зате, проте* і под.). Те саме, що паратактичні сполучники.

Див. також: **Сполучник**.

Сполучні слова – див.: **Слова сполучні**.

Сполучувальні можливості – див.: **Можливості сполучувальні**.

Сполучуваність – основна, фундаментальна властивість мовних одиниць сполучатися одна з одною залежно від валентних властивостей, що виявляє синтаксичні відношення між ними; реалізована здатність мовних одиниць поєднуватися одна з одною в утворенні одиниць вищого рівня, що відбиває синтагматичні відношення між ними. Аналіз С. мовних елементів уможливорює їхню ідентифікацію, диференціацію, класифікацію, розкриває механізм прихованих категорій, напрями й умови утворення переносних значень. Залежно від позиції сполучуваних одиниць одна щодо одної розрізняють *контактну* (безпосередньо поєднувані одиниці) і *дистантну* (опосередковане сполучення) сполучуваність, залежно від визначальних чинників – *зумовлена* (визначувана наявністю у мовних елементів певних диференційних ознак) і *довільна* (визначувана лише усталеною нормою). Так само розмежовують *формальну* і *семантичну* сполучуваність. Останнім часом особливої ваги набуває дослідження семантичної сполучуваності, що мотивована важливою роллю семантичної синтагматики у формуванні смислу висловлення. Закони і тенденції, особливості і вияви сполучуваності можуть універсальними й конкретно-мовними. Порушення останніх зумовлює порушення мовної норми або ж зміну властивостей сполучуваних одиниць (сюди ж належать засоби художньої виразності). С. виявляється на різних мовних рівнях.

На фонемному рівні зумовлена сполучуваність виявлювана у поєднуваності / непоєднуваності, сумісності / несумісності диференційних ознак звуків. Так, у низці мов глухі приголосні не можуть поєднуватися з дзвінками, тверді приголосні – з голосними переднього ряду. У сполуках фонем із несумісними / непоєднуваними ознаками вони зазнають *комбінаторних (позиційних)* змін, наприклад: оглушення, палаталізація. Довільна С. фонем – суттєва типологічна ознака мови. Сполучувальні властивості звукових одиниць у конкретній мові залежать від позиції звукосполуки у слові: наприклад, початкова група [st] узвичаєна в англійській, українській і російській мовах (англ. *stop*, укр. *смій*, рос. *стой*), але в іспанській мові зустрічається тільки як виняток у запозичених словах.

На морфемному рівні С. виявляється в комбінації морфем. Формально вона полягає у використанні афіксальних аломорфів, вибірково сполучуваних з кореневими морфемами (пор. *sniva[j-e]*, але *гор-ить*) в морфонологічних явищах, зокрема різних змінах на морфемному шві. У семантичному плані С. полягає у суміщуваності значень морфем або значення лексеми зі значенням морфем (грамемою); так, лексема на позначення обчислюваного об'єкта суміщувана з морфемою множини, а лексема зі значенням необчислюваного об'єкта – несумісна. Приєднання несумісної морфем, якщо воно не порушує норму, засвідчує десемантизацію морфем, її переосмислення (в укр. *води*, *сніги* закінчення множини засвідчує не множинність, а інтенсивність (*сніги*, *вітри*), сортовість (*води*) тощо).

На лексичному рівні С. слів визначають такі чинники: 1) *граматичні* – належність слів до тих чи тих частин мови (наприклад, для англійської мови підрядне словосполучення двох іменників невластиве, але можливе за ад'єктивації залежного іменника або використання службового слова: *my brother's friend*, *the friend of my brother*); 2) *лексичні* – вибірковість лексем (укр. *відігравати* поєднується з роллю, але не зі значенням; рос. *оказать* сполучуване з *услугу*, але не із *заботу*); 3) *семантичні* – семантичне узгодження (вимога, що полягає в тому, щоб компоненти сполуки не містили взаємосуперечливих сем: за наявності таких або порушується мовна норма, або переосмислюється один з компонентів: *Все село завмерло в очікуванні* (Олекса Слісаренко).

С. слів досліджується теорією словосполучення з послідовним розмежуванням типів словосполученням у цьому розрізі: вільні, цілісні, зв'язані та ін.

Сполучуваність слів. Лексична сполучуваність. Смилова сполучуваність.

Спонукально-наказові речення – див.: *Речення спонукально-наказові*.

Спонукання (англ. *evocation*) – стосується певного типу текстових згадувань і натяків, що ґрунтуються швидше на лексичних ефектах, ніж на відтворенні лексичних елементів. Наприклад, спонукання в газетних статтях

може стимулювати асоціації з іншими типами текстів, такими, як казки або детективні історії.

Споріднені слова – див.: *Слова споріднені*.

Спорідненість мов – відношення між мовами, що передбачає наявність у них спільного джерела – прамови. Мови, пов'язані відношенням спорідненості, утворюють групи, сім'ї.

Див. також: *Сім'я мов*.

Спосіб – 1) денотативна роль сирконстантного типу, характеристизатор, метод, характер здійснення дії: *Опилення цвіту яблуні реалізується здебільшого за активної участі бджіл, і почасти джмелів* (Україна молода. – 2001. – 12 червня); 2) засіб; застосування в мовленні різних мовних засобів; 3) у граматиці – морфологічна словозмінна категорія, що характеризує предикативні форми дієслова і яка виражає відношення предикативної ознаки до дійсності: 1) дійсний спосіб вказує на реальність дії, стану або відношення: *Ігрик дорівнює п'яти*; 2) наказовий спосіб вказує на ірреальність дії: *Подумай добре!*; 3) умовний спосіб також вказує на ірреальність дії, але має на оці його можливість, передбачення: *Заграла б музика*. **Спосіб дієслівної дії. Спосіб вираження синтаксичних відношень. Спосіб вираження граматичних значень. Спосіб сполучення речень.**

Спосіб артикуляції – характер подолання перешкоди і проходу повітряного струменя у створенні шуму, необхідного для утворення приголосного. Розрізняють два основні способи артикуляції: 1) зімкнення; 2) щілина, тому приголосні за способом артикуляції поділяються на: 1) зімкнені; 2) щілинні.

Спосіб бажальний – див.: *Оптатив*.

Спосіб вираження граматичних (прикм. від ім. *граматика*) значень аналітико-синтетичний (*аналітико + синтетичний*) – поєднання синтетичного граматичного оформлення слова з аналітичним.

Спосіб вираження граматичних (прикм. від ім. *граматика*) значень аналітичний (прикм. від ім. *аналітизм*) – вираження граматичних значень за допомогою службових слів (форма майбутнього часу *буду писати, будеш писати, буде писати* і под.).

Спосіб вираження граматичних (прикм. від ім. *граматика*) значень синтаксичний (прикм. від ім. *синтаксис*) – вираження граматичних значень через синтаксичну позицію: *Сад слід добре доглядати* (слід – предикатив або слово категорії стану) і *Сторожовий пес легко взяв слід злочинця* (слід – іменник).

Спосіб дієслів – граматична категорія дієслова, що виражає відношення названої ним дії до позамовної дійсності і яка реалізує модальність дії. Розмежовують: **дійсний (індикатів), умовний (кон'юнктив), наказовий (імператів), почасти бажальний (оптатів)** способи дієслова. **Дійсний** реалізований у формах чотирьох часових парадигм – давноминулого, минулого, теперішнього і майбутнього (*був*

читав – давноминулий, *читав* – минулий, *читаю* – теперішній, *читатиму* / *буду читати* – майбутній); **умовний** утворюваний поєднання форми минулого часу з часткою *би* (*б*) (*читав би*); **наказовий** – містить власні регулярні форми (*читай* / *читаймо* / *читайте* – синтетичні і *хай читаю* / *хай читає* / *хай читають* – аналітичні); **бажальний** – утворюваний шляхом сполучення форми умовного способу з частками *нехай* / *хай* і под. (*нехай би читав*).

Див.: **Категорія способу дієслів.**

Спосіб дії / Рід дієслівної дії / Аспект дії акціональний – семантико-словотвірна категорія дієслів, що виражає модифікації значень дієслів з погляду часових, кількісних і спеціально результативних особливостей (*одноактова, моментальна дія, повторювана дія, інтенсивно-результативна дія, розподільна дія* тощо).

Див.: **Категорія способів дієслівної дії / Категорія родів дії / Категорія акціональних аспектів дії / Аспект дії акціональний / Аспекти дії акціональні.**

Спосіб дії спонукальний – те саме, що наказовий спосіб.

Спосіб дійсний / Індикатів (лат. *indicativus*) – грамема, що означає реальність дії в теперішньому, майбутньому, минулому і давноминулому часі: *Хлопчик читає книгу; Сади цвістимуть у травні; Дівчинка малювала картину; Учні ходили були до однокласника.*

Спосіб досяжний – те саме, що супін.

Див.: **Супін.**

Спосіб заочний – див. **Спосіб переповідний.**

Спосіб наказовий / імператів (лат. *imperativus*) – дієслівна категорія (грамема), що означає імперативну дію, яка виражає волевияв мовця, спонукання у формі наказу, заклику, побажання, поради, прохання, вимоги, пропонування (*читай, пиши, говори* та ін.). Синтетичними формами наказового способу є форми 2-ої особи однини і множини і 1-ої множини (*думай / думайте / думаймо: Рушаймо до моря всі* (Василь Чумак); *Не спіши до невідомого, бо не знаєш, що знайдеш* (Нар. тв.), аналітично ж наказовий спосіб реалізується у 1-ій особі однини, 3-ій особі однини і множини: *хай співаю / хай співає / хай співають* (*Хай співають нам про щасливу долю, та справжню ціну їхнім словам знаємо ми* (Анатолій Загнітко)).

Спосіб опису – манера опису отриманих результатів і ведення доказів; зовнішня форма того чи того методу, прийому та методики аналізу. С. о. диференційовані: 1) за характером опису (формалізовані і неформалізовані; 2) за засобами опису (вербальні та невербальні).

Див.: **Спосіб опису і доведення неформалізований.**

Спосіб опису і доведення неформалізований (*не- + формалізований*) – збирання дослідником фактичного матеріалу і встановлення на його ґрунті висновків, уточнення під час дослідження висновків і формулювань. Опертя на факти надає неформалізованому

способу опису гнучкості та рухливості, але висновки можуть не мати всезагального характеру, тому що вони стосуються часткового матеріалу. За неформалізованого способу опису, наприклад, виділено суфікс *-ин-* у найменувань рослин та ягід: *малина, ожина, смородина, горобина*. Але основи *мал-*, *ож-*, *смород-*, *гороб-* немотивовані. Відбулося спрощення. Очевидно, морфемний аналіз цих слів неможливий без етимологічного аналізу, що допомагає зрозуміти, що *малина* названа за її кольором, *смородина* – за запахом і под. Неформалізованість за такого опису полягає в тому, що в цьому разі поєднуються морфемна, словотвірна та етимологічна методики.

Спосіб переповідний – спосіб, що позначає неочевидну дію (інформацію з чужих уст) і може виражати відтінок недовір'я, сумніву, здивування: *Мені казали про тебе, але я тебе ніколи не зустрічав і нічого особисто не знаю* (Олекса Слісаренко). Синонім: **Коментатив; Цитатив; Спосіб заочний**.

Спосіб синтетичний (прикм. від ім. *синтез / синтетизм*) – вираження граматики всередині слова (за Олександром Реформатським).

Спосіб словотворення – прийом зміни твірного слова або словосполучення (його морфемної будови, звукового складу, лексичного значення), унаслідок чого утворюється нова похідна одиниця.

Спосіб словотворення лексико-семантичний (*лексико + семантичний*) – неморфологічний спосіб, за якого нове слово утворюється внаслідок переосмислення наявної в мові лексеми через формування омонімічних лексем: *супутник* (відповідне небесне тіло) і *супутник* (особа, яка підтримує) та ін. Основним словотворчим засобом є зміна лексичного значення твірного слова (за збереження його матеріальної структури). Цей спосіб реалізується або як розщеплення багатозначного слова і поступове утворення омонімів, пор.: *перо* – перо птаха і *перо* (інструмент для писання; і як переосмислення загальної назви, пор.: *Каменяр, Кобзар* і под.

Спосіб словотворення лексико-синтаксичний (*лексико + синтаксичний*) – спосіб словотворення неморфологічний, за якого нові слова творяться шляхом поєднання в одному слові двох чи більше слів або словоформ унаслідок лексикалізації словосполучень: *одинадцять, сімдесят, двісті, обидва; горілиць, втридорога, чимдуж* і под. У цьому утворюване слово набуває категорійних ознак певної частини мови (*чимдуж, горілиць* – прислівники тощо), а попередні компоненти словосполучення втрачають власні категорійні значення.

Спосіб словотворення морфологічний (прикм. від ім. *морфологія*) – спосіб словотворення, за якого словотворчим формантом є афіксальні засоби; основний спосіб, спрямований на утворення нових слів за допомогою афіксів: префіксів, суфіксів та ін. Інколи вважають, що до нього в класифікації прилягає фонетико-морфологічний спосіб, за якого утворення

похідних супроводжуване фонетичними змінами: чергуванням, зміною наголосу тощо (Володимир Виноградов).

За активною участю творення похідного і вираження словотвірного значення в межах С. с. м. розмежовують суфіксальний, у тому числі нуль-суфіксальний (*річк-ов-ий, голос-ува-ти, юнь, зелень*), префіксальний (*перечекати, про-весна, над-популярний* і под.), суфіксально-префіксальний (*надбрів-н-ий, за-стін-ок*), префіксально-постфіксальний (*роз-танцювати-ся, доходить-ся*), суфіксально-постфіксальний (*брат-а-ти-ся*). У межах С. с. м. розглядають також основоскладання – спосіб творення складного слова від основ двох або більше слів (*світловолодікарня, землеустрій, бортмеханік*). Поєднання основ здійснюється інтерфіксально: інтерфікс *-о-* (*верболози*), інтерфікс *-е-* (*життєдайний*), нульовий інтерфікс (*грам-молекула*). До С. с. м. інколи відносять також абрєвіацію (див.: *Абрєвіація*), пор.: *ВНЗ* (вищий навчальний заклад), *ЦО* (цивільна оборона), *ВАК* (Вища атестаційна комісія).

Спосіб словотворення морфолого-синтаксичний – спосіб словотворення, за якого нові слова творяться шляхом переведення слова або окремої словоформи з однієї частини мови в іншу. У традиційній класифікації способів словотвору його кваліфікують як спосіб, що охоплює усі факти переходу слів з однієї частини мови до іншої: *перехожий, наречений, коханий* та ін. Охоплює різноманітні вияви міжкатегорійних переходів, унаслідок чого активними постають процеси субстантивзації, адвербіалізації, ад'єктивізації та ін., пор.: *пальне, молодий, молода, літом, печений, сліпучий* тощо.

Спосіб словотворення префіксально-постфіксальний (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений; лат. *post* – після та *fixus* – прикріплений + *-ація*; прикм. від ім. постфікс) – один з комбінованих афіксальних способів, обмежений сферою дієслівного словотвору. Засобом вираження дериваційних значень постають комбінація префікса і постфікса: *стукати – достукатися*.

Спосіб словотворення префіксально-складносуфіксальний (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений; прикм. від ім. *суфікс*) – один із комбінованих способів, за якого як формант виступає поєднання: 1) префікса; 2) складання; 3) суфікса; 4) наголосу: *перед-ново-річ-н(ий)*.

Спосіб словотворення префіксально-суфіксальний (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений; прикм. від ім. *суфікс*) – один із комбінованих афіксальних способів, за якого словотвірним формантом постає комбінація двох афіксів – префікса і суфікса: *берег – при-береж-н(ий)*.

Спосіб словотворення префіксально-суфіксально-постфіксальний (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений; присл. від прикм. *суфіксальний*; прикм. від ім. *постфікс*) – один із комбінованих афіксальних способів словотворення, за якого формантом виступає комбінація трьох афіксів: префікса, суфікса, постфікса *-ся*: *щедрий – роз-щедр-и(ти)ся*.

Спосіб словотворення складально-префіксальний – один із комбінованих способів, за якого формантом виступає: 1) складання; 2) префікс; 3) спільний наголос: *умиротворити*.

Спосіб словотворення складально-складний – складання самостійних слів без допомоги інтерфіксів: *ліжко-диван*.

Спосіб словотворення складально-суфіксальний – комбінований спосіб словотворення, за якого дериваційне значення виражається комбінацією складання і суфікса. Словотвірним формантом виступає: 1) порядок об'єднаних компонентів; 2) афікс; 3) спільний головний наголос: *південнобузький*.

Спосіб словотворення суфіксально-постфіксальний – один із комбінованих афіксальних способів словотворення, властивих дієслівному словотворенню. Комбінація суфікса і постфікса виражає словотвірне значення: *слава – славитися* тощо.

Спосіб словотвору – одне з основних понять словотвору; у **діахронному аспекті** – конкретний шлях створення похідного слова; історичний процес створення нових лексичних одиниць на ґрунті наявних, пор. слово *воротар* ('той, хто охороняє ворота') утворено суфіксальним способом за допомогою форманта -*ар* зі значенням особи; у **синхронному аспекті** – спосіб утворення похідного, за допомогою якого засобу утворено похідне. Розмежовують: 1) **способи словотвору афіксальні**, що поділяються на **чисті (одновимірні)**: а) **префіксація** (*дід* → *пра-дід*), б) **суфіксація** (*баба* → *баб-ус-я*), в) **постфіксація та комбіновані (двовимірні)**: а) **префіксально-суфіксальний** (*рукав* → *на-рукав-ник*); б) **префіксально-постфіксальний** (*телефонувати* → *до-телефонувати-ся*); в) **суфіксально-постфіксальний** (*скупий* → *скуп-и-ти-ся*); г) **префіксально-суфіксально-постфіксальний** (*кліпати* → *пере-кліп-ува-ти-ся*); г) **складно-суфіксальний** (*вогнегас-ник*; *далекосхід-н-ий*) та 2) **способи словотвору безафіксні**, до яких належать: а) **складання** (*лісостеп*), **зрощення** (*швидкорозчинний*; *швидкоплинний*), **абревіація** (*ВАК* (Вища атестаційна комісія), *ДАК* (Державна акредитаційна комісія)), **усічення** (*декретна відпустка* → *декрет*), **субстантивіація** (*сліпий*, *глухий*, *знайомий*).

Спосіб словотвору лексико-семантичний – див.: **Спосіб словотворення лексико-семантичний**.

Спосіб словотвору лексико-синтаксичний – див.: **Спосіб словотворення лексико-синтаксичний**.

Спосіб словотвору морфологічний (прикм. від ім. *морфологія*) – див.: **Спосіб словотворення морфологічний**.

Спосіб словотвору морфолого-синтаксичний – див.: **Спосіб словотворення морфолого-синтаксичний**.

Спосіб у загальній морфології (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд і *logos* (*λογος*) – слово, вчення) – морфологічне вираження нелокутивної ірреальної модальності в мовах світу. Виділяються морфологічні показники, виражені *дезидеративами*, *дебітивами*, виявлювані

в самодійських, тунгусо-маньчжурських та інших мовах. Подальша граматизація (граматикалізація) показників можлива за їхнього переходу в сферу оцінної, тобто локутивної модальності. У цьому разі виникають показники цілої низки *непрямих* способів, що протиставлені *індикативу*. Епістемічні способи широко виявлювані в тюркських, самодійських, дагестанських та інших мовах. Зафіксовані *дезидерративні* способи: 1) *оптатив*; 2) *імператив*; 3) *заперечний імператив (прохібітив)*, *адмонітив* як різновид *прохібітива*.

Спосіб умовний (кон'юнктив (лат. *conjunctivus*)) – грамема, що означає передбачувану, можливу, бажану, але не реальну, тобто не обов'язкову дію, але таку, що могла б здійснитися за певних умов, причому його нереальність є зумовленою нереальністю цих умов. Засобом вираженні умовного способу в українській мові є поєднання форми минулого часу дієслова та частки *б* (*би*): *Навчалась би Марійка сьогодні в університеті, якби не оті думки* (Михайло Стельмах). Синонім: **Кондиціоналіс**.

Спосіб утворення приголосних – характеристика перешкоди в ротовій порожнині на шляху струменя повітря та способи її подолання. Усі приголосні за різновидом перешкоди (зімкнення органів мовлення, щілина між ними, дрижання активного органу) поділяють на проривні, щілині і дрижачі.

Способи актуалізації комунікативного центру висловлення – способами актуалізації комунікативного центру висловлення виступають: 1) логічний (або фразовий) наголос, що уможливорює виділення інформативного центру речення за будь-якого порядку слів; 2) порядок слів, що є найважливішим засобом виділення комунікативного центру в усному і писемному мовленні, що виконує низку функцій: а) структурну (граматичну); б) комунікативну; в) синтаксичну; 4) лексичний повтор; 4) частки; 5) синтаксичні конструкції, визначальною функцією яких виступає виділення, посилення інформативної значущості події: а) неповні речення; б) питальні речення в монологіях; в) односкладні речення; г) приєднання; г) вставлені конструкції; д) конструкції, побудовані за моделлю *Щодо питання ... то і под.*

Способи опису вербальні (лат. *verbalis* – усний, словесний) – способи, за яких використовуються звичайні слова природної мови, у тому числі терміни і пропонуються формулювання.

Способи опису невербальні (*не-* + *вербальна* від лат. *verbalis* від *verbum* – слово) – використання літерної символіки і формул, схем, креслень різних видів, широко застосовуваних у моделюванні. С. о. н. можуть бути пов'язані з теорією і методом дослідження, можуть поставати щодо нього зовнішніми, а саме: коротшим способом запису дефініцій (наприклад, СТ – словотвірний тип; СП – словотвірна парадигма; СГ – словотвірне гніздо тощо).

Способи передання чужого мовлення – способами передавання чужого мовлення виступають: 1) тема чужого мовлення передається за допомогою

деліберативного об'єкта в простому реченні: *Міністр ґрунтовно розповів про свою мандрівку до Польщі* (Україна молода. – 2008. – 16 лютого); 2) через об'єктний інфінітив в ускладненому (семантично неелементарному) простому реченні виражається загальний зміст чужого мовлення, що передавань воле виявом: *Учителька попросила учнів подати зошити на перевірку* (Василь Сухомлинський); 3) дослівне, буквальне передання чужого мовлення – **пряме мовлення**: *Мати запитала доньку: «Тобі сподобалася нинішня вистава?»* (Ірена Карпа); 4) максимально повне передання змісту чужого мовлення без збереження його форми і стилю – **непряме мовлення**: *Марійка запитала Павлика, чи сподобалася йому прочитана книжка* (Юрій Винничук).

Способи словотвору – класи похідних слів, протиставлені за характером словотвірного форманта. Здебільшого розрізняють: 1) морфологічний; 2) лексико-семантичний; 3) лексико-синтаксичний; 4) морфолого-синтаксичний (Володимир Виноградов). У сучасній лінгвістиці з урахуванням словотвірного форманта виділяють такі способи словотвору: 1) афіксальні (префіксальний, суфіксальний, що охоплює також нульову суфіксацію; постфіксальний, префіксально-суфіксальний, префіксально-постфіксальний, суфіксально-постфіксальний, префіксально-суфіксально-постфіксальний; 2) безафіксні способи зі словотвірним формантом «операційного» типу: конверсія, складання (у тому числі суто складання, аббревіація, словоскладання, зрощення); 3) змішані способи словотвору (взаємодія афіксальних і безафіксних словотвірних засобів як форманта): префіксально-складальний, суфіксально-складальний, складання з префіксацією і суфіксацією, зрощення із суфіксацією.

Способи словотвору безафіксні (*без-* + *афіксний*) – 1) складання; 2) зрощення; 3) аббревіація; 4) усічення (утинання); 5) субстантивація.

Способи словотвору неморфологічні (*не-* + *морфологічні*) – способи, що не використовують афіксальних словотвірних засобів: 1) лексико-синтаксичний (див.: *Спосіб словотвору лексико-синтаксичний*); 2) лексико-семантичний (див.: *Спосіб словотвору лексико-семантичний*); 3) морфолого-синтаксичний (див.: *Спосіб словотвору морфолого-синтаксичний*).

Спостереження – один із найпоширеніших і природних способів наукового дослідження, спрямованого на сприйняття об'єкта, що дозволяє помічати в предметах і явищах деталі, необхідні для розуміння сутності того чи того явища; метод лінгвістичних досліджень, що полягає у збиранні матеріалів для аналізу шляхом безпосереднього спостереження і контролюванні отриманих емпіричних даних.

Спостереження лінгвістичне (прикм. від ім. *лінгвістика*) – складники наукової діяльності, що входять як необхідний елемент до процедури усіх лінгвістичних методів і прийомів, набір правил виділення з тексту або мовленнєвого потоку мовних фактів та їхнє включення в наукову категорію або систему. Правила спостереження формують закономірності

добору фактів, встановлення їхніх ознак, уточнення предмета спостереження та опис спостережуваних явищ. Результати фіксуються в словесній і символічній формі, у формі таблиць, графіків, дефініцій.

Сприйнятливість міжкультурна (між- + культурна) – безконфліктне, усвідомлене і включене у власну комунікативну компетенцію розуміння факту відмінностей у спілкуванні представників інших національних лінгвокультурних спільнот, основа лінгвокультурної толерантності.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Компетенція комунікативна; Толерантність лінгвокультурна.*

Пор.: *Сепарація етнокультурна.*

Сприйняття – складний процес прийому та перетворення інформації, що забезпечує відображення об'єктивної реальності й орієнтування в навколишньому світі.

Сприйняття мовлення – психічний процес упізнання передаваної інформації, смислової інтерпретації усного / письмового тексту, за якого створюється образ тексту або система внутрішньотекстових образів і формується / актуалізується частина мовної картини світу, звернення інформації з наявними у свідомості знаками, опрацювання та розуміння сприйнятого; процес виокремлення значення, що знаходиться за зовнішньою формою мовленнєвих висловлень.

Див. також: *Розуміння; Інтерація.*

Спрощення – один із морфологічних процесів, коли членована основа перетворюється в нечленовану: *дар (да-р-ь), да-ти*. Явище С. є результатом різних фонемних змін і постало внаслідок деетимологізації та демотивації слів. Наявні повне і неповне С. Перше охоплює цілковите злиття афіксальних морфем з кореневими (*добрий, хитрий*), останнє ж охоплює випадки з окремими слідами похідності, афікси легко вирізнити, хоча, певною мірою, вони втрачають первісне значення: *обруч – об руку*.

Спрощення приголосних – процес усунення одного приголосного з певної групи для полегшення вимови; може відбуватися на фонетичному рівні, на орфографічному рівні або одночасно.

Спрощення семантичне – спрощення, що становить основу утворення фразеологізмів. Унаслідок семантичного спрощення відбувається обмеження значень слова, що став компонентом фразеологізму: *Де багато баб, там дитина без пупа* (вживається тільки в однині, мається на оці “без догляду”).

Спрямованість тексту прагматична (прикм. від ім. *прагматика*) – спонукання до зворотної реакції читача, що проявляється через таку організацію всіх мовних елементів текстової системи, яка оптимально, найкращим чином забезпечує залучення читача на бік автора, переконує його в спрямованості авторського концепту.

Спунерізм (за ім'ям англійця В.А. Спунера, що полюбляв складати такого типу фрази) – переставлення початкових звуків у словах цілісної фрази, унаслідок чого постає фраза з новим смыслом. Різновид гри слів, що дає ефект гостроти розуму, пор. англ. *awell-oiled bicycle – awell-boiled icicle* (гарно змащений велосипед – гарно проварена бурулька); *Is the dean busy? – Is the dean dizzy?* (Декан зайнятий? – У бобра крутиться голова?); *It is better to kiss a miss* (Краще поцілувати міс, ніж пропустити поцілунок); *Бідні люди змушені худнути від голоду і гудіти від холоду*.

СРСР – союзна поліетнічна держава, утворена 30 грудня 1922 р., у складі якої було 15 суб'єктів союзної федерації, тобто союзних республік. У грудні 1991 р. за згодою керівників РСФСР, України та Білорусі СРСР перестав існувати, на його більшій частині утворено СНД.

Стабільність (лат. *stabilis* – незмінний, стійкий) **літературної норми** (лат. *norma* – правило) – ознака літературної норми. У мовній системі літературна норма характеризується відносною єдністю, що забезпечує функціонування літературної мови. Ознака і вимога єдності літературної норми зумовлена надтериторіальним характером літературної мови, що виступає потужним об'єднавчим чинником. Вимога С. л. н. корелює з природною мінливістю, що властива мові як соціально-історичному явищу. Цьому відповідає принцип еластичності (гнучкості) стабільності і принцип динамічності, який часто використовується для встановлення відносної стійкості й відносної динамічності норми. Незаперечно, що стосовно мовної системи літературній нормі притаманна сталість, певна «консервативність», а стосовно стилістики вона постає категорією змінною, динамічною (тут говориться про функціональне розшарування норми).

Див.: **Тенденції змін норми**.

Стабільність (лат. *stabilis* – незмінний, стійкий) **літературної норми** (лат. *norma* – правило) **еластична** (грецьк. *elastikos* – гнучкий, пружний) – див.: **Стабільність літературної норми**.

Ставлення до мови – внутрішній стан людини, актуалізований тим чи іншим зовнішнім стимулом (питанням про конкретну мову), що визначає реакцію-відповідь мовця.

Стагнація (лат. *stagnum* – нерухома вода) – вияв текстового континууму, уповільнення руху подій у тексті шляхом звертання до попередніх фактів, минулого, відступів від теми, звернення до уявного читача або образу читача, опису інтер'єру, артефакту, пейзажних малюнків. та ін.

Стадійність (грецьк. *stadion* – період) – див.: **Теорія стадійності**.

Стадія (грецьк. *stadion* – період) **підготівча** – один із фрагментів ситуації за лінійної аспектуальності, стан, за якого наявні ознаки початку ситуації.

Стадія (грецьк. *stadion* – період) **результувальна** – один із фрагментів ситуації за лінійної аспектуальності, стан, що настає після кінця ситуації.

Стан – 1) назва ситуації, у якій нічого не змінюється. До речень зі значенням стану не можливо поставити питання: *Що тут відбувається (відбулося)?* Пор.: *Двері відчинені; Сади цвітуть; Жита половіють. Я знаю цю людину.* Такі речення структуровані відповідним типом предиката. Логіко-синтаксичний тип семантики простого речення, за якого семантика стану виражається односкладними і двоскладними реченнями, хоча найтипівішими постають безособові речення: *Поночіє... У лісі тихо* (Валер'ян Підмогильний). Семантика С. виражається за допомогою: а) словоформ із семантикою стану; б) словосполучень зі словами *стану, настрою* тощо; 2) граматична категорія дієслова, грамеми якої вказують на відповідні зміни комунікативного рангу учасників ситуації. Активний, або нульовий, стан свідчить про збереження вихідної рангової структури, непрямі (або похідні) стани вказують на *передання статусу учасника з найвищим рангом* від одного дієслівного аргумента до іншого. У загальній морфології виділяють: 1) пасивні конструкції з нульовим агентом; 2) пасивні конструкції без підвищення статусу пацієнта; 3) інші види стану: а) синтаксичний стан, що відрізняється від пасива; б) прагматичний та інверсивний стани. Загалом дієслівний стан виражає характер відношення дії до її суб'єкта та її об'єкта і знаходить свій основний вияв в активному і пасивному стані (*Художник малює картину* (активний стан) і *Картина малюється художником* (пасивний стан); конструкції такого вияву пасивного стану мало властиві українській мові); стан дієслова можна розглядати і через здатність / нездатність самого дієслова сполучатися з формою називного відмінка іменника не в значенні суб'єкта дії. Інколи розрізняють більшу кількість станів, враховуючи характер самої дії, виконуваної суб'єктом, та можливість / неможливість поширення такої дії на об'єкт. **Стан безоб'єктний** – стан, форма якого не допускає побудови із зовнішнім об'єктом: *Собака кусається.* **Стан взаємно-зворотний** – 1) категорійна форма стану, яка вказує, що об'єкт дії зв'язується цією дією з його суб'єктом, унаслідок чого дія переходить побічно й на суб'єкт; 2) (**стан взаємний**) – значення взаємно-зворотного стану, що виражається по-різному; 3) (**стан взаємний**) – в українській та російській мові один із різновидів зворотно-середнього стану, що характеризується сполученням із прийменниковою групою *з + орудний відмінок*: рос. *проститься.* **Стан взаємний** – 1) категорійна форма стану, що позначає спільну дію двох або декількох суб'єктів, яка переходить з одного із них на інший і не має іншого об'єкта, крім активних суб'єктів; 2) те саме, що стан взаємо-зворотний (у 2-му і 3-му знач.): *цілуватися, голубитися, битися* і т. ін. **Стан зворотно-середній (стан середньо-зворотний)** – 1) категорійна форма стану, що позначає зосередженість дії в суб'єкті: *купатися, сердитися* і под.; 2) лексико-

синтаксичне значення одного з підрозрядів дієслів на *-ся*, утворених від відповідних дієслів дійсного стану та дії, що виражають зосередженість у суб'єкті: *цікавитися, зосередитися* тощо. **Стан зворóтний (стан прýмо-зворóтний, стан влáсне-зворóтний)** – 1) категорійна форма стану, що означає спрямування дії на саму діючу особу, яка є, таким чином, одночасно й суб'єктом, і об'єктом цієї дії; 2) значення зворотного стану (у 1 знач.), що виражається по-різному: *любити себе*; 3) в українській мові (також у російській) один із різновидів зворотно-середнього стану з власне-зворотним значенням: укр. *умиватися*, рос. *умываться*. **Стан дýйсний (актýв)** – 1) категорійна форма стану, яка вказує, що процес, позначений дієсловом, виходить від предмета, позначеного тим словом, з яким граматично співвіднесена певна дієслівна форма, і спрямований від цього предмета зовні: *Хлопець пише листа*; 2) дієслівні утворення, що не сполучаються з формою називного відмінка іменника, або сполучаються з формою називного суб'єкта дії. **Стан інтенсýвно-безоб'єктний (стан безособóво-безоб'єктний)** – лексико-синтаксичне значення одного з підрозрядів дієслів на *-ся*, що характеризуються відсутністю співвіднесеності, з відповідними дієсловами дійсного стану: *Мені не спиться*. **Стан непрýмо-зворóтний** – 1) категорійна форма стану, що показує, що дія, замикаючись у суб'єкті, відбувається для нього, у його вимірах; 2) значення непрýмо-зворотного стану, що виражається по-різному (у 1 знач.): рос. *раздобыться* чем-нибудь; 3) у російській мові один із різновидів зворотно-середнього стану: *запасться* дровами. **Стан медіáльний** – те саме, що й середній стан. **Стан загáльнозворóтний** – 1) категорійна форма стану, що вказує на те, що дія, замкнута в суб'єкті, стосується змін у внутрішньому стані суб'єкта, охопленого цією дією-станом; 2) значення загальнозворотного стану (у 1 знач.), що виражається по-різному: *турбуватися, піклуватися*; рос. *беспокоиться, радоваться*; 3) в українській і російській мові один із різновидів зворотно-середнього стану: рос. *обрадуются, становятся*. **Стан загáльний** – категорійне значення дієслова, що не має ніяких інших станових форм, крім форми на *-ся*, і суб'єкта, що виражає внутрішній стан або його суб'єктивну дію: *боятися, лякаться, сміятися*, рос. *боятся, смеяться*. **Стан пасýвно-зворóтний** – 1) категорійна форма стану, що вказує на те, що ступінь дії не залежить від її продуцента; 2) значення пасивно-зворотного стану (у 1 знач.), що виражається по-різному; 3) у російській мові один з різновидів зворотно-середнього стану: рос. *Ветка наклонилась к земле*. **Стан серéдно-пасýвний** – те саме, що медіопасив. **Стан серéдній** (див.: *Стан середній*). **Стан пасýвний (стан неактýвний, пасýв)** – 1) категорійна форма стану, яка вказує, що процес, позначений дієсловом, спрямований зовні на предмет, позначений словом у називному відмінку, тоді як продуцент дії виступає як знаряддя дії, та слово, що його позначає, ставиться в непрýмому відмінку, тобто суб'єкт і об'єкт дії виявляються у зворотному відношенні порівняно з тим, у якому вони перебувають у

дійсному стані; 2) категорійні форми стану, що можуть сполучатися з іменниками у формі називного відмінка, які не мають значення суб'єкта дії.

Див.: **Категорія стану.**

Стан дієслова активний (лат. *activus* – діяльний) (**актив** (лат. *activus* – діяльний)) – одна з двох градем категорії стану дієслова, яка вказує, що суб'єкт, позначений підметом, є активним виконавцем дії (*Директор підписує довідку*). Дія, позначена перехідним дієсловом, спрямована на прямий об'єкт. В українській мові в активному стані суб'єкт дії постає в називному відмінку й займає позицію підмета, а об'єкт дії – у знахідному відмінку й виступає в ролі прямого додатка. С. д. а. – форма стану, за якої суб'єкт дії (агент) збігається з підметом у називному відмінку, а об'єкт дії (пацієнт) виступає в знахідному відмінку і займає позицію прямого сильнокерovanого додатка при перехідному дієслові: *Дівчина вишиває рушник; Мати поливає квіти; Батько косить траву.*

Див.: **Категорія стану.**

Пор.: **Стан пасивний.**

Стан дієслова пасивний (лат. *passivus* – пасивний) – одна з двох градем категорії стану дієслова, яка вказує, що суб'єкт, позначений підметом, є пасивним, тобто він лише стосується дії, а не виконує її, а фактичний виконавець дії позначений додатком в орудному відмінку при дієслові з постфіксом *-ся*. Форми пасивного стану є ненормативними для української мови (*Довідка підписується директором*). Граничним виявом пасивності постає дієслівна форма на *-но, -то*. С. д. п. вказує, що процес, позначений дієсловом, спрямований ззовні на предмет, позначений словом у називному відмінку, тоді як творець дії виступає як знаряддя дії і слово, яке його позначає, знаходиться в непрямому відмінку, тобто суб'єкт і об'єкт дії постають у зворотному відношенні порівняно з тим, у якому вони знаходяться в активному стані (особа чи предмет, які виступають у реченні в ролі підмета, не є його суб'єктом, а зазнають на собі чинсь дію, тобто є об'єктом). В українській мові, наприклад, суб'єкт дії знаходиться в орудному відмінку й виступає в ролі прямого додатка, а об'єкт дії в називному відмінку й виступає в ролі підмета: *Картина намальована художником.*

Див.: **Категорія стану.**

Пор.: **Стан активний.**

Стан зворóтний – одна з трьох (за В. Виноградовим) градем категорії стану дієслів, що охоплює ті дієслова на *-ся*, які утворилися від перехідних дієслів, але не можуть мати при собі додатка в орудному відмінку.

Див.: **Категорія стану.**

Стан інверсивний (прикм. від ім. *інверсив*) – вид стану, поширений в алгонкінських мовах Північної Америки, хоча зустрічається й в інших мовах. В інверсивній системі кожний учасник ситуації маркується особливим чином з погляду його комунікативної значущості. Подібні показники складають

граматичну категорію *обвіативності*. Більш виділений учасник вважається *проксимативним*, менш виділений – *обвіативним*. Інверсивний стан маркує не надто сильне зниження статусу дієслівних аргументів.

Стан мови – об'єктивно наявний ступінь розвитку мови на відповідний хронологічний момент та її потенційні можливості як засобі комунікації. Це спільність усіх її форм існування (*літературної мови, діалектів* тощо), функціонування стилів і форм вияву (усної і писемної мови), взаємодія цих компонентів у межах певного соціуму. Стан сучасної української національної мови визначується двома основними чинниками: загальними особливостями мовної ситуації в державі й тенденціями розвитку її літературної мови.

Стан прагматичний (прикм. від ім. *прагматика*) – зміна вихідної комунікативної структури, що відображується не механізмом синтаксичних ролей, а морфологічною структурою дієслова. Наприклад, стан філіппінського типу, стан у мові майя.

Стан психічний (грецьк. *psychikos* – душевний; прикм. від ім. *психіка*) – характеристика психічної діяльності особи за певний період, що свідчить про особливості перебігу психічних процесів залежно від психічних властивостей людини, предметів і явищ, які відображаються.

Стан синтаксичний (прикм. від ім. *синтаксису*) – зміна синтаксичних ролей аргументів дієслова та їхнього комунікативного рангу.

Стандарт (англ. *standard* – норма, зразок, мірило) – надрегіональна і надтериторіальна загальнообов'язкова форма загальнонародної мови, що є соціально вагомою насамперед у сфері писемної комунікації.

Див.: *Стандартизація*.

Стандартизація (англ. *standard* – норма, зразок, мірило + *-изация*) – уніфікація різних варіантів вимови, побудови, морфологічної зміни тощо до одного; опрацювання і закріплення писемної норми літературної мови; вибір приписуваного (рекомендованого) зразкового варіанту як основи нормалізації мови. **Стандартизація мовних засобів. Стандартизація термінів.**

Стандартна (англ. *standard* – норма, зразок, мірило) **мова** – те саме, що літературна мова.

Див.: *Мова літературна*.

Стани гомогенні (грецьк. *homos* – рівний, однаковий + *genos* – рід, походження) – стани, що в кожний момент часу самототожні, тому не потребують виділення однієї з фаз: усі їхні фази однакові. Аспектуальні показники стадій ситуації не мають у цьому разі смислу.

Станівник / Слова категорії (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*)) – ознака, висловлення, судження) **стану** – клас невідмінюваних слів з категорійним значенням непроцесуального стану в функції єдиного головного члена односкладних (безособових) речень: *шкода, слід, час, варто, можна* і под.

Див.: *Категорія стану*.

Старослов'янські – слова, успадковані зі старослов'янської мови, що сформувалася в IX-XI ст. на ґрунті македонського діалекту староболгарської мови. Такі слова містять специфічні риси і часто використовуються зі стилістичною метою: *град, вождь, страждати; гріх, біда, Господь, животворний* і под. Фонетичні ознаки С.: 1) неповноголосся *ра, ла, ре, ле*, відповідниками яких сьогодні є *оро, оло, ере, еле*: *глас – голос, среда – середина* і под., префікси *пре-, пред-*; 2) сполучення *жд*, але: *ж – вождь – вожак*; 3) *щ* (старосл.) – *ч* (укр.): *освіщати – свіча*; 4) *а* на початку слова (старосл.) – *я* (укр.): *агнец – ягня, аз – я*; 5) *є* (старосл.) – *о* (укр.): *єдиний – один*; 6) *ю* (старосл.): *юродивий*. Словотвірні ознаки С.: 1) префікс: *воз-*: *возвеличити, возз'єднати*; 2) суфікси: *-ин(я), -тв(а)* та ін.: *святиня, гордия, битва* тощо; 3) складні слова з першими частинами *благо-, зло-, добро-* та ін.: *благочинний, злословити, добродійний* і под. С. за співвідносністю з українськими словами поділяються на три групи: 1) С., українські варіанти яких у сучасній мові не вживані: *град, ладья* та ін.; 2) С., використовувані поряд з українськими варіантами: *враг – ворог, град – город*; 3) архаїзми, що збігаються за значенням з українськими варіантами: *агнец – ягня, дщерь – дочка*.

Див.: *Церковнослов'янські*.

Старослов'янська мова – див.: *Мова старослов'янська*.

Стасігенез (грецьк. *stasis + genes*) – у дискурсології – еволюційний гомолог тотожного перетворення. Реалізований у вигляді процесу тривалого збереження об'єктів-систем у ході розвитку тих чи інших форм руху матерії.

Стативи – якісні дієслова. Використовуються у мові *волоф*, у *дагестанських мовах* та ін. Стативи позначають стан.

Статика (грецьк. *statis* – той, що стоїть) – аспект вивчення мовної системи, що передбачає дослідження її як певної величини в сукупності складників та відношень між ними.

Пор.: *Динаміка*.

Статистика (лат. *status* – багатство) **лексикографічна** (прикм. від ім. *лексикографія*) – теорія і практика укладання словників. Було зауважено, що за великої кількості текстів близько 80% його будови займають дві тисячі найуживаніших (частотних, активних) лексем. Дж. Ципф у 1049 р. встановив пряму залежність частоти і рангу (порядкового номера в частотному словнику): $r \times f = c$ (ранг x частоти = слово). У 1954 році Б. Мандельброт опрацював уточнену формулу: $P_r = p(r + p)^{-b}$, де r – номер слова в списку за частотами, що стають меншими; P_r – відносна частота (ймовірність), а P, p, b – константи цього тексту. Із плином часу виявилось, що закон Ципфа-Мандельброта має відносність: константи залежать від стилю, жанру, епохи тощо.

Статистичний (прикм. від ім. *статика*) **метод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – див.: *Метод статистичний*.

Статистичні (прикм. від ім. *статика*) **парáметри** (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) **стілю** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – див.: *Параметри стилю статистичні*.

Статистичні (прикм. від ім. *статика*) **прийо́ми** – див.: *Прийоми статистичні*.

Стаття́ словнико́ва – основна композиційна одиниця словника, що містить реєстрове слово, його формальні характеристики, семантизацію слова, ілюстративний матеріал, довідки різного характеру і призначення; незалежний уривок тексту, що подає інформацію про одну або кілька взаємопов'язаних одиниць мови (у лінгвістичному словнику) або про явище чи поняття (в енциклопедичному словнику); стаття, що пояснює словникове слово. С. с. має різні компоненти і зони: 1) спочатку йде заголовне слово, оформлене так, що можна отримати дані про його орфографію, вимову, наголос. Зональна структура С. с. варіюється, залежно від типу словника. Найповніше вона виявлювана в тлумачних словниках; 2) одна з основних зон – це зона значення: тлумачення лексичного значення передбачає встановлення кількості значень слова і встановлення кожного значення окремо. У тлумачному словнику виділяється кілька видів значення слів: переносне, термінологічне (спеціальне), фразеологічне. У сучасних словниках використовуються різні способи тлумачення значення слів: а) семантичне (описове) визначення (дефініція); б) синонімічне визначення; в) словотвірне визначення; г) визначення через покликання; 3) один із обов'язкових компонентів С. с. – це зона форм, вказівка граматичних категорій (частина мови, рід, вид і под.), опорні словоформи, можливі варіанти; 4) особливий компонент С. с. – це стилістичні примітки, що вказують на різновиди книжної і розмовної лексики; 5) ще одним компонентом С. с. є фразеологічні звороти, стійкі сполуки слів, відокремлювальні форми, що виділяються абзацем, ромбом або яким-небудь іншим способом; б) обов'язковий компонент С. с. – ілюстрації (ілюстративний матеріал): словосполучення, сполуки слів, цитати з творів, що надають додаткову характеристику граматичних особливостей слів, розкривають сферу їхнього вжитку, підкреслюючи їхню нормативність, виступають рекомендаціями для сучасного слововжитку.

Ста́тус (лат. *status* – становище) **лінгвоетнічний** (*лінгво-* + *етнічний*) – місце етносу (народу) в системі міжетнічних стосунків. С. е. визначуваний об'єктивними чинниками (*участь у державному керівництві, наявність самоуправління, рівень доходів, освіти, володіння власними просторами як культурною і матеріальною даністю* тощо) і суб'єктивними (самооцінка та оцінка іншими етносами).

Ста́тус (лат. *status* – становище) **кому́нікативний** (прикм. від ім. *кому́нікація*) – див.: *Роль кому́нікативна*.

Ста́тус (лат. *status* – становище) **мо́ви** – законодавчо-правове становище мови в соціальній системі, визначене і закріплене в державі

Конституцією або відповідними законодавчими актами, а також її соціальне становище, зумовлене функціями мови в суспільстві.

Стáтус (лат. *status* – становище) **мов в Україні** – українська мова як державна, усі інші мови – недержавні. До останніх належать мови національних меншин: білоруська, болгарська, гагаузька, грецька, єврейська, кримськотатарська, молдавська, німецька, польська, російська, словацька, угорська.

Стáтус (лат. *status* – становище) **мóви комунікатівний** (прикм. від ім. *комунікація*) – місце мови, обраної для потреб спілкування, у системі мов, що сформувалась у конкретному багатомовному соціумі. С. м. к. може бути формальним, офіційним (*державна, офіційна, міжнародна*) і неформальним, неофіційним.

Див.: *Спілкування; Мова.*

Стáтус (лат. *status* – становище) **мóвний** – стан, вияв мовної одиниці в мовній системі. **Стáтус комунікатівний сінтаксису.** **Стáтус семантичний сінтаксису.** **Стáтус тематичний словосполучення.**

Стáтус (лат. *status* – становище) **соціáльний** (лат. *socialis* – суспільний) **комунікáнта** (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування + *-ант*) – місце людини в соціальній системі, що охоплює права і обов'язки, а також взаємно передбачувані і взаємно очікувані форми і вияви поведінки (зокрема комунікативної), які постають їхнім наслідком. Певною мірою за допомогою С. с. к. виявлювана конкретизація стосунків між адресантом і адресатом у міжособистісному спілкуванні.

Див.: *Спілкування; Комунікант; Адресант; Адресат.*

Пор.: *Статус лінгвоетнічний.*

Стáтусні (лат. *status* – становище; прикм. від ім. *статус*) **рóлі** (франц. *ро́ле* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) – див.: *Ролі статусні.*

Ствѐрдження (англ. *assertion*) – у **комунікативній лінгвістиці, лінгвістиці тексту, дискурсології** – у визначенні, використовуваному в аналізі функційно-прагматичного патерна, ствердження (англ. *assertion*) означає певне висловлення (*statement*) або заяву (*claim*) (уведення основного патерна), вимога (*request*), ананс майбутньої дії як уже доконаного факту – і на ґрунті цієї відмінності поділяє основний патерн на чотири основні типи. Ствердження уводить когнітивну причину. Історичний дискурс-метод використовує *ствѐрдження* подібно до *предиката*, щоб покликатися на очевидну атрибуцію особливостей стилів поведінки.

Ствѐрджува́льне рѐчення – див.: *Речення стверджува́льне.*

Стереозвѐук (грецьк. *stereós* – твердий + *звук*) (**стереофонічний сигнал**) – у **прикладній лінгвістиці** – відтворення звуку із використанням двох або більше незалежних звукових каналів, завдяки чому можна досягти ефекту, наче звук іде з різних напрямків. Це відрізняє стереофонічний звук від монофонічного, що використовує лише один звуковий канал. Основу

стерефонії складає здатність людини визначати розташування джерела звука за різницею фаз звукових коливань між вухами, що досягається через обмеженість швидкості звука. Стерефонічний запис здійснюється з 2 розведених на певну відстань мікрофонів, для кожного використовується окремий (правий або лівий) канал, унаслідок чого виникає т.зв. «панорамне звучання». Існують також системи з використанням більшої кількості каналів.

Стémма (грецьк. *stemma*; фран. *stemma*) – сукупність ліній, що зображають синтаксичні зв'язки. С. наочно показує ієрархію зв'язків і і схематично зображує усі вузли та утворювані ними пучки. С. у наочній формі матеріалізує структуру речення (за Люсьєном Теньєром); у **дискурсології** – образ третього порядку; одиниця системи як мисленнєва фіксація, копія дискурсивної моделі, де операціям дискурсу відповідають відношення між компонентами – гранулами стемми; метастабільна системна константа, носій типової матричної структури.

Стереотіп (грецьк. *stereós* – твердий і *týpos* – відбиток, зразок, форма) – 1) слово, мовний зворот, що повторюються без змін, автоматично, як усталена формула, мовний шаблон, трафарет (див.: **Кліше**); у **комунікативній лінгвістиці** – 2) сукупність стандартизованих уявлень про дійсність; судження, що в загострено узагальнювальній і спрощеній формі з відповідним емоційним забарвленням приписує певному класу осіб ті чи інші властивості або навпаки – вважає ці властивості не характерними для них. С. – це особлива форма опрацювання інформації, що полегшує орієнтування людини в реальному світі, тому що дозволяє мовцеві застосувати їхні параметри для оцінки належності предметів до певного класу, наявність у предметів відповідних характеристик; 3) когнітивно-психологічне утворення, схематизований і однобічний образ явища, людини, речі тощо, що ґрунтується на невеликій (часто одній) кількості рис оцінного характеру, які кваліфіковано як типові для всього класу явищ, речей тощо; суб'єктивне поняття поточного мислення і мовлення, невід'ємний складник мовної картини світу певного етносу; 4) спрощений, схематизований, емоційно забарвлений образ певної етнічної групи або корпоративної групи, що легко переноситься на всіх членів цієї групи.

Стереотіп (грецьк. *stereós* – твердий і *týpos* – відбиток, зразок, форма) **гéндерний** (грецьк. *gēnes* – народжуваний; англ. *gender*) – частковий вияв загального стереотипу; культурно та соціально зумовлені уявлення людей про якості, атрибути та норми поведінки обох статей та їхнє відображення в мові; максимально пов'язаний з оцінкою і впливає на формування сподівання, надії, очікування від представників певної статі відповідного типу поведінки. С. г. пов'язаний з певними упередженнями, вони закладені в національній пам'яті (наприклад, *більша цінність чоловіків у політиці, ніж жінок; мужність є характерною рисою чоловіків і под.*), та соціальними ролями, що історично сформувалися як стандартні, стереотипні,

унаслідок функціонує в колективній свідомості схема «правильне / неправильне». С. г. уможлиблює кваліфікацію в певній національній культурі тих самих дій людини залежно від її статі як адекватних або неадекватних, тому стереотип виконує роль програми поведінки. Стаття є соціокультурна зумовленість поведінки статі, її ритуалізація, інституціоналізація постають ґрунтом значущого функційного навантаження С. г.

Див.: *Стереотип*.

Пор.: *Стереотип лінгвоетнічний*.

Стереотіп (грецьк. *stereós* – твердий і *týpos* – відбиток, зразок, форма) **комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінки лінгвоетнічний** (*лінгво* + *етнічний*) – усталені, найчастіше неусвідомлювані моделі вербальної та невербальної поведінки осіб національної лінгвокультури.

Див.: *Стереотип*.

Стереотіп (грецьк. *stereós* – твердий і *týpos* – відбиток, зразок, форма) **лінгвоетнічний** (*лінгво* + *етнічний*) – відносно стійкі, схематизовані уявлення, судження, емоційно забарвлені оцінки щодо моральних, розумових, фізичних тощо якостей, характерних для індивідуумів етнічних спільнот. У змісті С. л. можуть поставати певні приписи до дій щодо осіб певного етносу. С. л. бувають двох типів: автостереотипи і гетеростереотипи.

Див.: *Стереотип*.

Пор.: *Стереотип гендерний*.

Стереотіп (грец. *stereós* – твердий і *týpos* – відбиток, зразок, форма) **лінгвонаціональний** (*лінгво* + *національний*) – недиференційоване судження на позначення мовно-етнічної або лінгвонаціональної групи, прогнозує наявність певної риси у всіх її осіб, містить у собі – приховано або відкрито – певну оцінку.

Див.: *Стереотип*.

Пор.: *Стереотип гендерний*.

Стереотіп (грецьк. *stereós* – твердий і *týpos* – відбиток, зразок, форма) **національно-лінгвокультурний** (*національно* + *лінгвокультурний*) – схематизований і певною мірою однобічний образ явища, людини, речі тощо, що ґрунтується на одній (чи кількох) приписуваних останнім рисі аксіологічного характеру як такої, яка вважається типовою для всього класу денотатів; суб'єктивне поняття поточного мислення і мовлення, що постає органічним складником мовної картини світу певного етносу і засвоєння в процесі соціалізації особистості, оволодіння нею етнічною мовою і культурою. С. н.-к. постає у свідомості носія певної національної лінгвокультури як соціокультурно маркована одиниця, реалізована в спілкуванні як нормативно-локальна асоціація до стандартної в межах певної ситуації спілкування.

Див.: *Стереотип*.

Пор.: *Стереотип гендерний*.

Стереотіп (грецьк. *stereós* – твердий і *týpos* – відбиток, зразок, форма) **ста́влення до мови** – сукупність суб'єктивних уявлень мовців про значущість конкретної мови в різних сферах комунікації.

Див.: *Мова рідна; Двомовність.*

Стик – див.: *Анадиплосис.*

Стик композиційний (лат. *compositio* – складання, створення) – стилістична фігура, що пов'язує повтором окремого слова або словосполучення кінець попередньої мовної одиниці з початком наступної: *А поки що шаблюку свою козак Мамай гострив щодня. Гострив щодня, та й тупив щодня, від каїнів усяких відбиваючись* (Олександр Ільченко).

Стик морфем (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – те саме, що внутрішнє сандхі.

Див.: *Сандхі.*

Стилетвірні чинники – див.: *Чинники стилетвірні.*

Стілі (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **вимови** – варіанти вимови, що виділяються в орфоєпії: повний стиль вимови (характеризує чітке, поскладове мовлення); 2) неповний стиль вимови (стиль невимушеної розмови, що відрізняється нечіткою і не зовсім викінченою вимовою); 3) нейтральний стиль вимови, якому протиставлені повний і неповний стилі.

Стілі (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **експресивні** (прикм. від ім. *експресія*) – різновиди мовлення, яким властивий певний колорит (*урочистості, піднесеності* – високий; *нейтральності* – середній; *іронічності, зневажливості* – низький), який твориться добором і поєднанням відповідних мовних засобів – лексичних, фразеологічних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних.

Стілі (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **функційні** (прикм. від ім. *функція*) – різновиди національної літературної мови, що історично сформувалися та усталилися в певному мовному співтоваристві, що постають відносно закритими системами мовних засобів і які регулярно функціонують у різних сферах суспільної діяльності. У сучасній українській мові традиційно виділяють: **офіційно-діловий, публіцистичний, науковий, художньо-белетристичний, розмовний функційні стилі**, інколи доповнюючи їх **епістолярним, конфесійним** стилями. Набуває поширення й розмежування усних і писемних стилів. Стиль мови функційний – різновид мови, у якому мовний код виступає в певній соціально значущій сфері суспільно-мовленнєвої практики людей і особливостями якої зумовлена специфіка спілкування в цій сфері.

Див. також: *Стиль; Стилістика; Стиль спілкування.*

Стилізація (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма + *-ізація*) – свідоме переймання мовних ознак певного стилю, жанру, навмисна імітація чужого стилю, що не властивий для певного суб'єкта мовлення, зокрема наслідування стилю мовлення осіб відповідного

соціального середовища, тієї чи тієї епохи, мовлення в манері старого жанру і под., що характерні для відповідної історичної доби, етнічно-діалектного чи соціального середовища, індивідуальної авторської стильової манери. У художньому стилі здебільшого використовується письменником щодо мовлення персонажів. У розмовному мовленні це постає як передражнювання. Слід відрізняти від подразнювання й пародії. **Стилізація як спосіб літературних містифікацій.**

Стилізація (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма + *-ізація*) **слів** – пор.: **Варваризми морфологічні.**

Стилістика (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) / **Лінгвостилістика** – за своїм основним призначенням постає суто функційною і теоретичною наукою, що вивчає: а) закономірності існування й структурну будову суспільно зумовлених різновидів мови – функціональних (функційних) стилів, стиль у різноманітних лінгвістичних смислах (стиль мови, функційні стилі, індивідуальний стиль); б) мовні одиниці щодо їхнього додаткового експресивно-стильового забарвлення; в) взаємодію різних рівнів словесно-виразових засобів у конкретному тексті, зв'язок їх із позамовними чинниками; г) типологію стильової специфіки текстів. С. властиві особливий поняттєво-термінологійний апарат, методи дослідження, власна особлива проблематика. Об'єкт вивчення стилістики – це зафіксована в текстах мова. Предметом дослідження є виражальні можливості і засоби різних рівнів мовної системи, їхні стилістичні значення та забарвлення (конотації), закономірності вжитку мови в різних сферах і ситуаціях спілкування, що уможливорює вивчення своєрідності організації мовлення в різних сферах спілкування. С. має широке коло особливих понять і категорій: стиль, функційний стиль, стилістичне забарвлення, стилістичний засіб, стилістична риса, стилістична норма, мовленнєва системність стилю, стилетвірні чинники. С. має власні методи аналізу: 1) семантико-стилістичний метод аналізу тексту як основний; 2) порівняльний метод аналізу; 3) метод “слово – образ (мікрообраз)”; 4) стилостатичні методи. С. як мовознавча дисципліна виокремилася в 20-30-х роках ХХ ст., набувши ознак системи впорядкованих і взаємопов'язаних понять. У сучасній стилістиці простежено її зв'язок із **риторикою, поетикою** – навчальними дисциплінами, що були відомі з античної доби: **риторика** як наука про ораторське мистецтво; **поетика** – про особливості художньої творчості, використання тропів, фігур – художніх засобів, взаємодію різних компонентів художнього цілого. Риторика вивчає правила й прийоми виголошування промов, враховуючи їхній вплив на аудиторію, а поетика орієнтована на образність писемної мови, на художні тексти, створені за певними нормами. Сучасна стилістика в її практичному спрямуванні має охоплювати частково завдання і риторики, і поетики. Як власне-лінгвістична галузь вона ґрунтується насамперед на вивченні мовленнєвої діяльності в різних суспільних сферах, на пізнанні механізму, за допомогою якого мовні одиниці, виконуючи комунікативну функцію,

передають відтінки змісту, додаткові емоційно-експресивні забарвлення вислову. Зі стилістикою пов'язують майстерність володіння усним і писемним словом, опанування правил, за якими будуються текстові, більші, ніж речення, одиниці, а також правил переходу від одного типу спілкування до іншого. С. перетинається з **поезикою** (у вивченні мови художньої літератури), риторикою (вивчення фігур мовлення і тропів), **лінгвістикою тексту** (загальні принципи побудови тексту), **прагматикою** (жанри спілкування). Розмежовують: **стилістику функціональну, стилістику мовних одиниць, стилістику лексичну, стилістику художнього мовлення, стилістику практичну, стилістику дескриптивну, стилістику паралінгвістичну, стилістику зіставну, стилістику історичну**. Існує кілька напрямів, що входять у стилістику як складники: 1) *С. практична* – прикладна навчальна дисципліна, що не має власної теорії. До неї можуть входити поряд із суто теоретичними питаннями “складні випадки” граматики, лексикології, фразеології, питання, пов'язані з культурою мовлення; 2) *С. ресурсів* – напрям, що досліджує стилістичні ресурси мови: а) функційно забарвлені засоби мови; б) стилістичні відтінки слів, форм і конструкцій, а також виразові можливості. Один із ядрових об'єктів цієї науки – стилістичні синоніми на усіх рівнях мови (фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному). *С. ресурсів* вивчає книжні та розмовні засоби, нейтральні. До її компетенції належить обґрунтування мовних стилів: книжного, нейтрального, розмовного. Класифікація стилів у цьому разі пов'язана з уявленням про основні різновиди стилістичного забарвлення: книжне, нейтральне, розмовне; 3) *С. функційна* – напрям, що вивчає закономірності функціонування мови в різних сферах спілкування, що корелює з тими чи тими різновидами людської діяльності. Вона охоплює також традиційну стилістику ресурсів, досліджуючи свій предмет – функційний стиль – у трьох основних параметрах: 1) типова ситуація спілкування; 2) стильові ознаки; 3) мовні засоби, що підпорядковуються типовій ситуації спілкування. Вивчаючи норми відбору та сполучення тих чи тих мовних засобів у певному функційному стилі, тим самим обґрунтовує системність стилю. Одна з визначальних концепцій функційної стилістики – уява про стильову систему, що охоплює такі функційні стилі: науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, епістолярний, розмовний, художній, конфесійний.

Стилїстика (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **лексична** (прикм. від ім. *лексика*) – розділ описової стилістики про стилістичні можливості різних шарів лексики та доцільність використання відповідної лексики в певних функціональних стилях мови.

Див.: *Стилїстика*.

Стилїстика (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – мовознавча наука про стилі, стилістичні засоби мови і прийоми їхнього використання.

Див.: *Стилістика*.

Стилістика (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **мóвних одиниць** – розділ стилістики, що вивчає і діагностує стилістичні ресурси всіх мовних рівнів: фонетики, лексики, фразеології, словотвору, морфології, синтаксису. У рамках С. м. о. вивчаються синонімічні мовні засоби, розглядаються особливості значення слів, встановлюються закономірності експресивного забарвлення кожного типу мовних одиниць, окреслюється специфіка їхнього вжитку, взаємодія з іншими мовними одиницями в типових ситуаціях спілкування і в окремих функціональних стилях літературної мови. Предметом С. м. о. постає також розгляд системних відношень експресивно забарвлених мовних елементів між собою, з нейтральними засобами, вияв закономірностей їхнього використання в тексті, з'ясування функцій них потенціалів.

Див.: *Стилістика*.

Стилістика (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **парадигмальна** (прикм. від ім. *парадигма*) – напрям, що ґрунтується на понятті стилістичної парадигми. Вважають, що стилістичні парадигми пронизують усі яруси: лексику, словотвір, словозміну, синтаксис, фонетику. Основу стилістичних парадигм становить синонімія. Питання про стилістичну парадигматику охоплює парадигмальну семасіологію метафори і метонімії. С. п. своїм джерелом має поняття стилістичної системи (Микола Панов, Юрій Скребнев та ін.).

Стилістика (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **паралінгвістична** (прикм. від ім. *паралінгвістика*) – стилістична значущість мімічно-рухливого та фонаційного супроводу словесного мовлення. Пор. також правила жестового етикету, як вставання чоловіка під час знайомства з кимсь іншим та ін.; правила фонаційного етикету: *не говорити надто голосно в камерних обставинах; не говорити скоромовкою, ковтаючи склади; не шептатися в присутності третьої особи; не сміятися надто багато або надто голосно* тощо.

Див.: *Стилістика*.

Пор.: *Паралінгвістика*.

Стилістика (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **практична** (грецьк. *praktikós* – діяльний) – розділ стилістики, якому властивий нормативний характер і який розглядає способи і форми використання мовних засобів залежно від мети і змісту висловлення. На противагу теоретичній стилістиці С. п. має прикладне спрямування і покликана втілювати в життя рекомендації і настанови теоретичних узагальнень, діагностувати доцільність і вмотивованість використання мовних засобів у різних сферах спілкування.

Див.: *Стилістика*.

Пор.: *Лінгвістика прикладна*.

Стилїстика (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **синтагматїчна** (прикм. від ім. *синтагма*) – один з напрямів стилїстики, де стилїстична значущість створюється фактом спільної присутності: співвідношення в тексті однієї одиниці з іншою. Самі одиниці можуть бути стилїстично нейтральними, але їхня взаємодія постає стилїстично значущою. Синтагматичну сполучуваність розглядають на всіх мовних рівнях: від фонетичного до синтаксичного і текстового (Юрій Скребньов). До стилїстичного синтаксису в синтагматичному аспекті належать паралелізми з різними видами лексико-синтаксичних повторів: *анафора*, *епїфора*, *симплова*, *анадиплосис* (анадиплосис – “підхоплення”), *хїазм* (“перехрещування”), *прийом обрамлення*. У синтагматичній семасїологїї констатують наявність фігури *тотожності*: *синоніми* – *замїнювачі*, *порївняння*; фігури *нерівності*: *клїмакс* (наростання); фігури *протиставлення*: *оксюморон*, *антитеза*. Синтагматична морфологїя досліджує проблеми вияву морфем і граматичних значень у різних типах текстів і в лїтературній мові загалом. Синтагматична лексикологїя аналізує синтаксичні функції виявлюваності слів різних стилїстичних тональностей у межах словосполучень, речень, а також у сегментах бїльшої лїнеарності.

Стилїстика (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **узуальна** (прикм. від ім. *узус*) – явища використання і комунїкативної природи стилїстичних цїнностей. Визначальна категорїя С. у. – узуально-стильовий комплекс (за Георгїєм Винокуром). С. у. – стилїстика експресивних значень, експресивних прийомів, зосереджена на вивченнї закономірностей стилїстичного використання мовних одиниць, виявлювана в явищах стилїстичного узгодження і контрасту. Однїєю зї стилетвірних тенденцїй постає прагнення до новизни вжитку і новизни значень.

Стилїстика (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **функцїйна** (прикм. від ім. *функцїя*) – роздїл стилїстики, що вивчає функцїональні (функцїйні) стилї, досліджує закономірності диференцїацїї лїтературної мови на окремі стилї, квалїфікує особливості кожного з функцїональних стилїв, простежує закономірності його внутрїшньої структури, використання і принципи органїзацїї мовних елементів у межах вїдповїдного функцїонального стилю, встановлює тенденцїї взаємодїї стилїв. До завдань С. ф. (ф.) належать також напрями розкриття специфіки вїдбору та використання лексичних, морфологїчних, синтаксичних, словотвірних та інших засобів у межах кожного стилю.

Див.: **Стилїстика**.

Стилїстика (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **худобнього мовлення** – роздїл стилїстики, що досліджує використання мовних одиниць у художньому тексті, у межах якого вони набувають певного естетичного навантаження й вїдповїдного художньо-естетичного значення. Завданням С. х. м. є вивчення проблем добору мовних елементів та їхніх трансформацїй у контекстї художнього твору, вияв

естетичної функції мовного матеріалу в конкретному художньому творі, використання мовних засобів у авторському мовленні, мовленні персонажів, простеження специфіки навантаження мовних засобів у монологіях, діалогах тощо. За виявленими параметрами словесно-художньої творчості письменника окреслюються особливості образного світобачення, індивідуальна мовна картина світу (див.: *Картина світу мовна*).

Див.: *Стилістика*.

Стилістика (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **художньої літератури** – див.: *Стилістика художнього мовлення*.

Стилістична (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **диференціація** (франц. *differentiation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність) **літературної норми** (лат. *norma* – правило) – див.: *Диференціація літературної норми стилістична*.

Стилістична (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **примітка** – див.: *Примітка стилістична*.

Стилістична (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **система** (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) / **Стилістична** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **система** (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **української мови** – див.: *Система стилістична / Система стилістична української мови*.

Стилістичне (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **значення** – див.: *Значення стилістичне*.

Стилістичний (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **ўзус** (лат. *usus* – користування, вживання, звичай) – див.: *Ўзус стилістичний*.

Стилістичні (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **норми** (лат. *norma* – правило) – див.: *Норми стилістичні*.

Стилістичні (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **синоніми** (грецьк. *synonymos, synonymia* – однойменний від *syn* – разом та *onyma* – ім'я) – див.: *Синоніми стилістичні*.

Стилістичні (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **фігури** (лат. *figura* – образ, вид) – див.: *Фігури стилістичні*.

Стилістичні (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **шарі лексики** (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: *Шарі лексики стилістичні*.

Стилістично (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **забарвлена лексика** (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: *Лексика стилістично забарвлена*.

Стилоstatичні методи (грецьк. *methodos, methodikos* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – див.: *Методи стилостатичні*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – 1) різновид літературної мови або мовлення, мотивований суспільно

усвідомленими і функційно зумовленими особливими принципами добору, комбінації та організації наявних мовних засобів щодо завдань спілкування; усталена в суспільстві традиція за певною сферою соціального життя, співвіднесена з іншими такими самими способами вираження, що виступають для іншої мети, виконують інші функції в мовленнєвій практиці певного народу. Розмежовують: 1) **стиль мови** – різновид мови, традиційно усталений за однією зі сфер суспільного життя. У розвинутих мовах диференціюють три основних стилі: нейтральний, якому властива відсутність стильової маркованості, що дозволяє розмежувати, з одного боку, високий (книжний) (див.: *Мовлення книжне. Стиль книжний*), а з іншого – низький (розмовний) (див.: *Мовлення розмовне*); 2) **індивідуальний стиль (ідіостиль)** – властивий тому чи іншому майстрові художнього слова або певному мовцеві, особливості мовлення якого виступають предметом зацікавлення. **Мова і стиль Тараса Шевченка. Стиль епістол Івана Вишенського**; 3) те саме, що функціональний стиль (див.: *Стили функційні*); 4) **у прагматиці** – усталена манера реалізації мовленнєвих актів; 5) спосіб реалізації певного конкретного мовленнєвого акту (*ораторське мовлення, наукова лекція, побутовий діалог, дружні листи та ін.*), що характеризується специфікою не тільки набором мовленнєвих засобів, але і композицією.

Див. також: *Мова літературна; Стиль функційний.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **агіографічний** (грецьк. *hagios* – святий + *-...графія*) – підстиль конфесійного стилю, яким описуються життя святих.

Див.: *Стиль; Стиль конфесійний.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **адміністративно-канцелярський** (*адміністративно* + *канцелярський*) – підстиль офіційно-ділового стилю, яким користуються у справочинстві, документах справочинства. Його особливість найбільшою мірою постає під час оформлення довідок, наказів, протоколів (пор. *підпис ... засвідчую; виправленому вірити* тощо).

Див.: *Стиль; Стиль офіційно-діловий.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **анакреонтічний** (за ім'ям давньогрецького поета Анакреона) – підстиль художнього стилю; граціозний і веселий стиль невеликого вірша, що оспівує задоволення від життя, вина, кохання, інколи з еротичним змістом.

Див.: *Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **антологічний** (грецьк. *anthologia* – букет квітів; прикм. від ім. *антологія*) – підстиль художнього стилю; стиль неокласиків (Максим Рильський, Микола Зеров та ін.) як стилістично похідний від античних віршових традицій.

Див.: *Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **бáйковий** – підстиль художнього стилю; стиль короткої оповіді у віршах або прозі, для якої характерна алегорійність, «мораль» (морально-оцінна кінцівка, зрідка початок у кілька рядків), пор. байки Езопа, Ж. Лафонтена, Леоніда Глібова та ін.

Див.: *Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **билінний** – підстиль художнього стилю; стиль билин, якому характерна архаїчність форм, синтаксису та велика кількість просторічних слів.

Див.: *Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **бульва́рний** (франц. *boulevard* від нім. *Bollwerk*; прикм. від ім. *бульвар*) – підстиль художнього стилю; стиль, розрахований на невишуканий смак низько освіченої людини, банальний стиль. Такий стиль використовується в детективах, трилерах.

Див.: *Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **вимóви пóвний** – чітка вимова всіх звуків слів унаслідок послідовної артикуляції і певного уповільнення темпу мовлення. Цього слід дотримуватися в публічному виступі; заміна його неповним стилем вимови за таких умов є стилістичним відхиленням.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **висóкий** – стиль мовлення з його прикрасами, з дотриманням численних правил риторики, з повноважними синтаксичними конструкціями. У високому стилі говорять на релігійні, патріотичні теми, реалізуються його ознаки на урочистих зборах, на похоронах, у ряді жанрів художньої літератури.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **ві́шуканий** – витонченість, мистецтво мовлення: *Я думаю, що мені в цьому разі можна залишитися при своїй думці* (пор. *Я не згодний*).

Див.: *Атицизм.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **газéтний** – підстиль публіцистичного стилю; стиль письмової публіцистики, реалізований у ряді газетних жанрів. Йому притаманне використання суспільно-політичної лексики, оригінальність висловів, їхня доступність: *Список учасників передвиборної гонки закритий, і тепер розгортається боротьба кандидатів за наші голоси. Точніше – за наше мислення та нашу уяву. Щоб допомогти нам з вами «правильний» вибір, мисливці за мандатами постараються гарненько нашу уяву затуманити. Як найбільш ефективний засіб застосовується компромат, але компромат від компромату різниться... Здебільшого компромат поширюється через пресу і ТВ... Але найбільш ефективним викидом компромату деякі фахівці вважають ... чутки. Роблять це так: у громадський транспорт підсідають два*

«пасажирів» і починають перемивати кісточки одному з кандидатів. За пару днів пилітки облітають усе місто, обростаючи найнеймовірнішими деталями. Фахівці називають це «технологією вірусу».

Див.: **Стиль; Стиль публіцистичний.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **гелёртерський** (нім. *gelehrt* – вчений) – стосується наукового стилю; наукоподібний виклад, незрозумілий для багатьох читачів або слухачів, перевантаження іншомовною лексикою.

Див.: **Мова пташина.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **гіпокористічний** – звичай використовувати ласкаві та евфемістичні вислови: *Сестриченко моя, голубонько, та я ж хотіло зайти до тебе в хатиньку та поглянути на твою худібку, на твої курточка, на твою земельку...* (Ганна Барівнок).

Див.: **Стиль; Стиль художній; Стиль розмовний.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **гуманітарних наук** – підстиль наукового стилю; поширений з-поміж літературознавчих, історичних, етнографічних досліджень, наближаючись в окремих місцях до публіцистичного стилю. У цьому разі характерним є використання експресивних фігур мовлення, слів у переносному значенні, різноманіття синтаксичних конструкцій (пор. стиль фізико-математичних наук.).

Див.: **Стиль; Стиль науковий.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **(підстіль) дипломатичний** (прикм. від ім. *дипломат*) – підстиль офіційно-ділового стилю; це стиль листування між державами і текстів міждержавних і міжурядових документів, стиль мовлення на міжнародних нарадах, дипломатичних прийомах, пор.: *зустріч на вищому рівні, де-юре, де-факто, мораторій, пролонгація, консенсус, політичний притулок, надзвичайний і повноважний посол, вірчі грамоти* та ін.

Див.: **Стиль; Стиль офіційно-діловий.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **ділового спілкування** – підстиль офіційно-ділового стилю; поширений у спілкуванні на комерційні, фінансові, виробничо-фінансові та інші теми, пов'язані з підприємництвом. Поширена фінансова, економічна, комерційна лексика і фразеологія: *рахунок, депонент, депозит, безготівковий розрахунок, замовлення* тощо (жанри: угоди, контракти, супровідні листи і под.).

Див.: **Стиль; Стиль офіційно-діловий.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **(підстіль) законодавчий** – підстиль офіційно-ділового стилю; стиль багатьох державних документів, що приймаються законодавчими та виконавчими органами. Його характерною ознакою постає наявність

суспільно-політичних, юридичних, економічних термінів і висловів (пор. його жанри: *указ, декрет, закон, конституція, кодекс, послання Президента, статут* і под.).

Див.: *Стиль; Стиль офіційно-діловий.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **епістолярний** (лат. *epistola* від грецьк. *epistolē*) – функційний різновид літературного мовлення, що обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин.

Див.: *Стиль.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **індивідуальний / Ідіолéкт** (грецьк. *idios* – свій, своєрідний, особливий + лат. *lectio* – читання, вимова) / **Ідіостіль** (грецьк. *idios* – свій, своєрідний, особливий + *стиль*) – сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мовлення окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мови окремого індивіда; індивідуальні стилістичні особливості мовлення, що накладаються на типову і жанрову стилістичну (стильову) основу мовленнєвого витвору, як відображення духовної інтенції індивіда, як «необхідна маніфестація духовної сутності автора» (П. Барюкко). Найпомітніше індивідуальне стилістичне начало виявляється в художніх, публіцистичних творах, у церковних проповідях; меншою мірою, але досить помітно – у наукових працях. Інколи індивідуальний стиль помітний і в розмовному мовленні.

Див.: *Стиль; Стиль художній.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **кніжний** – 1) наявність у мові слів, виразів, конструкцій, що характерні для письмового мовлення і яким властиве особливе стилістичне забарвлення: *безсмертя, страждання* тощо. До книжних стилів належать: 1) науковий функційний; 2) офіційно-діловий; 3) публіцистичний; 2) різновид літературного (здебільшого письмового) мовлення, якому властива спеціалізація інформації. У рамках літературної мови поступово формуються функційні стилі, становлення яких розпочинається в кінці XVIII ст. – початку XX ст. Сама теорія функційних стилів складається у XX ст. С. к. реалізується в умовах групової і масової комунікації. Сфери масової комунікації: друковані засоби, радіо, телебачення. Групова комунікація: 1) навчальна сфера: лекція, урок; 2) судовий процес; 3) збори, мітинги, конференції. Особливостями С. к. є: 1) книжна лексика; 2) складний синтаксис; 3) логічність, послідовність, зв'язність викладу; 4) причиново-наслідкові зв'язки між реченнями..

Див.: *Стиль; Стилі функційні; Стиль функційний.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **когнітивний** (прикм. від ім. *когніція*) – стиль подання інформації про світ, пов'язаний із типом особистості, з індивідуальним досвідом текстової діяльності; комплекс вербально реалізованих структур.

Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **конфесійний** (лат. *confessionalis* – віросповідуваний, церковний; прикм. від ім. *конфесія*) – функціональний різновид літературного мовлення, що обслуговує релігійні потреби суспільства.

Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **лапідарний** (лат. *lapidarius* – висічений на камені) – коротке, стисле вираження думки в античності й пізніше. Первісно вживалося щодо написів на каменях, що повинні були короткими, тому що на каменях мало місця.

Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **ліричний** (від *ліра*, у давнину вірші декламували під акомпанемент ліри) – аспект художнього стилю; стиль, у якому домінує вираження переживання.

Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **літературної мови** / **Стілі літературної мови** – мовний конструкт, функційний різновид літературної мови, суспільно усвідомлена і функційно зумовлена внутрішньо об'єднана сукупність прийомів уживання, відбору й поєднання засобів мовного спілкування, визначуваних сферою їхнього використання та змістом, метою і характером висловлення; особливі лексичні, граматичні різновиди мови, кожен із яких становить відносно окрему підсистему мови з усіма властивими їй мовними одиницями і стилістичними функціями (стилістемами). Відповідно до найтипівіших ситуацій (умов) спілкування в літературній мові розрізняють низку основних функційних стилів (див.: *Стиль мови функційний*). У зв'язку із жанровою диференціацією функціонально-стильових єдностей мовні стилі диференційовані на підстилі (різновиди). Так, у межах наукового стилю виокремлюють такі підстилі: власне-науковий, науково-популярний, науково-навчальний, науково-публіцистичний, виробничо-технічний. Поряд із функційними стилями з урахуванням характеру експресивності мовних елементів виділяють також підстилі експресивні / колоритно-експресивні різновиди: урочистий, офіційний, фамільярний, інтимно-ласкавий, гумористичний, сатиричний, ліричний, лапідарний та ін.

Див.: *Стілі функційні*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **мелодраматичний** (грецьк. *melon* – пісня + *драматичний*) – аспект художнього стилю; театральньо-бундючний, сльозливий стиль, якому властива неприродність і розрахунок на зовнішній ефект.

Див.: *Стиль*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **мови** – 1) те саме, що стиль мови функційний (див.: *Стиль мови функційний*); 2) варіативні засоби мови, що використовуються в різних

ситуаціях спілкування, залежно від їхнього стилістичного забарвлення: а) нейтральні; б) більш “високі” книжні; в) більш “низькі”, розмовні або фамільярно-розмовні.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **мóви функційний** (прикм. від ім. *функція*) – різновид мови, у якому мовний код виступає в певній соціально-значущій сфері суспільно-мовленневої практики людей та особливостями якої зумовлена специфіка спілкування у відповідній сфері.

Див.: *Стиль функційний*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **мóвлення (мóви)** – ситуативно зумовлений стереотипний спосіб реалізації вербальної комунікації як цілеспрямованої людської діяльності на основі суспільно усвідомленого вибору комунікантом відповідних мовних засобів і принципів їхньої інтеграції у мовленні, тексті; парадигмальна властивість мовленневої системи.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **мóвлення (мóви) індивідуальний** (лат. *individuum* – неподільний) (**Склад**) – стиль, що ґрунтується на індивідуалізованому використанні форм слова, самих лексем, що має витокami мовну синонімію, яка мотивує мовленнєву синонімію. Склад як індивідуальний стиль мовлення полягає у доборі загальномовних і загальностильових засобів, їхнє комбінування в конкретних умовах мовлення і жанру для розкриття теми, ідейного й естетичного змісту та самої особистості мовця. Стиль мовлення відбивається на нормах мови, чим забезпечувана точність, ясність та виразність мовлення. С. м. і. охоплює особливості, що зумовлювані належністю автора мовлення до відповідного соціального середовища, фаху.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **науковий** – один із функціональних стилів сучасної української мови (див.: *Стиль функційний*), усталений за сферою спеціального (наукового) та навчального спілкування; основне призначення – систематизація знань, повідомлення про результати досліджень, доведення теорій, роз’яснення явищ, подання наукових фактів суспільству. Сфера використання С. н. – наукова діяльність: різноманітні наукові дослідження і студії (*монографії, статті тощо*), шкільні й вишівські підручники, науково-популярні розвідки (*журнали, інші видання*). Основне призначення – повідомлення про результати дослідження, аргументація теорій, обмірковування та обґрунтування гіпотез, тлумачення явищ, подій, систематизація та узагальнення знань. Визначальні ознаки: поняттєвість, предметність, об’єктивність, обґрунтованість, логічна послідовність, однозначність, точність, лаконічність, переконливість, аргументованість, наявність висновків тощо. До основних мовних засобів належать: значна кількість термінів і понять, використання слів у прямому значенні, слів з абстрактним значенням, використання цитат, покликань, емоційна нейтральність.

Системність основного функційного стилю складається із загальномовних (нейтральних) елементів, мовно-стилістичних (стилістично забарвлених поза контекстом мовних одиниць) елементів і мовленнєвомисленнєвих елементів, що у відповідному контексті (ситуації) набувають стилістичної якості і / або бере участь у створенні стилістичного забарвлення контексту, тексту. У кожному основному стилі наявні власні принципи відбору цих елементів та їхніх співвідношень. Науковому стилю властива низка загальних рис, зумовлених особливостями наукового мислення, зокрема абстрагованістю та суворою логікою викладу. Йому притаманні й окремі часткові ознаки.

У кожному функційному стилічинні власні об'єктивні стилетвірні чинники – 1) домінувальна мовна функція; 2) форма суспільної свідомості; 3) основна форма мовлення; 4) типовий різновид мовлення; 5) переважний спосіб спілкування; 6) тон мовлення. Для наукового стилю відповідні характерні такі риси: 1) домінувальна мовна функція – інформативна; 2) форма суспільної свідомості – наука; 3) основна форма мовлення – письмова; 4) типовий різновид мовлення – монолог; 5) переважний спосіб спілкування – масовий; 6) тон мовлення – нейтральний; для офіційно-ділового – 1) домінувальна мовна функція – інформативна; 2) форма суспільної свідомості – правова свідомість; 3) основна форма мовлення – письмова; 4) типовий різновид мовлення – монолог; 5) переважний спосіб спілкування; – масовий контактний і неконтактний 6) тон мовлення – нейтральний, констатувальний, імперативний; для публіцистичного – 1) домінувальна мовна функція – інформативна і функція впливу; 2) форма суспільної свідомості – ідеологія і політика; 3) основна форма мовлення – письмова й усна; 4) типовий різновид мовлення – монолог; 5) переважний спосіб спілкування; – масовий контактний і непрямом-контактний 6) тон мовлення – зумовлений естетичним завданням; для розмовного – 1) домінувальна мовна функція – обмін думками; 2) форма суспільної свідомості – побутова свідомість; 3) основна форма мовлення – усна; 4) типовий різновид мовлення – діалог, полілог; 5) переважний спосіб спілкування – особистий, контактний; 6) тон мовлення – ситуативно зумовлений. Кожний функційний стиль має також свою мету, свого адресата, свої жанри. Основною метою наукового стилю є повідомлення об'єктивної інформації, доведення істинності наукового знання. У процесі створення тексту мета, тією чи тією мірою, може корегуватися. Наприклад, дисертація може бути задумана як суто теоретичне дослідження, а в процесі написання відкриваються перспективи прикладного застосування теорії, робота набуває яскраво вираженого практичного спрямування. Хоча можливий і протилежний вияв. Мета завжди конкретизується в завданнях певного тексту. Саме мета і ситуація визначають відбір матеріалу, який використовується протягом створення тексту. На початку цей процес має кількісний характер, а в кінці – якісний.

Адресатами творів наукового стилю є переважно фахівці – читачі, підготовлені до сприйняття наукової інформації. За жанровою специфікацією науковий стиль надзвичайно різноманітний: стаття, монографія, підручник, рецензія, огляд, анотація, науковий коментар тексту, лекція, доповідь на спеціальні теми, тези і под. У виділенні мовленнєвих жанрів наукового стилю слід пам'ятати, що в рамках кожної мови наявна власна ієрархія стилістичних систем – підсистем. Кожна нижча підсистема має опертям елементи систем вищого рангу, по-своєму комбінує їх і доповнює новими специфічними елементами. “Власні” і “чужі” елементи, зокрема функційні, вона організовує в нову, інколи якісно іншу цілісність, де вони набувають, певною мірою, нових властивостей. Наприклад, елементи наукового й офіційно-ділового стилів, поєднуючись, породжують науково-діловий підстиль, що реалізується в різних жанрах на кшталт звіту про проведення науково-дослідної роботи, автореферату дисертації і под.

Функційно-стильова класифікація наукового стилю мовлення має такий вимір: **1) власне-науковий, 2) науково-інформативний, 3) науково-довідковий, 4) науково-навчальний, 5) науково-популярний**, а жанровому спектрі ця класифікація має такий вияв: 1) власне-науковий – монографія, стаття, доповідь; 2) науково-інформативний – реферат, анотація, патентний опис; 3) науково-довідковий – словник, довідник, каталог; 4) науково-навчальний – підручник, словник, методичний посібник, лекція і под.; 5) науково-популярний – нарис, книга, лекція, стаття і т. ін. Інколи до заявлених підстилів додають **виробничо-технічний** (мова літератури, призначеної для обслуговування потреб різних сфер виробництва та господарства – інструкції, проспекти тощо).

У кожній із цих жанрових підсистем передбачає власні співвідношення елементів власне-наукового й інших стилів і власні принципи організації мовленнєвого витвору, модель же цієї організації сформована в мовленнєвій свідомості (підсвідомості) людини в процесі мовленнєвої практики, інколи і спеціального навчання. Останньому сприяє навчально-наукова література зі своїми особливостями, доступно викладаючи основи тієї чи тієї науки, має власну специфіку, що відрізняє її від інших різновидів наукової літератури (проблемна стаття, монографія, журнальна добірка). До основних ознак слід віднести: предметно-логічну послідовність і манера викладу, що поступово набуває чіткого малюнку; “стиснута повнота”, що виражається в тому, що, з одного боку, викладається частина накопиченої інформації про предмет певної науки, а іншого – ця частина постає основою, де предмет викладу характеризується рівномірно і різнобічно. У науковому стилі наявні власні, чітко окреслені правила текстової композиції. Текст сприймається зазвичай від часткового до загального, а створюється від загального до часткового.

Структура тексту наукового стилю переважно багатовимірною і багатоярусною. Але не всім текстам властивий однаковий ступінь структурної складності. Наприклад, вони можуть поставати абсолютно різними за суто

фізичною конструкцією, пор., наприклад, наукову монографію, статтю і тези. У цьому разі ступінь складності не має абсолютного характеру, тому що тези складно написати, не написавши хоча б чернетки статті, не осмисливши критично наукову проблему.

У морфологічному плані для С. н. властивим постає широке використання іменників, відносних прикметників, домінування безособових, неозначених форм та форм 3-ої особи теперішнього часу дієслів, обмежений вияв паралельних форм. Характерною ознакою синтаксису є активне використання складних синтаксичних конструкцій.

Див.: *Стиль науково-технічний*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **науково-технічний** – підстиль наукового стилю; поширений з-поміж технічних наук і характерною його рисою виступає активне використання графіків, діаграм, таблиць, схем і под.

Див.: *Стиль; Стиль науковий*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **офіційно-діловий** (лат. *officium* – служба + *діловий*) / **Стиль діловий** – один із функціональних стилів літературної української мови (функційний різновид літературної мови), основним призначенням якого є письмове ведення справочинства, укладання різних офіційних документів тощо. Характерним постає відтворюваність багатьох усталених форм і зворотів тощо. Сфера використання – спілкування в державно-політичному, адміністративно-управлінському, громадському й економічному, законодавчо-правовому, адміністративно-господарському житті. Основне призначення – регулювати ділові стосунки мовців у державно-правовій, адміністративно-господарській і суспільно-виробничій сферах з обслуговуванням потреб мовців у відповідних типових мовних ситуаціях. Основні ознаки: документальність (кожний офіційний папір повинен мати чітко окреслені ознаки документа з рисами відтворюваності), стабільність (тривалий час зберігає ознаки традиційних форм), стислість (виклад повинен бути максимально стислим), чіткість (відсутність образних конотацій і переносних значень), висока стандартизація вислову (документи постають стандартизовані у формулюванні кожної частини), сувора і послідовна регламентація тексту (чітко структурований текст має елементи вступу, основної частини, висновків, переміщення яких неможливе). Основні мовні засоби: поширене використання суспільно-політичної, адміністративно-управлінської і канцелярсько-ділової термінології, специфічна фразеологія (*порушити питання, подати пропозицію* (див.: *Кліше*), відсутність емоційно-експресивної лексики, обмежений вияв синонімії, наявність безособових і наказових дієслівних форм, чітко визначене розташування і структурування тексту, наявність обов'язкових стандартних висловів (у С. о.-д. (д.) загальноприйнятим постає використання готових бланків із відповідними реквізитами на них). С. о.-д. (д.) має такі підстилі: **законодавчий** (*закони,*

укази, постанови, статuti тощо), **дипломатичний** (міжнародні угоди, ноти, конвенції, повідомлення-комюніке, проколи і под.), **адміністративно-канцелярський** (довідки, заяви, звіти, акти, накази, інструкції, розпорядження і т. ін.).

Див.: **Стиль книжний; Стилі функційні.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **патетичний (патетика)** (грецьк. *pathos* – пристрасний, схвильований) – пристрасно-натхненна промова.

Пор.: **Стиль високий; Сублимація.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **поезії класицистичний** (прикм. від ім. *класицизм*) – підстиль художнього стилю; урочистий стиль од і трагедій поетів XVIII ст., основною ознакою якого були риторичність, повчання, ідеалізація зображуваного, висока (церковнослов'янська) лексика та інші ознаки високого стилю мовлення, літературна умовність, орієнтація на подібні твори французької, російської літератури. У XIX ст. такий стиль кваліфікувався як важкий.

Див.: **Стиль; Стиль художній.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **прецензійний / Стиль надсерйозний** – близьким виступає до понять **гонгоризм, марлінізм.**

Див.: **Гонгоризм; Марлінізм.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **природничий** – підстиль наукового стилю; поширений з-поміж природничих наук і однією з найхарактерніших особливостей постає використання відповідної термінології, відсутнє відхилення в бік інших стилів.

Див.: **Стиль; Стиль науковий.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **прозовий афективний** (прикм. від ім. *афект*) – підстиль художнього стилю; емоційно-патетичний прозовий стиль із постійним добором своєрідних, оригінальних висловів. Зразком можуть бути твори Богдана-Ігоря Антонича, пор. також твори Миколи Карамзіна, Антона Марлінського, повість «Мертві душі» Миколи Гоголя.

Див.: **Стиль; Стиль художній.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **проповідницький** – підстиль конфесійного стилю; наявний у жанрах проповіді, духовної бесіди й реалізується в мовленні священика, що орієнтує на виконання християнських добродійностей та уникнення гріхів, на прагнення до праведності.

Див.: **Стиль; Стиль конфесійний.**

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **простий (знижений)** – стиль літературного мовлення без ораторського або художнього пафосу. Характерним є використання слів розмовного мовлення, уникнення високих слів, спрощений синтаксис, уникнення жаргонізмів,

вulgаризмів, пор. *Перед нами стоять високі інтереси нашого буття* (високий стиль) і *Сьогодні необхідно вирішити деякі наболілі питання. Уникайте паскудства; і навіть у низькому стилі Відомою повинна бути благородність у силі* (Ніколя Буало).

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **публіцистичний** (лат. *publicus* – суспільний, народний) – один з функціональних стилів літературного мовлення (див.: **Стиль функційний**), призначений для передачі масової інформації. Сфера використання: громадсько-політична, суспільно-культурна діяльність, освіта. Основне призначення – вирішення суспільно-політичних питань, активний вплив на слухача або читача, спонування його до діяльності; пропаганда певних думок, переконань, агітація за їхнє втілення. Основні ознаки: поєднання логічності доказів, точності висловлення з емоційно-експресивною образністю. Основні мовні засоби: суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова й вислови. Властиве вживання іменних словосполучень, речень з однорідними членами, різного типу відокремлень, стилістичних фігур і тропів. Для С. п. характерні такі підстили: 1) **власне-публіцистичний** (*повідомлення, хроніка, прокламації, відкриті листи, огляди міжнародного життя*); 2) **науково-публіцистичний** (*ємні матеріали на теми сучасної політики, економіки та суспільних відносин, літературно-критичні статті, наукові та літературно-мистецькі огляди, рецензії*); 3) **художньо-публіцистичний** (*нариси, фейлетони, памфлети, мемуари, політичні доповіді*); 4) **мовлення преси** (*інтерв'ю, репортаж, хроніка, нарис*); 5) **мовлення радіо і телебачення** (*мова ведучих*); 6) **усне публічне мовлення** (*промови, виступи на зборах, мітингах*); 7) **стиль церемоній**. Кожний з цих підстилів має свої мовні й жанрові особливості.

Див.: **Стиль**.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **розмовний** – функційний різновид літературного мовлення, яким послуговуються мовці в щоденному неофіційному спілкуванні. Сфера використання – усне повсякденне мовлення, спілкування в побуті, на виробництві. Основне призначення – поставати засобом невимушеного і вільного спілкування, обміну думками, вирішення побутових питань і стосунків. Основні ознаки: усна форма спілкування, непідготовленість до комунікації, використання паралінгвістичних елементів (*міміка, жести, рухи, ситуація* тощо), лаконізм, емоційно-спонтанні реакції. Основні мовні засоби: розмаїття емоційно-експресивної лексики, суфіксів суб'єктивної оцінки, використання діалектизмів (соціальних і територіальних), вживання просторічної лексики (див.: **Просторіччя**), жаргонізмів (див.: **Жаргонізмів**). Синтаксис розмовного стилю особливий: поширені неповні речення, обірвані речення, еквіваленти речення. Типовими формами мовлення є усні діалоги і полілоги.

Див.: **Стиль**.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **середній** – стиль середнього рівня емоційно-психологічної оцінки повідомлюваного в порівнянні з високим і простим стилем. Слова й інші засоби вираження добираються більш стримані, ніж у високому стилі мовлення, але не допускається емоційне зниження до рівня буденного мовлення, пор.: *Перед нашим поглядом постало величне видовище* (високий стиль) – *Перед нашими очима відкрився прекрасний вид* (середній стиль) – *Ми побачили щось незвичне* (простий стиль). Такий стиль характерний для тем на політичні, наукові теми, використовується він і в розмовах про фінансові проблеми, спорт.

Див.: **Стиль**.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **спілкування** – індивідуальна (або колективна) стійка форма комунікативної поведінки людини, виявлювана в будь-яких умовах спілкування: в ділових і особистісних стосунках, у способах ухвалення і виконання завдань, у напрямках психологічного впливу на людей, у методах розв'язання міжособистісних та індивідуальних конфліктів тощо.

Див.: **Спілкування; Стиль**.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **спілкування національний** (прикм. від ім. *нація*) – стійка форма комунікативної поведінки народу (етносу), виявлювана в будь-яких типах спілкування; спільне, що постає в будь-яких типах спілкування етносу.

Див.: **Стиль**.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **судочинства** – підстиль офіційно-ділового стилю; сферою поширення виступає судочинство. Містить юридичну лексику, фразеологію, пор.: *конфіскація майна, звинувачується, за ознаками злочину, алібі, розірвання шлюбу* та ін. (жанри: *протокол судового засідання, витяг з протоколу судового засідання, виконавчий лист, касаційна скарга* і под.).

Див.: **Стиль; Стиль офіційно-діловий**.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **телеграфний** (прикм. від ім. *телеграф*) – короткий стиль, із пропуском цілої низки членів речення, без будь-яких прикрас мовлення, з домінуванням нейтральної лексики: *Листа отримав приїхати не можу гроші надішлю Сергій*.

Пор.: **Лаконізм; Стиль лапідарний**.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **тёмний** – зманіжено-ніжний стиль: *Мені сьогодні так сумно... Сльози погляд мій туманять... Мій ніжний друже! Я тебе так завжди ніжно згадую... І до тебе звертаюсь...* (Анатолій Яна).

Див.: **Стиль**.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **фамільярний** (лат. *familiaris* – сімейний) – надміру невимушене мовлення,

неделікатна мовленнєва поведінка. Характерним є вживання грубої або низької лексики (*вulgаризмів, нецензурних слів, жаргонізмів*), навмисне або ненавмисне порушення правил мовленнєвого етикету. Інколи водночас постає завдання принизити достоїнство співрозмовника.

Див.: *Стиль; Стиль розмовний*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **фейлетонний** (франц. *feuilleton* – аркуш) – підстиль публіцистичного стилю; стиль фейлетонів, характерною ознакою якого постає художня публіцистичність, коли певна актуальна подія набуває гумористичної або сатиричної інтерпретації. Фейлетонний стиль використовує гіперболи, гротеск, каламбури тощо.

Див.: *Стиль; Стиль публіцистичний*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **фізико-математичних наук** – один із підстилів наукового стилю; поширений з-поміж математики, фізики й характерною рисою постає вкраплення в словесний текст формул та окремих знаків, символів відповідних знакових систем. Інколи використовуються стандартизовані текстові структури, наприклад, при доведенні математичних теорем. Вибір синтаксичних моделей речень обмежений.

Див.: *Стиль; Стиль науковий*.

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **функційний** (прикм. від ім. *функція*) – функційний різновид літературного мовлення, що характеризується системною сукупністю мовних засобів і певними принципами та прийомами їхнього добору, визначуваних змістом, функцією та настановою висловлення. С. ф. – своєрідний характер мовлення певного соціального різновиду, що відбиває відповідну сферу суспільної діяльності, створювану особливостями функціонування в цій сфері мовних засобів та особливою мовленнєвою організацією. С. ф. (ф.) системно об'єднує мовні одиниці різних рівнів, функції яких зумовлені суспільною сферою використання мови, настановами й умовами спілкування. Класифікація С. ф. (ф.) здебільшого мотивована різними засадами, що мотивує виділення різної кількості С. ф. (ф.). У рамках найпоширенішої класифікації виділяють п'ять основних стилів: *стиль науковий, стиль публіцистичний, стиль офіційно-діловий, стиль художній (художньо-белетристичний), стиль розмовний (розмовно-побутовий)*. Усім С. ф. (ф.) властиві усна й писемні форми, але для окремих (розмовного) основною є усна форма, а для інших (наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, художнього) – писемна форма. Останні сформувалися на книжній основі, у силу чого їх визначають як книжні, протиставляючи розмовному. С. ф. (ф.) не постають відмежованими один від одного, кожен із них у своїй структурі містить елементи іншого. У будь-якому С. ф. (ф.) переважають загальномовні, між стильові засоби, але кожному з них властиві специфічні

елементи з відповідним стилістичним забарвленням, з адекватними нормами слововжитку.

Див.: *Стиль; Стиль літературної мови.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **художній** (художня мова, мова художньої літератури) – функційний різновид літературного мовлення. Виявляючи особливий спосіб мислення, художній стиль відтворює дійсність через конкретно-чуттєві образи. Мовна картина світу письменника виконує естетичну функцію, що передбачає зв'язок між тим, хто створює художній світ, і тим, хто його сприймає. Сфера використання – література та інші види мистецтва, освіта. Основне призначення – впливати засобами художнього мовлення через образну систему на розумово-почуттєвий і вольовий світ читачів, формувати ідейні переконання, моральні якості й естетичні смаки. Основні ознаки: конкретність змісту, образність, виразність, емоційність. Основні мовні засоби: багатство найрізноманітнішої лексики з домінуванням конкретно-чуттєвої (*назви осіб, дій, подій, процесів, станів, якостей, явищ* тощо); розгалужена емоційно-експресивна лексика, різні види синонімів, антонімів, омонімів, фразеологічних синонімів, використання зі стилістичною метою історизмів, архаїзмів, діалектизмів, просторічних елементів (див.: *Просторіччя*). Характерною прикметою С. х. постає широке вживання дієслівних форм – форм доконаного виду для відтворення динаміки подій, а форм недоконаного виду – для відтворення панорамної ємності зображуваного. У С. х. використовуються усі типи речень, форм синтаксичного зв'язку, постають зримим особливості інтонування і ритмомелодики. Розмаїтим є використання стилістичних фігур і тропів. С. х. відповідно до родів і жанрів літератури має такі підстили: епічні (прозові: *епіпея, роман, повість, оповідання, нарис, есе*), ліричні (*поема, балада, пісня, поезія*), драматичні (*драма, трагедія, комедія, мелодрама, водевіль*), комбіновані (*діро-епічний твір, драма-феєрія, усмішка* і под.). Кожному з них властиві певні особливості мовної організації тексту, його структуризації.

Див.: *Стиль.*

Стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **художньо-белетристичний** (франц. *belles-lettres* – красне письменство) – див.: *Стиль художній.*

Стімул (лат. *stimulus* – загострена палиця) – предмет або подія, що зумовлюють своїм існуванням поведінку, відношення або характеристику інших учасників; денотативна роль суб'єктного або об'єктного типу, що зумовлює фактом свого існування, наявності або своїми властивостями відповідну екзистенцію, поведінку, ставлення чи характеристики інших учасників ситуації: *Турнір з юнацького футболу зумовив приїзд багатьох болільників до нашого міста* (Україна молода. – 2001. – 14 вересня); у **психолінгвістиці** – причина, що спонукає до діяльності; подразник, який викликає реакцію; денотативна роль суб'єктного або об'єктного типу, що

викликає фактом свого існування або своїми властивостями відповідну екзистенцію, поведінку, ставлення або характеристику інших учасників ситуації: *«Слов'янський базар» притягнув увагу артистів і з неслов'янських країн. Тільки і жив від надії* (Україна молода. – 2002. – 28 липня).

Стійкість мови – комунікативна якість мови; прагнення виразити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю всіх мовних засобів.

Див.: *Стиль лапідарний*.

Стихійна комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Комунікація стихійна*.

Стихія (сіла, елементів) – у семантико-синтаксичній структурі речення – стихія або предмет, що реалізують ситуацію переміщення, руйнування або знищення іншого предмета: *Вітром несе пісок; Струмені води розбивали гниле дерево* (Голос України. – 1997. – 12 листопада).

Стійке словосполучення – те саме, що фразеологізм.

Див.: *Фразеологізм*.

Стійкість мови – властивість мови виживати у різноманітних несприятливих умовах розвитку, функціонування, впливу інших мов, соціальної політики тощо; здатність мови обслуговувати потреби національної лінгвокультурної спільноти за будь-яких умов.

Див.: *Стійкість мовних норм; Престиж мови; Мова рідна; Мова нерідна (чужа)*.

Пор.: *Витіснення мови; Виживання мови*.

Стійкість мовна – суспільно-політичне поняття, за яким С. м. визначають чотири основних джерела: 1) національна традиція (історична пам'ять); 2) національна свідомість і самосвідомість; 3) національна (духовна і матеріальна) культура; 4) національний світ і співпраця з іншими народами, що проживають на території відповідного етносу.

Див.: *Стійкість мови; Престиж мови*.

Пор.: *Витіснення мови; Виживання мови*.

Стійкість мовних норм (лат. *norma* – правило) – характерна риса мовних норм, поза якої не може функціонувати літературна мова. Конкретні мовні норми мають різну стійкість. Існують норми, що здебільшого не порушуються мовцями. Це стосується норм відмінювання значної частини лексем, визначення граматичного роду широкого тла іменників, узгодження прикметників з іменниками тощо. С. м. н. виступає константою збереження стійкості мови (див.: *Стійкість мови*). Попри це, мова розвивається, живе, що зумовлює витворення нових варіантів, їхнє конкурування. Найстійкішою і найпопліднішою літературна норма постає на синтаксичному рівні. Еволюційний характер розвитку мовної норми мотивований насамперед потребами суспільної комунікації. Значні зміни відбуваються не в самому

наборі синтаксичних засобів, а у способах і частотності використання цих засобів. Надзвичайно активно під безпосереднім впливом живомовної стихії простежується проникнення в літературну мову нових наголосів, що починають активно використовуватися паралельно з попередніми нормативними, інколи повністю їх витісняючи. Лексика як найрухливіший складник (рівень) мовної системи безпосередньо пов'язана із суспільно-історичним розвитком народу. Слова постають слідом за появою нових предметів і явищ, коли виникає потреба їхньої номінації, і поступово зникають разом з ними або ж набувають нових значень.

Страта (лат. *stratum* – шар) **соціально-культурна** (соціально + культурна) – соціальна група людей, об'єднана певними майновими, професійними інтересами, захопленнями тощо. У межах С. с.-к. можуть формуватися особливості спілкування, які відрізняють їх від груп людей, об'єднаних за іншими ознаками, і впливають на хід міжкультурної комунікації.

Див.: *Спілкування; Комунікація.*

Пор.: *Етнос; Нація; Народність.*

Стратегічна (ім. від прикм. *стратегічний*) **компетенція** (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) – див.: **Компетенція стратегічна.**

Стратегічність (ім. від прикм. *стратегічний*) – підкатегорія інтерактивності, наявність у дискурсі програми його реалізації, відображеної адресантом у тексті.

Стратегія (грец. *stratēgia* < *stratos* – війська + *agō* – веду) – оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування і гнучкої їхньої видозміни в конкретній ситуації.

Стратегія (грецьк. *stratēgia* від *stratos* – війська + *agō* – веду) **змістовá** – покрокове змістове планування досягнення мети разом з прогнозуванням ресурсів (правил та засобів) для кожного кроку. С. з. формується тематично. С. структурується через *проблемне поле* покроково (рух від проблеми до проблеми), через *віднесення до об'єкта* (рух в об'єкті або від об'єкта до об'єкта, якщо розглядається відношення між ними), через *предметий зміст* (рух у предметі). Предметний зміст комунікації ефективний всередині спеціалізованої (професійної) аудиторії, що орієнтується в предметі. Зміст комунікації впливає на вибір на вибір комунікативної стратегії. Існують комунікативні й некомунікативні теми. **Комунікативні теми** – такі, де проблеми у проблемному полі теми, характеристики об'єкта або логіка понять предмета передбачають розбіжність сторін комунікації (полярні погляди, різне ставлення, зіткнення думок).

Див.: *Комунікація; Стратегія конфліктна; Стратегія кооперативна; Стратегія мовленнєва; Стратегія мовленнєва людична; Стратегія спілкування; Техніки комунікації.*

Стратегія (грец. *stratēgia* від *stratos* – війська + *agō* – веду) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) – визначальна лінія мовленнєвої поведінки у вимірах конкретної комунікативної події, встановлювана загальною метою спілкування, ситуативно-подійним контекстом, уявою про адресата, сукупністю відповідних пресу позицій; правила й послідовності комунікативних дій, яких дотримується адресант для досягнення певної комунікативної мети; сукупність теоретичних ходів спілкування, завчасно спланованих, які реалізуються в комунікативному акті для досягнення конкретної мети. С. к. – опрацьовані відповідно до змістової мети правила, оргресурси та послідовність комунікативних дій, якої дотримується учасник комунікації. С. к. різняться за тією метою, на досягнення якої вони спрямовані. Можна вирізнити такі типові настанови комунікації: **конвенційна** (згода, укладання договору в ситуації конфлікті або підтримка договору (конвенції)); **конфліктна** (вияв розбіжностей та акцентуація на розбіжностях учасників комунікації для того, щоб створити конфлікт або підтримка, розпалювання наявного конфлікту); **маніпулятивна** (захоплення смислового простору комунікації для того, щоб нав'язати учаснику комунікації свою комунікативну стратегію і відповідно своє бачення реальності). **Маніпуляція** часто не має ніякого відношення до морального вибору або злого замислу. Маніпуляція наявна тоді, коли одна сторона комунікації має стратегію, а інша – не має і змушена їй підпорядкуватися. Маніпуляція наявна і тоді, коли в результаті стратегічного поєдинку одна стратегія поглинає іншу, тобто перша постає сильнішою і нав'язує себе іншій стороні. Якщо різні сторони комунікації через різних ведучих мають різні С. к., то наявний **стратегічний поєдинком** у процесі комунікації. Конфлікт позицій не завжди є конфліктом стратегій, тобто стратегічним поєдинком. Попри те, що можна розглядати конфліктну стратегію як окрему, конфлікт цілком може поставати результатом маніпулятивної стратегії. У цьому завжди слід знати первинний замисел і процес його здійснення. Якщо від самого початку комунікації наявна настанова однієї зі сторін створити конфлікт, то реалізується конфліктна комунікативна стратегія. Якщо конфлікт виникає в результаті спротиву учасників комунікації спробам одного із учасників комунікації маніпулювати іншими, то наявне виникнення конфлікту в рамках маніпулятивної стратегії.

Зв'язок комунікативний – між учасниками всередині замисленої в стратегічному плануванні послідовності реалізується за рахунок *розтяжок* (виявлених відмінностей усередині проблем або щодо характеристик об'єкта). Рух до стратегічної мети від позиції до позиції відбувається за рахунок *фіксацій* (короткого резюмування відповіді опитуваного щодо змісту теми в переході від позиції до позиції). Рух від етапу до етапу здійснюється за рахунок *відбиття* (короткого резюмування загального смислу розкритої проблеми або характеристик об'єкта для етапного переходу до наступної проблеми або характеристики об'єкта).

Розтяжка – установлення зв'язку позиція-опозиція, зв'язку аргумент-контраргумент усередині будь-якої проблеми або характеристики об'єкта (тобто надання будь-якій проблемі або характеристиці комунікативності за рахунок створення позиційних різниць аудиторії). Ці зв'язки повинні бути опрацьовані для кожного етапу руху від проблеми до проблеми, рух в об'єкті (від характеристики до характеристики), рух у предметі (в логіці понять). Прибудовування комунікативного зв'язку на кожному етапі стратегії здійснюється через поетапне планування комунікативних розбіжностей сторін комунікації всередині кожної проблеми або щодо кожної характеристики об'єкта, кожного поняття предмета та резюмування етапного результату обговорення за шкалою єдність – розбіжність.

Загальний план модельованої комунікації може бути виражений у такій послідовності: тема – інтрига – проблемне поле або об'єкт – схема руху від проблеми до проблеми (для об'єкта від характеристики до характеристики) – розтяжки (опозиції для кожної проблеми або характеристики) – прибудовування етапів через розтягування – здійснення комунікативної мети (конвенціоналізація, конфліктологізація, маніпуляція).

Загальна картина модельованої комунікації може бути виражена в такій послідовності: розігрівання – початок (повідомлення теми і мети дискусії) – пасивне позиціонування (вияснення позицій) з фіксаціями – сегментація (розподіл аудиторії на подібні за позиціями сегменти – налагоджування комунікативного зв'язку між сегментами через розтягування (можливий багаторазовий повтор позиціонування – сегментація) – відбиття в переході від етапу до етапу – прибудовування смислового зв'язку між спільними позиціями сегментів – досягнення комунікативної мети через пошук смислової спільності або відмінності.

Трикорова структура конвенційної та конфліктної комунікативних стратегій у груповій комунікації (типові ситуації: наявний модератор (ведучий) і група учасників, або ж дві чи більше груп учасників).

Перший крок – пасивне позиціонування групи учасників комунікації (чому важливо рекомендуватися кожному з учасників та вказувати соціалізацію), роль короткого узагальнення виступу кожного учасника (формування провідних коротких меседжів-підсумків (фіксацій) для прозорого подання позиції опитуваного);

другий крок – сегментація аудиторії та організація комунікації між сегментами. Це передбачає формування настановних груп за спільністю позицій кожної з груп (об'єднання подібних думок різних учасників навколо певної позиції і створення з аудиторії набору груп з різними позиціями), потім організація комунікації між сегментами. Цей крок постає особливо ефективним, якщо наявна величезна аудиторія: у цьому разі сегментування становить інструмент підвищення інтенсивності та ефективності комунікації (черговість позиціонування та сегментації може поставати будь-яка,

охоплюючи можливість багаторазового повтору уривків позиціювання-сегментація або сегментація-позиціювання);

третій крок – залежно від стратегії, якої дотримується ведучий, він або загострює розбіжності і доводить аудиторію до конфлікту позицій (конфліктна стратегія, але не конфлікт стратегій), або знаходить смисловий вияв спільності між позиціями і продукує конвенціоналізацію: *компроміс, консенсус, договір (конвенційна стратегія)*.

Двокрокова структура маніпулятивної комунікативної стратегії. Маніпуляція може поставати як свідомий крок однієї зі сторін комунікації пригнічувати пустий смисловий простір (відсутність стратегії), пригнічувати іншу стратегію або спонтанно, коли з двох стратегій у результаті стратегічного поєдинку (конфлікту стратегій) одна стратегія розпочинає керувати іншою і руйнує її, нав'язуючи свою стратегію. Спроба нав'язувати свою стратегію завжди виступає спробою маніпуляції.

Перший крок – захоплення смислового простору і занурення опонентів у цей смисловий простір тієї сторони комунікації, яка здійснює маніпулятивну стратегію.

Другий крок – утримування комунікації всередині захопленого простору, не дати опонентові запропонувати свій смисловий простір.

Робота зі змістом комунікації всередині конвенційної і комунікативної стратегії – **позиціювання**. Три типи позиціювання: пасивний, активний, інтерактивний.

Пасивне позиціювання – подання набору позицій. Тут наявна одна сторона представлення – лише позиції аудиторії (позиціювання в репортажах, інтерв'ю, вуличних опитуваннях тощо).

Активне позиціювання – умонтовування змісту в контекст, що є надзвичайно важливим для цільової аудиторії. Тут наявні дві сторони – поданий зміст і важливий для цільової аудиторії контекст, що залежить від набору позицій аудиторії. Реальними є три етапи активного позиціювання – 1) встановлення набору позицій аудиторії, 2) осмислення спільного для цих позицій цільового змісту, 3) умонтовування поданого змісту в цільовий зміст (цільовий контекст) – (позиціювання в рекламі та промоушн).

Інтерактивне позиціювання. Тут наявні три сторони – набір позицій аудиторії, смислотворення і створення нового набору позицій. Умотивованими постають чотири етапи інтерактивного позиціювання – 1) встановлення набору позицій аудиторії, 2) осмислення спільного для цих позицій змісту, 3) переосмислення цього змісту і наповнення його новим смислом, 4) формування нового набору позицій на ґрунті нового смислу (позиціювання в новинах і в змістовій роботі з аудиторією у вуличній телевізії).

Техніки комунікації – техніки, за допомогою яких реалізовані комунікація. З-поміж них вирізняють гру та комунікативні погодження. Гра – комунікативна техніка, можлива в умовах конвенційної стратегії. Учасники

комунікації як гри дотримуються хоч яких-небудь правил, і якщо правила порушуються, або ситуація постає неігровою, то в цьому разі може змінюватися і стратегія комунікації (як мінімум, вона може перестати бути конвенційною і трансформуватися, наприклад, у конфлікт – процесуальна характеристика стратегії відповідно до посталої мети в процесі комунікації). Не менш навантаженими постають Т. к. погодження всередині конвенційної стратегії. У разі згоди з думкою опонента – занурення в його думку (мотиви вибору, його зацікавлення, аргументи). У разі незгоди з думкою опонента – 1) акцентуація на умовах, що уможливили б зміну його думки (за яких умов можна було б змінити свою думку, запропонувати йому ці граничні умови, змодельовати ситуацію виконання цих умов); 2) аналіз того, що перешкоджає йому відмовитися від своєї думки.

Див.: *Комунікація; Стратегія конфліктна; Стратегія кооперативна; Стратегія мовленнєва; Стратегія мовленнєва людична; Стратегія спілкування; Техніки комунікації.*

Стратегія (грецьк. *stratēgia* від *stratos* – війська + *agō* – веду) **конфліктна** (лат. *conflictus* – зіткнення; прикм. від ім. *конфлікт*) – комунікативна стратегія, зорієнтована на досягнення стратегічної мети через конфронтацію з адресатом, що призводить до порушення комунікативної рівноваги, мовленнєвих конфліктів різного вияву й різного гатунку.

Стратегія (грецьк. *stratēgia* від *stratos* – війська + *agō* – веду) **кооперативна** (лат. *coopero* – співпрацюю; прикм. від ім. *кооперація*) – комунікативна стратегія, суть якої полягає в можливості реалізації співрозмовниками власних комунікативних намірів і водночас у зберіганні комунікативної рівноваги (пор.: *стратегії ввічливості, щирості, довіри, близькості, співпраці, компромісу, домовленості*).

Стратегія (грецьк. *stratēgia* від *stratos* – війська + *agō* – веду) **мовленнєва** – певні лінії побудови мовленнєвих актів для досягнення поставленої мети та реалізації відповідних завдань. С. м. виявляються на основі аналізу плину діалогової взаємодії протягом усієї розмови. Найдрібніша одиниця дослідження – діалогійний «крок» – фрагмент діалогу, якому властива смислова вичерпність. Кількість таких кроків у діалозі може бути різною залежно від теми, відношень між учасниками спілкування і від усіх прагматичних чинників. С. м. визначає макроінтенція одного або усіх учасників діалогу, зумовлена соціальними і психологічними ситуаціями. С. м. пов'язана з пошуками спільної мови та напрацюванням підґрунтя діалогійної співпраці: вибір тональності спілкування, вибір мовного способу подання реального стану речей. Напрацювання стратегії реалізується під впливом стилістичних норм. С. м. поєднують у діалозі елементи гри та ритуальної мовленнєвої поведінки (традиційні репліки, паузи, приказки та «буденні» топіки, наприклад, про здоров'я, про погоду). У цьому разі гра – це також повторювана модель мовленнєвої поведінки в рамках стилістичної норми, вона може поставати суто стереотипною або становити відступ від стереотипу

поведінки (злам стереотипів). Так, наприклад, іронія-заперечення у побутовому діалозі складає нетривіальну репліку, пор. розмову двох знайомих, які давно не бачились: *X. – Привіт, Наталонько! – Y. – Привіт, дороженька. – X. – Давно не бачились... Як Дмитрик, Галинка? – Y. – У нас все гаразд. Ростемо потрошки. Як ти? – X. – А в нас – як скрізь... і як завжди... Сама можеш здогадатись. – Y. – А так і не подумаєш. Выглядаєш досить гарно. Просто квітнеш... – X. – Ага, квітну і, завваж, квіточками на сукні...*

Щодо учасників діалогу за принципом кооперації / солідарності С. м. поділяють на кооперативні і некооперативні. До С. м. кооперативних належать різні типи інформативних та інтерпретативних діалогів: наприклад, повідомлення інформації (ініціатор – активний учасник діалогу); встановлення істинного стану речей (суперечка, обмін думками щодо певного питання, активні усі учасники); діалоги з очікуванням репліки-відповіді ініціатора діалогу (прохання, порада, переконання / переконування), та «діалоги», що не передбачають реплік-відповідей (вимога, наказ, рекомендації тощо). Точну характеристику видів діалогу подають дієслова, що прямо окреслюють мету ініціатора мовлення, – *прошу, раджу, вимагаю* і под.; вираження подяки, вибачення, співчуття, симпатії, зізнання в коханні, дружніх почуттів, компліментів. Некооперативні стратегії охоплюють діалоги, основу яких складають порушення правил мовленнєвої поведінки – доброзичливої співпраці, дотримування «кодексу» довіри, наприклад: конфлікти, суперечки, претензії, погрози, вияв агресії, злоби, іронії, брехні, ухиляння від відповіді. С. м. окреслюють загальний розвиток діалогу, що вичерпно виявлюване лише у висновкових репліках, тому що правил «керування» розмовою не має, і будь-який параметр прагматичних характеристик мовленнєвого спілкування може зреалізувати суттєвий вплив на результат діалогу. Водночас обрані рами стилістики спілкування визначають «сюжетні повороти» розмови і способи вираження. Підтвердженням цього може бути образний вислів семіолога Р. Барта; «...у кожному знакові дримає те саме чудовисько, ім'я якого – стереотип: я спроможний заговорити лише в тому разі, якщо починаю добирати те, що розсіяне в самій мові». С. м. реалізуються у відповідних мовленнєвих тактиках (див.: **Тактика мовленнєва**). Прийоми мовленнєвого втілення С. м. (аналогійно і мовленнєвих тактик) слід диференціювати на тривіальні способи вираження смислу і нетривіальні способи вираження смислу. Перші – це усталені в мовній системі стереотипи вираження: у визначеному стилістичному параметрі організуються ансамблі різноярусних засобів. У цьому разі щільно взаємодіють лексичні елементи і синтаксичні конструкції, історично сформовані кореляції порядку слів і моделей речення, типи інверсій. Так простежують призначення одиниць вищих рівнів для їхнього вжитку у складі одиниць нижчого рівня, роль усіх одиниць у формуванні тих чи тих реплік, їхнього смислу. Так, наприклад, правила виділення найбільш значущих компонентів змісту висловлення дозволяють мовцеві по-різному

подати ту саму реальну картину: *Вітер кидав хвилі на берег; Вітром кинуто хвилі на берег; На берег кинуто хвилі на берег* і под.

Прийомам варіативного подання реальних ситуацій виступає комунікативна синонімія фрагментів речення, наприклад: *Діти пішли в ліс, щоб назбирати листя для гербарію* і *Діти пішли в ліс по листя для гербарію*.

Прийоми вираження рольових відношень у діалозі також стереотипізовані: варіанти вираження вибачення, прохання свідчать про кооперативні і некооперативні стратегії. Так, етична традиція визначає у вираженні прохання вживання не непрямого, а прямого мовленнєвого акту: *Вибачте* (а не *Вибачаюсь*) – з використанням форми наказового способу. Речення-прохання, навпаки, має регулярну форму непрямого мовленнєвого акту: *Ви не могли б мені допомогти?*

Наявні неочевидні способи вираження смислу висловлення, погляду мовця. Вони мають опертям відомі факти, усталені оцінки або думки мовця: *Він все-таки прийшов на бал*; думка мовця – «не повинен був приходити».

Засобом вираження С. м. кооперативної постають різні способи оцінки власного мовлення: вставні слова, лапки в листах і записках, слова на позначення власного змісту, наприклад (розмова двох знайомих): *Х. – Учора книгу про звірів загубив. – У. – Де ж тебе так ловили? Вибач, не те хотів сказати. Чи з портфеля випала? Чи десь виклав?* Тут мовець під час реакції-відповіді прогнозує реакцію адресата, намагається висловитися м'якше, делікатніше, усвідомлюючи недоцільність первинного варіанту. Важливим прийомом цілої низки тактик за С. м. кооперативної і некооперативної є мовчання. Мовчання може поставати еквівалентом репліки-твердження, обіцянки, прохання, згоди, очікування, запинки, оцінки. Демонстративне мовчання може мати афективну природу і за мету мати припинення розмови. «Багатозначне» мовчання може виражати тактику визначення ролей у розмові або соціально-рольових відношень. Функція мовчання в структурі діалогу очевидна з мовленнєвої ситуації. Особливим постає фонове мовчання, що виражає атмосферу солідарності в спілкуванні і згоди між співрозмовниками.

Стратегія (грецьк. *stratēgia* від *stratos* – війська + *agō* – веду) **мовленнєва людична** (лат. *ludus* – гра; прикм. від ім. *людема*) – стратегія, основу якої складає прагнення до задоволення лінгвокреативних потреб віртуальної мовної особистості, реалізується за допомогою мовленнєвої тактики скорочення комунікативної дистанції, створення гумористичного ефекту, епатування, обманутого очікування, а також рекреаційної і компететивної мовленнєвих тактик. Використання одиниць мовної гри – людем – у цьому разі підпорядковане таким проміжним завданням: пожвавити плин дискусії, знизити формальну тональність і надлишкову клішованість комунікації, підняти ступінь мовленнєвого ризику, подолати інертність спілкування, нейтралізувати статусні відмінності, здійснити комунікативну селекцію співрозмовників тощо.

Див.: *Людема*.

Стратегія (грец. *stratēgia* від *stratos* – війська + *agō* – веду) **спілкування** – характеристика когнітивного аспекту комунікації, найоптимальніша реалізація інтенцій адресанта щодо досягнення конкретної мети спілкування; вибір і контроль найбільш дієвих ходів спілкування, їхня гнучка видозміна в конкретній комунікативній ситуації. С. к. – складник програми планування, проведення й управління комунікативною дією для досягнення відповідного кооперативного результату, ефективності.

Див.: *Спілкування; Комунікація.*

Пор.: *Тактики комунікативні.*

Стратифікаційна вибірка (лат. *stratum* – шар + *facere* – робити) (англ. *stratified sample*) – див.: *Вибірка стратифікаційна.*

Стратифікація (лат. *stratum* – шар + *facere* – робити) **мови функційна** – утворення різновидів мови: мова науки, мова епічної поезії, мова епічної прози, мова драми, мова права, мова релігії і віросповідання тощо.

Стрижнєве слово словосполучення – те саме, що головне слово словосполучення.

Див.: *Слово словосполучення головне.*

Структиви – різновид мовленнєвих актів, що структурують інтеракцію, до яких належать дії, спрямовані на активізацію уваги слухача і прогнозування включення слухача як мовця, переривання мовця, зорієнтованими на збереження ролі мовця і перемикання теми діалогу. Мовленнєві сигнали зміни комунікативних ролей можуть поставати соціально орієнтованими. У цьому розрізі значне зацікавлення становить ілокутивний потенціал мовленнєвих дій (сигналів) зміни комунікативних ролей. Відомо, що найближче соціальне середовище здебільшого зсередини визначають структуру висловлення. Соціальна сфера цілком може визначати типи мовленнєвих дій у зміні комунікативних ролей. Про таку зміну інколи сигналізують мовленнєві дії директивного, еротативного і констативного характеру, поряд із якими розташовані мета комунікативні. Спроможний до самоорганізації дискурс містить засоби регулювання і структурування процесу комунікації. Такі метакомунікативні одиниці, які зараховують до розряду елементів дейксису дискурсу (дейксису тексту), уже розглядали Д. Вундерліх як *мовленнєвоорганізуювальні мовленнєві акти* (*redeorganisierende Sprechakte*), а Г. Ненне та Г. Ребок як *мовленнєві акти, що структурують інтеракцію* (*gesprächsstrukturierende Sprechakte*). Загалом такі мовленнєві акти є *структивами*. Структиви регулюють зміну комунікативних ролей, але регулюють її в різних соціальних сферах по-різному. Здебільшого суто метакомунікативні кроки, що ініціюють міну комунікативних ролей, тобто сигнали, де передавання ролі мовця постає темою кроку та об'єктом регулятивного впливу, зустрічаються регулярно у сфері інституційної комунікації, що вимагає дотримання відповідних норм і ритуалів. Прикладами постають фрази на зразок: *Слово надається*

наступному промовцеві. На вашу доповідь у вас 5 хвилин. Ви маєте право поставити два питання.

Асиметричні соціальні відношення (за антропологічними, соціокультурними або фаховими ознаками) дозволяє співрозмовникові з вищим соціальним статусом “регламентувати”, тобто зреалізувати “моніторинг” зміни комунікативних ролей в офіційному дискурсі і в неофіційному (пор.: розмова батька із сином). У подібних мовленнєвих кроках за способом ініціації зміни комунікативних ролей часто маніфестовані елементи соціального дейксису. У мовленнєвих сигналах зміни комунікативних ролей може міститися відносна інформація соціально-дейктичного характеру, що символічно позначає ступінь соціальної дистанції. Сюди належать насамперед граматизовані (аж до морфологічного ярусу) системи ввічливості (особливо в мовах Південно-Східної Азії). У європейських мовах соціально-дейктична інформація такого зразка виявна насамперед у соціальній різниці вжитку займенників однини у звертанні (-*Кажу!* – *Sprich!*; – *Кажіть, будь ласка!* – *Sprechen Sie bitte!*). У регулюванні зміни комунікативних ролей бере участь *абсолютна* інформація соціально-дейктичного характеру, зокрема й символи соціальних ролей комунікантів, яким властивий у цьому інституті особливий статус або особливі повноваження (authorized recipient (S. Levinson)). Так, інколи успішну зміну комунікативних ролей не можна забезпечити поза звертанням за титулом щодо монарха (*Baua Velichnoste! Eure Majestaet!*) та без відповідного поклону (жест, що супроводжує мовленнєвий крок).

Отже, структиви, що сигналізують зміну комунікативних ролей, в офіційному дискурсі здебільшого мають *прямий*, яскраво виражений характер. Цього вимагають норми спілкування, що не допускають двозначності у сприйнятті та розумінні відповідних мовленнєвих кроків. Особливо це торкається актів прямого “призначення” наступного мовця. У напівофіційному та неофіційному дискурсі, навпаки, домінують метакомунікативні сигнали, що *непрямо* регулюють передання комунікативної ролі. Добре знайомі комуніканти уникають “ритуалізованих” нормативних ходів, переважно для економії часу. Сюди належать метакомунікативні елементи, напівфункційні за своєю природою. Так, фрази на зразок *Знаєш...; Weisst du...; ... чи не так? ...правда? ...ja? ...nicht wahr? ...ne? ...gel?* тощо не лише реалізують зміну комунікативних ролей, але й підтримують реноме співрозмовника, контролюють канал передання інформації: *Mein Vater sah zu mir herueber. “Ich gehe morgen wieder zur Schule – so hast du gesagt, nicht wahr?” – “Ja.”* (B. Schlink). Соціальна детермінованість зміни комунікативних ролей уможливорює інтегрований підхід до вивчення феномена “передання або взяття” мовленнєвого кроку, що враховує наявність 1) суб’єкта (витворювача мовленнєвого сигналу), 2) об’єкта (його партнера за мовленнєвим спілкуванням, на якого через мовленнєвий сигнал справляється вплив), 3) параметри ситуації спілкування

(охоплюючи соціальні перемінні), 4) мету та 5) результат здійснення міні комунікативних ролей.

Див.: *Акт мовленнєвий*.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – 1) те саме, що будова мовної одиниці (див.: *Будова мовної одиниці*). **Структура слова. Структура речення. Структура словосполучення, Структура тексту**; 2) сукупність відношень і зв'язків між елементами (одиницями) мовної системи, що об'єднують їх у парадигми, опозиції, семантичні поля (парадигматична структура), та сукупність відношень між елементами (одиницями) у лінійних послідовностях (синтагматична структура (див.: *Синтагматика*)). Залежно від виду аналізованої одиниці розмежовують: **фонологічну структуру мови** (систему опозицій між фонемами), **синтаксичну структуру мови** (сукупність відношень між синтаксичними словами, словосполученнями, реченнями), **морфологічну структуру мови** (систему відношень між частинами мови) тощо.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **аргументна** (прикм. від ім. *аргумент*; лат. *argumentatio* – доказувати) – перелік аргументів, або учасників вияву стану чи реалізації дії, що можуть входити до комбінації певної реалізації з лексичної основи слова – здебільшого дієслова (див.: *Валентність*). Дієслово *помирати* виражає стан, у якому задіяний один учасник (*Хлопець помирає*), дієслово *кохати* виражає перебіг дії, що заангажує двох учасників (*Іванко кохає Катерину*), а дієслово типу *покласти* – трьох (*Іванко поклав книжку на стіл*). Аргументна структура є вихідним поняттям у конструкціях структур аргументів, досліджуваних у конструктивній граматиці (за Вивіяном Евансом).

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **вісьловлення синтаксична поверхнева** – оформлена за законами певної мови синтаксична одиниця, складники якої (місця у пропозиції) заповнені конкретними лексемами (аргументами) і пов'язані відповідними граматичними зв'язками.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **відкрита в складносурядному реченні** – структура відкрита в складносурядному реченні ґрунтується на а) перерахуванні; б) чергуванні; в) нерозмежуванні (будь-яка кількість предикативних частин).

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **глибінна** (англ. *deepstructure*) – у теорії трансформаційних породжувальних граматики – спосіб абстрактного опису побудови речення, який дозволяє відобразити смислову близькість речень, що мають одні й ті самі лексичні одиниці й розрізняються лише деякими граматичними значеннями; семантична структура речення, протиставлена поверхневій, або формальній структурі; у лінгвістиці

тексту – різні методи текстового аналізу, спрямовані на реконструкцію по-різному визначуваної глибинної структури тексту. Основу цього складає ідея, що за продукування тексту дотримуються певного латентного значення, про яке не завжди знає сам автор тексту. Це «значення» по-різному концептуалізують у різних теоретичних підходах. У наративній семіотиці йде мова про «фундаментальні цінності», а в теорії відмінностей говорять про латентну перцептивну структуру (поверхневу структуру).

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **емергентна** (прикм. від ім. *емергену*; англ. *emergence* – виникнення, поява нового від лат. *emergens (emergentis)* – той, що вибивається) / **Структура поняттєва** – постає в амальгаматі (див.: *Амальгамат формальний*) у сітці поняттєвої інтеграції в реалізації процесу поняттєвої інтеграції. То структура емергентна, або ж нова, тому що не виступає ознакою жодної з витворювачів сітки поняттєвої інтеграції вихідного простору (за Вівіяном Евансом).

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **закрита в складносурядному реченні** – структура закрита в складносурядному реченні ґрунтується на а) зіставленні; б) протиставленні; в) альтернації; г) градації; ґ) поясненні (двох предикативних частин).

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **значення грамеми** (грецьк. *hrameta (γραμμη)* – риска, абрис, мета) – виділення в граемі центральної та периферійної ділянок, площини стабільності і площини найбільшої варіативності. Ця структура називається *семантичною сіткою*.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **лексичного значення слів** **семна** – сукупність сем (див.: *Сема*) у їхній внутрішній ієрархічній організації. До складу сем власне-лексичного значення належать: **гіперсема** (архісема, родова сема), що позначає клас об'єктів і наявна в семній структурі всіх одиниць цього класу («колір», «птахи», «температура» тощо); **гіпосеми** (видові семи, диференційні семи), що позначають розрізнявальні видові ознаки предметів, явищ та ін. одного класу; **конотативні** семи, що виражають додаткові змістові та стилістичні відтінки, значення; **потенційні** семи, що виявляються тільки в контексті; **імовірні** семи, що постають лише в реальному контексті за оказіонального поєднання слів.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **ментальна** (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)* – розум, мислення) – функційно визначена, умовна структура свідомості, призначена для сприйняття, усвідомлення (інтерпретації), зберігання та опрацювання інформації; структура, на якій ґрунтується когнітивна діяльність.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **мови** – спосіб організації мовної системи, її внутрішня будова, тобто внутрішній порядок. Розмежують: 1) зовнішню структуру мови (просторова, часова і соціальна варіативність мови, зумовлена структурою суспільства, його функціонуванням, історією, культурою); 2) внутрішня структура мови, що складається з різних ярусів (рівнів) мови: звукового, лексико-семантичного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного; 3) ознака системи мови, сукупність відношень між елементами системи.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **однорідних членів речення** – взаємозв'язок частин блоку однорідних членів за смыслом і граматичними засобами. Граматичні значення блоку виражаються: 1) інтонуванням в усному мовленні; 2) сурядними сполучниками; 3) окремими лексико-граматичними засобами, зокрема: 1) інтонація перерахування наявна за безсполучниковості і сполучниковому зв'язку; 2) протиставна, розділова, зіставна інтонація супроводжується відповідними сполучниками; 3) структурно-семантична цілісність блоку виражається прийменниками, частками, формою множини поєднаних з блоком слів, наявністю спільного другорядного члена, спільним головним членом у словосполученні, спільною частиною в складеному присудку, наявністю узагальнювального слова тощо.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **поверхнева** – формальна структура речення, що складає лінійну послідовність елементів; спосіб конкретного опису синтаксичної побудови кожного окремого речення з його глибинних структур; **поверхнева структура** (англ. *surfacestructure*) – у лінгвістиці **тексту** – безпосередньо розпізнавані і впізнавані та легко доступні форми текстів. Мова йде про регулярно досліджувані традиційним способом аналізу тексту структури, тобто про такі очевидні феномени, як теми та лінгвістичні реалізації.

Див.: *Структура глибинна*.

Структура пропозиційна (прикм. від ім. *пропозиція*) – 1) те саме, що пропозиція (див.: *Пропозиція* (2)); 2) у **когнітивній семантиці** – найпоширеніший спосіб концептуальної організації знання у вигляді моделі певної сфери людського досвіду, де наявні елементи – аргументи і стрижневий предикат, що пов'язує ці аргументи, наведені їхні характеристики, виявлені зв'язки між ними. Семантичні відношення між аргументами постають як відповідні семантичні функції: *агенс*, *пацієнс*, *експерієнцер*, *бенефактив* тощо (див.: *Агенс*; *Пацієнс*; *Експерієнцер*; *Бенефактив*; *Результатив*; *Директив*; *Протагоніст*).

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення глибинна** – семантична структура речення, яка протиставляється поверхневій, або формальній структурі.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) – форма речення, у якій відсутні звиклі підмет і присудок, а наявні чітко протиставлені топік і коментар: *На дворі – мороз. Марійка – ах!*

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення поверхнєва** – формальна структура речення, що являє собою лінійну послідовність елементів.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення рольова** (прикм. від ім. *роль*) / **Структура речення актантно-рольова** – синтаксична структура речення, у якій форма підмета визначається його роллю в семантичній структурі: *Хлопчику дали олівець; У мене також є велосипед.*

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення семантична** (прикм. від ім. *семантика*) – мовне значення речення, що створюється взаємодією семантики структурної схеми речення й лексичних значень слів, які її заповнюють; абстрактне мовне значення речення, що є відношенням семантичних компонентів, які формуються взаємодією граматичних і лексичних значень членів речення; спосіб, форма вияву дійсності в мисленні й мові, пор.: «предмет думки та його ознака (за якістю, станом тощо)», «відношення між агенсом та об'єктом» і под. За відношенням до семантичної структури речення граматична (синтаксична) форма речення є формою форми.

Див. також: *Агенс; Пацієнс; Експерієнцер; Протагоніст; Директив; Фактитив; Локатив.*

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення синтаксична** (прикм. від ім. *синтаксис*) – сукупність відношень між відповідними словоформами в реченні: *Хлопець несе квіти* → між підметом і присудком (*Хлопець несе*) наявний предикативний синтаксичний зв'язок у формі координації, а між присудком і додатком (*несе квіти*) реалізований підрядний прислівний синтаксичний зв'язок у формі сильного керування

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **речення формально-синтаксична** (*формально + синтаксичний*) – форма речення, де підмет виражений формою називного відмінка, а присудок – дієсловом в особовій формі. У цьому разі присудок узгоджуваний із підметом у формах особи і числа, а форма називного відмінка підмета визначається присудком: *Голуби в тіні автомашин / І собі рятуються від спеки, / І асфальт виблискує від шин, / Й бомж із псом лежать біля аптеки* (Богдан Береза); розгляд речення у формально-граматичному аспекті з виявом особливостей синтаксичного зв'язку та простеженням лінійного розташування головних і другорядних членів речення.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **слóва морфологічна** (прикм. від ім. *морфологія*) – структура слова, якій властиваі дві основні властивості: 1) вільне вживання основи й афіксів (морфемна розчленованість); 2) включення слова в ту чи ту категорію, парадигму, в словотвірний ряд. Слово *книж-к-а* має морфемну розчленованість і морфологічну структуру. Слово *ліс* має тільки морфологічну структуру.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **слóва семантична** (прикм. від ім. *семантика*) / **Структура слóва смислова** – сукупність усіх взаємозумовлених лексичних значень (лексико-семантичних варіантів) слова, що постали епідигматично як наслідок, результат семантичної похідності.

Див.: *Епідигматика*.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **телескопічна** – у *дискурсології* – фрактальна форма, утворена посередництвом вкладання одних структур в інші.

Структура (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **фрактальна** – у *дискурсології* – сам подібна структура, утворювана шляхом процедур *рекурсії* і *дискурсії*.

Див.: *Редуплікація*; *Структура телескопічна*.

Структуралізм (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – напрям сучасної філософської думки, якому властиве прагнення до розкриття моделей, на яких ґрунтуються соціальні та культурні явища; мовознавчий напрям, що розглядає мову як чітко структуровану знакову систему і прагне до суворого (наближеного до математичних наук) формального її опису.

Структуралізм (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **американський** – див.: *Дескриптивізм*.

Структуралізм (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **данський** – див.: *Глосематика*.

Структуралізм (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **копенгагенський** – див.: *Глосематика*.

Структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **відкриті (ряді незáмкнуті)** – складні речення, що складаються з двох, трьох і більше предикативних частин, кількість яких потенційно може бути збільшена без зміни їхніх семантико-синтаксичних відношень, пор.: *Земля тремтить у млости, і ронить пелюстки, / і невідомі гості злітаються в садки* (Максим Рильський); *Таке розкішне над нами небо, і такі ми до безмежності молоді!* (Василь Шевчук); *Пеститься місячний промінь, / Лиже холодний сніг; / Чорною плямою комин / На білий килим ліг* (Микола Вороний); *Навколо шептала роса, ширилась аж до трав'яних утаємничених обрїїв воля; воля пахла живою вільгістю, міцним настоєм лугових трав і молодого сіна* (Валерій Шевчук); *Щодня приходили й відходили*

байдаки, вантажені рибою або різним крамом: майоріли турецькі фелюги і комбази, молдавські дуби, а іноді і італійські та долматські шхуни (Зінаїда Тулуб).

Див.: *Речення складносурядне відкритої структури; Речення складне безсполучникове відкритої структури.*

Структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **гнучкі** – складні речення, що допускають варіативність лінійного порядку їхніх складників – предикативних частин (препозиція, інтерпозиція, постпозиція): *То сонце світило яскраве, то хмара закривала сонце* (Володимир Винниченко) → *То хмара закривала сонце, то сонце світило яскраве; Коли Василь зайшов до хати, мати зажурено дивилася у вікно* (Микола Ярмолюк) → *Мати зажурено дивилась у вікно, коли Василь зайшов до хати; Наступила глибока осінь – птахи летіли у вирій* → *Птахи летіли у вирій – наступила глибока осінь.*

Структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **закриті (ряді замкнуті)** – складні речення, мінімальні конструкції яких складаються обов'язково з двох предикативних частин і не допускають збільшення їхньої кількості без зміни наявних відношень між ними: *Хмари плывуть весняні, а ліс ще й не думає прокидатись від зимового сну* (Н. Забіла); *Стало радісно в лісі: заспівали соловейки, прокинувся одуд* (Україна молода. – 2001. – 17 травня).

Див.: *Речення складносурядні закритої структури; Речення складні безсполучникові закритої структури.*

Структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **негнучкі** – складні речення, що не допускають переміщення їхніх складників – предикативних частин або інтерпозиції однієї частини щодо іншої: *Минула ніч, наступив тривожний і довгоочікуваний ранок* (Олекса Слісаренко); *Я зайшов у приймальню ректора, де сиділо багато людей* (Микола Федорчук).

Структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **складних речень гнучкі** – структури складних речень, що допускають різні варіанти порядку розташування предикативних частин: *Коли почалась злива, діти зайли до класу* (Євген Гуцало).

Див.: *Структури складні.*

Структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **складних речень негнучкі** – структури складних речень, у яких неможливе переставляння предикативних частин і вставлення однієї частини в іншу: *Наступила осінь, так що скоро птахи полетять у вирій.*

Структури (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **ядерні** – найпростіші синтаксичні структури, здатні передавати зміст поза контекстом, що виступають основою мовленнєвої діяльності і різноманітних конструктивних трансформацій. Ядерні структури,

набір яких у кожній мові постає граничним та охоплює порівняно незначну кількість одиниць, уможлиблює встановлення відношення структурної спільності між множинністю речень, різних за змістом, привести все розмаїття речень до кількох визначальних фундаментальних типів.

Структурна (прикм. від ім. *структура*) **лінгвістика** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – див.: *Лінгвістика структурна*.

Структурна (прикм. від ім. *структура*) **схема** (грецьк. *shēma* – образ, вид, форма) **простого речення** – див.: *Схема структурна простого речення*.

Структурна (прикм. від ім. *структура*) **схема** (грецьк. *shēma* – образ, вид, форма) **словосполучення** – див.: *Схема структурна словосполучення*.

Структурний (прикм. від ім. *структура*) **аспект** (лат. *aspectus* – погляд, вид) **вивчення речення** – див.: *Аспект вивчення речення структурний*.

Структурний (прикм. від ім. *структура*) **порядок слів** – див.: *Порядок слів структурний*.

Структурні (прикм. від ім. *структура*) **властивості членів речення** – див.: *Членів речення властивості структурні*.

Структурні (прикм. від ім. *структура*) **ознаки простого речення** – див.: *Ознаки простого речення структурні*.

Структурні (прикм. від ім. *структура*) **різновиди інфінітивного підмета** – див.: *Різновиди інфінітивного підмета структурні*.

Структурні (прикм. від ім. *структура*) **схеми** (грецьк. *shēma* – образ, вид, форма) – див.: *Схеми структурні*.

Структурно (присл. від прикм. *структурний*) **і семантично** (присл. від прикм. *семантичний*) **неповне речення** – див.: *Речення неповне структурно і семантично*.

Структурно (присл. від прикм. *структурний*) **і семантично** (присл. від прикм. *семантичний*) **факультативні** (прикм. від ім. *факультатив*) **члени речення** – див.: *Члени речення структурно і семантично факультативні*.

Структурно (присл. від прикм. *структурний*) **обов'язкові члени речення** – див.: *Члени речення структурнообов'язкові*.

Структурно (присл. від прикм. *структурний*) **повне і семантично** (присл. від прикм. *семантичний*) **неповне речення** – див.: *Речення структурно повне і семантично неповне*.

Структурно-семантичний (присл. від прикм. *структурний*; присл. від прикм. *семантичний*) **напрям у синтаксисі** (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) – див.: *Напрямок у синтаксисі структурно-семантичний*.

Структурно-семантичні (присл. від прикм. *структурний*; присл. від прикм. *семантичний*) **характеристики** (грецьк. *charaktēr* – риса, особливість + *-истика*) **складних речень та їхня класифікація** (лат. *classis* –

розряд + *facere* – робити) – див.: *Характеристики складних речень структурно-семантичні та їхня класифікація*.

Структурування (ім. від дієсл. *структурувати* + *-ання*) **функційних** (прикм. від ім. *функція*) **стілів** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **польовé** – наявність в кожного стилю центра і периферії. У центрі – тексти, що найповніше експлікують особливості певного функційного стилю, у сфері периферії – тексти з видозмінами і нашаруваннями, зокрема запозиченими з інших стилів. На периферії, у порубіжній площині наявні перетин і взаємодія стилів. Інколи говорять про картину стилів як концентричні кола (Лев Щерба).

Ступінь найвіщий тавтологічний (прикм. від ім. *тавтологія*) **(надлишковий)** – використання надлишковості як плеонастичного прийому: *найбільш оптимальний, наймиліша людина, найпрекрасніша зі всіх*.

Ступінь порівняння (ступені порівняння) – граматична категорія якісних прикметників і прислівників, що виражає відносну різницю між зумовленими ними предметами й процесами за ступенем тієї або іншої якості, властивої цим предметам і процесам, а також перевага одного предмета (процесу) над іншими щодо певної якості. Утворює протиставлення нульового (*смачний, зелений*), вищого (*смачніший, зеленіший*) і найвищого (*найсмачніший, найзеленіший*) ступенів. Ступені порівняння властиві прикметникам і прислівникам і виражаються за допомогою афіксів (*червоний – червон-іш-ий – най-червоніший*) або аналітично (*найбільш червоний*). **Ступенів порівняння категорія. Ступінь порівняння простій. Ступінь порівняння складній (ступінь порівняння описовий).**

Стягнення голосних / Контра́кція (лат. *contractio* – стягування) – спрощення сполук голосних, наслідком якого постає заміна двох голосних однією: *дикообраз* (з *дикообраз*), *Федір* (із *Феодор*, пор. *Теодор – Тодор*).

Стягнення семантичне (прикм. від ім. *семантика*) – включення семантики означення в семантику означуваного слова: *У мене тиск* (*тиск* у цьому разі означає «високий тиск»); *Він лежить в хірургічному відділенні з ногою* («з хворою ногою»); *Купи води* («фруктової води»). Містить відтінок невимушеності.

Суб... (<лат. *sub* – під) – префікс, що означає розміщення під чимось чи біля чогось, підпорядкованість.

Суб'єкт (лат. *subjectum* – підкладене) – 1) перший член логічного судження, предмет судження, на відміну від предиката, другого члена судження, що позначає ознаку предмета: *Хлопець працює цеху*. **Суб'єкт логічний** – те саме, що підмет логічний (див.: *Підмет*); компонент синтаксичної структури речення, який позначає носія ознаки або стану, джерело активності; у двоскладному реченні суб'єкт логічний може збігатися з підметом (*Студент слухає пісню*), може не збігатися і виступати у формі непрямого відмінка (*Сад доглядається учнями* – мало поширений в українській мові); 2) у **семантиці** – назва істоти; особа, на відміну від

об'єкта – назви неістоти. Не слід сплутувати з *підметом* – компонентом формальної структури речення; 3) інколи – як формально-семантична категорія синтаксису, що означає предмет або істоту, про які повідомляється у реченні; підмет: *Ліс співає свою весняну пісню*. **Суб'єкт граматичний** – те саме, що підмет граматичний (див.: *Підмет*); **Суб'єкт формальний** – те саме, що підмет формальний (див.: *Підмет*). **Суб'єкта відмінок** – те саме, що називний відмінок (див.: *Відмінок називний*); 4) тип денотативної ролі головного, першого учасника ситуації; 5) (діюча особа) предмет думки, щодо якого визначається й виділяється предикат.. **Суб'єкт психологічний** – те саме, що підмет психологічний (див.: *Підмет*). **Суб'єкт значеннєвий** – те саме, що підмет логічний (див.: *Підмет*). **Суб'єкта давальний** – див.: *Відмінок давальний*; **Суб'єкт дії** – те саме, що агенс (див.: *Агенс*).

Пор.: *Об'єкт*.

Суб'єкт (лат. *subjectum* – підкладене) **домінувальний** / **суб'єкт** (лат. *subjectum* – підкладене) **домінування** – другий суб'єкт – учасник ситуації, від якого залежать обставини існування протагоніста; виражається синтаксемами з прийменниками на зразок *під, під опікою, під пануванням*.

Суб'єкт (лат. *subjectum* – підкладене) **локативний** (лат. (*casus*) *locativus* – місцевий; прикм. від ім. *локатив*) – синтаксема з поєднанням суб'єктної ролі (агенса) і сирконстантної (локатива), тому що значення містить семантику місця і суб'єкта дії: *У лікарні дітей почали рятувати від отруєння* (Україна молода. – 2010. – 12 червня).

Суб'єкт (лат. *subjectum* – підкладене) **позначення комплексне** (прикм. від ім. *комплекс*) – вираження суб'єкта двома синтаксемами, що не перебувають між собою в синтаксичному зв'язку, але семантично співвідносних як ціле і частина, належність.

Суб'єктивні (лат. *subjectivus* – предметний) **чінники формування мовної свідомості** – див.: *Чинники формування мовної свідомості суб'єктивні* (лат. *subjectivus* – предметний).

Суб'єкція (лат. *subjectio* – підкидання) – побудова, у якій автор ставить питання або вводить особу, яка запитує, а потім відповідає на питання сам (або вводить особу, яка відповідає).

Див.: *Діалог внутрішній*.

Субкультура (лат. *sub* – під *cultura* – догляд, освіта, розвиток) – частина загальної культури, система відповідних цінностей, традицій, звичаїв, притаманних певній групі людей, що виокремлювана за певною ознакою: *етнічною, регіональною, класовою, віковою, гендерною, фаховою* і под.

Сублімація (лат. *sublimare* – вивищення) – вираження високих ідей у величній манері.

Див.: *Патетика; Бомбаст*.

Субординативний (*суб...* + лат. *ordinatio* – зведення до порядку) **зв'язок** – те саме, що підрядний зв'язок.

Див.: *Зв'язок підрядний*.

Субстантив (лат. *substantivum* – іменник) – те саме, що іменник.

Див.: *Іменник*.

Субстантивіація (лат. *substantivum* – іменник) – перехід різних слів до класу іменників. Унаслідок переходу змінюється парадигма: субстантиви включають здатність змінюватися за родами, а їхні узгоджувальні флексії, “успадковані” від прикметників і дієприкметників, стають синтаксично незалежними. Загалом розмежовують: 1) конверсія, перехід до класу іменників різних частин мови: *вартувий* (від прикм.) і под.; 2) різновид конверсії, безафіксний спосіб утворення відад’єктивних іменників, пор. субстантивати зі значенням особи: *хворий, сліпий*; найменування тварин: *членистоногі, парнокопитні, хоботні* та ін.; 3) перехід слів тієї чи тієї частини мови до класу іменників внаслідок набутої властивості вказувати на предмет. *С.* – один із безафіксних способів словотворення; утворення іменників внаслідок переходу слів із інших частин мови до класу іменників, тобто набуття синтаксичних властивостей і категорійного значення іменника. **Субстантивіація прикметників. Субстантивіація збірних числівників. Субстантивіація прислівників**, пор.: *військовий, знайомий, наречений, сліпий* тощо.

Субстантивіація (лат. *substantivum* – іменник) **епітета** (грецьк. *epitheton* – прикладання) – пропуск іменника з включенням його смислу в наявний щодо нього епітет: *До буденного слід ставитися серйозно і под.*

Субстантивіація (лат. *substantivum* – іменник) **літературна** – позначення особи характеризувальним прикметником, а не іменником: *Моя кохана, я кожну мить пам’ятаю стріч...* (В.Сосюра).

Субстантивне (прикм. від ім. *субстантив*) **число** – див.: *Число субстантивне*.

Субстантивно-атрибутивні (присл. від прикм. *субстантивний*; прикм. від ім. *атрибутив*) **речення** – див.: *Речення субстантивно-атрибутивні*.

Субстанція (лат. *substantia* – сутність) **семантична** (грецьк. *semantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – субстанція, яку має опертям граматична типологія, – універсальний, взаємоперекладний зміст. Порівняння граматичних показників дозволяє виявити в їхньому складі повторювані семантичні елементи: *граматичні атоми, складники* – *універсальний граматичний набір*.

Субституція (лат. *substitutio* – підстановка) – 1) заміщення одного мовного елемента іншим, переважно подібним за властивостями, за значенням; 2) спосіб запозичення за допомогою підстановки фонем рідної мови замість іншомовних (напр., укр. *комп’ютер* з англ. *computer*); 3) основний метод встановлення тотожності – відмінності мовних одиниць,

об'єднання їх у класи (розряди), визначення їхніх функційних властивостей тощо через їхню взаємозаміну в цій сукупності контекстів. Субституція фонетична. Субституція лексична, пор.: *Іван мій давній друг...* – *Іван мій давній колега...* – *Іван мій давній сусід* і под.

Субстрат (лат. *sub* – під і *stratum* – шар, пласт) – елементи мови (переважно корінного населення, витісненого з певної території), що проникли у мову-переможця у вигляді специфічних рис (напр., елементи гальського двадцятирічного рахунку у французькій мові); мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди витісненої місцевої мови, яка була поширеною на певній лінгвогеографічній території до приходу носіїв нової мови. С. передбачає таке контактування мов, коли одна мова перемагає іншу, при цьому в першій залишаються сліди поглинутої мови. С. виявляється на глибинному рівні мови (фонетичному, морфологічному, синтаксичному).

Див.: *Мова; Контакти мовні.*

Пор.: *Адстрат; Суперстрат.*

Суб'юнкція (лат. *sub* – під і *unctio*) – див.: *Епізевкис.*

Сугестант (лат. *suggestus* = *suggestum* – ораторська трибуна, висота) – у комунікативній лінгвістиці, психолінгвістиці (сугестивна лінгвістика) – той, хто підданий впливу іншого, навіюванню.

Пор.: *Сугестор.*

Сугестоген (лат. *suggestus* = *suggestum* – ораторська трибуна, висота) – у комунікативній лінгвістиці, психолінгвістиці (сугестивна лінгвістика) – лінгвальні маркери процесів викривлення (див.: *Дисторція*), упущення (див.: *Делеція*), узагальнення (див.: *Генералізація*).

Див.: *Сугестант; Сугестор.*

Сугестор (лат. *suggestus* = *suggestum* – ораторська трибуна, висота) – у комунікативній лінгвістиці, психолінгвістиці (сугестивна лінгвістика) – той, хто піддає впливу іншого, навіює.

Пор.: *Сугестант.*

Судження – 1) основна одиниця мислення, що складається із суб'єкта, предиката і зв'язки, виражається реченням і буває стверджувальною або заперечною. На відміну від С., речення може містити питання або спонування. С. – думка, що полягає у встановленні наявності / відсутності зв'язку між двома поняттями через ствердження або заперечення такого зв'язку. За логічною модальністю, судження поділяються на асерторичні (судження реальності), аподиктичні (судження необхідності), проблематичні (судження можливості) (за Імануїлом Кантом); 2) форма абстрактного мислення, що відбиває і фіксує наявність або відсутність зв'язку між предметом та його ознакою.

Сумбурність мовлення – смислова невпорядкованість або заплутаність: *У мене склалася доля так, що мені довелося з дружини успішного чоловіка-бізнесмена стати самою. Їдь до Америки, тому що тобі*

потрібно вивчити мову, тому що тобі треба подивитися світ, мені так сказав чоловік. Я поїхала, і я розумію, що я без телескрині жити не можу, мене просто відірвали з такого місця, де я була таким тінейджером популярним на київській телевізії, у мене там були свої фан-клуби, все ж модне там було. В результаті в Америці у мене був культурний шок, тому що я взагалі ніхто і мене ніхто не знає. Я потовстіла там знову, тому що ці постійні ... Це абсолютно була депресія, я пережила її. У мене є приклад однієї сім'ї з нових, які, поїхавши до США, повністю розчарувалися. Вона сіла за кермо, потім за нею пішов її чоловік, вони пропрацювали так два роки і тепер у них, слава Богу, все стало на рейки. Мені також не страшно сісти за кермо (З виступу на телевізії).

Супер... (лат. *super* ... – зверху, над) – префікс, що означає: 1) головний; 2) високий ступінь ознаки, якості або підвищеної, посиленої дії; 3) розташований зверху, над чим-небудь.

Супербілоквєнція (лат. *super* ... – зверху, над + *білоквєнція*) – пихате мовлення.

Супер'єкція (лат. *super* ... – зверху, над + *jectio*) – див.: **Гіпербола**.

Суперлатів (лат. *superlativus* – найвищий) – різновид складеної форми найвищого ступеня ознаки, вираженої шляхом порівняння її з тією самою ознакою всіх предметів цієї категорії за допомогою простої форми найвищого ступеня з префіксом *най-* та суфіксом *-іш(ий)*. Регулярною для нього є постпозитивний вияв активної валентності, що заповнюється применников-іменниковою конструкцією типу *з,серед, з-поміж* + родовий відмінок іменника (*найкращий з учнів*); денотативна роль предикатного або сирконстантного типу: *Брат любив старшу сестру більше за всіх*.

Суперсегментний (лат. *super* ... – зверху, над+ *сегментний*) / **Просодійний** (прикм. від ім. *просодія*) **рівень** – див.: **Рівень суперсегментний**.

Суперсегментні (лат. *super* ... – зверху, над+ *сегментний*) **одиниці** – див.: **Одиниці суперсегментні**.

Суперстрат (лат. *super* – зверху, над і *stratum* – шар, пласт; *superstratum* – верхній шар) – мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над котрою вона нашарувалася; сліди мови чужинців, асимільованих корінним населенням; нашарування мови зайшлого населення в мові корінного етносу, який, поглинаючи пришельців, асимілює і їхню мову, але вона виявляється своїми елементами насамперед на фонетичному і граматичному рівнях; елементи мови-зайди, не засвоєної на певній території, але такої, що справила вплив на місцеву мову у вигляді специфічних рис, засвоєних місцевим населенням (напр., французька лексика в англійській мові).

Див.: **Мова; Контакти мовні**.

Пор.: **Адстрат; Субстрат**.

Суперструктура (лат. *super* – зверху, над + *структура*) – у когнітивній лінгвістиці – за Т. ван Дейком, конвенційна когнітивна схема тексти, мовленнєвого жанру.

Суперфункція (лат. *super* – зверху, над + *функція*; *superfunction*; франц. *superfonction*) – наближена до поняття **макрофункція** (див.: **Макрофункція**). Крім прагматичних функцій нагадування (*rappel*), питання, твердження, повтор, вказівка тощо, наявні ще **прагматичні суперфункції** (*superfonctions pragmatiques*): *згода, доказ і підтвердження, виправлення, незгода й опротестування, критика і заперечення (accord, justification (et preuve), concession, rectification, désaccord (et contestation), critique, objection)*.

Супідрядність – формально-синтаксичні відношення між двома або кількома другорядними членами речення чи компонентами складного словосполучення, а також між підрядними частинами в межах складнопідрядного, що підпорядковуються тій самій головній частині. **За особливостями вияву розмежовують: супідрядність неоднорідну та супідрядність однорідну. Супідрядність неоднорідна** – підпорядкування різних за значенням залежних компонентів стрижневого в певному словосполученні або різних за значенням підрядних предикативних частин головній в ускладненому складному реченні: *захоплено писати лист; Якщо в учителя немає справжнього такту, тому що він його не сформував у собі, йому слід відразу задуматися* (Василь Сухомлинський); **супідрядність однорідна** – підпорядкування однакових за значенням залежних компонентів головному в тому чи іншому словосполученні та однакових за значенням підрядних предикативних частин головній в ускладненому складному реченні: *шафа для зошитів і книг; Стоїш перед вранішнім лісом і здається, що його мелодії не буде кінця, що його спокій переливатиметься до тебе в душу, що життєвий лісовий простір безмежний* (Анатолій Яна).

Див. також: **Речення складнопідрядне з однорідною супідрядністю; Речення складнопідрядне з неоднорідною супідрядністю.**

Супін (досягальний спосіб) – незмінна дієслівна форма, вживана в старослов'янській та в інших індоєвропейських мовах на позначення мети при дієсловах руху: *Идмь рыбь лов – Йду ловити рибу.*

Суплетивізм / Суплетивація (лат. *suppletivus* – доповнювальний) (заміщення, сплєтення) – спосіб вираження граматичного значення за допомогою поєднання в один словозмінний ряд різних коренів (напр., українське *я – мене, брати – взяти, гарний – кращий*, англ. *go – went*, нім. *sein – war*); утворення форм того самого слова від різних коренів або різних основ, розходження між якими виходять за межі чергувань (*гарний – кращий*).

Суржик – мовлення, у якому штучно об'єднані без дотримання літературних норм елементи різних мов (пор., наприклад, біл. *трясянка і под.*); мішана форма українсько-російського мовлення як результат двомовності і взаємної інтерференції. Показник низького рівня культури

мовлення особи; мовний покруч, мішанина двох мов. Суржик в українській мові постав як наслідок тривалого проведення політики русифікації. Інколи таке мовлення нагадує мовленнєвий потік, за яким важко встановити домінування українського чи російського компонента, пор.: ненормативно: *Я рахую, що, не дивлячись на погодні умови, наша команда готова прийняти участь у цих відповідальних змаганнях* і нормативно: *Я вважаю, що попри погодні умови наша команда готова взяти участь у цих відповідальних змаганнях*. Якщо тиск російськомовного середовища буде активізовано, це зумовить масовий вияв інтерференції.

Сурсів (англ. *sursyv*) – компонент семантико-синтаксичної структури речення на позначення джерела інформації або сенсорного сприйняття; денотативна роль ситуантного типу – джерело ситуації, ціле, звідки береться частина: *Чого вартує тільки епіграф з Шевченка, де вичерпно охарактеризовано стан психічного виміру душі* (Іван Дзюба).

Сурядний зв'язок – те саме, що сурядність.

Див.: *Сурядність*.

Сурядність (сурядний зв'язок) – синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними компонентами (відсутня детермінація, немає стрижневого і залежного компонентів) у словосполученні (*зелений, але достigliй*) або членами простого речення (*Син відчинив двері і переступив поріг, зупинившись перед іконами і перехрестився перед Богородицею та святим Миколою* (Улас Самчук)) чи предикативними частинами складного речення (*Край села спинилося дві тополі, і тепер думали вони, куди їм податися* (Молодь України. – 2001. – 1 липня)), коли наявні компоненти відіграють активну роль у створенні синтаксичної конструкції (пор.: *Підрядність*). Засобом вираження сурядного синтаксичного зв'язку є сполучники (пор.: *Безсполучниковість*). За безсполучникового вияву сурядності відсутнє формальне вираження такого зв'язку, що компенсується відповідною інтонацією: *Вітер тихо гойдає човен, хвиля розхитує його весла* (Анатолій Яна).

Суспензія (лат. *suspensio* – підвішування) – мовленнєвий прийом створення напруженого очікування продовження оповіді.

Див.: *Ретардація; Розрядка*.

Сустентація (лат. *sustenatio* – уповільнення) (**уповільнення**) – затримка в середині фрази, висловлення з метою викликати у слухача здогадки, сумніву щодо продовження й потім дати несподіване продовження або кінець. Різновид ефекту обманутого очікування: *Гарно ти співаєш!.. А якби перестав, було б ще краще!; Той, хто стане її чоловіком, Буде найщасливішим з-поміж усіх людей... на певний час*.

Сутність слова парадигматична (прикм. від ім. *парадигма*) – 1) наявність у слова інтегральних ознак: узагальненості та нелінійності; 2) система усіх граматичних форм (словоформ) слова зі спільною для них основою. Структура парадигми слова визначується його належністю до тієї чи

тієї частини мови, набором і характером його граматичних категорій. Через парадигму граматичних форм слово входить у систему слів того самого граматичного класу, утворюючи поняття *лексеми*.

Сутності – означальні – сегменти і суперсегментні одиниці, що безпосередньо спостережувані та сприйняті.

Суфігований – приєднаний у вигляді (абояк) суфікса; що став суфіксом.

Суфікс (лат. *suffixus* – прикріплений) (**внутрішній суфікс**) – афікс, прикріплений після кореня (напр., *маленький, програвач*); службова небов'язкова морфема у слові, що займає постпозицію щодо кореня або іншого суфікса, має словотвірне (здебільшого) або граматичне значення і виконує переважно словотвірну чи формозмінну (інколи) функцію. **Суфікс живий. Суфікс непродуктивний. Суфікс належності. Суфікс продуктивний. Суфікс складний. Суфікс суб'єктивної оцінки. Суфікс стану. Суфікс інверсійний** – дієслівний суфікс в африканських мовах зі значенням протилежної дії. **Постфікс із дериваційним значенням. Суфікс тимчасовий. Суфікс пестливий. Суфікс основотвірний. Суфікс оцінний. Суфікс зневажливий. Суфікс приналежності. Суфікс словотвірний. Суфікс збільшувальний. Суфікс зменшувально-пестливий. Суфікс зменшувальний. Суфікс агентивний** – суфікс, за допомогою якого утворюється слово, що позначає агента. **Суфікс кореневий** – тесаме, що детермінатив. **Суфікс напрямний** – те саме, що директивний. **Суфікс розширений** – суфікс, що збільшився внаслідок перерозкладу. **Суфікс тематичний**. Суфікс словотвірний – суфікс, що є самостійним засобом творення окремих слів: *явір* → *явор-ин-а*; *шпак* → *шпач-ок* та ін. С. словотвірний може поставати засобом творення слів у комплексі, в поєднанні з іншими афіксами: префіксально-суфіксальний, суфіксально-постфіксальний, префіксально-суфіксально-постфіксальний, складально-суфіксальний способи словотвору). Суфікс словозмінний – суфікс, що виступає засобом творення несинтаксичних форм слова: *теля* → *тел-ят-и*, *червоний* → *червон-ий-ий* і под. Суфікси, що займають позицію перед закінченням, мають низку структурних особливостей: 1) нерозривно злиті із закінченням, унаслідок чого утворюють з останнім цілісний формант: *дерев-ц(е)*; 2) разом із закінченнями прогнозують віднесення слова до тієї чи тієї частини мови, типу відмінювання або дієвідмінювання: *лікар-к(а)* – іменник жіночого роду, однини, називного відмінка; 3) приєднуються до основи словоформи, в силу чого змінюється частиномовна належність похідного слова: *зелений* – *зелень* (нульовий суфікс); слово може залишатися у складі тієї самої частини мови: *ліс* – *лісник*.

Суфіксальний (прикм. від ім. *суфікс*) – утворення суфіксальне. **Утворення іменників суфіксальне. Утворення слів суфіксальне. Слово суфіксальне. Словотвір суфіксальний. Частина слова суфіксальна.**

Елемент суфіксальний. База суфіксальна – див.: *База*. Морфема суфіксальна – те саме, що суфікс – див.: *Суфікс*.

Суфіксально-постфіксальний спосіб словотворення – див.: *Спосіб словотворення суфіксально-постфіксальний*.

Суфіксально-префіксальний – такий, що поєднує суфіксацію із префіксацією або має у своєму складі суфікси й префікси. **Слово суфіксально-префіксальне.** **Словотвір суфіксально-префіксальний.** **Тип морфологічного словотвору суфіксально-префіксальний.**

Суфіксація (лат. *suffixus* – прикріплений + *-ація*) – один із суто афіксальних способів творення нових слів або граматичних форм приєднанням суфіксів до кореня чи основи слова. Суфіксація як спосіб словотвору, пор.: *лев* → *лев-ен-я*, *викладач* → *викладач-к-а*, *вимикати* → *вимик-ач*, *зброя* → *збро[j-а]р*, *лист* → *лист-ок*, *мати* → *мат-ус-я* та ін.; приєднання суфіксів до кореня та основи як спосіб слово- та формотвору. С. поширена в утворенні різних частин мови. Формант при С. може бути формально вираженим і нульовим.

Синонім: *Спосіб словотворення суфіксальний*.

Суфіксація (лат. *suffixus* – прикріплений + *-ація*) **нульова** – різновид суфіксального словотворення.

Суфікси (лат. *suffixus* – прикріплений) **словозмінні** – суфікси, що виступають засобом утворення несинтаксичних форм слова; зазвичай зустрічаються у формах дієслова та ступенів порівняння прикметників. Здебільшого вважають, що їхній список граничний: 1) суфікс минулого часу -*в-*: *співа-в*; 2) суфікс -*м-* у формі майбутнього часу недоконаного виду: *співати-м-у*; 3) суфікси дієприслівників доконаного / недоконаного виду: -*учи(-ючи-)*, -*ши* та ін.; 3) суфікси дієприкметників активного і пасивного стану: -*н-* (-*ен-*), -*т-* і под.; 4) суфікси вищого ступеня порівняння прикметників -*ш(-іш-)* тощо; 5) суфікси четвертої відміни іменників середнього роду: -*ат-* (-*ят-*), -*ен-*.

Суфікси (лат. *suffixus* – прикріплений) **словотвірні** – суфікси, що виконують словотвірну функцію і які змінюють лексичне значення. Порівняно з коренем їм притаманне додаткове, абстрагованіше значення: *бандура* – *бандур-ист*. Іменник бандурист має словотвірне значення особи щодо знаряддя дії бандура. Словотвірне значення може виступати загальним, типовим, частковим. Зазвичай виділяють типове, інваріантне значення, властиве для словотвірного типу: однотипні іменники, утворені за допомогою суфікса -*ист*, модифікуються, зокрема, як особа: *пейзаж* – *пейзажист*. Два часткових значення – це модифікації інваріантного, загального, типового значення, що виступають варіантами інваріантного значення.

Суфікси (лат. *suffixus* – прикріплений) **формотвірні** (прикм. від ім. *формотвір*) – традиційно до С. ф. відносять афікси інфінітива -*ти*, -*ть* з наголошенням, що 1) вони зустрічаються в незмінюваних словоформах:

віршувати, грати, переказувати; 2) не виражають синтаксичних відношень між словами в реченні. Інколи такі суфікси кваліфікують, як закінчення, що мотивовано і структурно, і семантично: а) афікс *-ти, -ть* постає засобом утворення граматичної форми інфінітива; б) значення цього афікса за ступенем абстрагування наближається до граматичного значення закінчення; в) заміна афікса *-ти, -ть* іншими афіксами зумовлює зміну граматичної форми слова та її значення; г) не входить до складу основи словоформи.

Суфіксоїд (лат. *suffixus* – прикріплений + *-oid*) – коренева морфема, що виступає в низці слів як суфікс; різновид афіксоїда типу *-філ, -мен*, пор. *слов'янофіл, бібліофіл; бізнесмен, шоумен* тощо.

Сфэра (грецьк. *sphaira* – шар) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) – певна площина дійсності, у межах якої комунікативна поведінка людини має відносно стандартизовані форми (*спілкування з незнайомим, колегами, у школі чи вузі, транспорті, поліклініці, кафе* тощо). С.к. у широкому сенсі можна вважати комунікативною ситуацією.

Див.: *Спілкування; Комунікація*.

Сфэра (грецьк. *sphaira* – шар) **проблэмна** (прикм. від ім. *проблема*) – у **прикладній (корпусній) лінгвістиці** – сфера реалізації мовної системи, що містить феномени, що мають бути описувані.

Див. також: *Корпус даних*.

Сфэра (грецьк. *sphaira* – шар) **спілкування** – взаємопов'язаний комплекс ситуацій і тем спілкування, видів мовленнєвої діяльності, зумовлений потребами комунікації; «зони» комунікації, що історично склалися й відрізняються мотивами, цілями, формами та засобами мовного коду. Наявні такі сфери спілкування: *професійно-виробнича, навчально-виробнича, соціально-побутова, соціально-культурна, суспільно-політична, релігійна, естетична*.

Сфрагіда (грецьк. *shyrags* – печатка) – згадка прозаїком, поетом свого імені у власному творі; позначення себе мовцем за прізвиськом або за ім'ям як третьої особи: *Мені легше, ніж усім, – я Маяковський. Сиджу і їм шматок кінський* (Володимир Маяковський).

Схэма (грецьк. *shēma* – образ, вид, форма) – у **когнітивній лінгвістиці** – мисленнєвий зразок предмета або явища, що мають просторово-контурний характер. Пор., наприклад: *схематичну уяву телефону загалом, будинку, траєкторії руху, загальні контури автомобіля, загальні контури кімнати* і под.

Схэма (грецьк. *shēma* – образ, вид, форма) **Калі** (таблиця Калі) – у **прикладній лінгвістиці** – квадратна таблиця множення довільного граничного групонда. Його побудова служить суворим математичним доказом групової природи тієї чи іншої сукупності елементів.

Схэма (грецьк. *shēma* – образ, вид, форма) **морфэмного** (прикм. від ім. *морфема*) **аналізу** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – загальна С. м. а. виглядає так: спочатку визначається лексичне значення аналізованого

слова за тлумачним словником. Потім здійснюється структурне членування слова з кінця за таким порядком: 1) **частина мови аналізованого слова** – змінювана (як змінюється) / незмінювана; 2) **характеристика закінчення (флексії)**: а) за характером формального вираження; б) за характером відношення до варіювання – заявлене одним варіантом або набором варіантів; в) за функцією – словозмінне/синкретичне; г) за характером граматичного значення залежно від належності до тієї чи тієї частини мови; 3) **характеристика основ**: а) за функцією – основа словоформи / основа слова; б) за структурою: б₁) членована / нечленована; б₂) проста/складна; б₃) переривна/непереривна; 4) **характеристика кореня**: а) за ступенем самостійності у вираженні значення – вільний / зв'язаний / напівзв'язаний; б) за характером значення – предметний / процесуальний / ознаковий (якісна / кількісна ознака); в) за характером варіювання; г) за наявністю / відсутністю чергування; г) за функцією – словозмінні / словотвірні / синкретичні; д) за стилістичним забарвленням; 5) **характеристика суфіксів**: а) за структурою – похідні / непохідні; б) за функцією – словозмінні / словотвірні; в) за значенням; б) **характеристика префіксів**: а) за структурою – похідні / непохідні; б) за функцією – словозмінні / словотвірні / синкретичні; в) за характером значення; г) за спроможністю відтворюватися в мовленні; г) за стилістичним забарвленням: спроможністю до відтворюваності в мовленні; д) за стилістичним забарвленням; 7) **характеристика постфіксів**: а) за функцією – словотвірні / словозмінні; б) за характером значення – граматичні (множинність, пасивність) / словотвірні (зворотність, неозначеність); 8) інтерфікси, їхні типи і функції – єднальні, “неозначені прокладки”, що сприяють утворенню слова; 9) **умовні позначення лінійної послідовності морфів**: а) закінчення; б) основа слова (словоформи); в) суфікс; г) корінь слова; г) префікс; д) постфікс; е) інтерфікс; е) нульовий суфікс.

Схёма (грецьк. *shēma* – образ, вид, форма) **словотвірного аналізу** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – схема словотвірного аналізу має таку послідовність: 1) частина мови аналізованого слова; 2) мотиваційне слово; 3) тип мотивації: а) повна або часткова (з указівкою виду мотивації); б) одинична або множинна мотивація; 4) твірна база; 5) словотвірний формант; 6) тип форманта: а) афіксальний; б) безафіксний; 7) морфологічне явище в утворенні деривата; 8) спосіб утворення; 9) словотвірне значення деривата; 10) тип похідного слова: а) лексичний; б) синтаксичний дериват; 11) словотвірна модель (навести кілька прикладів); 12) характеристика словотвірної моделі з погляду її продуктивності / непродуктивності.

Схёма (грецьк. *shēma* – образ, вид, форма) **структурна** (прикм. від ім. *структура*) **простого речення** – елементарний абстрагований зразок, що охоплює мінімум компонентів, необхідних для побудови речення. У реченні наявні і відтворювані, і витворювані мовцем елементи. Відтворювані компоненти структури речення не вільно утворюються мовцем і є

конститутивними елементами речення, становлячи його **предикативний мінімум**. Останній необхідний для того, щоб речення було граматично оформлене за законами певної мови. Ширший набір компонентів речення необхідний для семантичної реалізації речення, для його існування як змістового повідомлення.

Комплекс компонентів речення, необхідних для формування його смислової довершеності, називають **номінативним мінімумом**, напр.: *Учитель працює*. Так, при інфінітиві обов'язковою є наявність давального суб'єкта: *Йому чергувати*; при запереченні – родового об'єкта / суб'єкта: *Немає давно снігу*; при локативних дієсловах – локатива (форма М. в.): *Хлопець давно перебуває на відпочинку*. У визначенні структурної схеми речення можна виходити із **предикативного мінімуму** (так званий вузький підхід). Тоді до структурної схеми не входять усі прислівні поширювачі, навіть передбачувані та обов'язкові. У цьому разі розвинуто традиційне чітке розмежування головних і другорядних членів речення з опорою на визначення відтворюваних компонентів речення – носіїв предикативності.

За **номінативного підходу** важливою є не тільки формальна організація речення, але і його смислова завершеність. Тоді структурна схема виявляється обширнішою, пор.: $N_1 V_f$ – тільки *Птахи прилетіли, Хлопці опинилися в лісі* – $N_1 V_f N_{2loc} / Adv_{loc}$ (де N_{2loc} – будь-яка іменниково-прийменникова конструкція зі значенням місця дії; Adv_{loc} – локативний прислівник). Важливим є визначення **компонентів структурної схеми простого речення**. За **предикативного мінімуму** вони охоплюють компоненти трьох планів: 1) показники предикативності (відмінювані форми дієслова (V_f), інфінітив (Inf), відмінювані форми зв'язки-дієслова (Con_f)). Формальні реалізації зв'язки не виступають самостійними компонентами структурної схеми, оскільки не можуть одні створити мінімальне просте речення. У відмінюваних форм дієслова рід і число або особа у складі структурних схем варіативні; 2) іменникові форми, які разом із дієсловом-зв'язкою утворюють єдиний синтаксичний комплекс – форми Н. та Ор. відмінків (N_1 / N_5), а також безприйменникові та прийменникові форми будь-якого відмінка іменника (N_2), форми прикметника, дієприкметника (Adj_1 / Adj_5), інфінітива (Inf); 3) індекси форм дієслова або зв'язки – показники числа, особи, роду тощо. **Типи структурних схем простого речення за предикативного мінімуму** фіксують тільки специфічні факти синтаксичної організації речення. Список мінімальних структурних схем окреслює формальний апарат речення, його конкретно-мовні форми. Мінімальні структурні схеми за своїм складом дорівнюють предикативному мінімуму речення, за своїм виявом вони можуть бути **однокомпонентними** та **двокомпонентними**. **Однокомпонентні** мінімальні структурні схеми утворюються такими компонентами предикативного мінімуму, що є не варіативними щодо узгоджуваних морфологічних категорій. **Двокомпонентні** мінімальні структурні схеми простого речення, крім

предикативного центру, включають ще інші компоненти (іменник або інфінітив). **Мінімальні структурні схеми українських речень об'єднуються у три блоки**, які різняться між собою кількістю компонентів (однокомпонентні та двокомпонентні) і за формою одного з двох компонентів (номінативні та інфінітивні двоскладні речення). **Перший блок, двокомпонентний номінативний**, реалізовані такими структурними мінімальними схемами (їхні валентні різновиди в трикомпонентному, чотирикомпонентному семантичному обсязі): 1) N_1V_f або $S_{n1}V_f$ (де S_{n1} – іменник у Н. в.) – *Птахи прилетіли; Зеленіють дерева; Наступає весна; Течуть ріки*; 2) $N_1\text{Cop}_f\text{Adj}_{1/5}$ – *Ніч була тиха; Ніч була тихою; Зима була морозна; Зима була морозною*; 3) $N_1\text{Cop}_fN_{1/5}$ – *Брат став учитель; Брат став учителем; Дівчина була тут бригадир; Дівчина була тут бригадиром*; 4) $N_1\text{Cop}_fN_{2pr}/\text{Adv}_{pr}$ – *Цей ліс без ялин. Зал в огнях, кружляють пари* (Володимир Сосюра); *Дівчина була доброго рибальського роду* (Олександр Довженко). **Другий блок, двокомпонентний інфінітивний** – його характерною ознакою виступає темотвірний вияв інфінітива, ремотвірними компонентами можуть виступати відмінювані форми дієслова, іменникові, прикметникові, дієприкметникові, прислівникові компоненти: 1) $\text{Inf}V_f$ – *Наступати забороняється*; 2) $\text{Inf}\text{Cop}_f\text{Adj}_{f1/5}$ – *Вмовляти його було зайвим; Мандрувати не було звичайним*; 3) $\text{Inf}\text{Cop}_fN_{1/5}$ – *Дотелефонуватися – велика проблема / Дотелефонуватися було великою проблемою; Приїхати вчасно до села – великий успіх. Приїхати вчасно до села було великим успіхом*; 4) $\text{Inf}\text{Cop}_fN_{2pr}/\text{Adv}_{pr}$ – *Працювати було не в моїх правилах*; 5) $\text{Inf}\text{Cop}_f\text{Inf}$ – *Жити – вічно працювати; Навчати – постійно удосконалювати себе*. **Третій блок, однокомпонентний**, охоплює реалізацію єдиного головного члена речення: 1) $V_{fs3/n}$ – *Світає* (Тарас Шевченко); *А завтра, як почне світати, – готово військо виступати...* (Іван Котляревський); 2) V_{fp13} – *Латину тільки що сказали, що од Енея єсть послі* (Іван Котляревський); 3) $\text{Cop}_{fs3/n}\text{Praed}_{-no/-to}$ – *Листоношу було кинуте на пісок, на плечі й ноги йому сіли німці, розлютовані з того, що їх обдурено* (Юрій Яновський); 4) $\text{Cop}_{fs3/n}N_{2...pr}/\text{Adv}_{pr}$ – *Нехай буде й по-твоєму* (Володимир Самійленко); *Було вже далеко за північ, коли вони вступили в село і потривожили всіх людей* (Іван Вершигора); 5) $\text{Cop}_{fp13}\text{Adj}_{fp1}$ – *Йому були раді, привітали, нагодували і тільки потім зачали розпитувати* (Олекса Слісаренко); 6) $\text{Cop}_{fp1}N_{2...pr}/\text{Adv}_{pr}$ – *Від нього були у захопленні* (Валер'ян Підмогильний); *З ним у будь-якій ситуації було дуже просто* (Ярослав Мельник); 7) Cop_fN_1 – *Вечір. Зорі в небозводі. Блиск над синіми снігами* (Павло Тичина); *Велике місто. Будинки високі. Людей тих – без ліку!* (Леся Українка); *Осінь. Похмурий час. Перший мороз. Листопад* (Петро Дорошко); *Зоря... Цвіти... І гай, і поле... Над ставом верби золоті* (Володимир Сосюра); *Вечір. Спалах зорі. Золота долина. Перехрестя доріг. Молода калина* (Олесь Лупій).

За номінативного мінімуму встановлюють типи поширювачів структурних схем простого речення, що забезпечують смислову

достатність речення (номінативний мінімум). За своєю семантикою вони бувають **суб'єктні, об'єктній адвербіальні**. **Суб'єктний компонент** послідовно реалізується в однокомпонентних структурних мінімальних схемах на позначення певного стану предмета або дії фізичних сил природи. Такі схеми в номінативному вияві включають позицію непрямого відмінка іменника із суб'єктним значенням: *Йому завжди щастить*; *Вітром зірвало листя*; *Мені добре*; *Батькові не спиться*. До них прилягають речення типу *Світає*. *Смеркає*. *Морозить*. *Дощить*. *Мрячить*, що не вимагають формального заповнення суб'єкта. **Об'єктний компонент** є обов'язковим у структурних схемах простого речення з двома учасниками: активним (суб'єкт) і пасивним (об'єкт). Пасивний учасник дії виражений відмінковою формою з об'єктним значенням. Такі речення утворювані перехідними дієсловами, зрідка непрямо-перехідними: *Народ вірив у перемогу*; *Мати сумувала за сином*; *Петро повернув гроші Миколі*. Форма об'єктного компонента завжди передбачена предикативним центром речення і є валентно зумовленою. **Адвербіальний компонент** виступає обов'язковим у таких структурних мінімальних схемах простого речення, де предикативний центр поза адвербіальним компонентом є семантично недостатнім. Особливо це стосується локативних дієслів: *Син знаходився на відпочинку*; *Штаб розташувався у селі*; *Молоді оселилися у бабусі*. Інколи таким адвербіальним компонентом може бути форма із семантикою темпоральності: *Так хлопці провели два тривожних дні* (Валер'ян Підмогильний).

Схе́ма (грецьк. *shēta* – образ, вид, форма) **структу́рна** (прикм. від ім. *структура*) **складно́го рече́ння** – абстрагований зразок, за яким структуровані мінімальні конструкції складних речень певного типу – складносурядні (див. також: *Речення складносурядне семантично елементарне*; *Речення складносурядне формально елементарне*), складнопідрядні (див. також: *Речення складнопідрядне семантично елементарне*; *Речення складнопідрядне формально елементарне*), безсполучникові (див. також: *Речення безсполучникове семантично елементарне*; *Речення безсполучникове формально елементарне*). Структурна схема складного речення охоплює такі конструктивні компоненти: 1) потенційну кількість компонентів (предикативних частин) складного речення з урахуванням відкритості / закритості структури; 2) вид синтаксичного зв'язку між предикативними частинами складного речення та засоби зв'язку цих частин; 3) особливості будови складників – предикативних частин складного речення з урахуванням їхніх лексичних і граматичних особливостей для того, щоб такі предикативні частини могли виступати частинами складного речення, побудованого за певною структурною схемою (див.: *Схема структурна простого речення*); 4) лінійний порядок частин складного речення (*гнучкість / негнучкість, зв'язність / незв'язність структури*).

Схе́ма (грецьк. *shēma* – образ, вид, форма) **структу́рна** (прикм. від ім. *структура*) **словосполу́чення** – 1) абстрагований зразок словосполучення мінімальної конструкції, що виявляє кількість і характер його складників (у частиномовних термінах), напрям та різновид синтаксичного зв'язку між цими компонентами та їхній лінійний порядок; 2) символічний вияв словосполучення в термінах парадигматичних класів слів (частин мови), позиційно та комбінаторно пов'язаних між собою.

Схе́ма (грецьк. *shēma* – образ, вид, форма) **ре́чення структурна** (прикм. від ім. *структура*) – абстрактний зразок речення, до складу якого входить мінімум компонентів, необхідних для його побудови; синтаксичний зразок, що має свою формальну організацію, за якою може бути побудоване речення. **Схе́ма структурна простого ре́чення. Схе́ма ре́чення структурна складного ре́чення.**

Див. також: *Схема структурна простого речення; Схема структурна складного речення.*

Схе́ма (грецьк. *shēma* – образ, вид, форма) **топологі́йна** (грецьк. *topos* – місце і *logos* – слово, вчення) – схема, що показує зв'язки між значеннями полісемічного слова.

Схе́ми (грецьк. *shēma* – образ, вид, форма) **структу́рні** (прикм. від ім. *структура*) – типові зразки (стереотипи), за якими будуються в мовленні одиниці різних рівнів синтаксичної системи: 1) модель словосполучення; 2) структурна схема речення, що розглядається як одна з визначальних ознак речення. Укладання повного, граничного списку структурних схем синтаксичних одиниць – основне завдання конструктивного синтаксису. У лінгвістиці актуальним залишається питання про склад С. с., про принципи виділення їхніх власне-структурних елементів. Наявні різні погляди на С. с., які цілком логічно можна згрупувати у два основні: 1) С. с. охоплює лише предикативний мінімум; 2) С. с. охоплює семантико-структурний мінімум.

Див.: *Схема речення простого; Схема речення структурна; Схема структурна складного речення.*

Схре́щування мов – 1) один із типів (шляхів) утворення національних мов. Наприклад, в утворенні англійської мови, поряд з розвитком уже наявного матеріалу, а також поряд з концентрацією діалектів, відбувалося також схрещування різних романських і германських діалектів; 2) різновид інтеграції, за якої з двох мов постає нова; 3) застарілий термін на позначення одного з видів конвергенції. Концепція С. м. була поширена в період критичного переосмислення молодогораматичної теорії (порівняльно-історичне мовознавство). Передбачалось, що нові мовні одиниці можуть утворюватися внаслідок взаємодії двох і більше неспоріднених мов.

Сценарі́й (франц. *scenario* від лат. *scaena* – сцена) – у **когнітивній лінгвістиці (когнітивній семантиці)** – концептуальна структура для процедурного вияву знань про стереотипну ситуацію або стереотипну поведінку; динамічно виявлюваний фрейм як послідовність етапів, епізодів,

перебіг яких постає послідовним у часі; один із конструктів, використовуваних для вияву знань і баз знань.

Див. також: *Скрипт*.

Сценарій (франц. *scenarior* від лат. *scena* – сцена) **лінгвокультурно зумовлений** – імпліковані в комунікативній поведінці носіїв певної національної лінгвокультури усталені правила, норми, закони, закономірності тощо належної і нормативно прийнятної вербальної комунікативної поведінки; формують імпліцитно витлумачувану схему комунікативної поведінки мовного колективу. Інколи фіксується у тих чи інших пареміях конкретної мови (*Не прися поперед батька за стіл; Дарованому коневі в зуби не дивляться; Не спитавши, не біжи сидати і под.*).

Див.: *Комунікація; Мова*.

Пор.: *Субстрат*.

Сьогодні́ння миттє́ве – те саме, що сьогодні́ння доконаного виду.

Див.: *Час теперішній*.